د. گوینتەر دێشنەر
Dr. Gunther Deschner

کورد: گەلی لە خشتەبراوی غەدرلێکراو
Kurden: Das Betrogene Volk

گۆڕینی لە ئەڵمانییەوە بۆ عەرەبی:
عبدالسلام بەرواری

گۆڕینی بۆ کوردی:
حەمە کەریم عارف

چاپی سێیەم ٢٠٠٤ هەولێر

" ...... مرۆڤ چۆن دەتوانیٚ باوەڕ بە بەردەوام بوونی چەوساندنەوەی گەلیٚك بكات، كە سووربیٚ لەسەر وەدەست هیٚنانی ئازادی خۆی و ئامادە بیٚ لە پیٚناوی ئەم ئازادییەدا هەر قوربانییەك، چەند گەورە بیٚ، بیدات؟".

جەواهیٚر لال نەهرۆ
دەربارەی كورد/ ١٩٣٥

ناوەرۆکی کتێب

١-گەر بۆن بە هەناسەی مێژووی کوردەوە بنەی تەنیا بۆنی مەرگی لێدێت.
٢-هەقە خوێنەری عەرەب راستیەکان بخوێننەوە.

فەسڵی یەکەم

ئێستا خانووی هاوچەرخیان دەست دەکەوێ

١-گازی ژەهراوی، دژی گەلێکی بێ دەوڵەت....
٢-وێنەو دیمەنی دووبارە بووەی کارەساتەکە....
٣-غەوارەی گومان لێکراو....
٤-گەر کورد قسەی یەك بخات، کەس پێی ناوێرێ......
٥-تاران پێویستی بە کورد بوو......

فەسڵی دووەم

مرۆڤ لە پڕ هەست بە هێزێکی شاراوە لە بەدەنی خۆیدا دەکات کە هانی دەدا پڕ بداتە نزیکترین بەردو بە هەموو هێزو توانایەوە بیوەشێنێ

١- مستەفا بارزانی بە درێژایی تەمەنی شۆڕشگێڕ بوو......
٢-لە خاکی کوردستاندا........
٣-جەنگ تەوەری سەرەکی ژیانی بوو......
٤-ئەو عەشیرەتەی بە توانای بەرزی جەنگاوەری ناسراوە......
٥-تفەنگ گرینگترین موڵکی شەخسی.......
٦-شێری بارزان......
٧-"ئەڵمانی باشە".....
٨-گەشتێکی بۆ نێو پیاوانی ئازا......
٩-کلاشینکۆف وەکو نیشانەیەکی پایەی شەخسی......
١٠-سامی رەحمانو .....
١١-ئەو پارتیزانەی، چێشتی تایبەتی خۆی هەیە.....

فەسڵی سێیەم

ئەگەر کورد یەك بن، کەس بە سەریاندا سەرناکەوێ

١-ریشەو مێژووی گەلی کوردو باری سەرنجی گەشتیارانی نێودار.......
٢-ئایا نووسەری فرە بەرهەم راستی گوتووە؟.......

٣-ئەو گەلەی، تەنانەت لە نووسینەوەی مێژووەکەشیدا فەرامۆش کراوە........
٤-(کارستین نیپور)، لە بنی کولکەکە دەدات........
٥-نوێنەرانی کۆمپانیای (نەوتی هندی رۆژهەلات).......
٦-دۆزەرەوەی (نەینەوا)، دۆستی کورد بوو.......
٧-سەرهەنگێکی سوپای پروسی، بە کورد موعجەب دەبێت.....
٨-بەهاری (گەلی عەلی بەگ)......
٩-کاسە سەرو گوێچکەی براو.........
١٠-١٥٩٦: دەرچوونی کتێبی مێژووی کورد........
١١-سالی ٢٣٥٠ پێش ز. : کورد بە خەتی بزماری........
١٢-ئاخۆ ئیمپراتۆریەتی (میدیا)، دەولەوتێکی کوردی بوو؟........
١٣-(زینەفون) و گریکەکان، رووبەرووی (کوردوخ)یەکان دەبنەوە........
١٤-(سەلاحەدینی ئەیوبی)... سولتانی خانەدان و نەجیب........

فەسلی چوارەم

لویەکی شێر پە نجەی پیسەو دەبێ ببڕدرێ

١-هەشت ملیون کورد لە تورکیادا، بەفەرمی بە (تورکی چیایی) دادەنرێن........
٢-جینۆساید تەنیا بە بۆمبا ئەنجام نادرێ.........
٣-کەمال ئەتاتورک: لە تورکیادا تەنیا تورک هەن.......
٤-١٩٢٠: هاوپەیمانان، بە ئومێدی دامەزراندنی دەولەتێکی کوردین.........
٥-نموونەیەکی ئاشکرای "سیاسەتی واقیعی"........
٦-شۆڕشگێڕانی چیا.......
٧-بەمجورە قەتل و عام و جینۆسایدی کورد دەستی پێکرد........
٨-(نەهرۆ)، رەخنە لە هەلوێستی تورک دەرهەق بە کورد، دەگرێ........
٩-لە بنارو قەد پالەکانی چیای (ئارارات)دا........
١٠-حەوت سەد هێندەی تاوانەکەی (لیدیس).........
١١-قەسابخانەیەکی بەشەری لە پشت پەردەکانی سیاسەتی نێو دەولەتییەوە........

فەسلی پێنجەم

وەزعی کورد لە تورکیادا پاش دووەم جەنگی جیهانی

١-چ شتێك "خەلکانی کۆنەپەرست"ی هاندا "بانگەشەی کۆمۆنیزمی"بلاو بکەنەوە؟.....
٢-پێشڕەوی بۆ رۆژهەلاتی تورکیا........
٣-ئەو مەترسییەی هەڕەشە لە ئاسایشی دەولەتی تورکی دەکات....

٤-ئەوانەی پێیان دەڵێین "کورد"!!!.......
٥-خەڵکی ناوچەکانی ڕۆژهەڵات، هاوولاتی پلە دوون.......
٦-بزاڤی کوردی کانگای هەموو بەڵاکانە ....
٧-هەڵوێستێکی دەگمەنی (ئەجاوید) لە دیمانەیەکدا لەگەڵ (دێر شپیگل).....
٨-بەڵگەنامەیەکی بێ چەندوچون لەلایەن (ئەمنیستی ئەنتەرناشنال)ـەوە....
٩-شاعیری بەڕەڤانی (شڤان) مەترسییە بۆ ئاسایشی دەوڵەت.......
١٠-لە (کارل مای)یەوە بۆ (کارل مارکس)......
١١-ناوچەیەك، لە خوار ئاستی نەشونماوە........

فەسڵی شەشەم

جەنەڕاڵ (سالم ئاتاکیخوف) ... و سەفەری (باکۆ)

١-کوردی ئێران: بایەخدانەوەی نوێی سۆڤیەت بە دۆزی کوردی.......
٢-سەربەخۆییەك کە مێژوویەکی تایبەتی هەیە.......
٣-پێنج هەزار دۆلار، لە بری دابین کردنی سەفەری موبەشیرێکی ئەمریکی......
٤-کورد، دڵ بە هێزی داگیرکەری سۆڤیەتی خۆش دەکەن ......
٥-بەرپەچدانەوەی هێرشێکی تەمبێکارانەی گەورە.......
٦-جەنەڕاڵێکی سۆڤیەتی مەشق بە کوردان دەکات........
٧- ئەو پیاوەی مێزەری سپی مەلایانی لەسەر دەکرد......
٨-کۆمارێکی کوردی بە موبارەکبایی سۆڤیەت...........

فەسڵی حەوتەم

سوێندە پیرۆزەکەی سەر لوتکەی (دەلانپەر)

١-کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان: فەسڵێکی نوێ لە فەسڵەکانی سیاسەتی سۆڤیەتی لە ڕۆژهەڵاتی ناڤیندا...........
٢-مەجلیسی چا خواردنەوە و سەرهەڵدانی بیرۆکەی کوردستانی گەورە.......
٣-تەماشاکردنێکی خاکی دەوڵەتی ئومێدان.......
٤-کورد، سەربازی شەترەجن......
٥-کۆمۆنیستی دەوراندیدە (پیشەوەری)، و کۆماری ئازەربایجان........
٦-پێشوازییەکی گەرم لە (باکۆ)دا.......
٧-تا یەکێتی سۆڤیەت هەبێ.....
٨-یەکەم وەجبە تفەنگی ئەڵمانی........

فەسڵی هەشتەم

کۆماری یانزە مانگە

١-نەوت و جەنگی سارد، خەونی سەربەخۆیی کورد لەبار دەبەن.......
٢-"هەمیشە لە ماڵەوە بەشی میوانە رووسەکان"، ڤۆدگا وەلاوە نرابوو.......
٣-نەقیب (سەلاحەدین قاسمۆف) مەشق بە سوپای کرد دەکات......
٤-کاریگەرییەکی ناخۆش و ورە روخێن ......
٥-کۆمەك لە عێراقی دراوسێوە......
٦-پسپۆڕانی شەڕی شاخ......
٧-کۆماری مهاباد.... وڵاتێکی نموونەیی بوو؟......
٨-پیترۆڵ و جەنگی سارد......
٩-روخانی ماڵە کارتۆنی یەکە......
١٠-سێدارەکانی مەیدانی (چوار چرا)......
١١-پاش شکست و داڕوخان..........
١٢-محەمەد رەزا شای پەهلەوی هەڵوێستی توند بوو.......
١٣-رەوی مێژوویی بۆ یەکێتی سۆڤیەت....................

فەسڵەی نۆیەم

خەباتی کوردی عێراق لە ڕای ئۆتۆنۆمی دا

١-گەڕانەوەی رۆڵەی ئەمەکدار......
٢-نزیکبوونەوەیەك دەگەڵ حزبی شیوعی عێراقدا.....
٣-(جەماڵ عەبدولناسر) هاوسۆزی خۆی بۆ کورد دەر دەبڕێ.......
٤-زەعیم قاسم، حوکمی پاشایەتی عێراقی دەڕوخێنێ.............
٥-کوردو شادییەکی کەمخایەن ....
٦-پیترۆڵ: خاڵی ناکۆکی سەرەکی.........
٧-قاسم، داواو گازی کوران پشتگوێ دەخات....

فەسڵی دەیەم

".... لە نەزانانەوە فێر بووم..."

١-جەنگی ئەهلی عێراقی – کوردی تا ساڵی ١٩٧٠........
٢-١٩٦١: سەرەتای شۆڕشی کورد......
٣-سوپایەکی شۆڕشگێڕ لە جەنگاوەرانی شەڕی پارتیزانی......
٤-"... ئێمە گەلی ئایندەین..."...................................

٥-دەوڵەمەندترین وڵاتی کودەتای سوپایی لە ڕۆژهەڵاتی ناڤیندا............
٦-سیاسەتی هەڕەشە و تەماح خستنە بەر............
٧-"... دەمانتوانی وەکو کۆتر ڕاویان بکەین..." ....
٨-تابلۆیەکی سریالی لە ئاسن و خشت............
٩-پشتیوانییەکی دبلۆماسی لە بلۆکی ڕۆژهەڵاتەوە..........
١٠-ئایا هەموو عەرەب نەژادن؟.........
١١-وانەیەك لەمەڕ بەڕێوەبردنی شەڕی جەوەلی..........
١٢-قۆناغی گفتوگۆ..
١٣-ناپاڵم و قەسابخانانی بەشەری.............
١٤-ڕێکەوتننامەی یازدەی ئازار..............

فەسڵی یازدەیەم

بۆ یەکەمجار کورد یەك دەگرن

١-کورد، شەڕی ١٩٧٤- ١٩٧٥ بە پشتگیری ئێران- ئەمریکا، دەکەنەوە.......
٢-پشت بە خۆ بەستن...
٣-ڕێگەی هاملتۆن: ڕەگی ژیانی شەڕگە...................................
٤-دیمەنەکانی ئاشتی...............
٥-پێشمەرگە: هەمیشە ئامادەی ڕوو بە ڕووبوونەوەی مەرگە............
٦-هاوسەنگییەکی لەق..............
٧-"... هاووڵاتی نمرە دووین...." ....
٨-ناکۆکی لەسەر دیارکردنی سنووری نەتەوەیی ناوچەی ئۆتۆنۆمی..........
٩-هەوڵەکانی تیرۆر و قەڵبە مەلایان......................
١٠-هنری کیسنجر، بوونی کورد کەشف دەکات............
١١-چەکی سۆڤیەتی، لە ئەمریکاوە دەنێردرێ...........
١٢- ئەو سەعاتی ڕزگار بوونەوەی کە لەبار برا...............
١٣-ململانێ مۆسکۆو واشنتۆن لەسەر ناوچەی دەسەڵات ....
١٤-ناتوانین عێراق لە بەڵێنەکانی ببەخشین..............
١٥-هێرشی گەورە..
١٦-(گریچکو)ی وەزیری سۆڤیەتی..............
١٧-ئەمجارە بە ئامانجەکانمان دەگەین ....

فەسڵی دوانزەیەم

"گەورەترین هەڵەی ژیانم ئەوە بوو کە باوەڕی تەواوم بە ئەمریکا کرد"

١-هنری کیسنجر دەستبەرداری کورد دەبێت........
٢-ئایا کوردستان بوو بە مەیدانی مەشقی نیزامی سۆڤیەت..........
٣-یازدە ڕۆژ شەڕ: گرتنی سەد کیلۆمەتر..............
٤-شەڕ لە یازدە قۆڵەوە لە یەك کاتدا....................................
٥-هەڵبەتە سفرەکە ئێمەین......................
٦-تانکەکانی سەر ڕێگەی هاملتۆن...........
٧-پێشمەرگە گۆرانی خەمینیان دەچڕی ....
٨-سەردانێکی شەڕگە..
٩-دوا ئیحتیات..........
١٠-تیرۆری ئاسمانی و بۆردومانی قەڵادزێ.............
١١-قوڕو قەپی UN.............
١٢-"... من قەشەی (موسڵ)م..."...........
١٣-(ئەندریە زاخاروف) لە مۆسکۆوە ناڕەزایی دەردەبڕێ ....
١٤-کەنگی تاوانی شەڕ "مەسەلەی ناوخۆ" بوون؟ ....
١٥-ڕێگا شاخاوییە سەختەکان پڕ دەبن لە سەدان هەزار ئاوارە.........
١٦-ڕێژەی مردن لە نێو منداڵاندا دەگاتە ١٠٠٪ ....
١٧-ڕێکخراوی (شێرو خورشید) فریای ئاوارەکان دەکەوێ ....
١٨-(هنری کیسنجر) خۆی لە وەڵامدانەوە دەبوێرێ............
١٩-ئاشکرا بوونی سیاسەتی (نە سەرکەوتوو، نە ژێر کەوتوو).........
٢٠-سەدام حسین، بۆ پەیمانی تازە دەگەڕێ..........
٢١-دۆمینەیەکی چارەنووسساز.........
٢٢-راموسانی برایانە... ماچی مەرگ..........
٢٣-چ گوناحێکمان کردووە............
٢٤-دوا سەردان بۆ لای شاهنشا..........
٢٥-ئایا بارەگای سەرکردایەتی پەیوەندی بە نووسینگەی کیسنجەرەوە هەیە؟...........
٢٦-".... هەر سەردەکەوین..."............
٢٧-دەربارەی وەرگێڕی کتێبەکە بۆ کوردی (حەمە کەریم عارف)..........

١-وتەیەك

گەر بۆن بە هەناسەی مێژووی کوردەوە بنەی تەنیا بۆنی مەرگی لێدێت!

بێگومان مێژووی کورد، یەکێکە لە کارەساتنامە گەورەکانی رۆژهەلات و، هەرچی رژێمی ئەم سەرزەمینە هەیە، کەم و زۆر، راستەوخۆوناڕاستەوخۆ بەشدارییان لەم کارەساتنامەیەدا کردووە..عەرەب، تورك، عەجەم، سۆڤیەت، روس، فەرەنسا، ئەمریکا، بەریتانیاو.... هتد. جا هەر کاتێك ئەو دونیایە مەرامێکیان بە کورد بووبێ، هاتوونەتە پێشێ و گەلەك گفت و بەڵێنی چەور چەوریان داونەتێ، تا جێ پێی خۆیان قایم کردووەو ئەوجا بە هەموو شێوەو شێوازێك بەربوونەتە گیانی کوردو پاکانەیان بۆ دڕندانەترین رەفتاری خۆیان دژ بە کورد، هێناوەتەوە، بۆیە کوردیش وێڵ و سەرگەردان ، ناچار بووە دەست بداتە چەك و بەرگری لە بوون و مانی کۆمەڵایەتی و نەتەوەیی خۆی بکا و ناسنامەی نەتەوەیی خۆی نەدۆڕێنێ.

کورد هەرگیز بەو مەبەستە دەستی نەداوەتە چەك تا خاك و مافی خەڵکانی دی داگیرو پێشێل بکات، لە پێناوی ئازادی و سەربەخۆیی خۆیدا خەبتیوەو گەر بە ناچاری بە کەمترین ماف رازی بووبێ هەر پێی رەوا نەبینراوەو بە ئاگرو ئاسن و ژەهری کوشندە و قەتڵ و عام وەڵامی دراوەتەوە.

خۆ ئەگەر لە قۆناغێکی خەباتیدا هێزێکی پەیدا کردبێ، خێرا فیتنەو تەفرەقەیان خراوەتە نێوان و ئیدی پیشەی کود بووە بە بەرگری لە بوون و مانی کەسی و کۆمەڵایەتی و نەتەوەیی و نە پەرژاوەتە سەر هیچی دی، هەر کە ویستبێتی بێتە ناو مێژووەوە خێرا پیلانێکی چەند لایەنەی بۆ رێکخراوەو توڕدراوەتەوە دەرێی مێژوو. بەڵام بەوەی باشە کۆڵی نەداوەو هەوڵیداوە ماقولیەت بە خەباتی خۆی بدات و تاریخیەتی پێ ببەخشێت، ئەگەر چی بە ناهەق توڕ دەدرێتە مێژوو.

هەڵبەتە ئەم کارەساتنامەیە، زۆر خاڵی نادیارو ئاڵۆزو بە تەم و مژی تێدایەو پێویستیان بە روونکردنەوەو ساغ کردنەوەو راستکردنەوە هەیە تا بن بە پەندو دەرس و ئامۆژگاییان لێوە هەڵێنجرێ.. حەقیقەتێك هەیە ئەویش ئەوەیە کە ئێمە وەکو کورد کەمتر پەرژاوینەتە سەر ئەوەی سەربووررو رووداوو قەوماوەکانی خۆمان بخەینە سەر کاغەزو بیکەین بە تۆمارێك بۆ خۆمان و نەوەکانی ئایندەمان، بۆیە لە زۆر فەسڵی ئەم کارەساتنامەیەدا بێگانان هاتوون و شتێکیان تۆمار کردووە.

هەڵبەتـە ئـەو بێگانانـە هـی وایـان هـەن دڵسـۆزانەو واقیعیانـە و دۆسـتانە سـەر بـوورو قـەوماوەکانیان تۆمار کردووە، هـەن بە پێچەوانەوە، سـەرەڕای ئـەو هـەموو غـەدرەی لـە سـەر زەوی واقیعدا لێمان کراوە، لەسـەر لاپـەڕەکانی ئـەو کارەسـاتنامەیش غـەدرێکی تـری لـێ کردووین، وا شێواندووینی کە رووی مەجلیسمان نەمێنێ، بە هـەر حاڵ بێگانە، بێگانەیە، چەند دڵپاك و دڵسۆز و دۆست بێ، مەبەستی تایبەتی خۆی فەرامۆش ناکات و کەم و زۆر لە نووسینی دا رەنگ دەداتەوە.

بۆیە کاتی ئەوە هاتووە قۆڵی لێ هەڵماڵین و بکەوینە تاقیب و سۆراخ و ساغکردنەوەی ئەم کارەساتنامەیەمان و هـەر چییەك لـەم بارەیـەوە لەلایـەن بێگانانـەوە تۆمار کراوە، بیکـەین بـە زمانی کوردی و چاك و خراوی، دروست و نادروستی لێکدی هەڵاوێرین و تەتەڵـەی بکـەین و پوختـەی کارەساتنامەکەمان بخەینە بەر دەست گـەلی کوردی قارەمان، تا لەوێندەرەوە بە دیدێکی رەخنەگرانەوە، مێژووی خۆمان بخوێنینەوەو هەڵەو پەڵەکانمان راست بکەینـەوەو بسڕینەوەو دەرسـی لـێ وەربگرین و بکەوینـە سـەر راسـتە رێگـای بیرکردنـەوەو تێگەیشتن، چونکە هەر گەلێك کەوتە سەر راستە رێگای بیر کردنەوەو حاڵی بوونو تێگەیشتن، ئیدی بەو ئاسانییە فریو نادرێ و رێگـەی لـێ نابەسترێتەوە. جا خوێنـەری ئـازیز ئـەم کتێبـەی لەبـەر دەستت دایە، بەشێکە لە مێژووی کوردو ئەمیش وەکو سەر لەبەری کارەساتنامەکەی ئێمـەی کـورد گـەر بـۆن بـە هەناسـەیەوە بنـەی، تـەنیا بـۆنی قارەمـانێتی و مـەرگو مـەرگو مـەرگی لێدێت.

بەو مەبەستانەی سەرێ کراوە بە کوردی، و هیـوادارم کـەلێنێك لـە کتێبخانـەی کوردیمـان پـڕ بکاتەوەو فێری ئەوەمان بکات کە خۆمان تازە بکەینەوە، چونکە هـەر کـەس و گـروپ و تـیرەو میللەتێك نەتوانێ خۆی تازە بکاتەوە، مەحکوم بە نەمانە.

حەمە کەریم عارف

سلێمانی ١/٥/١٩٩٨

٢- پێشەکی چاپی عەرەبی

ئەم کتێبە یەکەمجار، بە زمانی ئەڵمانی لە ساڵی ١٩٨٣دا، لەلایەن بڵاوەخانەی (شتراوبە)وە، بە ناونیشانی (ڕۆڵەکانی سەلاحەدین) چاپ و بڵاوکرایەوە، پاشان لە ساڵی ١٩٨٩دا، و دوای ئەوەی فەسڵی یەکەمی ئەم کتێبەی بۆ زیاد کرا، چاپی دووەمی بەم ناونیشانەی ئێستای (کورد، گەلی لە خشتەبراوی غەدر لێکراو – Kurden: Das Betrogene Volk) کرایەوە.

لە ئاخرو ئۆخری ساڵی١٩٩١دا چاپی سێیەمی ئەم کتێبە بە ئەڵمانی کرایەوە، بایەخی زانستی ئەم کتێبەو نێوەڕۆکە دەوڵەمەندەکەی کە دەشێت ببێ بە ژێدەرێکی گەورەی ئەوتۆ کە هەموو لایەنەکانی مەسەلەکە لە خۆ بگرێ و ئەو بۆشاییە پڕ بکاتەوە کە لە مێژە کتێبخانەی عەرەبی پێوەی دەناڵێنێ، وای لێکردم دەگژ وەرگێڕانی بچم و بیخەمە بەر دەستی خوێنەران و ئاشقانی ناسینی ئارەزوومەندانی تێگەیشتنی مەسەلەی کوردی.

هەوڵم نەداوە خۆم بە وەرگێڕانی وشە بە وشەی کتێبەکەوە ببەستمەوە، چونکە زمانی ئەڵمانی جۆرە ڕەوانبێژییەکی تایبەتی خۆی هەیەو دەبێتە مایەی ئەوەی کە وەرگێڕانی وشە بە وشە زۆر وشك بێت و بگرە زۆر جار دوور بێ لە تێگەیشتنەوە، بۆیە هەوڵم داوە بەپێی توانا نێوەڕۆکی گشتی ڕستەو پەرەگرافەکان وەربگێڕم، بەڵام وەکو وەفادارییەك بۆ هەوڵ و کۆششی نووسەر، هەوڵمداوە شێوازی تایبەتی گێڕانەوەو گوزارشتی ئەو بپارێزم، کە ئەلهەقی شێوازێکی ڕەوان و بێ گرێ و گۆڵە.

هەروەها بە ئانقەست خۆم لە تۆمار کردنی تێبینی و پەراوێزی شەخسی بواردووە، هەر چەندە ئەمە کارێکی پێویستە و هەقە بکرێ، بە تایبەتی لەو شوێنانەدا کە زانیارییە نەقڵ کراوو نووسراوەکان، ڕاست کردنەوەو دەستکاری دەخوازن، بۆیە داوای بوردن دەکەم، ئەگەر خوێنەری شارەزای دۆزی کوردی، تووشی هەندێ زانیاری و ئاماژەی نابەجێ هات. هەروەها بە پێویستم زانی لێرەدا ئاماژە بۆ خاڵێك بکەم کە بەلای منەوە کێشەیەکە دێتە ڕێی هەموو ئەو کەسانەی دەیانەوێ کتێبێك لە زمانی بێگانەوە بگۆڕن بۆ زمانی عەرەبی، ئەویش کێشەی وەرگێڕانی ئەو ناوو زاراوانەیە کە هەندێ پیت و دەنگیان تێدایە کە لە ئەلفبای عەرەبی دا نییە، بۆیە ڕێگەم بەخۆدا لە وەرگێڕانی ئەو ناوو زاراوانەدا پەنا وەبەر ئەم پیتانە بەرم: (پ، چ، ژ، ڤـ، گ).

کورد، ڕۆڵەی نەتەوەیەکی دێرینی ئەم ناوچەیەن و هەموو ئەو بنەما مێژوویی و شارستانیانەیان تێدایە کە بتوانن جڵەوی کاروباری خۆیان بگرنە دەست و خۆیان بەڕێوەبەرن. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا لە کۆنەوەو تا نەوڕۆی بوون بە قوربانی قەدەرو ڕەوشی جوگرافی تایبەتی خۆیان و نەگەییونەتە مافی دیاریکردنی چارەنووسی خۆیان. هەر لەم پێودانگەوە کورد هەر لە کۆنەوە هەوڵی داوە بە ئاشتی و دۆستانە لەگەڵ دراوسێکانیا، واتا لەگەڵ عەرەب و فورس و تورکا بژی. هەمیشەش ئەوەیان سەلماندوە کە ڕۆڵەی گەلێکن

دەتوانیٚ بەرگری لە ناسنامەی نەتەوەیی و تایبەتمەندییە خودییەکانی بکا، لەگەڵ خەڵکانی دیدا بگونجیٚ و بژی، بە تایبەتی پاش ئەوەی کوردستانی نیشتمانیان، لە دوای یەکەم جەنگی جیهانەوە بە یەکجارەکی بەسەر پتر لە دەوڵەتێکی دراوسێیدا دابەشکراوە لە هیچ یەکێك لەو وڵاتانەدا زۆربەی هاووڵاتیان پێك ناهێنن.
هەر چەندە کوردیش، وەکو عەرەب و فورس و تورك، ماف ئەوەیان هەیە بە خۆیان چارەنووسی خۆیان دیاری بکەن، بەڵام تێگەیشتنیان لەو واقیعە تایبەتییەی کە تێیدا دەژین، وایکردووە رەوت و رێبازە سەرەکییەکانی بزاڤی رزگاریخوازی کورد، بۆ پێکەوە ژیانی ئارەزوومەندانە لەگەڵ گەلانی دراوسێیدا خەبات بکات و داوای ماف ئیداری و رۆشنبیری و ئوتۆنۆمی بکات لە چوار چێوەی ئەو وڵاتانەدا کە نیشتمانی کوردیان بە سەردا دابەشکراوە، وێڕای ئەم رەوتە ئیجابییەش، هەمیشە ئەم داوا سادەو ساکارانەی کورد بە ئاگرو ئاسن و گازی ژەهراوی و کۆچاندن و قەتڵ و عام وەڵام دراونەتەوە.
ئەو گۆڕانکارییە مێژووییە گرنگانەی کە لە چەند ساڵی رابردوودا دنیا بە خۆوەی دیتن، سەلماندیان کە بەردەوامبوون لەسەر سیاسەتی سەرکوتکردن و چەوساندنەوەو زەوتکردن و خەفە کردنی ئازادییە کەسی و نەتەوەییەکان مەحاڵە، هەروەها ئەم مەنتیقەی کە پاش کۆتایی جەنگی سارد هاتۆتە ئاراوە و ئەو هەوڵانەی لە رێگەی مینبەرە سیاسییە نێو دەوڵەتییەکانەوە دەدرێن بۆ چارەسەری کێشە هەرێمییەکان و کارکردن بۆ نەهێشتنی ئەو هۆکارانەی بوونەتە مایەی سەرهەڵدانی ئەو کێشانە، وا لە هزرڤانان و سیاسەتوانانی ناوچەکە دەکات کە بەسەر لەبەری ئەو شێوازانەدا بچنەوە کە بۆ چارەسەری کێشەی نەتەوەیی و کەمینەی نەتەوەیی و تیرەی ئاینی گیراونەتە بەر لە رۆژهەڵاتی ناڤیندا.
ئەو کوردانەی داوای پێکەوە ژیان دەکەن و بەرگری لە ناسنامەی نەتەوەیی خۆیان دەکەن تووشی شێوازی هەمە جۆری سەرکوتکردن و قەتڵ و عام دەبنەوە و تۆمەتی وەکو بەکرێگیراو و خیانەتکاریان دەدرێتە پاڵ. ئەم کتێبە هەوڵێکی بچووکە بۆ خستنەڕووی حەقیقەتەکان و بانگەوازێکە بۆ حاڵی بوون لە کارەساتی ئەم گەلەو کارکردن بۆ بە پیرەوەچوونی بانگەوازی راستگۆیانەی پێکەوە ژیان بە ئاشتی. هیوادارم بەم کارە خزمەتێکم کردبیٚ و بەشدارییەکی بچکۆلەم لەم بوارەدا کردبیٚ.

عەبدولسەلام بەرواری
ڤییەنا– ١٩٩٢

فەسڵی یەکەم

١-گازی ژەهراوی، دژی گەلێکی بێ دەوڵەت

دەنگی فڕۆکە شەڕکەرەکانی عێراق بە گوێی خەڵکی ئاشنا بوو. فڕۆکەی پێشکەوتووی وەکو سۆخۆی و تۆپۆلیف و میراجی سەر بە هێزی ئاسمانی عێراق، هەر سەنگەری ئێرانییەکانی بۆردمان نەدەکرد،بەڵکو گوندە کوردنشینەکانیشی بۆردومان دەکرد. بۆیە خەڵکەکە ناچار بوون لە ترسی بۆمباو پارچە بۆمبا هەڵێن و خۆ لە پەناگا یانماڵەکانیان بخزێنن کە سادەترین هۆی بەرگرییان تێدا نەبوو.

ئەم جۆرە هێرشە بۆ خەڵکی شاری هەڵەبجەی سەر سنووری نێوان ئێران و عێراق شتێکی تازە نەبوو. چونکە پیرەمێرد و پیرێژنانی ئەو شارە هێشتا بۆردومانەکەی ساڵی(١٩٧٤) یان بیرماوە، کاتێ ڕژێمی بەغدا شارەکەیانی بە بۆمبا دابێژا. تەنیا لەبەر ئەوەی کورد داوای ئازادی زیاتریان دەکرد. بەڵام ئەوەی کە لە ئێوارە وەختەیەکی زووی مانگی ئازاری ساڵی ١٩٨٨دا قەوماو ڕووی دا، ڕوویەکی تری جەنگی ئاسمانی دژی خەڵکی مەدەنی کەشف کرد کە لە قۆناغو هەوڵەکانی پێشووتردا کەشف نەکرابوو: دەنگی تەقینەوەی بۆمباکان وەکو جاران بەرز نەبوو. بەو جۆرە نەبوو کە کوردی مەدەنی پێی ڕاهاتبوون، چونکە فڕۆکە عێراقییەکان دەهاتن و لە هەواوە کۆمەڵە بەرمیلێکی ڕەنگ کراوی کەسك و زەردیان هەڵدەدایە خوارەوەو پاش ئەوەی دەکەوتنە سەر زەوی ئەوسا دەتەقینەوەو دەنگێکی گەورەیان لێ هەڵدەستا.

فڕۆکەکان ڕۆیشتن، تەمێکی لێڵ و بۆر بەری ئاسمانی شاری گرت، خەڵکی وەکو خووی هەمیشەییان لە نێوان دارو پەردووی ماڵەکانیانەوە دەرپەڕین و بە ناو شەقامەکان کەوتن تا پەنایەکی ئەمین و سەلامەت بدۆزنەوەو خۆی تێدا حەشار بدەن، لێ بەر لەوەی فریا بکەون و خۆ دەرباز بکەن هەستیان کرد چاویان دەسوتێتەوە، کۆکەی توند ئەوکی گرتن و بەدەنی هێنانە لەرزین و لەشیان گرژ گرژ بوو، زۆربەیان پرزەیان لێ بڕاو دەست و لاقیان سست بوو.

ڕاپۆری شاندێکی پزیشکی ئەم حاڵەتەی واهی وەسف کردووە:

خەڵکی بۆنی هەمە جۆریان بە کەپودا چوو، وەکو بۆنی پیوازی گەنیو، خەردەل و بۆنی جەنازەی بۆگەنیو. هەر هەموو ئەمە بۆنی مەرگ بوو، مەرگی بێدەنگ و خامۆش: گازی کوشندە کە لە هەوا قورسترە، بە بێدەنگی و کپی لە شاخەکانی دەوروبەری شارەوە خۆی بە شەقامەکانیدا کرد تا خۆی بە شەقامەکانیدا کرد تا خۆی بەو ماڵ و پەناگایانەدا بکات کە لە سادەترین هۆو ئەوزاری بەرگری مەدەنی بەدەر بوو. ڕژێمی دکتاتۆرەکەی عێراق، سەدام حوسەین، کوردە مەدەنییەکانی بەر گازی تابون دا کە گازێکی کوشندەی ئەعسابە. گازی خەردەلی بەسەردا ڕشتن کە هەموو جۆرە جوڵەیەك خەفە دەکات و هەموو جۆرە جوڵەدارێك لە پەلوپۆ دەخات.

پاش نیو سەعات، وەختێ ئەو تەمە زەردە ئامال بۆرەی سەر شار رەوییەوە، (٥٠٠٠) ژن و منداڵ و پیاوی کورد لە نێو شەقام و ماڵەکاندا خنکان و سووتان: هەر هەموویان بە چەکی کیمیاوی مردن.

بۆمبای گازی کوشندە بۆ یەکەمجار و دوا جار لە یەکەم جەنگی جیهاندا بەکار هات و چیدی بەکار نەهێنرایەوە. تەنانەت لە شەڕە تووش و دژوارەکانی دووەم جەنگی جیهانیشدا، پەنا وەبەر بەکارهێنانی ئەم چەکە سامناکە نەبرا، وێڕای ئەوەی جبەخانە و عەماری چەك و تەقەمەنی هەموو وڵاتانی ئەڵمانیاو بەریتانیا و ئەمریکاو سۆڤیەت پڕ بوون لەو چەکە. تەنانەت هیتلەر و ستالین و رۆزفڵت و چەرچل، کە لەو شەڕانەیاندا، هەموو بەهایەکی مرۆڤایەتیان پێ شێل دەکرد، تەنانەت وانیش زاتیان نەکرد پەناوەبەر بەکار هێنانی گازی ژەهراوی بەرن. بەڵام سەدام حوسەینی یەکە پیاوی عێراق، بۆ یەکەمجار لەوەتای یەکەم جەنگی جیهانییەوە لە دوا قۆناغەکانی جەنگی کەنداودا، کە هەشت ساڵی خایاند، گەڕایەوە سەر بەکارهێنانی ئەو چەکە سامناکە.

بڵاوکراوەی کاروباری سوپایی ئەوروپی لەم بارەیەوە دەڵێ: هەموو ئەو پێشکەوتن و پێشڕەویانەی لە دوا هێرشەکانی ساڵی ١٩٨٨دا وەدەست هاتن، بە زەبری گازی ژەهراوی بە دەست هاتن. رەنگە هەر ئەمەش هۆی روخانی ورەی جەنگیی سەربازانی ئێرانی بووبێ لە بەهاری ئەو ساڵەدا.

بەڵام کۆمەڵگەی نێو دەوڵەتی تا دوای قەتڵ و عامەکەی هەڵەبجە بەڵگەی بنج بڕی بە دەستەوە نەبوو کە عێراق گازی ژەهراوی بەکار هێناوە. ئیدی لە کارەساتی هەڵەبجەوە دەرفەت بۆ پەیامنێرو وێنەگرانی رۆژنامەگەری جیهانی رەخساو و توانیان مەوداو قەوارەی کارەسات و تراژیدیاکە بە تەواوەتی و بە بەڵگەوە تۆمار بکەن.

فیلمێك کە لە لایەن ئێزگەی تەلەفزیونی ئەڵمانیای رۆژاواوە (WDR) تۆمار کرابوو، وێنەیەکی تەواوی ئەو دۆزەخەی نیشاندا: شەقامەکانی هەڵەبجە، یەکپارچە جەنازە بوون. زۆر باوك بەدەم مەرگەوە و بە مەبەستی پاراستن خۆیان بەسەر منداڵەکانیاندا دابوو. خوشك و برا تەنانەت لە مەرگیشدا دەستی یەکیان گرتبوو. شاندێکی پزیشکیی سەر بە کۆمەڵەی (پزشکانی خزمەتگوزاری ماڤ مرۆڤ) توانی پاش پشکنین و مالیجەی بریندارانی زیندوو، نیشانەکانی پێکران بە چەکی کیمیاوی دەست نیشان بکەن، لەوانە برینی پێست و ئەنجامەکانی پشکنینی سی و سیپەلاك.

٢-وێنەو دیمەنی دووبارە بووەوەی کارەساتەکە:

سەرۆکی پارتی دیموکراتی کوردستان (پ.د.ك) مەسعود بارزانی کە کوڕی قارەمانی ئازادیخوازی کوردان مستەفا بارزانییە، ئەو مستەفایەی بووە ئەفسانەیەکی نەمرو جاویدان، لیستێکی بە ناوی (٦٥) شوێنی دییەوە کە هێزەکانی عێراق بە گازی ژەهراوی لێیاندا بوون، بڵاوکردەوە، ئەم راپۆرو لیستە ناوی ئەو گوندو شارۆچکانەی تێدا بوو کە مەرگی خامۆش و سامناك رۆحی کوردانی تێدا درۆینە کردووە، مرۆڤ کە ئەو لیستە دەبینێ موچوڕکەی پێدا دێت: بابیرێ، بوسیا، دەرگەلێ، داکا، دووکەرە، ئەکنەنال، ئەرەسان، هەروەها لیستەکە ئامارێکی ژمارەی قوربانییەکانی لە خۆگرتووە: ٧٧ کوژراو لە کانیی سینێ، ٢٦ لە هێسێ، دوو هەزار لە شێخان.

لە هاوینی ساڵی ١٩٨٨دا سەرکردەیەکی تری کورد، جەلال تاڵەبانیی سکرتێری یەکێتیی نیشتمانی کوردستان، کە پیاوێکی چەپە، یان مەیلی چەپگەرایەتی هەیە، لە شارانی: بۆن، لەندەن و پاریسدا چل فیلمی ڤیدیۆی پیشاندا کە ئەندامانی حیزبەکەی لە گوندەکانی کوردستاندا گرتبوویان. من خۆم ئەو فیلمانەم بینی و نزیکەی چل سەعاتێك دەخایەنێت.

ئەم فیلمانەی پیشاندا ئەوەی دووبارەی هەمان کارەسات و تراژیدیا بوون: وێنەی جەنازەی وەها کە چ زامێکی دەرەکییان پێوە نەبوو. کەلاکی حەیواناتی ئاوساو. هەوی پێست، حالاتی ئیفلیجی مەوزوعی کە بە خێرایی بڵاو دەبنەوەو مرۆڤ لە جوڵە دەخەن و دەیکەن بە جەنازەیەکی بێ هەست و خوست. بە تایبەتی ئافرەت و منداڵانی برینداری هێشتا نەمردوو.

سەرانی کورد، داوای کۆمەکیان لە نەتەوە یەکگرتووەکان کرد، کەچی رێ بە هیچ چاودێرێکی (UN) نەدرا کە سەردانی عێراق بکات. چونکە بەغدا قایل نەبوو دەست لە کاروباری ناوخۆی وەربدرێ. تا شوێنەوارو ئاسەواری قەتڵ و عامەکە لانەبراو نەسڕدرایەوە، رێگە بە هیچ فەرەنگییەك نەدرا بچێتە خاکی عێراقەوە.

تا کۆتایی ساڵی ١٩٨٨، رێ بە هیچ فەرەنگییەك نەدرا ئەو واقیعە سامناکەی ناو عێراق بدینێ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا، واقیعە سامناکەکە زۆر بە روونی لەو دیمانانەدا دەردەکەوێ کە پەیامنێری گۆڤاری (شتێرن)ی ئەڵمانی لە ئۆردوگایەکی پەنابەران کردوویەتی و دەڵێ:

"ئەوانەی دیمانەم لەگەڵ کردن، لە گوندی جیاواز جیاوازەوە هاتبوون، بەڵام ئەوەی لەمەڕ قەتڵ و عامەکە دەیانگێڕایەوە، وێنەیەکی دەقاو دەقی تراژیدیا سامناکەکە بوو:

لە سەرەتادا دەنگدانەوەیەکی هێدی، ئەوجا تەمێکی سپی واژی چڵکن کە بەرە بەرە دەهاتە خوارەوەو وێنەو دیمەنی ئەو خەڵکانەی دەستیان بە دەموچاویانەوە دەگرت و بە پێچەوانەوەی رەوتی بایەکە هەڵدەهاتن، بۆ وەی گازی کەمتریان بە گەرو و کەپواندا بچێت، بەدەم راکردنەوە گوێیان لە هاواری خەڵکی دەبوو، هاوارەکان گوێیان ئازار دەدان. یان بەسەر جەنازەی مردووانیدا دەکەوتن، یان بەسەر کەلاکی حەیواناتدا دەرمان. ئەوانەی توانیان هەڵێن و بگەنە ترۆپکی چیایەکان، بە چاوی خۆیان هێزی عێراقییان دەبینی کە دەچوونە گوندەکانی ئەمانەوەو دەیان سووتاندن".

سروشـــتی کوێرانـــەی ڕەوت و ڕەوڕەوی مێـــژووی دنیـــا، بـــە تـــەواوەتی لـــەو کارەســـات و تراژیدیایەدا بە دیارکەوت کە ئەو دەمە بە سەر کوردا هات. یەکێك لە گاڵتەجارییەکانی ئەم مێـژووە کوێرە ئەوە بوو کە لە کاتێکا هەموو دنیا چەپڵەی خۆشییان لێ دەداو هەناسەی ئۆخـەیان بـە بۆنـەی وەسـتانی شـەڕی نێـوان عـیراق و ئێـران، لـە مـانگی ئـابی١٩٨٨دا هەڵدەکێشاو مـژدەی تـەواو بـوونی جـەنگی هەشـت ساڵەی کەنداوی رادەگەیاند، رێك لـەو کاتـەدا، سـەدام حوسـەین هێزەکـانی خـۆی لـە بـەرەکانی شـەڕی کەنـداوەوە بـەرەو بـاکووری رۆژهـەڵاتی وڵاتەکـەی رەوان کـرد. مەبەسـتی ئـەم جـم و جۆڵـە تازەیـە ئـەوەبوو ئـەو ئـاوات و ئامانجانـە بێنێتـە دی کـە بـە درێـژایی سـاڵانی رابـردوو بـە تۆپبـاران و لەشکرکێشـی گـەورەو هەموو جۆرە راوەدوونانێك‌و، بە هەموو شەڕە خوێناوییەکانی دژ بە کورد بەدی نەهێنا بوو. دەیویست ژێراو ژێرو بە دوور لە چاوی دنیای خارجی "چارەسەری یەکجارەکی" کێشەی کورد بکات.

هێزەکانی سوپای عێراق، تەنیا ئەوەیان مەبەست نەبوو کە هێزی پێشمەرگەی کورد نەهێڵن و هیواو ئاوات و ئامانجەکانیان زیندە بە چاڵ بکەن. بەڵکو دەیانویست هەموو جۆرە ژیانێك لە ناوچەکەدا پاکوو بدەن‌و نەخشەکەیان بەمجۆرە بووکە:

ئەگەر کوردەکان لەبەر سوپای عێراق هەڵێن، ئەوا خۆبەخۆ دەکەونە بەر شەپۆلی هێرشەکەو لەنێو دەچن، ئەگەر بەرگریش بکەن، ئەوا دەرەقەت نایەن و لە نێو دەچن و بەمجۆرە، ئاواتی دێرینـەی رژێمـی عێـراق کـە بریتییـە لـە نێـو بـردن و پاکسـازی کـوردان، بـە ئاسـانی و بـە خشکەیی دێتە دی.

خۆ ئەگەر بەم حاڵەشەوە هەندێکیان مان و نەمردن، ئەوا رایان دەگوێزنەوە بۆ ئۆردوگای دەستەجەمعی و دەخرێنە ژێر ئێشك و چاودێری توندی سوپاییەوە.

بە هەر حاڵ کاردانەوەی کورد هەرچییەك و هەر چۆنێك بێ، ئەوا هێرشی سوپای عێراق بەگوێرەی ئەم سێ ئەگەرە ئامانجەکانی خۆی بەدی دێنێ و ناوچەکە لە هەموو بوونێکی کورد پاکسازی دەکرێت، بارزانی، لەو یاداشتنامەیەیدا بۆ (UN) رای گەیاند کە پتر لە سێ هـەزارو پێـنج سـەد گونـدی کـورد، یـان بـە هـۆی کۆچـاندنیان یـان بـە هـۆی سـووتاندنی ماڵـەکانیان و ناچـار کردنیـان بـەوەی هـەموو ناوچـەکە بـەجێ بهێڵن، پاکسـازی کـراون و لـە خەڵکەکەی چۆڵ کراون.

٣-غەوارەی گومان لێکراو:

پتر لە سـەد هـەزار کورد، توانیـان لـە ناوچـە شـاخاوییە سـەختەکانی سـەر سنووری عێـراق- تورکیا- ئێرانەوە هەڵێن و خۆ بە تورکیا و ئێراندا بکەن. لەوێنـدەر وەکو غـەوارەی گومـان لێکراو خرانە ئۆردوگای تەلبەند کراوەوە. ئـەو رستەو زاراوانـەی کـە کـارل مـای بـەر لـە سـەد ساڵێك و لـە رۆمـانی (کوردسـتانی کێوی)دا بـەکاری هێنـاون، ئەمڕۆکـە و لـەم کاتـەدا لـە هـەر

زەمان و کاتێکی دی واقیعی تر دەنوێنیٚ: "بۆنی خوێن، رووباری خوێنی رژاو. بۆسۆی دێهاتی سووتاو لە دۆلٚ و نیهالەکانی کوردستانەوە بۆ ئاسمان هەلٚدەکشیٚ". جگە لە هەندیٚ حالٚەتی کەمی نائاسایی، ئیدی هەر هەموو جیهان قوڕو قەپیان لێکرد و بەرانبەر بە تاوانی کوشتنی پێنج هەزار کوردی شاری هەلٚەبجە، بێدەنگ بوون.

هەلٚبەتە هەلٚوێستی ئەمریکاو بەریتانیاش لە ناڕەزاییەکی نووسراو هێوەتر نەچوو. کەچی بەرهەم هێنەران، لە هەموو لایەکی دنیاوە پێشبڕکێیان دەکرد بۆ بەشداری کرن لە پێشانگای بەغدای پیشەسازی کە لە مانگی تشرینی دووەمی ١٩٨٨دا کرایەوە، بیٚ گومان ئەم رەفتارە رەنگدانەوەو دەنگدانەوەی ئاکاری ئابووریی بەدەر لە هەموو ئیعتیبارێکی ئەخلاقییە.

ئایا ماقولٚە پیاو پەیوەندی ئابووری خۆی لەگەلٚ ئەم ولاٚتە پڕ نەوتەدا لەبەر خاتری چەند ملیۆن کوردێك تێك بدات و بیشێوێنیٚ؟

لە کوتایی سالٚی ١٩٨٨دا گۆڤاری (دێر شپیگل) دیمانەیەکی لەگەلٚ تاریق عەزیزی وەزیری دەرەوەی عێراقدا کردووەو عەزیز لەو دیمانەیدا بیٚ پەردە نیازو نیەتی عێراق دەردەخات کە بە تەمای چ مامەلٚەیەکە کە لە ئایندەدا لەگەلٚ کوردی بکات: وەختیٚ دێرشپیگل دەربارەی قەتلٚ و عامی کوردان پرسیاری لێکرد، وەزیری عێراقی گوتی:

- ئێمە هەر ئەوەندەمان کردووە کە کۆتاییمان بەو یاخیگەرییە هێناوە کە لە مێژ بوو بەرپا بوو بوو.

- کەواتە بۆچی هەزاران کورد، بۆ تورکیا هەلاٚتن؟

- بارزانی پرۆسەیەکی هەلاٚتنی دەستە جەمعی ساز کرد تا سەرنجی رای گشتی جیهانی رابکێشێت.

- ئەدی بۆچی ئەو کوردانەی کە ماونەتەوە لە شوێنی خۆیان، لە باکوورەوە بۆ شوێنانی تری ناو ولاٚت رادەگوێزن؟

- ئەو پرۆسەیە قازانجی خۆیانەو لە پێداویستییەکانی پێشکەوتنە، کورد لە گوندەکانی خۆیاندا نە کارەبایان هەبوو، نە رێگاوبانی هاوچەرخ و نە ئاوی لوولەکێشی....هتد. ئەوەتا ئەوڕۆ دەچنە خانووی هاوچەرخەوەوە و دەتوانن دەست بە ژیانێکی هاوچەرخی باشتر بکەن.

لە وەلاٚمی پرسیارێك دا، دەربارەی بەکار هێنانی گازی ژەهراوی لەلایەن عێراقەوە، وەزیری عێراقی گوتی:

- هەلاٚتوان وا ئیدیعا دەکەن کە چەوساوەن و راوەدو دەنرێن، بەلاٚم چ کەسێك تاکو ئێستا نەیتوانیوە دروستی ئەو ئیدیعایەیان بە بەلٚگەوە بسەلمێنیٚ. هەروەها تا ئێستا تاقە چۆلەکەیەك دیاری نەکراوە کە لە ئەنجامی بەکارهێنانی چەکی کیمیاوییدا مردبیٚ.

عێراق، لە سەردەمی گەیشتنی گەلان بە ماف چارەنووسی خۆیاندا، سوورە لەسەر ئەوەی نەك هەر ماف چارەنووس بەلٚکو ئۆتۆنۆمیش بە کورد نەدات. بەلاٚم تەنیا لە عێراقدا ئەمە حالٚیان نییە، بەلٚکو ئەم گەلەی کە لە رووی ژمارەوە گەورەترین گەلی بیٚ ولاٚتە، دەیان و

دەیان ساڵە لە پێناوی ماڤی نەتەوەیی و ئازادی رۆشنبیریی خۆیدا دەخەبتێ. بەسەر پێنج وڵاتدا دابەش کراوە ئەمڕۆکە ژیانێك بەسەر دەبەن لە ئازادی چۆلەکە دەچێت، هەوڵی راوەدونان و تواندنەوەی نەتەوەییان دەدرێ و لە مافەکانیان مەحروم دەکرێن.
پەندێکی کۆنی کوردی هەیە دەڵێ: "کورد دۆستی نییە". مێژووی ئەم گەلە چیاییە جەنگاوەرەی کە بۆ چوار هەزار ساڵ دەگەڕێتەوە، دروستی ئەم پەندەی سەلماندووە کە کورد لە ئەنجامی چەندین تەجرەبەو ئەزموونی تاڵ و خوێناوییدا تێی گەیشتوون. نێوی کورد لە هەندێ نووسراوی سۆمەریدا کە بۆ ساڵی ٢٣٠٠ پێش زایین دەگەڕێتەوە، هاتووەو ئەمەش بەڵگەی ئەوەیە کە کورد رۆڵەی کۆنترین گەلانی دنیان لە شارستانیەتی مرۆڤایەتی دا.
باس و لێکۆڵینەوە زانستی و مێژووییەکان، کورد بە نەوەو نەتیرەی میدیاییەکان دەزانن. بگرە هەندێك پێیان وایە کە میدیاییەکانیش کوردن. کاردۆخییەکانیش، کە سەرکردەو مێژوونووسی گریکی (زەینەفون) باسیان دەکات و باسی کشانەوەی خۆی و سوپاکەی لە ساڵی ٤٠١ پ.ز بەو ناوچانەدا دەکات و زۆر دڵبەندی ئازایەتی و دلاوەرییان بووە، ئەمانەش باب و باپیرانی کوردن.
سەرەڕای ئەوەی کورد هەمیشە ناچار بوون بەرگری لە مافێن نەتەوەیی هەڕەشە لێکراوی خۆیان بکەن. دژی داگیرکەرانی مەغۆل و تورك و فورس بجەنگن، بەرپەرچی هەڕەشەی قەتلۆ عام و لەنێو بردن و تواندنەوەی نەتەوەیی بدەنەوە، ئەوجاش ژمارەیەکیان توانیویانە لە سایەی ئەو دەوڵەت و ئیمپراتۆریەتانەی کە دەسەڵاتیان بەسەر کوردستاندا کێشاوە. بالاترین پلەو پایە وەدەست بێنن.
یەکێك لەوانە سوڵتان سەلاحەدینی ئەیوبییە کە توانی لە ساڵی ١١٨٧ز قودس لە دەستی سەلیبیەکان دەربێنێ، ئەم پیاوە کە لە ئەوروپادا بە یەکێك لە دیارترین کەسایەتیەکانی سەدەکانی ناوەڕاست دەژمێردرێ، بێ گومان کورد بووە.

٤-"گەر کورد، قسەی یەك بخات، کەس پێی ناوێرێ"

ئەگەرچی زمانی کوردی، کە زمانێکی هندۆ ئەوروپییە، مێژووی خوێناوی هاوبەش، دوو فاکتەری گرینگن و هەموو کورد یەك دەخەن، لێ نەوەکانی سەلاحەدینی ئەیوبی لە کۆنەوە تاکو ئەمڕۆ پارچە پارچەن و بەسەر تیرەو تایفەو میرنشین و حیزبانی ناکۆك و دژ بەیەکدا دابەش بوون، کە ئەمە خۆی لە خۆیدا یەکێکە لەو فاکتەرە خودییانەی، وای کردووە بە مافە رەواکانیان نەگەن، هەڵبەتە نابێ فاکتەرە بابەتی و دەرەکییەکانیش فەرامۆش بکەین.
(هیلموت فون مولتکە)ی ئەڵمانی کە لە سوپای پروسیدا گەییە پایەی مارشاڵ، ئەم حەقیقەتە تاڵەی دەرك کردووەو دەڵێ: "ئەگەر کورد قسەیان یەك بخەن، مەحاڵە کەس بە

سەریاندا سەر بکەویّ". ئەم قسەیەی لە سییەکانی سەدەی رابردوودا کردووە، کاتێك کە گەشتێکی بۆ کوردستان کردو هێشتا کوردستان لە سایەی حوکمی عوسمانیدا دەیناڵاند.
کورد، ژیانێکی نەتەوەیی تایبەتی دەگوزەرێنن. لە ناوچەیەکدا دەژین کە لە رۆژاواوە لە زنجیرە چیاکانی (توروس)ی تورکیای ناوەڕاستەوە دەست پێدەکات و لە رۆژهەڵاتەوە دەگاتە هەڵەتەکانی ئێران، لە باکوورەوە لە چیای ئاراراتەوە دەست پیّ دەکات و لە باشوورەوە دەگاتە دەشتی دیجلەو فورات. پانتایی ئەم ناوچەیە پتر لە پێنج سەد هەزار کیلۆمەتری چوار گۆشەیە واتا بەرانبەر بە نیوەی پانتایی ئەڵمانیای فیدراڵی دەبێت. پتر لە ۲۱ ملیۆن کورد لەم ناوچەیەدا دەژین. دیارە ئەو دەوڵەتانەی ئەم ناوچانە دەکەونە چوار چێوەو سنووری سیاسییانەوە، بە هەموو شێوەیەك هەوڵدەدەن گومان لە دروستی ئەم ژمارەیە بکریّ .بە هەموو تواناوە هەولّ دەدەن کەمتری بکەنەوەو تورکیا، لەم رووەوە بە پلەی یەکەم دێت، چونکە بەلای کەمەوە هەشت ملیۆن کوردی تێدایە. هەروەها ئێران کە ژمارەی کوردەکانی دەگاتە شەش ملیۆن. بەڵام عێراق لە دوا ئامارو سەرژمێری رەسمی خۆیدا دان بە بوونی پتر لە سیّ ملیۆن کوردا دەنیّ، هەروەها نزیکەی چارەکە ملیۆنیّ کورد لە سوریا هەن، دیارە ئەم ژمارەیە لە رووی بایەخی سیاسییەوە سەنگێکی ئەوتۆی نییە.
لە یەکێتیی سۆڤیەتدا، بە پێی دوا ئامارو سەرژمێری رەسمی ژمارەی کورد لە سەد هەزار کەس تیّ ناپەڕیّ. زۆربەی هەرە زۆری ئەم سەد هەزار کوردە لە کۆماری ئازەربایجاندا دەژین. کوردی ئەوێندەر لە چوارچێوەی سۆڤیەتدا جۆرە ئۆتۆنۆمییەکی رۆشنبیرییان دراوەتیّ. هەروەها کوردی یەکێتیی سۆڤیەت، وێڕای کەمی ژمارەیان قوتابخانەی تایبەتی خۆیان و رۆژنامەو بڵاوەخانەی کوردی هەمە جۆریان هەیە.
سەدەی نۆزدە بۆ کورد، وەکو چۆن بۆ هەموو گەلانی (رۆژهەڵاتی ناڤین)ش وا بوو، قۆناغێکی مێژوویی دیارە. هەستی نەتەوەیی گەشەی سەندو بەدیار کەوت. لە نێو کورداندا بزاڤێکی ئاشکرا نەشونمای کرد، هەوڵی دا گیانی وابەستەگی نەتەوەیی و شانازی کردن بە تایبەتمەندی نەتەوەییەوە لای کوردان بچەسپێنیّ.. وەکو گوزارشت لەم هەستە نەتەوەییە، کورد چەندین هەوڵی دا بۆ بەرپا کردنی شۆڕش و راپەڕین و بزاڤی چەکداری، زۆر لەگێن بوو ئەو بزووتنەوەیە بکەوێتە گۆشەیەکی تاریك و نوتەك و خامۆشی گۆشەکانی مێژووەوە، ئەگەر رووداوێکی مێژوویی گرینگ جارێکی دی تیشکی نەخستبایەتەوە سەرو ئەوەی وەبیری دنیا نەهێنابایەوە کە لەو ناوچەیەدا گەلێکی رەسەن و ئەسڵ دەژی و لە هەموو مافێك مەحروم و بێبەشە. رووداوەکەش ئەوە بوو کاتیّ کە دەوڵەتانی میحوەر لە یەکەم جەنگی جیهاندا بەسەر ئەڵمانیاو هاوپەیمانە پیرەکەیدا (دەوڵەتی عوسمانلی) سەرکەوتن، پێیتان وابوو کە دامەزراندنی دەوڵەتێکی سەربەخۆی کورد، جۆرە هاوسەنگییەك لە ناوچەی رۆژهەڵاتی ناڤیندا دەستەبەر دەکات. ئەوە بوو پەیمانی سیڤەری نێوان دەوڵەتانی میحوەرو دەوڵەتە دۆڕاوەکان، چەندین بەندی گرتەخۆ لەمەڕ زەرورەتی دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی ئۆتۆنۆمیداری بەرین.

لێ پاش یەکەم جەنگی جیهان، خەون و خۆزیای ژمارەیەك لە گەلانی دنیا، بە تایبەتی گەلانی رۆژهەلاتی ناڤین پوچەڵ بوەوە کە بەتەما بوون بەشی خۆیان لە بەرووبوومی ئەو سەرەتایانە پێ ببڕێ کە لەو سەرو بەندەدا بوو بوون بە باو، وەکو سەرەتای خودموختاری و مافی دیاریکردنی چارەنووس، ئەو خەونانەیان بەوە پوچەڵ بووەوە وەختێ ئەو راستییە بە دیار کەوت کە دەوڵەتە سەرکەوتووەکان پێشوەختەو بەپێی پەیمانانی نهێنی بڕیاریان لەسەر دابەشکردنی میراتییە زۆرو زەبەندەکانی عوسمانیان دابوو.
کوردی تورکیا، یەکەم کەس بوون کە لوتیان تەقی بەم حەقیقەتە تاڵەوە کە تەواو پێچەوانەی ئەو خۆزیایانەیان بوو کە خەونیان پێوە دەدی. هەڵبەتە زۆر فاکتەری دەرەکی رۆڵی بنجبڕیان بینی لە هەڵوەڕینی ئەو خەونانەو جێبەجێ نەکردنیان، بە تایبەتی ئەو بەندانەی پەیوەست بوون بە دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆی کورد، لە پەیمانی سیڤەردا. بە تایبەتی پاش هاتنە سەر حکومی (کەماڵ ئەتاتورك)ی دامەزرێنەری تورکیای تازە. هەروەها دوای ئەوەی بەریتانیا بۆی دەرکەوت کە زەخیرەیەکی یەکجار زۆری پترۆڵ لە عێراقدا هەیە، ئەو عێراقەی تازەو لە پاش دابەشکردنی میراتیەکانی دەوڵەتی عوسمانی هاتبووە دامەزراندنو خرابووە عۆدەوسایەی رکێفی بەریتانیاوە.
زمانی کوردی قەدەغە کرا. هەر کەسێك وشەی "کوردی" یان "کورد"ی بەزاردا بهاتبوایە بەپێی یاسا سزا دەدرا. لە ئەنجامی ئەمەدا لە تورکیا، چەندین راپەڕینی چەکدارانەی کوردی یەك لە دوای یەك بەرپا بوو، کە وەکو هەمیشە بە کوشتنی دەیان هەزار کوردو کۆچاندن و راگوێزانی سەدان هەزار کورد بۆ ناوچەی رۆژاوای تورکیا کە زۆربەی دانیشتوانی تورکن، کۆتایی هات.
بەڵام لە عێراقدا، داوای رەوای کوردەکان و سوور بوونیان لەسەر ئازادی و سەربەخۆیی، بە گەورەترین لەشکرکێشی بۆ سەر گوندەکانیان وەڵام دەدرایەوە. لەو هێرش و لەشکرکێشیانەدا، خانوەکانیان دەسوتێنران و ماڵەکانیان بەسەریاندا دەروخێنران، ئەمەش بەزەبری تۆپبارانی تۆپ و بۆردومانی فڕۆکەی هێزی ئاسمانی بەریتانی تەنانەت کۆماری مەهابادیش کە لە کوردستانی ئێران و بە رەزامەندی ستالین لە ساڵی ١٩٤٦دا دامەزرا، لە ١١ مانگ پتر دەوامی نەکرد.
لە عێراقا، لە ساڵی ١٩٥٨دا رژێمی پاشایەتی رووخاو رژێمی کۆماری دامەزرا، گەورەترین دەستکەوتی ئەم شۆڕشە بۆ کورد گەڕانەوەی (مستەفا بارزانی) بوو لە وڵاتی سۆڤیەتەوە، ئەو مستەفا بارزانییەی بەڕاستی و بە درێژایی مێژوو گەورەترین پێشەواو ناودارترین کەسایەتی کوردە.
پاشان گفتوگۆ لەگەڵ رژێمی کۆماری تازەدا دەست پێکرا دەربارەی ئۆتۆنۆمی بۆ کوردی کوردستانی عێراق لە چوارچێوەی کۆماری عێراقدا. ئەمە بووە هۆی بوژاندنەوەی هیواو ئاواتەکانی کوردی تورکیا و ئێران کە بە چاوی پڕ هیواوە دەیانڕوانییە برا کوردەکانی

عێراقیان و دەستکەوتی کوردی ئێرەیان بە سەرەتایەك دەزانی بۆ گۆڕانێکی بەرفرە لە تێکڕای بارودۆخی کوردی هەموو پارچەکانی کوردستان دابەشکراودا.
کەچی هەموو ئەمە لە سێ ساڵان پتری نەخایاند. یەکە پیاوی بە هێزی تازەی عێراق زەعیم عەبدولکەریم قاسم، کەوتە ناردنی فڕۆکەی بەریتانی و سۆڤیەتی بۆ بۆردومان کردنی گوندەکانی کوردستان. بەمجۆرە شەڕێك لە نێوان هەردوولادا بەرپا بوو، نزیکەی دە ساڵی خایاندو ئاگری ئەم شەڕە نەکوژایەوە تا شەڕەکە هەردوولای شەکەت و ماندوو کرد. ئەوسا حکومەتی عێراق ناچار بوو لە ساڵی ١٩٧٠ دا گفتوگۆ لەگەڵ شۆڕشگێڕانی کوردا بکات و بە شێوەیەکی جدی لە چۆنیەتی جێ بەجێ کردنی ئۆتۆنۆمی کوردستانی عێراق بکۆڵنەوە، بەڵام ساڵانی پاش پەیمانەکە زۆر گیرو گرفتی بەردەوامی نێوان هەردوو لای بەخۆوە بینی.
گەلێك کێشەو گیروگرفتی لاوەکی و زێدەگاڤی و خروقاتی ئاگربەست روویدا، زۆر جار هەراو هەنگامە و ئاژاوە زۆر ناوچەی دەگرتەوە. ئەمە جگە لە هەندێ شەڕی چەکدارانەی سنووردار. هەموو ئەمانە لە کەش و هەوایەکدا بوو کە پتر لە هەوڵێك بۆ تیرۆر کردنی بەرپرسانی کوردی بارزانی درا، ئەمە جگە لە پەڵپ و بیانوو گرتنو یەکدی تاوانبار کردنو هەڕەشەی وازهێنان لە ریکەوتننامەکە.
شای ئێران، ئەم بارودۆخەی قۆستەوەو بە دەرفەتێکی چاکی زانی تا گفتوگۆ لەگەڵ کوردەکاندا بکات، وا خۆی نواند کە ئامادەیە هەموو یارمەتییەکی کورد بدات لە کاتی هەڵگیرساندنەوەی شەڕدا لە پێناوی گەیشتن بەو ئامانجانەی لە پێناویدا دەخەبتن. هەمان ئەو ئامانجانەی کە هەمان شا، بە زەبری ئاگرو ئاسن لە کوردی ئێرانی قەدەغە دەکرد. دیارە کە شا لە رووی دڵسۆزی و هاو سۆزیو هاوکاری و پشتیوانییەوە یارمەتی کوردی عێراقی نەدەدا، بەڵکو پتر بە مەبەستی خولقاندنی گیروگرفت و کێشەی پتر بوو بۆ رژێمی بەعسی حوکمڕان، کە خۆ بەخۆ دوژمنێکی تەقلیدی شا بوو.
هەروەها (کیسنجر)ش بە راشکاوی رای گەیاند کە ئامادەیە بێ هیچ شەرت و مەرجێك کۆمەکی پێویست بە کوردی عێراق بکات، ئەمەش لەو قەناعەتە باوەی ئەوسای واشنتۆنەوە هاتبوو کە رژێمی عێراق، رژێمێکی چەپەو بەڵگەش ئەو کۆمەکە سوپایی و ئابوورییەیە کە لە یەکێتیی سۆڤیەتی وەردەگرێت.
بەم جۆرە، لە ساڵی ١٩٧٤داو پاش وەرگرتنی چەك لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاو وەرگرتنی کۆمەکی دارایی و سوپایی لە ئێران و ئەمریکاو ئیسرائیل، بارزانی کەوتە قۆناغێکی تازەی شەڕەوەو لە کوردستانی عێراقدا شەڕ لە نێوان هێزی سوپای حکومەت و هێزی پێشمەرگەی کوردا هەڵگیرسایەوە. هەر چەندە سوپای عێراق لە رووی هێزو رێکخستنو مەشق و چەکەوە بە هۆی کۆمەك و ئامۆژگاری سۆڤیەتەوە بەهێزتر بوو بوو.
ئەوەی لە ١٩٧٥/٣/٦دا روویدا، هەر چەند کوردەکان پێی دەڵێن: "خەنجەر لێدان لە پشتەوە" ئەنجامێکی مەنتیقی ئەم وەرچەرخانە سەیرە بوو لە هاوسەنگی نێوان هێزەکاندا. هەردوو دوژمنە تەقلیدییەکە، واتا شای ئێران و سەدام حوسەینی جێگری سەر کۆماری

عێراق، دەستیان دەنێو دەستی یەکدی ناو دەستیان لە ملی یەکتر وەریناو زەمینەیان بۆ پەیمانو ڕێک کەوتنێك خۆش کرد کە زۆر خێرا بەندەکانی هاتنە جێبەجێ کردن و پەیمانەکە بریتی بوو لە چارەسەرکردنی ناکۆکییە سنوورییە لە مێژینەو دژوارەکانی نێوان هەردوو وڵات. ئەمە لە پەراوێزی کۆنگرەی ڕێکخراوی ئۆپێك لە جەزایردا کرا. بەمجۆرە شا دەستبەرداری کورد بوو، کردنی بە قوربانییەکی راستەوخۆی ئەم پرۆسە دیبلۆماسییە، ئەو کۆمەکە داراییەی کە شاو ئەمریکا بە کوردیان دەکرد، وەستا. هەروەها شا دەستووری دا کە سنوور لە جەنگاوەرانی بارزانی دابخرێ، لە کاتێکدا پتر لە (٣٥٠) هەزار خێزانی کورد پەنایان وەبەر ئێران بردبوو. بارزانی لە تەعلیقێکی دا دەربارەی ئەم ڕووداوە دەڵێ: "گەورەترین هەڵەی ژیانم ئەوە بوو کە باوەڕم بە بەڵێنەکانی وڵاتە یەکگرتووەکان کرد".

٥-تاران پێویستی بە کورد بوو:

ئەم بادانەوە فێڵاوییەی شا، بوو بە تەوقی شەڕو لە ملی خۆی هالاْ. چونکە کوردی ئێرانی دانیشتوی شارەکانی ورمێ و کوردستان و کرماشان، بۆیە لە شاو ڕژێمی شا بێدەنگ بوون، چونکە یارمەتی برا کوردە عێراقییەکانیان دەدا. ئەوە بوو لە ماوەیەکی کەمدا وڕوژان و هەڵوێستی دژیان لە شاو لە ڕژێمە بێزراوەکەی وەرگرت.

سەرەڕای ئەوەی کە زۆربەی کوردی ئێران موسوڵمانی سوننی مەزەبن. بەڵام یەکجار کەیف خۆش بوون بە روخانی ئابڕوبەری ڕژێمی شاو ئەو چارەنووسە پر شەرمەزارییەی کە خودی شا تووشی بوو، پێشوازییان لە هاتنی ڕێبەری شیعە، ئیمام خومەینی کرد. چاوەروانی ئەوەیان لە شۆڕشی ئیسلامی دەکرد، بە تایبەتی بە هۆی هەڵوێستی ئیجابیان لەمەڕ شۆڕشی نێوبراو، بەلای کەمەوە ئۆتونومییەکی ڕۆشنبیرییان بداتێ.

بەڵام ئەزموون و تەجرەبەی تاڵی درێژایی مێژووی کورد، ئەمجارەش دووبارە بووەوە. هەر کە ڕژێمی تازە جێ پێی خۆی قایم کرد، یەکەم هەنگاوی ئەوە بوو کە شارو پارێزگا کوردنشینەکان کۆنترۆڵ بکات.

ئەوە بوو پەیوەندی نێوان کوردو ڕژێمی ئێران هێمن نەبووەوە تا پاش هەڵگیرسانی جەنگی کەنداو، چونکە تاران پێویستی بەو کوردانە بوو کە ئەوانیش لەلای خۆیانەوە ئەم بارودۆخەیان بە هەل زانی تا پتر پێ لە سەر داواکارییەکانی خۆیان لە عێراقی دراوسێی، دابگرن.

مەسعود بارزانی، هەوڵیدا بە کۆمەکی ئێرانی بگاتە ئەو ئامانجانەی کە بابی (مستەفا بارزانی) نەیتوانی لە ساڵی ١٩٧٥دا بەدییان بهێنێ. بارزانی ئەمجارەش توانی بە زەبری هێزی پێشمەرگە، ناوچەیەکی کوردی فراوان لە باکوری ڕۆژهەڵاتی عێراق و بە درێژایی سنوری ئێران رزگار بکات. بەڵام وەستانی شەڕو کۆتایی هێنانی جەنگی کەنداو لە ساڵی ١٩٨٨ دا، ئەم هەوڵە تازەیەی کوردی لە بار بردو نەگەیشتنە مافی دیاری کردنی چارەنوس.

هێمنی لە کوردستاندا، هەمیشە ئارامی و هێمنی بەر لە هەڵکردنی باهۆزە. قۆناغی چاوەنۆرکردنی دەرکەوتن و پەیدا بوونی دەرفەتێکی نوێیە بۆ دەست پێکردنەوەی خەبات لە پێناوی ئازادی و سەربەخۆیدا. دیارە هەمیشە کۆمەڵێك دەوڵەتی بچوك و گەورە لە ناوچەکەدا، بە قوڵی بیر لە چۆنیەتی استغلالی هەراو هەنگامە و بشێوێنییە هەڵگیرساوەکان دەکەنەوەو دەیانەوێ مەسەلەی کورد بە بێ چارەسەر وەمێنێ و بە قازانجی خۆیان ئاراستەی بکەن.

کارل مای و زۆر گەڕیدە و سیاحەتچی نێودار، لە کۆتایی سەدەی بوریدا نێوی کوردستانیان هێناوەو بە خاکی بەیارو رەعەمەل نەهێنراو وەسفیان کردووە. هەروەها نێوی کوردیان وەکو گەلێکی سەرکێشی بوێرو ئازا بردووە. ئەگەر ئەمڕۆکە بڕوانینە ناوچەکەو خەڵکی کورد، دەبینین گەلێك لەو راوبۆچۆنانەی ئەو نووسەرانە تا رۆژگاری ئەمڕۆش راستی خۆیان لە دەست نەداوەو بە دەقی خۆیانەوە ماونەتەوە. بەڵام زۆر پێویستە ئەمڕۆ خەباتی خوێناوی ئەو گەلە نەبەزەی کە ئامادە نییە ملکەچی واقیعی تراژیدیاو نسکۆکانی پتر لە سەدەیەك بێ، بخرێتە بەر وردەبینی لێکۆڵینەوەوە، ئەو گەلەی چەندین ساڵە لە پێناوی وەدەست هێنانی سەربەخۆیی نەتەوەیی و بوژانەوەو پێشکەوتنی کۆمەلایەتی و ئابووری و رۆشنبیری دا دەخەبەتێ. هەروەها لێکۆڵینەوەو هەڵسەنگاندنی بایەخی هەرە گەورەی ئەم گەلە دەربارەی گەیشتن بە وەدی هاتنی سەقامگیری یەکجارەکی لە ناوچەی رۆژهەلاتی ناڤینی هەمیشە هەلایساودا.

کوردو کوردستان، دوو وشەن کە مرۆڤ گوێی لێیان دەبێ، بیری بەلای کەش و هەوایەکی پڕ لە سەر کێشی و شۆڕش دا دەچێت، واقیعێکی وەخەیاڵدا دێ کە دەشێت ببێ بە بنەماو کۆڵەیەك لە کۆڵەکەکانی سیاسەتی (نێو دەوڵەتی).

فەسڵی دووەم

مرۆڤ لە پڕهەست بە هێزێکی شاراوە لە بەدەنی خۆیدا دەکات کە هانی دەدا پڕ بداتە نزیکترین بەردو بە هەموو هێزو توانایەوە بیوەشێنێ

١-مستەفا بارزانی، بە درێژایی تەمەنی هەر شۆڕشگێڕ بوو

دەهاتن، لە هەموو شوێنێکی سەر زەمینەوە بە پەلە دەهاتن، لە هەر شوێنێکەوە، کوردی تێدا بوو، دەهاتن: لە کۆسارە سەختەکانی کوردستانی عێراقەوە، کە گەورەترین شۆڕشی سەر تا سەری مێژووی کوردی بە خۆوە دیتبوو، ئەو شۆڕشەی کە ناچار بوون لە ساڵی ١٩٧٥دا رای بگرین. لە ناوچەکانی عەنەدۆڵی رۆژهەلاتی پاشکەوتوی تورکیاوە سنوورە کراوەکانیان دەبڕی، ئەو سنوورانەی کە رژێمە یەك لە دووی یەکەکان بە درێژایی رۆژگار بۆیان کۆنترۆڵ نەکرا بوو: هەندێکیان بە ئۆتۆمۆبیلی کرێ دەهاتن یان بە جێبی نەفەر بەری بێ جام دەهاتن. خەڵکانی دی بە پێیان هاتبوون یان بە سواری قاتر لە هەر چوار نکالی کوردستانی ئێرانەوە هاتبوون، ئەو کوردستانەی لەوەتای رژێمی شا رووخا بوو، بە شۆڕش ئاوس بوو. خەڵکێکی زۆریش بە فڕۆکە لەو ولاتە رۆژاواییانەوە دەهاتن کە وەکو پەنابەر تێیدا دەژیان، لە ولاتانی وەك: ولاتە یەکگرتووەکان، ئەڵمانیا، ڤیەننا، لەندەن، ستۆکهۆلم... هتد ەوە هاتبوون.

لە تارانەوە بۆ ورمێ، بە فڕۆکە وەڕێ کەوتم، لەو سەفەرەمدا کە کەمتر لە سەعاتێکی خایاند، هەلم بۆ رەخسا هەندێك لەوانە بدینم کە لە ولاتانی رۆژاواوە هاتبوون. ورمێ ئەو شارە بوو کە بەدرێژایی پتر لە پەنجا ساڵ حوکمڕانی بنەماڵەی پەهلەوی، بە ناوی رەزا شای یەکەمی باوکی شاوە کە شۆڕشی ئیسلامی ئێران لە ساڵی ١٩٧٩دا کۆتایی بە حوکم و دەسەلاتیان هێنا، پێی دەگوترا رەزاییە. جەماوەری خەڵك پاش شۆڕش هەر بەوەوە نەوەستان کە پەیکەرەکانی شا بڕوخێننو وێنەکانی لە مەیدانەکانو دایەرەو تەلارە رەسمییەکان لابەرن، بەڵکو ناوی شارەکەشیان گەڕاندەوە سەر ناوە کۆنەکەی (ورمێ). دیمەنی کیژە خزمەتچییەکەی نێو فڕۆکەکە زۆر سەرنجی راکێشام، کە رای دەگەیاند فڕۆکەکە لە فڕۆکەخانەی ورمێ دەنیشێتەوە، بە تۆبزی زەردەخەنەکەی سەر لێوی پێ دەشاردرایەوە. رەفتارو گوفتاری، شێوازی هەڵسوکەوتی کە بەر لە شۆڕشی ئیسلامی نێو بانگێکی چاکیان بۆ هێڵی هەوایی ئێران پەیدا کرد بوو، مایەی سەرنج بوو، چاکەتە بۆرەکەی و جل و بەرگە هاودامانەکەی رەنگدانەوەی پەیڕەوی کردنی ئامۆژگارییەکانی رژێمی ئیسلامی بوو.

لەو کاتەدا ئەو دوو پیاوەی کە لە نزیك منەوە دانیشتبوون و هەردووکیان بە ئینگلیزییەکی رەوان دەدوان و جلو بەرگی رێك و پێکی مۆدی ئەوروپاییان لەبەر بوو، ئەو کاغەزانەی بەردەستیان کە بە درێژایی رێگە سەرنج و تێبینی خۆیان لەسەر تۆمار دەکرد، پێچایەوەو

خستیانە جانتا دبلۆماسییەکانیان و پشتێنی ئەمانیان بەست. راستە من بە درێژایی سەفەرەکەمان قسەم لەگەڵدا کردن، بەڵام خۆمان لە موناقەشەو باسی سیاسی دوور گرت، چونکە مرۆڤ دەیزانی ئەوە چەند مانگێکە لە ئێراندا چ باسە، بۆیە دەبوایە سڵ بکرێتەوە. بەڵام من دڵنیا بووم کە ئەو دوو پیاوە کوردن و پەنابەری یەکێك لە دەوڵەتە رۆژاواییەکانن، چونکە بە حوکمی سەفەری زۆرو دیمانەی بێ شومارم وام لێهاتبوو ئەم جۆرە سیمایانە، بە رواڵەتی پڕ لە عیزەتی نەفس و بە چاوی زیتەڵ و نیگای زیرەك و شێوازی موناقەشەی کورت و ئامانجداریانەوە بناسمەوە. دڵنیا بووم بە هەمان مەبەستی من رێگەی سەفەری ئێرەیان گرتبووە بەر.

ئەوە لە ١٩٧٩/٣/٤دا بوو. هەموو دەزانین چەند رۆژێك لەوەبەر ئاژانسەکانی دەنگوباسی جیهانی هەواڵێکیان بڵاوکردەوە کە بریتی بوو لەوەی: پێشەواو سەرۆکی ئەفسانەیی کورد مەلا مستەفا بارزانی بە نەخۆشی دڵ، لە هەوەڵین سەعاتەکانی بەیانی رۆژی ١٩٧٩/٣/١دا لە یەکێك لە نەخۆشخانەکانی زانستگەی جۆرج تاون لە واشنگتۆن، کۆچی دوایی کرد.

بارزانی، پاش نسکۆی شۆڕشی کورد (١٩٧٥) کە دژی رژێمی بەعسی عێراقی رێبەرایەتی دەکرد، ناچار بوو لە ژێر گوشاری رژێمی شادا پەنا وەبەر وڵاتە یەکگرتووەکان بەرێ و تا رۆژی وەفاتی لەوێندەر بە گۆشەگیری بژی.

بەڵام هەواڵی وەفاتی سەرۆك و پێشەوای کورد، بەلای زۆر کەسەوە، بە تایبەتی ئەوانەی لە نزیکەوە ئاگایان لە باری تەندروستیی ئەو هەبوو، شتێکی کوتوپڕ و چاوەنۆڕ نەکراو نەبوو. دکتۆر (مەحمود عوسمان)ی پزیشکی تایبەتی بارزانی بەر لە چەند ساڵێك حاڵەتێکی نەخۆشیی ئاڵۆزی لە بڕبڕەی پشتی دا کەشف کردبوو کە ماکەکەی دەیدایە لاقی، لە ئەنجامدا گەییە دیاریکردنی نیشانەکانی شێرپەنجەی خوێن. هەڵبەتە پاش ئەوەی پێشەوای سیاسی ناچار بوو ژیانی تاراوگە لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا قەبوڵ بکات، لە مایوکلینیك دا فەحسی بۆ کرایەوەو هەمان ئەنجامی فەحسەکەی دکتۆر مەحمود عوسمان دەرچوو، تاقە شتێك کە دکتۆرە ئەمریکییەکان بۆیان زیاد کرد، ئەوە بوو کە شێرپەنجەکە لە حاڵەتی گەشەکردندایەو مالیجەی نییە.

پێشەوای جەنگاوەری، گەلێکی تێکۆشەر، لە شوباتی ١٩٧٩دا دوا بڕیاری گەڕانەوەی بۆ وڵاتی خۆ دا. هەر چەندە ئەو زام و ئازارو ژانەی دوا نسکۆکە خستبویە دڵی سارێژ نەبوو بوو، و ئەو سەدمەیە لە دڵی دەرنەچوو بوو کە ئەمریکییەکان بەناوی دۆستایەتییەوە دەرهەقیان کردبوو. هەموو ئەو ژان و ئازارانە لەبەردەم سۆزی بۆ وڵات و گەلی خۆیدا، بەرگەیان نەگرت. لە دوا رۆژەکانی ژیانیدا دەیگوت: "هەموو توانایەکی من ئەوەندەیە بۆ کوردستان بگەڕێمەوەو لە خاکی کوردستاندا، مادامێکی ناتوانم تێیدا بژیم، چاوەڕوانی مەرگ بکەم".

٢-لە خاکی کوردستاندا

یەکێك لە کوڕەکانی، بە یارمەتی (محەمەد دۆسکی)ی سەرۆکی کۆمەڵەی دۆستایەتی کورد-ئەمریکا، توانی هەموو ئەسبابێکی سەفەری سەرکردەی نەخۆش فەراهەم بکات. لە ڕێگەی کۆمەڵە کەناڵێکی دیبلۆماسی یەکجار ئاڵۆزەوە، توانرا ئێران رازی بکرێ لەسەر گەڕانەوەی بارزانی، ئەوجا بلیتی سەفەر بڕا. کەچی دۆسکی دوای دوو ڕۆژ لە ڕێکخستنی هەموو کاروبارەکانی سەفەر، ناچار بوو، هەواڵی وەفاتی سەرکردەی تەمەن (٧٦) ساڵە بە ئاژانسەکانی دەنگوباسی جیهانی رابگەیەنێ و دووپاتی بکاتەوە کە دوا ئاوات و ئارەزووی ئەوە بوو لە نێو ڕۆڵەکانی گەلی خۆی و لە خاکی نیشتمانی خۆیدا، لە کوردستاندا بنێژرێ و خاکی کوردستانی بە نسیب ببێ.

ڕێکخراوە کوردییە سیاسییە جۆراو جۆرەکانی کوردستانی عێراق و کوردستانی ئێران و هەروەها چەندین ڕێکخراوی کوردستانی تورکیاو پەنابەرانی کورد لە ئەورووپاو وڵاتە یەکگرتووەکان دەستبەجێ هەواڵەکەیان بە هەموو دنیادا بڵاوکردەوە. هەروەها ڕۆژنامەنووسان، بە تایبەتی ئەوانەی بایەخی تایبەتیان بە بارزانی و خەباتی گەلەکەی و دۆزی ڕەوای گەلەکەی دابوو، ئاگادار کرانەوەو پێیان راگەیەنرا کە ڕێ و ڕەسمی بە خاك سپاردنی زەعیمی کۆچکردوو لە ڕۆژی ١٩٧٩/٣/٥دا لە نزیکی گوندی شنۆی سەر بە پارێزگای ئازربایجانی ڕۆژاوا، لە کوردستانی ئێراندا ئەنجام دەدرێ. ئەمە ئەو هۆیە بوو کە وای لێکردم سواری فڕۆکەی بۆینگی ئێرانی ببم، وەکو پاشتر بۆم دەرکەوت، هەر هەمان هۆ ئەو دوو پیاوە کوردەی نزیکی منیان هاندابوو لە لەندەنەوە بۆ ئێرە بێن.

هەر کە فڕۆکەکە، لە فڕۆکەخانەی ورمێ نیشتەوە، هەر هەمان فڕۆکەخانەکەی سەردەمی شا بوو، لەلایەن پاسدارانی شۆڕشەوە تەفتیش کراین. خەڵکێکی یەکجار زۆرم لە ماتەمگێڕان بینی، دەمڕوانییە هەر شوێنێکی شار، دیمەنی جلی خاکی و جامانەی کوردی لە دیمەنی هەر جۆرە جلێکی دی زاڵتر بوو. هەر چەندە زۆربەی خەڵکی ورمێ ئازەرن و بە زمانی تورکی دەدوێن، بەڵام کەمینەیەکی کورد و کەمینەیەکی ئاسووری مەسیحی-شی تێدایە. بەڵام ئەم ژمارە زۆرەی کورد، نیشانەی ئەوە بوو کە هاندەرێکی گەورە پاڵی پێوە ناون ڕوو بکەنە ئەم شارە یان پێیدا ڕەت بن.

یەکەم کەسێك کە بە بیرمدا هات، ڕۆژنامەنووسی ئاسووری (جەرجیس فەتح الله)ی ئەو کات بوو، کە لە ڕۆژانی پاش هەرەسی شۆڕشی کورد (١٩٧٥) ئاشنای بووم و یەکترمان ناسی. ئەو دەمانە جارێك پێکەوە دانیشتین، بە دەم چا خواردنەوە کۆمەڵێك نامەی دامێ کە بۆ چەند سیاسەتمەدارێکی ئەڵمانیای فیدراڵی نووسی بوونی، داوایان لێدەکات تواناو هەوڵی خۆیان وەگەڕ بخەن و دەستی یارمەتی بۆ کورد و هاوپەیمانە ئاسوورییەکانی درێژ بکەن. داوای لە من کرد کە ئەم بابەتە بڵاوبکەمەوە، چونکە باوەڕی بە تواناو کاریگەری ڕۆژنامەگەری هەبوو لە گەڵاڵە کردنی رای گشتی دا لە ئەورووپا. لە دڵی خۆمدا و بە دەم ئەو یادکردنەوەیەوە پرسیم: "داخۆ لە سایەی ئەم ڕژێمە ئیسلامی و زروفە تازەیەی ئێراندا

ڕۆژی بە چ ڕۆژگارێك گەیی بێ؟ بەتایبەتی پاش تەقینەوەی ناکۆکییەکانی نێوان کوردی کوردستانی ئێران و ڕژێمی خومەینی".

– وا چاکە بچی بۆ ئوتێل و لەوێندەر بپرسیت.

ئەوە وەڵامی یەکێك لە فەرمانبەرەکانی فڕۆکەخانەی ورمێ بوو، وەختێ لێم پرسی کە ئاخۆ تاکسی دەست دەکەوێت یان نا. کە گەیمە ئوتێل، سەیرم کرد هێشتا شۆڕش نەگەییوەتە ئەوێندەرو پاشماوەی ڕژێمی شا هەر لە جێی خۆیەتی. تابلۆیەکی کارەبایی شوشە شکاو بە ڕووی ئوتێلەکەوە هەڵواسرا بوو، و بە ئینگلیزی لەسەری نووسرا بوو (ئوتێلی ڕەزاییە). جگە لەم تابلۆ شکاوە ئیدی هەموو شتەکان وەکو خۆیان مابوونەوە، کە لە دوا سەفەرمدا، بەر لە چەند ساڵێك دیبومن .ئوتێلەکە خەمباری لێدەباری، هێندە پیس بوو مرۆڤ دلێ لێ تێك هەڵدەهات..

پێشخزمەت و بەڕێوەبەری ئوتێلەکە گوێی بە هیچ نەدەدا. تاقە شتێك کە گۆڕا بوو، وێنەی شا لە ژووری پێشوازی لابرا بوو، و وێنەیەکی گەورەی ڕێبەری شۆڕش ئێمام خومەینی لە جێیدا هەڵواسرا بوو.

بیرم دێ ئا لەم ئوتێلەدا، لە ساڵی ١٩٧٤– ١٩٧٥دا لەگەڵ سەفیری تازەی ئەڵمانیای فیدراڵی دا لە ئێران ڕێزدار (فیك) ئاشنایەتیم پەیدا کرد. لەو سەفەرەمدا وێنەگری گۆڤاری (شتێرن) ڕێزدار (فولکرهینز) و وێنەگری (سفین سیمون) ڕێزدار (کلاوس سیبان)م لەگەڵ بوون. ئەوەی ڕاستی بێ لە ژیانمدا میوانی (ئوتێل)ی بێ دەسەڵات و دەستەپاچەی وەکو سەفیری ئەڵمانیم لەو ڕۆژەدا نەدیتوە. حەپەساوو ئەبڵەق لە دیمەن و چۆنیەتی پێشکەش کردنی خواردنی ئوتێلەکەی دەڕوانی، کە گوایە باشترین ئوتێلی شارەو لەلایەن دەزگای حکومەتییەوە بەڕێوە دەبرێ. پەردەیەك بەسەر مێزی نان خواردنەکەوە بوو لە زەردێنەی هێلکەدا ڕەق بوو بوو، لەوە دەچوو پتر لە مانگێك بێ نەشۆرابێت.

قاپەکان لە پیسیدا ڕەق بوو بوون، میوانەکان فنجانی قاوە یان ئاوی گەرمیان بە هەزار پاڕانەوە و دەم بۆڵەو هەڕەشە وەدەست هێنابوو، و لە نێو خۆیاندا بەشیان دەکرد. یان بە پێی دابە ڕۆژهەڵاتییەکە دەچوون لە پەناوە بیست تمەنێکیان لە دەستی یەکێك لە پێشخزمەتەکان دەناو کاری خۆیان ڕایی دەکرد.

ڕەنگە ئەمە ئاسایی بێتە بەرچاو، بەڵام بەراوردێکی ڕەوتەنی و خێرایی بارودۆخی ئەم ئوتێلە لەگەڵ ئوتێلێکی نمرە یەکی تاران و خواردنگە تازەو مۆدێرنەکانی ئەوێندەردا، بە ئاشکرا ئەوە دەردەخات کە ڕژێمی شا چ بایەخێکی زۆر بە تارانی پایتەخت دەدات و چۆن ناوچەکانی تری ئێران، بە تایبەتی پارێزگاکانی ئازەربایجانی ڕۆژاواو کوردستان پشت گوێ دەخات و چ ئیدارەیەکی خراپی هەیە.

چونکە من هەندێ شارەزاییم لە بارودۆخی ئێران هەبوو، بۆیە هیچ پێم سەیر نەبوو کە لە ساڵی ١٩٧٩دا دیتم هەموو شتەکان هەر وەکو خۆیانن و گۆڕانیان بەسەردا نەهاتووە. بە هەر حاڵ کارگێڕانی ئوتێلەکە نەیانتوانی تاکسیم بۆ پەیدا بکەن. بۆیە لێبڕام بگوازمەوە بۆ

ئوتێلێکی دی کە کوردی لێ دادەبەزین و ئامۆژگاری میوانەکانیان دەکرد بچن بۆ ئەوێندەر.
ئەم ئوتێلە کەوتبووە نزیکی مزگەوتێکی شارەوە کە لە سەدەی ١٣ز دروست کرابوو.
بەڕاستی لەوێندەر، پێویستییەکانی خۆمم دەست کەوت: جگە لە ژوورێکی باش، شوفێرێکیش هەبوو سبەی بەیانی بە سێ سەد تمەن بۆ دەرێی شارم بەرێ و لە بازگە زۆرو زەبەندەکان دەربازم بکات. ئەو بازگانەی کە پاسداران و گروپی دی دایان نابوون، هەر یەکەیان بۆ خۆی حکومەتێك بوون. من دەمویست بۆ شنۆ بچم کە دوو سەعاتێك لە (ورمێ)وە دوورە. پێدەچوو شوفێرەکە چوونی ڕۆژنامەوانانی بێگانەی بۆ شنۆ "بەبۆنەی مەلا مستەفا"وە پێ سەیر نەبێ. چونکە لە هەر چوار نکالی دنیاوە خەڵکی بە "بۆنەی مەلا مستەفا"وە روویان لەوێندەر کرد بوو. بەڵام خۆی لە هەموو موناقەشەیەکی سیاسی دوور دەگرت، ئیدی لەمەڕ ڕژێمی تازە یان خومەینی یان کورد یان شا بوایە. لە ڕێگەدا دەمویست وەبیری خۆمی بێنمەوە کە چەند جار بەم ڕێگەیەدا بۆ شنۆ چووم و لەوێندەرەوە بە تولە ڕێگا توناوتونە دژوارو سەختەکانی سنووردا بۆ کوردستانی عێراق چووم، پێنج یان شەش جار.
جارێکیان لە سەردەمی ئاشتی یاڕێکەوتنی ١٩٧٠/٣/١١دا بوو زۆر جاریش لە کاتی شەڕو شۆڕشی چەکدارانەی ساڵانی ١٩٧٤ و ١٩٧٥دا بوو، ئەو شەڕانەی کورد دژی سوپای عێراقی پڕ چەك بە تازەترین چەکی سۆڤیەتی، دەیان کرد، یەکێك لەم سەفەرانەم بەر لە شەش ساڵێك بوو.
ڕێك لە ١٩٧٥/٣/٦دا بوو. ئەو ڕۆژە بوو کە شای ئێران، ئەو شایەی تا ئەو ڕۆژە کۆمەکی سوپایی و دارایی کوردەکانی دەکرد، وەکو کوردان خۆیان دەڵێن بای دایەوەو لە پشتەوە خەنجەری لێدان. شا، ئەو ڕۆژە وەکو ئاشکرایە دەستی لە ملی جێگری سەر کۆماری عێراق سەدام حوسەین کردو لەگەڵی ڕێك کەوت کە هەموو ناکۆکییەکانی نێوان هەردوولا و کێشەی بەردەوامیان لەسەر شەتی عەرەب چارەسەر بکەن، ئەویش لەسەر حیسابی کوردان. دوا سەفەریشم بۆ ئەو ناوچەیە پاش هەرەسهێنانی شۆڕشی کوردو ڕەهەندە بوونی کورد بە خۆو خێزانیانەوە بۆ ئێران، بوو. (بارزانی)ش ناچار بوو بارەگا قایمەکەی خۆی لە حاجی ئۆمەران بەجێ بێڵێ و لەگەڵ هەردوو ژنەکەی و نۆ منداڵەکەی و (١٥٠) کەس لە گاردە تایبەتییەکانی خۆی پەنا وەبەر ئێران بەرێ.
مەبەستی من لە بڕینی ئەم ڕێگەیە، چ لە سەردەمی ئاشتی و چ لە سەردەمی شەڕدا، هەمیشە ئەم پیاوە بوو کە بۆ ماوەی پتر لە نیو سەدە ڕێبەرو پێشەوای گەلی خۆی بوو: چەندە ڕۆڵەکانی گەلەکەی خۆشیان دەویست، ناحەزان و دژمنانیش ئەوەندە ڕقیان لێی بوو. وێڕای ئەوەی کە گەلێك لایەن شەڕی ئەو پیاوەیان کردووە، بەڵام هەر هەموو ئەو لایەنانە بە ناچاری ڕێزیان گرتووەو حیسابی پێشەواو سەرکردەیەکی بێ هاوتاو بێ وێنەی گەلی کوردی چەوساوەیان بۆ کردووە.

٣-جەنگ تەوەری سەرەکی ژیانی بوو:

بارزانی، دوا سەفەری خۆی لە وڵاتە یەکگرتووەکانەوە کە هیواکانی دایە دەم رەشەباوە، بۆ باوەشی نیشتمانی خۆی، کوردستان، بۆ ناو گەلی خۆی، کرد. ئەو گەل و نیشتمانەی لەحاڵەتێکی پاشکەوتەیی دووفاقیدا دەژی و بەسەر وڵاتانی تورکیاو ئێران و عێراقدا دابەش کراوەو خاکە بە پیت و بەرەکەتەکەی هێشتا هەر بەیارەو رەعەمەل نەهێنراوە..

ئەو نیشتمانەی کە بارزانی تیایدا لە دایك بوو، بەڵام مەخابن ئەوەندەی لە دەربەدەری و ئاوارەیی و جیٚ گۆرکێی بەردەوام دا ژیا، ئەوەندە لە ناو ئەو نیشتمانەدا نەژیا. تەنانەت دەرفەتی ئەوەی دەست نەکەوت لەسەر خاکی ئەو نیشتمانە وەفات بکات، بەڵێ دوا سەفەری کردو گەڕایەوە تا بە یەکجارەکی لە ژێر ئەو خاکەدا چاو لێك بنیٚ.

هەزاران کورد لە باشووری رۆژاوای ورمیٚ-وە، خوێندکارانی زانستگەکانی تاران و تەورێزو، نوێنەری رێکخراوە چەپەکانی کورد، جووتیاری دواکەوتووترین گوند، لە دوورترین ناوچەی شاخاوی و عاسییەوە هاتبوون و لە شنۆدا خڕ بوو بوونەوە تا بەشداری رێو رەسمی بە خاك سپاردنی بارزانی بکەن (سەرچاوەو ژێدەرەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان، ژمارەی بەشدارانی ئەم ریٚ و رەسمەیان بە پتر لە سەد هەزار کەس قەبڵاندووە).

مەفرەزەی چەکدارانی سەر بە حیزب و رێکخراوە کوردییە جیاوازەکان، بە جلی سەربازی تایبەتی و هەموو چەکەکانیانەوە، لەسەر تاسەری ناوچەکەدا دابەش بوو بوون، تا زەبت و رەبت رابگرن و ئەمن و ئاسایشی ماتەم گێران بپارێزن. دەنگی هورا کێشان دەگەییە کەشکەلانی فەلەك و دەنگی سروودی (ئەی رەقیب) کە لە ساڵی ١٩٤٦دا دانراوە تا ببیٚ بە مارشی نەتەوەیی گەلێکی بیٚ دەوڵەت، لە دوا ساتەکانی ئەو ئێوارەیەدا دڕی بە خامۆشی و کپی و سام و هەیبەتی ریٚ و رەسمی ناشتنەکە دەدا.

تەنانەت بە وەرەترین جەنگاوەرانی کورد، ئەوانەی لە ناو جەرگەی بۆتەی خەبات و شەڕی سەخت و دژواردا قال بوو بوونەوە، هەموو چەك بەشان و رەخت و فیشەکدان لە پشت، خەنجەر لەبەر پشتێنیان، تەنانەت ئەوانەش خۆیان پیٚ نەگیراو کە دەیان بینی دوا رابەرو سەرۆك و پێشەوای سیاسی و سوپایی مەزنی کورد، بەخاکی کوردستان دەسپێردریٚ، خۆیان پیٚ نەگیراو فرمێسك وەکو بارانی بوهاریٚ لە چاوانیان دەهاتە خواریٚ.

پاش تەواو بوونی ریٚو رەسمی بە خاك سپاردن، (ئیدریس بارزانی) کە یەکێك لە کوڕەکانی "شێری بارزان" یان "شێری کێوان" وەکو رۆژنامەوانانی بێگانە بە بارزانییان دەگوت، گوتەیەکی ماتەمینی پێشکەش کرد، کە تێیدا گوتی: "*ئەوەی لێرەدا بەچاو دەیبینین، کارێکە زۆر زەحمەتە بە وشە گوزارشتی لیٚ بکریٚ، ئەمە خۆی لە خۆیدا پێوەری ئەو خۆشەویستی و رێزە زۆرەیە کە گەلی کورد لە مەرحومی دەنەن*".

بەڕاستی جەنگ هەموو ژیانی پڕ کرد بووەوە، هەر لەو رۆژەوە کە دەستی چەکی گرتبوو، هەڵبەتە زۆر کارامەش بوو لە بەکار هێنانی چەکدا. لە سەرەتادا شەڕی عێراقییەکانی کرد،

پاشان شەڕی هاوپەیمانان و ئینگلیزەکانی عێراقی کرد. ئەوجا شەڕی فورس و هەر هەموو حکومەتە یەك لە دوای یەکەکانی بەغدای کرد کە هەر هەموویان لە یەك خاڵی هاوبەشدا یەکیان دەگرتەوە، ئەویش خاڵی دژایەتی و بەگژا چوونی کورد بوو.

بارزانی بە درێژایی تەمەنی بۆی هەڵنەکەوت تامی ئازادی سیاسی بچێژێ. هەر لە منداڵیدا بەر زەبری چەوسانەوەو راوە دوونانی عوسمانیان کەوت. ئەو دەمە گوندی بارزان سەر بە حوکمی عوسمانیان بوو. تورك، باب و باپیریان ئیعدام کردن، چونکە مل کەچی دەسەڵاتی وان نە دەبوون، بە خۆیشی لە تەمەنی پێنج ساڵیدا لەگەڵ دایکیدا لە زیندان خران. بۆیە لەگینە شۆڕگێڕێتی بە شیری دایکیەوە خواردبێ و هەر لەو رۆژانەوە بە گیانی شۆڕش و تێکۆشان دژ بە چەوساندنەوەو ئەو زوڵمەی کە گەلەکەی پێوەی دەناڵێ، پەروەردە بووبێ.

تەنانەت لە سایەی رژێمە یەك لە دوای یەکەکانی عێراق، کە پاش روخانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی هاتنە سەر حوکم، بارزانی و بارزانیەکان تامی ئازادییان نەچەشت، هەروەها لە دوای روخانی کۆماری مەهابادیش کە دوای چەند مانگێك لە دامەزراندنی ١٩٤٦ بە دەستی سوپای ئێران لە نێو برا، بارزانی و هاوەڵەکانی روویان کردە وڵاتی یەکێتیی سۆڤیەت و لەوێندەریش هەر تامی ئازادییان نەچەشت. لە ساڵی ١٩٥٨دا حوکمی پاشایەتی عێراق روخا، بارزانی بۆ عێراق گەڕایەوە. زۆری ئومێد بەوە هەبوو ئەمجارە هەندێ بە ئاسوودەیی و ئازادی بژی. هەر بۆیە کەوتە گفتوگۆ لەگەڵ رژێمی کۆماری تازەدا دەربارەی دابین کردنی ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستانی عێراق.

بەڵام ئەم خەونەش زۆری نەخایاند، دوای دوو ساڵ و چەند مانگێك سەر لە نوێ هەراو هەنگامەو بشێوێنی دەستی پێکردەوە. بارزانی، لە ماوەی ساڵانی ١٩٦١– ١٩٧٥دا رێبەرایەتی شۆڕشی چەکدارانەی گەلی خۆی، دژی حکومەتە یەك لە دووی یەکەکانی عێراق کرد، ئەو شۆڕشەی کە پتر لە ١٤ ساڵی خایاند. دیارە ئەم (١٤) ساڵە، ناوە ناوە ماوەیەکی کورتی نا ئارامی ئاگربەستی تێدەکەوت. سۆڤیەت، لە قۆناغەکانی هەوەڵی شۆڕش دا کۆمەکیان دەکردو لە کۆتاییدا ئەمریکاییەکان ئەمەیان دەکرد. هەندێ جاریش ئێران ئەم ئەرکەی دەگرتە ئەستۆ. تەنانەت حزبی بەعسی سووری، کە باڵێکی ناحەزو دژ بەحزبی بەعسی حوکمڕانی عێراقە. ئەویش لە هەندێ ماوەی کەمدا بەشداری کۆمەك کردن بەم شۆڕشەی کوردی کردووە.

"ئەی شێر پشت بە چنگ و بازووی خۆت ببەستە، چاوەڕوانی رەحمەتی پیاوچاکان بە تەنێ، بێ سوودە". ئەم پیاوە بە درێژایی تەمەنی خۆی بە پێی ئەم پەندە کوردییە چووە بەڕێوە. جۆری بیرکردنەوە و شێوازی ژیانی دەقا و دەق رەنگدانەوەی بیرکردنەوە و کارەسات و تراژیدیاکانی گەلی کورد بووە. هەموو ژیانی ئاوێنەیەکی باڵانمای راستەوخۆی کول و کۆڤانی ئەم گەلە بوو.

شەوێك، لە بارەگای سەرەکی بارزانی، لە حاجی ئۆمەران و ساڵێك بەر لە نسکۆی ١٩٧٥ دیمانەیەکم لەگەڵ بارزانیدا کرد کە شەوێکی تەواوی خایاند، هەردوو کوڕەکەی (ئیدریس و

مەسعود) و تەرجومانی کودری- ئەمریکی (شەفیق قەزاز)ی زمان رەوان لەم دیمانەیەدا ئامادەبوون. بارزانی کە ئەو دەمە تەمەنی (٧٢) ساڵ بوو، لەم دیمانەیەدا بە ئاشکرا ئاماژەی بۆ نسکۆی ئاینده کرد. ئەم پێشبینییە زادەی ئەزموونی پتر لە نیو سەدە کاری ڕێبەرایەتی و سیاسی و تێکۆشانی بەردەوام بوو لە پێناوی وەدی هێنانی ئامانجەکانی گەلی کوردو دەستەبەرکردنی مانی.

".... وەرە بە چاوی خۆت مەرگ بدینی بەرەو رووت بێت، تۆش چاوەڕوانی بکەیت و ئەوجاش هەر بمێنی.... وەرە هیوات بە سەرکەوتنی یەکجارەکی هەبێ و لە پلەی هەرە خوارەوەی هەرەسهێناندا بیت...." بەو رستەو دەستەواژانە، بارزانی دەستی بە وەسفی بارودۆخی گشتی ئەو دەمانە کردو لەسەری رۆیی:

"... کارەکە هەموو لە مۆتەکەیەك یان خەونێکی ناخۆش دەچێت: بێگومان زۆر ناخۆشە خۆت بدینی لە جێدا کەوتوویت و چ ئەوزارێکی بەرگریت لەبەر دەست دا نەبێ یان هیچ توانایەکی جوڵانت نەبێت بەم حاڵەشەوە بدینی و هەست بکەی دووپشکێکی کوشندە خۆی بە نێو جلەکانت دا بکات و بەسەر لاقت دا سەربکەوێ و بگاتە سەر سنگت و سوور بزانی پێوەت دەدات و دەتکوژێ و هەرچییەك بکەیت هەر لەناو دەچێت. ئەو دەمە چ مەفەڕێکت نامێنێ تەنیا ئەوە نەبێ چاوان بنوقێنی و چاوەنۆڕی مەرگ بکەی. ئەوجا لە پڕێکدا وەکو ئەوەی خوا فریات بکەوێ و نەیەوێ بمری، دووپشکەکە لەسەر سنگت لاکەوێ و لێت دوور بکەوێتەوە. لەم ساتەدا هەموو گومانەکانت دەڕەوێتەوە. هەست بە هێزێکی نهێنی دەکەی، بە هێزێك نازانی سەرچاوەکەی لە کوێوەیە، هەست بەو هێزە شاراوەیە دەکەیت بە گیانتدا دێت، بەناو بەدەنت دەکەوێ، هەڵدەستیت و دەست بۆ نزیك ترین بەرد دەبەیت، هەڵی دەگریت و بە هەموو هێزو تواناتەوە بە دووپشکەکەیدا دەدەیت".

سەدەی بیستەم پتر لە دووپشکێکی لەو بابەتەی بەخۆوە بینی کە هەوڵی دا بەسەر سنگی گەلی کورد بکەوێ، هەموو جارێك کورد ناچار دەبوون پڕ بدەنە بەردو هێندەیان زات و توانا هەبووە بە دووپشکەکەیدا بکێشن.. بارزانییەکان هەمیشە، وخودی مەلا مستەفا، باب و باپیرانی یان منداڵ و نەوەکانی، لەم ڕووەوە لە ڕێزی پێشی پێشەوە بوون.

٤-ئەو عەشیرەتەی بە توانای بەرزی جەنگاوەری ناسراوە:

لەو ناوچە شاخاوییە عاسێیەی باکووری رۆژهەڵاتی هەولێردا، لە ڕەخی چەپی رووباری زێی گەورەدا کە دەڕژێتە دیجلەوە، ئا لەوێدا موریدانی شێخی بارزان دەژێن. بارزان چ جیاوازییەکی لەگەڵ گوندە کوردنشینەکانی تری دەوروبەری خۆیدا نییە، یان دیمەن و شوێنەوارێکی ئەوتۆی تێدا بەدی ناکرێ کە سەرنجی ڕێبوار رابکێشێت. بەڵام ئەم گوندە سەرچاوەیەکی تایبەتی بزاڤێکی سیاسییە کە چەندین ساڵە دەستی پێ کردووە هێشتا

بەردەوامە، ئەم بزاڤە دەورێکی سەرەکی لە بلاوکردنەوەی هۆشیاری نەتەوەیی کوردا دیتووەو هانی داون سوور بن لەسەر داوای خودموختاری لە چوارچێوەی کۆماری عێراقدا.

مێژووی بارزان لە سەرەتای سەدەی رابردووەوە دەستی پێ کرد، ئەویش کاتێ بوو کە تەریقەتی سۆفیاتی نەقشبەندی لە زۆربەی ناوچەکانی ژێر دەسەلاتی عوسمانی دا، سەرکەوتنی گەورەی بەدەست هێناو توانی تاجدین ناوێك بەلای خۆیدا رابکێشێت و بیکات بە موریدی خۆی لە گوندی بارزان. زۆری نەبرد ئەم سۆفییە نێوبانگی دەرکردو خەڵکی دەوروبەری گوندەکەی بوون بە مورید و گوێ رایەڵی، چونکە بیری هەرەوەزی بلاودەکردەوەو هەندێ سروت و دابی خوا پەرستی داهێنا کە بە سەماو دەفەوە ئەنجام دەدران هەندێك چالاکییان دەکرد کە لە گەمان دەچوو. هەروەها سەرجەلە کە بریتییە لەو ئەڵقانەی موریدانی تەریقەتەکە بە یەکەوە دەبەستێت، یارمەتی تاجدین-ی دا کە شۆرەت و دەسەلاتی پتر پەیدا بکات، ئەوە بوو نەك هەر بوو بە یەکەم شێخی بارزان و بنەماڵەی بارزانییەکانی دەوروبەری گوندی بارزان (نزیکەی ٧٥٠ خانەوادە بوون)، بەڵکو دەسەلاتی پەرەی سەندوو تیرە دراوسێکانی وەکو (شێروانی، ١٨٠٠ خێزان)، (مزوری) و (دۆڵەمەڕی)شی گرتەوە.

(مارك سایکس)ی رۆژهەلاتناسی بەریتانی کە لە ساڵی ١٩٠٠دا سەردانی ئەو ناوچە کوردنشینەی کردووە کە ئەمڕۆکە شریتی سنووری نێوان تورکیاو عێراق پێك دێنێ، ئەم رۆژهەلاتناسە لێکۆڵینەوەیەکی لەمەڕ پێکهاتە و داب و نەریتی عەشایەری کورد ئەنجام داوەو ئەم لێکۆڵینەوەی تا رۆژگاری ئەمڕۆش بایەخی گەورەی مێژوویی خۆی هەیە. ئەم پیاوە ئەوەی دەرخستووە کە بارزانییەکان عەشیرەتێکی جەنگاوەرو بە تواناو لێهاتووی وەهابوون، عەشیرەتەکانی دەوروبەر لێیان ترساون، بە تایبەتی عەشیرەتی هەرکیی کۆچەر کە ساڵانە بۆ گەرمیان و کوێستان دووجاران بە بارزاندا رەت دەبوون.

سەرەڕای ئەوەی کە پەیوەندی پتەوی عەشایەری لەم ساڵانەی دواییدا زۆر کزو لاواز بوون، کەچی بارزانییەکان، کە ژمارەیان لە بیست هەزار کەس پترە، تاکو ئێستا پەیوەندی کۆمەلایەتی ناوخۆیان لە پەیوەندی عەشیرەتەکانی دی پتەوو کۆکترە.

هەموو ئەو شەڕانەی کورد لە پێناوی بەدەست هێنانی ئازادی خۆیاندا، لە سەرەتای ئەم سەدەیەوە کردوویانەو هەندێ جار کێشەی دەسەلاتی شەخسی شێخان و سەرانی عەشایەریشی تێ کەوتووە، سەرەتا لە (بارزان)ەوە سەری هەڵداوە. خەباتی بارزانییەکان لە سەرەتادا دژی عوسمانییەکان بووە، ئەو عوسمانییانەی کە زۆربەی خاکی کوردستان لە ژێر دەسەلاتی ئەواندا بووە، ئەوجا ئاراستەی ئەو دەوڵەتانە کراوە کە لە دوای ئەوان حوکمی کوردستانیان کردووەو هەوڵیان داوە سنووری خۆیان لە ناو خاکی کوردستاندا دیاری بکەن. ئەمە تا ساڵی ١٩٢٠ کە ساڵی مۆرکردنی پەیمانی سیڤەرە، درێژەی کێشا.

٥-تفـــــــەنگ گـــــــــرنگترین مـــــــــوڵکی شەخســـــــییە

شـێخ عەبدولسـەلام بـارزانی، یەکـەمین بـارزانی بـوو کـە لـەرووی داگیرکـەرانی عوسمـانی هەڵگەڕایـەوەو تـوانی ناوچـەکەی خـۆی لـە زوڵـم و زۆریـان بخەلەسـێنێ و نوێنـەریان لـە ناوچەکەدا تـرۆ بکـات. هـەروەها شێخ عەبدولسـەلام پەیوەنـدی بە رووسـەکانەوە کـرد. ئـەو رووسانەی کە لە نیوەی دووەمی سەدەی رابردووەوە کەوتنە بایەخدان بە کورد. بە تایبـەتی لـە سـەردەمی شـەڕیان لەگـەڵ عوسمانیانـدا. بـەڵام عوسمانیـەکان توانیـان لـە سـاڵی ١٩١٤داو بەبێ مەحکەمەو دادگایی لە شاری موسڵ ئیعدامی بکەن.

شـێخ ئەحمـەدی بـارزانی، کـوڕە گـەورەی، کـە لـە دوای ئـەو سـەرۆکایەتی و ڕێبەرایـەتی بارزانییـەکانی کەوتـە ئەسـتۆ، هـەمان ڕێبـازی ئـەوی گرتـە بـەر. بـەڵام شـێخ ئەحمـەد شـەڕی عوسمانییەکان نـەکرد، بـەڵکو شـەڕی بەریتانییـەکانی کـرد کـە لـە جـەنگی یەکـەمی جیهانـدا سـەرکەوتنییان وەدەسـت هێنـابوو، و بـە تـۆبزی خۆیـان وەکـو دەم راسـت بەسـەر عێراقـدا سـەپاندبوو، ئـەو عێراقـەی کـە دوای دابەشـکردنی میراتییـەکانی دەوڵـەتی عوسمـانی هاتـە دامەزراندن. ئـەم دەمڕاسـتی و ئینتیدابـە تـا سـاڵی ١٩٣٠ خایانـدو لـەوە بـە دواوە حـوکمێکی پاشـایەتی بـەکرێگیراوی بـەناو سـەربەخۆ جێـی گرتـەوە کـە ئـەرکی سـەرەکی بـریتی بـوو لـە پاراستنی بەرژەوەندییەکانی بەریتانیا.

ئەو حکومەتـەی لـە بەغدا دامـەزرێنرا کەوتـە هـەنگاونان بۆ ئـەوەی دەسـەڵاتی بەسـەر هـەموو عێراقـدا بسـەپێنێ، پێـی وابـوو دەتـوانێ بـە کۆمـەکی بەریتانییـەکان، ناوچـەی بـارزانی مەڵبەنـدی شـۆڕشـی هەڵایسـاو بخاتـە ژێـر رکێفـی خـۆی و دای بمرکێنێتـەوە، بۆیـە هێزێکـی سوپایی بۆ ناوچـەکە نـارد، بـێ ئـەوەی حیسـابی ئـەوە بکـات کـە شێخ ئەحمـەد خـۆی سـازو تەیار کردبوو، بۆ بەر پەرچدانەوەو غافڵکردنی ئەو هێزە.

ئەوە بوو قافڵەیەکی سوپای عێراق کەوتە کەمینێکەوە کە بارزانییەکان بۆیان نـابووەوەو پـاش ئەوەی زیانێکی گەورەیان لێدا ناچاریان کرد بۆ ڕێگـەی هـەڵاتن و خـۆ دەربـاز کـردن بگـەڕێ. لەم شەڕە سـەرکەوتووەدا، گـەنجێکی تـازە پێگەیشـتوو، کـە هێشـتا نێوبـانگی دەر نـەکردبوو، ڕێبەرایەتی بارزانییەکانی کرد، ئەویش برا بچووکەکەی شێخ ئەحمەد، مـەلا مسـتەفا بـارزانی بوو.

وێـڕای ئـەوەی عێـراق خـودانی سـوپایەکی بـەهێزو مەشـق دیـدەی تـازە بابـەت بـوو، بـەڵام چ سـەرکەوتنێکی ئـەوتۆی لـە دژی شـۆڕشـگێڕانی کـورد وەدەسـت نـەهێنا، ئەمـە عێراقییـەکانی ناچار کرد کە هێزی ئاسمانی بەکار بهێنن، دیارە هـەموو حکومەتـە جیاوازەکانی عێـراق، لـە هەموو قۆناغە مێژووییەکاندا پەنایان وەبەر بـەکار هێنـانی ئـەو چەکـە، دژی کـوردان بـردووە. حکومـەتی عێـراق ئـەمجارە هانـای وەبـەر هێـزی ئاسمـانی بـەریتانی بـردو وەکـو دوا کـارتی دەسـتی خـۆی بـەکاری هێنـا: بـەم جـۆرە سـاڵی ١٩٣١و سـاڵی پاشـتریش، هێرشـی ئاسمـانی دڕندانـەی فڕۆکـە بەریتانییـەکانی بـەخۆوە بینـی کـە چـۆن دێهاتـەکانی کوردسـتانیان وەبـەر

پەلامار دەداو گوندەکانیان بۆردومان دەکردو ماڵی جووتیارانیان دەسووتاندو دەیانکرد بە خۆڵەمێش.. بەمجۆرە بەغدا توانی بە پشتیوانی راستەوخۆو کاریگەری هێزی ئاسمانی بەریتانیا موقاوەمەتو بەرگری کوردان لاواز بکات و دای بمرکێنێتەوەو ئەوجا رێ بۆ یەکە سوپاییەکانی خۆش بوو کە بچنە ناو بارزانەوە.
هەر چەندە شێخ ئەحمەدی بارزانی و ئەو پیاوانەی لەگەڵیدا مابوونەوە موقاوەمەتێکی قارەمانانەیان کرد، بەڵام هەر ناچار بوون بەرەو سنووری تورکیا پاشەکشە بکەن. هێزی تورکیش لە دەرفەتێك دەگەڕا تا پەلاماری شێخی شۆڕشگێڕ بدات. لە راستیدا توانی لە پشتەوە هێرشی بکاتە سەرو دەستگیری بکات و لە ساڵی ١٩٣٥دا بیداتەوە بە حکومەتی عێراق. لە سەرەتادا شێخ ئەحمەد و کۆمەڵێك لە فەرماندەو سەرکردە کوردەکان بۆ شاری حللەی ناوەڕاستی عێراق نەفی کران و پاشان بۆ شاری سلێمانی کە ئەو سەردەمە مەڵبەندی سیاسی و شارستانی کوردستانی عێراق بوو.

٦-شێری بارزان:
نێوبانگ و دەسەڵاتی سیاسی و هێزی سوپایی بارزانی لە ساڵی ١٩٤٣دا بە رادەیەك پەرەی سەندو بڵاوبووەوە کە حکومەتی بەغدا قەناعەتی تەواوی هێنا کە مەحاڵە بتوانێ بە هێرشی سوپایی و بە زەبری چەك، کێشەی کورد لە باکووری عێراقدا چارەسەر بکات و ئاگری ئەو بزاڤە چەکدارییەی کە لە وێندەر هەڵایسابوو بتەمرێنێ، ئەو بزاڤەی بووە بە هەوێن و بەشێك لە بزووتنەوەی رزگاریخوازی نەتەوەی کورد، بۆیە وەزارەتخانەی عێراقی بە سەرۆکایەتی نوری السعید هەستی کرد ناچارە گفتوگۆ لەگەڵ بارزانیدا بکات، هەر بۆ ئەم مەبەستە وەزیرێکی کورد، بە پلەی وەزیری دەوڵەت دامەزرێنرا کە هەموو ئەرکێکی بریتی بێ لە گفتوگۆ لەگەڵ شۆڕشگێڕانی بارزانیدا.
یەکەم سازش کە حکومەتی عێراق لەگەڵ بارزانیدا کردی بریتی بوو لە داننان بە جۆرە ئیدارەیەکی ناوچەیی لە بارزانداو رێگەدان بە خەڵکی بارزان کە چەکی شەخسی خۆیان پێ بێ. بەڵام وەزیرە عێراقییە رەگەزپەرستەکان، هەستیان کرد ئەم کارەی نوری السعید رێگە بۆ تەنازولی زیاترو لەبەر داهێنانی پتر بۆ کوردان خۆش دەکات و ئەمەش لە ئایندەیەکی نزیکدا دەبێتە مایەی هەڕەشەکردن لە یەکێتیی و یەکپارچەیی خاکی عێراق... دیارە ویستی ئەم وەزیرانە لە ئەنجامدا سەرکەوت و گفتوگۆیەکە گەییە کوێرە کۆڵان و پاشان بە یەکجارەکی دەستبەرداری بوون، ئەمەش بووە مایەی سەرهەڵدانی حاڵەتی هەڵایسانی شەڕو کوشتار بەدرێژایی سنووری ناوچەکە. بەڵام بارزانی، سەرەڕای تێکچوون و هەرەس هێنانی پەیوەندی هەردوولا، بەردەوام بوو لەسەر پەیوەندی کردن لەگەڵ دەوڵەوتداو توانی لە ئەنجامدا قەناعەت بەدەوڵەت بکات کە ژمارەیەك ئەفسەری سوپای عێراقی بە ئەسڵ و فەسڵ کورد، وەکو ئەفسەرانی پەیوەندی دابمەزرێنێ کە ئەرکیان ئەوە بێ رێگەیەکی گونجاو

بدۆزنەوە بۆ دەرچوون لەو کویرە کۆڵانەو ئەگەر کرا بۆ چارەسەری هەموو مەسەلەکە بە ڕێگەی ئاشتی.

رائد عزت عبدالعزیز ئامێدی کە موراسلی تایبەتی وەسی بوو، لەگەڵ موقەدەم ئەمین ڕەواندوزی دا، بوونە جێی متمانەی بارزانی و عێراق و بەریتانییەکان کە بەڕێوەبەری راستی حوکمی تازە بوون. ئەو ئەفسەرانە توانایان شێخ ئەحمەد بارزانی کە هێشتا هەر ڕێبەری ڕەسمی عەشیرەتەکە بوو، ئازاد بکەن و لە تاراوگە بیگەڕێننەوە. چەند بارزانییەکان لە دەوری ئەو ئەفسەرانە رازی بوون، بەغدا ئەوەندە لێیان نا رازی بوو. بەتایبەتی کاتێ کە حکومەت بۆی دەرکەوت کە هەردوو ئەفسەری نێوبراو ئەندامی کۆمەڵەی نهێنی (هیوا) بوون، ئەو کۆمەڵەیەی کە هەڵبژاردەترین کوردی شارەکان و ڕۆشنبیران و ئەفسەرانی کوردی ناو سوپاو پۆلیسی لە ریزەکانی خۆیدا ڕێکخستبوو.

لەلایەکی ترەوە، پایەی سوپایی بارزانی، بە حوکمی هێرشە سەرکەوتووەکانی بۆ سەربازخانەو مەخفەری پۆلیس، بەرز بوەوە، لە باری سیاسیشەوە، پایەی تەواو بەرز بووەوە، بەتایبەتی کە عەشیرەتەکانی دی بەڕێزەوە ئامادەیی خۆیان دەربڕی کە بە گەڵی بکەون و گوێ رایەڵی بن.

هەموو ئەمە کردییە کارێك کە پتر متمانە بەخۆی پەیدا بکات و هەڵوێستی توند تر بنوێنێ و داوای پتر لە دەوڵەت بکات. دیارە دەوڵەت ئەمەی بە زیادەرۆییەکی زۆر زانی و ئیدی لە حەوسەڵەیدا نەما، بە تایبەتی کاتێ کە بینی ناوچەی پتر دەچنە ریزی شۆڕشەوە و گوێ رایەڵی و پشتیوانی خۆیان بۆ بارزانی رادەگەیەنن، بۆیە بە مەبەستی تەمبێ کردن هێرشێکی سوپایی بۆ ناوچەکە قڕێ کردو سەرەتا لە دەشتەکانی دیجلەو فوراتەوەو بە پشتیوانییەکی چڕی هێزی ئاسمانی بەریتانییەوە دەستی پێکرد.

ئەفسەرێکی گەنج بە نێوی عەبدولکەریم قاسم، فەرماندەیی ئەم هێرشەی دەکرد. بارزانی بۆ یەکەمجار لە ژیانیا خۆی لە بەرانبەر ئەفسەرێکی لێهاتوودا بینییەوە کە لە چەند نەبەردو مەیدانێکدا بەسەریدا سەر بکەوێ و ناچاری بکات پاش هەندێ تەق و تۆق و سووکە شەڕ پاشەکشە بکات.

کاتێ بارزانی بۆی بە دیار کەوت کە چ مەفەڕێکی نییە، بڕیاری دا بەرەو سنووری ئێران پاشەکشە بکات و پاشان لەگەڵ نزیکەی سێ هەزار پێشمەرگە و نۆ هەزار رۆڵەی عەشیرەتەکەیدا، پەنا وەبەر ئێران بەرن. هەر کە چوونە خاکی ئێرانەوە، بارزانی پەیوەندی بە هێزی کۆماری مەهابادەوە کرد کە تازە دامەزرا بوو. بارزانی لە خزمەتی کۆماری مەهابادا مایەوە تا ئەو ڕۆژەی هێزو نیروی ئێرانی لە نێوی برد، هەنگێنێ بارزانی بە خۆو نزیکەی (٥٠٠) سەد کەس لە باشترین یاوەرو جەنگاوەرانییەوە پەنای وەبەر یەکێتیی سۆڤیەت برد.

بارزانی، بەخەونیش ئەوەی بە خەیاڵدا نەدەهات کە ئەم ئەفسەرە عێراقییە گەنجە، عەبدولکەریم قاسم، ڕۆژێ لە ڕۆژان دەبێتە هۆی گەڕانەوەی وی لە یەکێتیی سۆڤیەت، دوای یازدە ساڵ غەریبی، ئەویش گەڕانەوەی قارەمانێکی سەرکەوتووی ڕێزدارو بایەخ پێدراو.

عەبدولکەریم قاسم، توانی بە هۆی کودەتاییەکی سوپاییەوە کە خۆی ڕێبەرایەتی کرد، لە بەربەریانی ١٤ /٧ /١٩٥٨ دا حوکمی پاشایەتی هاشمی بڕوخێنێ و ڕژێمی کۆماری ڕابگەیەنێ. ئەوە بوو بارزانی پاش زنجیرە ڕووداوێکی پڕ لە هیواو بێ هیوایی جارێکی دی بۆ عێراق گەڕایەوە.

پەندێکی کۆنی کوردی هەیە کە ئەم حاڵەتە بێ هیوایی و هیوادارییە بە مەرجێك لە مەرجەکانی گەیشتنە مراد دەزانێ و پەندەکە دەڵێ: "پاش حەوت ساڵان ڕێکردن، پاش دڕانی حەوت پێڵاوی ئاسن، پاش گۆڕانی حەوت شتان و ئەنجامدانی حەوت ئەرکان، پاش هەموو ئەمانە ئەوجا دەتوانی بگەیە مرادی خۆ".

٧-ئەڵمانی باشە

ئیدریس بارزانی، بە دیار گۆڕە کراوەکەوەو لە ڕۆژی ١٩٧٩/٣/٥دا هەموو ئەم قۆناغانەی ژیانی بارزانی بۆ ئاپۆرای ماتەمباران و ماتەمگێڕان گێڕایەوەو. هەروەها لە خوتبەکەیدا باسی پەرەسەندنەکانی وەزع و حاڵی ناوخۆی عێراقی کرد، پاش ئەوەی عەبدولکەریم قاسم شۆڕشی ١٩٥٨ی بەرپا کردو پاشان گەڕانەوەی بارزانی و یاوەرەکانی. لە غوربەتی یازدە ساڵە. دیارە زۆربەی ئامادەبووان ئەو ڕووداوانەیان لە بیر مابوو. لە دوو ساڵی یەکەمی پاش ئەم شۆڕشەدا گەلێك هەوڵ درا بۆ وەدی هێنانی پێکەوە ژیانی ئاشتیانە لەسەر بناغەی بەرەی نیشتمانی کە نوێنەری هەردوو گەلی عەرەب و کورد لە عێراقدا بگرێتە خۆو هەوڵ بدات ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستانی عێراق بهێنێتەدی.

بەڵام هەموو ئەم هەوڵ و کۆششانە بە فیڕۆ چوون، لە ئەنجامی ئەو ناکۆکییانەی کە لەمەڕ بەشی ناوچە کوردنشینەکان لە دەرامەتی نەوتی بیرە نەوتەکانی کەرکووك و خانەقین، چێ بوون. لەم ناکۆکییەدا کوردەکان لەسەر هەق بوون، چونکە ئەم بیرە نەوتانە لە خاکی کورداندا بوون.

ئا بەمجۆرە حاڵەتێکی لە بابەتی شەڕی ئەهلی بە درێژایی ساڵانی ١٩٦٠- ١٩٧٠ چێبوو. ئەم حاڵەتە پاش شەڕو کوشتارێکی خوێناوی دژواری ئەوتۆ کە خەریك بوو هەردوولایەنی شەڕەکە لە نێو بەرێ، بە هوودنەیەکی چوار ساڵی کۆتایی هات، کە دەبوایە لەو چوار ساڵەدا بەپێی نەخشەیەکی زەمەندار، داخوازییەکانی کورد لە بەشە دەرامەتی نەوت بهێنرێتە دی.

کاتێ کوردان، لە ساڵی ١٩٧٤دا سەیریان کرد مەحاڵە ئەمجارەش بە مافەکانی خۆیان بگەن، ناچار بوون جارێکی دی دەست بدەنەوە چەك، بە تایبەتی دوای ئەوەی شای ئێران و وەزیری دەرەوەی ئەو ڕۆژگارەی ئەمریکای (د. هنری کیسنجر) گەلێك بەڵێنی چەوریان دا کە هەموو جۆرە کۆمەکێکی کورد دەکەن تا بتوانن ڕووبەڕووی عێراقییەکان بووەستنەوەو خۆ بگرن، بگرە لەمەش هەڵیان بوارد و بەڵێنی کۆمەکێکی وەهایان دا کە بتوانن بەسەر عێراقییەکاندا سەر بکەون. من هەلم بۆ ڕەخسا بەر لە ساڵ و نیوێك لە هەڵایسانی شەڕەکانی

بەهاری ١٩٧٤دا کە بە دژوارترین و سەختترین شەڕی مێژووی کورد دەژمێردرێ، دیمانەیەکی رۆژنامەوانی لەگەڵ بارزانی دا ساز بدەم. لە شوێنێکی تری ئەم کتێبە دا دێمەوە سەر ئەو دیمانەیەی کە چەند دیمانەیەکی تری بە دوودا هات.

سەفەر کردن بۆ کوردستانی عێراق لەو قۆناغەداو لە سایەی هودنەی ئاشکرا دا کارێکی ئاسان بوو، سوپای ئێران و ساواکی ئێرانی رێگەی هەر رۆژنامەنووسێکی رۆژاواییان دەدا کە بییەوێ سەری کوردستانی عێراق بدات، لە مەرز ئاودیو ببێ، بە مەرجێ نووسراوی تایبەتی بۆ سەرکردایەتی کورد پێ بوایە، چونکە سەرکردایەتی کورد، بەبێ نووسراوی تایبەتی رێیان بە کەس نەدەدا بێتە خاکی عێراقەوە.

هەر کە لە ئوتێلی (تاران هیلتون) لامدا، ئوتێلێك بوو ئەو دەمانە هەموو مەرج و پێوەرێکی ئەورووپایی تێدا بوو، کوردێك هاتە لام و داوای ئەو نووسراوو راسپێریانەی لێکردم کە لە دەزگاکانی دەرێی شۆڕشی کوردم هێنا بوو. زۆر بە وردی کەوتە پشکنینی ئەو کاغەزەی کە زۆر بە چاکی بەتیپی ئاوی پێچرابووەوە، پاش ئەوەی دڵنیا بوو لەوەی کە هەموو شتێکم تەواوە، قۆناغەکانی تری سەفەرەکەی بۆ شەرح کردم، تێی گەیاندم کە سبەینێ لە فرۆکەخانەی رەزاییەی ئازەربایجانی نزیکی ناوچە کوردییەکان پێشوازی دەکرێم، ئیدی لەوێوە بۆ سەر سنوور لەوێشەوە دەپەڕمەوەو دەگەمە سەرکردایەتی کورد. بەمجۆرە قۆناغەکانی تری سەفەرەکەم بێ چ کۆسپێك بڕی.

(قەڵەو وباریك) کە تیمی نموونەیی ساواك بوون، لە فرۆکەخانەکەدا چاوەرنۆڕم بوون. کابرای باریك، کە قاتێکی ئیتاڵی و کراسێکی حەریری لەبەر بوو، من و وێنەگرەکەی هاوڕێمی لە بازگەی پشکنینەوە، بێ ئەوەی تەفتیش بکرێین، بەڕێ کرد، بەڵام ئەوەی تریان کە دەتگوت کەسایەتییەکی تاوانبارەو تازە لە فیلمێکی جاسوسی هەڵاتووە، قەڵەوێکی کەتە بوو، ئامادە بوو بۆ جێبەجێ کردنی هەر داوایەك کە لێی بکرێ. جانتاکانی هەڵگرتین و خستنییە ناو جێبێکی لاندرۆڤەرەوە کە لە بەردەم فرۆکەخانەکەدا چاوەڕوانی دەکردین. لاندرۆڤەرەکە هیچ رەقەمێکی عێراقی یان ئێرانی پێوە نەبوو.

عومەر پیشەوەری، کە لە نزیکی لاندرۆڤەرەکە وەستا بوو، یەکەم پێشمەرگە بوو کە چاوم پێی کەوت. خۆ ئەگەر جلەکانی نەبوایە وامدەزانی سەربازێکی یەکەیەکی سوپای جەوەڵییە لە (بایرین) یان (شتایەرمارك) یان یەکەیەکی سوپایی ئەسکاتلەندی، بە قژە زەردو چاوە شینەکانیا، تۆزێ دیقەتی داین و پرسی: ئەڵمانین؟ دوای ئەوەی سەرم بۆ لەقاند گوتی: "ئەڵمانی باشن". جگە لەم دایەلۆگە کورتە، ئیدی ئاشنایەتیمان لە سنووری خێرهاتن و جگەرە بە یەکتردان تێ نەپەڕی. ئەم پێشمەرگەیە، بە لاندرۆڤەرەکەی، بە رێگەیەکی قیرتاودا بردینی کە دوای ماوەیەك بوو بە گڵ. لە پێشدا بە مەهابادا و ئەوجا شنۆ و پیرانشاردا تێ پەڕیو بە رێگەیەکی باریکی تونناو تونی شاخاوی ناوەندی دۆڵێکی قوڵدا بردینی. هێندە بەخێرایی لاندرۆڤەرەکەی داژۆت پیاو هەترەشی دەچوو، ناوە ناوەش سەیرێکی منی

دەکرد، وەکو ئەوەی بیەوێ بزانێ کە داخۆ ئەم ئەڵمانییەی تەنیشتی لەم سەفەرە پڕ مەترسی و ڕێگە تووشە دەترسێت یان نا.
لە چەند بازگەیەکی ئێرانی دا. لاندرۆڤەرەکەیان ڕاگرتین، ئەم بازگانە بەبێ نووسراو وئیزنی تایبەت ڕێی تێ پەڕبوونی چ ئوتۆمبیلێکیان نەدەدا. ئەو نووسراوەی ئێمە پێمان بوو، لە هەموو بازگەکان دەیخوارد. بازگەیەکی ترمان بڕی و ئەوجا ئۆتۆمبیلەکەمان ڕاوەستا تا دوای سەفەرێکی سێ سەعاتی پشوویەك بدەین.
تاریکی، بەرە بەرە هێرشی بۆ ئەو قەڵا ئێرانییە دەهێنا کە جێمان هێشتبوو. بینایەکی زۆر گەورە بوو. پێ دەچوو بەر لە هەزاران ساڵ ڕۆنرا بێ، کۆمەڵە شاخێکی رووتەنی رك و رژد دەیڕوانییە ئەو جادە خاکییەی بەنێو دۆڵەکەدا تێ دەپەڕی. لە دووری پێنج سەد مەتری ئێمە، جووتیارێکی کورد، بە جوتێك گاجوت، زەوی دەکێڵا. بێدەنگی باڵی بەسەر ناوچەکەدا کێشابوو، نەسرتە، نەخشپەی پەلکی درەختان و نە جریوەی پاساری چۆلەکان دەهات. تەنیا دەنگی مەکینەی ئوتومبیلەکە ئەم بێدەنگییەی شەق دەکرد. دوای پشوویەکی کورت، وەڕێ کەوتینەوە. کە چووینە گەروی دۆڵەکەوە، عومەر پێچی کردەوەو ڕێگەیەکی لاوەکی گرتەبەر کە بەرەبەرەو پێبەپێی شاخەکەی بەرانبەرمان بەرزو بەرزتر دەبووەوە.
لە پڕ چەند ماڵێکی لە دارو حەسیر دروست کراوی قوڕە پەست کراومان لێ بە دیار کەوتن، دەوروبەری ماڵەکان لە سەرەتاوە چۆڵ و هۆڵ بوون و بەنی بەشەری لێ دیار نەبوو. کەچی لە پڕێکاو پاش ئەوەی ئیشارەتێکی بچووك لە ئوتومبیلەکەی ئێمەوە درا، ئەو ناوچە کپ و خامۆشە گۆڕاو بوو بە پورە هەنگێکی چالاك.
پاش یەك دەقیقە ڕەتڵێکی سێ ڕیزی کە نزیکەی ٣٠ پێشمەرگە دەبوو، لەبەردەممانا قوت بۆوەو بە حەرەکەیەکی سوپایی خێرا تفەنگەکانیان خستنە سەر شان و ئەوجا دایان نایەوە سەر زەوی. ئەوجا عومەر ئەمرێکی سوپایی پێکردن و بوون بە دوو گروپەوە. گروپێکیان بە خێراییەکی سەرسوڕهێنەر کەوتنە هەڵوەشاندنەوەو لێکدانەوەی تۆپێکی ڕەشاشی ناوەنجی. گروپی دووەمیش کەوتنە هەڵوەشاندنەوەو لێکدانەوەی تۆپێکی دژە تانك.
هەر چەندم کرد، بزانم مەبەست لەم نمایشە سوپاییە چی بوو، بێهودە بوو. کاتێ عومەر بە شانازییەوە سەیری کردین و پرسی: "باشە؟ بە دڵتان بوو؟" ئەوجا لە مەسەلەکە حاڵی بووم. تومەز میوانەکانیان "ئێمە" لە ئەڵمانیاوە هاتوون و ئەڵمان هەمیشە سەربازی چاك بوون، تا ئا بەم جۆرە حوکم لەسەر توانای زەبت و ڕەبتی پێشمەرگە بدەین و هەڵی بسەنگێنین. لە ڕاستیدا نماشە سوپاییەکە زۆر چاك بوو، بۆیە وەڵاممان دایەوە: "بەڵێ باشە".
بارزانی، بە خۆی یەکێك بووە لەوانەی کە ئەڵمانی خۆش ویستووەو بە چاوی ڕێزەوە سەیری کردوون، من لەسەرچاوەی باوەڕ پێکراوەوە بۆم دەرکەوت کە مەسەلەکە تەنیا بەوەندەوە نەوەستاوە کە کورد، بە تایبەتی نەوە کۆنەکان، کوردو ئەڵمانیان بەخزم و

هاونەژاد زانیوەو هەردوو میللەتیان بە هندو- ئەڵمانی زانیوە، بگرە بارزانی سوور بووە لەسەر ئەوەی بە گوێزانی ئەڵمانی ردێنی بتراشێت.

٨-گەشتێك بۆ نێو پیاوانی ئازا

بە تاریکی گەیشتینە حاجی ئۆمەران، گەیشتینە ئەو بارەگا سەرەکییەی کە دیمانە ڕۆژنامەوانییەکەمان لەگەڵ بارزانیدا کرد، ئەم شوێنە لە ساڵانی ئاشتی دا خۆشترین هاوینە هەوار بوو بە لای خەڵکی دەوڵەمەندو پایەداری بەغداوە، و دەکرا ڕاوە پڵنگ و گورگی تێدا بکرێ. بەڵام دە ساڵێك بوو، بوو بوو بە پاش بارەگای گەڕۆکی سەرکردایەتی کورد.

دیمەن و ڕواڵەتی بارزانی، ڕێك لە دیمەن و ڕواڵەتی ئەو کوردانە دەچوو کە کارل مای لە ڕۆمانە بەنێو بانگەکەیدا (گەشتێك لە کوردستانی کێوی) دا، وەسفی کرد بوون.... نوسخەیەکی خاکی لە جلی نەتەوەیی، کراسێکی دەڵبی کورت، شەرواڵێکی فش و فۆڵ، پشتێنێکی قوماشی ڕەنگاورەنگ کە بارزانی خەنجەرەکەی پێدا کردبوو، دار جگەرەیەکی درێژ، جامانەیەکی سوور، دیمەنی بارزانی جگە لەمانە، جورئەت و زیرەکی دەنواند.

هەر چەندە ژەنەڕاڵ هەندێ کورتە باڵا بوو، بەڵام کەسایەتییەکی بەهێزو کاریگەری هەبوو، لە یەکەم چاوپێکەوتن دا ئەمەم بۆ بە دیار کەوت. چاوە ڕەشەکانی کە پرشنگیان دەدا، هەموو سوچێکی ژوورەکەی بە وردی دەپشکنی. لۆچە قوڵەکانی دەموچاوی سام و تام و هەیبەتێکی پڕ جورئەتیان پێ دەبەخشی. بە درێژایی دانیشتنەکەمان، ئەم سام و تام و هەیبەتە لە سیمای نەڕەوییەوەو باڵی بەسەر دانیشتنەکەدا کێشا. ئەو وێنەیەی لەم دانیشتنەدا، دەربارەی بارزانی لەلام دروست بوو، وێنەیەك بوو گوزارشتی لە جوامێرییەکی جەنگاوەری سەر کێشی چارەنووس ئاڵۆزو دژواری ڕۆمانسی دەکرد، سەرەڕای ئەوەی کە ژیانی بارزانی زۆر دوور بوو لە هەموو ڕۆمانسییەتێکەوە.

هەر چەندە بارزانی، لە منداڵی و گەنجیدا سادەترین پلەکانی خوێندن و فێر بوونی لە سەر دەستی مەلاکانی گوندی خۆیان تەواو کرد بوو، کە ئەو مەلایانە بەخۆیان نیمچە خوێندەوار بوون، ئەوجاش تواناو بەهرەیەکی یەکجار گەورەی هەبوو لە موناقەشە کردندا، زۆر بە جوانی بابەتە جۆراوجۆرەکانی پێکەوە گرێ دەدان، تیشکی دەخستە سەر جەوهەرو ناوەڕۆکی بابەتی دیاریکراو. جگە لە بلیمەتیی سوپایی، شارەزاییەکی تەواوی لە پێداویستییەکانی مناوەرەی سیاسیدا هەبوو لە پێناوی دۆزی کوردا، بە حوکمی ژیانی ئاڵۆزو پڕ دەربەدەری فێری زمانی فارسی و عەرەبی و ڕووسی بوو بوو. سەرەڕای ئەوەی متمانەیەکی زۆری بە خۆی هەبوو، و بە خۆی دەنازی، دیارە ڕۆژانی تەمەنی درێژ و دەستکەوتە زۆرەکانی هەقیانەتی ئەم سیفەتانەیان دەسەلماند، ئەوجاش زۆر بە وردی سنووری خۆی دەناسی و دەزانی.

زۆر بە وریایی گوێی لە بەرابنەرەکەی دەگرت، بە تایبەتی ئەگەر باسەکەی لەمەڕ بابەتێك بوایە ئەو شارەزایی لێ نەبوایە یان پێشتر نەی بیستبوایە. هەروەها پرسیاری لە میوانە ئەوروپاییەکانی، دەربارەی هەندێ بابەتی دووری تایبەت بە ئاسۆی دوورتر لە واقیعی کوردستان و ناوچەکە دەکرد. هەرگیز لە زانیاری تێر نەدەبوو، هەر ئەمەش هانی دەدا دەرفەتی هاتنی ئەو جۆرە میوانانە لە دەست نەدات و زانیاری تازەیان لێ وەربگرێ و بیخاتە سەر زانیارییە بەرفرەو هەمە لایەنەکانی خۆی.

یەکەم دیدارم لەگەڵ بارزانیدا شەش مانگێك بەر لە دەست پێکردنەوەی شەڕی ساڵی ١٩٧٤ بوو. کەش و هەوای گشتی بە ئاشکرا ئەوەی دەردەخست کە شەڕ دەبێتەوە، مەفرەزەکانی ڕەشاشی برێنی ئینگلیزی و دۆشکای رووسی، شەو و رۆژ لە سەنگەرەکانی خۆدا بوون و سازو تەیارو بوون بۆ بەرپەرچدانەوەی هەر هێرشێکی زەمینی یان ئینزالی ئاسمانی لەلایەن هێزەکانی عێراقەوە.

لەم دیداردا بۆم دەرکەوت کە بارزانی تینوی زانیاری و شارەزا بوونە. زیاد لە جارێك رووگیرو شەرمەزاری ئەوە بووم کە نەمدەتوانی وەکو پێویست وەڵامی پرسیارەکانی لەمەڕ هەندێ بابەت کە لە راستیدا کاری خەڵکی تایبەتی و پسپۆڕ بوون، بدەمەوە. چونکە دەمزانی زۆری حەز لەبابەتی فەلەکییە، بۆیە تەلسکۆبێکی ئاسمانی دوا مۆدیلی کۆمپانیای (زایس)م بە دیاری بۆ هێنا بوو.

من حەزم دەکرد راستەوخۆ لەگەڵ بارزانیدا بکەومە باسی ئەو بابەتە سیاسی و سوپاییانەی کە خۆمم بۆ ئامادە کردبوون. بەڵام ئەو سەرگەرمی تەلسکۆبەکە بوو، بۆیە ناچار بووم بۆ وەڵامی ئەو پرسیارانەی بگەڕێم کە دەربارەی مەودای دیتن و توانای گەورە کردنەوەی تیشکۆو لایەنەکانی تری تەلسکۆبەکە، دەیکردن.

هەروەها حەزی دەکرد رای من دەربارەی ململانێ و رکابەری کۆمپانیا ئەڵمانی و کۆمپانیا یابانییەکانی تەلسکۆبسازی بزانێ و ئاخۆ کاردانەوەی ئابووری ئەڵمانی لەو رووەوە چ دەبێت. ئاخۆ ئەو حیمایە گومرگییەی کە ئەڵمانیا داینابوە کافییە بۆ پاراستنی بەرهەمەکانی لەو مونافەسەیەی کە لە ئەنجامی هێنانی کەلوپەلی هەرزانەوە چی دەبێت. لەگەڵ زۆر پرسیاری دیدا کە ناچار بووم بکەومە موناقەشە کردنی، بەڵام کە خۆم لەگەڵ تەرجوومانە کوردییەکەدا بەراورد دەکرد، زۆرم کەیف بەخۆم دەهات، چونکە حاڵی من زۆر لەو باشتر بوو.

ئەو پیاوە قانونی دەولی لە زانستگەی هارڤەردی ئەمریکی خوێند بوو، رێك لەم باردۆخەدا کە شەڕ بەر دەرکەی بە کوردان گرتبوو، و هەر ساتێ هەڵگیرسابا، هەڵدەگیرسا، لەبەر پێویستی کورد بە خەڵکانی وەکو ئەو، پەیوەندی بە شۆڕشی کوردەوە کردبوو. ئەم بەلەنگازە هەرگیز باوەڕی نەدەکرد ناچار ببێ ئەم بابەتە زانستیانەی کە لە بنەڕەتدا کاری ئەو نەبوون و خۆیشی بۆ ئامادە نەکردبوو، بەو شێوە کوت و پڕە کەوتنە ناو موناقەشەکەی من و بارزانییەوە، تەرجەمە بکات.

شتێکی دیم لە بارزانی بینی کە زۆرم بە دڵ بوو، ئەویش ئەوە بوو کە لە رادە بەدەر قەدری ئەو کوردە خاوەن پلە زانستی و خوێندەوارانەی دەگرت، هەمیشە لە ریزی پێشەوەی دادەنان و لە شۆڕشدا پلەو پایەی دەدانێ. (دانا شمیث) رۆژنامەنووسی (ئەمریکی)ش هەستی بەمە کردووەو لە کتێبی (گەشتێك بۆ ناوی پیاوانی ئازا) ئاماژەی بۆ کردووە.

٩-کلاشینکۆف وەکو نیشانەیەکی پایەی شەخسی

هەر لەبەر ئەم هۆیە بوو، زۆر جار ئەو قوتابیانەی دەیانویست پەیوەندی بە ریزەکانی شۆڕشەوە بکەن، رووبەڕووی کەسانێك دەبوونەوە کە پێیان دەوتن بارزانی وای بە چاك دەزانێ کە بگەڕێنەوە بۆ قوتابخانەکان و خوێندن تەواو بکەن تا لە دوا رۆژدا و کاتێ سەربەخۆیی وەردەگرین، خزمەتی زیاتر گەلی کورد بکەن. وام بۆ رێکەوت ژمارەیەك لەو قوتابیانە بدینم، کە لە لایەکەوە شانازییان بەوە دەکرد کە بارزانی ئەوەندە قەدری زانست و فێربوونی لایە، و لە لایەکی دییەوە دڵیان بەوەوە نەبوو بەردەوام بن لەسەر خوێندن و خوێندن-یان پێ چاکتر بێ لە پێشمەرگایەتی.

لە ئاخرو ئۆخری هاوینی ١٩٧٤ و پاش ئەوەی جارێکی دی شەڕ لە کوردستان هەڵایسایەوە، سەرکردایەتی کورد (طارق. ن) یان وەکو تەرجومان بەگەڵ خستم، تا بە درێژایی مانەوەم لە کوردستاندا یاوەریم بکات. طارق، هێشتا ٢٤ساڵی پڕ نەکردبووەوە. دوو مانگ بوو لە ئەمستردام هاتبووەوە، لەوێ ئەندازەی کارەبایی خوێند بوو، و خۆی ئامادە دەکرد کە لەقەبی ئەندازیاری کارەبایی وەربگرێ.

طارق، جگە لە زمانی ئینگلیزی، زمانی هۆڵەندیشی دەزانی، کە خۆشبەختانە منیش بایی ئەوەم دەزانی کە کاروباری خۆمی پێ رایی بکەم. ئەو کوڕە کلاشینکۆفێکی تازەی وەرگرتبوو، هەڵبەتە ئەم تفەنگە وەکو نیشانەی پایەیەکی تایبەتی، مایەی شانازی و سەربەرزی خاوەنەکەی بوو.

سواری لاندرۆڤەر بووین، بە رێگەی هاملتۆندا بردینی. ئەم رێگەیە بە ناوی ئەو ئەندازیارە نیوزیلاندییەوە نێونرا بوو کە لە سییەکانی ئەم سەدەیەدا سەرپەرشتی کردنەوەی کرد بوو. لاندرۆڤەرەکە بەو رێگەیەدا (هاملتون) بەرەو رۆژهەلاتی بردین. رووباری رەواندوزی بە گێژەن و پڕ شەپۆل، شان بە شانی جادەکە نشێو دەبۆوە. کە لاندرۆڤەرەکە چووە نێو دۆڵە قۆڵەکانی ئەم بەرو ئەو بەری جادەکەوە، لە پڕ راوەستا. نزیکەی ٣٠ خێوەتی سپی گەورەو ریزە خێوەتێکی تایبەت بە کۆڕو کۆبوونەوەم بەر چاو کەوت.

چەندین کۆمەڵە لاو بەریز دانیشتبون و گوێیان لە مامۆستاکانیان دەگرت. ئەم دیمەنە ئاشتییەو ئەو کەش و هەوا بە شەڕبارگاوییە کوجا مەرحەبا. بە تایبەتی کە هێزی ئاسمانی عێراق، هەر جوڵەیەکیان لەدۆڵەکەدا بەدی بکردایە، بێ سێ و دوو بە موشەك و بۆمبا دای دەبێژا. بەلام ئەم سەرساممییەم زۆری نەخایاند، تومەز ئێرانییەکان تۆڕێکی موشەکی

(هەنتەر– هۆك)ی دژە فڕۆكەیان لە سنووری ئێران و عێراقداو لە دووری چەند كیلۆمەتری ئێرەوە داناوە. دیارە ئەم موشەك و ڕۆكێتە كاریگەرانە پێشتر چەند فڕۆكەیەكی سیخۆی و (توپولیف)ی عێراقییان كە ویستبویان لە سنووری دەولی نزیك ببنەوە، خستبووە خوارێ. بۆیە لەو ساوە فڕۆكەوانە عێراقییەكان بەسەر ئەم ناوچەیەی خاكی كوردستاندا نەدەفڕین.
طارق، لە لاندرۆڤەرەكە دابەزی. بە كلاشینكۆفەكەی و هەر بە ئاسمانەوە بازنەیەكی كێشا كە هەموو خێوەتەكانی گرتەوە: "لەوێدا دەتوانی ئەو قوتابیانە ببینێ كە ناچار كراون مەسەلە بیركارییەكان بخوێنن، یان ڕێزمان و دەستووری زمانی عەرەبی و كوردی بخوێنن، پاش ئەوەی ژەنەراڵ قاییل نەبوو ببن بە پێشمەرگە."
پاشان لە دانیشتنێكی چا خواردنەوەدا، لە بەرپرسی زانستگەكەم زانی كە خۆی و دەستەی مامۆستایان و هەموو قوتابییەكانی زانستگەی سلێمانی ناچار بوون لە بەهاردا لەتاو زەبرو زەنگی حوكمڕانانی بەغدا هەڵێن و پەیوەندی بە شۆڕشی كوردەوە بكەن. "نەخێر هەڵنەهاتین" بەرپرسەكە بەو جۆرە ڕستەكەی خۆی ڕاست كردەوەو لە سەری ڕۆیی: "ئیدی زانستگەمان گواستەوە بۆ ناوچە ڕزگاركراوەكان. دوای ئەوی شەڕ بە سەركەوتنی ئێمە كۆتایی دێت، جارێكی دی زانستگە، كە تاقە دەزگای فێربوونی بالایە لە كوردستاندا، بۆ سلێمانی دەگوازینەوە. بەمەش كارێكی وەهامان كردووە كە ساڵێك لە كیسی قوتابییە لاوەكانمان نەچێت.".
وا دیارە بەرپرسی زانستگەكە ئەو ساكە نەیدەزانی چ چارەنووسێك چاوەنۆڕی خۆی و قوتابییەكانێتی . شۆڕش بە چ كارەساتێك كۆتایی دێت: ئەوە بوو نسكۆكە، پاش كەمتر لە ساڵێك لەو قسانەمان، بەرۆكی كوردی گرت و ئەو ناوچە ئازادەی كە كورد بەڕێوەیان دەبرد، نەما. قوتابییەكان خۆیان لە بەردەم گێژاوی شكست و گێژەنگی هەرەس دا بینییەوە كە چۆن بێ ڕەحمانە لێكدی دادەبڕین و دەی پلیشاندنەوە، دیارە ئەمە دابی شكستە لەگەڵ تێك شكاواندا.

١٠-سامی ڕەحمان و ڕێگای عێراقی تایبەتی

بەدەم ڕێ و ڕەسمی ناشتنی تەرمی مەلا مستەفا بارزانییەوە، لەو ڕۆژەی بەهاری ساڵی ١٩٧٩دا، هەموو ئەم بیرەوەرییانەم لەلا وروژان و زیندوو بوونەوە. بە ئاشكرا ئەوەم بۆ بە دیاركەوت كە جەماوەری ماتەم گێران و ماتەمباران، تەنیا دوا نیگای جەنازەی سەركردەی كۆچ كردوو ناكەن، بەڵكو مالاوایی لە گرینگترین كەسایەتی سیاسی و عەسكەری كورد بە درێژایی مێژوو لەوەتای سەلاحەدینی ئەیوبییەوە دەكەن. ئەم مالاواییە لەلایەكی ترەوە، وەكو ڕووداوەكانی دواتریش سەلماندیان، مالاوایی بوو لەو فیكرەی كە بارزانی گەلاڵە و بەرجەستەی كردو بۆ ماوەیەكی كورتیش پیادەی كرد، مالاوایی بوو لە فیكرەی یەكخستن و ڕزگار كردنی كوردستان.

بارزانی بە درێژایی تەمەنی هەوڵی داوە هاوسەنگی و تەبایی لە نێوان ڕێچکە و ڕێبازە سیاسی و فیکرییە جیاوازەکانی ناو بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردی دا، دروست بکات. کە ئەمە بۆ خۆی تەجرەبەیەکە و ئەمڕۆکە و لە ڕۆژگاری ئەمڕۆدا بە تاقیکردنەوەیەکی دژواردا دەڕوا: هاو ئاهەنگی لە نێوان (چەپ) و (ڕاست)، لە نێوان سوسیالیستان و فیوداڵەکان، لە نێوان توندڕەوانی خوازیاری دامەزراندنی دەوڵەتی کوردی یەکگرتووی گەورە و سیاسەتوانانی واقیعبینانی قاییل بە ئۆتۆنۆمی لە چوار چێوەی حکومەتەکانی عێراق و تورکیا و ئێران. زۆر چاك دیار بوو کە ئەم گونجان و هاوسەنگی و هاوئاهەنگییەی نێوان ئەم هەموو ڕێبازانە، وێڕای هەموو هەوڵە چڕوپڕەکان بۆ پاراستنی، لە بەردەم گوڕە هێشتا دانەپۆشراوەکەی بارزانیدا دەلەرزی و بەلادا دەهات.
هەر چەندە کوڕەکەی بارزانی، لە خوتبەکەیداو ڕوو لە جەماوەری ماتەمگێڕ گوتی: "ناکۆکی لاوەکی وەلا بنەن و ڕیزەکانتان یەك بخەن لە پێناوی وەدیهێنانی ئامانجی هاوبەشماندا".
بەڵام بە ئاشکرا دیار بوو کە ئەو یەکڕیزییەی بارزانی بە هەوڵی فەرهادانە وەدی هێنا بوو، ڕوو لە داڕوخان و هەڵوەشاندنەوەی بەرە بەرەیە. هیچ شتێك ئەم هەموو ڕێبازە ناکۆك و جیاوازە کوردییانەی یەك نەدەخست تەنیا دروشمی (ئازادی بۆ کوردستان) نەبێ.
ئاشکراشە تەفرەقەو دووبەرەکی نێو خۆی کوردان، شتێکی باوەو لە کۆنەوە کورد بەوە ناسراوە کە: "عەشایەرە کوردەکان ناتوانن لە نێو خۆیانا یەك بگرن، چونکە هەر یەکەیان دەیەوێ ئەویتر دوای بکەوێ و کەسیان گوێ رایەڵی کەسیان نابن".
هەڵبەتە کوردی عێراق، یەکەم کەسن کە تاڵاوی ئەم دوو بەرەکییەیان چەشت، هەر چەندە حزبەکەی بارزانی (پارتی دیموکراتی کوردستان) لە دوای بارزانیش لە مەیدانی سیاسیدا مایەوەو هەردوو کوڕەکەی ئیدریس (لە ساڵی ١٩٨٧ دا مرد) و (مەسعود) ڕێبەرایەتیان لە ئەستۆ گرت، و حاڵی حازر مەسعود بارزانی سەرکردایەتی حیزب دەکات، بەڵام (یەکێتیی نیشتمانی کوردستان)ی هەڤڕك کە جەلال تاڵەبانی ڕێبەرایەتی دەکات و دەورێکی زۆر دیاری لە هەوڵەکانی نانەوەی تەفرەقە و دووبەرەکییەکانی ئەم دواییەدا بینی و داوای شۆڕشێکی عێراقی هاوبەشی دەکرد کەعەرەب و کورد پێکەوە بیگێڕن، توانی لایەنگرانێکی زۆر بۆ خۆی پەیدا بکات. تەنانەت خودی پارتی دیموکراتی کوردستان، لە دوو بەرەکی نەخەلەسی و لە ساڵانی ١٩٧٩و ١٩٨٠دا بوو بە دوو بەشەوە.
لە کاتێکدا ئیدریس بارزانی بڕیاریدا کە سووکە پەیوەندییەك لەگەڵ ئێراندا بهێڵێتەوە و وەزع و حاڵ و چارەنووسی سەدان هەزار کوردی پەنابەری ئێران ڕەچاو بکرێ. (سامی عبدالرحمن)ی سکرتێری حیزب ئەم بابەتە هەڵوێستەی بە گەشەکردنێکی خەتەری ئەم ڕێگە عێراقییە تایبەتە دەزانی.
ڕەحمان، کە ئەندازیارو یەکێك بوو لەو (٥) وەزیرە کوردەی وەزارەتخانەی عێراقی ساڵانی ١٩٧٠- ١٩٧٤، بە یەکێك لەسەرە زیرەکەکانی کورد دەژمێردرێ. ئەو وای دەبینی کە هاوکاری هەموو کورد لە سنوورەکانەوە لە هەر مەسەلەیەکی دی گرینگترەو زۆر ئاساییە

پێشمەرگەی کوردستانی عێراق بەشداری ئەو شەڕانە بکەن کە کوردی ئێران دژی هێزی ئێران و پاسدارانی شۆڕشی ئیسلامی دەیانکرد.

لە دیمانەیەکی رۆژنامەوانی دا، کە رۆژنامەنووسی نەمساوی (فرتس ستە) لە ساڵی ١٩٧٩دا لەگەڵی کردی، رەحمان بە ئاشکرا ئاماژەی بۆ ئەم مەسەلەیە کردووە: "چاودێرانی دوور لە کوردستان، زەحمەتە لە وەزعی ئێمە تێ بگەن، هەروەها گەلێك لە کوردەکانیش لەوە حاڵی نەبوون کە چ شتێك کوردی ئێرانی هاندا پەنا وەبەر چەك بەرن بۆ وەدەست هێنانی خودموختاری، لە کاتێکدا، دەشیا، وەکو ئەوانە پێیان وایە، ئوتۆنۆمییەکی لە بابەتی ئەوەی کوردانی عێراق لە رێگەی گفتوگۆو دایەلۆگ لەگەڵ رژێمی خومەینی دا بە دەست بێ، بێ ئەوەی پێویست بە شەڕ هەبێ. بەڵام کوردەکان بە خۆیانیش رێك نین لە نێو خۆیاندا لەسەر چۆنیەتی و هۆی ئەو پرسیار کردنەو وەڵام دانەوەشی، چونکە ئەم بابەتە لق و پۆپ بۆ زۆر مەسەلەی گرینگی دی دەهاوێژێ".

زۆر گروپی سیاسی کوردی ناکۆك و نا تەبا دەستیان بەسەر ئەو رێبازەدا گرت کە داوای خودموختاری بۆ کوردستانی ئێران دەکرد، بەڵام دەورو جڵەوی سەرۆکایەتی دیار، بە دەست دوو رێبازو دوو کەسایەتی ناکۆکەوە بوو: ئەو سەرکردە کوردەی گەورەترین جەماوەری بە دەورەوە بوو، بە تایبەتی لە نێو ئەو کوردانەدا کە چالاکییەکی سیاسی ئەوتۆیان نەبوو، ئەم سەرکردەیە، ئاین پەروەرو سیاسەتوانی کورد (عزالدین حسەینی) تەمەن شەست ساڵە بوو.

هەندێ لە شارەزاو پسپۆڕانی مەسەلە کوردییەکان، لە ساڵی ١٩٨٠ دا جەماوەری ئەو پیاوەیان بە ٦٠- ٧٠٪ی کورد دەقەبلاند. (حوسەینی) کوڕە جووتیارێکی ناوچەی (بانە)ی نزیکی سنووری عێراق بوو. کاتی خۆی ئەندامێکی چالاکی (کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان) بوو کە پاشان بوو بە (حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران)، لە سەردەمی کۆماری مەهابادا.

لە پەنجاکاندا لایەنگری سەرۆك وەزیرانی ئێران (دکتۆر مصدق)ی کۆماری خوازو دوژمنی سەر سەختی شا بوو: لە سەرەتای شەستەکاندا بوو بە سەرۆکی هەموو کوردی سوننە و ئیمامی مزگەوتی مەهاباد، کە هەر لە وێندەردا، دوای رووخانی رژێمی شا، بە سەرۆکی وەفدی کورد و یەکە نوێنەری کوردی ئێران هەڵبژێردرا بۆ گفتوگۆ لەگەڵ حوکومەتی ناوەندی دا لە تاران.

١١-ئەو پارتیزانەی، چێشتچی تایبەتی خۆی هەیە

دکتۆر (عەبدولڕەحمان قاسملو)، کە لە ساڵی ١٩٨٠ بە دواوە پایەی میللی زیادی کردو خەریك بوو شان لە شانی (حوسەینی) بدات و ببێ بە گەورەترین هەڤڕکی ئەو پیاوە، یەکێك بوو لەو بەشدارانەی کە (حوسەینی) یان بە نوێنەری کوردیی ئێران هەڵبژارد. بەڵام هەر زوو

لەم پەیمانە پاشگەز بووەوەو بای دایەوە. بە پێچەوانەی (حوسەینی)یەوە کە بە جلی ئاینی و مەدەنییەوە دەردەکەوت، (قاسملو)ی پەنجا ساڵە، سوور بوو لەسەر ئەوەی بە جلی سوپایی گورج و گۆڵەوە دەربکەوێ و جلی خاکی و جامانەی کوردی لەبەر دەکردو دەمانچەی هەڵدەگرت.

(قاسملو)، خەڵکی ناوچەکانی دەوروبەری شاری (رەزاییە) بوو، لە گەنجی دا ئەندامێکی چالاکی بزاڤی رزگاری کورد بوو. بەڵام بە پێچەوانەی (حوسەینی)یەوە، چونکە بە سیاسەتی کۆمۆنیستی گۆش کرا بوو، هیچ بەلایەوە گرینگ نەبوو رەخنە لەو شێوازو ئامانجانە بگرێ کە حیزبە کۆمۆنیستە هاوچەرخەکان پەیڕەوییان دەکردو لە سەری دەڕۆیشتن. هەروەها چونکە ئەندامی حیزبی (تودە) بوو، ئەو حیزبەی لە ساڵی ۱۹۸۳ بە دواوە لە ئێراندا قەدەغە کرا، هەر کە خوێندنی ئامادەیی تەواو کرد، لەسەر حیسابی حیزب و لە چیکوسلۆڤاکیادا زەمالەیەکی وەرگرت و ئابووری– سیاسی لە وێندەر خوێند.

(قاسملو)، لە کۆتایی پەنجاکاندا بۆ ئێران گەڕایەوە، لەوێ گیراو بۆ ماوەی دوو ساڵان حوکم درا، کە حوکمەکەی تەاو کرد، جارێکی دی بۆ (پڕاگ) گەڕایەوەو لە زانستگەیەکی ئەوێ دا درێژەی بە خوێندن داو پاشان کورسییەکی مامۆستایەتی وەدەست هێنا تا دەرسی ئابووری – سیاسی بڵێتەوە. لەم ماوەیەدا هاوسۆزی و پشتیوانی خۆی بۆ ئەو رێبازە ڕیفورمیستییە دەربڕی کە (دوپچیك) لەسەری دەڕۆیی، ئەوە بوو وەکو ناڕەزایی دەربارەی تەدەخولی سۆڤیەتی ساڵی ۱۹٦۸ لە کاروباری چیکوسلوفاکیا، ئەو وڵاتەی بەجێ هێشت.

لە بەغدا بە گەرمی پێشوازی لە قاسملو کرا، وەکو چۆن ئەم جۆرە پێشوازییە لە هەموو سەرکردە کوردەکانی ئێران دەکرا، هۆی ئەمەش ئەوە بوو کە عێراق دژی رژێمی شای ئەو رۆژگارو وەختە بوو. هەروەها رێزی زۆری گیراو بە فەرمانبەر لە وەزارەتی نەخشەو پلانی عێراقیدا دامەزرا. لەم سەروبەندەدا بە رەسمی لە حیزبی (تودە) کشایەوەو پەیوەندی بە (حزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران)ەوە کرد.

لە ساڵی ۱۹۷۳داو لە کۆنگرەیەکی نهێنی دا کە لە (بەغدا) بەسترا، بوو بە سکرتێری گشتی (حزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران). پاش ئەوەی قەناعەتی تەواوی هێنا کە مەحاڵە هیچ چالاکییەکی سیاسی بە قازانجی دۆزی کورد، دژی رژێمی شا ئەنجام بدرێ، جارێکی دی و لە ساڵی ۱۹۷٦دا رووی کردەوە ئەورووپاو لە (سۆربون)دا کورسییەکی مامۆستایەتی وەدەست هێنا بۆ گوتنەوەی وانەی ئەدەبیات و زمانی کوردی. لە دوا رۆژەکانی حوکمی شا دا، لە (پاریس)ەوە چوو بۆ ئێران و بەشدارییەکی چالاکانەی لە شۆڕشی (خومەینی)دا کرد. رۆژنامەنووسێکی سویسری شارەزا لە کاروباری کوردان، لە گوتارێکی دا لە رۆژنامەی (نویە تسویریخە تساتیونگ)دا وای وەسف کردوە کە لە جوملەی شۆڕشگێڕە جەنتڵمانەکانی کوردی ئێرانە، پێشمەرگەیەکە دیمەن و رواڵەتێکی جیهانی هەیە.

(قاسملو)، بە حوکمی ئەوەی حەوت زمانی بە رەوانی دەزانی، لە بار بوو بە هۆی پەروەردە زانستییە باڵاکەیەوە ببێ بە سیمایەکی دیاری دۆزی کورد و بتوانێ دۆزی کورد بخاتە

بەردەم سیاسەتوانان و رۆژنامەنووسانی بێگانە، ئەمە جگە لەوەی پیاوێکی خۆش مەشرەب بوو، و توانایەکی سەیری هەبوو لە چۆنیەتی نزیك بوونەوە لە میوانەکانی و وەدەست هێنانی سۆزو خۆشەویستییان. ئەم پیاوە رێی بە خۆی دەدا، لە بنکەی پێشمەرگەکاندا چێشتچی تایبەتی خۆی هەبێ. بە کورتی، لە هەر سەرکردەیەکی کوردی هاوچەرخی دی لە بارتر بوو کە دەوری رێوی بەفێڵ و فەندو زیرەك بدینێ. (قاسملو)، لە بنەماکانی گەمەی سیاسیدا وەستا بووە، وەکو چۆن بارزانی لە پێش ئەودا وابوو.

(قاسملو)ن زۆر چاکی دەزانی کە چۆن پەیوەندییەکانی خۆی لەگەڵ عێراقا بەکار دێنێ، هەرچەندە نکۆڵی لەوە دەکرد کە پەیوەندی نهێنی لە نێوان ئەو و یەکێتیی سۆڤیەتدا هەبێ، بەڵام ئەم پەیوەندییە بەلای چاودێرانەوە مەسەلەیەك بوو کە گومان لە بوونی نەدەکرا. خۆ ئەگەر یەکێك باسی پەیوەندییەکانی دەرەوەی لەگەڵ دا بکردایە، زۆر بە هێمنی وەڵامی دەدایەوەو دەیگوت:

گەلی کورد، کە دوا گەلی خاوەن شارستانیەتی رەسەن و کۆنەو تا ئێستا دەوڵەتی تایبەتی خۆی نییە، ناتوانێ لە سایەی ئەم باردۆخەدا کە ئێستا پێیدا دەڕوات، ئازاد بێ لە هەڵبژاردنی ئەم لایەنەدا کە یارمەتی و کۆمەکی لێ وەردەگرێ. (بارزانی) لە سەرەتادا یارمەتی لە (ستالین) وەرگرت، ئەوجا لەلایەن سەرۆکی ئەمریکی (نیکسون)و وەزیری دەرەوەی ئەمریکی (کیسنجر)ەوە یارمەتی درا.

هەروەها (ماوتسی تونگ)، ئەگەر هاوپەیمانی لەگەڵ (چان-کای- شیك)دا نەکردباو کۆمەکی ئەمریکی وەرنەگرتبا نەیدەتوانی شەڕی نێوخۆ بە قازانجی خۆی یەك لایی بکاتەوە. خۆ ئەگەر یارمەتییەکانی (بەریتانیا)ی سەرمایەداری، فریای (تیتو)ی کۆمۆنیست نەکەوتبا، (تیتو) لە دووەم جەنگی جیهاندا نەدەچووە خانەی سەرکەوتووانەوە. تەنانەت (لینین) بە خۆی، ئەم کۆمەکەی رەفز نەکرد کە ئەنجوومەنی ئەرکانی تزاری ئەڵمانی (فیلهیلم)، پێشکەشی کرد.

لەلایەکی ترەوە پەندێکی ئەورووپی هەیە دەڵێ: "ئەوەی لەگەڵ ئەهریمەندا نان بخوات پێویستی بە مراکی درێژە". (بارزانی)، بۆ وێنە، متمانەی تەواوی بە ئەمریکییەکان کرد، ئەوەبوو لە ساڵی ١٩٧٥ دا شۆڕشەکەی هەرەسی هێنا. بەڵام بە یارمەتیت، با مەبەستەکەمت بۆ دووپات بکەمەوە: ئێمە بەرامبەر بە گەلی کورد هەست بە مەسئوولیەت دەکەین، ئێمە جگە لە سەربەخۆیی بۆ ١٥ ملیۆن کوردی خەڵکی رۆژهەڵاتی ناڤین، بە چ شتێکی دی قاییل نابین و بۆ وەدی هاتنی ئەم ئامانجە هەر کۆمەك و هەر رێگەیەکی سەرکەوتوو و لەبار، بەڕای ئێمە کۆمەکێکی پەسندەو رێگەیەکی رەوایە".

فەسڵی سێیەم

"ئەگەر کورد یەك بن، کەس بەسەریانا سەر ناکەوێ"

١-ریشەو مێژووی گەلی کوردو باری سەرنجی گەشتیارانی نێودار

".... چەند رۆژێکە خۆم لە وەزع و حاڵێکی وروژاوی ئەوتۆدا دەبینم کە پێشتر خۆم بەو حاڵە نەدیتوە. پێم وانییە چ شوێنێکی ئەم دنیایە بە ئەندازەی ئەم ناوچەیەی کە لەم ساتەدا ئەسپەکەم پێی پێدا دەنێ مەتەڵ ئامێزترو پرسیار وروژێنتر بێ، ناوچەیەکە دژمنایەتی نەتەوەیی و خێڵایەتی و تۆڵەو خوێن کردنەوە تیایدا باوەو پۆل پۆل روح لە سۆنگەی ئەم حاڵەوە هەڵوەرین".

مرۆڤ دەیتوانی لە ئەڵمانیادا و بەر لە سەد ساڵان ئەم دەستەواژەو رستانە لە رۆمانێکدا بخوێنێتەوە کە گۆڤاری (گەنجینەی ناو ماڵی ئەڵمانی) بە زنجیرە بڵاوی دەکردەوە. قارەمانی رۆمانەکە، کە نووسەرەکەی ناوی نابوو (قەرە بن نەمسی) باسی ئەو سەرکێشیانە دەگێڕێتەوە کە لەگەڵیاندا ژیاوەو ئەو رووداوانە دەگێڕێتەوە کە لە گەشتی نێوان شاری (موسڵ) و شاری هەرە دێرینی کورد، شاری (ئامێدی)دا بەسەری هاتوون. ئەم رۆمانە پڕ لە سەرکێشی و کەش و هەوا رۆمانسییە عینوانێکی سەرنج راکێشی هەبوو (گەشتێك بە کوردستانی کێوی)دا، پاشان لە شێوەی کتێب دا هاتە چاپ و بڵاوکردنەوەو لە ماوەی چەند نەوەیەك دا ملیۆنان خوێنەر، بەسەریدا دابارین، ئەم رۆمانە لە نووسینی (کارل مای)یە کە لە راستیدا بەچاکترین نووسەری میللی ئەڵمانی دێتە ژماردن.

"..... لە سەردانی پێشەوای کوردی بادینان گەڕاینەوە"، مای بەو رستەیە دەستی بە چیرۆکەکەی کردووەو لەسەری دەڕوات: "لە رێگەی گەڕانەوەماندا، کە گەیینە لوتکەی چیاو، لەژێرمانەوە دۆڵی شەیتان پەرستانمان لێ بەدیار کەوت، لە نزیکی ماڵی عەلی بای کۆمەڵێك لق و پۆپی درەختانمان بینی، چەند ئیزیدییەك خەریکی ئەوە بوون لق و پۆپی زیاتری باوێنەسەر". بەم رستانە، نووسەر جەماوەری خوێنەرانی دەگوازێتەوە بۆ دنیای پاشایانی تەماحکاری چاوچنۆك و ئەو بەدووە عارەبانەی کە متمانەیان پێ ناکرێ، هەروەها ئەو کوردانەی هێشتا لەو پەڕی ساکاریدا دەژین و هەروەها ژنانی بێ عەباو پەچەی یەکجار جوان.

ئەوەی ئەم کتێبەی کارل مای لە گەشتنامەکانی تری جیا دەکاتەوە، ئەوەیە کە زۆر سەرکەوتووانەو بە شێوەیەکی سوارو رەوان و زۆر نزیك لە واقیعەوە وەسفی تەواوەتی شاران و رووداو و کەسایەتی و گوندەکانی کردووە. هەروەها کە هاتۆتە سەر وەسفی سروشت و وڵات بە جۆرێ وەسفی کردوون، مرۆڤ سەد سوێند و قورحانان دەخوات کە ئەم نووسەرە بە خۆی لە ناوجەرگەو کرۆکی هەموو ئەم رووداوو سەرکێشانەدا ژیاوەو بە خۆی

یەکە بە یەکەیانی جەڕباندووە. زۆر گەڕیدەو توێژەرەوەی زانستی ئەوروپایی بە ستایشەوە ئاماژەیان بۆ ئەم وردییە سەیرو واقیعییەی ناو کتێبەکەی کارل مای کردووە.
مێژوونووس و مامۆستای زانستگەی ئەڵمانی (ئێگون فون ئایگشتید) لە ساڵی ١٩٦١دا لەم بارەیەوە نووسیویەتی: "لە راستیدا رای گشتی ئەوروپی چ شتێك لەمەڕ کورد نازانیٚ تەنیا ئەوەندە نەبیٚ کە گوایە کۆمەڵێك چەتەو رێگرن و سەرچاوەی نیگەرانی و ئاژاوەو کیشەن بۆ حکومەتەکانی تورکیا و ئێران. بێگومان رۆمانە بە نێو بانگەکەی (کارل مای) دەورێکی زۆر گەورەی دیتوە لەوەی ئەم وێنەیەی کورد لەلای خەڵکی ئاسایی ئەوروپا دروست بکات. بەڵام ئێمە ناچارین، لەلایەکی ترەوە، دان بەو حەقیقەتەدا بنەین کە: ئەوەی خەڵکانی دی لەمەڕ کوردیان نووسیوە، لەوەی کارل مای باشتر نییە. ئەوەی شایانی باسە، ئەو (کارل مای)ـەی کە سەردانی کوردستانی نەکردووە،، لە رۆمانە خەیاڵییەکەیدا کۆمەڵێك زانیاری و وەسفی زۆر وردی لەمەڕ کورد و کوردستانی نیشتیمانی کوردان پێشکەش کردووە، یەکجار باشترە لە نووسینی زۆر لەوانەی کە سەردانی کوردستانیان کردووەو لە نزیکەوە کوردیان دیتوە و ئاشنای بوون".

٢-ئایا نووسەری فرە بەرهەم راستی گوتووە؟

بۆ دووپات کردنەوەی ئەم تێبینییە، لێرەدا ئەم وەسفە دەنووسینەوە کە کارل مای لە وەسفی شاری (ئامێدی) دا وەکو چۆن لە ساڵی ١٨٨٥ دا هەبووە، نووسیویەتی: "ئەم دۆڵە لە هەردوولاوە شاخی گلێن دەوری داوە. ئەم شاخانە پڕن لە شەق و جۆگەلەو هەموو دەڕژێنە ناو (زیٚ)وە. ئەم رەوەزو قەد پاڵانە یەکپارچە دار بەڕون. بەروبوومی ئەم دارستانانە دەرامەتێکی چاك بۆ خەڵکی ناوچەکە پێك دێنیٚ، چ لە رێگەی فرۆشتنەوە یان گۆڕینەوەی بە کەل و پەل و کاڵای دی. لەو دەشتەی پەنای دۆڵەکەدا چەند گوندێکی خالیدییەکانم بینی کە رووخا بوون یان بە جیٚ هێڵرا بوون یان نیمچە چۆڵ بوون بە هۆی راکردنی خەڵکەکانیانەوە و رووکردنە چیایان لە ترسی گوشاری هێرشی ئیسلامی یان لە ترسی پەلامارو راوڕووتی کوردەکان".
ئەگەر ئەو دوا سەرنجانەی لەمەڕ کوردە مەسیحییەکان ببوێرین، کە پەیمانیان لەگەڵ کوردە موسڵمانەکاندا بەست و لە باری سیاسییەوە لەگەڵیاندا یەکیان گرت بە هۆی ئەو چەوساندنەوەیەوە کە لەسەر دەستی رژێمی بەعسی بەغدا چەشتبوویان، ئەوا ئەم وەسفە وردەی ناوچەکە رێك پڕ بە پێستی واقیع و سروشتی جوگرافی ناوچەکەیە. من بە خۆم، لە سەفەرەکەم دا بۆ ئەو ناوچەیە، پاش نەوەد ساڵ دوای ئەو نووسینەی (کارل مای)، دروستی و وردی ئەم وەسفەم بە چاوی خۆم بینی.
(کارل مای) لەم کتێبەیدا پەلی بۆ مەسەلەیەکی دی کوتاوە کە لە نێو کورداباو بووە، ئەویش ئەوە بووە کە هاوینان گوندو ماڵیان بەجیٚ هێشتووەو روویان کردۆتە ئەو هاوینەهەوارانەی

کە لە بەرزایی چیاکاندا دروستیان کردووە. لەم رووەوە دەڵێ: "کە وەناو شار کەوتین، هەستم کرد نیمچە چۆڵە، زۆر گەڕاین تا لە ئەنجامدا قاوەخانەیەکمان لە ناوەندی بازێری کش و مات و بێ جم و جۆڵدا دەست کەوت و شتێکمان وەچنگ کەوت و تینوێتی خۆمان پێی شکاند. هەر چەندە شار کەوتۆتە سەر هەڵەموتێکی بەرزی ناوەندی دەشتێکی نێوان دوو زنجیرە چیاوە، بەڵام کەش و هەوای شار لە باری تەندروستییەوە ناخۆش بوو، هاتنی وەرزی هاوین، خۆی لە خۆیدا بانگەوازی بڵاوبوونەوەی لەرزوتا بوو لە نێو خەڵکیدا، بۆیە زۆربەیان روو دەکەنە چڕە دارستانەکانی چیاکانی دەوروبەری شارو لەوێندەر کەپر دروست دەکەن.

جا بۆ ئەوەی دروستی ئەم دوا تێبینییەی (کارل مای) و بایەخە زانستییەکەیمان بۆ بەدیار بکەوێ، لێرەدا ئەنجامی ئەو لێکۆڵینەوە زانستییە دەخەینە روو کە زانای جوگرافیناس (ڤولف دیتر هیتروث)ی ئەڵمانی لە ساڵی ١٩٥٩دا دەربارەی کوردی (یال یال) ئەنجامی داوە. ئەم زانایە حەقیقەتێکی کەشف کردووە کە بریتییە لەوەی کە ئابووری ئەو ناوچەیەی لێکۆڵینەوەیەکی لەمەڕ ئەنجام داوە، لە ئابووری ناوچەی (ئالم) دەچێت، هەوەرها ماڵاتداریان لە جۆری ماڵاتداری وڵاتانی ئەوروپای ناڤین و ناوچەکانی چیای (ئەلپ) دەچێت.

هەروەها زانای نێو براو تێبینی ئەوەشی کردووە کە (یال یال)ـەکان لە پاڵ ژیانی کۆچەریدا، ژیانێکی کشتوکاڵی سەقامگیریشیان هەیە. ئەمەش جۆرێکە لە جۆرەکانی ئابووری تێکەڵ کە جووتیارەکان لە وەرزەکانی بەهارو هاوین و پایزدا گوندەکانیان بە جێ دێڵن و روو دەکەنە مێرگ و لەوەڕگەکانی زۆزان و لەوێندەر یان خێوەت هەڵدەدەن یان کەپرو سابات چێدەکەن و لە ماوەی ئەو چەند مانگەدا سەر قاڵی ماڵات لەوەڕاندن و کۆکردنەوەی بەرووبوومی حەیوانات دەبن، هەروەها لێکۆڵینەوەکە ئاماژەی بۆ ئەوە کردووە کە چوار لەسەر پێنجی جووتیارو وەرزێرانی کوردی ئەو ناوچەیەی لێکۆڵینەوەکەی تێدا ئەنجام دراوە، هاوینان گوندەکانی خۆیان بە جێ دەهێڵن و روو دەکەنە زۆزان و لەوێندەر لە ژێر کەپرو ساباتاندا دەژین یان خێوەت هەڵدەدەن و بە درێژایی وەرزی هاوین لەوێندەر دەمێننەوە.

لە کۆتایی قسەکانمان، دەربارەی کارل مای، وا چاکە نموونەیەکی دی لە کتێبەکەی بخەینە بەرچاو: "بۆنی خوێن و گوندی سووتاو لە دۆڵەکانی کوردستانەوە بەرز دەبێتەوەو دەگاتە ئاسمان. ژیانی مرۆڤی ئەم وڵاتە و ئازادی و سەر و سامانی هەمیشە وبەردەوام لە ژێر هەڕەشەدایە، کە ئەمە بە دەگمەن لە شوێنێکی تری سەر زەمیندا هەیە و دەبینرێ".

ئا بەم جۆرە دەبینین کە (کارل مای) جڵەو بۆ قارەمانی رۆمانەکەی (قەرەبن نەمسی) شل دەکات، تا بەرپەرچی قسەو تێبینییەکانی ئەو گەڕیدە ئینگلیزە بداتەوە کە گوتوویەتی کوردستان سەر زەمین و خاکێکی ئاوەدان و گەشە کردووە. رەنگە تێبینی ئەم گەڕیدە ئینگلیزە بۆ کۆتایی سەدەی نۆزدە و سەرەتای سەدەی بیست راست بووبێ.

بەڵام شۆڕشە بەردەوامەکانی کورد لە سەدەی بیستەمدا و ئەو هەموو هێرش و پەلامارانەی کە سوپای تورکیاو عێراق و ئێران بە بەردەوامی کردوویانەتە سەر کوردستان و تا رۆژگاری ئەمڕۆکەش هەر بەردەوامە، هەموو ئەو تێبینییانەی دوایی (کارل مای) وەبیر دێنێتەوەو دەنگدانەوەیەکی تاڵ و بە سوێی پێ بەخشیوە، بەڵام لە لایەکی دییەوە دەنگدانەوەیەکی واقیعی و هاوچەرخە.

نێوبانگی (کارل مای) هەر لە سنووری ئەڵمانیا نەوەستاو بەڵکو بەرادەیەك بڵاو بووەوە کە گەییە دوورترین شوێنی خودی کوردستانیش. (طارق ئاکرەیی)ی رۆژنامەنووس، لە حەفتاکاندا بۆی باسکردم: "ئەوەی بەلامانەوە سەیرە، ئەوەیە کە ئەڵمانەکان بەشدارییەکی چالاکانەیان لە ناساندنی کوردو لێکۆڵینەوە لەسەر کورد کردووە، کەچی ئینگلیز سەرەڕای ئەوەی ئەزموونێکی زۆریان لەمەڕ رۆژهەڵات هەیە، ئەمەیان نەکردووە". ئەوجا لێی پرسیم: "ئەریٚ راستە نووسەرێکی ئەڵمانی ناودار، بەر لە سەد ساڵێك کتێبێکی دەربارەی کورد نووسیوە؟".

٣-ئەو گەلەی، تەنانەت لە نووسینەوەی مێژووەکەشیدا فەرامۆش کراوە

ئەو زانیارییەی ئێستا لەمەڕ کوردستان و کورد و ریشەو مێژووی کورد هەمانە لە کەموکوڕی بەدەر نییە، تا ئێستاش کۆمەڵێك پرسیار هەن کە باس و لێکۆڵینەوە زانستییەکان وەڵامیان بۆ نەدۆزیوەتەوە. زانای ئەڵمانی (ئایگشتید) کە پسپۆڕی لێکۆڵینەوە لە گەلانە، لەم بارەیەوە دەڵێ: "ئەم حەقیقەتە زانستی و گرینگانەی لەمەڕ کورد سەلماون و ساغ بوونەتەوە، تا رۆژگاری ئەمڕۆ لەنێو چەند کەسێکی کەمی پسپۆڕدا قەتیس ماوەو زۆربەی ئەم حەقیقەت و زانیاریانە نەگەییونەتە خوێنەری ئاسایی و خوێنەرانی ئاسایی ئاگایان لێ نییە".

سوڵتانی رەوشت بەرزو نەجیب، وەکو دوژمنە (سەلیبی)یەکانی وەسفیان دەکرد، (سەلاحەدینی ئەیوبی) کە سوڵتانی (شام) بوو، (سەلاحەدین کوڕی یوسف کوڕی ئەیوب) لە ساڵی ١١٩٣ دا مردووەو دامەزرێنەری میرنشینی (ئەیوبی)یە بووە لە ناوچەی (میسر) و (سوریا)ی ئێستادا، بۆ نموونە کورد بوو.

هەروەها زانای جوگرافیاناسی عەرەبی (الادریسی، ١١٠٠ – ١١٦٦) کە لە بارەگای (روجەرز) شای پاشای (سەقڵییە)دا خزمەتی کردووە، کورد بووە. هەروەها میرنشینێکی کوردی لە نێوان ساڵانی ١٨٣٧ و ١٨٤٩دا لە دەوروبەری (بەدلیس)ی باشووری دەریاچەی (وان)دا هەبووە. ئەمە جگە لە چەندین میرنشینی دی کە لە سەدەکانی ناوەڕاست دا لە باشووری (عەنەدۆڵ)دا دامەزران.

هەروەها گەلێك وەزیرو سوڵتان و تەنانەت ژمارەیەك لە ئەندامانی کۆمەڵەی (تورکیای لاو) هەر کورد بوونە. بەڵام کە ناوەندێکی بەرین، زانیارییان، یان زانیاری پێویستیان لەمەڕ کورد

نییه، ڕێگەی ئەوەمان لێناگرێ ئەو ڕاستییە بڵێین کە گەلی کورد یەکێکە لە کۆنترین گەلانی نیشتەجێی ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناڤین. بە زمانی تایبەتی خۆ دەدوێن. گەلێکە لە قۆناغە سەرەتاکانی مێژوودا دەوری زۆر گرینگی دیتوە، ئەگەرچی ئەم دەورە زۆر جاران بە ناوی ترەوە بووە.

لە نێو کورداندا، سوڵتانانی مەزنیش هەڵکەوتوون، وەکو سوڵتان (کەریم خانی زەندی) سەر بەعەشیرەتی (ئەردەڵانی) کوردی کە لە ساڵانی ١٧٦٠ – ١٧٦٩دا حوکمڕانی ئێرانی گرتە دەست. کەچی مێژوونووسان، کە ئەو قۆناغەی مێژووی ئێرانیان گێڕاوتەوە، ژ بیریان کردووە کە ئاماژە بۆ ئەوە بکەن کە کورد بووە.

هەروەها زانای رووسیی پاریس نشین، (باسیل نیکیتین)ی پسپۆڕ و شارەزا لە کاروباری کوردا گەییوەتە هەمان ئەنجامگیری و لە ساڵی ١٩٢٠ دا نووسیویەتی کە: "مێژوو، کوردی ژ بیر کردووە. بەڕاستی کورد گەلێکن تەنانەت لە کاتی نووسینەوەی مێژووەکەشیاندا، فەرامۆش کراون".

سەرچاوەی زانیاری ئەوروپی لەمەڕ کورد بۆ ماوەی چەند سەدەیەك بریتی بووە لەو ئاماژە کورتەی کە لە ساڵی ١٧٥١ و لە (ئەنسکلوپیدیای فەرەنسی) دا لەمەڕ کورد هاتووەو تۆمار کراوەو دەڵێ کە کورد: "گەلێکی رەوەندی کۆچەرین، زەوی و زاریان لە نزیکی ئاشووری و خالدییەکانەوە هەیە. گوێ رایەڵ و مل کەچی هیچ دەسەڵاتێك نین و زۆر جار نشینگەی خۆیان دەگۆڕن".

هەروەها ئەنسکلۆپیدیای (دایەلۆگ)ی ئەڵمانیش کە لە ساڵی ١٨٣٨داو لەو بڵاوەخانەی (بروکهاوس)ـەوە بڵاوکراوەتەوە، لەمەڕ کورد لەوە زیاتری نەنووسیوە کە " کوردستان ناوچەیەکی شاخاوییە لە ئاسیا، بەشێکی لە ژێر دەسەڵاتی تورکیایەو بەشەکەی تری لە ژێر دەسەڵاتی ئێران دایە، کوردستان ئەو ناوچەیەی نێوان دەریاچەی (وان) لە باشووری ڕۆژهەڵاتەوە دەگرێتەوە تا دەگاتە وڵاتی کوردستانی ئێران. ناوچەیەکی شاخاوی بە درێژایی ساڵ بەفر گرتوو بە پانی و درێژی ناوچەکەی گرتۆتەوە و گەلێك دۆڵ و نیهالی بە پیت و بەرەکەت کەوتوونەتە بنارو نێوان چیاکانەوە. کورد، لە سەردەمانی زۆر کۆنەوە لەم ناوچەیەدا دەژین، ئەمانە گەلێکی ڕەوەندی ماڵات بەخێوکەرن، خەڵکێکی موسوڵمانن و زۆر سیفەتی چاکیان هەیە، هەر چەندە کورد قەومێکی پاشکەوتوون، بەڵام جەنگاوەری سەر سەخت و ئازادیخوازن".

شەڕەکانی تورك و دوژمنایەتی عوسمانیان لەگەڵ ئەوروپادا تا سەدەی نۆزدە، کردییە کارێك کە لێکۆڵەرەوە و گەریدەو گەشتیارانی ئەوروپا نەتوانن زانیاری خۆیان لەمەڕ کوردو کوردستان دەوڵەمەند بکەن.

بۆ نموونە، پزیشکی هولاندی (ئەلڤێرت دابر) کە لە ساڵی ١٦٨٢داو لە (نورمبرگ)دا کتێبێکی بە ناوی (دەوڵەتی مەزنی مەغول، ئێران، جۆرجیا، و مینگریلیا) بڵاو کردۆتەوە، لەم کتێبەدا بە کورتی ئامارەی بۆ کورد کردووەو زانیارییەکانیشی کۆنن و هەموو

ئاماژەکەشی لە چەند دێڕێك تێنەپەڕیوە بەم ئاوایەی نووسیوە: "کوردستان، خاکێکە کەوتۆتە نێوان چیاکانی (میدیا) و (سوسیانا)وە. خەڵکی کورد زۆر سەر سەخت و پڕ ئاژاوەن". هەر چەندە (دابر) سەری کوردستانی نەداوە، کەچی شتێکی سەیری نووسیوەو مایەی سەرنجە، ئەویش ئەوەیە کە: "کورد نەك هەر نەبوونەتە مایەی هەڕەشە لە حکومەتی تورکیا، بەڵکو لە ئایندەشا نابنە مایەی هەڕەشە".

٤-کارستین نیپور، لە بنی کولەکەی دەدات

دەشێت ئەو هەوڵەی کە (کارستین نیپور)ی ریازیاتزان و جوگرافیاناس، دوای سەدەیەك لەو مێژووەوە داویەتی، بە یەکەمین هەوڵی سەرکەوتوو بژمێردرێ لە بواری ناسینی رەگ و ریشەو ئەسڵ و بنەچەی کوردا، ئەم زانا ئەڵمانییە لە ساڵی ١٧٣٣دا لە شاری (هانۆڤەر) لە دایك بووە. لە (گوێتنگن) دا خوێندویەتی. پاشان بە پلەی مولازم ئەندازیار چووەتە سوپای دانیمارکییەوە. لەسەر داوای حکومەتی دانیمارکی و بە مەبەستی هەندێ کەشفکاری، گەشتێکی دورگەی عەرەب و ئێران و وڵاتە دراوسێکانی کردووە کە لە ساڵی ١٧٦١ تا ١٧٦٧ی خایاندووە. هەر چەند لەم سەفەرەی دا بە تەنێ نەبووە، بەڵام لە نێو ئەندامانی شاندەکەدا هەر ئەو گەیشتەوە ئەوروپا، چونکە هەموو یاوەرەکانی لە بیابانەکانی دوڕگەی عەرەب و شاخە سەختەکانی ئێران دا مردن.

ئەو راپۆرتانەی کە لە نێوان ساڵانی ١٧٧٤ و١٧٧٨ دا لە (کوبنهاگن) و بە ناونیشانی (باری سەرنجی گەشتێك بۆ دوڕگەی عەرەب و ولاتانی تری دراوسێ) بڵاوی کردنەوە، تا نهوژی بایەخی زانستی خۆیان پاراستووەو بە سەرچاوە و ژێدەری کلاسیکی بەنرخ دێنە ژمارتن لە مەیدانی زانستی رۆژهەڵاتناسیدا.

هەندێ باری سەرنجی دەڕبریوە، کە نیشانەی زیرەکین، بە تایبەتی مەسەلەی پێشبینی کردنی روخانی حەتمی و مسۆگەری ئیمپراتویەتی پیرو پەککەوتەی عوسمانی و ئاماژە کردنی بۆ دەردو ئازاری کورد بە دەست ئەوانەوە.

تا ئەمرۆ بە چاوی رێزەوە دەڕوانرێتە ئەو باری سەرنج و ئەنجامگیرییە دروستانەی لەمەڕ بە ناو حوکمی عوسمانی لاواز لە دۆڵی دوو روباردا. نوسیویەتی و دەڵێ: " (یەنکشاری)ەکان لە ناو دیوار و شوراکانی (موسڵ) و (دهۆك) دا خاوەن دەسەڵاتن، بەڵام لە دەرێی شاردا حوکم بە دەستی کورد و عەرەبە".

هەروەها بارودۆخی تایبەتی کوردستان و دژواری کۆنترۆڵ کردنی کوردستانی بە تەواوی دیاری کردوەو دەڵێ:" عەشایەری ئەم ناوچە شاخاوییە ئیعتراف بە هیچ حاکمێکی تورك ناکەن و تەنیا ملکەچ و گوێڕایەڵی سەرانی خۆیانن و بە حوکمڕانی راستەقینەیان دەزانن".

هەروەها ئاماژەی بۆ خێرایی گۆڕانی دەسەڵات لە کوردستاندا کردووە: "حوکم و دەسەڵات بۆ ماوەیەکی زۆر لە دەستی یەك خێزاندا نامێنێتەوە. مەرگی یەکێك لە سەرۆك عەشیرەتەکە،

دەبێتە سەرەتای کێشەیەکی دوو قوڵی لەسەر دەسەلات و ئیدی ئەنجامی کێشەکە دەری دەخات کە کێ لە ئایندەدا دەبێتە سەرۆکی عەشیرەت". هەروەها ئاماژەی بۆ ئەوە کردووە کە خوێنداری و تۆڵە سەندنەوە سەرەتایەکی زۆر باوە لە سەرانسەری ناوچەکەدا.

٥-نوێنەرانی (کۆمپانیای نەوتی هندی رۆژهەلاتی)

ئەو کتێبانەی لە نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەدا بە زمانی ئینگلیزی و ئەڵمانی دەرچوون، یەکەمین کتێبن کە دەشێت بۆ لێکۆڵینەوە لە مێژووی کورد، پشتیان پێ ببەسترێ، چونکە حەقیقەت و زانیاری زۆریان لەمەڕ وڵاتی کورد تێدایە کە تا ئەو کاتە بریتی بوون لە کۆمەڵێك زانیاری ئەفسانە ئامێز.

نوێنەرانی کۆمپانیای (نەوتی هندی رۆژهەلات)، یەکەم کەس بوون کە ئەم ئەرکەیان دەستۆ گرتووە، چونکە ئەرکیان تەنیا ئەوە نەبووە، کە کەشفی جوگرافی رێگەی زەمینی بۆ هندو باشووری رۆژهەلاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بکەن. بەڵکو راسپێردرا بوون کە لێکۆڵینەوەی تێرو تەسەل لەمەڕ گەلانی نیشتەجێی هەردوو رەخی ئەم رێگە زەمینییە ئەنجام بدەن. لە میسرو تورکیاوە بیگرە تا دەگاتە ئەفغانستان. دیارە ئەم گەلانە لە جارێك پتر سەرنج و خولیا و کەڵکەڵەی بەریتانیاکانیان بە لای خۆدا راکێشاوە. ئەمە جگە لەوەی کە ئەم مەسەلەیە خۆی لە خۆیدا یەکێك بوو لە کۆڵەکەکانی سیاسەتی بەریتانیا لەم ناوچەیەدا.

یەکێك لەو نوێنەرانە، هەموو خوویەکی دایە کوردستان، کە لەو سەرو بەندەدا نەناسراو بوو، ئەویش (جیمس کلاودیویس ریچ) بوو کە لە دایك بووی فەرەنساو پەروەردەی ئینگلترا بوو. ئەم (ریچ)ـە کە لە بیست زمان حاڵی دەبوو، و بە زۆربەیان دەدوا، لەوانە: فارسی و عەرەبی و تورکی، ئەم (ریچ)ـە توانی شوێنەوارێکی دیار لە هزرو بیری رۆژهەلاتیان دا دروست بکات، بە تایبەتی کاتێ کە چەند کارێکی ئەنجام دا، نیشانەی ئازایەتی و بوێرییان پێوە دیار بوو، یەکێك لەو کارانەی دزە کردن بوو بۆ سوریاو فەلەستین و دورگەی عەرەب بە جلی موسوڵمانانەوە کە گوایە دەیەوێ بچێتە حەجێ بۆ مەکە و ئەوجا زیارەتی مزگەوتی دیمەشق بکات، ئەو مزگەوتەی کە (سوڵتان صلاح الدین) رۆی نابوو. هەموو ئەم کارانەی کردیانە کارێك کە سۆز و خۆشەویستی پتر بۆ خۆی وەدەست بێنێ.

(ریچ) سەرپەرشتیاری نوێنەرانی کۆمپانیا بوو لە کونسوڵخانەی بەریتانی لە بەغدا. وازی لەم کارە هێنا. تا بتوانێ لە ساڵی ١٨٢٠دا گەشتێك بۆ کوردستان بکات. لەم گەشتەیدا سەردانی هەموو ئەو ناوچانەی کرد کە ئەمڕۆکە لە ژێر دەستی عێراق و تورکیاو ئێران دان.

ئەمە ئەو گەشتە بوو کە چەند گەشتێکی تری بە دوودا هات. ماوەیەکی زۆر لە کوردستانداو لە نێو کوردان مایەوەو دەڵێ: "کورد باشترین خەڵکانێکن کە لە رۆژهەلاتدا دیومن". بە هەر

حاڵ بەرەنجامی گەشتەکەی لە کتێبێك دا تۆمار کردووە کە ژنەکەی پاش مەرگی ئەو لە ساڵی ١٨٣٦دا بە نێوی (کاتێ لە کوردستان بووم، چیم بینی) بڵاوی کردەوە.
(ریچ) بەم کارە بەشدارییەکی گەورەی کرد لە ناساندنی کوردستان بە رای گشتیی ئەوروپی، کە تا ئەو دەمە بەلایانەوە ئاشنا نەبوو. (ریچ) توانی لە رێگەی دۆستایەتی پتەوی لەگەڵ (محمد پاشا) و (ئوسمان بەگ) دا لە شاری سلێمانی، بچێتە بنج و بناوانی زۆر بابەتی مێژوو، ژیانی ئابووری و راو بۆچوونی سیاسییەوە کە زۆری مەبەست بوون. هەروەها ئامارژەی بۆ کێشەو ناکۆکی بەردەوامی نێوان کورد و دەسەڵاتی عوسمانلی کردووەو قەناعەتی وا بووە کە "نەبوونی ئەمن و ئاسایش لە راستیدا نیشانەو هۆی وێرانی وڵاتە".
هەروەها ئامارژەی بۆ دووبەرەکی و ناکۆکی بەردەوامی نێوخۆی کوردەکانیش کردووە.
(ریچ) لە سەرنجێکی دا لەمەڕ قسەیەکی عوسمان بەگ دەربارەی تورکەکان کە بوغز لە زگ و زۆردارن، مرۆڤ تا بە توندی بە گژیاندا نەچێتەوە و لەگەڵیاندا بە زەبر نەبێ لە شەڕیان ناخەلەسێت، ریچ لەم بارەیەوە دەڵێ: "هەست دەکەم هەندێ حەقیقەت لەم باری سەرنج و بۆچوونەدا هەیە".
وەکو زۆر گەڕیدەی دی کە پاش (ریچ) سەردانی کوردستانیان کردووە کتێبەکەی بە سوپاس و نەوازش و رێزی زۆر بۆ هەردوو خانەخوێیەکەی دوایی هێنا: "لەو ماوەیەدا کە لە کوردستان مامەوە. توانیم چەندین دۆست پەیدا بکەم و دۆستایەتیەکی زۆر بەرپا بکەم، ئاستێکی زۆر بەرزی پاکی و راستگۆیی و ئەمەکداری و میوان پەروەریم بینی کە دەترسم لە هیچ شوێنێکی دیدا لە زیارەتی دوورو درێژی حەجم دا نەی بینم. بیرەوەرییە جوانەکانم لەمەڕ ئەو وڵاتە تا من بمێنم لەبیر ناکەم".

٦-دۆزەرەوەی نەینەوا، دۆستی کورد بوو

چەندی ساڵێك پاش بڵاوبوونەوەی کتێبەکەی (ریچ) کتێبێکی تازە لەمەڕ کورد لە لایەن (ئوستن هنری لایارد) لە دایك بووی فەرەنسا و پەروەردەی بەریتانیاوە بڵاو بووەوە. ئەم پیاوە خوێندنی باڵای لە ئیتاڵیا و ئینگلترا تەواو کردووە، بەمەش (لایارد) ئەو ئەزموون و تەجرەبانەی تۆمار کرد کە لە سەردانە زۆرو زەبەندەکانیا بۆ کوردستان، چ وەکو خۆی و چ وەکو نوێنەری کۆمپانیای نەوتی رۆژهەڵات، وەدەستی هێنا بوون. بەمەش گەورەترین کەشفی ئارکۆلۆژی ئەو سەردەمەی بۆ خۆی مسۆگەر کرد. پێی وابوو شوێنی پایتەختی کۆنی ئاشوورییەکان، شاری (نەینەوا)ی ناوچە شاخاوییەکانی نزیکی موسڵە. یەکەمجار بە کۆمەکی پارەی کونسوڵی بەریتانیا و پاشان بە کۆمەکی پارەی مۆزەخانەی بەریتانیا لە لەندەن، لە ساڵی ١٨٤٠ دا کەوتە تەنقیب و گەڕان، لە راستیدا شوێنەواری (نەینەوا)ی دۆزییەوە. بەمەش لە شەوو رۆژێکدا بوو بە ناودارترین زانای ئارکۆلۆژی سەردەمی خۆی.

(لایارد) له پاڵ پرۆسەکانی پشکنینەوە، بە مەبەستی گەشت و گوزار و تەبدیل هەواو خۆ دزینەوە لە گەرمای هاوین، گەشتێکی شناسایی بۆ ناوچە شاخاوییەکانی (زاب) دەست پێکرد، بۆ وەی لێکۆڵینەوە لەمەر ئەوە تیرە کوردانە ئەنجام بدات کە لەو دەڤەرە نیشتەجێ بوون. ئەوە بوو باری سەرنج و تێبینییەکانی خۆی دەربارەی ئەو پشکنینە ئەسەری و گەشتو گەڕانەکانی خۆی و ئەو ڕووداوانەی لەم سەفەرەدا هاتبونەڕێی، لە دوو توێی کتێبێك دا تۆمار کردو لە ساڵی ١٨٤٩دا بە ناوی (نەینەوا و شوێنەوارەکانی) بڵاوی کردەوە.

لە ساڵی ١٨٥٤دا تەرجەمەی هەمان کتێب لە (لایبزگ) و بە ناونیشانی (گەڕان لە نەینەوا) بڵاوکرایەوە. ئەم کتێبە تا ئەمڕۆش بایەخی خۆی لە دەست نەداوەو بە بەردەوامی چاپ دەکرێتەوە. نووسەر لە پاڵ باسی گەڕان و پشکنینە گرینگەکانی خۆیدا، لایەنێکی گەورەی ئەم کتێبەی بۆ باسی کورد و کوردستان تەرخان کردووە.

بەراورد کردنی سەرنجەکانی ئەوسای لایارد دەربارەی کورد و شێوازی ژیانیان، لەگەڵ بارودۆخی ئەمڕۆی کوردا ئەوە دەردەخات کە گۆڕانێکی زۆر کەم بەسەر ناوچەکەو شێوازی ژیانی کوردا هاتووە، بۆ نموونە لە وەسفی چیای (تجاری) دا دەڵێ: "دۆڵەکان چڕە دارستانن، تاوێری هەمە جۆر، بە بەرزییەوە گیرساونەتەوە لە تۆ وایە بە گەردنی بەرزی ئاوەڕۆی روباری (کۆمر)ەوە هەڵواسراون. رووباری نێوبراو بەم دۆڵە تەنگەدا دەڕۆیی. ئەم کۆمەڵە شاخە سەختە لە ناوەندی هەڵدێرەکەدا رێیان بە رێبوار دەگرت، ئەو رێگەیەی بە قەد پاڵەکەدا دەڕۆیی و دەیڕوانییە رووبارەکە". هەروەها بەریتانیش سەرنجی ئەو نەریتەی داوە کە کورد تا رۆژگاری ئەمڕۆ لە سەری دەڕۆن، ئەویش ئەوەیە کوردان لە هاویندا دەچنە زۆزان و گوندەکانیان بەجێ دێڵن.

لەم رووەوە نووسیویەتی کە بە چاوی خۆی دیتویەتی "چەندین گوندی بناری چیاکان چۆڵ بوون و خەڵکەکەی چوونەتە چیاو لە زۆزاندا کەپری هاوینەیان بۆ خۆ دروست کردووە. تا وەرزی هاوین لەوێندەر بەسەر بەرن". لە ساڵی ١٨٤٥ دا دوای سەفەرێکی ناڕەحەت بە سواری قاتر دەگاتە گوندی (خالونی) کە چۆڵ دەبێت و بەمجۆرە وەسفی دەکات: "خانووە لە بەرد دروستکراوەکان چۆڵ بوون. شاخی حەیوانە کێوی بەسەر دەرگاکانیانەوە بوو، باخی رەزو مێو دەوری گوندەکەی دابوو. خەڵکی گوند، کەپریان لە رەخی ئەو روبارە دروست کردبوو کە بە نزیکی گوندەکەدا رەت دەبوو".

(لایارد)، هێندە بە وردی وەسفی ناوچەکە و سروشتی جوگرافی و جۆری ژیانی ئەو دەڤەرەی کردووە کە سەرنجی چەندین خوێنەری ئەورووپای راکێشاوە. تەنانەت (هانزهاوزر)ی نووسەری ئەڵمانی پێی وایە (کارل مای) زانیارییەکانی خۆی لە مەڕ ئەم ناوچەیە و خەڵکی ئەم دەڤەرە لەو کتێبەوە وەرگرتووە. هەر ئەم رازو نهێنییەشە وای کردووە هەر کەسێك کتێبەکەی (کارل مای) (گەشتێك بۆ کوردستانی کێوی) خوێندبێتەوە، وا دەزانێ (کارل مای) بە راستی سەردانی ناوچەی شاخی (تجاری) کردووەو بە خۆی دیتویەتی.

له كاتێكدا (كارل ماى) ، قارەمانێكى خەياڵى (قەرەبن نەمسى) خولْقاندووەو زۆر سەركێشى مەترسيدارى لە حوزورى پاشا كوردو ئێزيدييەكاندا، داوەتە پاڵ، و مەيدانى رووداوەكانى ناو چيرۆكەكەى كردووە بە چەند شارێكى پڕ رازو نهێنى، پر شيوو دۆڵ و هەڵدێرى هەزار بە هەزارى ترسناك. رەنگە خوێندنەوەى ئەم پەرەگرافەى خوارێ كە وەسفى رێبەرى تيرەيەكى ئێزيدى دەكات، بە ئاشكرا چوونيەكى نێوان رۆمانەكەى (كارل ماى) و بارى سەرنجەكانى (لايارد)مان بۆ بە ديار بخات.

(لايارد) دەڵێ: " رێبەرى تيرەكە، يەكێك بوو لەو لاوە هەرە قۆزانەى كە لە ژيانمدا ديتبوومن. سيماى رێك و پێك بوو. چاوەكانى گەش و پرشنگدار بوون. چەند چەپكە قژێكى رەش رەش لە ژێر دەرسوٚكە رەنگينەكەيەوە وەدەر كەوتبوو". (كارل ماى)ش هەمان كەس بە شێوازى تايبەتى خۆى و بەم شێوەيە وەسف دەكات: ".... دەرگا قەبوو. كوڕێكى زۆر قۆز، بە ژن و بالاّ رێك وەژووركەوت. سيماى رێك و پێك بوو. چاوەكانى پرشنگێكى دڵگيريان لێ دەبووەو، چەند چەپكە قژێكى رەشى ناسك لە ژێر دەرسوٚكەكەيەوە وەدەركەوتبوون".

ئێمە لە حەقيقەت دوور ناكەوينەوە، ئەگەر بڵێين ئەم دوو نووسەرە لە هەر كەسێكى دى پتر بەشدارييان لە چەسپاندنى ديمەنى واقيعى كورد لە زەين و هزرى ئەوروپييەكاندا كردووەو بۆچوونە خەياڵييەكانيان لەمەڕ كورد رەواندوەتەوە، (كارل ماى) وەكو نووسەرێكى فرە خوێنەرو (ئوستين لايارد)ش وەكو زانايەكى سەرنج تيژ.

(لايارد) يەكەم كەس بووە بە ئاشكرا ئامارژەى بۆ جياوازى نێوان كوردى هيندو ئەوروپى و عەرەبى دراوسێيان كردووە، ئەويش لە لێكۆڵينەوەيەكى دا دەربارەى ژيان و جۆرى گوزەرانە كە لە مەيدانى لێكۆڵينەوەى گەلان و نەتەوەكاندا بە فاكتەرێكى زانستى و گەورەتر لە فاكتەرى جياوازى رواڵەت و ديمەنى دەرەوە و پێكهاتەى بەدەنى، دەژمێردرێ. هەروەها سەرنجى ئەوەى داوە كە ئافرەت لە كوردەوارى دا رۆڵى هاوتاى رۆڵى پياو دەبينى. كورد هەڵوێستى تايبەتييان لەمەڕ ئافرەت هەيە كە لە كوردەواريدا ئازادييەكى ديارى هەيە، ئەم شتە لاى عەرەب و توركە عوسمانييەكان نابينرێ، ئەمە لە كاتێكدا وايە كە كورديش وەكو عەرەب و تورك لە بارى باوەڕى ئاينييەوە موسوڵمانن. تەنانەت هەر رێبوارێكى ئەوروپايى رێى بكەوێتە ئەم ناوچەيە زوو بۆى بە ديار دەكەوێت كە دەشێت قسە لەگەڵ هەر ئافرەتێكى كوردا بكرێ، بێ ئەوەى پياوى لەگەڵدا بێ. لە كاتێكدا زۆر زەحمەتە ئەمە لەگەڵ ئافرەتێكى عەرەبدا بكرێ، مەگەر لە حاڵەتى زۆر ناچارىو تايبەتيدا.

(لايارد) لەم بارەيەوە نووسيويەتى و دەڵێ: "سەرۆك هۆز لە ماڵ نەبوو. ژنەكەى ميواندارى كردين. دەستوورى دا مافور راخرێ، لەو مافورانەى كە ژنانى كورد بە خۆيان و لە سێبەرى دارتووان دەى چنن. ئەوجا ماست و كەرە لە قاپى تايبەتيدا هات. پاشان چێشتى برنج لە قاپى دارين و ميوەى تازەو هەنگوينيان لە سەبەتەدا بۆ دانايين". لە شوێنێكى ديدا دەڵێ:

"ئافرەتانی بیٚ پەچەو عەبا، کایان بۆ وڵاخەکانمان هێنا، قژیان لە شێوەی پرچی درێژدا هۆنی بووەوە. سەر پەرچەمی دارو مورو بەسەر هەنیەیاندا شۆر بوو بووەوە. هەر یەکێکیان نموونەیەك بوو لەو جوانییەی کە ئافرەتانی (مزوری) پێی بە نێوبانگن".

٧-سەرهەنگێکی سوپای پروسیا، بە کورد موعجیب دەبێت

هەر لەو کاتانەدا کە (لایارد) سەر قاڵی کۆکردنەوەی زانیاری بوو دەربارەی کورد، کەسێکی تریش خەریکی هەمان کار بوو، ئەگەرچی بە مەبەستێکی جیاواز تر بوو. ئەو کەسەش میر (هیلموت کارل بیرنهارد فون مولتکە)یە کە لە دایك بووی (مێکلن بورگ)ی ئەڵمانیا بوو، کە پاشان بوو بە فەرماندەی باڵای سوپای پروسی و بە یەکێك لە ناودارترین فەرماندە ستراتیژییەکان لە مێژووی ئەڵمانیادا دەژمێردریٚ. (فون مولتکە) لە ساڵی ١٨٣٥دا، کە ئەو دەمە لە تەمەنی ٣٥ ساڵی دا بوو، و لە سوپای پروسیدا سەرهەنگ بوو، مادونییەکی سیٚ مانگی وەرگرت، دەیوست لە ماوەی ئەو مادونییەدا ئەو خەونەی ژیانی بێنێتە دی کە چەندین ساڵ بوون خولیای بوو، زۆری دڵ پێوە بوو کە گەشتێك بۆ تورکیا و وڵاتی (هومیر) بکات و لە نزیکەوە بیدینیٚ و لێکۆڵینەوەی لەمەڕ بکات.

لە ئەستەمولٚ برایە لای وەزیری جەنگی عوسمانی (خوسرین پاشا) کە لە هەمان کاتا پیاوی دووەمی دەسەڵات بوو لە ناوی ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا. لەسەر داواو حەزی وەزیری جەنگ، (فون مولتکە) بۆ ماوەی چەندین ساڵ کرا بە راوێژکاری سوپایی لە بارەگای (باب العالی)دا، تا لەو ماوەیەدا ئارەزووەکانی سوڵتان (مەحمود) کە بریتی بوو لە ئەنجامدانی ریفۆرمێکی ریشەیی لە ناو سوپای عوسمانی، بهێنێتە دی.

(فون مولتکە)، لە ساڵی ١٨٣٩دا بەیاوەری ئەو لەشکرکێشییە رۆیی کە بۆ میسر نێردرا تا یاخی بوونەکەی (محەمەد عەلی پاشا) سەرکوت بکات.

ئەرکی (فون مولتکە) لەم لەشکرکێشییەدا ئەوە بوو کە پێشنیازو ئامۆژگاری بە فەرماندەی هێرشەکە، کە پیاوێکی تورك بوو، بدات . بەڵام فەرماندە تورکەکە هەموو تێبینی و پێشنیازەکانی ئەوی فەرامۆش کردو ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە هێرشەکە لە شەڕی (نیسیب)دا بشکیٚ. بەڵام ئەم رووداوە، بۆ (فون مولتکە) وێرای ئەو شکستەش، دەرفەتێکی بەنرخ و لە بار بوو، چونکە هەلی بۆ رەخساند بۆ یەکەمجار لە ژیانیدا، ئاشنای کوردو کوردستانی وڵاتی کوردان بیٚ.

(فون مولتکە) چەندین کتێب و گوتاری رۆژنامەوانی دەربارەی تێبینییەکانی خۆی لەسەر ئەو رووداوو مەسەلانەی کە بە چاوی خۆی دیتونی و تیایاندا ژیاوە، بڵاوکردۆتەوە. رەنگە بەناوبانگترینیان ئەمە بیٚ (چەند نامەیەك لەمەڕ بارودۆخ و رووداوەکانی ناو تورکیا) کە لە ساڵی ١٨٤١دا لە بەرلین بڵاوبووەتەوە. (فون مولتکە) ژمارەیەك لەم نامانەی بۆ باسی کوردستان تەرخان کردووەو ئەوپەڕی دڵبەندی خۆی بەم وڵاتە شاخاوییە دەربڕیوە، ئەم

ولاتـه بـه رەسـەنايەتی و دڵگیری و جـوانی سروشـتەکەی خـۆی، (فـون مولتکـە)ی ئەفسـون کردووە، وەکو چۆن پێش ئەویش چەندین گەڕیدەی تری ئەفسون کردووە.
(فـون مولتکـە) لـە ١٨/٥/ ١٨٣٨دا نووسـیویەتی: "کـاتێ مـرۆڤ لـە رووبـاری (دیجلـە) رەت دەبێت"، لە پڕ دەشت و نشێوەکان دەگۆڕێن و دەبن بە دەڤەرێکی شاخاوی ، لە لوتکەی بەفر گرتـووی ئـەو شـاخانەوە، رووبـارو جۆگەلـە بـە قـەد پـاڵی زۆر رك و رژدی چڕە دارسـتانەوە، دێنە خواریێ بۆ نـاو دۆڵـی پڕ دارو درەختی وەکو زەیتـون و گـوێز و هـەنجیر و هـەنارو تـرێ. ئـەم جۆگەلـە و رووبارانـە بـەدەم رێگـەی خۆیانـەوە بێسـتان و مێـرگ و مـەزرایان ئـاو دەدا. هەروەها ئەو شێوازەی کە (فون مولتکە) باسی سامانی گیانلەبەرو روەکی کوردستانی پـێ کردووە، مایەی سەرنجە.
ئەو ئەفسەرە تینووەی زانیاری لەو رووەوە نووسـیویەتی: "لـەوێ، لـەو شـوێنەدا کـە دەسـتی تیرەی بەشەر نەیتوانیوە سروشت بگۆڕێ، ئـەو سروشـتەی لـە جوانترین وێنـەی خۆیـدا مـرۆڤ گـاز دەکـات، لـەو ولاتـەدا ئێسـتاش بـاران گیـاو گوڵ ئـاو دەدات. لـە بـاوەشـی ئـەم سروشـتەدا رۆژانە ملیۆنان گوڵ و گولیلکی هەمـەڕەنگ لـە شـێوەی مـافووری رەنگینـدا دەپشـکوێن و ئـەو سروشته دەڕازێننەوە".

٨-بەهاری (گەلی ی عەلی بەگ)

ئەنـدازیاری بـەریتانی (ئارشـیبال مـایلن هـاملتون)، لـە کتێبێکـی دا کـە لـە سـاڵی ١٩٣٧ دا بڵاویکردۆتەوە، هەمان دڵبەندی بە بەهاری کوردستانەوە دەربڕیـوە. پـاش تـەواو کردنـی ئـەو رێگەیـەی دۆڵـی (گـەلی ی عـەلی بـەگ) نووسـیویەتی: "کـاتێ کـە بـەهار دێـت، لـە چـاو تروکانێکدا سروشـتی وشـکی کوردسـتان و شـاخە زۆر قـوچ و رکـەکانی دەبن بە پارچەیەك جوانی لە ئەندازە بەدەر. گوڵ و گولیلکی رەنگاو رەنـگ، لـە نێـو گیـاوە سـەر بـەرز دەکەنـەوە. رەنگی ئەم گوڵانە رۆژانە دەگۆڕێن و ئەمەش وا لە مرۆڤ دەکات هـەر بـە بـەراوردی رەنگەکانـدا جیـاوازی رۆژی تـازە و رۆژی بـوری بکـات. رۆژێکیـان لەسـەر تـاوێرێکی زۆر دوورە دەسـتی لایـەکی هەڵدێرەکـەوە، بریقـەی گوڵـە سوسـنێکی سـور لـە نیگـام هەڵـەنگوت. گیـای هـەردوو رەخـی رێگەکـە بـە دەم شـنەباوە وەلادەکـەوتن و گوڵـە ئێریسـی شـین خـۆی دەنوانـد، گوڵـە مێلاقەش لە پەنا تاوێرانەوە و بە تەنیشت قۆپەنـە وەنەوشـەی سروشـتییەوە سـەرەتاتکێیان دەکرد. پانتاییەکی بەرفراوان لە گردە نزیکەکانی (کانی وەتمان) بە نێرگز داپۆشرا بوو، لـە دوورەوە وەها دەهاتە بەرچاو کە پارچە بەفرێکی زۆر سپی و گەورەیە".
(هاملتون)، دەڵێ کورد زۆر شانازی بەم جوانییە سروشـتییەوە دەکـەن کـە خـوا بـە خاکەکـەی بەخشیون و دەڵێ: "روم لە هەر شوێنێ دەکرد خەڵکی چەپکە گوڵی کێوی و گوڵی ماڵییـان پێشکەش دەکردم. وێڕای ئەوەی ئەم کارە بۆ خەڵکی نە شارەزا هەندێ سەیر و غەریب دێتـە

بەرچاو، بەڵام ئەو خەڵکە خێڵەکییە یەکجار ئاشقە گوڵ و گوڵ بەخێو کردن بوون. زۆریان حەز لە باسی گوڵ و گوڵزار و جۆرەکانی گوڵ دەکرد و لێی وەڕز نەدەبوون".
(هاملتون) لەمەوە دەگاتە ئەو ئەنجامگیرییەی کە کورد بەو کارەیان گوزارشت لە خۆشەویستی و شانازی بە وڵاتی خۆوە دەکەن، هەروەها دەڵێ: "مرۆڤ لەم رەفتارەوە هۆی هەڵگیرسانی هەموو شەرەکانی ئێرەی بۆ بەدیار دەکەوێت و قەناعەت دێنێ کە هۆی شەڕی ناوخۆیی و شەڕی سەپاوی دەرەوەش تەنیا بەو مەبەستە بووە پتر دەست بە سەر ئەم ناوچەیەدا بگیردرێ و پاشان بۆ پەرچدانەوەی ئەو هەوڵە داگیرکاریانە بووە...".
نووسینەکانی (هاملتون)، ئەوەمان بۆ دەردەخەن کە زۆربەی شتەکانی کوردستان، هەر وەکو ئەوساکە ماونەتەوە کە (فون مولتکە) دیتونی و باسی کردوون. بۆ وێنە هاملتون باسی جۆری رۆنانی خانووی لە کوردستاندا کردووە کە چۆن لە قەد پاڵەکاندا و بە شێوەی پلیکانە دروست دەکرێن و سەربانی هەرماڵێك دەبێ بە بانیژە بۆ ماڵەکەی سەروی خۆی. هەروەها باسی کەرەستەکانی بینای کردووە کە پێکهاتوون لە خشت و بەردو لق و پۆپی سپیدار. هەروەها دەڵێ: "سپیدار زۆر بە کەڵکە بۆ ئەو ناوچانەی کە خانوو لە شێوەی پلیکانەدا رۆ دەنێن. هەر چەندە دیواری خانووەکان لە تاوێر و خشتی گڵ دروست دەکرێن، بەڵام کورد کاریتەو دار بۆ دارەڕای سەرەکەی بەکار دێنن و بە زۆری کاریتەی سپیدار بۆ ئەم مەبەستە بەکار دێنن. پاش دارەڕای سەری خانووەکە، ئەوجا کاژێکی تەنکی هەژگ و چەوێڵی وشکی بەسەردا دەدەن. ئەوسا قوڕە پەستێکی ئەستوری بەسەردا دەدەن. ئەم جۆرە سەربانە بۆ وەرزی گەرما تا رادەیەك گونجاوو لە بارەو شەوانی هاوین کە شەو لە رۆژ فێنك تر دەبێت، لەسەری دەنوون". ئەم جۆرە بینایە کە (دام)ی پێ دەڵێن تەنیا لە باشووری ناوچەی (ئەنتی توروس)دا بەرچاو دەکەوێ.
ئەوەی نووسینەکانی (فون مولتکە)، لە نووسینەکانی (هاملتون) جیا دەکاتەوە، ئەوەیە کە (فون مولتکە) تەنیا دڵبەندی خاك و سروشتی کوردستان نییە، بەڵکو زیاتر دڵبەندی کوردە جەنگاوەرەکانە، زیاتر لە سێ ساڵان لە کوردستان مایەوە. ئەم مانەوەیە رێی بۆ خۆش کرد کە لەگەڵ دراوسێ عەرەب و تورکەکانیاندا بەراوردیان بکات.
لە رۆژێکی مانگی مایسی ساڵی ١٨٣٨دا ئەوەی تۆمار کردووە کە کورد: "لە زۆربەی هەرە زۆری بوارەکاندا جیاوازە لە عەرەبی دراوسێی. کەچی یەك خەسڵەتی هاوبەشیان هەیە، ئەویش ئارەزووی تالانییە. هەر چەند لەم بوارەشدا عارەب زیاتر خەسڵەتی دز دەگرێ و کورد زیاتر جەنگاوەرە تا دز بێ. کورد بە ئارەزوو ئەڵهایەکی جدییەوە مومارەسەی ژیانی کشتوکاڵی ناکات مەگەر ناچار بێ، چونکە زیاتر حەز لە جەنگ و شەڕ دەکات. رەنگە هەر لەبەر ئەمەش بێ کە کورد ماڵ و قوللەو قەڵاتان لە بەرزایی چیاکاندا رۆ دەنێن و دەشتەکان و ناوچە راستانییەکان دەکەن بە مەزراو کێڵگەو خانووی هاکەزایی لێ دروست دەکەن. کورد حەز لە شەڕی پیادە دەکەن، خۆ دەدەنە پەنا شاخ و دیواری ماڵان، تفەنگ چەکی دڵخوازی کوردە. کورد دەست راست و ئەنگێوەو نیشان شکێن و سەگڤانی باشن. تفەنگ شوێنی

تایبەتی خۆی هەیە لە نێو خانەوادەدا و بە میرات لە بابەوە بۆ کوڕ دەمێنێ، تفەنگ لای کورد ئازیزەو بە ماشوقەی هەمیشەی گەنجێتی خۆی دەزانێ".

٩-کاسە سەرو گوێچکەی براو

سوپای (توروس)ی عوسمانی، کە (فون مولتکە) یان بۆ دانا، بە پەلە بەرەو سوریا رەوانە کرا تا والی میسر سەرکوت بکات کە لە باب العالی یاخی بوو بوو. ئەو سوپایە لە بناغەوە لە تورك پێك هاتبوو. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا چەندین کوردی تێ کەوتبوو کە بەئیجباری گیرا بوون. چونکە ئەم سوپایە لە شارەکانی (کاربوت) و (دیاربەکر) دا سەربازخانەی هەبوو، بۆیە دەبوایە ئەم ناوچە کوردنشینە بەر لە هەر ناوچەیەکی دی، باجی سیاسەتی تەجنیدی ئیجباری عوسمانی بدەن. فەرماندەی عوسمانی (حافظ پاشا) هەر بەوەوە نەدەوەستا کەلو پەل و ئازوقە و وڵاخ و دار بۆ سوپا چل و پێنج هەزارییەکی لە خەڵکی بسەنێ، بەڵکو کوردەکەی ئەو ناوچانەشی لە ماڵی خۆیان دەردەکرد و سەربازەکانی دەخستە ناو ماڵەکانیان. ئەمە جگە لە گرتنی سەربازی ئیجباری لەو جوتیارە کوردانە.

(فون مولتکە) لەنامەیەکیدا بۆ ئەڵمانیا دەڵێ: "پرۆسەی سەرباز گرتن پتر لە پەلاماری راوو شکارو راوەدونانی کۆیلە دەچوو، بڕ بڕ و کۆمەڵ کۆمەڵ سەربازی ئیجباری دەبینران وەکو دوژمنی بەزێنراو، دوو دوو بە کەلەپچە دەستیان پێکەوە بەسترا بوو، بۆ سەربازخانە دەهێنران. نیگای تووڕەو پڕ کینەو رقیان دەبڕییە ئێمەو بەمەش راستگۆترین گوزارشتیان لە رای خۆیان دەرهەق بە ئێمە دەکردو بە ئاشکرا هەڵوێستی خەڵکی دەربارەی حکومەت وەکو دەسەڵاتێکی غەوارە، دەردەبڕی. ژمارەیەکی زۆر لە لاوان لە دەست مەفرەزەکانی سەوقی ئیجباریدا بەرەو چیاکان هەڵدەهاتن. بەڵام تورکەکان دوایان دەکەوتن و سەگی راوییان پێوە دەنان و پاش ئەوەی دەگیران، پەتیان دەکردن و بەسەر عاردی دا رایان دەکێشان، یان رادەکێشرانە ناو سەربازخانەکە. ئەم سەربازانەی، کە ژمارەیەکی زۆر منداڵ و نوقسانیان تێدا بوو، تاقە یەك وشە لە زمانی ئەفسەرەکانیان حاڵی نەدەبوون. وەکو زیندانی و یەخسیری جەنگ مامەڵەیان لە تەکدا دەکرا. نۆبەدارانی بە زەبر ئێشکی سەربازخانەکەیان دەگرت تا کوردەکان هەڵنەیەن. کەچی نۆبەدارو پاسەوانەکان کە هەلیان بۆ هەڵدەکەوت، خۆیان لە پێش خەڵکی دییەوە هەڵدەهاتن".

نووسینەکانی مولتکە لەمەڕ هێرشی تەمبێکاری و سەرکوتکاری پاشایانی تورك، بۆ سەر میرو سەرانی کورد، ئەوانەی کە باجیان نەدەدا و سەربازیان نەدەدا، رەنگدانەوەیەکی راست و دروستی ئەو چەوساندنەوەیەیە کە تورکەکان تا رۆژگاری ئەمڕۆ دڕندانە و دڵڕەقانە و بە بەردەوامی دژی کورد ئەنجامی دەدەن.

(فون مولتکە) جارێك دەیەوێ چاودێریی پزیشکی بۆ سەربازێکی کوردی بریندار دابین بکات و پزیشکی بێنێتە سەر، ئەو حەقیقەتەی بۆ دەردەکەوێ کە کورد لە تورکیادا، لە باشترین حاڵەتدا وەکو مرۆڤی پلە دوو تەماشا دەکرێت.

هەروەها نووسیویەتی کە: "کوردێکی لە بن دەروازەیەکدا دیتوەو برا زامدارەکەی، فیشەکێك بە لاقییەوە دەبیێ، بە کۆڵەوە بووە. ئەو کوردە بۆ گێڕامەوە کە ئەوە حەوت رۆژە برا بریندارەکەی دەگێڕێت. ناردم بە شوێن پزیشك دا، کاتێ کە هات و زامدارەکەی بینی، بە قێزو بێزەوە گوتی چ نییە کوردە!! زیاد لە جارێك ئەم قسەیەی گوتەوە. لە تۆ وایە دەیەوێ پێم بلێ: "ئاخر تۆ قەڵ پیاوی کە داوام لێدەکەی ئەم بوونەوەرە تیمار بکەم؟".

لە نامەیەکی تریدا کە بۆ هاوڕێیەکی خۆی لە ئەڵمانیا، ناردویەتی، باسی ئەوەی کردووە کە چۆن مامەڵە لەگەڵ کوردە مەدەنییەکاندا دەکرێت: "هەق نییە بەغیلیمان پێ بەری بۆ ئەم شەڕانەی دەیکەین، پڕن لە شتی بێ ماناو هیچ و پوچ. ئەمڕۆ جگە لە هەزاران سەر ولاخ و حەیوان، پتر لە شەش سەد زیندانیش گەیشتنە سەربازخانەکەمان. نیوەیان ژن و منداڵ بوون. ژمارەیەکی زۆر لەو ژنانە بریندارن، ئەمە لێرە شتێکی ئاساییە و لەگەڵی راهاتووین، بەڵام منداڵیان تێدایە کە بە قەمە و سونگی بریندار کراون، ئەمە خۆی لە خۆیدا بەشێکە لەو رەفتارەی کە لەگەڵ کوردا دەکرێ. منداڵی ساوای شیرەخۆرە دەهێنرێنە بارەگای ئەفسەرو دەبێ کەس و کاریان پەنجا لیرە بدەن تا منداڵەکانیان وەربگرنەوە، هەروەها ئەمڕۆکە یەك تورەکە کەللە سەرو گوێچکەی بڕاوی بەشەریان هێنا".

(مولتکە) ئاماژەی بۆ ئەوە کردووە کە: "ئەم رەفتارەی بۆ چەوساندنەوەی کورد پەنای وەبەر دەبرێ، دەتوانێت بۆ ماوەیەکی کورت دەسەڵاتی تورکیان بەسەردا بسەپێنێ، وەکو چۆن پێشتریش وا بووە. بەڵام حکومەت بەم رەفتارە گوێرایەڵی هەمیشەیی کوردان بە دەست ناهێنێ، مەگەر ئیدارەیەکی باشتر لەم ئیدارەیەی ئێستا، ئازادی و سەربەخۆیی کوردان بدات".

هەروەها ئەم نووسەرە سەرنج تیژە پەردەی لە رووی خاڵی سەرەکی لاوازییەکانی کوردیش هەڵماڵیوە دەڵێ: "سەران و میرانی کورد لە نێو خۆیاندا بەگژیەکدی دا دەچن، لە پێناوی دەسەڵاتی پترو قۆرخ کردنی زەوی و زاری زۆرتردا، دیارە بەمەش زیانێکی زۆر گەورە لەخۆ دەدەن، گەورەتر لەو زیانانەی کە لە کاتی بەرگری چەکدارانەدا دژی لەشکرکێشی و پەلاماری عوسمانییەکان، لێیان دەکەوێ". لە کۆتاییدا وەکو ئەوەی دەرمانی ئەم دەردەی کوردان بکات، نووسیویەتی: "گەر کورد یەك بن، مەحاڵە کەس بەسەریاندا سەر بکەوێ".

١٠-١٥٩٦: دەرچوونی کتێبی مێژووی کورد

ئەو وێنەیەی جیهان لە مەڕ کوردی دروست کرد بوو، بەرە بەرەو پاش گەشتەکانی (ریچ) و (لایارد) لە کوردستاندا و دوای نامەکانی (مولتکە)و تێبینی و باری سەرنجی ژمارەیەك لەو

گەڕیدانەی دی کە دوای ئەوان سەردانی کوردستانیان کرد، بەرەبەرە رەوییەوەو ئاشکراتر بوو. بەلام بایەخدانی زیاتر بەم گەل و ولاتە، پاش بلاوبوونەوەی بەرهەمەکانی ریچ پەرەی سەندو رووی لە زیادی کرد.

بەلام بەشداری هەرە گرینگی ئەو بوارە، ئەوە بوو کە رۆژهەلاتناسی نەمساوی (هـ. أ. یارب) لە سالانی ١٨٤٦ و ١٨٤٧دا گەشتێکی زانستی شناسایی بۆ ناوچەکە کردو دەستکەوتێکی ئەدەبی نایابی یەکجار بەنرخی لەگەڵ خۆیدا هێنایەوە، کە دەشێت بە ژێدەرو سەرچاوەی پلە یەك دابنرێ بۆ لێکۆڵینەوە لە مێژووی کوردو کوردستان.

مەبەست لەم دەستکەوتە کتێبی (مێژووی کورد)ـە کە سالی ١٥٩٦، فەرماندەی گشتی سوپای میرنشینی (بەتلیس)ی کوردی، (میر شەرەفخان) نووسیویەتی. (میر شەرەفخان) بە تۆمەتی بەشداریو سازدانی پیلانێك دژی باوکی، ترۆ کراو مافی میراتگری لێ سەندرایەوە، بەلام هەوڵ و تەقەلای هەندێ میری کورد سەری گرت و ئیعتباری پێ درایەوەو مافی ئاسایی خۆی لە بەڕێوەبردنی میرنشینەکەدا پێ درایەوە و تا سالی ١٦٠٠ کە مرد، دەسەلاتی میرنشینەکەی گرتە دەست و بەڕێوەی برد.

مەبەستی (شەرەفخان) لە نووسینی ئەم کتێبە ئەوە بوو بەپێی توانا تیشکێ بخاتە سەر مێژووی کورد و رابردووی گەلەکەی بە رۆڵەکانی کورد بناسێنێ و وێژدانی رۆڵەکانی کورد بە مەبەستی خولقاندن و دروست کردنی هەستێکی نەتەوەیی کوردی گشتی جۆش بدات. بۆ ئەمەش سوودی لەو شەڕو کێشە بەردەوامانەی ئەوسای نێوان کوردو عوسمانییەکان وەرگرت. بۆ نووسینی ئەم بەرهەمە مێژووییە بەنرخە لەلایەکەوە پشتی بە سەرچاوە فارسییە مێژووییەکان بەستبوو، و لەلایەکەوە پشتی بەو ریوایەت و رووداوانە بەستبوو کە نەوەو نەتیرەی کورد لە زمانی پیرەمێرانی راستگۆ و باوەڕ پێکراوەوە دەیانگێڕایەوە.

ئەم لێکۆڵەرەوە کوردە پێشڕەوە نەیتوانیوە گرینگترین مەبەستی خۆی، کە دەست نیشان کردنی رەگ و رەچەڵەکی کوردە، بە شێوەیەکی بنج بڕ ساغ بکاتەوە. هەر چەندە توانیویەتی سەرکەوتووانە مێژووی کورد لە کۆنەوە، بنوسێت. بەلام لە دیاریکردنی بنج و بناوانی کوردا سەرکەوتنی بە دەست نەهێناوەو ئاماژەی بۆ زۆر بیرو بۆچوونی ناکۆك لەو بارەیەوە، کردووەو تیشکی خستۆتە سەر سیان لەو بۆچوون و ریوایەتانە.

یەکێك لەو بۆچوونانەی ئاماژەی بۆ کردووە، هەر هەمان ئەفسانەیە کە لە مێژووی ئێرانیش دا باسی کراوە. دەربارەی (زوحاك)ی خوێن ریژو زۆردار کە کوردەکان تا ئەمڕۆش بە داستانی خۆیانی دەزانن. بەپێی ئەفسانەکە، ئەم زۆردارە تووشی نەخۆشییەکی سەیر دەبێت، دوو مار لەسەر هەردوو شانی پەیدا دەبن و بە هیچ شتێك ناهێورێن، تەنیا بەوە نەبێ هەموو بەیانییەك دوو لاو سەر ببڕدرێن و مێشکەکانیان دەرخواردیان بدرێ. بەلام خەڵکی لە سایەی حوکمی ئەو زۆردارە فێڵێکیان دۆزی بووەوە کە لە بری مێشکی دوو لاو، مێشکی لاوێك و مێشکی مەڕێك یان بزنێك دەرخواردی مارەکان بدەن و کوڕە رزگاربووەکان رەوانەی چیا بکەن، ئیدی ئەمانە بوون بە بنەچەو هەوێنی گەلی کورد.

بەلام ئەم فێڵە هەموو جارێك لە پاشای زۆردار و دەستوپێوەندەكەی نەدەكرا. وەختێ پیاوانی پاشای زۆردار ویستیان دوا كوڕی (كاوەی ئاسنگەر)، كە پێشتر هەشت كوڕی بەو جۆرە لە دەست دابوو، بەرن و دەرخواردی مارەكانی بدەن، (كاوە) چیتر خۆی پێنەگیراو بەركۆشە چەرمەكەی داكەندو كردی بە سەری دارێكەوە تا ببێ بە ئالای كاتی كوردان و جوتیارەكانی هاندا كە دژی زولم و زۆر شۆڕش بكەن. لە هێرش و پەلامارێكدا كە دەشێت بە شۆڕشی جووتیارانی كوردی مێژووی كۆن بێتە ژمارتن، پەلاماری كۆشك و بارەگای دیكتاتۆر دراو (كاوەی ئاسنگەر) توانی بەو چەكەی دەستی سەری دیكتاتۆر پان بكاتەوەو دەست و پێوەندەكەی لە نێو بەرێ. هەڵبەتە بێ ئەوەی هیچ بەڵگەیەكی مێژوویی هەبێ كە دروستی ئەم ئەفسانەیە بسەلمێنێ، هەر هەموو كتێبە كوردیەكان لە كۆنەوە لەسەر ئەو رایەن كە ئەم رووداوە گرینگەی مێژووی كورد لە رۆژی ١٢٣٤/٣/٢١ی هیجرەت (واتە لە دەوروبەری ساڵی ٢٠٠٠ پێش. ز) دا رووی داوە.

هەروەها ئەم رۆژە هێماو مانایەكی مێژوویی تریشی هەیە، چونكە ئەو رۆژەیە كە نەینەوا بە دەستی میدییەكان رووخاو بەمەش ئاشوورییەكان بە یەكجاری لە نێو بران و ئیمپراتۆریەتی میدیا لە شوێنی دامەزرا، كە زۆربەی كورد خۆیان بە نەوەو نەتیرەی ئەو میدیانە دەزانن.

هەموو كورد، تەنانەت ئەوانەیش كە بە ناچاری بۆ ئەوروپا و ئەمریكا كۆچیان كردووە، لەم رۆژەدا كە (نەورۆز)ی پێ دەڵێن، واتە رۆژی نوێ، بەو حیسابەی سەرەتای ساڵی كوردییە، ئاهەنگ دەگێڕن. لەو رۆژەدا جوانترین جل و بەرگ لەبەر دەكەن، بەتایبەتی ئافرەتان بە جلو بەرگی رەنگینی هاودامانی فش و فۆڵەوە كە زۆر لە جل و بەرگی شەوانەی ئەوروپی سەردەمی رینیسانس دەچێت. هەروەها ژنی كورد خشڵی جوان لە خۆ دەدەن. هەروەها كورد لەو رۆژەدا خۆشترین و بەلەزەت ترین خواردن دروست دەكەن، هەموویان، ئافرەت و پیاو دەڕەقسن و ستران دەبێژن. شایی و هەڵپەركێی كوردان دەستە جەمییە و ژمارەیەكی زۆر بەشداری تێدا دەكەن و لەسەر یەك ریتم و ئاهەنگی تایبەتی ئەنجام دەدرێ. كورد بۆ هەر بۆنەیەك شایی و ئاوازی تایبەتی خۆیان هەیە.

كورد، لە ئێوارەی رۆژی پێش نەورۆزدا، لە سەر زۆر لوتكە چیای بڵندی كوردستاندا ئاگر دەكەنەوە. ئەسكەندەناڤی و ئەڵەمان و بەشێك لە گەلانی رۆژهەڵاتی ئەوروپاش بە بۆنەی هاتنی وەرزی بەهار یان جەژنی پاك، ئەم كارە دەكەن. بەلام ئاگر كردنەوەی كورد، كردەوەیەكی سیاسی رووتە: ئەمە ئاماژەیە بۆ ئەو ئارەزووەی كە كورد دەیانەوێ پیشانی بدەن گەلێكی سەربەخۆن و دەیانەوێ تەنانەت لە داب و نەریتەكانیشیاندا لە دراوسێ عەرەب و تورك و فارسەكانیان جیاواز بن. هەر لەبەر ئەو هێما سیاسییەیە كە لەو ولاتانەدا ئاگر كردنەوە قەدەغە دەكرێ و پۆلیس و ئەمن ئەو كەسانە راو دەنەن و دەگرن كە ئاگر دەكەنەوە.

هەروەها شرۆڤەو لێكدانەوەیەكی تریش هەیە بۆ ئەو هاوپەیوەندییەی لە نێوان داستانی كاوەی ئاسنگەرو سرووتەكانی جەژنی نەورۆزدا هەیە. ئەمە رەنگدانەوەی كاریگەری داب و

نەریتی گەلانی هندو ئەورووپییە لەسەر شارستانیەت و مێژووی کورد. چونکە گەلانی گەرمانی و کولونییە وسلاڤیش لە ڕۆژی ٣/٢١ کە شەوو ڕۆژ تیایدا بەرانبەر دەبن، ئاهەنگ دەگێڕن بەو حیسابەی سەرەتای بەهارە، ئەمە پەیوەندییەکی پتەوی بە ئاهەنگەکانی جەژنی (پاك)ی لای ئەم گەلانەشەوە هەیە. وەکو چۆن لەلای گەلانی سلاڤی جەژنی گۆڕانی وەرزەکانە، لەلای کوردیش جەژنی گۆڕانی ساڵە و سەرەتای ساڵی نوێیە.

بەڵام دوو بۆچوون و تیۆرییەکەی دی لەمەڕ ئەسڵی کورد کە (شەرەفخان) ئامارەی بۆ کردبوون، یەکەمیان دەڵێ کورد زوڕیەتی جنۆکانن، دووەمیان دەڵێ کورد گەلێکی دوو ڕەگەو لە ئەنجامی جووت بوونی دێو لەگەڵ خەڵقەندەیەکی زەمینی دا دروست بوون. ڕۆژهەڵاتناسە نەمساوییەکە کە ئەم کتێبەی وەرگێڕاوە، ئەم دوو تیۆرییەی بە نوکتەو دەستکرد و بیدعەت داناوە. (شەرەفخان) بە خۆیشی نەیشاردۆتەوە کە ئەسڵی کوردی بۆ دیاری نەکراوەو دەڵێ: "جگە لە خوا چ کەسێك بە تەواوەتی نازانێ کە بنج و بنـاوان و ڕەگ و ڕەچەڵەکی کورد لە کوێوە هاتووە".

(یارب)ش کە نەیتوانیوە بگاتە ئەنجامێکی بنجبڕ، پێی وایە ئەم نادیارییەی ئەسڵی کورد "پێویستە ببێ بە هاندەرێك بۆ زۆر لە پیاوانی ئەم سەردەمەمان کە لێکۆڵینەوەی جدی لەم ڕووەوە ئەنجام بدەن تا ئەو تەم و مژەی لە ئەسڵی کورد ئالاوە بڕەوێتەوە". هەروەها پێی وایە بایەخی زانینی بنج و بناوان و ئەسڵی کورد لەوەدایە کە پەیوەستە بە "گەلێکی ڕەسەنی ئەوتۆ، کە توانیویەتی سەرباری زۆر هەورازو نشێوی سیاسی، پارێزگاری جۆرە ئازادی و سەربەخۆییەکی خۆی بکات لە سایەی میرو سەرانی خۆیدا لەسەر خاکی ئاشوور و میدیای خاوەن شارستانیەتی کۆن و دێرین".

ئەم گەلە لە ڕێگەی سیستەمی خێڵایەتی و پێکهاتەی کۆمەڵایەتییەوە توانیویەتی بنج و بناوانی کۆنی خۆی بپارێزێ و بەمەش شایستەیی خۆی سەلماندووە کە ناوو مێژووی پارێزراو بێ، چونکە ڕەگ و ریشەی بۆ سەردەمانی پێش مێژووی ئاشووری و میدی دەگەڕێتەوە.

١١-ساڵی ٢٣٥٠ پێش. ز. کورد و خەتی بزماری

مەسەلەی دیاریکردنی بنج و بناوانی کورد تا ڕۆژگاری ئەمڕۆ بێ ئەنجام ماوەتەوە. زۆر کەم و کوڕی لەم بوارەدا هەیە و زانای سۆڤیەتی (مینورسکی)ی پسپۆڕ و شارەزا لە کورد، دەی گەڕێنێتەوە بۆ: "کەمی و پچڕ پچڕی ئەو زانیارییانەی لەم بارەیەوە هەمانە، لەگەڵ جیاوازی ئەو شێوازەی کە لێکۆڵەرەوەکان لەم بارەوە گرتوویانەتە بەر". بەو حاڵەشەوە ئەو لێکۆڵینەوانەی کە (مینورسکی) و زۆر زانای تری سۆڤیەت و ئەڵەمان و ئینگلیز ئەنجامیان داوە، پڕن لە زانیاری دەوڵەمەندی ئەوتۆ کە پشتیان پێ دەبەسترێ و وێنەیەکی ئاشکراو ڕوونی مێژووی ئەم گەلە ڕەسەنەمان دەخەنە بەردەست. زانای ئارکولوژی ئەڵەمانی

(ئایگشتید) یەکەم کەسە کە لەم دەرکەیەوە وەژوور کەوت و پشتی بەو گریمانەیە بەست کە دەڵێ: (شانۆ، هەروەکو خۆی دەمێنێ ئەگەر ئەکتەرەکانیشی بێنە گۆڕین).
بەم پێیە دوو بۆچوونی سەرەکی روون و ئاشکرا هەن، ئەگەر جیاوازیش بن، ئەوا دەچنەوە سەر یەك ئامانجی هاوبەش، ئەویش نیشتمانی ئێستای کوردانە. (سۆمەری) و (بابلی) و تەنانەت (ئاشووری)یەکانیش لە هەزارەی سێیەمی پێش زاینەوە هەندێ ئاسەواریان لە پاش بەجێ ماوە، کە لەگەڵ یەکتریان بەراورد بکەن، هەندێ لایەنی لێکچوونیان لە نێواندایە، هەموو ئەو ئاسەوارانە ئاماژە بۆ گەلانێك دەکەن لە ناوچەی زاگرۆسی شاخاوی ناوەندو باکووردا ژیاون و ناوی وەکو (گوتی) و (کورتی)یان هەبووە. بە نیشتمانەکەیان گوتراوە (گوتیوم) یان (کارداکا) و ناوی تری لەو بابەتە ناوە.
بۆچوونێکی دی هەیە کە لە باکووری ناوچەی (زاگرۆس) و (توروس)ەوە سەری هەڵداوەو خۆی لەو ئاماژەیەدا دەنوێنێ کە (سۆمەری)یەکان لە هەزاری یەکەمی پێش زاینیدا بۆ وڵاتی (بـاث- کـاردو) و خەڵکەکـەی (کالـدیری)یـەکان و (کـاردۆخی)یـەکان کردوویانـە، ئـەو کاردۆخیانەی کە (زەینەفون)ش لە کتێبەکەیدا (گەڕانەوەی دە هەزار پیاو) دا ئاماژەی بۆ خۆیان و بۆ وڵاتەکەیان کردووە، هەڵبەتە ئەمە ئاماژەیە بۆ کورد.
(ئایگشتید) دەڵێ لەو ئاماژەیەدا بۆ کوتییەکان، وا وەسف نەکراون کە: "گەلێکی دەشتەکی نیمچە هۆڤین، بەڵکو ئەو ئاماژانە ئەوەیان دووپات کردۆتەوە کە ئەمانە رۆڵەی گەلێکی زۆر رێك و پێك بوونەو توانیویانە لە وڵاتی کۆنی دۆڵی دوو روباردا، لە سەر شانۆی رووداوەکان دەر بکەون". زۆر جار ناوی (کوتی)یەکان لە نووسراوە سۆمەرییەکاندا هاتووەو باس کراون کـە چـۆن لـە ناوچـەیەکی فراوانـدا بـڵاو بوونەتـەوە و باسـی ناوچـە دوورەکـان و شـارە دەوڵەمەندەکانیان کراوە، هەروەها باسی پاشا بە زەبرو زەنگەکانیان کراوە.
زانایانی ئارکۆلۆژی و خەمخۆرانی لێکۆڵینەوە لە گەلانی کۆن، هەموو لەسەر ئەو رایەن کە نیشتمانی ئێستای کورد لە کۆندا لە ئێستا دەوڵەمەند تر و دانیشتوانی لە ئێستە زۆرتر بوون. مەلیك (سەرگونی) یەکەم کە لە (ئەکەد)دا دەوڵەتێکی سامی گەورەی دامەزران، شانازی بەوەوە دەکرد کە توانیویەتی وڵاتی (کوتی)یەکان بگرێ.
هـەروەها (نـارام سـین) کـە پاشـایەکی تـری (ئەکـەد)ەو لـە دوای سـەرگۆن هـاتووە، لـە بەردەنووسـێکی بزمـاری سـاڵی ٢٣٥٠ پ.ز، کـە لـە سـاڵی ١٨٨٤دا دۆزراوەتـەوە، هـەواڵی سەرکەوتنی خۆی بەسەر گەلانی چیاییدا تۆمار کردووە. هەر چەندە کوردەکان پاشتر و لە نزیکی دەربەندی دیالەدا سەرکەوتنێکی بەرچاویان بەسەردا هێناو توانیان دوای چەندین ساڵ هێزێکی سوپایی دەستوەشێن دروست بکەن کە بۆ ماوەیەك دەستی بەسەر باکوری وڵاتی دۆڵی دوو روباردا گرت. بەڵام رۆڵەکانی ئەم گەلە چیاییانە، لە سەدەکانی دوای ئەو ساڵانەدا، سەرچاوەی هەرە سەرەکی ئەو هێزە سوپاییانەیان پێك دێنا کە بابلییەکان لە لەشکرکێشی و پەلاماری تەمبێ کارانەیاندا دەیانکردە سەر ئەو هەرێم و ناوچانەی سەر پێچیان دەکرد.

دوای نزیکەی هەزارساڵێك لەم ئاماژەیەی سەرگون بەم لاوە، مەلیکی ئاشووری (تکلات-بیساری یەکەم) لە دەوروبەری ساڵی ١١٠٠پ.ز، سەرکەوتنە سوپاییەکانی خۆی بەسەر گەلی (کوتیی بەربڵاو)دا تۆمار کردووە. لەو گەڕان و پشکنینانەی کە لە (خرسباد)ی باکووری نەینەوا دا ئەنجام دراون، لە کۆشکی (سەرگونی دووەم)دا (دەوروبەری ساڵی ٧٢٢ پ.ز) کە بە لەقەبی مەلیکی ئەکەدی نێودار، ناوی رۆیی بوو، لە کۆشکەکەی ئەودا یەکەمین بەردەنووس دۆزرایەوە کە ئاماژە بۆ جۆری جلو بەرگ و داب و نەریتی کوتییەکان دەکات. (ئایگشتید) ، لە ئەنجامی بەراورد کردن و لێکۆڵینەوەی هەموو ئەم بەڵگانەوە دەگاتە ئەنجامگیرییەکی تەواو کە کوردەکانی ئێستا، بێگومان درێژە و نەوەی ئەو کوتی و کاردۆخییانەن. (مینورسکی)ش پشتیوانی دەکات و دەڵێ: "زۆر نزیکە وابێ و چ بەڵگەیەکی بۆ نادروستی ئەم گریمانەیە نییە".

١٢-ئاخۆ ئیمپراتۆریەتی میدیا، دەوڵەتێکی کوردی بووە؟

ئەم گریمانانە، هەر لە خۆوەو لە ئەنجامی لێکچوونی ناوەکان یان گۆشەگیری نیمچە تەواوی زنجیرە چیاکانی تورس و زاگرۆس-ەوە نەهاتوون. بەڵکو رووداوە مێژووییەکان بە بەڵگەیەك زیاتر سەلماندویانن. بابلییەکان، نەیان توانی ناوچە کوردنشینەکان داگیر بکەن و تیایدا بمێننەوە. هەروەها ئیمپراتۆریەتی ئاشووری-ش نەیتوانی ناوچەی دەسەڵاتی خۆیان بەرین بکات و لە هەموو ناوچەی کوردستاندا، پیادەی بکات، هەر چەندە توانی تا قوڵایی کوردستانی ئەمڕۆی عێراق بڕوات.

هەر چەندە زمانی هندو – ئەورووپی لە ناوچەی چیای (زاگروس)دا لە ساڵی دوو هەزار پ.ز، و لە رێگەی (میتانی) و (کاستی)یەکانەوە دەرکەوت و بڵاوبووەوە، بەڵام (میدی)یەکان توانیان لە ناوچە کوردییەکاندا بیچەسپێنن، ئەویش لە دەوروبەری ساڵی ١٠٠٠ هەزار پ.ز. (مینورسکی) لەو روانگەیەوە کە زمانی کوردی ئەمڕۆکە زۆر لە زمانی (میدی) دەچێت، دەگاتە ئەو گریمانەی کە کوردی ئەمڕۆ لە ئەنجامی توانەوەو پەرت بوون و لە ناوچوونی ئەو تیرە میدییانەوە دروست بوون کە لە رۆژاوای ئێرانی ئەمڕۆدا دادەنیشتن، گەلێك لە مێژوونووس و سیاسەتوانانی سەر بە رێبازە هەمە جۆرەکانی بزاڤی رزگاریخوازی ئەمڕۆی کورد، رایان لەگەڵ ئەم گریمانەیە دایە. باشترین بەڵگەش بۆ ئەم گوتەیە کتێبەکەی (محەمەد ئەمین زەکی)یە کە لە ساڵی ١٩٦١ لە بەغدا چاپ بووەو لە رەچەڵەك و مێژووی کورد دەکۆڵێتەوە. چاپەمەنی و بڵاوکراوەکانی ساڵانی حەفتاکان و هەشتاکانی (پارتی دیموکراتی کوردستان) یش لایەنگری لەم حەقیقەتە دەکەن. لە گۆڤاری ساڵانەی (کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد لە ئەوروپا)، ساڵی ١٩٧٤، ئاماژە بۆ ئەوە کراوە کە : "ئیمپراتۆریەتی میدیا، گەورەترین دەوڵەت بووە لە مێژووی کوردا".

هەندێ مێژوونووس پێیان وایە کە (سکیتی)یەکان و (کیمیری)یەکان (ئەمانە تیرەو تایفەی هندو-ئەوروپایین) لە سەدەکانی ٧ و٦ پێش. ز، دەوڵەتێکی بەهێزیان لە بەستێنی دەریای رەش دا دامەزراندووە، ئەمانە، لەلای خۆیانەوە بەشدارییان لە دروست بوونی گەلی کورد کردووە.
زانای ئەڵمانیای دیموکراتی (ب. برینیتزر)ی پسپۆر لە کاروباری ئێرانی دا ئاماژەی بۆ ئەوە کردووە کە: "ئاشوورییەکان بەرگەی ئەو گوشارەیان نەگرت کە کیمیرییەکان و پاشان سکیتییەکان دەیانکردە سەریان و بەمەش رێگەیان لە بەردەم داگیرکەراندا چۆڵ کرد کە خۆ بە ناوچە شاخاوییەکاندا بکەن. بەشێك لە سکیتییەکان لە دوا ئەنجامدا تێکەڵ بە خەڵکی ئەسڵی وڵاتەکە بوون".
هەروەها (برینیتزر)، ئاماژەی بۆ ئەوەش کردووە کە: "یەکێك لەو خەتمە لولەکییە فارسییە کۆنانەی کە دەگەڕێتەوە بۆ سەدەکانی ٧ و٦ی پێش. ز، جل و بەرگی سکیتییەکانی لەسەر نەخش کراوە، ئەمە بە ئاشکرا دیارە کە هەمان ئەو جل و بەرگەیە کە کوردی بادینان تا رۆژگاری ئەمڕۆ لەبەری دەکەن". لەسەری دەڕوات و دەڵێ: "راستە وڵات کەوتە ژێر رکێفی دەسەڵاتی سکیتییەکان، بەڵام ئەمە تەنیا چینی حوکمڕانی گرتەوە، دەنا جەماوەری خەڵك هەموو سەر بە تیرەو هۆزە کوردەکان بوون".
زانای ئارکولوژی ئاڵمانی (فیلیکس فون لوشان) لەو لێکۆڵینەوانەیدا کە لە مەڕ بایۆلۆژی نەژاد لە کوردستانو لە ساڵی ١٩٢٠ دا ئەنجامی داون، گەییوەتە ئەو ئەنجامگیرییەی کە بوونی رێژەیەکی زۆر لە کوردی دەموچاو درێژکۆڵەو گەنم رەنگ دەگەڕێتەوە بۆ کاریگەری (سکیتی) و (کامیری)یەکان. لە گۆڕستانێکی شاهانەی گەورەی (کاماکیری)دا، لە ناوچەی دەوروبەری (قەرەقوش)دا بۆی دەرکەوتووە کە رێژەی چاوانی شین گەییوەتە ٦٢٪ بەڵام لە (نەمرود داغ)دا، کە دوو هەزار مەتر لە رووی دەریاوە بەرزە، رێژەکە لە ٥٨٪ زیاتر نەبووە. هەمان رێژە لە (سنجری) ئێراندا لە ٣٩٪ تێناپەڕێ. ئەم حەقیقەتانە گەیاندیانە ئەو دوا ئەنجامگیرییە زۆر باوو بڵاوەی کە کوردەکان بە خۆشیان پێی قاییلن، دەڵێ: "کورد لە هەوەڵەوە زەری وەشی چاوشینی دەموچاو درێژکۆڵە بوون. لە ئەنجامی گۆڕانی بارودۆخی ژینگە و تێکەڵ بوونی خوێنیان لەگەڵ خوێنی تورك و ئەرمەن و فارس دا، پێستیان رەش هەڵگەڕاو دەموچاویان درێژتر بوو".
بەڵام ئەو لێکۆڵینەوەو باسانەی (ئیگون فون ئایگشتید) ئەنجامی داون گەیاندویانەتە ئەنجامگیرییەکی دی کە پێی وایە کورد هەر لە هەوەڵەوە تێکەڵەیەك بوون لە چەندین نەژادی هەمە جۆری وەکو ئەوروپی و ئەسکەندەناڤی و ئێرانی و مەغول. واتە زادەو بەرەنجامێکی خۆڕسکی ناهەم ئاهەنگ، رواڵەتی دەرەوەی کورد و ئەو تایبەتمەندییە مێژووییەی بە درێژایی مێژوو هاتووە، ئەم بۆچوون و گریمانەیە دەسەلمێنن.
سەرسەختی کوردی ئەمڕۆکە، کە توانیویانە سیفەتە زاتییەکانی خۆیان بپارێزن و هەموو ئەو هەوڵانە پوچەڵ بکەنەوە کە لە لایەن رەگەز و کۆمەڵە نەژادی دییەوە دراوە، بۆ

تواندنەوەیان لە نێو میللەتانی دی دا، مایەی سەر سامی مێژوونووسانە و زۆریان پێ سەیرە کە ئەم گەلە تاکو ئەمڕۆکە وەکو کۆمەڵێکی تایبەتی، خاوەن خوو خدەی دیارن و شانازی بە وابەستەیی تیرەیی خۆیانەوە دەکەن.
لەلایەکی دییەوە زۆر فاکتەرو هۆکاری تری وەکو ئەو بارودۆخەی کوردی تێدادەسوڕێتەوە وچارەنووسی هاوبەشیان ودژمنایەتی کردنیان لە لایەن گەلانی دراوسێ و داگیرکەرەوە، هەر هەموو ئەم هۆکارانە بوونەتە مایەی لێك نزیك بوونەوەی ڕۆڵەکانی گەلی کورد، دیارە ئەم هۆکارانە لە ئایندەش دا هەمان دەور بە زیاترەوە دەبینین و شوێنەواری ئەمەش بە ئاشکرا لە قۆناغەکانی ئایندەی مێژوویاندا ڕەنگ دەداتەوە.

١٣-زینەفون و گریکەکان، ڕووبەڕووی کوردوخییەکان دەبنەوە

لە ساڵی ٤٠١ پ.زدا (میدری)یەکان، کە گەلێکی میدی- کوردییە، ڕووبەڕووی مێژوونووسی گریکی (زەینەفۆن) بوونەوە و لەمەوە کورد دەرفەتی بۆ ڕەخسا بە شێوەیەکی لەبەر چاو، بێتە سەر شانۆی ڕووداوەکان. زەینەفۆن، دوای کۆتایی هاتنی شەڕەکانی (بیلوپونیزیە) پەیوەندی بە (سیروس)ی گچکەوە کردو پەیوەندی بە سوپاکەیەوە کرد لە ساردیس، لە ئاسیای ناوەڕاست دا کە سێروس لەشکری دەنارده سەر هێزەکانی براکەی (ئەرتاکسیرکیس منیمون). پاش ئەوەی سوپای سیروس لە نزیکی (کوتاخا)ی نزیکی شوێنی ئێستای بەغدادا شکاو هەلات، زەینەفۆن ڕێبەرایەتی پاشماوەی هێزە سوپاییەکەی کرد کە دە هەزار جەنگاوەر بوون. دەیوست ڕێگەی چوار هەزار کیلۆمەتر بەم لەشکرەوە ببڕێ و بیگەیەنێتە کەنارەکانی دەریای ڕەش و لە وێندرەوە بۆ یونان. ئەم لەشکرە بەدەم پاشەکشەوە کە لە وڵاتی دۆڵی دوو ڕوبارەوە دەستی پێکردبوو، بەرزاییەکانی ئەرمینیا و کوردستانی بڕی.
زەبنەفۆن، لە کتێبەکەی خۆیدا (ئاناباسیس) کە بە وردی چۆنیەتی ئەم پاشەکشە زەحمەتەی گێڕاوەتەوە، بە شێوەیەکی زۆر جوان و کاریگەر چۆنیەتی ڕووبەڕوو بوونەوەی لەشکرەکەی خۆی لەگەڵ کوردوخییەکاندا گێڕاوەتەوە.
یۆنانییەکان لەو دیلانەوە کە بەر دەستیان کەوتبوون، بیستبویان کە ئەو ڕێگەیەی بۆ باکوور دەچێت، سوپای گریکی پاشەکشە کردوو بەرەو وڵاتی کوردوخییان دەبات، هەندێکیان گوتبویان کە ئەو کوردوخیانە لە لوتکەی چیاکاندا دەژین و جەنگاوەرو شەڕکەرن و گوێ رایەڵی پاشای گەورە ناکەن. جارێکیان سوپایەکی سەدو بیست هەزار کەسی دەچێتە قوڵایی خاکی کوردوخییەکانەوەو تاقە یەك جەنگاوەری ئەو سوپایە دەرناچێت.
کە سوپای گریکی لە دەوروبەری شاری زاخۆوە سەری دەرهێناوە، ئەمە شتێکی سەیرو کوت و پڕ بووە، بۆیە کوردوخییەکان خۆ دەدزنەوەو ڕێگەیان بۆ چۆڵ دەکەن. زەینەفۆن نووسیویەتی کە: "ماڵەکانیان بەجێ هێشت. لەگەڵ ژن و منداڵەکانیاندا بۆ نێو دۆڵە عاسییەکان هەلاتن، خواردەمەنییەکی زۆریان بەجێ هێشتبوو کە دەمانتوانی لەگەڵ قاپ و

ئامانە مسەکانیاندا بیبەین. بەڵام گریکەکان بۆ ئەوەی تووشی چەرمەسەری نەبن دەستیان بۆ ئەو شتانە نەبرد و هیچ تالانییەکیان نەکرد. هەروەها خەڵکەکەیان راونەنا، بەمەش نیاز پاکی خۆیان بەرانبەر بە کوردوخییەکان دەربڕی تا بە سەلامەتی و بێوەی لەو دەڤەرەوە رەت بن. وەکو چۆن بە خاکی هاوپەیمان و بە نێو گەلی دۆست دا بپەڕنەوە".

هەروەها زەینەفۆن گلەیی ئەوەی کردووە کە کوردەکان: "هیچ نیازێکی پاکیان دەرنەبڕیوەو بەدڵی یۆنانییەکان نەبوون، چونکە لە کتێبەکەی زەینەفۆندا ئەوەمان بەرچاو دەکەوێ کە: "کاتێ پاشینەی سوپای گریکی لە بەرزایی چیاوە بەرەو گوندەکان نشێو دەبووەوە، تاریکی باڵی بەسەر هەموو دەڤەرەکەدا کێشاو شەویان بەسەردا هات، چونکە هەڵگەڕان و داگەڕان بە قەدپاڵی چیاکەی بەرامبەردا زۆر سەخت و عاسی بوو. ئەو دەمە ژمارەیەك لە کوردوخییەکان خڕبوونەوەو پەلاماری پاشینەی لەشکرەکەیان داو توانیان چەند کەسێکیان لێ بکوژن و چەند کەسێکی تریان لێ زامدار بکەن، بەوەی کە لەسەر شاخەکانەوە بەردیان بەسەردا غل کردبوونەوەو لەو بەرزییەوە بەرتێریان دابوون. خۆ ئەگەر ژمارەیان هەندێ زۆرتر بوایە، دەیانتوانی بەشی زۆری لەشکرەکە لە نێو بەرن. ئەم هێرش و پەلامارە کوت و پڕە، گریکەکانی ناچار کرد لە گوندی (بێخاك) خڕ ببنەوە. کوردوخییەکان، لە شاخەکاندا مانەوە و لە رێگەی ئەو ئاگرانەوە پەیوەندی خۆیان دابین دەکرد کە لە لوتکەکاندا دەیانکردەوە.

پێگەی ستراتیژی کوردستان، کە کەوتبووە سەر رێگەی هاتوچۆی سەرەکی زەمینییەوە و مەیدانی تێپەڕبوونی هێزە زلەکان بوو، کردییە کارێك کە کورد لە سەدەکانی پاش گەڕانەوەی لەشکری زەینەفۆن، ببێ بە فاکتەرێکی گرینگ، بێگانە و غەوارە لە نەخشە و پلانی خۆیاندا حیسابی بۆ بکەن.

وڵاتی کوردان، پاش ئەوەی ئەسکەندەری گەورە توانی ئاسیای بچووك غەزو بکات و لەشکری سەرداری فارس (داریوش) لە ناوچەکە وەدەربنێ، کەوتە ژێر رکێفی یۆنانییەکان بە شێوەیەکی راستەوخۆ یان نا راستەوخۆ تاکو ئەو کاتەی مەلیکی ئەرمینیا (تیکرانیس) لە ساڵی ٨٠ پ. زدا، توانی (کوردونیا) بگرێ و بەوەش سەردەمی کولونیالی کردنی کوردستان لەلایەن ئەرمەنییەکانەوە دەستی پێکرد.

ناکۆکی نێوان رومە رۆژهەڵاتییەکان و ئەو هێزە تازەیەی کە لە رۆژهەڵاتدا دروست بوو، واتا هێزی دەوڵەتی (پارتی)یە، تا سەدەی حەوتەمی زایینی بەردەوام بوو. بەڵام چارەنووس و قەدەری کورد لەو سەدەیەوە ئیدی بەسترا بە هێزی عەرەبییەوە. چونکە ئەو عەرەبانەی بوون بە ئیسلام لە سایەی ئاڵای محەمەدی پەیامبەردا رێبەری گۆڕانکارییەکی وەهایان کرد کە تا ئێستاکە ئەو ناوچەیە بە خۆوەی نەدیتوە. پاش وەفاتی پەیامبەر، خەلیفەی دووەم عومەری کوڕی خەتاب، نەخشەی بۆ لەشکرکێشییەکی گەورە بۆ سەر فورس دانا، عەرەب توانیان لەم لەشکرکێشییەدا بەناو وڵاتی ئەرمەنی مەسیحی و ئەو کوردانە بکەوێ کە هەندێکیان بوو بوون بە مەسیحی و هەندێکیان لەسەر دینی خۆیان (زەردەشتی) مابوونەوە.

عـەرەب، غـەزوی شـارانیان کـرد. کڵێسـایان سـوتاند، ئاتەشـکەدەو بنکـە رۆشـنبیرییەکانی دیانەتی زەردەشتیان روخاند. کورد، بە زەبری هێز کران بە ئیسلام. بەڵام کوردەکان هەر کە هێـزی عـەرەب دوور دەکەوتـەوە، بـە کۆمـەڵ پاشـگەز دەبوونـەوەو لـە ئـاینی ئیسـلام هەڵدەگەڕانـەوە. هێـزی عـەرەب، ئـەو هێـزە بـوو کـە هـیچ سازشـێکی نـەدەکردو لێبڕا بـوو بـە تۆبزی هەموو تیرەو تایفە کوردەکان ملکەچی دەسەڵاتی ناوەندی ئیسلامی- عـەرەبی بکـەن، لە سەدەکانی دواتـردا گـەلێك راپـەڕین و شۆڕشـی بەردەوام بەرپا بوون، عەرەب هەمیشـە بـە شێوەیەکی خوێناوی و توند سەرکوتیان دەکرد.

کورد، لە ئەنجامدا چارێکیان نـەما، تـەنیا ئـەوە نـەبێ کە لەگـەڵ دەسـەڵاتی عەرەبیدا خۆیـان بسـازێنن. لـە سـەرەتای سـەدەی دەیـەمی زایینیـدا، ئـەم خۆسـازاندنە گەییـە رادەیـەك کـە ئیمارەتی کوردە (شەدادی)یەکان، لە باکووری (ئازەربایجان)ی ئێستادا دامـەزرا. هـەروەها لـە باشـووری رۆژاوای قوقـازدا ئیمـارەتی (هەسـنەوییە) دامـەزرا، هـەر هـەموو ئەمـە لـە سـایەی ئـاژاوەی سیسـتەمی بـاج و سـەرانەدا روویـدا، مـیری کـورد (هەسـەن وای)ی سـەر بـە تـیرەی (بارزیکانی)، کە پاشتر بووە بە (بارزانی)، ئەم ئیمارەتەی دامەزراندووە.

هەروەها قەڵەمڕەوێکی کوردی بە ناوی ولایەتی (مەروانی)یەوە توانی پتر لـە سـەدەیەك خـۆی بگـرێ و لـە سـاڵی ٩٩٠ ـەوە تـا سـاڵی ١٠٩٦ دەوامـی کـرد، مەڵبەنـدی ئـەم ولاتـە لـە شـاری (دیاربەکر) بوو. دەسـەڵاتی بەسـەر هـەموو ناوچـەکانی نێـوان (ئورفە)و بـاکووری دەریاچـەی (وان)دا کێشـا. (مـەروانی)یـەکان توانیـان هـەموو ئـەو ناوچـەیە یـەك بخـەن و دەسـەڵاتی دەوڵەتەکەی خۆیانی بەسەردا بسەپێنن کە بە رواڵەت وابەستەی دەوڵـەتی مەرکـەزی عـەرەبی بـوو. هـەروەها هێـزی کـورد، هەمیشـە بـەهێزترین بەشـی سـوپای عـەرەبی لـە مـاوەی شـەڕی سنووریان لەگەڵ (بێزەنتی)یەکاندا، پێك دێنا. تەنانەت (مەروانی)یەکان، سوریایان لە تزاری بێزەنتی (باسیلیوس-ی دووەم) سەندەوە.

١٤-سەلاحەدینی ئەیوبی ... سوڵتانی خانەدان و نەجیب

لە کاتێکدا، لە سەردەمی غەزوی تورکی دا بۆ ناوچەکە، چەندین تیرەو تایفەی کورد لە بنەوە قەتلْ و عام کران و نەهێڵران، جەنگاوەرانی کورد لـە سـەرەتاکانی سـەدەی یـازدەی زایینـی و لـە سـوریادا بەگژ داگیرکـەرانی سـەلیبی دا دەچـوون. کـورد، بڕیاریـان دابـوو لایـەنی عـەرەب بگـرن و بەگـژ داگیرکـەرانی ئـەوروپادا بچـن، واتـا رێـك بـە پێچـەوانەی دراوسـێ ئەرمەنییەکانیانەوە کە لایەنی ئەوروپایان گرت. هۆو هونەری ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ میرێکی ئیمارەتی (ئەیوبی) کوردی، کە فەلەستینی عەرەبی لە دەستی سەلیبییەکان رزگـار کـرد، ئـەو میرە (میر سـەلاحەدین) بـوو کـە توانی لـە سـاڵی ١١٨٧دا بەسـەر سـوپای سـەلیبییەکاندا، کـە نزیکـەی شەسـت هـەزار جـەنگاوەر دەبوو، سـەر بکـەوێ، ئەمـەش لـە شـەڕێکدا کـە لـە نزیکـی شـاری (قـودس)دا رووی داو بـووە هـۆی رزگـار کردنـی ئـەم شـارە پـیرۆزە بـەلای

موسوڵمانەکانەوەو سەندنەوەی لە سەڵیبییەکان. "ترس و لەرز کەوتە دڵی مەسیحییەکانەوەو ژمارەیەکی زۆریان بە پەلە کەوتنە داواکردنی لێبوردن لە سەلاحەدین و ئەویش ژیانی پاراستن و ئازادی کردن". ئەمە لە سەرچاوەیەکی مێژوویی عەرەبیدا باسی کراوە. کورد، تا رۆژگاری ئەمڕۆکە، (سەلاحەدین) بە گەورەترین کەسایەتی کوردی هەڵکەوتووی سەرانسەری مێژووی کۆن و دێرینی خۆیان دەزانن.

لە سەدەی سیازدەی زایینی دا، کاتێ کە مەغۆلەکان توانیان بە سەرکردایەتی هۆلاکۆ خان، دەوڵەتی سەلجوقییەکان هەڵ لوشن، لە کاتێکا خۆیان لە رۆژهەلاتەوە لە ترسی پێشڕەوی تورکەکان هەلاتبوون، زەمینەیەکی لە بار بۆ سەرهەڵدان و دامەزراندنی میرنشینان و حکومەتانی کوردی رەخسا. بەلام مەغۆلەکان لەم پەلامارەیاندا هێرشیان کردە سەر زۆر ناوچەی کوردستان، هەر کە لە ساڵی ١٢٥٧ دا دەستیان بەسەر بەغدا دا گرت، هۆلاکۆ، خێرا لەشکرو قۆشەنێکی گەورەی بۆ سەر شاری (هەولێر)ی کوردان نارد تا بیخاتە ژێر رکێف و دەسەلاتی خۆیەوە. فەرماندەی سوپایی شار کە نەیتوانی بەرگری بکات و رێی هەلاتنی دایە چاو، خۆی دایە دەست مەغۆلەکانەوە، بەلام سەربازە کوردەکانی ناو حامیەی شار، چاویان لە فەرماندەکەیان نەکرد، بەرەنگاری مەغۆل بوونەوە، مەغۆلەکانیش پاش شەڕێکی هەفتەیی دەستیان بەسەر شاردا گرت و هەر هەموو جەنگاوەرە زیندووەکانی ناو حامییەکەیان سەربڕی. ئەوجا مەغۆلەکان توانیان بچنە ناو شاری هەولێر و ئیدی شمشێریان لە خەڵکی شار خستە کارو هەموویان کوشتن.

مەغۆلەکان، هەمان قەسابخانەیان لە شارە کوردنشینەکانی تری وەکو (دیار بەکر) بەرپا کردو مەغۆلان، هەموو رقێکی خۆیان بەسەر شاردا رژاندو خەڵکەکەیان قەتڵ و عام کرد. چەندین تیرەی کورد ناچار بوون لە ناوچەکانی خۆیان کۆچ بکەن و خۆیان لە مەرگی مسۆگەر رزگار بکەن. رەنگە بوونی کوردی سەر بە تیرەی (لاوان) و (باسیین) لە ولاتی (جەزائیر) دا باشترین بەڵگەی ئەمە بێ.

پاش مەغۆکان، دەوری رەقیبە تورکەکانیان هات، کە لە دەوروبەری ساڵی ١٤٠٠ دا کەوتنە سەپاندنی دەسەلاتی خۆیان بەسەر کوردستان دا، قەسابخانە و قەتڵ و عامی وەهایان دژی کورد بەرپا کرد، کە مایەی شەرمەزاری هەموو تیرەی بەشەرە. بۆ نموونە تیرەی (موکریان) لە ناوچەی باشوورو باشووری رۆژهەلاتی دەریاچەی (ورمێ)ی ئێراندا، کە کەوتبووە سەر پێیان و هێزێکی پەیدا کرد بوو، چونکە ئیمارەتی (ئاق قوینلو – بەرخی سپی) تورکی بە چاوی رەزامەندییەوە نەی دەڕوانییە ئەو میرنشین و تیرە کوردانەی، پەیمانیان لەگەڵ هەڤڕکەکەی ئەودا، واتا لەگەڵ (قەرە قوینلو – بەرخی رەش) دا هەبوو، هەرچی توانایەکی هەبوو خستییە گەڕ بۆ زەرەردان لەم تیرەو کوردەو بە بەردەوامی کاری بۆ لە نێو بردن و قەتڵ و عامی ئەو میرنشینە کوردانە دەکرد.

ئەوە بوو لە سالانی دواتردا، کورد خۆیان لە بەینی شەڕگەکانی نێوان ئێرانی یەکان و تورکەکاندا بینییەوە. ئەو شەڕو ناکۆکیانە بنەو بناغە سەرەتاییەکانی دابەش کردنی

کوردستانیان بەسەر پتر لە دەوڵەتێکدا، پێك هێنا. تیرەی (ئاغوز)ی تورکی بە سەرکردایەتی (عوسمان)، توانی لە سەدەی ١٣ دا دەسەڵات بەسەر تیرە تورکەکانی دی دا پەیدا بکات و ئیمپراتۆریەتی عوسمانی دابمەزرێنێ. لەلایەکی دییەوە، (سەفەوییەکان)یش توانیان پاش نەمانی دەسەڵاتی مەغول لەوێندەر، دەوڵەتی خۆیان لە وڵاتی فارس دابمەزرێنن و بەمەش بناغەی پەیدا بوونی دەوڵەتی ئێرانی ئەمڕۆیان دامەزراند. ئەم بارودۆخە و ئەو گۆڕانکارییەی کە ناوچەکە بە خۆیەوە بینی، کورد دیسان کەوتنەوە بەینی بەرداشی دوو دەوڵەتی تەماحکاری وەها کە هەریەکەیان دەیوست لەسەر حیسابی ئەوەی دی وڵاتی خۆی بەرین و فراوان بکات. بۆ نەگبەتی کورد، تاقە ڕێگەی ئەم فراوانخوازییە بە کوردستاندا ڕەت دەبوو، کە کەتبووە سەر سنووری هاوبەشی هەردووك دەوڵەتی نێو براوەوە. ئیدی لەو سەروبەندەوە تاکو ئەمڕۆ سیاسەتی فێڵ و تەڵەکەو فیتبازی وەگەڕ خراوەو ویستویانە کورد وەکو بەردی دامە لە گەمەی هێزە گەورەکاندا بەکار بهێنن، بۆ وەدی هێنانی بەرژەوەندی و نەخشە و پلانەکانیان لە ناوچەکەدا. ئەوە بوو کوردستان تا ئاخر و ئۆخری سەدەی نۆزدە، بوو بووە شەڕگەو مەیدانی کوشت و کوشتاری نێوان ئێرانی و عوسمانییەکان.

زۆربەی کوردی سوننی مەزەب لەم شەڕانەدا لایەنگریی عوسمانی یەکانیان کردو لە تۆڵەی ئەمەدا جۆرە ئیدارەیەکی ناوچەیی سنووردارییان وەدەست هێنا. کەچی بەشێکی تر لە کوردە شیعی مەزەبەکان دایانە پاڵ سەفەوییەکان. هۆی سەرکەوتنی یەکجارەکی ئەستانە بەسەر سەفەوییەکاندا لە ساڵی ١٥١٤دا، دەگەڕێتەوە بۆ ئەو پشتیوانییە گەورەیەی کە کوردەکان لە تورکیان کردو، هەروەها بۆ ئەو دەورە گرینگەی کە کوردەکان لە شەڕدا دیتیان.

کوردستان، لەم سەروبەندەدا گەشەسەندێکی ڕۆشنبیری لەبەر چاوی بەخۆوە بینی، گەلێك میرنشین و دەوڵەتی بچووکی کوردی هاتنە ئاراوە، وەکو (دیاربەکر) و (بەتلیس) کە کتێبی (شەرەفنامە)ی لێ هاتە بەرهەم و دەرچوون. ئەم کتێبە دەربارەی مێژووی کوردە، ئەم شارە "شارێکی ئاوەدانی پر لە کۆشك و تەلارو قوتابخانە و مزگەوت و پردو قوللەو قەڵاتان بوو. مەڵبەندێکی گرینگی بازرگانی و خوێنەواری و خوێندن بوو، ئەدیب و شاعیرانی تێدا دەژیان". ئەمە لە هەواڵی شاران دا، لەو سەرو بەندەدا هاتووە.

دیارە کورد، بۆ عوسمانییەکان، فاکتەرێکی گەورە بوون، چونکە لەگەڵ ئێرانییەکاندا شەڕیان بوو، کورد لای عوسمانییەکان بایەخێکی گەورەیان هەبووەو بەکار هێنراون، وەکو چۆن ئەمڕۆکە لەلایەن هێزەکانی ترەوە بەکار دەهێنرێن، بۆیەش بایەخیان لای عوسمانییەکان هەبووە، چونکە ئاتاجی هێزو توانای کوردان بوون. واتا کوردیان تەنیا بۆ کاری شەڕ ویستوە، هەر بۆیەش کاتێ عوسمانییەکان لە ساڵی ١٦٣٩دا لەگەڵ سەفەوییەکاندا لەسەر دیاریکردنی سنووری هاوبەشی نێوان خۆیان ڕێك کەوتن، پشتیان کردە کوردەکان و هەموو ئەو خزمەتە زۆرەیان لە بیر کرد کە کوردەکان پێشکەشیان کرد بوون. ئەوە بوو هێڵی سنووری نێوان هەر دوو دەوڵەتەکە بە ناو جەرگەی کوردستاندا ڕاکێشرا، ئەو هێڵەی پتر لە سێ سەد ساڵە کوردستانی دابەش کردووە.

فەسڵی چوارەم

لویەکی شێرپەنجەی پیسەو دەبێ ببڕدرێ

١- هەشت ملیۆن کورد لە تورکیادا، بە ڕەسمی بە (تورکی چیایی) دادەنرێن

مرۆڤ کە لاپەڕەکانی کتێبی ڕێبەری گەشتیاری هەڵدەداتەوە، دڵی خۆی بەوە خۆش دەکاتو خۆی تەمادار دەکات کە زۆر شت لە شاری دیاربەکری باشووری ڕۆژهەڵاتی تورکیادا ببینێ. مرۆڤ لەو کتێبەدا ئەوەی بۆ بە دیار دەکەوێت ئەو شارە، کە شاری (گولان)یشی پێ دەگوترێت، ناوچەیەکی گەشتوگوزاری نمرە یەکە. بەڵام هەر گەشتیارێك تاقە یەك جار ئەو شارەی ناوجەرگەی عەنەدۆڵ بدینێ، ئەو پرسیارەی لە نك دروست دەبێت ئاخۆ دانەری ئەو گەشتنامەیە، باسی شارێکی دی دەکات، یان پرۆسەی گەشەسەندنی تورکیا، ئەو پرۆسەیەی کە کەماڵ ئەتاتورك داینا، بێرەدا تێ پەڕیوەو چ شوێنەوارو ئەسەرێکی بەجێ نەهێشتووە. یان زەمەن و کات وەستاوەو بواری هیچ پێشکەوتن و پەرەسەندنێك لێرەدا نییە؟

لە کاتێکدا کە جووتیارانی دەوروبەری ئەم شارە، هێشتا هەر هەوجاڕی دارو گاجووت بۆ کێڵانی زەوی و زار بەکار دێنن و عەرەبانەی پێچکەدارین بەکاردێنن، شاریش هەر لەسەر شێوە ڕۆژهەڵاتییە کۆنەکەی خۆی ماوەتەوە. شەقام، شورەو دیوارەکانی تانهوژی مینا خۆی ماوەتەوە. بینای تازەی ئەو زانستگەیەی کە کیلۆمەترێك لە شارەوە دوورە، نیشانەی ئەو نیازو نیەتە شاراوەیەیە کە دەیەوێ دیاربەکر چ ئایندەو پاشەڕۆژێکی نەبێ.

ئەفسەرێکی جەندرمەی تورکی، زۆر خۆشحاڵ بوو بەوەی سیاحەتچیان وێنەی بگرن، هەڵبەتە ئەمە کارێکە کە ئاغاکانی لێی ڕازی نین، چونکە زۆربەی خەڵکی دیاربەکر کوردن، بۆیە هێزی ئاسایشی تورکیا، هێزێکی گەورەی جەندرمەیان بۆ شار نارد، تا نەیەڵن بە هۆی ناکۆکی نەتەوەییەوە هیچ گیروگرفت و کێشەیەك روو بدات، کە دەوڵەت حیسابی زۆری بۆ دەکات... ئەم هێزە بەردەوام لە حاڵەتی ئامادە باشدا بوو. سەیاحی ئاسایی هەستی بەم بارودۆخە گرژو نائاساییە دەکرد کە بە هۆی سیاسەتی ڕەگەز پەرستانەی دەوڵەتەوە دروست بووە.. وەختێ بە نێو بازێری شاردا پیاسەیەکمان کرد هەستمان بەوە کردو کاتێ خاوەن موغازەیەك بە دڵ و کوڵ کەوتە باس و ستایشی ئەڵمانیای فیدراڵی، وەختێ لێمان پرسی کە ئاخۆ کوردە یان نا، ڕەنگی گۆڕاو ئەو گەشی و خۆشییەی تۆزێك لەوە بەر لە سیمای تۆرا. چونکە وەکو نووسەری ئەڵمانی (هایکوف فلوت ئاو) دەڵێت لە تورکیادا مرۆڤ دان بە کورد بوونی خۆیدا بنێ تا ئەمڕۆش بڤەیەو سەریەشەو خەتەری گەورە بۆ خاوەنەکەی

دروست دەکات. لەگەڵ ئەوەشدا زۆر کوردی تورکیا توانیویانە بگەنە پلەو پایەی بەرزو پۆستی گرینگ وەکو چۆن ئەمە لە نێو کوردی عێراق و ئێرانیش دا هەیە... هەڵبەتە گەیشتن بەو پلەو پایەو پۆستە بەرزانە، بەرانبەر بەوەیە کە ئەوانە دەستبەرداری وابەستەگی نەتەوەیی خۆیان بن، رەگ و رەچەڵەکی کوردی خۆ فەرامۆش بکەن... بە تەواوەتی ئاوێتەی گەلی تورك بن و بە زمانی تورکی قسە بکەن کە یەکجار دوورە لە زمانی کوردییەوە. وێڕای ئەم قاییل بوونە ئارەزوومەندانەیە بە سیاسەتی تواندنەوەی نەتەوەیی، ئەوا ئەو کوردە هەلپەرستانە لەسەریانە هەمیشە ئاگایان لە خۆ بێت کە پێ خوار دانەنێن دەنا بە بچووکترین بیانوو هەنجەت دێنە ترۆ کرن.

(داڤید هوثام)ی رۆژنامەنووسی ئەمریکی دەربارەی ئەو "سیاسەتی تواندنەوەی نەتەوەیی و سەرکوتکردن و کوچاندن"ـە نووسیوە کە ئەنقەرە دژ بەکوردی تورکیای ئەنجام دەدات. جارێك (هایکو فلوت ئاو)ی رۆژنامەنووسی ئەڵمانی دەیەوێ ئیزن لە حکومەتی تورك وەربگرێ و وەکو پەیامنێری رۆژنامەی (سوید دویچەتسا یتونگ)ی ب ناڤ و دەنگ، سەردانی ناوچە کوردنیشینەکانی تورکیا بکات. وەڵامی رەسمی تورکیا ئەوە بوو، چونکە رۆژنامەکەی لە پاشکۆیەکی تایبەتیدا سەبارەت بە تورکیا، ووشەی (کورد)ی بەکار هێناوەو لەکاتێکدا چ کوردێك لە تورکیادا نییە، بۆیە رێی نادرێ کە سەردانی رۆژهەڵاتی عەنەدۆڵ بکات. رۆژنامەنووسی نێوبراو دەڵێ تورکەکان "وا سەیری رۆژهەڵاتی تورکیا دەکەن کە کولۆنییەك بێ نەك بەشێك بێ لە وڵاتی خۆیان و هەمان مافی بەشەکانی تورکیای هەبێ".

لە ساڵانی بوری دا چەند دەرفەتێك رەخسا تا رای گشتی جیهانی لە نموونەی قێزەوەری ئەم سیاسەت و مامەڵە کردنە ئاگادار بکرێنەوە، بەتایبەتی لە رێگەی ئەوانەوە کە توانیان بە بۆنەی کارەساتەکانی ئەو بوومەلەرزانەوە کە لەناوەراستی هەفتەکاندا ناوچەکەی گرتەوە، سەردانی ئەو ناوچانە بکەن.

٢-جینوساید تەنیا بە بۆمبا ئەنجام نادرێ

"ئەنگۆ چاك دەزانن کە لێرەدا بە هیچ جۆرێ کورد نییە، ئەگەر هەشبن ئێمە هەرگیز بیر لەوە ناکەینەوە یارمەتییان بدەین. بۆیە یارمەتی و کۆمەکی ئێوەشمان ناوێ.... سەریان بە گۆڕی بابیان". بەم شێوەیە دەرەجەدارێکی تورك بە نێوی (مهدی جالدی) بە تورەیی نزیکەی بیست جوتیارێکی گوندی (یلزدر)ی دەدواند کە لە بەردەمیا وەستا بوون.. ئەمە لە راپۆرێکی رۆژنامەوانیدا تۆمار کراوە کە (دیر شپێگل)ی ئەڵمانی بڵاوی کردۆتەوە. ئەمە لە کاتێکدا بووە کە بوومەلەرزەکەی مانگی ت١٩٧٦/٢ لە گوندی نێوبراوی دابوو، و بە تەواوەتی وێرانی کرد بوو، پتر لە دوو سەد گوندی چرە دانیشتوانی رۆژهەڵاتی تورکیای وێران کرد بوو. ئەو بیست جووتیارە، ئەوانە بوون کە لە کۆی پتر لە دوو سەد کەسی خەڵکی گوندی نێوبراو مابوونەوەو نەمردبوون.

پێنج رۆژ بەسەر ئەو کارەساتەیاندا بوری بەر لەوەی چ کۆمەکێکیان بگاتێ. پاش ئەوەی سەربازانی تورك گەیینە گوندە وێرانەکە، ئەو بیست کەسە تۆزێك هیوایان پەیدا کردەوە، چونکە بە هۆی برسێتی و سەرماو تۆق لە رادەبەدەرەوە کەوتبوونە نێوان بەرداشی مەرگ و ژیانەوە. دڵیان بەوە خۆش دەکرد کە خێوەت و خواردن و جل و بەرگ لەو سەربازانە وەردەگرن کە گوایە بۆ یارمەتیدانیان هاتبوون. بەڵام سەربازەکان بە ئیشی دی هاتبوون، رانەسپێرابوون کە یارمەتی کوردەکان بدەن، بەڵکو بۆ ئەوە هاتبوون کە ئەندامانی شاندی کۆمەك وەدەربنەن، ئەو شاندەی کە جفاتی مامۆستایانی تورك ((توب–دار)) دوای رۆژێك لە روودانی کارەساتەکە ناردبوویان بۆ ئەو ناوچەیە تا بە پشتی هێسترو ولاخ کۆمەکی پێویست بگەیەننە لێقەوماوەکان. سەربازەکان وا تێ گەیەنران کە ئەو مامۆستایانە جێی گومانن و گومانی ئەوەیان لێدەکرێ کە "بانگەشەی کۆمۆنیزمی و جوداخوازی لە نێو خەڵکی ناوچەکەدا بڵاو دەکەنەوە".

هەر چەندە ئاکام و ئەنجامی بوومەلەرزەکە بۆ ناوچەکەو خەڵکی ناوچەکە کارەساتێکی گەورەبوو، کەچی حکومەتی تورکیا دەمودەست لەشکرێکی سەربازی بۆ ئەوێندەر نارد. لێ ئەوەی دەردی خەڵکەکەی گرانتر کرد، ئەوە بوو کۆمەکە پێویستەکان نەگەیینە هیچ شوێنێکی ناوچە لێقەوماوەکان، زۆربەی قوربانیانی کارەساتەکە، کە ژمارەیان لە دە هەزار کەس پتر بوو، پاش بوومەلەرزەکە و لەسەرمانا و لە برساندا مردن. هەروەها ئەو چاودێرە نێو دەوڵەتیانەی کە لە هەموو گۆشەو کەنارێکی دنیاوە هاتبوون، نەیانتوانی سەردانی کوردستان بکەن، یان چۆنیەتی دابەش کردنی، ئەو هەموو کۆمەکەی کە لەگەڵ خۆیاندا هێنابوویان، بەسەر خەڵکی لێقەوماوی کارەساتەکەدا بدینن.

هەر چەندە (سلێمان دیمیریل)ی سەروك وەزیرانی تورك بە تورەییەوە رای گەیاند کە:"ئەوپەڕی گەوجێتییە کە گومان لە پێشکەش کردنی ئەو کۆمەك و یارمەتیانە بکرێ کە زۆر بە رێك و پێکی ئەنجام دراو.. و بیست فرۆکەی بارهەڵگر رۆژانە بەرەو ناوچەی بوومەلەرزەکە دەچوون و... و.. سوپای تورك بە گیانێکی بەرزی پڕفیداکارییەوە یارمەتی بێ وێنەی پێشکەش کردووە".

بەڵام واقیعی حاڵی ناوچەکانی رۆژهەڵات، پێچەوانەی ئەو قسانەی دەسەلماند، ئەم واقیعە تفت و تاڵە، گەلێك لە چاودێران و ڕۆژنامەنووسانی تورك و بێگانەی، بە جیاوازی هەڵوێستیانەوە دەرهەق بە رژێمی تورك، والێکرد بەڕاشکاوی ئاماژە بۆ حەقیقەتی رەوش و بارودۆخەکە بکەن. بۆ نموونە رۆژنامەی (جمهوریەت)ی تورکی کە رۆژنامەیەکی مەیلەو لێبراڵە نووسی: "سوپای تورك ئەو خەستەخانە مەیدانیانەیان بۆ خۆ زەوت کرد، کە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا ناردبوونی". پەیامنێری (دەیلی ئێکس پریس)ی لەندەنی، وێڕای ئەوەی هێزی سوپاو پۆلیس کۆسپ و تەگەرەی زۆریان خستبووە رێی، توانی بووی خۆی بگەیەنێتە ناوچە لێقەوماکەو نووسیویەتی کە بە چاوی خۆی "چەندین کۆمەڵ دەرمان و کەرەستەی پزیشکی دیتوە کە لەو مەیدانە فڕێ دراون بەو هەنجەتەی کە شوێن نییە بۆ

هەڵگرتنیان، ئەمە لە کاتێکدا بوو کە سەربازانی پڕ چەکی تورك لە دووری چەند مەترێکی ئەو شوێنەوە ئێشکی پەنجا خێوەتیان دەگرت کە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا ناردبووی.. سەربازە تورکەکان چاوەنۆڕی هەلێك بوون دەست بەسەر ئەو خێوەتانەدا بگرن و بۆ خۆیانی بەرن".

هەروەها پەیامنێری (گاردیان) رایگەیاند کە خەڵکی برسیی ناوچەی (یانگین تەپە) چەند رۆژێك بوو لەبەر بارەگای کۆمەك خڕ ببووبوونەوەو داوای خواردن و پۆشاك و نوێنیان دەکرد. لەو کاتانەدا کە سەربازەکان خەریك بوون خەڵکەکەیان لەبەر بارەگای شاندی کۆمەك دەردەکرد، ئەفسەرەکان لێکدا لێکدا رایان دەگەیاند کە گوایە یارمەتی و کۆمەك و باربووەکان راستەوخۆ بۆ گوندە لێقەوماوەکان رەوانە کراوە. بەڵام پەیامنێری نێوبراو بە چاوی خۆی دەیبینی کە: "هەندێ پیاو بە جل و بەرگی مەدەنی شیکەوە، پێدەچوو فەرمانبەری تورك بن، بە نێو کۆمەڵە کەلو پەلە جۆراو جۆرەکان و بە نێو ئەو گالیسکانەدا دەسوڕانەوە کە جل و بەرگ و پۆشاك و خۆراکی هەمە جۆریان بە سەرەوە بوو، هەر شتێکیان بەرچاو بکەوتایە و بە دڵیان بوایە بە بەرچاوی سەربازەکانەوە دەیانبرد".

(یورگن روث)ی نووسەری (ئەڵمانی)ش نووسیویەتی کە بەشێك لەو کۆمەك و پیتاکانەی بۆ قوربانیانی بوومەلەرزەی ناوچە کوردییەکان نێردرا بوو، لە هاوینی پاشتردا بینرا بوو کە لە هاوینەهەوارەکانی ئیجەدا دەفرۆشرا، کە ژمارەیەك لە فەرمانبەرانی مانگی سووری تورکی مۆڵەتی ساڵانەی خۆیان لەوێندەر دەقەتاند و لە نێو ئەو خێوەتە گەورانەدا دەنوستن کە کاتی خۆی ئەمریکا ناردبوونی تا بکرێن بە خەستەخانەی مەیدانی لە ناوچەی لێقەوماوەکاندا.

هەندێك لە بەشدارانی شاندی کۆمەکی ئەڵەمانی، ئەوەیان تۆمار کردووە کە ئەگەر کۆمەکەکان دابەشیش بکرایە، بە شێوەیەکی کەیفی (انتقائی) دەکرا. کۆمەکەکان، دەگەیەنرایە لایەنگرانی حکومەت و نەیارانی کورد، ئیدی ئەو لایەنگرانە خەڵك یان رێکخراو یان حیزبی نەتەوەیی بوایەن، کوێخای شارۆچکەی (مرادیە) لە شاندی کۆمەك دەرکرا، هەر لەبەر ئەوەی بە ئاشکرا رای گەیاند کە تەنیا نیوەی ئەو کۆمەکەی بۆ زەرەرمەندان نێردراوە، بەسەر زەرەرمەندانی راستەقینەی بوومەلەرزەکەدا دابەش کراوە.

عەقیدێکی سوپای ئەڵمانی کە یاوەریی ئەو فڕۆکە سوپاییانەی ئەڵمانیای دەکرد کە کۆمەکیان بۆ ناوچە کوردییەکان هێنابوو، گلەیی کرد کە پیاوەکانی نەیانتوانی بە شێوەیەکی راستەوخۆ کۆمەکەکان پێشکەش بکەن و هەندێ لیژنەی تورکی بڕیاریان دەدا کە کۆمەکەکان بدرێ یان نا، بڕیاری ئەوەی دەدا کە کێ موستەحەقەو کێ موستەحەق نییە، هەر ئەوانیش سەلاحیەتی پیاوانی لیژنە ئەڵمانییەکەیان دیاری دەکرد. ئەم پیاوە بە رۆژنامەی (بیلد ئەم سوتناگ)ی راگەیاند کە کۆمەکە ئەڵمانییەکە وەکو پێویست بۆ ئەو مەبەستە بەکار نەهێنراوە کە لە پێناویدا نێردرابوو، بەڵکو بۆ مەبەستی تریش بەکار هاتووە.

سەرۆکی ئەو شاندە سوپاییە- پزیشکییەش کە ئەڵمانیا لەگەڵ خەستەخانەیەکی مەیدانی دا بۆ (وان)ی نارد بوو، رایگەیاند کە هەندێ لایەنی رەسمی تورکیا پێیان گوتووە کە: "لێرەدا نە مردوومان هەن و نە چ زەرەرمەندێك هەیە کە مابێ، جا لەبەر ئەوەی نە مردووان و نە زیندوان پێویستیان بە کۆمەکی ئەنگۆ نییە، بۆیە پێویستیمان بەو کۆمەکانە نییە کە دەتانەوێ پێشکەشی بکەن". باشترین وەسف بو وەزع و حاڵی جووتیارانی کوردی ناوچەکانی (وان) کە بوومەلەرزەکە زیانی لێدا بوو، ئەوەیە کە (دیر شپیگل)ی ئەڵمانی نووسیویەتی: "قەتڵ و عامو کۆمەڵکوژی تەنیا بە بۆمباو چەکی کوشندە ئەنجام نادرێ".

هەر هەموو ئەو نموونانە، کە نیشانەی هەڵوێستی دوژمنکارانە و خەمساردانەی دام و دەزگا رەسمییەکانی تورکە دەرهەق بە ناوچەکانی رۆژهەڵاتی تورکیا کە زۆربەی خەڵکەکەی کوردن، نە تازەن و نە سەیرن. ئەم رەفتارەی دام و دەزگاکانی حکومەتی تورك هەمان رەفتار بوو، کاتێ کە ساڵێك لەوە بەرو لە ١٩٧٥/٩/٦ دا بوومەلەرزە لە شاری (لیس)ی کوردنشینی داو بووە مایەی مردنی چوار هەزار کەس لە خەڵکی ئەو شارەی کە سەد کیلۆمەترێك سەروی دیاربەکرد کەوتووە. هەموو هەوڵێکی ئەو سەربازانەی دەوری ناوچەکەیان دابوو، بریتی بوو لە گەڕان بە دوای چەك و ئەدەبیاتی بە کوردی نووسراو کە قەدەغە بوو، بێ ئەوەی گوێ بە هاوارو ناڵەی بریندارن و لێقەوماوان بدەن و لە ژێر دارو پەردووی ماڵە وێران بووەکان دەریان بێنن.

بۆیە نووسەری ئەڵمانی (یورگن روث) کە بەوە ناسراوە گوایە دژی سیاسەتی تورکە دەرهەق بە کورد، بە ئینسافەوە رای خۆی تۆمار کردووەو دەڵێ: "بوومەلەرزەو قەدەغە کردنی گەیاندنی کۆمەك، نموونەن کە چۆن کارەساتە سروشتییەکان دەکرێن بە چەك دژی کوردی سەرسەخت و کۆڵنەدەر، بە تایبەتی کە ژیانی کورد بەلای حکومەتەوە مەسەلەیەك نییە شایستەی بایەخ پێدان بێ".

٣-کەماڵ ئەتاتورك: لە تورکیادا تەنیا تورك هەن

ئەو سیاسەتی چەوساندنەوەو قەتڵ عام و جینۆسایدەی کە دژی ئەو هەشت ملیۆن کوردەی کە شەش یەکی تێکڕای خەڵکی تورکیا پێك دەهێنن، سیاسەتێکی لە مێژینەی کۆنەو پێشینەو نەریتی خۆی هەیە. بە پێچەوانەی ئەو کوردانەی کە لە یەکێتیی سۆڤیەت و عێراق و سوریاو ئێراندا دەژین، کوردی تورکیا لە رووی رەسمی و قانوونییەوە (تورکی چیایی)ن نەك کورد. ئەمە ئەو ناوە رەسمییەیە کە لە سەرەتای سیاسەتی تورکاندنەوە، کە (کەمال ئەتاتورك) دای هێناو کەتە جێبەجێ کردنی، بە باڵایاندا بڕاوە... دامەزرێنەری تورکیای هاوچەرخ و تازە، پاش ئەوەی جێ پێی خۆی قایم کردو بەردی بناغەو کۆڵەکەکانی دەوڵەتە نەتەوەییە هاوچەرخەکەی دانا، هەنگینێ رایگەیاند کە بە لای ئەوەوە لە تورکیادا جگە لە تورك، چ کەسێکی دی نییە.

دیاره ئەم هەڵوێستەی ئەتاتورك، کە خۆی لە خۆیدا نمەك حەرامی و سپڵەییە، لە پاش روخانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە ساڵی ١٩١٨دا، بەوپەڕی ساردی و بێ هیواییەوە لەلایەن کوردەکانەوە وەرگیرا، کە زۆربەی خەڵکی باشووری رۆژهەڵاتی وڵات پێك دەهێنن.

سوپای هاوپەیمانان، وەکو لە پەیمانی ئاشتی دا لەسەری رێك کەوتبوون، لە عێراق و سوریاوە بەرەو پایتەختی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی کەوتە پێشڕەوی لە پێگە ستراتیژییەکاندا هەڵیانداو لە هەمان کاتدا یۆنان لە ساڵی ١٩١٩دا هێزێکی سوپایی لە (سمیرنا)دا دابەزاندو ناوچەی رەخی دەریای (ئیجە)ی گرت.

کورد، ئەم رەوشە تازەیەیان، بە دەرفەت زانی، تا دەست بە خەباتی خۆ بکەن لە پێناوی سەربەخۆیی و دامەزراندنی دەوڵەتی کوردی دا، ئەویش لە رێگەی گفتوگۆ لەگەڵ هاوپەیمانانی سەرکەوتوو لەلایەك و پاراستن و هێشتنەوەی کەناڵەکانی پەیوەندی لەگەڵ ئەو بزاڤە سیاسییە تازەیەدا کە مستەفا کەماڵ رێبەری دەکرد. کورد هەوڵیاند دەدا بەپێی توانا هەم ئاهەنگی لەگەڵدا بکەن، تا دڵسۆزی و وەفاداری خۆیان بۆ یەکپارچەیی تورکیا بسەلمێنن. میری کوردی بە ساڵاچوو (کامەران بەدرخان) کە لە فەڕەنسا دەژی، ئاماژەی بۆ ئەم دووفاقییەی ئامانج و کارە سیاسییەکانی کورد کردووەو لە ساڵی ١٩٧٧دا، لە نووسینێك دا وەسفی بارودۆخی ئەوسا، واتا سەردەمی پاش کۆتایی یەکم جەنگی جیهانی کردووەو دەڵێ: "لەسەر داوای لیژنەیەکی بەریتانی، من و برایەکم لە ساڵی ١٩١٩دا سەردانێکی کوردستانمان کرد، تا وەزع و حاڵی کوردستان هەڵبسەنگێنین، هاوپەیمانان بەڵێنیان دابوینێ کە ئیعتراف بە کوردستان وەکو دەوڵەتێکی سەربەخۆ بکەن. کەچی کوردەکان پێیان نەنگ بوو لەم زروفەدا پشت بکەنە تورك و لە پشت را خەنجەریان لێ بدەن. لەلایەکی ترەوە مستەفا کەماڵ لە چەندین بۆنەدا ئەوەی دووپات کردەوە کە کورد لە سایەی دەوڵەتی تورکیادا دەگەن بە هەمان ئەو مافانەی کە هاوپەیمانان بەڵێنیان داونەتێ.. تەنانەت کار گەییە ئەوەی زۆر جوتیاری کورد، تورکیان بە برای خۆ دەزانی".مستەفا کەمال، بەرلەوەی بکەوێتە دژایەتی هێزی هاوپەیمانان، نامەی شەخسی بۆ زۆر کەسایەتی کورد، لە میرو ئاغا، هەناردو داوای لێدەکردن کە پەیوەندی بە بزووتنەوەی نیشتمانییەوە بکەن.

لە راستیدا ئەمە روویدا، چەندین هۆزی کورد بە دەم ئەو نامانەوە چوون و زۆر دڵسۆزانە شەڕی هێزەکانی بەریتانیایان کرد، تەنانەت جووتیارانی کورد زۆربەی هەرە زۆری ئەو هێزە تورکییە بوون کە بەریتانییەکانی لە (ئورفە) وەدەرنا.. ئەتاتورك لە نامەیەکیدا بۆ یەکێك لە میرە کوردەکان، ئاماژەی بۆ ئەوە کردووە و زۆر بەشان و باڵیدا هەڵی داوەو دەڵێ: "ئەو یارمەتییەی کە جەنابتان لە جەنگی جیهانیدا، پێشکەش بە سوپای عوسمانی و سوڵتان و خەلیفەتان کردووە، لە ئێمە شاراوە نییەو مایەی رێزو پێ زانینمانە، هەر ئەمە وام لێدەکات رێزو قەدری جەنابتم لەلا هەبێ. وەك دەزانن خەلیفەو، خوا پایەداری بکات، و سوڵتانی عوسمانی و نیشتمانی پیرۆزمان سوکایەتیان پێکراو بێگانە زۆربەی ناوچەی رۆژهەڵاتی نیشتمانیان بە دیاری داوە بە ئەرمەنەکان".

بەڵام هەموو ئەم قسە لوس و هەڵبژاردانەو هاڕوژاندنی ناکۆکی کۆنی نێوان کوردو ئەرمەن، بە تەنیا نەیدەتوانی هۆشیاری نەتەوەیی کورد دابمرکێنێتەوە کە لە نێو کوردا بە خێرایی بڵاودەبووەوە. وەکو چۆن بزووتنەوەی نەتەوەیی تورك داوای سەربەخۆیی و بوژانەوەی نەتەوەیی دەکرد، کوردیش خۆیان لەوان بە کەمتر نەدەزانی و خۆیان بە شایستەی وەدەست هێنانی هەمان ماف ئەوان دەزانی. وەکو چۆن کوردی عێراقی سایەی داگیرکەری بەریتانیاش هەمان حاڵیان هەبوو. ئیدی کوردی باکوور و رۆژاوای کوردستان لە دەوروبەری (وان)، (دیاربەکر)، (مەلاتییە) و (کالان) کەوتنە بیرکردنەوە لەوەی کە لە نیری کۆیلایەتی تورکی – عوسمانی کە چەند سەدەیەك دەوامی کرد، رزگار بن، ئیدی ناسیونالیستانی تورکی هەوا داری (تورکیای لاو) قاییل بن یان نا.

٤-١٩٢٠: هاوپەیمانان، بە ئومێدی دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردین

گەلێك لەو رێکخراوە کوردییانەی کە دامەزران، دڵیان بە دەوڵەتانی هاوپەیمانی سەرکەوتوو خۆش بوو، بە تایبەتی بەو بەرنامەیەی کە چواردە خاڵەکەی سەرۆکی ئەمریکا (ودرو ویلسون)ی لە خۆ گرتبوو، و بەڵێنی دابوو کە بنەماکانی ئاشتی، دوای تەواو بوونی جەنگی جیهانی یەکەم لەسەر بناغەی ماف پیرۆزی هەر نەتەوەیەك لە دیاریکردنی چارەنووسی خۆیدا رۆبنرێ.

جەنەڕاڵ (شەریف پاشا)ی کوردن کە لە جەنگی یەکەمی جیهاندا ئەفسەری سوپای عوسمانی بوو، وەکو نوێنەری هەموو بزاڤی رزگاریخوازی کورد، بۆ پاریس وەڕێ کەوت. جەنەڕاڵ شەریف کە پەیوەندی لەگەڵ نوێنەری ئەرمەندا (بوغوس نوبار پاشا)دا خۆش بوو، توانی داخوازییەکانی کورد لە ئازاری ١٩١٩و لە نیسانی ١٩٢٠ دا بگەیەنێتە دەستەی راوێژکاری باڵای هاوپەیمانان.

دیارە مەبەستی راوێژی نوێنەری دەوڵەتانی هاوپەیمان لەو دانیشتنانەدا کە لە (پاریس)، (سان ریمو)و (سیڤەر)دا کران، ئەوە نەبوو کە بنەمای عەمەلی بۆ جێبەجێ کردنی سەرەتای ماف دیاریکردنی چارەنووسی میللەتان دابنەن، بەڵکو ئەم دانیشتن و کۆبوونەوانە لە بنەڕەتدا بۆ پارچە پارچە کردنی دەوڵەتی عوسمانی و دابەش کردنی بوو بەسەر دەوڵەتانی بچووك بچووکدا، دیارە لەو دابەش کردنەشدا بەرژەوەندییە جیاوازەکانی خۆیان لە باکووری ئەفریقا و ئاسیای بچووك و رۆژهەڵاتی ناڤین دا، رەچاو دەکرد. داوا لە تورك کرا کە دەستبەرداری هەموو ناوچەو وڵاتە نا تورکییەکان بن. هەروها (باب العالی) ئەلبانیا و ئەو ناوچانەی کە دەوڵەتی یوگسلافیای لەسەر هاتە دامەزراندن و باکووری یونان و مەگدونیای لە دەستدا. لەباکووری ئەفریقادا، تەرابلوسی رۆژاوا بەر ئیتاڵیا کەوت.

ناوچەی بەستێنی دورگەی عەرەبی لە حیجازەوە تا یەمەن بەر بەریتانیا کەوت، ئەو بەریتانیایەی کە دەسەڵاتی میسریشی لە عوسمانییەکان وەرگرت. بەڵام سوریا بەر فەڕەنسا

کەوت. هەروەها لەسەر ئەوەش ڕێکەوتن کە بەشێك لە عەنەدۆڵیش لە تورکیا بسەنرێو دەوڵەتێکی کوردی – ئەرمەنی تێدا بێتە دامەزراندن.

دیارە وەختێ کە ئەنجوومەنی راوێژکاریی دەوڵەتانی هاوپەیمان ڕەشنوسی پەیمانی سیڤەری لە رۆژی ۱۹۲۰/۳/۱۱ دا تەسلیم بەشاندی عوسمانی کرد، کوردی تورکیا لە رادەبەدەر پێی کەیف خۆش بوون. هەر چەندە عوسمانییەکان ئەم لاو ئەولایان کردو هەنجەتیان هێنایەوە بێ فایدە بوو، و ناچار بوون لە رۆژی ۱۹۲۰/۸/۱۰دا پەیمانەکە مۆر بکەن.

مادەی (٦٢)ی پەیمانەکە ئەوەی گرتەخۆ کە زەمینە خۆش بکرێ بۆ دامەزراندنی حوکمێکی زاتی لەو ناوچە کوردنشینەی کە کەوتۆتە رۆژهەڵاتی فورات و باشووری ئەرمینیاو، کە لەگینە دابمەزرێ، باکووری سنووری تازەی هەردوو عێراق و سوریا، و کورد لە سایەیدا لە رووی رۆشنبیری و سیاسی یەوە حوکمی زاتیان هەبێ، بە مەرجێ لیژنەیەکی نێو دەوڵەتی هاوبەش لە نوێنەری فەڕەنساو بەریتانیا و ئیتاڵیا و ئێران و کورد، سەرپەرشتی ئەو کێشانە بکات کە لەمەڕ دیاری کردنی سنوورو زامن کردنی مافی کەمینەی ئاسووری– کلدانی لە ئارادان و هەن.

مادەی (٦٣) ئەوەی لە خۆ گرتووە کە تورك بەڵێنی ئەوە بدەن کە ئیعتراف بە بڕیارەکانی ئەم لیژنەیە بکات و جێبەجێی بکات. بەڵام مادەی (٦٤) لەوەش زیاتر هاتۆتە پێشێ و هیوای زۆرتری خستۆتە بەر کوردان، کە دەرگای لە بەردەم ئەگەری یەکێتییەك لە نێوان ئەم ناوچە سەربەخۆیەدا و کوردستانی عێراقدا خستە سەر پشت و دامەزراندنی دەوڵەتێکی سەربەخۆی کورد، پاش تاقیکردنەوەیەکی یەك ساڵی و بە راوێژ کردن لەگەڵ کۆمەڵەی نەتەوەکاندا، لەم مادەیەدا ئەوە هاتووە کە "دەوڵەتانی هاوپەیمان رێ لە هیچ هەوڵێکی یەکێتیی ئارەزوومەندانەی کوردەکانی بەشی باشووری کوردستان، کە بەشێك بوو لە ویلایەتی موسڵ، ناگرن". لێ گەشبینی و کەیف خۆشی کوردان زۆری نەخایاند، چونکە هاوپەیمانان رازو نیازی خۆیان کردبوو بێ ئەوەی چ حیسابێك بۆ تورك بکەن. ئەتاتورك، لەو سەروبەندەدا ناکۆکی و کێشەی ناوخۆیی بە پشتیوانی عەشایەری کوردو کۆمەکی سوپای دەوڵەتی سوڤیەتی تازە کورە، بڕانەوەو بنج بڕی کرد... ئیدی ئەتاتورك دەستی بە تاڵ بوو، و سەرکردایەتی یاخی بوونێکی نەتەوەیی کرد دژ بە سوڵتانی عوسمانی لە ئەستەموڵ.

لە ۱۹۲۱/٤/۲۳دا ئەنجوومەنی نیشتمانی تورك لە ئەنقەرە کۆبووەوەو دامەزراندنی حکومەتی ئۆپۆزیسیۆنی راگەیاند. هەروەها ئەتاتورك کە دەسەڵاتێکی دیکتاتۆریانەی زۆری درایێ، توانی رێبەری و سەرکردایەتی چەند هێرشێك بکات و دوا سەنگەری سەر بە سوڵتان لە نێو بەرێ و ئەوە بوو لە ت۱۹۲۲/۲دا لابردنی سوڵتانی لەسەر حوکم راگەیاند، بەمجۆرە ئیمزای سوڵتان مەحمودی چوارەم لەسەر پەیمانی سیڤەر، بەنیسبەت رژێمی تازەی تورکییەوە شەرعیەتی نەما. ئیدی ئەتاتورك هێرشێکی چڕی دژی پەیمانی سیڤەر دەست پێکردو، کەوتە کار کردن بۆ هەڵوەشاندنەوەی و گۆڕینی بە پەیمانێکی دی کە گونجاوتر بێ لەگەڵ

بارودۆخی تازەدا. ئەم هەوڵ و كۆششانەی لە ٧/٢٤/ ١٩٢٣دا سەری گرت و پەیمانی (لۆزان) لە ئەنجامی هەڵویستی توندی تورك و سیاسەتی دووفاقی ریاكارانەیاندا، جێی پەیمانی سیڤەری گرتەوە.
پەیمانی تازە، هەر چەندە هەندێ ماق كەمی بۆ كەمینەكانی وەك (ئەرمەن و جولەكەو یۆنان) گرتە خۆ، بەڵام كەم و زۆر باسی دەوڵەت یان ناوچەیەكی كوردی سەربەخۆ لە ئارادا نەماو تەنانەت پەیمانەكە بە هیچ جۆرێ (وشەی كورد)ی نەگرتە خۆ. دەستكەوتی كورد تەنیا ئەوە بوو كە بەپێی مادەی (٣٨ و ٣٩) حكومەتی توركیا بەڵێنی دا كە: "پارێزگاری هەموو خەڵكی توركیا بكات. ژیان و ئازادییان بپارێزێ بێ گوێدان بە زێدو وابەستەگی نەتەوەیی و زمان و نەژاد و ئاینیان".

٥- نموونەیەكی ئاشكرای سیاسەتی واقیعی

لەوەوە كورد بۆیان بەدیار كەوت كە دامەزرێنەری توركیای تازە هەڵی خەڵەتاندون. سیاسەتوان و مێژوونووسی كورد (عەبدوڕەحمان قاسملو) لە كتێبێكی دا كە پاش دووەم جەنگی جیهان بڵاوبووەتەوە، رەخنە لە خودی كورد دەگرێ و دەڵێ: "ئەو هەڵە سەرەكییانەی كە كورد لەو سەرو بەندەدا كردویانە، لە قۆناغە جیاوازەكانی مێژوویياندا دووبارە بوەتەوە، ئەوە كە پشتیان بە بەڵێنی زارەكی و ئەو راگەیاندنە گشتیانە بەستووە كە كەمالیستەكان پێیان داون، لە كاتێكدا دەبوایە سوور بن لەسەر ئیلتیزامات و زەمانەتی نووسراو، پێدەچێت سەرانی كورد، پشتیان بە متمانەی نێوان هەردوولا بەستبێ و نەیان ویستبێ تورك لە خۆیان بوروژێنن، لە كاتێكدا توركیا بە قەیران و ئاستەنگێكی نەتەوەیی گشتیدا دەڕۆیی. ئەمە جگە لەوەی كە پشتیان بە داب و نەریت و یاساكانی شەرەف باوی ناوخۆیان بەستووەو لەو بەڵێنانە پاشگەز نەبوونەتەوە كە داویانە".
هەر كە پەیمانی لۆزان مۆركراو مستەفا كەماڵ جێ پێی خۆی قایم كرد، ئەوسا كوردەكان هەستیان كرد چ كارەساتێك لەسەر دەستی رژێمی تازە چاوەڕوانیانە بە ناوی (سیاسەتی واقیعی)یەوە كە شۆڤینییە توركەكان كەوتنە جێبەجێ كردنی.
هەر لەو ساڵەدا كە پەیمانی لۆزان مۆركرا، دامەزرێنەری دەوڵەتی توركیای تازە، زمانی كوردی، تەنانەت لەو ناوچانەشدا قەدەغە كرد كە زۆربەی هەرە زۆریان كورد بوون. هەروەها ناوی زۆربەی گوندو شارۆچكەكان گۆڕان و كران بە ناوی توركی... سوكایەتی كردنی تورك بە كورد گەییە رادەیەك كە ناوە تازەكانی گوندو شارەكانی خۆیان پێ نەدەگوتن.
ئاشكرایە، مەبەستی ئەم سیاسەتە ئەوە بوو كە كورد لە رووی نەتەوەییەوە بە یەكجارەكی بتوێننەوە. چونكە حكومەت نەیدەویست جگە لە تورك چ كەسێكی دی لە توركیا دا هەبێ. تەنانەت نووسین یان بەكار هێنانی وشەی (كوردی) وەكو باسمان كرد، قەدەغە كراو سزای یاسایی بۆ دانرا. بەم پێیە مادامێكی كورد، تورك بن، هەر چەندە (توركی چیایی)ش بن،

کەواتــە زمانەکەشــیان تورکییــە. مێژوونووســی کــورد (عصــمت وانلــی) دەڵــێ: "داهێنــانی زاراوەی تــورکی چــیایی کردیــە کارێــك کــە سیاســەتی تواندنــەوەی نەتــەوەیی ســەر نــەگرێ، چــونکە بــەپێی مــاددەی (٣٨)ی پــەیمانی لــۆزان، دەبــێ مــاف کەمینــە نەتەوەییــەکان بێتــە پاراستن، خۆ چونکە تورکی چیایی تورکن و ناکرێت تورك بە کەمە نەتەوەیی دابنرێ لە سایەی دەوڵەتی تورکیای ناسیونالیستیدا".

لەساڵی ١٩٢٤دا پەرلــەمانی تــورکی گواســتییەوە بــۆ ئەنقــەرەی پایتــەختی تــازە. پەرلــەمان بڕیاری دا کە سوڵتان لەسەر حوکم لابدرێ و ڕژێمی خەلیفایــەتیش نــەهێڵراو داوا لــە سوڵتان عەبدولمەجید و خانەوادەکەی کرا کە لە ماوەی (٤٨) سەعاتدا وڵات بە جێ بهێڵن.

بەمــەش دوا هــەودای پەیوەنــدی کــوردی موســوڵمان لەگــەڵ مســتەفا کەماڵــدا پچــڕا کــە لــەلای کوردەکان دەیگوت گوایە ئەو ڕزگارکەری خەلیفەیــەو لــەو هەڕەشــەو مەترسیانەی دەپارێزێ کە لە دەرێ را دەکرێنە سەری. هەڵوەشاندنەوەی پەیوەندی ئاینی، کە خۆی لە خۆیدا داوای لە خەڵکی دەکرد دەستبەرداری هەموو خەسڵەت و تایبەتمەندییەکی خودی بن، بۆشاییەکی فیکری گەورەی دروست کرد، تورکەکان بەرنامەیەکیان داناو هەوڵیاندا لە ڕێگەی بانگەشەی بیری ڕەگەز پەرستانەی توندو تیژییەوە ئەو بۆشاییە پڕ بکەنەوە.

کورد کە ئەمەیان بینی سەرەڕای نا ئومێدی نەتەوەیی، دووچاری نا ئومێدی ئاینیش بوون. کاتێــك کــە ڕەوشــی ئــابووریش لــە شــارەکانی ڕۆژهەڵاتــدا کەوتــە داتــەپین و نرخــی شــتومەك بەشێوەیەکی خەیاڵی بەرز بووەوەو کەرەستەی پێویست لە بازاڕدا چووە قاتی، ئیدی کورد تاقە ڕێگەی ڕزگاری خۆیان لە شۆڕشی نەتەوەییدا بینییــەوە کــە لــە ســاڵی ١٩٢٥ دا بــەرپایان کــرد. ســەرکردەی ئــەم شۆڕشــە شــێخ ســەعید بــوو کــە بــە بنەماڵــە ڕێبەرایــەتی تەریقــەتی نەقشبەندییان دەکرد.

لە ماڵی شێخ سەعیدا و لە گوندی (پالو) دا و لــەو تەکییــەدا کــە لــە وێنــدەر بــەڕێوەی دەبرد کۆبوونەوەیەك کرا. ســەرانی کــورد لــە زۆربــەی ناوچــە کــوردی یەکانەوە، بەتایبــەتی ســەرانی دەرســیم و نێــودارانی بــەتلیس و دیــار بــەکر، لــەو کۆبوونەوەیــەدا ئامــادە بــوون. هــەروەها ژمارەیەك لەو تورکە دیندارانەی کە لە حکومەتی تازە ناڕازی بوون و هەوادارییان لــە خەلیفــەو سوڵتان دەکرد، ئامادەی کۆبوونەوەکە بوون. ئامادە بووان لە بەینی خۆیاندا ڕێك کــەوتن کــە ڕاپەڕین بەرپا بکەن و هەموو سوێندیان بۆ یەکتر خوارد کە ئەم ئەرکە ئەنجام بدەن.

٦-شۆڕشگێرانی چیا

ئــەم شۆڕشــە، کــە زۆر بــە خێرایــی بڵاوبــووەوەو زۆربــەی ناوچــەکانی نێــوان ســەرچــاوەکانی دیجلــەو فــورات و دەریاچــەی وان-ی گرتــەوە، بــەلای تورکەکانــەوە شــتێکی کــوت و پــڕو چاوەنۆڕ نەکراو بوو، بەتایبەتی کە شۆڕش لە ناوچەیەکدا هەڵایسا کە درێژییەکەی (٢٠٠) کیلۆمەترو پانییەکی (٣٠٠) کیلۆمەتر بوو. سوپای تورك ناچار بوو بەرەو ڕۆژاواو باشوور

پاشەکشە بکات و مەخفەرەکانی جەندرمەی بێزراویش لەبەر چاو ون بوون. ژمارەی شۆڕشگێڕان لێکدا لێکدا زیادی دەکرد، گەلێك تیرەو تایفە پەیوەندییان پێوە کرد، تا وای لێهات ژمارەی پێشمەرگە و جەنگاوەرانی شۆڕش گەییە پتر لە (٣٠) هەزار چەکدار.
تورك لە ئەنقەرە، کە یەکەمین هەواڵی سەرکەوتنی شۆڕشگێڕانی کوردیان پێ گەیی تووشی سەدمەیەکی توند بوون. هەواڵیان پێ گەیی کە کوردەکان تیپی حەوتیان تەرتەو وەرتە کردووە. لیوای سوارەی یەکیان تەفرو تونا کردووە، ژمارەیەك سەربازی کەوتونەتە دەستی شۆڕشگێڕانی کورد.
تورکەکان تا کۆتایی مانگی ئازار، نەیانتوانی هێزەکانی خۆیان ساز بدەنەوە. ئەو کات توانیان هێزێکی دەست وەشێنی (٣٥) هەزار کەسی ساز بدەن و فەڕەنساش کە ئەو کات حوکمی سوریای دەکرد، هێڵی ئاسنی (حەڵەب)ی خستە خزمەتی هێزی تورکەوە. هەروەها هێزێکی تری تورکی توانی ناوچەی رۆژهەڵاتی دەریاچەی وان دابڕن و بەمەش توانی شۆڕشگێڕان لە سنووری هاوبەشی عێراق – تورکیا دابڕێت. هێرشی گشتی تورك لە مانگی مایسدا دەستی پێکرد، لە ماوەی چەند هەفتەیەکدا شۆڕش لە نێو براو شێخ سەعیدو ژمارەیەك لە سەرانی کورد دەستگیر کران.
هەر چەندە ئەو قەسابخانەیەی هێزی تورك دەرهەق بەکوردی شکست خواردیان ئەنجامدا، لەو تاوان و قەتڵ و عامانە کەمتر نەبوو کە عوسمانییەکان لە پێش و لە کاتی جەنگی جیهانی یەکەمدا دەرهەق بە ئەرمەن ئەنجامیاندا، کەچی ئەوەی مایەی سەرسوڕمانە، ئەوەیە کاتێ مێژوونووسە ئەمریکییەکان دێنە سەر گێڕانەوەی ئەو رووداوانە، بەشێوەیەکی نا واقیعی باسی دەکەن.
(ریچارد د. روبنسن)ی مێژوونووسی ئەمریکی کە دێتە سەر باسی مێژووی کۆماری تورکیای یەکەم دەڵێ: "پرۆسەی بەرقەرار کردنی هێمنی و چەسپاندنی ئارامی، لە بواری پراکتیك دا هەندێ توندو تیژی بەگەڵ کەوت. بەڵام بە هیچ شێوەیەك گەرماوی خوێن نەبووە".
ئاشکرایە ئەمریکاییەکان بە ئانقەست دەیانەوێ شەقڵ و روخساری ئاشتیخوازانەی زیاد لە پێویست بە تورکیای هاوچەرخ بدەن، چونکە هاوپەیمانە و دۆستی سیاسی و سوپایی رۆژاوایە. بەڵام حەقیقەتەکان لەوە بە سوێ ترو حەیابەرەترن کە ئەم هەڵویستە نا رەوایانەی تەرفداری لە تورك دەکەن بتوانن بیشارنەوەو لەبەر چاوی ون بکەن. کاری زەبرو زەنگ و تیرۆر دژی کوردان تا چەندین مانگ پاش دامرکاندنەوەی شۆڕشەکەش بەردەوام بوو. پتر لە دوو سەد گوند لەگەڵ زەویدا تەخت کران. زیاتر لە نۆ هەزار ماڵ سوتێنران، پتر لە (١٥) هەزار مەدەنی کورد کوژران. مێژوونووسێکی تورك ژمارەی قوربانییەکانی بە پتر لە سەد هەزار کەس قەبڵاندووە.
رۆژنامەنووسێکی ئەڵەمانی، لە ساڵی ١٩٧٧ دا بۆی هەڵکەوتبوو یەکێك لەو کوردانە بدینێ کە بە چاوی خۆی قەسابخانەکانی ئەو دەمانەی دیتبوو. ئەو پیرەمێرە ئەو رۆژگارەی وەبیر

هێنا بووەوەو بۆ ڕۆژنامەنووسەکەی گێڕابووەوەو گوتبوی کە سوپای تورک "پیاوانی هەڵدەدایە ناو ئاگرەوە، بەڵام کە سەیریان کرد بوو خێرا گڕ ناگرن، ئەفسەرە تورکەکە دەستووری دابوو کە ژنانیش فڕێ بدەنە ناو ئاگرەکەوە، تا ئاگرەکە باش گڕ بسەنێ، چونکە ژنان لەشیان چەورەو بە گوتەی ئەو ئەفسەرە بڵێسە بە ئاگرەکە دەدەن".
هەروەها زانایەکی کۆمەڵناسی تورک، کە لە شەستەکاندا بوو بە یەکێك لە پسپۆڕە دیارەکانی نەشونما لە هەردوو ڕۆژهەلاتی نزیك و ناڤین، بە چاوی خۆی ئەو تاوانانەی بینی بوو کە ڕۆڵەکانی میللەتەکەی دەرهەق بە کورد کردبوویان. ئەو جوامێرە گوتارێکی لەو بارەیەوە بلاوکردەوە کە تەزوو بە لەشدا دێنێ. لەو گوتارەدا دەڵێ: "تورکە کەمالیستەکان بۆڕی خوێن ڕێژترین سوڵتانیان دایەوە لە بەکار هێنانی زەبرو زەنگ و هۆڤێتی دا دژ بە هاوولاتیانی مەدەنی. بە چاوی خۆم دیتم کە چۆن پیاوانی دەرەکی تورك، کوردەکانیان لە زیندانان دێنایە دەرێ و گوللە بارانیان دەکردن و ئەوجا پشتێنە حەریرەکانیان لە جەنازەکانیان دەکردەوەو دەیانفرۆشت".
تورکەکان، هەر هەموو ئەو ناوچانەی کە گوندەکانیان سوتێنراون، کردیان بە ناوچەی سوپایی و کەوتنە ڕاگوێزانی پاشماوەی دانیشتووەکانیان بۆ ناوچەکانی ڕۆژاوای تورکیا، بە مەبەستی تورکاندنیانن. لە خۆبایی بوونی تورك و شانازی کردنیان بە تاوانەکانیانەوە گەییە ڕادەیەك کە یەکێك لە ڕۆژنامە ڕۆژنامەکان بێ چ شەرم یان سزایەك بنووسێت: "کێشەی کورد لە هەر شوێنێکدا سونگی و قەمەی تورکی بگاتێ، نامێنێ".
تورکەکان هەموو ڕق و کینەیەکی خۆیان بەسەر سەرکردایەتی کوردا ڕشت. لە کۆتایی مایس داو لە یەك شوێندا و بە ئاشکراو بە بەرچاوی خەڵکەوە نەوەد و یەك کەسیان ئیعدام کرد، لە ئەرزرۆم. لە ٦/٢٧ دا دەستەیەکی چل و حەوت کەسی تریان لە سەرانی شۆڕش ئیعدام کرد. بەلام شێخ سەعید لەگەڵ دەستەی سێیەمدا کە نەوەدو سێ کەس بوون، ئیعدام کران، هەڵبەتە بە چەند ڕۆژێك دوای ئیعدام کردنی دەستەی دووەم، ئیعدام کران.
دادوەری گشتی، زۆری خۆماندوو کرد تا زۆرترین ژمارەی تاوان هەڵبەستێ و بیداتە پاڵ ئەو کوردانە: تۆمەتی هەندێکیان ئەوە بوو کە گوایە "جۆرە دەسەلاتێکی جێ بەجێ کردنیان بەخۆ داوەو بەمەش سوکایەتیان بە هەیبەت و شکۆو دەسەلاتی دەوڵەت کردووە". کۆمەڵێکی تریان بەوە تاوانبار کران کە گوایە: "بەرگرییان لە سوڵتانی لێخراو" کردووە. کۆمەڵی سێیەمیش تاوانەکەیان ئەوە بوو کە "باوەڕی ئاینی خۆیان کردووە بە بیانوو تا لە سایەی دا یاخی بوون بەرپا بکەن". بەلام هەر هەمووشیان لە تاوانێکی دیدا شەریك بوون. ئەویش ئەوە بوو: "هەموو ڕێك کەوتبوون لەسەر دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆی کوردستان".

٧-بە مجۆرە قەتڵ و عام و جینۆسایدی کورد دەستی پێکرد:

کورد هیچ ئومێدو دەروویەکی بۆ نەمایەوە کە پشتیوانی دەرەکی وەدەست بێنێ. لە ئێران دا (رەزا خانی پەهلەوی) دەسەلاتی گرتە دەست و هێزەکانی حکومەت سەرقاڵی شەڕی ئەو عەشایەرە کوردانە بوو کە دەسەلاتی ئێرانیان رەفز دەکرد. حکومەتی ئینتیدابی بەریتانی لە عێراقدا لەلایەکەوە سەرقاڵی سەرکوتکردنی ئەو بزووتنەوەیە بوو کە شێخ مەحمودی حەفید رێبەرایەتی دەکردو داوای سەربەخۆیی کوردستانی دەکرد. لەلایەکی ترەوە ئینگلیز دەبوایە رێگەیەك بدۆزنەوە تا خۆیان لە ئەنجامدانی ئەو ریفراندۆمە بدزنەوە کە کۆمەڵەی نەتەوەکان بڕیاری ئەنجامدانی دابوو، تا چارەنووسی ویلایەتی موسڵ (کوردستانی عێراق) دیاری بکرێ.

حکومەتی سۆڤیەتی تازەش لە رووسیادا، پێویستییەکی زۆری بە گەورەترین و زۆرترین ئیعتراف نێو دەوڵەتی هەبوو. بۆیە هیچ دڵی پێوە نەبوو لە پێناوی یارمەتیدانی کەمینە نەتەوەییەکی چەوساوەدا سەریەشە بۆ خۆی دروست بکات و ئەو پەیمانی بێ لایەنی و خۆش دراوسێیەتییە بشکێنێ کە لەگەڵ ئەنقەرەدا بەستبووی. بەمجۆرە کورد جارەکی دی بوون بە قوربانی بەرژەوەندییە نێو دەوڵەتییەکان و پرۆسەی قەتڵ و عامی کورد لە تورکیادا دەستی پێکرد بێ ئەوەی کەس هەر ئاوڕی لێ بداتەوەو گوێی بداتێ، ئەو پرۆسەیەی کە تا رۆژگاری ئەمڕۆکەش بەردەوامە و لەسەر پێیە.

حەقیقەتێکی تر هەیە پێویستە ئاماژەی بۆ بکرێ، ئەویش ئەوەیە کە کورد لەو سەردەمەدا هیچ گروپێکی گوشاری سیاسی (لوبی) لە هیچ دەوڵەتێکی دنیادا نەبووە. بەلام ئەوە ئەمە ناگەیەنێ کە هەمیشە هێزو لایەن هەن بڕواننە ئەو رووداوانەی کە لە کوردستاندا روو دەدەن و چاودێری پەرەسەندنی رووداوەکان دەکەن. بەلام هەموو بایەخدانێکی ئەو هێزو لایەنانە لە کۆنەوە تاکو ئەمڕۆ بریتییە لە سوود وەرگرتن لە رووداوەکانی ئەوێندەرو هەوڵدان بۆ ئاراستە کردنی بە شێوەیەك کە بەرژەوەندی یەکانی خۆیان بپارێزن. لە لایەکی ترەوە دەوڵەتانی ناوچەکەو دەوڵەتە گەورەکانیش هەمیشە وا روانیویانەتە کورد کە بەردی دامەن لە گەمەی بەرژەوەندییە هاوبەشەکاندا.

بۆیە ئەو بیانوەی کە تورکیا و دەوڵەتانی تری رۆژهەلاتی ناڤین بە دەمیانەوە گرتووە کە گوایە کورد کۆسپن لە رێگەی پەرەسەندن و گەشە کردنی ئەو ولاتانە دا، بیانوویەکی بێ بنج و بناوانە، ئەویش لەبەر هۆیەکی زۆر سادە، کە زۆربەی ئەم دەوڵەتانە بە خۆیان کارتۆنین و دەوڵەتە ئیستعمارییەکان قوتیان کردونەتەوە. تاقە هۆیەك کە ئەم حکومەتانە شەرعیەتی خۆیان پێ دەسەلمێنن و دەسەپێنن، هێزو زەبرو زەنگە، چونکە لە بنەڕەتدا ئەم شەرعیەتەیان لە رێگەی پشتیوانی میللی و گوێ رایەڵی خەڵکییەوە وەرنەگرتووە. ئەم دەوڵەتانە هەر هەموویان پارچە دەوڵەتن و هاوپەیمانان کە لە یەکەم جەنگی جیهانیدا سەرکەوتن، لە جەستەی زەبەلاحی ئیمپراتۆریەتی عوسمانیان کردەوەو بەپێی بەرژەوەندی و ئارەزووی خۆیان مشت و ماڵیان داون. وەکو چۆن ئیمپراتۆریەتی نەمساوی – هەنگاری پارچە پارچە کراو، بە هەنجەتی ئەوەی کە ئەم هەموو گەلە جیاوازە ناتوانن لە سایەی یەك

دەوڵەتدا بژین، بوو بە کۆمەڵێك دەوڵەت و دەوڵەتۆکەی تازە کە یەك لەوان چیکۆسلۆفاکیا بوو، بە هەمان شێوەش (١٥) ملیۆن کورد پارچە پارچە کراو فڕێ درایە زیندانەکانی ئەو دەوڵەتانەوە لە عێراقی سەر بە دەسەڵاتی ئینگلیزو سوریای سەر بە فەڕەنسا، یان دەوڵەتی تورکیای تازە کە کەمال ئەتاتورك دایمەزراند.

بۆیە سەیر نەبوو دەوڵەتە ئیستیعمارییەکان بە هەموو قورسایی و توانایەکی خۆیانەوە بەشداری لە پرۆسەی چەوساندنەوەی کورد بکەن. چونکە کورد لەو سەرو بەندەدا کۆسپ بوون لە ڕێگەی جێبەجێ کردنی نەخشەو پلانەکانی دەوڵەتە ئیستعمارییەکان، کە زۆریان مەبەست بوو پارێزگاری ئەو دابەش کردنە بکەن کە لە ناوچەکەدا کردبوویان: عێراق، چەند جارێك هانای وەبەر فڕۆکەکانی هێزی ئاسمانی پاشایەتی بەریتانیا برد بۆ سەرکوتکردنی شۆڕشەکانی کورد. هەروەها تورکیا داوای یارمەتی لە فەڕەنسا کرد، کە ڕێ بە هێزەکانی تورك بدات، کە هێڵی ئاسنی سوریا – فەرەنسا (هێڵی حەڵەب) بەکار بێنێ بەو مەبەستەی پشت لە هێزی کورد بگرنەوە و لە پشتەوە لێی بدەن. لە راستیدا زۆر سەخاوەتمەندانە ئەم یارمەتییە درا.

٨-نەهرۆ ڕەخنە لە هەڵوێستی تورك، دەرهەق بە کورد، دەگرێ:

جەواهیر لال نەهرۆ کە ئەو دەمە هیچ دەسەڵاتێکی نەبوو، و پاش چەند ساڵێك لەوە بە دواوە بوو بە سەرۆك وەزیرانی هیند، تاقە کەسێك بوو کە ڕەخنەی لەم هەڵوێستەی تورك دەرهەق بە کورد، گرت. نەهرۆ ڕەفزی کرد کە شۆڕشی کوردی ساڵی ١٩٢٥ بە بزووتنەوەیەکی کۆنە پەرستانەی ئاینی دابنرێ، بەڵکو بە سەرەتای بزووتنەوەیەکی نەتەوەیی تازەی گەلێکی لە قەڵەم دا کە لە پێناوی ئازادی خۆیدا دەخەبتێ و ئەو چەوساندنەوەیە ڕەفز دەکات کە دەوڵەتی مەرکەزی دژی دەیکات. نەهرۆ، ڕەخنەی لەو هەڵوێستە ریاکارانەیە گرت کە تورکەکان دژی کورد وەریان گرت، ئەو کوردانەی داوای هەمان مافیان دەکرد کە بزاڤی ناسیونالیستی تورکی لە پێناویدا دەخەبتی، نەهرۆ ئاماژەی بۆ ئەوە کردووە کە تورکەکان هەستی نەتەوەیی و نەخشەدانان بۆ ئاییندە تەنیا بە خۆیان ڕەوا دەبینن، ئەوەی بۆ خۆیان بە ڕەوای دەزانن بۆ کورد بە ڕەوای نازانن، ئەمەش هەمان هەڵوێستی هەڵەی حکومەتە کورد کوژەکانی عێراق و ئێرانە.

نەهرۆ، ئەم هەڵوێستەی لە کتێبەکەی خۆیدا (چاو خشانێك بە مێژووی جیهاندا) کە لە ساڵی ١٩٢٥دا بڵاوبووەتەوە، تۆمار کردووەو نووسیویەتی کە تورکەکان: "ئەوانەی کە تازە ئازادی خۆیان وەدەست هێنا بوو، کەوتنە قەتڵ وعامی ئەو کوردانەی کە بۆ ئازادی خۆیان دەگەڕان. عەجایەب نییە کە بزووتنەوەیەکی نەتەوەیی بەرگریکارانە بگۆڕێت بۆ بزووتنەوەیەکی نەتەوەیی دوژمنکارانە؟ عەجایەب نییە خەباتێکی سەربەخۆ خوازی بگۆڕێ بۆ کێشەیەك بیەوێ خەڵکانی دی بچەوسێنێتەوە؟ کورد لە ساڵی ١٩٢٩ دا ئاگری شۆڕشێکی تریان

هەڵایساندەوە، کە ئەویش، ئەگەر بۆ ماوەیەکی کورتیش بێ دامرکێنرایەوە، بەڵام مرۆڤ چۆن دەتوانێ باوەڕ بە بەردەوامبوونی چەوساندنەوەی گەلێك بکات کە سوور بێ لەسەر وەدەست هێنانی سەربەخۆیی و ئامادە بێ لەو پێناوەدا، هەر قوربانییەك چەند گەورەش بێ بیدات".

هەموو ئەو راپەڕین و شۆڕشە کوردیانەی لە دوای شۆڕشی ١٩٢٥ هاتن، بە هەمان توندو تیژی و دڕندەییەوە سەرکوت کران. لە ساڵی ١٩٢٧ داو وەك بڵێی کورد، واقیعی شکستیان بەزاندبێ، توانیان لە کۆنگرەیەکی نهێنی دا، هەموو رێکخراوە کوردییەکان لە سایەی دەستەیەکی باڵای سەر پەرشتکاردا یەك بخەن و ناویان نا رێکخراوی (خۆیبوون). لە پەیڕەوو پرۆگرامی (خۆیبوون)ـەوە بە دیار کەوت کە بزاڤی رزگاری خوازی کورد، بۆ هەتا هەتایە شەقڵی ئاینی وەلاناو ئامانجێکی بۆ خۆی دانا کە بریتی بوو لە وەدەست هێنانی سەربەخۆیی کوردستان یان بەلای کەمەوە وەدەست هێنانی حوکمی زاتی راستەقینە. ئیدی لەوساوە مەسەلەکە لەو دەرچوو کە بریتی بێ لە وەدەست هێنانی ئازادی ئەم تیرە یان ئەو هۆزە.

بەڵکو هەر بزاڤ و راپەڕینێکی کوردی لەوە بە دواوە دروشمێکی ناوەندی بۆ خۆی هەڵدەگرت کە بریتی بوو لە وەدیهێنانی سەربەخۆیی کوردستانی گەورە یان بەشێك لە بەشەکانی کوردستان، بەڵام شۆڕشگێڕانی کورد هەمیشە ئەو حەقیقەتەیان لە هزرو بیرا بوو کە ناتوانن رووبەڕووی هەموو ئەو حکومەتانەی عێراق و تورکیاو ئێران و سوریا ببنەوە کە کوردیان وەکو کەمایەتی نەتەوەیی بەسەردا دابەش کرابوو. هەروەها چاوەڕوانی کۆمەك و یارمەتی و هاوکاری بەشەکانی تری کوردستان بوون و بە فاکتەرێکی گرینگیان زانیوەو لە هەموو بزووتنەوە رزگاریخوازەکانی کوردا دەوری دیتوە. حەقیقەتێکی تریش هەبووە کە هەمیشە پێویست بووە لەبەر چاو بگیرێ، ئەویش ئەوە بووە کە کارێکی وەها نەکرێت لە کاتی شکستی سوپایی بزووتنەوە چەکدارییەکاندا نەتوانرێ پەنا وەبەر دەوڵەتە دراوسێکان ببرێ.

کەواتە ئەرکی سەر شانی (خۆیبوون) لە شۆڕشی تازەدا، ئەوە بوو ئەرکی سەرۆکایەتی سیاسی و هەم ئاهەنگی سوپایی لە ئەستۆ بگرێت. نەخشەکە وەها بوو کە یەکەمجار لە دوورترین شوێنی رۆژهەڵاتەوە دەست بە شۆڕش بکرێ، چونکە دەکەوێتە سەر سنووری یەکێتی سۆڤیەت و ئەمەش خۆی لە خۆیدا پشتیوانییەکی گەورەیە بۆ شۆڕش. هەروەها عەشیرەتی (جەلالی) کە خێوەتەکانیان، نزیکەی ١٥ هەزار خێوەتێك دەبوو، لە بنارو قەد پاڵەکانی چیای ئارارات دا هەڵدا بوو، یەکەم تەقە دەست پێ بکەن. هەروەهاش کراو ئەوجا عەشیرەتی (حەیدەران) بەدوایدا هاتو لە دوورترین ناوچەی رۆژاواوە شۆڕشی راگەیاند.
هەر کە ساڵی ١٩٣٠ هات ئیدی هەموو ناوچەی ئارارات تا سنووری تورکیا و ئێران و هەموو ناوچەکانی رۆژهەڵاتی دەریاچەی وان بوو بە بەرمیلێکی باروت و هەر ئانێ بتەقایەتەوە دەتەقییەوە.

٩-لە بنارو قەد پاڵەکانی چیای ئاراراتدا:

شۆڕشگێڕانی کورد ئەمجارە، لە رووی چەکەوە زۆر باشتر بوون وەك لە ساڵی ١٩٢٥، تا ئێستاش سەرچاوەی ئەم چەکەیان هەر نادیارە. ئەمجارە ئەفسەرێکی سوپایی کارامەو خاوەن ئەزموون بە نێوی (ئیحسان نوری) کە لە (بەتلیس) لە دایك بوو بوو، و کۆلیجی سوپایی ئەستەمولی تەواو کردبوو، و لە سوپای عوسمانی دا ئەفسەر بوو، سەرکردایەتی سوپایی شۆڕشەکەی لە ئەستۆگرت. ئەم ئەفسەرە کوردە لە ژێر ئالآی مستەفا کەماڵدا بەشداری شەڕی سەربەخۆیی تورکیای کرد، دژی یونان شەڕی کرد. ئەو دەمە پلەی نەقیب بوو. ئەو نەخشەیەی کە (ئیحسان نوری) دابنابوو، ئەوە بوو کە شۆڕش لە رۆژهەڵاتەوە هەڵگیرسێنرێ تا وەکو ئاگری نێو پوش بەرەو کوردستانی ناوەندی بتەنێتەوە و لە دەرسیم و دیاربەکرەوە بڕوات تا دەگاتە ئەو ناوچانەی کە بەر لە پێنج ساڵ شۆڕشی ١٩٢٥ گرتبونییەوە.

بەڵام ئیحسان نوری، سەرەڕای ئەوەی کە لە سەرەتاوە کۆمەڵێك سەرکەوتنی دیاری بە دەست هێنا، دەیزانی کە لە دوا ئەنجامدا سەرکەوتن بۆ شۆڕشگێڕانی کورد نابێت چونکە هێزی تورك لە رووی چەکەوە بە تایبەتی هێزو چەکی ئاسمانی، زۆر لە کورد باڵا دەست تر بوو . ئەمە جگە لەوەی هێزی تورك مەشقێکی چاکی پێ کرابوو، و جەنەڕاڵ ساڵح پاشای پسپۆڕو شارەزای شەڕی پارتیزانی سەرکردایەتی ئەو هێزەی دەکرد. هێرش و پەلاماری تورك بە هێزێکی تایبەتی دوانزە هەزار کەسییەوە دەستی پێکردو پاشان ئەم هێزە زیاد کراو گەیەنرایە چل هەزار کەس. ساڵح پاشا، لە یەك کاتدا دوو هێرشی لە دوو قۆڵی دەریاچەی (وان)ەوە دەست پێکردو توانی بە زەبری ئەو دوو هێرشە بەرەی کوردەکان شەق بکات و لە یەکتریان دابڕێ و خەتی پەیوەندییان بە کوردستانی ناوەندییەوە بپچڕێ و لەلایەکی ترەوە لە سنووری تورکیایان دابڕێ. کورد، لە شەرە یەك لا کەرەوەکەی دوای ئەو هێرشە دا، پتر لە هەزار کەسیان لێ کوژرا.

ئیحسان نوری پاشا، بەرانبەر بەم وەزع و حاڵە چ رێگەیەکی لە بەردەم نەما تەنیا ئەوە نەبێ کە قووەتە سەرەکییەکەی بۆ قووڵایی زنجیرە چیاکانی (ئاراراتی بچووك)و (ئاراراتی گەورە) پاشەکشە پێ بکات، بەو هیوایەی کە رێگەوبان و دۆڵە پڕ پێچ و پەناکان و لوتکەو زناران و رەوەزو زەندۆڵانی گرکانی دەرفەتی ئەوەی بۆ برەخسێنێ کە خۆ قایم بکەن و پشوویەك بدەن. هەروەها بە ئومێد بوو کە ئەو سروشتە شاخاوییە هەزار بە هەزارە بۆی ببێ بە پەناو دەرفەتی ئەوەی بۆ برەخسێنێ کە بۆ ماوەیەکی درێژتر درێژە بە شەڕ بدات.

ئیحسان نوری لە خوتبەیەکدا بۆ هاوڕێ جەنگاوەرەکانی، باسی بیرەوەرییە سوپاییەکانی خۆی لەم ناوچەیەدا بۆ کردن و گوتی: "چاك ئەوتان لە بیر بێ کە لە ساڵانی ١٩١٥ و ١٩١٧ دا سوپایەکی روسیا توانی بێتە قولایی (١٥٠) کیلۆمەتری خاکی تورکیاوە، بەڵام نەیان توانی دەرەقەتمان بێت، هەر چەندە گەمارۆیەکی دوو ساڵییان خستینە سەر بەڵام کاتێ کە یەکەم جەنگی جیهانی تەواو بوو ئێمە هێشتا هەر مابوین و هیچمان لێ نەهاتبوو.

مەبەستی سیاسی ئەم پاشەکشەیە بریتی بوو لە خۆ قایم کردن لە سێ سنووری روسیاو ئێران و تورکیا و بەرگری کردن لەم قەڵا سەختەو راگەیاندنی دەوڵەتێکی کوردی سەربەخۆ لە ناوچە رزگار کراوەکان و دامەزراندنی حکومەتێکی کاتی و هەوڵدان بۆ گەیاندنی دۆزی کورد بە کۆمەڵەی نەتەوەکان لە رێگەی هێزێکی دۆستی کوردەوە. بەڵام ئەم هێزە کێ بوو؟ ئەمە هێشتا مەعلووم نەبوو. هیچ شتێکیش لە گۆڕێ نەبوو کە ئاماژە بێ بۆ ئەوەی هێزێك هەبێ ئەم دەورە بدینێ لەگەڵ ئەوەشدا کوردەکان، هەر بە تەما بوون ئەو هێزە فریایان بکەوێ و رزگاریان بکات. بەڵام جارێکی دی هیواو ئاواتەکانی کورد هەڵوەرین کاتێ (رەزای یەکەم)ی شای ئێران دەستووری دا کە رێگە گرینگ و سەرەکییەکان لە کوردەکان دابخرێ و نەهێڵرێ لەو رێگایانەوە هیچ شتێکیان پێ بگات. هەروەها ئێران، لەسەر داوای تورك، هێزێکی سوپایی بە فەرماندەیی عەقید (نەخشەوان)ی کۆنە ئەفسەری سوپای تزاری روسی نارد بۆ ناوچەکە تا تەیارو ئامادەبێت بۆ پەلاماردانی سەنگەرەکانی شۆڕشگێڕانی کورد لە کات و شوێنی پێویستدا.

ئەو هێرشە چاوەڕوان کراوە لە چیای (موسا داغ)ەوە دەستی پێکرد. ئەمە ئەو چیایەیە کە گەییە ئاستی نێودارترین چیای جیهان، پاش ئەوەی (فرانس ڤیرفیلس) لە ساڵی ١٩٣٣ دا کتێبێکی نووسی دەربارەی قەسابخانەکانی تورك دژ بە ئەرمەن لەو چیایەدا. نەخشەوان، توانی هێزەکانی کورد دەرپەڕێنێ و تا بنارو قەد پاڵەکانی چیای ئاراراتی بچووك دوایان بکەوێ. هەر چەندە عەقید نەخشەوان لەو شەڕەدا کوژرا، بەڵام شۆڕشگێڕانی کوردیش لە دوای ئەو شەڕە لە سنووری ئێران و لە سنووری سۆڤیەت دابڕان. شۆڕشگێڕانی کورد بەرگرییەکی زۆر دلێرانەیان کرد، زەرەرو زیانی گیانی و ماڵی گەورەیان لە هێزەکانی تورك دا.. بەڵام رووداوەکان بە ئاشکرا دەریان خست کە زەمەن و سەردەم لە دوای جەنگی جیهانی یەکەمەوە زۆر گۆڕاوە، بەلای کەمەوە لە رووی سوپاییەوە زۆر گۆڕاوە. بەڵام ئەوزارو ئامێرەکانی سەرکوتکردن بە هەمان توندو تیژی خۆیانەوە مابوونەوە، بەڵام بە شێوەیەکی تازەترو هاوچەرخانەتر. هێزی زەمینی تورك هەر کاتێ نەیان توانیایە پەلاماری سەنگەرەکانی کورد بدەن و پێشڕەوی بکەن، هانایان وەبەر چەکی ئاسمانی دەبرد. حەسەنی ئەرفەعی، مێژوونووسی ئێرانی، زۆر بە چاکی وەسفی ئەو رووداوانەی کردووەو نووسیویەتی: "فڕۆکەکانی تورك کاتێ کە نەیان دەتوانی چەکدارە کوردەکان، لە سەنگەرە قایم و پۆشراوەکانیان دەرپەڕێنین، دەکەوتنە پەلاماردانی ژن و منداڵ لە نێو ئوردوگاکانی

پشـتەوەو خێـوەت و شـوێنەکانیان بـە نزمـی و بـە چـەکی سـووك دادەبێـژت. یـان مـەڕو ماڵاتەکانیانی قڕ دەکرد".
شۆڕشـگێڕە گـەمارۆ دراوەکـان، لـە نـا ئومێدییـەوە بانگـەوازی داوای کۆمـەکیان لـە (چـیای ئاراراتی پـیرۆزەوە) نـارد. ئـەم بانگـەوازە بـە نهێنی لـە سەرانسـەری تورکیـادا بڵاوکرایـەوەو تەنانـەت گەییـە سـوریاو عێـراقیش. کـوردی سـوریا لـە ڕێگـەی تایبـەتی خۆیانـەوە ئـەم بانگەوازەیان گەیاندە بەیروت و پاریس.
کۆمەڵـەی نەتـەوەکان لـە جنێـف نوسـخەیەکیان لـەو بانگـەوازە بەدەسـت کـەوت. بەڵگەنامـەی (sawisdats) ئەو سەردەمە بەم رستە کاریگەرە دەستی پێکرد بوو:
"بـرا کوردەکانمـان.... دەسـت و بـرد بکـەن و بیسـەلمێنن کـە شایسـتەی ئـەوەن ڕۆڵـەی نەتەوەیەکی گـەورە بن. چۆن قاییل دەبن ڕۆڵـەکانی گـەلی کوردی نـەجیب و خانـەدان وەکو کۆیلەو بەندە لە ژێر نیری تورکاندا بژین، ئەو تورکانەی بەڵێنیان داینێ کە ئێمـەش دەوڵـەتی سـەربەخۆی خۆمـان هـەبێ لـە نێـوان ئێران و عێراقدا؟... وەرنـە ریـزی ئـەو خەباتـەوە کـە لـە پێناوی رزگارکردنی براکانمان لە چنگی داگیرکەری تورك، دەستمان دایێ.. بەشداری بکـەن لە ئازاد کردنی ئەم خاکەدا کە هەزاران ساڵە لە سەری دەژین... چـەند دەسـتە جـەنگاوەرێکی کوردسـتانی سـوریا بـە دەنگـی ئـەم بانگـەوازەوە هـاتن و چـوونە خـاکی تورکیـاوە تـا لـە باشووریشەوە شۆڕش هەڵگیرسێنن.
لـە کۆتـایی تـەمووزی سـاڵی ١٩٣٠ دا شێخ ئەحمـەد بـارزانی لـە باکووری عێراقەوە هێزێکـی پێنج سەد کەسی بە فەرماندەیی برا بچووکەکەی (مستەفا بارزانی) نارد بۆ خاکی تورکیاو لە (ئورەمار)دا پەلاماری تورکەکانی داو غافڵگیری کردن، بەڵام شتەکە لـەوە زیـاتر تەشـەنەی نـەکرد. هێزەکـانی تـورك کـە لـە رووی ژمـارەو چـەکەوە بـاڵا دەسـت تـر بـوون، توانیـان ئـەو جـەنگاوەرە کوردانـە تێك بشـکێنن کـە لـە وڵاتـە دراوسـێکانەوە هـاتبوون و پاشەکشـەیان پـێ بکەن. لە لایەکی ترەوە مەلایانی کورد بانگەوازێکیان بۆ سـەفیرانی دەوڵەتـە ڕۆژاواییـەکان لـە بەغداو کۆمەڵەی نەتەوەکان نارد، ڕۆژنامەی (الرابطة العربية)ش کە لـە کـەرکووك دەردەچـوو بـڵاوی کـردەوە. کەچـی ئـەو بانگـەوازەی کـە دەیویسـت "سـەرنجی رای گشـتی جیهـانی بـۆ تاوانـەکانی تـورك دەرهـەق بـە کـورد و قـەتڵ و عـام و لـە نێـو بردنـی کـوردان ڕاکێشـێت" دەنگدانەوەیەکی ئەوتۆی نەبوو.
لـەم کاتـەدا شۆڕشـگێڕەکان پـتر سـەنگەرەکانیان قـایم کـردو مقاوەمـەتی قارەمانانـەیان زیـاتر کرد، بەو ئومێدەی بتوانن خۆڕاگرن تا وەرزی زستان بێت و پرزە لەبەر هێزەکانی تورك ببڕێ و چیتر نەتوانن بێنە پێشێ. بەڵام زۆری نەبرد سەیریان کرد ناچارن دەستبەرداری بەرگری و مقاوەمەت بن، چونکە فیشەك و تەقەمەنی و هەموو شتێکیان لێ بڕا، ئیدی ئەوانە، مـەرگیان پـێ چاکتر بـوو لـە یەخسـیری تـا دوا فیشـەك بـەرگرییان کـردو مـردن و ئـەوانی تـریش نـاچار بوون لە پایزدا خۆیان تەسلیم بە هێزەکانی تورك بکەن.

١٠-حەوت سەد هێندەی تاوانەکەی لید یس Lidice

تۆڵە سەندنەوەی تورك لە شۆڕشگێڕانی کورد، یەکجار دڕندانە بوو. باشترین وەسفێك بۆ وەزع و حاڵی ئەوساکە ئەوەیە کە (جاڤید)ی پسپۆڕی کۆمەکی جیهانی کردوویەتی و نووسیویەتی و دەڵێ: "ئەگەر هۆلاکۆ و تەیمور لەنگ بمابان، زۆر بە قوتابییە تورکەکانیان خۆشحاڵ دەبوون و حەسودییان بەکارە دڕندانەکانیان دەبرد". حەوت سەد گوندی کورد لەگەڵ عاردی دا تەخت کران و هەموو خەڵکەکانیان هاتنە سەربڕین جگە لە تاك و تەرایەکیان نەبێ کە بۆ ئەشکەوتەکانی ئارارات هەڵاتن و ئەوە بوو بە دوازدە ساڵ بەر لە تاوانەکەی (لیدس) لە کوردستانی تورکیادا حەوت سەد جاری یەك لە دوای یەك هەمان تاوان جێبەجێ کرا بێ ئەوەی کەسێك یان لایەنێك ئامارژەیەکی بۆ بکات چ جای موناقەشە کردن و هەوڵدان بۆ ئەوەی کە سنوورێکی بۆ دابنرێ. هەروەها هەموو ئەندامانی سەرکردایەتی شۆڕش کە (٥٣) کەس بوون، پاش دادگاییەکی سوپایی رواڵەتی، لە دیاربەکر هاتنە ئیعدام کردن و سەربڕین.

لە هەوڵێك دا بۆ ریشەکێش کردنی بزاڤی رزگاری کورد، پرۆسەیەکی پاکودان و لە نێو بردنی رۆشنبیران و زانایانی کورد بە شێوەیەکی دڕندانەو هۆڤیانەی وەها دەستی پێکرد کەمێژوو وێنەی نەدیتوە: هێزی جەندرمەی تورك سەد کەسیان لە رۆشنبیرانی کوردی خەڵکی ناوچەی (وان) لە مامۆستاو ئەدیب و قوتابی گرت بە تۆمەتی ئەندامێتی لە حیزبی (خۆیبوون)یان هاوسۆزی لەگەڵ حیزبی گۆرین دا. هەر هەموو ئەمانە بەدەست و پێی بەستراوەوەو دوای ئەوەی بە بەلەم تا ناوەندی دەریاچەکە گوێزرانەوە، ئەوسا بەو حاڵەوە فڕێ درانە ناو ئاوی دەریاچەکەوە.

وەکو درێژەی سیاسەتی (هێمن کردنەوەی ناوچەکە)و (گەڕانەوەی ئەمن و ئاسایش و ئارامی بۆ ناوچەکە) حکومەتی ناوەندی دەستووری کۆچاندنی هەموو ئەو عەشیرەتانەی دا کە بەشداری شۆڕشیان کرد بوو. بەمجۆرە بەم هەنجەتە پتر لە پەنجا هەزار کەس راگوێزران بۆ ناوچەیەکی دووری سەدان کیلومەتر لە زێدی خۆیانەوە دوور، تا لەوێ لە ناو چڕە دانیشتوانی تورك دا، لە رۆژاوای وڵات و کەناری باکووری دەریای سپی ناڤین دا بۆ خۆ لە دووری وڵاتی خۆیان وەکو قەترە لە دەریادا بژین. پرسە بۆ ئەو کوردە ئیعدام کراوانە لە هەموو مزگەوتە کوردەکانداو تەنانەت لە (دیمەشق)ش دانرا.

بەڵام ئەنقەرە، هێندەی دی بەها مرۆڤایەتییەکانی پێشێل کرد، بەتایبەتی کە دڵنیا بوو نە کۆمەڵەی نەتەوەکان و نە هیچ دەوڵەت و لایەنێك لە دنیادا ئامادەیە لەسەر گەلێك وە جواو بێت کە مەسەلەکەی دەورێکی ئەوتۆ لە سیاسەتی بەرژەوەندییە هاوبەشەکانی زل هێزەکاندا نابینێ. بۆیە زۆر بەرپرسی رەسمی تورك بێ شەرم و بێ پەردە هەڵوێستی خۆیان لەمەڕ کورد دەربڕی. (عصمت اینونو)ی سەرەك وەزیران لە (سیفان)دا رایگەیاند: "تەنیا نەتەوەی تورك ماف ئەوەیان هەیە لەم وڵاتەدا بژین و داوای ماف نەتەوەیی بکەن" محەمەد عزت-ی

وەزیری داد-یش دوای لە نێو بردنی شۆڕشی کورد گوتی: "ئەم وڵاتە نیشتمانی تورکە، هەر کەسێك ئەسڵی تورك نەبێ، لەم وڵاتەدا تەنیا یەك ماف هەیە، ئەویش ئەوەیە کە وەکو کۆیلە بژی".

کەمالیستەکان، سیاسەتی تواندنەوەی نەتەییان دژی کۆیلەو بەندە نا تورکەکان، زۆر بە خەست و خۆڵی لە ناوچەی دەرسیم دا خستەگەڕ. پێش هەموو شتێك ناوی دەرسیمیان گۆڕی بە (تونجەلی) کە ناوێکی تورکییە. لە سییەکاندا دەیان هەزار جووتیاری ئەم ناوچەیە راگوێزران. جێبەجێ کردنی سیاسەتی کەم کردنەوەی چڕی دانیشتوانی ناوچە کوردییەکان تەنیا لە عۆدەی سوپاو جەندرمەدا نەبوو، بەڵکو قانوندانەری ئەنقەرەش بەشی خۆی تێ خست، لە ئایاری ساڵی ١٩٣٢ دا یاسایەکی دەرکرد کە شەرعیەت بە راگوێزان و کۆیلاندنی کوردان دە دات و بە ئاشکرا حەڵاڵی دەکات:

هەر کەسێك زمانی زگماکی تورکی نەبێ، بۆی نییە خانوو وماڵ لەم ناوچانە دروست بکات. ئەوانە بۆیان نییە سەندیکای کرێکاران و کۆمەڵەی پیشەیی دابمەزرێنن، وەزیری ناوخۆ دەسەڵاتی ئەوەی دراوەتێ بە بڕیاریکی کارگێڕی، ئاسایی هەموو کۆمەڵە نا تورکییەکان هەڵوەشێنێتەوە. کەچی یاسای ژمارە (٢٥١٠)ی ساڵی ١٩٣٤ زۆر وردترو دیارتر گوزارشتی لە ئامانجەکانی ئەنقەرە کردووە، بەپێی ئەم یاسایە تورکیا کراوە بە سێ ناوچە. ناوچەی یەکەم هەموو ئەو شوێنانە دەگرێتەوە کە "رۆشنبیری تورکی بە تەواوەتی تێدا چەسپیوە"و بەگوتەی پسپۆڕانی سیاسەتی تورکاندن پێویست ناکات هیچ دەسکارییەکی بکرێ. بەپێچەوانەی ئەوەوە، ئەو ناوچە کوردیەی کە لە قانونی گۆڕیندا ئامارژەی بۆ کراوە، لەو ناوچانەیە کە "پێویستە لەبەر هۆی تەندروستی، ژینگە، رۆشنبیریی، سوپایی و ئەمنی چۆڵ بکرێ و نابێ لە ئێستە بەدواوە هیچ کەسێکی تێدا نیشتەجێ بکرێ".

چەند شوێنێك لە چوار چێوەی ئەم ناوچەیەدا تۆمارو دیاری کران، کە بریتی بوون لە: تونجەلی (دەرسیم)، وان، قرس، بەشی باشووری دیاربەکرد، بنگوڵ و موش). یاسای نێوبراو چارەنووسی ئەم خەڵکەی لەبەر چاو بوو کە لە ناوچەی دووەمەوە (ناوچەی کوردان) دەگوێزرانەوە بۆ ناوچەی سێیەم. لە وێداو لە کۆمەڵگەو ئۆردوگای زۆرەملێی بە حەسیر دروست کراو، نیشتەجێ کران. ناوچەکانی رۆژاوا، بە تایبەتی کەنارەکانی دەریای ناڤین دیاری کران و پێشنیاز کران بۆ نیشتەجێ کردنی ئەو کوردانەی کە بڕیاری راگوێزانیان درا، هەڵبەتە بەو مەبەستەی لە نیشتمانو زێدو زمان و رۆشنبیری و ناسنامەی نەتەوەیی خۆیان دایان بڕن. یاساکان هەر بەوەندەوە نەوەستان، بەڵکو ئەوەشی حەڵاڵ کرد "ئەگەر زروف ئەمنی دەوڵەت بخوازێ" عەشایەرە کۆچەرەکان لە تورکیا دەربکرێن.

لەو کاتانەدا کە دەست بەجێبەجێ کردنی ئەم یاسایە کرا، ئیدی جەندرمەی تورك خەنی بوون، بە بیانووی گەڕان بە دوای چەکی شاراوەدا، کەوتنە گیانی جووتیاران. لێیان دان، سوکایەتیان پێ کردن، بەروبوومی کشتوکاڵییان سوتاندن. کەچی هەر هەموو ئەم رەفتارانە تینویەتی تورکیان نەشکاند، ئەو تورکانەی بەردەوام بوون لەسەر سیاسەتی دوژمنکاری دژ

بەو کوردانەی کە ئیعترافیان بە بوونی نەدەکرد. لەو کاتانەدا کە حکومەتی تورکیا، لە ئەنقەرەدا بە نوێنەرانی ڕۆژنامەوانی جیهانیان ڕادەگەیاند کە ماف کەمە نەتەوەییەکان پێ شێل ناکرێ و هەمیشە ڕێزی دەگیرێ، سەرۆك کۆمار داوای لە پەرلەمان کرد، هەڵبەتە پاش ئاڵۆز بوون و هەڵکشانی مەسەلەی کورد، کە "پێویستە دەسەڵاتی بێ سنوور بە حکومەت بدرێ، تا بتوانێ بە سەر ئەم شێرپەنجەیەدا زاڵ ببێ و لە ڕیشەوە دەری بێنێ"[٧].

١١-قەسابخانەیەکی بەشەری لە پشت پەردە تاریکەکانی سیاسەتی نێو دەوڵەتییەوە:

نۆرە هاتە سەر جووتیارانی کوردی ناوچەی دەرسیم تا بە شێوازە تورکییە باوەکە مامەڵەیان لەتەکدا بکرێ: شێوازی چەقۆی خڵتانی خوێن و تینوی سەربڕین. کاتێ لە ساڵانی ١٩٣٦ و ١٩٣٧دا لە ڕووی سیاسەتی تورکاندن، سیاسەتی دزی و تاڵانی، ڕاوەدونان، هەڵگەڕانەوەو ڕاپەڕین و کەوتنە بەرگری لە خۆیان دژی ئەو زێدەگاڤیانەی لەلایەن سەربازو جەندرمەی تورکەوە دەکرایە سەر گوندەکانیان.

لە کاتێکدا مەفرەزەیەکی پۆلیس وەکو خووی هەمیشەییان بە دوای چەك دا دەگەڕان، کۆمەڵێك جووتیاری یاخی تەقەیان لەو مەفرەزەیە کرد، لە ماوەی چەند ڕۆژێکی کەمدا هەزاران جووتیار پەیوەندییان پێوە کردن.. سوپای تورك، بۆ ئەوەی ڕووداوەکە گەورە نەبێتەوەو هەر لە جێوە خەفەی بکەن، ئەمریان دەرکرد هەرچی پیاوی ٢٦- ٢٨ ساڵان هەن بکرێن بە سەرباز. سوپای تورك، ئەو داوایەشیان ڕەفز کرد کە لەلایەن کوردکانەوە کرابوو بۆ گفتوگۆ. تورکەکان داوایان لە جەنگاوەرانی کورد کرد، کە ژمارەیان لە هەشتا هەزار کەس پتر بوو، بێ چ قەیدو شەرتێك خۆ بەدەستەوە بدەن. لە هەوڵێکدا بۆ ناساندنی سەر هەڵدانی ئەم (شێرپەنجەیە) کوردەکان لە ١٩٣٧/١١/٢٠ یادداشتنامەیەکیان بۆ کۆمەڵەی نەتەوەکان نارد کە: "حکومەتی تورکیا قوتابخانەکانی ناوچەکانمان دادەخات و زمانی کوردیمان لێ قەدەغە دەکات و هەردوو وشەی کوردو کوردستان، تەنانەت لە ژێدەرو سەرچاوە زانستییەکانیشدا دەسڕێتەوە. شێوازی دڕندانەو هۆڤیانە بەکار دێنێ تا کوردەکان ناچار بکات، بە تایبەتی ژنان و کیژان کە لە پرۆژە سوپاییەکانی ناوچەی عەنەدۆڵدا، کار بکەن. هەروەها کورد لە شێوەی گروپی دە کەسی دا ڕادەگوێزێ بۆ ناوچە تورکییەکان، بە جۆرێك کە ڕێژەی کورد لەوێندەر لە ٠,٥٪ تێ نەپەڕێ".

کوردەکان، تا دوا ساتەکانیش دڵی خۆیان بەوە خۆش دەکرد کە پشتیوانییەکی دەرەکی فریایان بکەوێ و بتوانن بەرەڤانی لە بوونی هەڕەشە لێکراوی خۆیان بکەن. بەڵام کۆمەڵەی نەتەوەکان. (عصبە الامم) لە ساڵی ١٩٣٧دا زۆر مژول بوو: جەنگی چینی ژاپۆنی تازە هەڵگیرسابوو، شەڕی ئەهلی ناوخۆی ئەسپانیا گەیی بووە لوتکە. کۆمەڵەی نەتەوەکان ئەو حەقیقەتەی بۆ دەرکەوتبوو کە هیچ توانایەکی پراتیکی نییە، بە تایبەت دوای ئەوەی نەیتوانی ئەو بڕیارانە بەسەر ئیتاڵیادا جێبەجێ بکات کە ئبیسینیای داگیر کرد. بۆیە ئەوەی

لەو گۆشە تاریکەی سیاسەتی نێودەوڵەتیدا، لە عەنەدۆڵ رووی دەدا، کەس خۆی لێنەکردە خاوەن و بایەخێکی ئەوتۆی نەدرایێ. بەم جۆرە عەمەلیاتی سوپایی لە ناوچەی دەرسیم دا زیادی کردو توندتر بوو. هێزی پەلاماردەری تورك بێ جیاوازی کەوتە سەر بڕینی خەڵکی بێ دیفاع، بە تایبەتی ئەوانەی کە خۆیان تەسلیم کرد بوو. ئەو رووداوەی دەرسیم لەو راپۆرتەدا تۆمار کراوە کە زانای روس، باسیل نیکیتن نووسیویەتی، هەروەها نوری دەرسیملی لەو بەڵگەنامەیەدا کە لە ساڵی ١٩٥٢ لە شاری حەلەب بڵاوکرایەوە وردو درشتی شۆڕشی دەرسیمی تۆمار کردووە.

لەم دوو بەڵگەنامەیەوە،ئەوە بە دیار دەکەوێ کە کاتێ تورکەکان نەیان دەتوانی شۆڕشی کوردەکان تێك بشکێنن و بە سەریاندا زاڵ بن، بە تایبەتی لەو ناوچە توش و سەختانەی کە بەرزی دەگەییە (٣) هەزار مەتر، هیندەی دی دڕندانە رەفتاریان دەکرد... بۆ نموونە هەندێ یەکەی سوپایی، قەدپاڵ و بنارەکانی چیای (توژك) یان گرت. کوردەکان، بە تایبەتی ژن و منداڵ، ناچار بوون لە تاو تۆپباران و بۆردومانی ئاسمانی هەڵێن و پەنا وەبەر ئەشکەفت و موغارە قوڵ و زۆرەکانی ئەو دەڤەرە بەرن.

کە سەربازە تورکەکان زانیان ئەو خەڵکە چوونەتە ئەشکەوتەکانەوە، بەردەمی ئەشکەوتەکانیان لێ گرتن و نەیان هێشت شتاقیان بێنە دەرێ و ئەوجا کەرەستەی بیناسازییان هێنا و زارکی شکەفتەکانیان هەڵچنی و ئەو ژن و منداڵانەیان زیندە بە چاڵ کرد... لە هەندێ حاڵی تردا دەچوون ئەشکەوتەکانیان قانگ دەدا تا خەڵکەکە بێتە دەرێ، کە دەشهاتنە دەرێ بەسونگی تێیان بەردەبوون و هەموویان دەکوشتن. ژمارەیەکی زۆر لە ژن و کیژ خۆیان لە لوتکەی شاخەکانەوە هەڵدەدێرایە نێو دۆڵە هەزار بە هەزارەکان یان نێو رووبارەکانەوە، ئەو مەرگە کارەساتاوییەیان پێ باشتر بوو لەوەی بکەونە بەردەستی تورك و بە تۆبزی زەوتیان بکەن و سواریان بن.

لە کۆتایی ساڵی ١٩٣٧دا، وەختێ (عصمت انینو)، لە جێی کەمال ئەتاتورك بوو بە سەرۆك کۆمار، دەربارەی چارەسەری کێشەی دەرسیم رایگەیاند کە: "بە یەکجارەکی لەم کێشەیە رزگار بووین، هەموو کارە سەربازییەکانی تورکە چیاییەکانمان پاکسازی کرد".

هەر چەندە کوردەکان چ ئومێدێکیان بە سەرکەوتن نەما، لەگەڵ ئەوەشدا بەرەڤانییەکی قارەمانانەیان کرد، بە رادەیەك کە حکومەتی تورکی ناچار بوو سەد هەزار سەرباز بخاتە ژێر چەکەوەو، (جەلال بایار)ی سەرەك وەزیران دان بەوەدا بنێ کە ئەمن و ئارامی بە تەواوەتی لە ناوچەکەدا بەرقەرار نەبووە "لەبەر ئەوەی سوپاکەمان، مانۆری سوپایی لە ناوچەی دەرسیم دا دەکات". خەڵکی ئەم ناوچەیە رادەگوێزین و بەوەش کێشەکە بە تەواوەتی بنج بڕ دەکەین. ئەوە تاقە چەك بوو کە بە هۆیەوە کۆتاییان بە مقاوەمەتی کورد هێنا هەندێ کەس لەو باوەڕەدان کە پتر لە پەنجا هەزاتر کەس لە ماوەی دوو ساڵی شەڕدا هاتنە کوشتن و سەربڕین. دوو هێندەی ئەم ژمارەیەش هاتنە راگوێزان، ئەنقەرەش جارێکی دی سێدارەی بۆ هەڵخستن بەو مەبەستەی کە بزاڤی رزگاری کورد ریشە کێش بکات... ئەوە بوو دوانزە کەس

لە سەرانی شۆڕشەکە ئیعدام کران کە هەردوو پەرلەمانتاری ئەندامی پەرلەمانی تورکی "سەید عەبدولقادر"و "حەسەن خیریی" یان تێدا بوو چونکە پەیوەندییان بە شۆڕشەوە کردبوو. حکومەتی تورکی، لە سالآنی دووەم جەنگی جیهانی دا مژولی کۆمەڵێك کێشەی دی بوو، بۆیە خۆی لە مەسەلەی کورد بێدەنگ کرد. بەڵام هەر بەردەوام بوو لە چەوساندنەوەی رۆڵەکانی ئەو میللەتەی کە رقی لێیان بوو. تاکو رۆژگاری ئەمرۆش لە تورکیادا بە رەسمی دان بە بوونی کوردا نەنراوە.

فەسڵی پێنجەم

گەرماوی هەتاوی هاوچەرخ

وەزع و حاڵی کورد، لە تورکیادا پاش دووەم جەنگی جیهان

١- چ شتێك "خەڵکانی کۆنە پەرستی (هاندا) بانگەشەی کۆمۆنیزمی بلاوبکەنەوە".

سەرەك کۆمار، خاکەنازێکی بە دەستەوە گرت و ئەوجا وەکو ئەکتەرێك خۆی بنوێنێ، دەمە خاکەنازێك چیمەنتۆی خستە نێو شیش بەندێکەوەو بەمە بەردی بناغەی پردی سەر لقێکی رووباری فوراتی دانا. ئەوجا بە دەم زەردەخەنەیەکەوە: زەردەخەنەی پیاوانی دەوڵەت روانییە کامیرای تەلەفزیونەکان، دەستی بەسەر کوڕێکی لاودا هێناو لێی پرسی: "دەزانیت من کێم؟". کوڕەکە وەك بڵێی ماموستایەکانی زۆری لەگەڵ ماندوو بووبن و پرۆڤەیان پێ کردبێ و تەواو تەڵقینیان دابێ بەلەز هاتە وەلام: "سەرۆکی ئەنجوومەنی ئاسایشی دەوڵەت و سەرکۆمار جەنەڕاڵ کەنعان ئیڤرین". ئەمە لە ئاخرو ئۆخری مانگی ت ١٩٨١/٢ دا بوو. ئەو کاتە بوو کە سەر کۆماری تازەی تورکیا، یەکەم سەردانی شارانی ئورفە، دیار بەکرو مەلاتییەی کرد کە گەورەترین حامییەو سەربازخانەی سوپای تورکی تێدا بوو. لەم سەردانەدا فەرماندەی گشتی هێزی چەکدارو سەرەك وەزیران (ئولوسو) یاوەری بوون.

جەنەڕاڵ، مانۆڕێکی سوپایی سازدا کە تانك و فرۆکەش بەشدارییان تێدا کرد، بەمەش بوونی چڕی سەربازی بەو حەشاماتە پیشاندا کە لە مەلاتییە خڕ بوو بوونەوە. پاش تەواو بوونی مانۆرە سوپاییەکە، هەواڵێکی راگەیاند، کە بە خۆی ناوی لێنا هەواڵێکی گرینگ بۆ خەڵکی شار، کە زۆربەی هەرە زۆریان کوردو ئاشووری بوون، کەمینەیەکی زۆر کەمی تورکیشی تێدا بوو، رووی دەمی تێکردن: "دەبوایە هەواڵەکەتان بزانیبایە، بەلام قەیدی نییە من بۆتانی دووبارە دەکەمەوە: بارەگای لەشکری دوو، لە سەرەتای ساڵی ١٩٨٣ دا دەگوازرێتەوە بۆ مەلاتییە".

کاتێ جەماوەرە کە چ کاردانەوەیەکی ئیجابی نەنواند و (ئیڤرین) لە بری ئەو هەواڵە گرینگە، چ چەپڵەو چەپڵە رێزانێکی گوێ لێ نەبوو. یەکسەر هەستی بەوە کرد کە ئەزموونی رابردووی خەڵکی ئەم دەڤەرە لەگەڵ سوپای تورکی دا، دیوارێکی بەفرینی لە نێوان هەردوولادا دروست کردووەو، خەڵکەکە بە چاوی رەفزو گومانەوە دەڕواننە سەربازی تورك، بۆیە زمانی گۆڕی و راستەوخۆ دواندنی: "هەندێ خیانەتکار هەن دەڵێن گوایە گواستنەوەی بارەگای لەشکری دوو بۆ مەلاتییە، بۆ چەوساندنەوەی خەڵکی ئەم دەڤەرەیە.. ئازیزەکانم، چما ئەم خاکە هی کێیە کە ئەوانە دەڵێن گوایە ئێمە دەمانەوێ خەڵکەکەی بچەوسێنینەوە؟ چما هەموو هەر هاوولاتی تورك نین؟ هەموومان لە باشوور تا باکوور، لە رۆژهەلات تا رۆژئاوا، قوربانیمان لە پێناوی ئەم خاکە نەداوە؟ ئایا بە درێژایی مێژووی ئەم ولاتە شەهیدانمان و رۆڵەی شەهیدەکانمان لە تەنیشت یەکەوەو لەم خاکەدا نەناشتووە؟ کە ئەمە

وەزع و حاڵو واقیعەکە بێ، ئیدی بۆچی دەبێ نیازی چەوساندنەوەی خەڵکی ئەم دەڤەرەمان هەبێ، ئاخر بۆ؟ ئەم قسەو قسەلۆکانە، خۆیان لە خۆیاندا خیانەتن".

بەڵام کوردی خەڵکی ئەم شارە، کە ژمارەی دانیشتوانی لە سەد هەزار کەس پترن، ئەمجارەش خۆیان شێلو نەکردو زەحمەتی چەپڵە لێدانیان وەبەر خۆنەدا. چونکە پێشتر بەشێك لە یەکەکانی لەشکری (دوو)یان ناسی بوو. ئەوەیان بیر مابوو کە کاتێ خەڵکی شاری (گازانتیب)ی نزیکی شاری مەلاتییە، لە ساڵی ١٩٦٨ دا خۆپیشاندانیان کرد و داوای ئازادی بەکارهێنانی زمانی کوردی و هەندێ مافی خودی تریان کرد، چۆن ئەو یەکە سوپاییانە سەرکوتیان کردن.

(هلموت فون مولتکە) کاتێ لە سەدەی رابردوودا لە تورکیا دەبێ و سەردانی مەلاتییە دەکات، یەکەم کەس بوو کە سەرنجی ئەوروپاییەکانی بۆ ئەم شارە راکێشاو (مولتکە) لەو سەروبەندەدا بەم جۆرەی وەسف کردووە: "شارێکی گرینگە. نزیکەی (٥) هەزار ماڵی قوڕی تێدایە، سەربانی ماڵەکان تەختن و هەر سەربانێك بووە بە بانیژە بۆ ماڵەکەی سەروی خۆی. گومەزی مزگەوتەکان و قوبەی گەرماوەکانیش بە قوڕو کا سەر سواغ کراون. هەر ماڵێکی شار حەسارێکی لە قوڕ دروست کراوی بە دەوردا کێشراوە. ئەمەش رەنگێکی بۆری بە هەموو شارەکە داوە. پێدەچێت تا ئێستا پەنجەرە لێرەدا نەبووبێ بە باو. بریا هێستر سوارێك بە ئێرەدا دەڕۆیی و کاغەزی (برشمان)ی پێ دەبوو تا رەسمی پەنجەرەی لەسەر بکردایەو بە دیواری ماڵەکانییەوە بنایە".

بەڵام ژیان لە مەلاتییەدا ئەوەندەش تاریك نەبوو وەکو لە دوورەوە دیمەنەکەی دەینواند. هەر چەند تەنێ لە وەرزی زستانی تەڕو توشدا ئاوەدان بوو، و خەڵکی تێدا بوو، لێ لە هاوین دا رێك لە شاری خێوانی چۆڵ و هۆڵ دەچوو. (مولتکە) هەستی بەمە کردووەو نووسیویەتی: "هەموو خەڵکی مەلاتییە، بۆ گوندی ئایسوسو بارگەیان لێك دەنا. ئەم گوندە نزیکەی (٥) هەزار ماڵی هاوینە دەبوو... ماڵەکان لە نێو دارستانی قەیسی و سێوو قۆخ و گوێز و هەنجیر رۆنرا بوون، ئەم دارستانە هێندە گەورە بوو کە بە پێیان دوو سەعاتە رێ دەبوو. سپیداری لق و پۆپ رێك و باڵابەرز، بەرەو ئاسمان هەڵدەکشان و دەکەوتنە سەروی دارو دەرختانی دییەوە، دەتگوت منارەی مزگەوتی نێو ماڵانی شارێکن. جۆگەیەکی یەکجار جوان، لە شاخەکانەوە دەهاتە خوارێ و ئاوی زوڵاڵ و شیرین بە نێو ماڵەکاندا دەڕۆیی، هاڕەو هاژەیەکی هێندە دڵگیری هەبوو ئەقڵ و هۆشی تاڵاند دەکرد". مرۆڤ ئەمڕۆکە ئەو وێنە و دیمەنانە نابینی کە مۆڵتکە لەمەڕ مەلاتییە لە هزرو بیرمانی دروست کردووە. وەکو هەر شارێکی تری کوردستانی تورکیا، وەکو دیاربەکر، گازانتیب، ئیلانیگ، یان ئورفە، چوار دەوری بەو گەڕەکە هەژارنشینانە تەنراوە کە جووتیارانی کۆچکردوو لە گوندەوە بۆ شار، ئاوەدانیان کردۆتەوە. هەروەها چوار دەوری بارەگای سەربازخانەکەش لەم ساڵانەی دواییدا بە گەڕەکی هەژارنشین تەنراوە.

٢- پێشڕەوی بۆ ڕۆژهەڵاتی تورکیا:

ئەگەر پانتایی خاکی کوردستان و ڕێژەی خەڵکی کوردستان لەگەڵ پانتایی و درێژەی خاك و دانیشتوانی تورکیادا بەراورد بکەی، ئەوا بوونی هێزی سوپایی تورك لە ناوچەکانی کوردستاندا ڕێژەیەکی یەکجار زۆرەو ڕێبواری ڕەوتەنیش هەست بەم حاڵەتە نا ئاساییە دەکات. ژمارەی سوپای تورك خۆی لە نیو ملیۆن کەس دەدا، ئەم نیو ملیۆنە کراوە بە چوار لەشکر (فیلق) دوو لەشکری ئەم سوپا زەبەلاحە لە کوردستاندا جێگیرە، لە کاتێکدا ژمارەی خەڵکی کوردستان لە کۆی چل و حەوت ملیۆن کەسی خەڵکی تورکیا، لە هەشت ملیۆن پتر نابێ، خۆ ئەگەر ئەو هێزی پۆلیس و کۆماندۆیانەی کە لە کوردستانن بخەینە سەر هێزی سوپای تورکیا، ئەوا ژمارەی هێزی چەکداری تورکی لە کوردستاندا دەگاتە زیاتر لە ٣ / ٢ ی هەموو هێزی سوپایی تورکیا، لە کاتێکدا کە پانتایی خاکی کوردستان لە ٣ / ١ ی پانتایی تێکڕای خاکی تورکیا پتر نابێت.

نابێ ئەوە لە بیر بکەین کە کوردستانی تورکیا پتر لە (٥٠٠) سەد کیلۆمەتر سنووری هاوبەشی لەگەڵ یەکێتی سۆڤیەتدا هەیە. بێگومان ئەمە هۆکارێکە کە تورکیای ئەندامی پەیمانی ناتۆ ناچار دەکات زۆرترین ژمارەی هێزەکانی لەوێ دا مۆڵ بدات. واتا بە پێچەوانەی ناوچەکانی سنووری ڕۆژاوایەوە. لەم دواییانەدا زۆر بنکەی ڕاداری ئەمریکی لە ڕۆژهەڵاتی تورکیادا دامەزرا، ئەمە جگە لەو بنکانەی کە پێشتر هەبوونە، بە تایبەتی پاش داڕوخانی بنکە ئەمریکییەکان لە ئێرانی پاش شۆڕشی ١٩٧٩.. هەروەها وێستگە جاسوسییەکان و پەیوەندی دووری سەر لوتکەکانی ئارارات کە بوردیان دەگاتە قوڵایی یەکێتی سۆڤیەت لایەکەوەو، دەگاتە ناو سوریاو عێراق لەلایەکی ترەوە. ئەم وێستگانە هەندێ عەمەلیاتی شناسایی (استطلاعي) سوپای زۆر گرینگ بۆ هاوپەیمانانی ناتۆ ئەنجام دەدەن.

بەڵام پاراستنی ئەم هەموو دام و دەزگایانە، هێشتا ئەوە ناخوازێ کە ٢ لەسەر ٣ ی هێزی چەکداری تورکی بە بەردەوامی لە خاکی کوردستاندا جێگیر بێ، دیارە دەبێت هۆیەکی دی بۆ ئەم تەحەشودە سوپاییە هەبێ، بە تایبەتی هەموو دەزانین کە پەیمانی دۆستایەتی و تەعەدا نەکردنە سەر یەکتر، لە نێوان تورکیاو یەکێتی سۆڤیەتدا هەیەو لە ساڵی ١٩٥٤دا هاتۆتە مۆرکرن. هەڵبەتە ئەم بوونە سوپاییە ڕیشەی خۆی هەیەو دەگەڕێتەوە بۆ دەیان ساڵ لەمەوبەر، ئەوە بوو پاش سەرکوتکردنی بزووتنەوەی دەرسیم لە ساڵانی ١٩٣٧ / ١٩٣٨ دا، حوکمی عورفی ڕاستەوخۆ بەسەر زۆربەی ناوچەکانی ڕۆژهەڵاتدا سەپێندراو کوردستان کرا بە مەڵبەندی تۆڕێکی چڕی مەخفەری جەندرمەو سەربازخانەی سوپایی و ئەم بارودۆخە تا ساڵی ١٩٤٦ بەردەوام بوو. لەو ساڵەدا بۆ ماوەیەکی کەم حوکمی عورفی هەڵگیراو پاشان سەپێنرایەوە.

کەمال ئەتاتورك لە ساڵی ١٩٣٨دا مرد. ڕەوش و وەزع و حاڵی تورکیا باش نەبوو، خەڵکی و تەنانەت تورکەکان بە خۆیانیش لە ڕەوشەکان بێزارو ناڕازی بوون. هەر لە سەرەتای ساڵی ١٩٤٦ـەوە بێزاری لە حیزبی کۆماری کەمالی گەییە لوتکە، چوکە پتر لە بیست ساڵ بوو، تاك لایەنە حوکمڕانی دەکرد. ئەو ڕەوشە تازەیەی تورکیا کارێکی وەهای کرد کە گرژی و دڕدۆنگی نێوان تورك و کورد، ئەگەر بۆ ماوەیەکیش بێ، سووك و کەم ببێتەوە. نوێنەرێکی (UN) بەمجۆرە باسی ئەو ماوەیەی کردووە: "هەندێ هێماو ئامانژەی پەڕاگەندە لێرەو لەوێ، لەم بوارو لەو بواردا بەرچاو دەکەوتن کە نیشانەی ئەوە بوون کەش و هەوای سیاسی ڕوو لە کرانەوە بوو".

کاتێ لە ساڵی ١٩٤٦ دا حیزبی دیموکراتی، وەکو حیزبێکی ئۆپوزیسیۆن دامەزرا، هەموو لایەنە بێزارو بێ تاقەتەکان لەو ڕەوش و وەزع و حاڵەی کە هەبوو، لە دەوری خڕبوونەوە. بەو مینبەرەیان دەزانی کە دەتوانن لێوەی گوزارشت لە خواست و ئامانجەکانیان بکەن و بۆ خۆ هەناسەیەك بدەن. لە هەمان ساڵدا یەکەم قەرز لە ئەمریکا وەرگیرا. ئەم قەرزە ئومێدی بوژانەوەی خێرایی بارودۆخی ئابووری وڵاتی زیندو کردەوە. سەرەك وەزیرانی تورك هەر لەو ڕوانگەیەوە کەوتە ستایشی "هاووڵاتیانمان لە ناوچەکانی ڕۆژهەڵاتی"، ئەوانەی کە جارێکی دی دڵسۆزی و گوێڕایەڵی خۆیان بۆ دەوڵەتی تورکیا سەلماندو بەشێوەیەکی گەلەك نموونەیی ئەرکیسەرشانی خۆیان ئەنجامدا..ئەو هەنگاونەش کە بۆ عەلمەنە کردنی وەڵات دەنران و حکومەت سوور بوو لەسەر جێبەجێ کردنیان، هەندێ سووك کرانەوە، بەمەش کوردی، لە خەڵکی پابەندتر بە ئاین، هەناسەیەکیان وەبەر هاتەوەو ڕێی خوێندنی ئایین لە قوتابخانەکانیشدا درا.

لە ساڵی ١٩٥٠دا، کاتێ کە حیزبی کۆماریی ئۆپۆزیسیۆن، بە ڕێبەری عەدنان مندریس، لە هەڵبژاردنی پەرلەمانیدا سەرکەوتنی تەواوی بە دەست هێنا، ئەمە بووە هۆی ئەوەی کە پرۆسەی: "بەشارستانی کردن" لە کوردستاندا هەندێ سووك بکرێ. پیاو ماقوڵانی ئاینی و تیرە ڕەوەندەکان، بەر لە هەموو کەسێك هەستیان بەم گۆڕانەی سیاسەتی تورکی کردو بە گۆڕانی باشیان لە قەڵەم دا. ئیدی جارێکی دی ئەو دەروێشانەی کە حکومەت بەڕاستی سەرکوتی دەکردن و ڕاوەدوی دەنان، پەیدا بوونەوەو بەشێوەی نیمچە ئاشکرا لە گوندەکاندا چالاکی خۆیان دەکردو بەشێك لەو پایەو دەسەڵاتە کۆمەڵایەتییەیان وە چنگ هێنایەوە کە لە دەستیاندا بوو.

٣-ئەو مەترسییەی هەڕەشە لە ئاسایشی دەوڵەتی تورکی دەکات:

لە کاتێکدا ئەنقەرە، هەندێ نەرمی نواندو گوشاری لەسەر مومارەسەی سرووتە ئاینییەکان کەم کردەوە، بەڵام لە هەمان کاتدا بەردەوام بوو لەسەر سیاسەتی توندو تیژ دەرهەق بە مەسەلەی نەتەوەیی لە کوردستانی تورکیادا. تورك بە ڕەسمی بەردەوام بوو لەسەر حاشا

کردن لە بوونی گەلی کورد وەکو گەلێك کە ناسنامەی تایبەتی خۆی هەیە. پاش ئەوەی دوای دووەم جەنگی جیهانی راستەوخۆ لەبەر کردنی شەل و شەپك قەدەغە کراو بە کوردی ئاخافتن لە حوزوری فەرمانبەرانی تورك دا بە تاوان دانراو هەر کەسێك قسەی بکردایە سزا دەدرا، ئەنقەرە لە ساڵی ١٩٤٦ـەوە کەوتە حاشا کردن لە بوونی ماددی کوردیش.
بۆ یەکەمجار ئەم نەخشەیە لە ساڵی ١٩٤٦ دا باسی لێوە کرا، کاتێ کە رۆژنامەی (سن پۆست)وتارێکی نووسی و دووپاتی کردەوە کە: "لە هیچ کات و زەمانێکدا کەمینەیەکی کوردی لە تورکیادا نەبووە، ئیدی ئەو کەمینەیە نیشتەجێ بووبێ یان تیرەی رەوەند، هەستی نەتەوەییان لەلا بووبێ یان نا".
دیارە (جەلال بایار) ی سەرۆکی تازە، پشتیوانییەکی بە دڵ و کوڵی لەم هەڵوێستە دەکرد. ئەوەبوو کاتێ لە ساڵی ١٩٥٣دا، واتە ساڵێك پاش ئەوەی کە تورکیا لە پەیمانی ناتۆ وەرگیرا، سەردانێکی وڵاتە یەکگرتووەکانی کردو رۆژنامەوانان هەندێ پرسیاری وەهایان لێکرد کە رووگیر بێ، هیچ خۆی شێلو نەکردو بێ لە رووداوەمان پێی راگەیاندن کە هیچ کەمینەیەکی نەتەوەیی لە تورکیادا نییە.
بەڵام مەسەلەی کورد، جارێکی دی و لە ئاخرو ئۆخری ساڵانی پەنجاکاندا سەری هەڵدایەوەو کەوتەوە سەر شانۆی سیاسی، ئەوە بوو زەعیم عەبدولکەریم قاسم، لە عێراقی دراوسێی تورکیاداو لە ساڵی ١٩٥٨دا رژێمی پاشایەتی عێراقی روخاند و رێگەی دا کە سەرکردەی ئەفسانەیی کورد "مەلا مستەفا بارزانی" لە تاراوگەی یەکێتیی سۆڤیەتەوە بۆ عێراق بگەڕێتەوە. هەروەها پەیمانێکی نیشتمانی لەگەڵ کوردا بەست و بەڵێنی دانێ کە لە ئایندەدا (ئۆتۆنۆمی) یان بداتێ و لە حوکم دا بەشداریان بکات... ئەو بوژانەوەیەی لە ریزی کوردەکانی عێراقدا پەیدا بوو، پاش یەك ساڵ لە کوردستانی تورکیاشدا رەنگی دایەوە. ئەوە بوو هەستی نەتەوەیی لە وێندەر سەر لە نوێ بوژایەوەو لە شێوەی داوا کردنی ماف نەتەوەیی دا خۆی نواند.
بەڵام حکومەتەکەی (مندریس) یەکسەرو زۆر بە توندی بەرپەرچی ئەم پەرەسەندنە نوێیەی دایەوە. ئەوە بوو لە ساڵی ١٩٥٩دا چل و نۆ رۆشنبیری کوردی بە تۆمەتی ئەنجامدانی چالاکی رۆشنبیری قەدەغە، دەستگیر کرد. هەر چەندە حکومەتی تورکیا تۆمەتێکی تریشی دایە پاڵ ئەو دەستگیر کراوانە، ئەویش ئەوە بوو کە گوایە پیلانیان دژی ئەمن و ئاسایش و سەلامەتی دەوڵەتی تورکیا گێڕاوە، بەڵگەی ئەمەش ئەوەیە کە گوایە پەیوەندییان دەگەڵ "جوداخوازانی بارزانیدا" هەبووە. کەچی کاتێ ماڵەکانیان تەحەڕی کرا، چ شتێکیان لە ماڵدا نەدۆزرایەوە تەنیا هەندێ گوتاری دەست نووس نەبێ دەربارەی ئەدەب و مێژووی کورد کە بۆ چاپ کردن ئامادە کرابوو. بەو جۆرە بۆ هەمووان دەرکەوت کە ئەم هەڵوێستە توندو تیژەی حکومەتەکەی مندریس دەربارەی ئەم جمو جۆڵە تازەیەی کوردستانی تورکیا، لە راستیدا بۆ شاردنەوەی ئەو رەوشە حەیابەرەیە بوو کە تورکیای تێ کەوتبوو.

هەر چەندە وڵاتە یەکگرتووەکان یارمەتییەکی (٢,٥) ملیار دۆلاری دا بە تورکیای شەریك و هاوپەیمانی ستراتیژی، بەڵام ئەم یارمەتییە بۆ ئەوە نەبوو کە ئاستی بژێوی و ژیانی رۆڵەکانی گەلی تورکی بەرز بکاتەوە، بەڵکو مەبەستی ئەوە بوو یارمەتی تورکیا بدات بۆ دامەزراندن و قایم کردنی دەزگا سەربازییەکانی. وەکو چۆن ئەمریکا هەمان سیاسەتی لەگەڵ هاوپەیمانی تری وەکو ئەڵمانیای فیدراڵیشدا پەیڕەو کردووە.

لە ساڵی ١٩٥٩ دا رێژەی گرانی لە تورکیاا گەییە پتر لە ٧٠٪ ئیدی ئەوە بوو مندریس حکومەتی عورف لە وڵاتدا سەپاند تا ئەو خۆپیشاندانانە سەرکوت بکات کە سەرانسەری وڵاتی گرتبووەوە هەروەها جموجۆڵی ئۆپۆزیسیونی روو لە زیادی سەرکوت بکات.

بەڵام ئەم هەنگاوە حکومەتی رزگار نەکردو ئەوە بوو ئەفسەرانی کەمالیست لە ١٩٦٠/٥/٢٧دا کودەتایەکی سوپاییان کردو حکومەتیان رووخاند. کودەتاچییەکان پاش ئەوەی حوکمیان گرتە دەست بە ماوەیەکی کەم، دیسان بایان دایەوە سەربای بەرە بۆرو کەوتنە تەنگ هەڵچنین بە (تورکە چیاییەکان). (جمال گۆرسیل)ی سەرکردەی کودەتا تازەکە، بە ساڵێك پاش ئەوەی جڵەوی کاروبارانی گرتە دەست، پەنجا کەسی لە دیارترین پیاوماقوڵ و سەرانی بە دەسەڵات و پایەداری عەشایەر راگوێزا بۆ ناوچەیەکی نزیکی دەریای مەرمەرە لە هەردوو پارێزگای ئیزمیرو بورسا. رژێمی سوپایی هەفتانەیەکی (٣٥٠) لیرەیی بۆ هەر یەکێك لەو دوور خراوانە بڕییەوە. ئەم بڕە پارەیە هەفتا هێندەی دەرامەتی هەفتانەی هەر وەزیرێکی ناوچەی رۆژهەڵات بوو، دیارە مەبەستی حکومەت لەم کارەی ئەوە بوو کە ئەو کەسایەتیانە لەبەر چاوی جووتیارانی نەخوێنەواری کورد بخات و رقیان لێ هەڵگرن و پەیوەندی خۆیان لەگەڵیاندا بپچڕن.

کەچی نەفی کردن و دوور خستنەوەی ئەو پیاو ماقوولانەی کورد بووە هۆی ئەوەی خەڵکی ئەو دەڤەرانەو کەسوکاری ئەو پیاو ماقوڵانە، پتر لە رژێم بێزار بن و رقیان لێی هەستێ. ئەوە بوو زۆر کەس، گوندی بە پۆلیسخانە گەمارۆ دراویان بە جێ هێشت و روویان لە چیا کردو کەوتنە رێگری و رووت کردنەوەی ئۆتۆمبیلان، بە تایبەتی قافڵەی سەیاحەتچیانی دەوڵەمەندی رۆژاوایی. حکومەت چ چارێکی نەما جگە لەوەی کە رێگەی سەیاحەتچیان نەدات بچنە ناوچەکانی (تورکانی چیایی هۆڤی). دیارە ئەنقەرە زۆری کەیف بەم حاڵەتە هات چونکە بۆی بوو بە بیانوو تا ئەو هەموو سەربازە لە کوردستاندا بن.

لە بەهاری ١٩٦٠ دا هەشت کەس لەو کوردانەی کە بۆ ناوچەی دەریای مەرمەرە نەفی کرا بوون، درانە دادگایەکی سوپایی لە پایتەختدا، تۆمەتەکەیان ئەوە بوو کە گوایە ئەمانە "خەڵکانێکی کۆنەپەرستن و بانگەشەی کۆمۆنیزمی بڵاو دەکەنەوەو داوای دامەزراندنی دەوڵەتێکی سەربەخۆی کوردی دەکەن". بەڵام باشترین بەڵگەی داتەپینی بارودۆخی تورکیا چۆنیەتی رووبەڕوو بوونەوەی مەسەلەی کوردی، ئەو رەفتارە بوو کە لەگەڵ (٤٩) رۆشنبیری کوردا کرا کە هێشتا لە زیندان بوون. پاش ئەوەی پتر لە ساڵ و نیوێکیان لە تەوقیف دا بەسەر بردو، لە کانونی دووەمدا، دەست بە دادگایی کردنیان کراو بە کەفالەتێکی دارایی

قورس بەردران، کەچی زۆری نەبرد حکومەت هەمدیس گرتنی یەوە و لە ئایاردا دانی بە دادگایەکی سوپایی تایبەتی و (٢٦) کەسیان حوکمی ئیعدام دان.

٤-ئەوانەی پێیان دەڵێن کورد!!!

لە ساڵانی سییەکانەوە کە سەرەتای شۆڕش و راپەڕینە گەورەکانی کورد بووە، تورکیا زۆر گۆڕانی سیاسی بەسەردا هاتووە، چەندین جۆرە حوکمی بەخۆیەوە دیتوە. کەچی هەڵوێستی رەسمی دەرهەق بە کورد هیچ گۆڕانێکی بەسەر نەهاتووە. ئەو هەڵوێستە بە درێژایی مێژووی تازەی تورکیا، وەکو خۆی ماوەتەوە. کاتێ جەنەرال (گورسیل) هاتە سەر حوکم، لە وەڵامی پرسیارێکی پەیامنێری تایمس-ی لەندەنی دا کە ئاخۆ بە تەمایە دان بە ماف کوردا بنێ؟! دەڵێ: "تۆ مێژووت نەخوێندۆتەوە؟ لە تورکیادا کەسانێك نین، پێیان بگوترێ کورد". جەنەراڵی ناوبراو لە ت٢/١٩٦٠ دا لە کۆبوونەوەیەك دا لە دیار بەکر هەمان بۆچوونی دووبارەوە کردەوەو گوتی: "بە هیچ جۆرێ گەلێك نییە بە ناوی کورد". لە نیسانی ١٩٦٠دا حکومەت دەستووری دا ئەو کتێبە چاپ بکرێتەوە کە نووسەری تورك (شەریف فورات) لە سییەکانداو لە سەر داوای خودی ئەتاتورك داینا بوو، تا گوایە بە بەڵگەی زانستی بیسەلمێنێ کە "ئەوانەی بە خۆیان دەڵێن کورد، لە راستیدا ئەسڵیان تورکە".

گەلەك رووداو هاتنە پێشێ کە بوونە هۆی زیاتر گرژ بوونی پەیوەندی نێوان کوردو تورك. لە ١٩٦١/٥/٨دا کە رۆژی سەر لە نوێ دادگایی کردنەوەوەی ئەو رۆشنبیرە کوردانەیە کە ئاماژەمان کردنێ، دەیان هەزار خۆ پیشاندەری کورد، لەوانەی کە بە قسەی حکومەت بوونیان نییە، رژانە ناو شەقام و بازێران. خۆپیشاندەران لە شارانی دیاربەکرو بەتلیس و وان و زۆر شاری کوردی دیدا لە لافیتەکانیان دا داوای خود موختاری رۆشنبیری و سیاسییان دەکرد ، گۆڤاری (الحقائق الكردیە) کە لە هەندەران دەردەچوو، لە رۆژنامە تورکییەکانەوە نەقڵی کردووە کە خۆ پیشاندەران ئەم دورشمانەیان هەڵگرتبوو: "ئێمە تورك نین... ئێمە کوردین" و "دەبێ حکومەت دان بە مافەکانماندا بنێ" و "بڕوخێ گورسیل، مندریس، اینونۆ و هەر دیکتاتۆرێکی تری وەکو ئەوان". کە ئەمە خۆی لە خۆیدا ئاماژەیە بۆ ئەو زوڵمە تورکییەی کە دەیان ساڵە بەردەوامە.

ئیدی هێزی جەندرمەو ئەو هێزە سوپاییەی بۆ یارمەتی هێزی جەندرمە نێردرا بوو، بە زەبری چەك و گوللە بەناو خۆپیشاندەران کەوتن و بڵاوەیان پێکردن. لە شاری ماردین دا (١٢١) کەس کوژران و ٣٥٤ کەسیش بریندار بوون. لە دیاربەکردا ١٩٤ کەس کوژران و ٤٠ کەس بریندار بوون. رۆژنامەی (جمهوریەت)ی تورکی کە بە زمانی حاڵی جەنەڕاڵ گورسیل دەژمێردرێ، دەربارەی ئەو رووداوانە دەڵێ: "هەر کەسێك گوتی من کوردم تفێك بکە چارەی" ئیدی سیاسەتی تورکاندن رۆژ بە رۆژ شەقڵی توندتری گرتەخۆ.

لە کۆتایی ساڵدا، ئەو دوو ڕۆژنامەیەی کە لە ساڵی ١٩٦٣وەو بۆ ماوەیەکی کورت بە هەردوو زمانی تورکی و کوردی دەردەچوون داخران. لە هەمان ماوەدا (١٣) قوتابی دەستگیر کران کە دوانیان کوردی عێراق بوون، بەو تۆمەتەی کە گوایە "بەفیتی بێگانە خەریکی پیلان گێڕان بوون" ئەمەش ئەو حەقیقەتە دەردەخات کە ژمارەیەکی زۆر لە ڕۆڵەکانی کەمینەی نەتەوەیی چەوساوە لە تورکیادا، ڕزگاری خۆیان لەوەدا دەبینی کە هاوکاری و هەم ئاهەنگی لەگەڵ مستەفا بارزانیدا بکەن کە لە خەباتی بەردەوامدا بوو دژ بە حکومەتی ناوەندی عێراقی.

لە ١٧/ك١/ی هەمان ساڵدا، حاکمی گشتی تورکی داوای ئیعدام کردنی ٢٣ تاوانباری کوردی کرد بەو تۆمەتەی کە گوایە هەوڵیان داوە: "دەوڵەتێکی کوردی سەربەخۆ" پێك بێنن. حاکمی گشتی لێرەدا ئەوەی ڕوون کردەوە کە پێشتر دام و دەزگا ڕەسمییەکان لە زۆر بۆنەدا دووبارەیان کرد بووەوە، ئەویش ئەوە بوو کە بیرۆکەی دامەزراندنی دەوڵەتی کوردی لە خاکی تورکیادا، کاری کۆمۆنیزمی جیهانییەو ئەوانەش "کە ئەوان پێیان دەڵێن کورد، لە ڕووی نەژادو ڕەگ و ڕەچەڵەکەوە تورکن".

٥-خەڵکی ناوچەکانی ڕۆژهەلات، هاوولاتی پلە دوون:

ئەوەی لە ساڵی ١٩٧٢دا ڕوویدا، بەڵگەیەکی تری ئەم سیاسەتە ڕەگەزپەرستانەیەیە، ئاژانسەکانی دەنگ و باسی جیهانی ڕایان گەیاند کە حکومەتی تورکی لەو ساڵەدا سەدان هەزار هاوولاتی خۆی ناچار کرد، کە زۆربەیان خەڵکی ناوچە کوردییەکانن، کە ڕوو بکەنە ولاتە پیشەسازییەکان و، لەوێندەر دوی بژێوی خۆ بکەون، بەم کاری کۆچاندنە بەردەوامە توانی ناوچەیەکی سنووری فراوان لە "کورد خاڵی بکات". ئەم دەوڵەتە لە هەمان کاتدا دەیەوێ تورکیا بکات بە نیشتمانی هەموو تورکی دینا لە هەر کوێیەك بن. ئاژانسەکانی دەنگوباس ئاماژەیان بۆ ئەوە کرد کە ئەم سیاسەتە دووفاقییە ئەو کاتە کەشف بوو کە تورکیا ڕایگەیاند کە ئامادەیە (٣٤٥٠) پەنابەری ئەفغانی کە لە پاکستانن، وەربگرێ و لە ڕۆژهەلاتی تورکیادا نیشتەجێیان بکات".

شایانی باسە ئەو ئەفغانییانەی باسمان کردن، کۆمەڵە قەرغیزێکی ئەفغانین و بە زمانی تورکی قسان دەکەن و ئەسڵ و ڕەچەڵەکیان کازاخی و ئۆزبەکییە. پەیڤدارێك بە نێوی ڕێکخراوی فەرعی (UN)ی تایبەت بە کاروباری پەنابەرانەوە لە جنیف ڕایگەیاند کە فڕۆکەی سوپایی تورکی ئەو پەنابەرانە ڕاستەوخۆ بۆ تورکیا دەگوازێتەوە، هەروەها کاری پێویست بۆ گواستنەوەی مەڕو ماڵاتەکانیانیش ئەنجام دراوە.

مرۆڤ کە لە سایکۆلۆژیەتی تورك و بیرکردنەوەی ڕەگەزپەرستانەیان ورد دەبێتەوەو ئەو ئەزموون و تەجرەبانە دێنێتە بەرچاو کە لەم بوارەدا کردوویانە، دەگاتە ئەو ئەنجامگیرییەی کە ئەم پرۆسەیە بە ڕاستی جیبەجێ کراوەو ئەو هاوولاتییە تورکە تازانە لە پایزی ساڵی

١٩٨٢دا له كۆمەڵێك گوندی چیایی دەڤەری هەكاری نیشتەجیٚ كران، ئەو دەڤەرەی كە لەو خێزانە كوردانە چۆڵ كراون كە چەندین سەدەیە لەویٚ نیشتەجێن.
لەلایەكی ترەوە ئەگەر چاوێك بە رەوشی كوردستانی توركیادا بگێڕین، دەبینین دام و دەزگای راگەیاندن و كەناڵ و لایەنە رەسمییە توركییەكان، هەمیشە مەسەلەی كوردیان كردووە بە بیانوو، و بە هۆكاری هەموو نشوست و گیروگرفتە ئابووری و سیاسی و داڕوخانەكانی بارودۆخی كۆمەڵایەتی توركیایان لە قەڵەم داوە. كاتیٚ حیزبی عەدالەت بە رێبەرایەتی (سلێمان دیمیریل) لە هەڵبژاردنی پەرلەماندا بردییەوەو دیمیریل پۆستی سەرۆكایەتی وەزارەتی وەرگرت، بارودۆخ بۆ كوردو كوردستانی توركیا وەكو خۆی مایەوەو هیچ گۆڕانێكی بەسەردا نەهات. جەماڵ نەبەز، كە مامۆستایە لە زانستگەی ئازادی بەرلین، لە كتێبی كوردستان و شۆڕشەكەیدا كە لە ئەڵمانیای فیدراڵی دەرچووە باسی ئەوەی كردووە كە توركەكان بە شێوازی زۆر خراتر لەو شێوازانەی كە نازییەكان لە كاتی دووەم جەنگی جیهاندا دژ بە رۆڵەكانی گەلانی سلاڤی بەكاریان دێنا، دەیانەویٚ كورد بكەن بە هاووڵاتی پلە دوو.
كاتیٚ وەزیری ناوخۆ (خلدون منتس ئوغلو) سەردانی شاری (فارتو)ی كرد كە لە ساڵی ١٩٦٦دا بوومەلەرزە لێی دا، لە بری هەموو دڵدانەوەیەك، بەسەر خەڵكە لیٚ قەوماوەكەیدا نەڕاند: "ئەم هەموو هات و هاوارەی بۆ چییە؟ ئا لەم شارەدا تەنیا سیٚ هەزار كەس مردووە. تەماشای ڤیتنام بكەن، لەوێندەر تا نهو پتر لە سی هەزار كەس مردووە". كە كوردەكان نارەزایی خۆیان لەمەڕ ئەم رەفتارەی دەربڕی، وەزیری نێو براو ئەو حەقیقەتەی وەبیر هێنانەوە كە دەبیٚ هەمیشە لە بیریان بێت و ئەوسا بەرویاندا هەڵشاخی: "من دەنگی كۆمەڵێك حەیوانات دەبیستم كە لە زاری بەشەرەوە دەردیٚ. ئەوەی لەم وڵاتە رازی نییە دەرگا كراوەیە و با بڕوات لە وڵاتێكدا بژی كە پێی خۆشە".
لە ١٩٦٧/٢/١٤ دا فەرمانی كارگێڕی ژمارە (٧٦٣٥/٦) دەرچوو، و لە رۆژنامەی رەسمی توركیدا بڵاوكرایەوە. ئەم فەرمانە قانونیەت بە سیاسەتی چەوساندنەوە دەبەخشێت، بەمەش سیاسەتی چەوساندنەوە گەیەنرایە چڵەپۆپە، حكومەتی دیمیریل، لە كۆتایی مانگی كانونی دووەمدا بڕیاری لەسەر ئەم فەرمانە دا و پەسندی كردو ناوی نا (یاسای رێكخستنی رۆشنبیری) بەپێی ئەم یاسایە زمانی كوردی بە تەواوەتی قەدەغە كرا، ئەم یاسایە هەموو كارێكی زانستی و كتێب و گۆڤار و رۆژنامە و بەڵگەنامەیەكی بە كوردی نووسراو قەدەغە دەكات و تەنانەت گۆرانی كوردی سەر كاسێت و قەوان و هەر ئامێرێكی دیكەی تۆمار كرن قەدەغە دەكات. وێڕای هەموو ئەم چەوساندنەوەو تەنگ پیٚ هەڵچنینەش، لە رووی زانستییەوە ئەوە ساغ بووەتەوە كە زمانی كوردی زمانێكی هیندو جەرمانییەو یەكجار دوورە لە زمانی توركییەوە. ئەمە جگە لەوەی كە ٨٥٪ی خەڵكی رۆژهەڵاتی توركیا قسەی پێدەكەن، كارێكی یەكجار زۆری كردووەتە سەر زمانی توركی هاوچەرخ. زانای ئەڵمانی (اندریاس تیسە)ی پسپۆڕ لە لێكۆڵینەوەی توركی دا ئەمەی لە لێكۆڵینەوەیەكی دا كە ساڵی

١٩٦٤ لە ڤییەنا بڵاوی کردۆتەوە، دەربارەی وشەی کوردی و فارسی لە زمانی تورکی و ئازەربایجانی ساغ کردۆتەوەو سەلماندوویەتی.
رژێمی ئەنقەرە، لەلایەن رۆژنامەو رێکخراوە تورکییە شۆڤینییەکانەوە هان دراوە کە بەردەوام بێ لەسەر سیاسەتی پاکسازی کورد لە رۆژهەڵاتی تورکیا. حکومەتی تورکی بە خۆی ئاگری دژمنایەتی کوردی خۆش کردووە، بە ئاشکرا تورکی هانداوە کە بە کۆمەڵ کورد بکوژن، بێ ئەوەی دەسەڵاتی قەزایی تورکی ورتەی لێوە بێت یان رای گشتی جیهانی ئاورێك لە دۆزی کورد بداتەوە.. هەر لە چوار چێوەو درێژەی ئەم پرۆسەی توانەوەو چەوسانەوەیەدا دەنگی وەها بەرز بووەتەوە کە هەزار و یەك کەسەرو داخ دەربڕن کە لە جەنگی جیهانی دا و لەگەڵ قەتڵ و عامی ئەرمەنەکاندا، کوردیش قەتڵ و عام نەکران و بە یەکجارەکی لە نێو نەبراون. بۆ نموونە رۆژنامەی (ئوتوکن)، هەڕەشەی لە هاووڵاتیانی ناوچەکانی رۆژهەڵات کردووە کە واز لە داواکردنی زمانی تایبەتی و قوتابخانەو بەرنامەی رادیۆیی و کەناڵی بڵاوکردنەوەو گۆشکردنی کورد بە حیکایەت و ئەفسانەی کوردی بهێنن. پێی راگەیاندون پێویستە ئەوە بزانن کە تاقە هۆیەك هێشتونیەتییەوەو بە دەستی تورك قڕ نەکراون لە کاتی راوەدونانی ئەرمەنەکان، ئەوە بووە کە کوردەکان پەنایان وەبەر چیا سەختەکان بردووە. ئەگینا ئەمڕۆکە لەو ناوچانەدا کە زۆرینەن، دەبوونە کەمینە". هەروەها لە سەری دەڕوات و دەڵێ: ئەو خود موختارییەی کورد لە هزرو خەیاڵی خۆیدا پەروەردەی دەکەن، تەنیا خەونە و پێویستە تا زووە ئەو خەونە لە مێشکی خۆ دەربکەن و چاو پۆشی لێ بکەن بەر لەوەی خۆیان بە فەوتاندنی یەکجارەکی بدەن. نەژادی تورکی بە سەبرە، بەڵام کە توڕە دەبێ ئیدی دەبێ بە شێری هەڵچوو کەس خۆی لە بەردەمی ناگرێ، هەر کەسێکیش ئەمەی نەدیوە دەتوانێ پرسیارێك لە ئەرمەنەکان بکات تا حەقیقەتی ئێمە بناسێت".

٦-بزاڤی کوردی کانگای هەموو بەڵاکانە:
حکومەتەکەی دیمیریل لە رووداوەکانی ئازاردا روخا... بەڵام ئەوەی لە ١٩٧١/٣/٢١دا رووی دا، کودەتایەکی سوپایی بوو وەکو هەموو ئەو کودەتا سوپاییانەی کە مێژووی تازەی تورکیا بە خۆوەی بینی. کودەتاچییەکان ئەمجارەش هۆی کودەتاکەیان گێڕایەوە بۆ "کورت چولوك- مەسەلەی کوردی" لە ناوچەکانی رۆژهەڵاتدا. ئەمەش بەڵگەیەکی دییە بۆ ئەو شێوازە نا مەنتیقییەی کە حکومەتە یەك لە دوای یەکەکانی تورکیا دەرهەق بە دۆزی کورد بە کاریان هێناوە. پێدەچێت سوپاییە تورکەکان، هەموو هەر بەم مەنتیقە کار بکەن: لە کاتێکدا کە سوورن لەسەر حاشا کردن لە بوونی ماددی کورد، لە هەمان کاتدا ئەگەر بەرژەوەندی و ئامانجەکانیان بخوازێ ئەوا خێرا با دەدەنەوەو (بزاڤی کوردی) بەرجەستە دەکەن و بایەخی تایبەتی دەدەنێ.

له ئەنجامی ئەم مەنتیقەدا کە بزاڤی کوردی بە کانگای هەموو گیروگرفت و بەڵاو نەگبەتییەك دادەنیّ، سەر لە نویّ حوکمی عورفی بەسەر ناوچەکانی رۆژهەڵاتدا سەپیّنراو کرا بە ناوچەی عەمەلیاتی سوپایی. هەروەها دایەرەکانی (تەجندیش) ژمارەیەکی یەکجار زۆر سەربازی ئیجبارییان بۆ ناوچەکە نارد بە بیانووی "بەگژا چوونەوەی عەمەلیاتی تیروریستی" کە (جودا خوازەکانی کورد) ئەنجامی دەدەن. هێرشێکی گرتنی بەرفراوان لە هەموو لایەکی کوردستانەوە دەستی پێکرد، ئەوە بوو تەنیا لە شاری دیار بەکردا پێنج هەزار کەس دەستگیرکران.

سەرانی کودەتای ١٩٧١ جگە لەوەی لەسەر هەمان رێبازی حکومەتانی پێش خۆیان دەڕۆیشتن، نەخشەیەکی تازەشیان هێنایە گۆڕیّ کە بریتی بوو لە دامەزراندنی کۆمەڵێك پرۆژەی کشتوکاڵی حکومەتی لە دەوروبەری سنووری هاوبەشی عێراق و سوریا، کە وەرزێری خەڵکی دەڤەری رۆژاوای بە زۆرینە تورك یان ئەو تورکە قوبرسییانەی بۆ تورکیا هەڵاتبوون، کاریان لەم پرۆژانەدا دەکرد.

مەبەسەتی ئەم پرۆژانە ئەوە بوو کە رۆڵەکانی کوردستانی تورکیا لە برا کوردەکانی عێراق – یان دابڕان، بە تایبەتی کە بارزانی لەوێندەر و پاش خەباتێکی دە ساڵی توانیبووی ئیعترافی رەسمی حکومەتی عێراق بە ماڤی ئوتونۆمی کورد لە عێراقدا بە دەست بێنیّ. هەروەها مەبەستێکی تری ئەو پرۆژەیە ئەوە بوو کە کوردستانی تورکیا لە کوردی ئێران و سوریا دابڕیّ.

کاتیّ کە کەناڵە رەسمییەکانی تورك نکوّڵی لە بوونی کورد دەکەن، ئەمە زۆر جار کێشەو گیروگرفتی لابەلا بۆ خۆیان دروست دەکات. بۆ نموونە لە ساڵی ١٩٦٨ نووسەر و زانای کۆمەڵایەتی (م. ی بوز ئەرسەلان) بە هۆی نووسین و چاپکردنی کتێبێکەوە دەربارەی بنەماکانی نووسین و خوێندنەوەی زمانی کوردی، دەستگیر کراو درا بەدادگا. کە دادوەری گشتی ئەو کتێبەی بە دەستەوە گرت و لێی پرسی: "ئەمە چییە؟" بوز ئەرسەلان وەڵامی دایەوە: "نابیّ جەنابت بەمە نیگەران بیت، چونکە ئەگەر راست بیّ کوردو زمانی کوردی نەبن، ئەوا ئەم نامیلکەیەش بوونی نییە. تکا لە جەنابتان دەکەم رێم بدەن بچمەوە بۆ ماڵی خۆم و لە نێو ماڵ و منداڵەکەمدا بژیم... هیچ ماقول نییە لەسەر شتێك دەستگیر بکرێم کە بە هیچ جۆریّ بوونی نییە".

لە ساڵی ١٩٧٣دا، حیزبی گەلی دیموکراتی سوسیالیستی کۆماریخواز، لە هەڵبژاردنەکانی پەرلەمانا سەرکەوت و بەمەش حوکمی سوپایی کۆتایی هات و جارێکی دی حکومەتی مەدەنی کەوتە سەرکار. حیزبی نێو براو هێندەی کورسیی بە دەست هێنا کە بتوانێت حکومەتێکی ئیئتیلاف دابمەزرێنیّ، ئەم رووداوە بە گۆڕانکارییەکی سیاسی گرینگ لە مێژووی تازەی تورکیدا هاتە ژمارتن. بەڵام دیار بوو کە ئەو ئیئتیلافە بە هۆی ناکۆکی نێو خۆو دوو بەرەکی لایەنەکانییەوە زۆر ناخایەنێت، ئەوە بوو رووداوەکانیش دروستی ئەم بۆچوونەیان سەلماند.

٧-هەڵوێستێکی دەگمەنی ئەجاوید لە دیمانەیەکدا لەگەڵ (دێر شپیگل)ی ئەڵمانیادا:

کاتێ (بلند ئەجاوید)ی سەرۆکی وەزیران بۆ یەکەمجار دانی بە بوونی کورد لە تورکیا دا ناو هەر بە ناوو بێ پەردە وشەی (کورد)ی بەکار هێنا، واتا رێك بە پێچەوانەی جارانەوە کە بەرپرسانی تورك لەبری وشەی کورد (تورکی چیایی)یان بەکار دەهێنا، ئەمە تروسکە هیوایەکی خستە دڵی کوردەوە، بەڵام ئەم شتە لە ناو تورکیادا رووی نەدا، بەڵکو لەسەر لاپەڕەکانی گۆڤاری (دیر شپیگل)ی ئەڵمانیدا روویدا کاتێ کە دیمانەیەکی لەگەڵ ئەجاویددا ساز دابوو.

کاتێ ئەجاوید بۆ تورکیا گەڕایەوەو لایەنەکانی حکومەتەکەی لەو هەڵوێستەی نارازی بوون، ئەویش بای دایەوەو پەشیمان بووەوە، بەمەش ئەو تروسکە هیوایە کوژایەوە کە کوردەکان پێیان وا بوو دەتوانێ رێگەی ئاشت بوونەوەی نەتەوەیی نێوان حکومەتی تورك و کوردەکان رووناك بکاتەوە.

بلند ئەجاوید لە ساڵانی ١٩٧٣- ١٩٨٠ دوو جاران سەرۆکایەتی حکومەتی ئیئتلاڤ گرتە دەست. بە درێژایی حوکمڕانی ئەو چ گۆڕانێك بەسەر بارودۆخی کوردا نەهات. کە جەنەراڵ (کەنعان ئیڤرین) لە ساڵی ١٩٨٠ دا بە زەبری کودەتایەکی سوپایی هاتە سەر حوکم، بارودۆخی کورد، وەکو سەردەمانی ئەتاتورك وابوو. هەر چەندە شێوازی حوکم و سیاسەتی رەسمی حکومەتە جیاوازەکانی تورکیا، چون یەك نەبوون، بەڵام هەموو لەو خاڵەدا یەکیان دەگرتەوە کە گوایە لە جەنگێکی رانەگەیەنراودان لەگەڵ کوردا. ئەم حاڵەتە دوژمنکارانەیە، لە سیاسەتی دابەش کردنی سوپاو پۆستە گرینگەکاندا بەسەر ئەفسەراندا، بە جوانی دەردەکەوێ. هەروەها چۆنیەتی سەربازگیری ئیجباری کە بیست مانگ لە خزمەتی ئاڵای وڵاتدا بەسەر دەبەن خۆی لە خۆیدا رەنگ دانەوەی لایەنێکی تری ئەم حاڵەتە دوژمنکارانەیەیە. سەربازانی کوردی خەڵکی ناوچەکانی رۆژهەڵات دەنێردرێن بۆ سەربازخانەکانی کەناری دەریای سپی ناڤین و یان دەریای رەش و لەوێندەر بە بەرنامە سیاسەتی تورکاندنیان لەگەڵ دا بەکار دەهێنن.

لەم لاشەوە سەربازی ئیجباری (تورك)ی خەڵکی ناوچەکانی رۆژاوا رەوانەی ئەو ناوچانە دەکەن کە زۆربەیان کوردن، دیارە ئەوانە هیچیان زمانی کوردی نازانن و هەر ئەم زمان نەزانینە دەبێتە مایەی سەر هەڵدانی چەندین حاڵەتی بەد حاڵی بوون و زەحمەتی مامەڵە کردن لەگەڵ خەڵکی ناوچەکە، بە تایبەتی کە پرۆسەی تەحەڕی و گەڕان بە دوای ئەدەبیاتی کوردی قەدەغەدا بەردەوامە، یان گەڕان بە دوای (خەڵکانی لە یاسا لادەر) و گەڕان بە دوای چەکدا کە جووتیارانی کوردو خەڵکی ناوچە کوردییەکان بە هۆیەوە تووشی لێدان و جنێو پێدان و ناموس بردنی دڕندانە دەبن. ئەم هەموو هێزە چەکدارە لە کوردستانی تورکیادا،

لەلایەکی ترەوە بۆ خۆ نواندن و ترساندنی کوردە، ئەمەش سیاسەتێکە لە سەردەمی ئەتا تورکەوە پەیڕەو کراوەو دەکرێ. سەرکردایەتی سوپایی، لە زۆربەی ناوچەکانی کوردستانی تورکیادا دەستووریان بۆ خەڵکی دەرکردووە کە بەردو تاوێران کۆ بکەنەوەو بۆیەی سپی بکەن و لە دووریانە سەرەکییەکاندا دای بنەن، تا لە دوورەوە وەکو نیشانە و دروشمی گەورە بێتە بەرچاو.

لە ساڵی ١٩٨١ دا هەر کەسێك رێی بکاوتایەتە تورکیا لەم بابەتە دروشمانەی بەر چاو دەکەوت: (یەك وڵات) یان "ئەوەی خۆی بە تورك بزانێ بەختەوەرە". ئەمە جگە لەوەی کە لە بەردەم بچووکترین مەخفەری پۆلیسدا لە کوردستان، کۆتەڵێك یان بە لای کەمەوە وێنەیەکی گەورەی کەماڵ ئەتاتورك قوت کراوەتەوە، ئەو ئەتا تورکەی گوایە بە بابی شەرعی هەموو چەوساوەکانی کوردی تورکیا دەژمێردرێ. هەروەها لە هەموو دایەرە حکومەتییەکاندا وێنەی هەڵواسراوەو زۆر جار وێنەی سەرکردەی ئەم دوا کودەتایەش (کەنعان ئیڤرین)ی بە تەنیشتەوە هەڵواسراوە.

لە شاری ماردین دا، حاکمی عورفی گشتی ناوچەکە دەستوورێکی دەرکرد کە قسە کردن بە زمانی کوردی و عەرەبی لە شوێنە گشتییەکاندا قەدەغەیە. هەروەها تابلۆیەك هەڵواسراو لێی نووسرا: "لێرەدا جگە لە زمانی تورکی ئاخافتن بە هەر زمانێکی دی قەدەغەیە. هەر چەندە زۆربەی خەڵکی ماردین کوردن و کەمینەیەکی عەرەب و ئەرمەنیش لەو شارەدا دەژین، ئەوجاش لە قوتابخانەکاندا بە زمانی تورکی دەخوێندرێ، دیارە ئەمە بەلای ئەو منداڵە کورد و عەرەب و ئەرمەنانەوە کە بەر لە چوونە قوتابخانە، لە کوچە و کۆڵاندا فێری زمانی زگماکی خۆ دەبن ، شتێکی سەیرو عەنتیکەیە! حکومەتەکەی جەنەراڵ ئیڤرین، رێگەی بانگەشەو رێبازی ئیداری بۆ سەلماندنی شایستەیی خۆی نەگرتە بەر، بەڵکو هەمان رێبازی حکومەتەکانی پێش خۆی گرتەبەرو رێبازی سەرکوتکارانەی دڕندانەی بۆ دامرکاندنەوەی هەراو هەنگامەکانی ناوچەکانی رۆژهەڵات گرتەبە... یەکەی سوپایی و جەندرمەو هێزی کۆماندۆ بە بیانووی گەڕان لە چەك و تەقەمەنی و ئەندام و لایەنگرانی رێکخراوە کوردییەکان، هێرشێکی گەورەیان کردە سەر ناوچەکانی کوردستان و ئیدی ئاژاوە و نیگەرانی و ترس ناوچەکانی گرتەوە. هەروەها جووتیارە کوردەکان تووشی هێرشێکی تری تاڵان و بڕۆ زێدەگاڤیی لە بابەتی رووداوەکانی ساڵانی سییەکان بوون لە لایەن مەفرەزە سوپاییە تایبەتییەکانەوە.

گۆڤاری (دیر شپیگل)ی ئەڵمانی و کەناڵەکانی راگەیاندنی رۆژاوا، رووداوێکیان بڵاوکردەوە کە دەکرێت بە بەڵگەیەکی بێ چەندو چونی ئەو حاڵەتە دابنرێ: "هێزی جەندرمە، کێشەیەکی شەخسی نێوان یەکێك لە پارێزەرە دادپرسە گشتییەکان و سەرۆکی عەشیرەتی (ژیرکی) کوردییان کرد بە هەنجەت و پەلاماری "شارۆچکەی بیت شباب" و زۆر گوندی دەوروبەریان دا لە ناوچەی هەکاریدا. دوو هەزار جەندرمە رژانە ئەو دەڤەرەو بە ناهەق

خوێنی پێنج سەد کوردیان رشت کە لە ترساندا پەنایان وەبەر چیا بردبوو، ئەمە وای کرد هەزاران کەسی دی لە ترسی گیانی خۆیان هەڵێن و بڕەڤن.

هەر چەندە هێزی جەندرمە ناوچەکەیان تەنی و نەیان دەهێشت چ کەسێك بچێتە ناوچەکەو بە چاوی خۆی رووداوەکان بدینێ و پاشان لە سەریان ببێ بە شایەت، ئەوجاش رۆژنامەنووسی تورك (کورماس)ی پەیامنێری رۆژنامەی (حوریەت)ی تورکی، کە لە ئەستەموڵ دەردەچێ، توانی خۆی بگەیەنێتە پەناگەی کوردەکان و قسەیان دگەڵ بکات و چەندین وێنەیان بگرێ.

رۆژنامەنووسی نێوبراو لە رۆژی ۱۸/ ت۱دا شارۆچکەی (بیت شباب)ی بەجێ هێشت. بەڵام پیاوانی میت ئۆتۆمبیلەکەیان راگرت. داوایان لێکرد رێکۆردەرەکەی و ئەو کاسێتانەیان بداتێ کە دیمانەی کوردە هەڵاتووەکانی لەسەر تۆمار کردوون، بەڵام (کورماس) نەیدانێ. ئەوە بوو دوای چەند رۆژێك خەڵکی گوندەکانی ئەو دەوروبەرە هەواڵیان بۆ مەخفەرێکی جەندرمە برد کە جەنازەیەك لە ئۆتۆمبیلێك دا دۆزراوەتەوەو لە قەراخی جادەکە فڕێ دراوە.

۸-بەڵگەنامەیەکی بێ چەندو چون لەلایەن رێکخراوی ئەمنیستی ئەنتەرناشناڵەوە:

رێکخراوی ئەمنیستی ئەنتەرناشناڵ لەم دواییانەدا بەڵگەنامەیەکی بڵاوکردەوە کە چەندین نموونەی رەفتاری هۆڤیانەی دەرهەق بە کورد تێدا تۆمار کراوە. لە ساڵی ۱۹۷۵دا جەندرمەی تورك هەموو خەڵکی گوندی (هفریش)یان خڕ کردەوە، داوایان لێکردن زانیاریان دەربارەی قاچاخچیان بدەنێ، بەڵام کە کەس زانیاری نەدانێ، لە سزای ئەوەدا کە هاوکارییان لەگەڵ حکومەتدا نەکردووە، ناچاریان کردن کە چەندین کیلۆ خوێ بخۆن. هەروەها جەندرمە بە چەرخەکانیان ردێنی پیرەمێردی گوندەکانیان دەسوتاند. بەڵگەنامەی نێوبراو ئاماژە بۆ زۆر جۆرە ناهەقی دەکات کە تورك لە کوردی دەکەن، بەڵام باوترین جۆری ئەو ناهەقیانە بریتییە لە فەلاقە، لێدان، کاری بێ ناموسی، تەعەروزی ناموس، کارەبا پێوەنان.

"گەرماوی (هەتاو)ی هاوچەرخ" ئەمیش یەکێکە لە شێوازەکانی ئەشکەنجەدان. ئەم شێوازەش زۆر بەکار دێت. ئەمە شێوازێکە کە خەیاڵی نەخۆشی ئەفسەرێکی جەندرمەی تورك دایهێناوە: ئەمە بریتییە لەوەی کە کوردی گومان لێکراو دێنن، رووت و قووتی دەکەنەوە، هیچ جۆرە جلێکی لەبەر نایەڵن، ئەوجا ناچاری دەکەن لەسەر چەندین پلێتێکی گەرم گەرم و بە پشتدا رابکشێت و بە بەردەوامی بڕوانێتە هەتاو، خۆ ئەگەر یەکێك بە ناچاری چاوێکی بنوقێنێ، ئەوا جەندرمە بە دۆنکی تێی بەردەبێ و ناچاری دەکات زەق زەق بڕوانێتە هەتاو. شایەتێکی عەیان کە بە خۆی لە دوای کودەتا سوپاییەکەی ساڵی ۱۹۸۰دا، کاتێ بە کوردستاندا رەت بووە، بە چاوی خۆی جەندرمەی دیتوە خەڵکی گوندی (میدیات)یان ناچار کردووە خۆ رووت بکەنەوەو لەسەر سك بەنێو پەرێزێکی تازەدا بڕۆن و

وازی لیّ نەهێناون تا هەموو سك و سینگیان بووە بە یەکپارچە برین و خوێنی لیّ چۆڕاوە، ئەمەش بەو هەنجەتەی کە گوایە ئەفسەرێکی جەندرمە گوتویەتی (یاخی)یەکان کە پۆلیس تاقیبیان دەکەن، بە وێندەردا رەت بوون.
هەروەها ئیڤرین وەکو پێشتریش ئاماژەمان بۆ کرد لە وتەکەیدا لە مەلاتییە دانی بەوەدا نا کە لە رۆژی ٩/١٢ دا کە دەکاتە رۆژی پاش کودەتاکە: "ژمارەیەکی زۆر لە خیانەتکارانی نیشتمانی لە پرۆسەیەکی تەحەڕیدا دەستگیر کران، ئەوانیش کە دەستمان پێیان نەگەیشتووە هەر کاتێ بجولێنەوە، فرمان دەردەکەین کە تەحەڕی بکرێنەوە، ناچار بووین زۆر جاران ئەم پرۆسەیە دووبارە بکەینەوە". هەروەها لە وتەکەیدا ئەوەش دووپات دەکاتەوە کە بە تەمان لە ئایندەدا چی دەرهەق بەو خیانەتکارانە بکەن و دەڵیّ: "هێزی جەندرمەو سوپا، هەر کە ئەو خیانەتکارانە بجولێنەوە، دەستگیریان دەکات ئیدی لە هاوین بیّ یان لە زستان دا، پاکیان دەکەینەوە و مل کەچی دەستوورو فەرمانەکانی خۆمانیان دەکەین".
قەوان و (کاسێت)ی گۆرانی و مۆسیقای فۆلکلۆری کوردی لە ریزی پێشەوەی شتە قەدەغەکاندا بوون، دیارە ئەمەش هۆیەکی بەجێی خۆی هەیە: لەو ساوە کە رۆژنانەو چاپەمەنی بە زمانی کوردی قەدەغە کراوە، هەر چەندە کاتێ کە دەریش دەچوون زۆر بە کەمی دەخوێنرانەوە، چونکە رادەی نەخوێنەواری لە نێو جووتیارو هاووڵاتیانی کوردا زۆر زۆرە، ئیدی رۆڵی (دەنگ بێژان) زیادی کردو ئەمەش هەراسی لەبەرپرسان هەڵگرت، چونکە هونەرمەندان و دەنگبێژانی کورد هەوڵدەدەن ئەو بۆشاییە پڕ بکەنەوە کە سیاسەتی چەوساندنەوەی رۆشنبیری تورکی، دەرهەق بە کورد، دروستی کرد. زۆر جار رێك دەکەویّ کە هەزاران کورد لە شاران دا کۆ دەبنەوە تا گویّ لە دەنگبێژێکی کورد بگرن، دیارە پاش ئەوەی ژێراو ژێرو بە دزییەوەو دەماو دەم و بە چپە بانگەشەی پێویستی بۆ دەکریّ. جەندرمە لە سەرەتادا ویستیان گویّ بەمجۆرە کۆڕو ئاهەنگو کۆبوونەوانە نەدەن، پێیان وابوو ئەمە شتێکە لە بابەتی ئاهەنگی زەماوەندو ئەو جۆرە بۆنانە، بەڵام کە لە ئەنجامدا پەیان بە دەلالەت و نێوەڕۆکی سیاسیانەی ئەم کۆبوونەوە جەماوەرییانە برد، ئیدی پەلاماریان دان و بڵاوەیان پێکردن و قەدەغەیان کرد.

٩-شاعیری بەرەڤانی (شڤان) مەترسییە بۆ ئاسایشی دەوڵەت:

سترانبێژ (شڤان)ی ناسراو بە (شاعیری بەرەڤانی) لە سەرەتای حەفتاکاندا یەکێك بوو لە هونەرمەندە بەنێو بانگەکانی ئەو مەیدانە. جەندرمە زوو هەستیان بە ختەرو مەترسی ئەم هونەرمەندە کرد. بۆیە هەر هەموو کۆڕو کۆبوونەوەو بۆنەیەك، کە شڤان ئامادەی بیّ، قەدەغە کرا. هەروەها جەندرمە ئەو فەندو فێڵانەشی کەشف کرد کە بە ناوی بۆنەی کۆمەڵایەتییەوە وەکو پەردەیەك بەکار دەهێنران تا شڤان لە سایەیدا ئاهەنگ بگێڕیّ. لەگەڵ ئەوەشدا گۆرانییەکانی هەموو لەمپەڕو سنوورێکی بڕی و بە ئاسانی خۆی بە هەموو ماڵێکی کوردا

دەكرد چ لە شاران و چ لە گوندان. هەر چەندە قەدەغەكرا كە لە بۆنە ئاشكراكاندا گۆرانی بڵێ و ژمارەیەكی زۆر لەو كاسێت و قەوانانەی كە گۆرانی شڤانیان لەسەر تۆمار كرا بوو دەستیان بەسەردا گیرا، ئەوجاش هەموو خەڵكی گوێیان بۆ دەنگی شڤان رادەدێرا كە لە دوورەوە لە كاسێتو بڵندگۆكانەوە دەیپرسی: كوردستانم كا؟
شڤان بە گۆرانی هەستی كوردی جۆش دەدا، داوای لێدەكردن لە پێناوی ئازادی و ماف خۆیاندا بخەبتن و دەقی سترانی شۆڕشگێڕانەی پێشكەش دەكردن وەك:
"كوردستانم كا... نیشتمانم كا؟
كا رەزو باخمان... كێڵگە و مەزرامان، كا نیشتمانم؟
كوردستان گولیلكا سورا من
من لە نیشتمانم، لە كوردستانم دەگەڕێم و نایدۆزمەوە.
دژمنان، بست بە بستیان داگیر كردووە.

یان:
كوردستان ئێمەی هێنا... كردینی بە بەشەر
شەو دەبێ هەر رۆژ ببێتەوە
هەتاو لە نوێ هەڵبێتەوە.
كوردستان ئەی نیشتمانم... لە بیرت ناكەم... نا نا لە بیرت ناكەم".

شڤان لە ساڵی ١٩٧٦ و لە ئەنجامی راوەدونانی بەردەوامەوە ناچار پەنای وەبەر هەندەران برد. لە ئەوروپادا كەوتە گۆرانی گوتن بۆ ئەو كرێكارە كوردانەی كە لە كوردستانی توركیاوە هاتبوون و دەرفەتیان بۆ رەخسا بوو كە هوشیاری رۆشنبیریی نەتەوەیی خۆ پەروەردە بكەن و بۆ یەكەمجار لە ژیانیاندا ئاشنای كتێبی كوردی و مێژووی نەتەوەو گەلی خۆ بوو بوون. لە ساڵی ١٩٧٧ دا دەرفەتم بۆ هەڵكەوت لە ئاهەنگێكی گۆرانی گوتندا بیدینم، گۆرانی بۆ سەدان كەس لە رۆڵەكانی نەتەوەكەی خۆی دەگوت. لە ئاهەنگێكی كۆمەڵەی دۆستایەتی كوردو ئەڵماندا لە شاری سانتی ئوگستن ی ناوچەی (راین)ی ئەڵمانی ئەم ئاهەنگەی دەگێرا. (میر كامەران بەدرخان)یش كە تەمەنی ٨٠ ساڵ بوری بوو، لە پاریسەوە بۆ ئەو ئاهەنگە هاتبوو تا گوێ لە شڤان بگرێ كە گۆرانی (كوردستانم كا)ی دەگوت.
لەو موناقەشەو باسانەدا كە لەوێ دەكران و نوێنەرانی بزاڤی كوردی-یش ئامادەی بوون، ئەو بزاڤەی كە جەنەڕاڵ بارزانی و پارتی دیموكراتی كوردستان رێبەری دەكەن، ئەوەم بۆ دەركەوت كە ئەو كوردە پەنابەرانەی ئەوروپا، كەوتوونەتە خۆ بۆ ئەوەی یەكێتییەك لە نێو هەر هەموو ئە رێبازە كوردییە جیاوازانەدا دروست بكەن كە لە پێناوی روخاندنی هەموو ئەو رژێمە چەوسێنەرانەدا تێدەكۆشن كە لە هەموو پارچەكانی كوردستاندا كورد دەچەوسێننەوە. دیارە ئەمە كارێكی مەحاڵ نییە و بگرە زۆریش لە گوینە، ئەگەر ئەوە لەبەر

چاو بگرین کە ڕۆڵەکانی گەلی کورد بۆ یەکەمجار دەتوانن یەکدی بدینن بە بێ ئەوەی ناچار بن ئەو سنوورانە ببڕن کە لەلایەن هێزی سوپاییەوە چاودێری دەکرێن.
ئیدی بەمجۆرە دەرفەت بۆ کوردی محافەزەکارو ناسیونال وعەشایەرو شۆڕشگێڕانی سوسیالیستی وەکو شڤان و میرانی کۆنە فیودالّی وەکو (میر بەدرخان) و داواکارانی ریفۆرمی کشتوکاڵی، ڕۆشنبیرانی کوردی کوردستانی عێراق و کرێکارانی سادەی دوا کەوتووترین ناوچەی کوردستانی تورکیا، ڕەخسا کە بە ئاسانی یەکدی بدینن و بەوپەڕی ئازادی و لە گۆشەنیگایەکی ئایندەگەرییەوە موناقەشەی ئەوە بکەن کە چ هەنگاوێك بنەن و چ نەخشەیەك دابنەن بۆ وەدی هاتنی ئاوات و خەونەکانیان، بۆ ڕزگاری و ئازادی وڵاتەکەیان.
هەروەها هەزاران کوردی تورکیا، بۆ یەکەمجار لە ژیانیاندا دەرفەتیان بۆ هەڵکەوت، یەکەمین نامیلکەی فێر بوونی خوێندنەوەو نووسینی کوردی، بە زمانی کوردی بدینن. دیارە ئەمەیان لە قوتابخانە سەرەتاییەکانی (بەتلیس)، (دیاربەکر) یان (وان)دا نەبینی، بەڵکو لە بارەگاکانی کۆمەڵەو سەندیکا کرێکارییە کوردییەکانی شارانی (دورتموند) یان (ئویرتال) یان (بەرلین)ی ئەڵمانیای فیدراڵیدا بینیان. هەر چەندە کاری هاوبەش و هەم ئاهەنگی خەبات لە نێوان کرێکاران و ڕۆشنبیرانی کوردا لە بنەڕەتدا لە کوردستانی تورکیاوە دەستی پێکرد، بەڵام ئەم هاوکاری و هەم ئاهەنگییە بە شێوەیەکی ئاشکراترو خەملیوتر لە ئەورووپادا دەرکەوت، چونکە لە ئەورووپادا زۆر ئیمکانیات هەیە کە لە وڵاتی خۆیاندا نییە.

١٠-لە (کارل مای)یەوە بۆ (کارل مارکس):

گۆرانییەکانی شڤان بەلای منەوە ڕەنگدانەوەی ڕوویەکی تری ڕووداوەکانی مەسەلەکەن: بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد، لەم ساڵانەی دواییەدا ڕێڕەوێکی گرتەبەر کە زۆر دوورە لەو وێنەو دیمەنە ڕۆمانسیانەی کە باری سەرنج و تێبینی گەشتیارانی ئەورووپای لە سەدەی نۆزدەدا دەربارەی کوردستان و کورد لە هزرو بیرماندا دروستیان کردبوو. بزووتنەوەکە، بە تایبەتی لە کوردستانی تورکیادا گۆڕا بۆ بزووتنەوەیەکی شۆڕشگێڕی سوسیالیستی دژ بە ئیمپریالیزم، وەکو چۆن ئەمە حاڵی هەموو بزووتنەوە ڕزگاریخوازە نیشتمانییەکانی جیهانی سێیەم بوو.
گۆرانییەکانی شڤان لە هەمان کاتدا ئاراستەیە بۆ ناسیونالیستەکان و (شۆڕشگێڕەکان)یش ئەمەش لە ناونیشان و نێوەڕۆکی گۆرانییەکاندا دیارە: "....ڕابن... لێدەن.. سەرکەون بەسەر چەوسێنەراندا.. سەیری دنیای دەوروبەرتان بکەن... خەباتی شۆڕشگێڕانی دنیا بخوێننەوە.. ئەوە فەلەستین و ڤێتنام". زۆربەی گۆرانییەکانیش بەم جۆرە کۆتاییانە دواییان دێت: "ڕۆژی شۆڕشی سەرکەوتووی کورد هاتووە، ئەو شۆڕشەی ئاڵای سووری بەرزی شەکاوە ڕێبەری دەکات" . یان ڕستەو دەستەواژەی تری لەو بابەتە.

کوردی تورکیا و هەندێ لە کوردی ئێران، ئەوانەی کە تازە لە دنیای کارل مای هاتبوونە دەرێ، پەنایان وەبەر کارل مارکس بردو ئەویان بە پەناگەی خۆ زانی، دیارە ئەمە بە شێوەیەکی دیار لە نێو لاواندا رەنگی داوەتەوە، ئەو لاوانەی بە تاسەوە ئەو سەربهوردە نەتەوەییانەی لە مەڕ سوڵتان مەحمود یان (سوارەی رەش) هەن دەخوێننەوە ئەمە جگە لەو نووسراوانەی کا (ماوتسی تۆنگ) و (لینین) لەمەڕ شەڕی پارتیزانی نووسیویانن. هەروەها خەڵکێکی زۆر لەوانەی کە خەون بە (ئازادی بۆ کوردستان)ەوە دەبینن، هەوڵدەدەن شەڕێکی رزگاریخوازی لە بابەتی شەڕی ڤێتنام و ئەنگۆلا بەرپا بکەن. (یورگن روث)ی نووسەری ئەڵمانی کە لە تورکیادا زیندانی کراوە لەسەر ئەوەی کە لەسەر داوای رێکخراوی ئەمنیستی ئەنتەرناشناڵ راپۆرتێکی لەمەڕ کوردستانی تورکیا ئامادە کرد بوو، دەڵێ: "کورد، لە تورکیا دەتوانن هەمان دەور بگێڕن کە باسك لە ئەسپانیادا دەیگێڕن".

دیارە چەند هۆیەك هەیە بۆ رووکردنە ئەم رەوتی چەپگەراییە: لە کوردستانی تورکیادا ئەو بیرە چەسپی، کە بۆ یەکەم جارو لە ساڵی ١٩٧٠دا ئیعتراف رەسمی بە بوونی کوردا کرا، ئەم ئیعترافەش لەلایەن حیزبێکی سوسیالیستی تورکییەوە بوو، ئەویش حیزبی کرێکارانی تورکی بوو کە لە کۆنگرەی هەمان ساڵی خۆیدا دوپاتی کردەوە کە: "گەلی کورد لە رۆژهەڵاتی تورکیادا دەژی". هەر هەمان کۆنگرە ئاماژەی بۆ ئەوەش کرد کە "حکومەتە یەك لە دوای یەکەکانی تورك، سیاسەتی تۆقاندن و تواندنەوەی نەتەوەییان دژ بە کورد بەکار هێناوەو ئەم چەوساندنەوەیەش لە شێوەی هێرشی سوپایی و عەمەلیاتی راوەدونان دا خۆی نواندووە". کۆنگرەکە گەییە ئەو ئەنجامەی کە هۆی دوا کەوتوویی ناوچەکە دەگەڕێتەوە بۆ سیاسەتی دژمنکارانە دژ بەکورد و هەروەها بۆ ئەو سیاسەتە ئابوورییە گشتییەی کە ئەم حکومەتانە لە سەری دەڕۆن". دیارە ئەم هەڵوێستە بەرانبەر بە کورد، یەکێك بوو لەو هۆیە سەرەکیانەی کە حکومەتی هاندا ئەم حیزبە قەدەغە بکات.

کاتێ دادگای سوپایی سێیەم لە ئەنقەرەو لە رۆژی ١٩٧١/٨/١٩دا سەرانی ئەم حیزبەی دادگایی کرد، بەوە تاوانباری کردن کە (مومارەسەو پشتیوانی لە سیاسەتی جودا خوازی دەکەن). حکومەت بەم کارەی یەکەمین بەردی بناغەی هاوکاری و هەم ئاهەنگی لە نێوان بزاڤی رزگاری کورد و سوسیالیستە تورکەکاندا دانا.

تەنانەت ئەو سەرکردەو رێبەرە کوردانەش کە پێیان وابوو رێکخستنی بزاڤی رزگاری کورد لە چوار چێوەی رێکخراوانی شەقڵ کۆمونیستی – سوسیالیستی دا بۆ کورد مەترسییە، ئەوانەش کەوتنە ئەوەی لە روانگەیەکی تازەوە مەسەلەکە تاوتوێ بکەن، ئەوانە پێیان وایە کە حکومەتە تورکییە یەك لە دوای یەکەکان، لەلایەکەوە بوون بە شەریکی پەیمانی ناتۆو وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا کە لاف ئەوە لێدەدەن کە گوایە بەرگری لە ئازادی دەکەن، بوون بەو شەریکەی کە تازە ئەمریکا دەستیان لێ هەڵناگرێت.. لەلایەکی ترەوە ئازادی لە وڵاتەکەی خۆیاندا، لە تورکیادا قەدەغە دەکەن و بە جۆرێکی هێندە توندو دڕندانە کورد

دەچەوسێننەوە کە بە هیچ جۆرێ لەو چەوساندنەوانە کەمتر نییە کە لە سەردەمی ستالین و لە سەردەمی فاشیزمدا بەکار هێنراون.

١١-ناوچەیەك، لە خوار ئاستی نەشونماوە:

فاکتەری هەرە گرینگی ئەم بۆچوونە تا ئێستا، ئەو حاڵەتی پاشکەوتنە ئابووری و کۆمەڵایەتییەیە کە ناوچە کوردنشینەکانی تێدا دەژی، هەروەها ئاستی بژێوی زۆر نزمی کورد لە تورکیا، ئەو تورکیایەی پەیوەستە بە جیهانی رۆژاواوەو جیهانی رۆژاواش تەماحی ئەوەیان هەیە کە ببێ بە وڵاتێکی گەشتیاری وەها کە سور بێ لە سەر پاراستن و قوڵ کردنەوەی پەیوەندییەکانی لەگەڵ هاوپەیمانانی جیهانی (ئازاد)ا، ئەویش لە رێگەی کودەتا سوپایی یەك لە دوای یەکەوە. تا ئێستا لە رۆژهەڵاتی عەنەدۆڵ دا ئاغاواتی وەها هەن کە یەکێکیان حوکمی پتر لە هەشت سەد گوند دەکات. یەکێك لەو ئاغایانە دە گوندی (ئورفە)ی نزیکی سنووری سوریا بە موڵکی خۆی دەزانێ.

پتر لە ١/٣ی خێزانە جووتیارە کوردەکان بێ زەوی و زارن. هەروەها کاری قورسی وەرزێری و بەدخۆراکی و کەمی بایەخدانی پزیشکی کارێکی وەهای کردووە کە تێکڕای تەمەن لە نێو کوردی رۆژهەڵاتی عەنەدۆڵدا لە (٤٥) ساڵ کەمتر بێ. لە هەندێ ناوچەی کوردنشینی وەکو هەکاری، مرۆڤ بۆ ئەوەی دکتۆرێك بدینێ دەبێ بە پێیان یان بە سواری قاتر ماوەی (١٥٠) کیلۆمەتر ببڕێ. خۆ لە زستاناندا یان کاتێ ئەو چەند دکتۆرە کەمەی ناوچەکە، لە تاو سەرماو سۆڵە خۆ دەگەیەننە رۆژاوای تا رادەیەك گەرم، ئەوا سادەترین نەخۆشی دەبێتە مایەی مەرگی نەخۆشەکە.

بەپێی ئامارێك کە لە ساڵی ١٩٦٥دا ئەنجام دراوە، لە سەرانسەری تورکیادا هەر (٢٦٨٠) هاووڵاتی یەك دکتۆریان بەر دەکەوێ. بەڵام لە ناوچە کوردنشینەکاندا کە بە هۆی ساردی و سەختی ناوچەکەوە پێویستیان بە دکتۆری زیاتر هەیە، ئەوا دەبێ هەر دکتۆرێك (٦٦٦٧) هاووڵاتی مالیجە بکات. لە شاری تەبلیس دا هەر (٥٧٥٠٢) کەس یەك دکتۆریان بەر دەکەوێ. خۆ رێژەی دکتۆری ددان و دەرمانخانە زۆر خراپترە لەوە. بۆ نموونە لە شاری (سیرت)ی کوردی دا هەر (٢٦٤٠٠٠) کەس یەك دکتۆری ددانیان بەر دەکەوێت. لە کاتێکدا کە بەپێی ئامار لە تورکیادا بەرانبەر بە هەر (٢٠,٠٠٠) کەس یەك دەرمانخانە هەبووە، ئەوا لە دەڤەرو هەرێمی هەکاریدا تاقەیەك دەرمانخانە نەبووە. هەروەها سەبارەت بە ناوچەی (دەرسیم)یش کە پتر لە جارێك لە رووی تورکەکان راپەڕیوە. لە رۆژی ١٩٦٩/٥/١٠ دا ئەنجوومەنی شارەوانی (چوقورچە ئولودەرە) ئەم بروسکەیەیان بۆ لایەنە رەسمییەکانی ئەنقەرە ناردووە: "سێ هاووڵاتی کە لە برساندا گژو گیایان خوارد بوو مردن. لەبەر ئەوەی لەم مەڵبەندەدا چ دکتۆر و چ پەرستارێك نییە، بۆیە هۆی مردنەکەیانمان بەم شێوەیە دیاری کرد: مردن بە هۆی خواردنی گژو گیاوە".

له ساڵی ١٩٧٦ دا گۆڤاری جڤاتی پزیشکانی تورك نووسیویەتی كە ڕێژەی مردن لە نێو منداڵانی چوار ساڵان كەمتر لە توركیادا دەگاتە ٩ر٥٤٪ لە یەكێك لە ساڵەكاندا شەست هەزار قوتابی ناوچە كوردنشینەكان بە هۆی نەبوونی مامۆستاوە لە خوێندن مەحروم بوون. ئەمە لەو كاتەدا كە ڕێژەی نەخوێندەواری لە توركیادا ٤٥٪، ئەوا ئەم ڕێژەیە لە ناوچە كوردنشینەكاندا دەگاتە ٧٥٪.

ئەم حەقیقەتانە وایان لە پسپۆڕی هندی (مەجید ڕەشید جەعفەر)(*) كرد، كە پسپۆڕە لە كاروباری فریاكەوتنی دەوڵەتانی نامی دا، ناوچە كوردنشینەكانی توركیا بكات بە بواری لێكۆڵینەوەیەكی خۆی كە لە ساڵی ١٩٧٦دا لە ژێر ناونیشانی "لە خوار ئاستی نەشونماوە" لە هلسنكی دا بڵاوی كردەوە.

لە ڕوانگەی ئەم دوا كەوتنە گشتییەو ئەم هەژارییە كۆمەڵایەتی و چەوساندنەوەیەوە، لە ڕوانگەی گومان كردن لە نیازپاكی دنیای ڕۆژاوا، كە بەو چاوە سەیر دەكرێ كە هاوپەیمانی ئەنقەرەیەو لە دوا ئەنجامدا بەرپرسیارە لەو وەزع و حاڵەی كوردی تێدایە، ئا لەم زەمینە كۆمەڵایەتی و ئابوورییەوە گەلێك قوتابی و ڕۆشنبیرو لاوی كورد لە سەرەتای هەفتاكاندا لە دەوری یەكدی خڕ بوونەوە بۆ موناقەشەكردنی ڕێگەیەكی تازە بۆ وەدی هێنانی ئازادی خۆیان. ئەو زمانە سیاسییەی ئەوان پێی دەدوێن زۆر جیاوازە لەو زمانەی كە بابیان پێی دەدوان و بەوە قاییل بوون كە خودموختاری ڕۆشنبیریان بدرێتێ و سووكە گۆڕانێك بەسەر ژیانی كۆمەڵایەتیاندا بێت.

بزاڤی ڕزگاری نوێی كورد، كە گۆڕاوە بۆ بزاڤێكی سوسیالیستی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی، ڕێكخراوە چەپە توركەكان، پشتیوانی لە ئامانجەكانی دەكەن، هەنگاوی پتەو لە ڕێی شەڕی پارتیزانی دەنێ، پشتیوانییەكی ئایدولۆژی و پراتیكی دەكرێ لە لایەن براكانیانەوە لە ئێرانەوە، بە تایبەتی دوای ڕووخانی شا.

(*) دكتور مەجید جەعفەر هندی نییە وەكو لە دەقە ئەڵمانییەكەدا باس كراوە، بەڵكو كوردی كوردستانی عێراقە، لە كەسایەتییە نیشتمانی و خوێندكارییە دیارەكانی كوردە لە ئەوروپا، سەیرە نووسەر وێڕای شارەزایی باشی لە زۆر لایەنی دۆزی كوردی و بزاڤی خوێندكاری و سیاسی كوردی لە ئەوروپا، ئەو هەڵەیەی بەسەردا تێ بپەڕێ –عبدالسلام بەرواری.

فەسڵی شەشەم

جەنەڕاڵ سالم ئاتا کیخوف... و سەفەری باکۆ

١-کوردی ئێران، بایەخدانەوەی نوێی سۆڤیەت بە دۆزی کوردی:

فڕۆکە ڤانتۆمەکانی ئێران بە گرمەگرم بەسەر شاردا تێپەڕین. کاتێ فڕۆکەکان لە ئاسمانی شاردا دەنگیان بەردا، ئاپورای خەڵکی مەیدانی چوار چرا زۆر ترسان. هەر چەندە فڕۆکەکان شاری مەهابادیان بۆردومان نەکرد، بەڵام خەڵکەکە چ ئومێدێکیان بەو ئاشتییە نەما کە لە گۆڕێدا بوو. خەڵکی شارو ئەو جووتیارانەی کە هاتبوونە نێو شار، کەوتنە دروستکردنی پەناگەو هەڵکەندنی سەنگەرو کونە تەیارە، چونکە سوپای ئێران روەو شار دەهات و لە دووری چل کیلۆ مەتری شاردا بوو. بەڵام کاتێ ترومبێلی عەسکەری پڕ لە پێشمەرگەی چەکداری کورد گەیینە ناو شار، هەر هەموو ئەو هەستە نیگەرانی ئامێزانە رەوینەوە. دیارە پێشمەرگەکان ئەو چەکانەیان لەو جبەخانە سوپاییانەی ئێران دا گرتبوو، کە لەو چەند رۆژەی دوای روخانی شادا، تەواو لە حاڵەتی هەرەس دا بوو. وەختێ ئۆتۆمبیلەکان گەیینە مەیدانی چوار چراو روەو باکور ملیان نا، ئیدی دەنگی هوراو سروودی پێشمەرگە و لە پێش هەموویانەوە سروودی (ئەی رەقیب) بەرز بووەوە. ئەم سرووده لە مەهابادا و لە ساڵی ١٩٤٦دا لەلایەن شاعیری کورد (یونس رفعت دڵدار)ـەوە دانراوە: "ئەی رەقیب هەر ماوە قەومی کورد زوبان، نای شکێنێ دانەری تۆپی زەمان. کەس نەڵێ کورد مردووە، کەس نەڵێ کورد مردووە، کورد زندووە. زندووە قەت نانەوێ ئاڵاکەمان. جەنگاوەرە کوردەکان ئەم کۆپلەیەی دواییان بە شێوەیەکی تایبەت و بە دەنگی بەرزی پڕ لە شانازییەوە دەگوتەوە: "سەیری کە خوێناوییە رابردوومان. لاوی کورد هەر حازو ئامادەیە گیان فیدایە گیان فیدا هەر گیان فیدا".

یەکەم تەق و تۆق و (پێکدادان)ی تازەی سوپایی لە مەهاباد و شاری سنەی باشووری مەهابادەوە دەستی پێکرد، کاتێ رژێمی شا وەکو شێرە بەفرینە توایەوەو کەوت، کورد دەستیان بە هێرشێکی کوتوپڕ کرد بۆ سەر سەربازخانەی سوپای ئێرانی لە مەهاباد، پاش ئەوەی سەربازەکانی لیوای پیادەی (٢٨) هەڵاتن و سەربازخانەکەیان بەجێ هێشت، کە ئەفسەرێکی ئێرانی بە پلەی لیوا لەم عەمەلیاتەدا بریندار بوو، کوردەکان دەستیان بەسەر سەربازخانەدا گرت. تەق و تۆق لە زۆربەی ناوچە کوردنشینەکاندا، بۆ ماوەی چەند رۆژێك درێژەی کێشا... هێزی پاسدارانی سەر بە حوکمڕانی تازەی ئێران (خومەینی) پشتیوانیان لە هێزی ئێران دەکرد. بە پێی راپۆرە رەسمییەکان لەم شەڕانەدا (٩١) کەس کوژران، بەڵام سەرچاوەکانی تری هەواڵ وا رادەگەیەنن کە کوشتاری ئەم شەڕانە لە پێنج سەد کەس پتر بووەو جگە لە سەدان زامدار.

کوردەکان، لە سەرەتاوە زۆر بە گەرمی پشتیوانیان لە شۆڕشی ئێران کرد،... بە تەما بوون ماف خودموختارییان بداتێ و نەرم و نیانییەکی زیاتریان لەگەڵدا بەکار بێنێ بۆ وەدی هاتنی داخوازییەکانیان.
شاندێکی کوردی لە پیاوانی ئایینی و سەرەك عەشایەری کورد لە شارەکانی سنەو کرماشان و مەهابادەوە بەرەو تاران چوو تا گوێرایەڵی و پشتیوانی خۆی بە خومەینی رابگەیەنێ. بەڵام ئیمام هێشتا هەر مەستی سەرکەوتنەکانی خۆی بوو، بۆیە بە ئاشکرا رەفزی کرد کە حوکمی خودموختاری بە کورد بدرێ. هەروەها بە شاندەکە راگەیەنرا کە رێ بە کورد نادرێ نوێنەری لە ئەنجوومەنی شورادا هەبێ، چونکە کورد سوننی مەزەبن و ئەندامەتی لە (پەرلەمانی ئیمانداران)دا تەنێ بۆ خەڵکی شیعەیە. کورد، کە ئەم هەڵوێستەیان بینی، هیچیان بۆ نەمایەوە تەنیا ئەوە نەبێ کە شۆڕش رابگەیەنن و لە رژێمی تازە یاخی بن.
سەرکردایەتی تازەی ئێران کە لە هەردوو مەیدانی تیۆری و پراتیکی دا بێ ئەزموون بوو، بە ئاشکرا رایگەیاند کە (بە زەبری هێزو بە توندی) یاخی بوونی کوردەکان سەرکوت دەکات و لە نێوی دەبات. بەڵام پاش ئەوەی هێزەکانیان لە مەهاباد و سنەدا دووچاری شکستی سوپایی بوون، رژێم ناچار بوو بابداتەوەو رێگەی گفتوگۆ بگرێتە بەر. ئەوە بوو وەزیری ناوخۆ (حاج سەید جوادی)و (ئایەتوڵلا تاڵەقانی) کە لە روحانییە هەرە دیارەکانی ئێران بوون بۆ ئەم مەبەستە بۆ مەهاباد نێردران.
حوکمڕانانی تاران، پێویستیان بە ئاگربەست و راگرتنی شەڕ هەبوو، چونکە ئەو کاتەی کە بۆ ئەنجامدانی ریفراندۆم و هەڵبژاردنی گشتی دانرابوو، تەواو نزیك بوو بووەوە. تاران گفتی بە کورد دا کە (جۆرە سەربەخۆییەکی) لە بابەتی سەربەخۆیی وڵاتەکانی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکایان بداتێ، بەمەش ئەو هودنەو ئاگربەستەی کە پێویستی بوو،دابینی کرد. هەڵبەتە ئاگر بەستەکە لەسەر بناغەی هەندێ گفت و بەڵێنی فشەڵ رۆنرابوو، بۆیە نەیدەتوانی بەردەوام بێت.. چونکە کورد و بە تایبەتی خەڵکی مەهاباد بە حوکمی ئەزمموونی تفت و تاڵی رابردوویان دەیانزانی کە بەڵێن و بەڵێنکاری، چاوەڕوانی ئەوەی لێ ناکرێ خود موختاریان بۆ دابین بکات.

٢-سەربەخۆییەك کە مێژوویەکی تایبەتی هەیە:
مەهاباد، بەلای کوردانەوە شارێکی پیرۆزە. چونکە بۆ یەکەم جار لە مێژووی کوردان لەو شارەدا بەرزترین خۆزیاو هێڤیان هاتە دی: دامەزراندنی دەوڵەتی کوردی، ئەوە بوو لە رۆژی ١٩٤٦/١/٢٣داو لەسەر سەکۆیەکی بچووکەوە کە لە مەیدانی چوار چرادا بۆ ئەو مەبەستە رۆنرا بوو، دامەزراندنی کۆماری مەهاباد راگەیەنرا. هەر چەندە ئەم کۆمارە لە ساڵێك کەمتر دەوامی کرد، بەڵام مێژووی کۆمارەکە و چۆنیەتی دامەزراندنی ئەو رووداوانەی پێش ئەو رووداوە مێژووییە کەوتن‌و ئەو رووداوانەش کە بە گەڵی کەوتن، بە شێوەیەکی ئاشکراو زیاتر

لـە هـەر ڕووداوێکـی دی، ئـەو واقیعـە کارەسـات ئـامێزە پیشـان دەدات کـە ئاوێتـەی خـەباتی کورد لە پێناوی سەربەخۆییاندا بووە. هـەروەها پێگـەی بزووتنـەوەی ڕزگـاریخوازی کـورد لـە نێو سیاسەتەکانی زلهێزەکاندا لە ڕۆژهەڵاتی ناڤین لەلایەکەوەو پەیوەست بوونی لـە لایـەکی ترەوە بە زروف و هەلومەرجە ناوچەیی و نیشتمانی و نێودەوڵەتی یەکانـەوە دەنوێنێ، ئـەوە بە دیار دەخات کە چۆن سنوور بۆ جوڵانەوەیان دادەنێ و بوارە زۆرەکانی هەڵبـژاردنیان لێ کەم و سنوردار دەکات. خـەباتی کوردی ئێران لـە پێنـاوی سـەربەخۆییدا کۆنـەو مێژوویـەکی دوورو درێژی هەیە. دەسەڵاتە ڕەسمی یـەکانی ئێـران، وەکـو تورکیـا لـە هـیچ کاتێکدا دانیـان بەوەدا نەناوە کە کورد ڕۆڵـەی نەتەوەیـەکی سـەربەخۆیە. لـە باشـترین حاڵـەتدا وەهـا سـەیری کورد کراوە کە هەندێ تیرە و تایفەی ئێرانین و شێوە زمان و دیالێکتی تایبەتیان هەیـە. زۆر سەرچاوەی ڕۆژاوایـی بـێ چ لێکۆڵینـەوە و تاقیکردنەوەیـەك ئـەم بۆچـونە ڕەسـمی یـە ئێرانـی یەیان وەرگرتوە و پشتیان پـێ بەسـتوە. تەنانـەت ئـەو کۆششـە زانستییە تازەیـەش کـە پێـی دەگوترێ (تاريخ كمبرج لايران) ئەم گوتەیەی پەسـەند کـردوە کـە کـوردی ئێـران بـەوە دەزانـێ گوایە: " گروپێکن لە گروپەکانی گەلی ئێران وخەسڵەتی نەتـەوەیی تایبـەت بـە خۆیـان نییـە. ئەمانـە (کـورد) بـە زۆری کۆچـەرو مـەڕدارن و بـە پلـەی سـەرەکی خـەریکی مـاڵات و ئەسـپ بـە خێوکردنن. دیارە بە هۆی ئەم بۆ چوونە هەڵانەوە حاڵەتی کورد لەئێرانـدا هێنـدەی دی ئـاڵۆز دەبێت، چونکە لە حاڵی حازردا چ شـوێنێکی جوگرافی تایبـەت بـە خۆیـان نـی یـە، بەڵکو لـە نێوان چیاکانی ئەلبورز و خۆراساندا دابەش کـراون و جگـە لـەوەی کـە لـە هـەردوو پارێزگـای ئازربایجان و کوردستاندا هـەن. کـورد، لـە سـەدەی حەڤدەمـدا لـە خوراسـانی نزیکـی سـنوری ئێـران- سـۆڤیەت نیشـتە جـێ کـراون. لـە سـەدەی هـەژدەش دا وەکـو ڕێبـەری بـزاڤی ڕزگـاری کورد هاتونەتە سـەر شـانۆی ڕوداوەکـان، بـەڵام دەوریـان لـە بزاڤـی ڕزگـاریخوازی هاوچـەرخی کوردی دا زۆر کەمە".

بـەڵام هـەوڵی بـێ وچـان لـە پێنـاوی سـەربەخۆییدا هەمیشـە خولیـای ئـەو کوردانـەی ناوچـە شـاخاوییەکانی ڕۆژاوای دەریاچـەی ورمـێ و دەشـتە بـەپیت و بەرەکەتـەکانی موکریـان و زۆربەی ناوچەکانی پاریزگای کوردستانی ئێران و بەشێك لـە پارێزگـای کرمانشـا بـووە. ئـەو بزوتنەوە ڕزگارییەی کە لـە پـاش یەکـەم جـەنگی جیهـان لـە عێـراق و تورکیـا دا سـەری هەڵـدا خێرا کاری کردە سەر کوردەکانی ئێرانیش و بە ئاسـانی بیـری ڕزگارییـان قبـول کـرد و وەکـو هـەر هـەموو ئـەو گەلانـەی کـە لـە کۆتـایی سـەدەی نـۆزدەدا پێشـوازییان لـە بـزاف و بـیری ڕزگـاریخوازی کـرد، ئـەوانیش پێشـوازییان لێکـرد. کـاتێ کـە عەقیـد ڕەزاخـانی پەهلـەوی لـە سـاڵی ١٩٢٥ دا کودەتایـەکی سـوپایی ئـەنجام داو قاجارییـەکانی لەسـەر تـەخت لادا و خـۆی کرد بە شاهنشای ئێران، ئەمە خۆی لە خۆیدا ئاژیرو زەنگی خەتـەر بـوو بـۆ چەوساندنەوەی کورد لە ئێراندا، ئەوە بوو زمانی کوردی قەدەغە کرا، جل و بەرگی نەتەوەیی کـوردی قەدەغـە کراو تاران پەنای وەبەر چەکە لە مێژینەکەی خۆی بردەوە کـە زۆر جـاران دژی کـورد بـەکاری هێناوە، چەکی ڕاگۆیزان و کۆچاندن.

٣- پێنج هەزار دۆلار لە بری دابینکردنی سەفەری موبەشرێکی ئەمریکی:
سەرهەڵدانی هەستی نەتەوەیی لای کورد و چەساندنەوەیان لەلایەن دەسەڵاتی ئێرانییەوە لەلایەك و کەش و هەوای گشتی نائارامی ناوچەکە کردییە کارێك کە دەسەڵاتی ئێرانی لە ناوچە کوردنشینەکاندا لەق ببێ و لە ئەنجامی ئەوەوە کە روس و تورك و ئێران بە نۆرە دەسەڵاتیان بەسەر ناوچەکەدا دەگرت، ئەمە بووە هۆی ئەوەی میرانی کورد هێزی خۆیان خڕ بکەنەوە و ئەو دەرفەتانە بقۆزنەوە بۆ وەدەست هێنانی چەك و رێکخستنەوەی هێزەکانیان.
لەلایەکی دییەوە، هەموو ئەم فاکتەرانەی کە لە سەرەتای ئەم سەدەیە دا لە ناوچە کوردنشینەکاندا باو بوو لە ئێران، کردییە کارێك کە شۆڕشێکی کوردی بە سەرکردایەتی (روبن هود)ی کوردی، سەرکردەی خێڵەکی (اسماعیل- سمکۆ) بەرپا ببێ کە لە پایزی هەمان ساڵدا بە هێزێکی سێ هەزار کەسییەوە لە دۆڵەکانی عەشیرەتی شکاك، پەلاماری ئەو هێزە دەرەکەی ئێرانی دا کە لە شاری مهاباد جێگیر بوو.
کونسولی ئەمریکی ئەو دەمە لە تەورێزدا ئاماژەی بۆ دیدارێکی خۆی لەگەڵ سمکۆدا کردووە کە (٥) هەزار دۆلاری داوەتێ تا سەفەری موبەشرێکی ئەمریکی دابین بکات، کونسوڵی نێو براو دەڵێ: سمکۆ "گەنجێکی قۆزو رەشید بوو، لە کەش و هەوایەکی ئاوێتە بە بیرەوەری کوشتنی برا گەورەکەی، کە دەساڵ لەو گەورەتر بوو، سمکۆ لەو کەش و هەوایەدا گەورە بوو بوو، فورسەکان، براکەیان بۆ دەعوەتێکی رەسمی شیو خواردن دەعوەت کردبوو تا لەوێ بیکەن بە دادوەری گشتی ناوچەی رۆژاوای دەریاچەی ورمێ و لەسەر خوانی نان خواردن بە غەدر کوشتبوویان".
ئەو دەرەکانەی کە لە مەهاباد بوون و سمکۆ پەلاماری دابوون، شەس سەد کەس بوون، تاقە یەکێکیان دەرنەچوون، رەزا شای پەهلەوی سوێند دەخوات کە تۆڵەیان بسەنێتەوە. ئەوە بوو لیوایەکی لە سوپا و هێزی ناوخۆی ئازەربایجان نارده سەر کوردەکان. کوردەکان، خۆیان لەبەر هێزی ئێران نەگرت و پەنایان وەبەر چیاکان برد. ئا بەو جۆرە شەڕێکی پارتیزانی هەڵایساو پتر لە نۆ ساڵی خایاند و تا لە ساڵی ١٩٣٠ داو لە شنۆ بۆسەیەك بۆ سمکۆ نرایەوەو کۆتایی بە شۆڕشەکەی هات.
پێشڕەوی هێزی سۆڤیەت و بەریتانیا لە مانگی ١٩٤١/٨ دا بۆ سەر ئێران، کردییە کارێك کە زروفێکی تازە بێتە ئاراوەو کوردەکان بە هەلیان زانی بۆ وەدەست هێنانی خواستە نەتەوەییەکانیان. هاوپەیمانان لەو ساڵەدا رێك کەوتن لەسەر دابین کردنی کۆمەك و ئیمدادات بۆ سوپای سوڤیەتی لەو رێگە زەمینییەوە کە کەنداوی فارسی بە دەریای قەزوینەوە دەبەست، جا بۆ جێبەجێ کردنی ئەمە ئەوە بوو لەشکرکێشی کرایە سەر ئێران و بۆ ماوەیەکی کورت ئێران داگیر کراو رەزا شای یەکەم ناچار کرا واز لە کورسی حوکم بهێنی

و کوڕه نه باڵقەکەی (محمد رەزا) لە جێی دانرا. هەروەها رێ درا کە دەوڵەتێکی ئێرانی دابمەزرێ کە لە بواری بڕیارداندا ئازادییەکی سنووورداری هەبێ. ئەم دەوڵەتە لەلایە خۆیەوە کەوتە هەوڵدان بۆ ئەوەی دەسەلاتی خۆی بەسەر ناوچەکانی تری ئێراندا بکێشێت و کاروبارە ئیدارییەکانی بەڕێوە ببات.

٤-کورد، دڵ بە هێزی داگیرکەری سۆڤیەتی خۆش دەکەن:

کاتێ کە رووسیا دای بەسەر ئێراندا و دەسەلاتی ناوەندی ئێرانی لە باکووری رۆژاوای ئێراندا داڕوخاو نەما، هەڵبەتە ئەمە بووە مایەی دڵخۆشی کوردەکانی ئەو ناوچانەو کوردەکانی پارێزگای ئازەربایجان و دەوروبەری ورمێ. هەر چەندە پارێزگای کوردستان کە کەوتبووە باشوورەوە لە دەسترەسی سۆڤیەت دوور بوو، بەلام سۆڤیەتەکان هەوڵیان دا کوردەکانی ئەو ناوچانەی کە داگیریان کردبوو، هان بدەن و بە جۆرێ ئاڕاستەیان بکەن کە خزمەتی بەرژەوەندییەکانی خۆیانیان پێبکەن. هەر چەندە هێزی داگیرکەری سۆڤیەت رووی کردە باشوورو بەرەو سنە رۆیی، کەچی پاشان پاشەکشەی کردو لە هێڵی شنۆ – میاندواوی باکووری مەهاباد گیرسایەوە. بەلام لە باری پراتیکییەوە دەسەلاتیان دەگەییە باشووری ئەم هێڵە و ناوچەکانی (سەقز) و (بانە) و (سەردەشت)یشی گرتەوە.

بەلام دەسەلاتی بەریتانی لە باشوورا مایەوە، لە کرماشاندا کە لەوێندەرەوە هێڵی هاتوچۆی نێوان عێراق و ئێرانی کۆنترۆڵ کرد بوو. هەڵبەتە خەتی تەماسی سۆڤیەتی – بەریتانیش بە ناوچەی سەقز – سەردەشت دا دەڕۆیی. هەر چەندە سۆڤیەتییەکان، بە ئاشکرا و بەر لە ساڵێك و کاتێ لەگەڵ ئەڵمانەکاندا هاوپەیمان بوون رایانگەیاند کە بە تەمان بەرەو باشوور پێشڕەوی بکەن و بگەنە ئاوەکانی کەنداوی فارس. کەچی پاشان قەناعەتیان بەو هەندە زەوییە کرد کە کەوتبووە ژێر دەسەلاتیان، چونکە لە بەرەو هاوپەیمانییەکی تری دژ بە ئەڵمانیادا بوون و ئەمەش گەلێك فاکتەری تازەی لێکەوتەوە.

سەر قاڵی دابینکردنی بەرەکانی پشتەوەی قوقازو ئازەربایجان بوون کە سوپای سوری هەلاتوو لە بەردەم پێشڕەوی ئەڵمان، پەنایان بۆ برد بوو، لەلایەکی ترەوە بۆ ئەوان زەروری بوو ئەو رێگەو بانانە دابینبکەن، کە کۆمەك و یارمەتی ئەمریکیان لێوە بۆ دەنێررا کە بریتی بوو لە ئوتومبیلی گواستنەوەو تانك و میکانیکی سوپایی کە بە لای ئەوانەوە زۆر گرینگ بوو.

هەموو ئەم فاکتەرو هۆکارە ستراتیژییانە کردیانە کارێك کە رووسەکان هێمنی و ئارامی لە باکووری رۆژاوای ئێراندا بپارێزن.

هەر لەو روانگەیەشەوە. سۆڤیەت کەسایەتییە کوردەکان و سەرەك خێڵ و گروپەکانی تری ناوچەکەیان هاندا کە پەناو داڵدەی بەکرێگیراوان و پیاوانی دەوڵەتانی میحوەر نەدەن، دیارە ئەم کارە لە سەرەتادا زۆر قورس دەهاتە بەرچاو، چونکە کورد خۆ بە خۆ جۆرە هاوسۆزییەکیان لەگەڵ ئەڵمانەکاندا هەبوو.. تێکڕای ئەم فاکتەرو هۆکارانە وایان لە سۆڤیەت

کرد سەر لە نویٚ بایەخ بە دۆزی کوردی بدەنەوەو پێگەیەکی تایبەتیان لە حیسابات و جم و جۆڵی خۆیاندا بۆ دانا.
بارودۆخی گشتی کورد لەو سەردەمەدا زۆر باشتر بوو لە سەردەمانی پێش هەڵایسانی دووەم جەنگی جیهانی. کورد چەك و تەقەمەنییەکی زۆریان وەدەست کەوت، بە تایبەتی کاتیٚ کە سوپای ئێرانی لە بەردەم پێشڕەوی سۆڤیەت و بەریتانیادا هەڵات، کورد چەکێکی زۆریان گرت. لە پایزی ١٩٤١دا زۆر لەو سەرەك خێڵ و هۆزو سەرکردە سیاسیانەی کە شا بەر لە دووەم جەنگی جیهانی لەسەر راپەڕین و شۆڕش نەفی کردبوون، گەڕانەوە بۆ ناوچەکە. ئەم سەرکردە و سەرۆکانە زۆر بەگەرمی پێشوازیی کران. جەماوەر لە دەوریان خڕ بوونەوەو متمانەی تەواویان دانیٚ، جا بە خێراییەکی وەهاکە ئەو سەرۆکانە بە خۆیشیان پێیان سەیر بوو، تۆمەز سالانی نەفی و دوور خستنەوە ناوبانگ و کەسایەتییەکی شکۆداری وەهای بۆ پەیدا کرد بوون، کە خەڵکی عەشایەرو هاوولاتیانی شاریش متمانەیان پیٚ بکەن.
ئینگلیز و پاشماوەی دەسەلاتی ئێرانی لەو ناوچە داگیرکراوەی ئێراندا بەر لە هەر کەسێك رووبەڕووی ئەم شەپۆلە گەورەیەی هەستی نەتەوەیی کوردی ئێران بوونەوە. پێشڕەوی بەریتانی و سۆڤیەتی بۆ سەر ئێران بووە هۆی خولقاندنی جۆرە ئاژاوەیەك. بۆ نموونە وەزیری بەرگری ئێران (ئەحمەد نەخشەوان) فەرمانێکی کارگێڕی نامەفهوم و ئالۆزی ئەوتۆی دەرکرد کە بووە هۆی ئەوەی یەکە ئێرانییەکان هەموو سەربازەکانیان تەسریح بکەن. ئەمە تەنیا شارەکانی نەگرتەوە، بەڵکو لەو یەکانەی سەر سنوورەکانیش رووی داو بەمەش دوا شێوەی دەسەلاتی ئێران لەسەر سنووری عێراق – ئێران نەماو ئیدی سنووری ئێران لە بەردەم جەنگاوەرانی کوردی عێراق ئاوالا بووەوەو بیٚ کۆسپ و تەگەرە دەیانتوانی هاتوچۆ بکەن.
هەروها هێزەکانی سۆڤیەتی کە لە سەرەتاوە بەرەو باشوور کشا. ئەوانیش لای خۆیانەوە بەشدارییەکیان لە خولقاندنی ئاژاوەی ناو ئێران و نادیاری باری ئێراندا کرد: "سۆڤیەت دەستیان بەسەر سەربازخانەی بانەدا گرت، هەموو سەربازەکانیان رەها کردو ناردیاننەوە بۆ ماڵی خۆیان، بەلام ئەفسەرەکان و ژمارەیەك دەرەجەداریان وەکو یەخسیری جەنگ لەلای خۆ هێشتەوە و کە بەرەو باکوور پاشەکشەیان کرد لەگەڵ خۆیاندا بردیانن".
هێزەکانی سۆڤیەت لە سەرەتادا گەورەترین شاری کوردی ئێران (سنە)شیان گرت، کەچی پاشان بۆ یەکەیەکی میکانیکی لەشکری هندی سەر بە هێزەکانی بەریتانیایان بەجیٚ هێشت. ئا لەم کاتانەدا پاشماوەکانی هەندیٚ یەکەی ئێرانی کەوتنە خۆ رێکخستنەوە، بە ترس و دوو دڵییەوە لە شارەکانی بانەو سنەی داگیرکراودا ئەمەیان دەکرد، ئەوە بوو هەندیٚ ئەفسەرو دەرەجەداری هەلاتوو لە ئەسارەتی سۆڤیەت پەیوەندییان پێوە کردن.
ئەوەی کە لە پێشی پێشەوە سوودی لەم ئاژاوەیە وەرگرت سەرکردەی خێڵەکی کورد حەمە رەشید بوو کە بە خۆو چوا سەد چەکدارەوە سنووری عێراقی بڕی و توانی دوای دوو رۆژ تەق و تۆق و پێکادان لەگەڵ پاشماوەی سوپای ئێرانی لە ناوچەکەدا، شاری بانە بگریٚ.

ئـەوجا بـەرەو شـاری (سـنـە) کەوتـە پێشـڕەوی و زۆری نـەما بـوو ئـەوێش بگـرێ، لەشـکری هیندی بەریتانی نەی هێشت. ڕێك لـەم کاتانـەدا تـاران پاش ئەوەی راوێـژ و تـەگبیری لەگـەڵ بەریتانییەکاندا کردو رەزامەندی ئـەوانی وەرگـرت، لیـوا مـەحمود ئـەمین-ی کـرد بـە حـاکمی سوپای سنە... بـەڵام ئـەم (ئـەمین)ـە لـە بـاری پراتیکییـەوە چ دەسـەڵاتێکی سـوپایی نـەبوو. هـەموو هیوایـەکی ئـەوە بـوو کـە (لەشـکری ڕۆژاوا)ی ئێرانـی کـە بـە درێـژایی سـنووری ڕۆژاوا دامەزرا بوو، سێ سریەی بە شەش تانکەوە بەرەو سەقزو بانە رەوان کرد بوو، فریای بکەوێ و رزگاری بکات.

حەمـە رەشـید لـەم سـەروبەندەدا تـوانی گـەلێك لـە سـەرەك خێڵـەکان لـە سـایەی خۆیـدا خـڕ بکاتـەوەو ژمـارەی هێزەکـەی لـە دوو هـەزار جـەنگاوەر تێپـەڕی. ئـەوجا هێـزی کـورد و هێـزی پێشەوەی ئێران لێیان بوو بە شەڕ و زەرەرو زیانێکی گەورە لە هێزی ئێران کەوت و تەنانـەت (٥) تانك لەو شەش تانکەی کە بۆ ناوچەکە نێردرا بوون تێك شکێنران و کوردەکان ئەو پردە دارینەشیان سووتاند کە لەم ناوچە شاخاوییە سەختەدا تاقە ڕێگای پاشەکشە بوو. ئـەوجا جەنگاوەرانی کوردی دلێر کەوتنە پەلاماردانیان.

بەڵام ناکۆکی و دووبەرەکی نێوخۆی کوردەکان، کـە ئـەمە نەخۆشییەکی بـاوی نێـو کوردانـە. بووە هۆی ئەوەی کە هیچ سەرکەوتنێکی گەورە بە دەست نەهێنن. ئەوە بوو نۆکەرانی ئێـران توانیـان عەشـیرەتی (تیلـەکۆ) بـەلای خـۆدا راکێشـن و بیانکـەن بـە جـاش و بـە کـرێ گرتـەو پـەلاماری هێزەکـانی (حمـە رەشـید) یـان داو تێـك و پێکیـان شـکاند. هـەر لـەم سـەرو بەنـدەدا هەندێ عەشایەری شۆڕشگێڕی دی شاری سنەیان گەمارۆداو حمە رەشید خان بەلەز بەخۆ و پاشماوەی هێزەکانییەوە پەیوەندی پێوە کردن. کاتێ مەحمود ئەمین بە خۆی گەییـە شـار، و چونکە ئاگای لە وەزع و حاڵی ناوچەکە نەبوو، داوای گفتوگۆی لە کوردەکان کرد. ئـەوە بـوو کوردەکـان، دەسـت بەسـەریان کـردو لـە بارەگاکـەی خۆیـدا هێشـتیانەوەو پاشـان فەرمانـدەی بەریتانی لەشکری هێندی بۆی تێکەوت و هەنگێنێ رەهایان کرد.

بەڵام (مەحمود ئەمین)یان تێگەیاند کە بوونی ئەو لە خـاکی رزگـارکراوی کوردسـتاندا، هـیچ رەوا نییـە. کـورد، بـەردەوام بـوون لەسـەر ئـەم هەڵوێسـتە رەسمییـەیان و داوایـان لـە هێـزی داگیرکەری بەریتانیش کرد کە دان بە سەربەخۆیی کوردستاندا بنێ.. بەڵام حاکمی بـەریتانی کە لەم رووەوە چ دەسەڵاتێکی نەبوو، و لە ئاستی بارودۆخە تازەو ئاڵۆزەکەدا نەبوو، ویستی بەر لەوەی چ هەڵوێستێکی رەسمـی دەربـڕێ، دەسـتی دەسـتی بـە کوردەکـان بکـات و کاتیـان لەگـەڵ بەسـەر بـەرێ. پێویسـتی بـە دە ڕۆژ بـوو بـەر لـەوەی لـە ڕۆژی ١٩٤١/١٠/٣١دا حەمـە رەشید ئاگادار بکاتەوە کە لەم کاتەی ئێستادا ئەم دەسەڵاتەی نییە هەڵوێستی رەسمی لەمەڕ سەربەخۆیی کورد وەربگرێ.

دیار بوو کە بەرپرسەکانیشی لە بەغدا دا پێویستیان بە ماوەیەك هەبوو تـا ئـەم زروفـە تازەیـە هەڵسەنگێنن و لێی بکۆڵنەوە بەر لەوەی دوا هەڵوێستی خۆیانی لەمەڕ دەربڕن. بەڵام حـاکمی بـەریتانی وێـڕای لاوازی ئـەم هەڵوێسـتەش تـوانی کـارێکی وەهـا بکـات کـە هێزەکـانی کـورد

نەچنە ناو شاری سنەوە. ئا بەم جۆرە هێزی کوردەکان جارێکی دی ناچار بوون، پاش چەند رۆژێك کە هیچ شتێك رووی نەدا، بەرەو شاخەکانی (دیواندەرە) و (زاغە) پاشەکشە بکەن. مێژوونووسی سوپایی (حەسەن ئەرفەع)، کە پاشان بوو بە سوپاسالاری سوپای ئێران، بە تەوسەوە باسی ئەم رووداوانەی کردەوەو دەڵێ: "جەنگاوەرانی عەشایەر ئەو سەبرو حەوسەڵەو پێداویستییە لۆجستییەیان نییە کە ئەم هێرشە چڕو پڕانە بە ئەنجام بگەیەنن".
لە مانگی ت ٢دا لیوا (مەحمود امین)، جارێکی دی زاتی وەبەر خۆی نایەوەو هێرشێکی بردە سەر هێزەکانی کورد لە هەمان ناوچەوە کە پاشەکشەیان لێوە کردبوو. بەڵام بەم کارەی بەرەو ئەو چارەنووسە ملی دەنا کە بوو بە بەش و نسیبی زۆربەی ئەو هێرشە سوپاییانەی پێش و پاش ئەو مێژووە کرانە سەر کورد: ئەوە بوو لە شاری سەقز و دەوروبەریدا، هێزەکەی شڕو وڕ کرا، زۆر لە پیاوەکانی دەستگیر کران و ئەوانی تریان چنگ لەسەر شان هەڵاتن و لیوا (ئەمین)یش لە مەیدانی شەڕەکەدا کوژرا. جاشەکانی عەشیرەتی (تیلەکۆ)ش پتر لە سێ سەد کەسیان لێ کوژرا. حمە رەشید خان بە دەستی خۆی (عەلی خان حەبیبی) سەرۆك جاشەکانی کوشت. لە کاتێکدا تەق و تۆق و پێکدانی پەراگەندە بەردەوام بوو، داخوازی کوردەکان بۆ کوردستانی سەربەخۆ هێور بووەوەو لە هەمان کاتدا بەفر دەستی بە بارین کردو زۆربەی شەڕگە نائارامەکانی داپۆشی: شەڕگەی نێوان روس و فورس و بەریتانییەکان لەلایەکەوەو لە نێوان خودی کوردەکاندا لەلایەکی ترەوە.

٥-بەرپەرچدانەوەی هێرشێکی تەمبێکارانەی گەورە:

حکومەتی ئێران لە مانگی مایس ١٩٤٢دا کەوتە خۆ سازدان بۆ هێرشێکی تەمبێکارانەی گەورە بۆ سەر کوردەکان، بە مەبەستی تاقیکردنەوەی هێزی پاشماوەی دەسەڵاتی ئێرانی و سەروەری نیشتمانی لە ناوچەکەدا. سەرهەنگ حەسەن ئەرفەع سەرکرایەتی ئەم هێرشە دوو هەزار کەسییەی دەکرد، ئەم هێزە چواردە تانکی لەگەڵدا بوو، جگە لە چەکدارانی تیرەی تیلەکۆ کە یەکپارچە کەرب و کین بوون. ئەم هێزە بە سەرکردایەتی حەسەن ئەرفەع کەوتە پێشڕەوی بەرەو بارەگاکانی (حەمە رەشید). ئەو ئەفسەرە ئێرانییە بە تەوسەوە باسی تێك بەربوونی هێزە کوردییە دژمنەکان دەکات و ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە "یەکسەر پیاوەکانی حمە رەشید دەستگیر کراون. ئەوجا پیاوانی تیلەکۆیی یەکسەر کەوتوونەتە سووتاندنی خانووبەرەی دوژمنەکانیان و تاڵانکردنی ناو ماڵەکانیان، هەر لە قۆری و کتلییەوە تا دەگاتە بوخچەی بوکێنی و هەر شتێکی دی کە دەستیان پێی گەیووە". حەسەن ئەرفەع لە سەرەتاوە هەوڵی داوە بکەوێتە نێوانەوەو ئەو تالان وە بڕۆیە قەدەغە بکات، بەڵام لە ئەنجامدا بۆی بە دیار کەوتووە کە: "وەکو دەردەکەوێ ئەم کارانە بە شێوەیەکی گشتی بەشێك بوون لە داب و نەریتی شەڕی خێڵایەتی".

لەو کاتانەدا کە ئێرانییەکان وایاندەزانی لەم هێرشە تەمبێکارانەیەیاندا زۆر سەرکەوتوو بوون، رەوتی رووداوەکان پێچەوانە بووەوە: ناچار بوون لە ژێر گوشاری بەریتانی و رووسییەکاندا لە ناوچەی نێوان سەقزو بانەدا پێشڕەوییەکەیاندا رابگرن و لەگەڵ حەمە رەشید بکەونە گفتوگۆ بۆ دۆزینەوەی چارەسەرێك لەگەڵیدا، چونکە هاوپەیمانەکان حەزیان نەدەکرد هیچ بوونێکی سوپای ئێران لە هێڵی نێوان هەردوو ناوچەی داگیر کراوی بەریتانی و سۆڤیەتی دا هەبێ. ئەوە بوو فەرماندەی بەریتانی میجور (فلیچر) بە خۆی لە کرماشانەوە بەرەو باکوور رۆیی تا لە نزیکەوە ئاگاداری چۆنیەتی بەڕێوەچوونی ئەو گفتوگۆیە ببێ کە گەیی بووە ئەنجامێکی نا مەنتیقی و رەنگە ئەمە بۆ خۆی رەنگدانەوەی تێکڕای سیاسەتی کوردی بێ لە کاتی دووەم جەنگی جیهاندا. ئەوە بوو تاران (حەمە رەشید)ی دژمنی سەر سەختی دوێنێی خۆی کرد بە حاکمی بانەو رێگەی بە پیاوەکانی دا کە چەك هەڵگرن و سنوورێکیش بۆ جم و جۆڵ و بوونی هێزی پۆلیس و سوپایی ئێرانی لەو ناوچە کوردییەدا دانرا.

ئێرانییەکان، ئاقیبەت بە کۆمەك و پشتیوانی بەریتانی لە کۆتایی ساڵی ١٩٤١دا ئارامی و هێمنیان بۆ وڵاتی کوردستان گێڕایەوە. ئەم بادانەوەیەی بەریتانیا هی ئەوە بوو کە دەیانزانی بزاڤی رزگاریخوازی کوردی خەتەرەو بە ئاسانی کۆنترۆڵ ناکرێ، بە تایبەتی کە لە عێراقی دراوسێی ئێراندا بە دەست هەمان کێشەوە گیرۆدە بوون، لە ئەنجامی ئەم بادانەوەیەی بەریتانیا، دەسەڵاتی ئێرانی تا ساڵی ١٩٤٥ و دواتریش لەوێندەر بەرقەرار بوو.

رەوشی پارێزگای (ئازەربایجان) کە کەوتبووە باکوورەوە و زۆربەی خەڵکەکەی تورك زمان و کەمینەیەکی گەورەی کوردیشی تێدا بوو، زۆر جیاواز بوو لەو رەوشەی باشووری کوردستان: سۆڤیەتەکان هەر لەسەرەتای کۆنترۆڵ کردنی ناوچەکەوە (١٩٤١) هەڵوێستێکی زۆر چالاکیان لەمەڕ دۆزی کورد هەبوو. وێڕای ئەوەی کە حەزیان دەکرد کیانی ئێرانی بمێنێ، بەڵام لەلایەکی تریشەوە حەزیان دەکرد دۆزی کوردی هەر بە گەرمی و بەپێی پێویست بیهێڵنەوە. بۆیە هیچ سەیر نەبوو کە کوردەکان بە پێشڕەوی سۆڤیەت کەیف خۆش بن و بەرێز و سوپاسگوزارییەوە لێی بڕوانن، چونکە بوونی سۆڤیەتی لە ناوچەکەدا هۆیەکی سەرەکی جولاندنی دۆزی کورد بوو، و زەمینەی بۆ ئەو راپەڕینە کوردییە خۆش کرد کە پاش ئەو پێشڕەوییە بەرپا بوو. دیارە لە بەرانبەر ئەو هەموو هیواو خۆزیانەدا کە کورد لەسەر پێشڕەوی سۆڤیەتی رۆینا بوو، چاوپۆشی لەو رابردووە سەلبیەی سۆڤیەتی دژ بە ئاینی ئیسلامی کرا، هەموو ئەو بیرەوەرییە تفت و تاڵانەی بەگەڵ پێشڕەوی هێزی روسیا بۆ کرماشان لە کاتی یەکەم جەنگی جیهانی دا کەوت، لە کوشت و بڕو سەرکوتکاری پشتگوێ خران و، ئەوە بوو دۆستایەتی و هاوپەیمانییەکی کوردی سۆڤیەتی دەستپێکرد کە دەیانساڵ درێژەی کێشا.

٦-جەنەڕاڵێکی سۆڤیەتی مەشق بە کوردان دەکات:

لە ڕۆژێکی سارد و تۆق ڕۆژانی ت١٩٤١/٢دا، شاندێك لە فارگۆنێکی تایبەتی نمرە یەکی ئەو قیتارەدا گیرسایەوە کە هەفتەی سێ جاران لە نێوان شاری تەوریزی مەنشور بە مافووری چاك و شاری باکۆی دەوڵەمەند بە نەوت دا هاتوچۆی دەکرد. شاندەکە، هەمەڕەنگ بوو، خەڵکی جیاوازی لەخۆ گرتبوو. مرۆڤ دەیتوانی ئەو پیاوە بناسێت کە بە ناوی شاندەکەوە قسەی دەکرد. پیاوێك بوو لە سەرووی پەنجا ساڵەوە، بەلام لە تەمەنی خۆی گەنجتر دەینواند، پیاوێکی تۆکمە بوو. قاتێکی مەدەنی لە بەردا بوو. مەحاڵ بوو کەس پەی بەوە بەرێ کە ئەم پیاوە جەنەڕاڵێکی سوپای سوورە. ناوی (سالم ئاتاکیخوف) بوو لە باکوری ئازەربایجاندا لە دایك بوو بوو. سەفەری ئەم پیاوە سەفەرێکی سیاسی بوو نەك سوپایی. ئەم ئەفسەرە زیرەك و زمان لوسە زۆر پابەندی جێبەجێ کردنی ئەرکەکانی خۆی بوو.

چەند ڕۆژێك گەڕا، چەندین دیداری لەگەڵ چەندین سەرەك خێڵی کوردی ناکۆك و ناتەبادا کە ئامادە نەبوون چ سازشێك لەگەڵ یەکدی بکەن، سازدا. لەو دیدارانەدا هەوڵی دەدا زەمینەیەك بۆ کاری هاوبەش و هەم ئاهەنگی کوردی – سۆڤیەتی لەو ناوچانەدا خۆش بکات کە سۆڤیەت لە باکووری ئێراندا داگیریان کرد بوو. لەم ئەرکەیدا دوو کەس یارمەتییان دەدا، یەکێکیان سەرهەنگ (ئەسلانۆف) کە ئەفسەرێکی سۆڤیەتی کورد نەژاد بوو، ئەویتریان هاوڕێ (مستەفایۆف) بوو کە لە شوێنی خۆیدا خرایە سەر میلاکی کونسوڵگەری بازرگانی سۆڤیەتی تا دەوری دەرهێنەر ببینێ و پرۆسەکە لە پشت پەردەوە بێنێتە دەرێ.

هەڵبەتە ئەو سێ ئەفسەرە هەقی خۆیان بوو شانازی بە کارەکە و ئەنجامی کارەکەیانەوە بکەن. توانیان نزیکەی سی کەس لە دیارترین و گرینگ ترین سەرانی تیرە کوردەکان و سەرکردە سیاسییەکانی کورد لەم فارگۆنە تایبەتییەی فارگۆنەکانی هێڵی ئاسنی سۆڤیەتیدا خڕ بکەنەوە. سەرکردە کوردەکانیش لەلای خۆیانەوە بە شادییەوە ئەو دەعوەتەیان قەبوڵ کرد کە بە ناوی سەردانەوە ئەنجام دەدرا، چونکە ئەوانیش لای خۆیانەوە بە تاسەوە بوون بۆ قەبوڵ کردنی کۆمەکی سۆڤیەتی، تا ببێ بە پشتیوانیان لە خەباتی ڕزگاریخوازیاندا.

جل و بەرگی شاندە کوردییەکە، خۆی لە خۆیدا تابلۆیەکی هونەری جوانی پێك دەهێنا، جگە لە جل و بەرگی نەتەوەیی کوردی، هەندێ لەو سەرکردە کوردانە قاتی مەدەنی ئەوروپیانەی مۆد بەسەرچویان لەبەر کردبوو. سەرکردەکان، بەخۆیشیان، تێکەڵ بوون لە بیروباوەڕی جیاوازو وابەستەیی چینایەتی و کۆمەلایەتی جیاواز: بۆ نموونە حاجی بابا شێخی بۆکانی کە نێوبانگێکی ئەفسانەیی لە نێو سەرەك خێڵە کوردەکاندا هەبوو، پیاوی وەك (ڕەشید بەگ)، (زێرو بەگ) و (تەها)یان لەگەڵدا بوو کە ئەمانە نوێنەری سێ باڵە دوژمنەکەی عەشیرەتی هەرکی بوون کە عەشیرەتێکی زۆر بە هێزو بە توانا بوو. (سالم ئاتاکیخوف) بە زیرەکی و دبلۆماسییەتی خۆی توانی هەموو دوژمنەکانیش کۆبکاتەوە، توانی سەرانی دوو لایەنە دوژمنەکەی عەشیرەتی (مامەش)ی نیشتەجێی ڕۆژانەی مەهاباد (حاجی قەرەنی ئاغا) و (کاکە هەمزە نەلۆسی) لەسەر یەك خوان لە فارگۆنی نێو براودا کۆ

بکاتەوە، کە بە دوو قوڵی کوپە چای گەرم یان شەرابی پاپیرۆزی روسیان لە گارسۆنەکە وەردەگرت.

٧-ئەو پیاوەی مێزەری سپی مەلایانی لەسەر دەکرد:

بەڵام سۆڤیەتەکان، بە چاوێکی تایبەتی دەیان روانییە پیاوێکی نێو شاندەکە، بۆ خۆیان و بۆ جێبەجێ کردنی نەخشەکانی خۆیان لە هەر هەموو ئەو سەرەك خێڵانە بە گرینگتریان دەزانی، ئەو پیاوە سەرکردەی کوردی مەهاباد و پیاوی ئاینی (قازی محەمەد) بوو، کە بەقاتە ئەوروپاییە دەستدروەکەی تارانییەوەو بە مێزەرە سپییەکەیەوە، سیمای چینی دەوڵەمەندی شاران و بۆرژوای کوردی دەنواند. (قازی عەلی)ی بابی قازی محەمەد لە کوردستاندا بوو بوو بە ئەفسانەیەکی زیندوو. زۆربەی خزمانی و ئەندامانی بنەماڵەکەیان پۆستی قازییەتیان هەبووە. قازی محەمەد لە خانەی ئەو پیاوانەدا بوو کە لە جیهانی ئیسلامیدا هەردوو کەسایەتی ئاینی و قەزایی لە خۆ دەگرن.

قازی محەمەد، بە منداڵی چوو بووە حوجرە (بەرانبەر بە قوتابخانەی سەرەتایی)ـە کە مەلا بەرێوەی دەبەن، بەڵام خوێندن و فێر بوونی راستەقینەی لەلای بابی و لە نێو ئەو کتێبخانە گەورەیەدا تەواو کردبوو کە پڕ بوو لە کتێبی هەمە جۆرو بە زمانی هەمە جۆر. یەکەم جار پۆستی دایەرەی ئەوقافی مەهابادی گرتە ئەستۆ. کاتێ کە بوو بە قازی ئیتر دەسەڵات و نێوبانگێکی وەهای پەیدا کرد کە قسەی لە هەموو مەسەلە قانوونییەکاندا دەیخوارد و رەت بوونەوەی نەبوو. ئەمە جگە لەوەی کە لە هەر بۆنەیەکی کۆمەڵایەتی و ئاینی و سیاسیدا ئامادە بووایە، ئەو بۆنەیە شکۆ و هەیبەتی تایبەتی وەردەگرت. رواڵەتی چالاك و بە هەیبەت بوو، لە قسە کردندا زۆر بلیمەت بوو، بە سێ – چوار زمانان دەئاخفی، بە جۆرێکی هێندە دڵگیر دەئاخفی کە سەرنجی بەرانبەرەکەی رادەکێشا. کە قسەی دەکرد تۆزێك دەوەستاو ئەوجا لەسەری دەرۆیی. هەر هەموو ئەم شتە رواڵەتیانە کەسایەتییەکی بەهێزو کاریگەرییان دەنواند. لە هەموو ئەمانەوە مرۆڤ دەتوانێ بگاتە ئەو ئەنجامگیرییەی کە قازی محەمەد ئەو خەسڵەتانەی تێدا بوو کە مرۆڤ بتوانێ متمانەی پێ بکات و بە یەکێك لەوانەی بزانێ کە بتوانێت جوڵەیەکی گشتی بە بزووتنەوەی رزگاریخوازی کوردی بدات.

بەڵام بوونی قازی محەمەد لە نێو ئەم هەموو سەرەك خێڵە کوردەدا لە راستیدا کارێکی نا ئاسایی و نەشاز بوو، و لەگەڵ کەش و هەوا گشتییەکەی نێو فارگۆنەکەدا نەدەگونجا: جیاوازییەکی زۆر هەبوو لە نێوان دیمەن و رواڵەتی سەر خێڵەکان و، کە هەر چەندە لە سیمایاندا نیشانەی دەسەڵات دەبینرا، بەڵام رێك لە سیمای جووتیارانی دێهاتی دەچوو، لەگەڵ رواڵەتی قازی محەمەدا کە نیشانەی پێگەیشتنی زانستی و مەدەنی بەرزی پێوە دیار بوو. لەلایەکی ترەوە روانگە ئاینییە گشتییەکەی بۆ دنیا یەکجار دوور بوو لە روانین و، رێبازی خانەخوێیە کۆمۆنیستیەکانی، بەڵام سۆڤیەتەکان زۆر زیرەکانە توانی بوویان هەر

هەموو ئەم دژانە لە یەك شوێندا كۆ بكەنەوەو متمانەی سەرانی كورد بە دەست بێنن و وەهایان لێبكەن ئومێد بەو یارمەتییە پەیدا بكەن كە بە تەما بوون سۆڤیەت پێشكەشیان بكات، هەر چەندە چ ئاماژەیەك بۆ جۆرو چۆنیەتی ئەم یارمەتییە لە گۆڕێ نەبوو.

سەرانی كورد، لە باكۆدا سەیریان كرد بەرنامەیەكی تێرو تەسەل و وردیان بۆ ئامادە كراوە: كۆمەڵێك سەردانیان بۆ كارخانە و مەزراو كێڵگەی جیاواز و ئاهەنگی خێرهێنان و سەردانی شانۆو سینەمایان بۆ ساز درا بوو كە چەندین رۆژی خایاند، مەبەست لەم شتانە ئەوە بوو كە ئەو میوانانەی لە دێهاتەكانی ئێرانەوە هاتبوون بێ تاقەت نەبن، بەشدارانی سەفەرەكە هەستیان بەوە كرد كە سۆڤیەتەكان مامەڵەیەكی تایبەتی و پڕ لە رێز و حورمەت لەگەڵ قازی محەمەد دەكەن. ئەم بایەخدانە تایبەتییە بە قازی محەمەد، عەلی كوڕیشی گرتەوە كە لەو سەفەرەدا لەگەڵ بابی هاتبوو، و تەمەنی هەر هەشتساڵێك دەبوو. تەنانەت ئەم میوانە چكۆڵەیە دەمانچەیەكیشی لە خانەخوێیەكانییەوە پێدرا. نووسەر و دیپلۆماتی ئەمریكی ولیم ئیگلتون ئەم رووداوەی وا لێكداوەتەوە كە رەنگە "ئاماژەیەك بوو بێ بۆ ئەوەی كە لە ئایندەدا چ روو دەدات".

(عەلی قازی) لە ساڵی ۱۹۷۹دا بە دەم وەبیر هێنانەوەی بیرەوەریانی وان رۆژان، پاش ئەوەی ئەویش بوو بە قازی و لە دوای رووخانی شا دەورێكی ناوچەیی لە شۆڕشی نوێی كوردیدا بینی، گوتی: "هەر شتێك لە باكۆدا رووی دەدا بەلای منەوە مایەی سەرنج بوو. لە ژیانمدا و بۆ یەكەمجار موغازەیەكی پڕ لە كالام بینی، بالاڕۆیەكی كارەباییم بینی، بە درێژایی یەك رۆژی تەواو من پێی سەركەوتوم و دابەزیوم هەر چەندە من تاقە منداڵ بووم لەگەڵ شاندەكەدا، كەچی سۆڤیەتەكان بردیانین بۆ سێرك، زۆر بە نەجیبی مامەڵەیان لەگەڵ دەكرین، من بۆ خۆم چەندین دیاریم لێ وەرگرتن، یەكێك لەوانە نوسخەیەكی قورئانی پیرۆزو قاتێك و دەمانچەیەكی بچكۆلەی یانزە خۆر بوو. هەروەها سەرەك وەزیرانی كۆماری ئازەربایجانی سوسیالیستیی سوڤیەتی زۆر لەگەڵماندا بە لوتف بوو".

چونكە بابم ئەو كاتانە پێی دەگوتم (كوڕی رەش) جەعفەر باقروف پێشنیاری كرد كە لەوە بەدوا بە (كوڕی سور) گازم بكات، لەبەر ئەوەی گوایە رەنگی رەش، رەنگی فاشیزمە. بابم بە شۆخییەوە وەڵامی دایەوە: "هەر چەند من پێی دەڵێم كوڕی رەش، بەڵام من پێم وایە لە هەموو سوپای سور ئازاترە". هەر یەكێك لە سەرەك خێڵە كوردەكانیش سەرو زینی چەرمی دەستكردو شەش مەتر قوماشی ژنانەیان بۆ ژنەكانیان بە دیاری درایێ. زۆریشیان تاپڕو تفەنگی راوی بەرهەمی كارخانە چەك سازییەكانی سۆڤیەتیان كڕی.

لوتكەی ئەم سەفەرە، ئێوارە ئاهەنگێكی خێرهێنان بوو كە باقرۆف بۆ رێزلێنانی شاندەكە سازی دا. هەر هەموو لەو گوتانەدا كە لەو ئاهەنگەدا خوێنرانەوە یان لەسەر خوانی نانخواردن گۆڕدرانەوە بە وریایی و جۆرە گومانێكەوە ئاماژەیان بۆ دۆستایەتی سۆڤیەت لەگەڵ گەلان و نەتەوە چەوساوەكاندا، بە تایبەتی لەگەڵ كوردا كرد. باقرۆف ستایشی خۆش دراوسێیەتی نێوان كوردو ئازەری كرد. بەڵام ئاماژەی بۆ ئەو هێرشی تاڵانیانەش كرد

که خێڵە کوردەکان بۆ سەر دەرو دراوسێیانی خۆیانی دەکەن و داوای لە کورد کرد کە لە ئێستا بەدواوە هەوڵ بدەن "بە ئاشتی و برایانە" لەگەڵ ئازربایجانییەکاندا بژین. بێگومان هەوڵدان بۆ بە ستنەوەی سەرانی کورد بە بەرژەوەندییەکانی سۆڤیەتەوە، تەنیا بە مەبەستی راگەیاندنی هاوسۆزی و دەربڕینی شادی و رەزامەندی نەبوو، بەڵکو زۆر ئامانجی نهێنی و جدی تری لە پشتەوە هەبووە. هەڵبەتە سۆڤیەتەکان بە تەمای تەنازولات و سازشی سیاسی و خزمەتگوزاری دوو لایەنە بوون و ئەم سەفەرە سەرەتا بوو بۆ ئەوە. بەڵام یەکێتی راو بۆچوون لە نێو بەشدارانی ئەم سەفەرەدا نەبوو سەبارەت بەوەی کە ئاخۆ ئەم هەنگاوەی سۆڤیەت دەگاتە کوێ.

لەو کاتانەدا کە قازی محەمەد ئەم هەنگاوەی بە ئاماژەیەك دەزانی بۆ ئامادەیی سۆڤیەت تا رادەی ئەوەی ئیعتراف بەدەوڵەتی کوردی بکات، هەڵسەنگاندنەوەی سەرەك خێڵەکان لێکدانەوەی بچووك بوو، بە ئەندازەی هێڤی و خۆزیاکانی خۆیان بوو، ئەوەندەیان بەلاوە بەس بوو کە سۆڤیەت نا رازی نەبوو کە لە پێش و لە کاتی دووەم جەنگی جیهانی دا لە ناوچەکانی دەسەڵاتی سۆڤیەتی و بەریتانی دا ئەو هەموو چەکەیان لە سوپای ئێرانی گرتبوو، بەلای ئەوانەوە ئەمە خۆی لە خۆیدا ئیعترافێ بوو بەوان وەکو هێزێکی چەکدار..

وێڕای جیاوازی بیرو بۆچوونیان دەربارەی هەنگاوەکانی سۆڤیەت، هەموویان لە یەك خاڵدا یەك بوون کە سۆڤیەت پشتیوانی لە کورد دەکات و لە رووی پراتیکییەوە تایان دەگرێ.

٨-کۆمارێکی کوردی بە موبارەکبایی سۆڤیەت

سۆڤیەتەکانیش لەلای خۆیانەوە حوکمی خۆیان لەسەر ئەم سەفەرە دابوو، بەڵام حوکمەکەیان زۆر بە پارێز بوو: هەڵوێستی سۆڤیەت لەمەڕ ئیمپراتۆریەتی ئێرانی و لە چوار چێوەی سیاسەتی گشتی دا لە رۆژهەڵاتی ناڤین هێشتا بە تەواوەتی روون نەبوو بووەوە. هەروەها هێشتا وەڵامێکی روون و ئاشکراو بنجبڕ لەمەڕ چارەنووسی کەمینەی ئازەربایجانی ئەم دیوو و ئەو دیووی سنووری ئێران نەبوو. ئاخۆ هەردوو دیوەکە یەك بخرێ وەکو (جەعفەر باقرۆف) دەیەوێ" یان پێویستە دەوڵەتی ئێرانی وەکو خۆی بهێڵرێتەوەو بەوەندە وازبهێنرێ کە ئێران ناچار بکرێ سیاسەتێکی سەر بە سۆڤیەت پەیڕەو بکات؟.

(حەسەن ئەرفەع)ی مێژوونووس دەربارەی ئەم بابەتە دەڵێ: "ئاشکرایە کە هەڵوێستی سۆڤیەتی لەمەڕ مەسەلەی کورد، تا ئەو ساتە دوا قاڵبی خۆی وەرنەگرتبوو، ئەویش لەبەر ئەوەی چەند چەمك و بۆچوونێکی ناکۆك هەبوو کە لە یەك کاتدا کاریان دەکردە سەر بابەتەکە. لە کاتێکدا کە خەتی گشتی بیروباوەڕ وای لە سۆڤیەت دەخواست هەڵوێستێکی ئیجابی لەمەڕ دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی هەبێ کە کوردی ئێران و عێراق و تورکیا بگرێتە خۆو لە سەریانە کار بۆ دامەزراندنی بکەن، چونکە ئەو دەمە وەکو پێزانین بە چاکەی سۆڤیەت، دەبێ بە دەوڵەتێکی دۆست و لایەنگری سۆڤیەت، ئەمەش خۆی لە خۆیدا دەکاتە

لاواز کردنی رژێمی حوکم له عێراق و تورکیا و ئێران، که له روانگەی سۆڤیەتەوه دەوڵەتانی سەر بە رۆژئاوا بوون. هەر هەموو ئەمەش دەکاتە کارێك کە دەرگاکان لەبەردەم سۆڤیەتدا بکەونە سەر گازی پشت بۆ ئەوەی لە ئایندەدا خۆ بە رۆژهەلاتی ناڤین دا بکات.
لەلایەکی ترەوە، دامەزراندنی دەوڵەتێکی ئاوها، لەسەر زەمینێکی بەریندا کە راستەوخۆ لە ژێر دەسەلاتی یەکێتیی سۆڤیەتدا نەبێ، دەبێتە هۆی بەرپا بوونی بزاڤێکی رزگاری و سەربەخۆخوازی ئەوتۆ کە لەگینە لەگەڵ سیاسەتی گشتی سۆڤیەتدا نەگونجێت. لە دوا جاردا ترسی ئەوەش هەبوو کە ئەم دەوڵەتە کوردییە تازەیە بکەوێتە ژێر دەسەلاتی رۆژاوا، بە تایبەتی کە دەسەلاتی راستی لە کوردستاندا بە دەستی گەورە فیودال و سەرەك خێڵ و رێبەرانی ئاینییەوە بوو. واتا ئەگەری ئەوە دەبێت کە خەڵکانی موحافەزەکارو تەنانەت کۆنەپەرستیش دەستی بەسەرا بگرن و لە مەرامەکانی سۆڤیەت نەگەن و دژی دۆزی کۆمۆنیزم بوەستنەوە".
لە ئەنجامی زاڵبوونی ئەم لێکدانەوە کلاسیکییەی دوایی دا، کە تا ئێستاش زاڵە بە سەر روانینی سۆڤیەتی دا بۆ دۆزی کورد، هەڵوێستی سۆڤیەتی لە ماوەی پاش گفتوگۆکەدا بە هێمنی و حەزەری مایەوە. بەلام هاوپەیوەستی سەرانی کورد و یەکێتیی سۆڤیەت دووپات کرایەوەو کاری تەواو بۆ ئەوە کرا کە چاوەڕوانی دوا هەڵوێستی سۆڤیەتی بکەن، ئەویش لە رێگەی بەڵێن و نیمچە بەڵێن دان و موجامەلاتی شەخسییەوە. بەلام بزاڤی رزگاریخوازی کوردی بۆ خۆی هەنگاوێکی ئیجابی ناو، ئەوەی ئەم هەنگاوەی بە قووەت دەکرد بڵاوبوونەوەی ئەو بۆچونە گشتییە بوو کە یەکێتی سۆڤیەت ئامادەیە بەرگری و پشتیوانی لە کورد بکات.

فەسڵی حەوتەم

١-کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان و فەسڵێکی نوێ لە فەسڵەکانی سیاسەتی سۆڤیەتی لە رۆژهەڵاتی ناڤیندا:

چ شتێك نەبوو کە شارۆچکەی مەهاباد لە شارە کوردییەکانی دی جیا بکاتەوە. هەروەها شتێکی ئەوتۆی تێدا نەبوو کە ئیحاو هێمای ئەوە بێ کە رۆژێ لە رۆژان ناوی دەچێتە مێژووەوە. مەهاباد بەر لەوەی لە ماوەی دووەم جەنگی جیهانیدا، بە حوکمی شوێنەکەی کە کەوتبووە ناوچە داگیرکراوەکانی سۆڤیەتی و بەریتانیاییەوە، ببێ بەو شوێنەی هەموو هەوڵ و خەباتێکی سەربەخۆخوازی کورد لەوێندەر خڕ ببێتەوە، تا ئەو دەمە تەنیا لای گەڕیدە و بازرگان و موژدە بەرانی ئاینی ناسرابوو، لەلای مێژوو نووسەکان تەواو گومناو بوو، خۆ لە رووی سیاسییەوە هەر بوونی نەبوو. شار، بە خانووە گڵەکانییەوە کەوتۆتە رەخی باشووری رووباری (سوی بولاغ) ئەمە وشەیەکی تورکییەو بە مانای (بەهاری سارد) دێت. رەنگە هەر ئەم وشەیە سەرچاوەی ئەو ناوە بێ کە کورد و تورك لە شارەکەیان نابوو (سابلاغ) ئەمە ناوی شارەکە بوو تا لە سەردەمی رەزا پەهلەوی دا و لە چوار چێوەی پەیڕەو کردنی سیاسەتی فارساندنی ناوی شارەکاندا گۆڕییان بۆ (مەهاباد) ئەو گەڕیدە کەمانەی کە ناوی ئەم شارەیان هێناوە، زیاتر دڵبەندی ئەو گۆڕە کۆنانە بوون کە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی میدییەکان و کەوتوونەتە ناوچە شاخاوییەکانی پانزە کیلۆمەتری مەهابادەوە. (بیلی فریزر)ی گەڕیدەی ئینگلیزی لە ساڵی ١٨٣٤دا چ شتێکی لەمەڕ مەهاباد نەنووسیوە تەنیا ئەوە نەبێ کە (شارێکی جوانە، دەکەوێتە قەراخ رووبارێکی ساف و زوڵاڵەوە). بەڵام (ئیزابیلا بیردبیشوپ) لە ئاخر و ئوخری سەدەی رابردوودا، دەربارەی مەهاباد نووسیویەتی کە شار: "بەمەزەندە پێنج هەزار کەسی تێدا نیشتەجێن، ئەمە جگە لەوهەزار سەربازەی کە بۆ ناوبژی ئەو کورد و ئازەربایجانیانە دانراون، کە لە شەڕی بەردەوام دابوون".

گەڕیدەی نێو براو باری سەرنجێکی ناشیرینی دەربارەی شار لەلا دروست بوو: ئەم گەڕیدەیە بەرێیەکی هەڵەدا بۆ ناو شار هاتبوو، کاتێکی بە خۆ زانی بوو کەوتۆتە نێو قەبرستانێکی بێ سەروبنەوە، قەبر لە پاڵ قەبر، لەم رووەوە نووسیویەتی کە جەنازەکان کە لە قوڵاییەکی کەمدا نێژراون و خۆڵێکی کەمیان بەسەردا کراوە، بۆنێکی زۆر ناخۆشیان لێهەڵدەستاو هەواکەی دەلەوتاند.

لەگەڵ ئەمەشدا، مەهاباد لە کاتی جەنگی دووەمی جیهانداو لەو سەرو بەندەدا کە سۆڤیەت و بەریتانیا بە ناو ئێران کەوتن و داگیریان کرد، ئا لەو سەروبەندەدا مەهاباد گۆڕاو بوو بە مەڵبەندێکی گرینگی ناوچە دەشتاییەکەی داوێنی ناوچە شاخاوییە کوردیەکان، ژمارەی دانیشتوانی گەییە شانزە هەزار کەس، بوو بە مەڵبەندی ئاینی زۆربەی خێڵە کوردەکان، کەش و هەوای گشتی مەهاباد زۆر لەو کەش و هەوایە دەچێت کە خوێنەرانی کارل مای حەز

دەکەن بۆ شارە کوردەکانی تەسەور بکەن: ئەوەی مرۆڤ لە باشورەوە، واتە لە مەیدانی چوار چراوە بۆ بازاڕی ناو جەرگەی شارو تا دەگاتە ئەو دوو جادەیەی کە مەهاباد دەگەیەنن بە رەزاییەو میانداوا و دەیبینی، بریتی بوو لە تێکەڵەیەکی رەنگاو رەنگی تێکچڕژاوی، نێوەڕۆکی تابلۆیەکی هونەری رەنگاو رەنگ، جوتیاران لە چیاکانەوە بەرەو شار دادەگەڕان، پەزو رانەکانیان وەپێشدەدا، کەچی هێندێکی دی لە شار وەدەر دەکەوتن و بە کەرو باری ئازوقەوە بە پەلە بۆ گوندەکانیان دەگەڕانەوە. کوچەو کۆڵانانی شار پڕ بوون لە کۆمەڵە منداڵی جل و بەرگ شڕۆڵە و خەریکی غار غارێن بوون.
نوسەرو دیپلوماتی ئەمریکی ولیم ئیگلتون، کە کتێبێکی دەربارەی مەهاباد نووسیوە، دەڵێ مرۆڤ لە نێو رەگەزەکانی ئەم وێنەو دیمەنەوە "دەموچاوی جوانی ژنە کوردی بێ پەچەو عەبای دەبینی کە سەرگەرمی کاری خۆ بوون، یان پێداویستییەکانی ماڵیان دابین دەکرد. چ ئافرەتێکم نەدەبینی بەشداری ئەو قسەو باس و موناقەشانە بکات کە لە سوچی شەقامەکاندا رویان دەدا. ئەم موناقەشانە تایبەت بوون بە پیاوان".
پیاوان چاکەت و پانتۆڵی ئەوروپاییان لەبەر دەکرد: چونکە جل و بەرگی نەتەوەیی کوردی بە فرمانی رەزا شای پەهلەوی قەدەغە بوو، بەڵام زۆربەیان دەرسۆکێکیان لەسەر کلاوێکی لبادەوە، بە شێوەیەکی هونەری، دەبەست و لە سەریان دەکرد.
چەکدارانی تیرەکان، بە نێو شەقامەکانی شاردا و بە جلی کوردی دەڵب و دەرسۆك و مێزەری توند بەستراوەوە، بەسەر بەرزی رەت دەبوون و هەقیان بەوەوە نەبوو کە لە شاردا چ روودەدات. پاش ئەوەی دەچوونە نك بەربەر، کە ئەگەر دنیا خۆش بوایە لە هەوای ئازادا کاری خۆی ئەنجام دەدا، و لە کڕینی پێداویستییەکانیان دەبوونەوە، لە چایخانەیەکدا لایان دەدا تا پیاڵە چایەك بخۆنەوە یان چەند شیشێك گۆشتی برژاو بخۆن، کە ئەو ساکەش بە هەمان شێوەی ئێستای دەفرۆشرا، بریتی بوو لە بابۆڵەیەکی نان کە جگە لەوەی گۆشتەکەیان تێدەکرد، برنج و سەوزەی تازە و سەلكێك پیازیانیش تێدەکرد.
بە نزیکە هەر هەموو لایەنەکانی ژیانی بازرگانی بە دەست کوردەکانەوە بوو، تەنیا چەند بازرگانێکی ئەرمەنی و شەش بازرگانی جولەکە هەبوون کە خەریکی ئاڵتونچێتی و مەی فرۆشی بوون: کە لە نێو موسوڵمانەکاندا حەرام بوو. تاقە یەك (روسی)ش هەبوو کە خەریکی سات و سەودای ئەسپ کڕین و فرۆشتن بوو، ئەم پیاوە لە هەمان کات دا قۆنتەراتچی ئازوقەی هێزی داگیرکەری سۆڤیەتیش بوو کە لە دەرێی شاردا سەربازخانەیەکیان هەبوو، بە ئوتومبیل سەعاتە رێ یەك دەبوو. لە نێو شاری مهاباد هیچ شوێنەواریکی دەسەڵاتی ئێران نەدەبینرا. مێژوونوسە ئیرانییەکان بارودۆخی ئەوێندەریان، لەو ڕۆژانە دا کە شاندی کورد لە سەردانی باکۆ بوون، بەمجۆرە وەسف کردووە: "دەسەڵاتی شار بەرە بەرە کەوتە دەست کۆمەڵێك لە هاوولاتیانی کورد".

٢-خوانی چاخواردنەوە و سەرهەڵدانی بیرۆکەی کوردستانی گەورە:

هەستی نەتەوەیی کوردی ئێران، دوای ساڵێك لە گفتوگۆی کورد و سۆڤیەت لە باکۆ، شەقڵێکی تەواو سیاسی وەرگرت. ئەم کارە لە سەرەتادا وەها دەهاتە بەر چاو کە هەوڵێکی رۆمانسیانەیەو چ بایەخێکی سیاسی نابێت: رۆژی ١٩٤٢/٩/١٦، پانزە پیاو لە سەر خوانێکی چا خواردنەوە و شیرینی خواردندا، لە سێبەری دارو درەختی باخێکی رەخی روباری (سابلاغ)ی باکوری شاردا خڕ بوونەوە.

بچوکترین کەسی ناو ئەم مەجلیسە گەنجێك بوو کە هێشتا نۆزدە ساڵی تەواو نەکرد بوو، و تازە خوێندنی ئامادەیی لە رەزاییە تەواو کرد بوو، گەورەترین کەسی نێو مەجلیسەکەش تەمەنی پەنجا ساڵێك دەبوو، و بەرێوەبەری دایەرەی توتنی حکومەتی بوو لە شاردا. چ شتێك دیمەن و رواڵەتی ئەم پازدە کەسەی لە خەڵکەکانی دی جیا نەدەکردەوە. بەڵام بۆ مەبەستێك کۆ بووبوونەوە کە ئامادە نەبوون دەستبەرداری بین: ئەویش پەلە کردن بوو لە دامەزراندنی حیزبێکی کوردی ئەوتۆ کە بتوانێت سەرکردایەتی و رێبەرایەتی ئەو باس و موناقەشانە بکات کە ساڵێك بوو دەربارەی سەربەخۆیی کوردستان دەکران. هەروەها دەبوایە ئەم حیزبە بکرێ بە دەزگایەك کە لە پێناوی وەدی هێنانی ویستەکانی گەل و کەڵکەڵەی سەربەخۆییان بخەبتێ.

(میرحاج)ش کە کوردی عێراقی بوو ئامادەی ئەم کۆبونەوەیە بوو بوو. ئەم پیاوە لە سوپای عێراقیدا نەقیب بوو. ئامادەبوان لە سەر ئەوە رێك کەوتبوون کە وەکو راوێژکارێك دەعوەتی بکەن. ئەمیش سڵاو و رێزی (کۆمەڵەی هیوا)ی پێ گەیاندن، ئەم کۆمەڵەیە، کۆمەڵەیەکی نهێنی کوردی بوو، و لە عێراقاو لە سەردەمی ئینتیدابی بەریتانیایدا دامەزرابوو. چالاکی ئەم کۆمەڵەیە لە نێو رۆشنبیرانی شارو نووسەران و رۆژنامەوانان و ئەفسەرانی سوپادا بوو. میرحاج بە خۆی تەجرەبە و ئەزموونی دەیان ساڵ چەوساندنەوەی کوردی عێراقی لەلایەن ئینگلیزو عێراقییەکانەوە هەبوو، ئەمە جگە لە تەجرەبەی عەمەلی کە ئامادە بوو لە شێوەی ئامۆژگاری و زانیاریدا، بە خۆشحاڵییەوە پێشکەش بە برا کوردە ئێرانییەکانی بکات.

میرحاج، ئامۆژگاری کردن کە دەبێ زۆر وریا بن و بەوپەڕی نهێنییەوە حیزبەکەیان رێك بخەن. هەر چەندە دەکرێت دامەزراندنی حیزبەکە رابگەیەندرێ، بەڵام دەبێ بزوتنەوەکە لە چوار چێوەی زنجیرەیەك شانەی پێکەوە بەستراودا رێك بخرێ بە مەرجێك ئەندامانی هەر شانەیەك جگە لە ئەندامانی شانەکەی خۆیان ئەندامانی چ شانەیەکی دی نەناسن، و نابێ هیچ پەیوەندییەك لە نێوان شانەیەك و شانەیەکی تردا هەبێ، پێدەچێ لەو نیوەڕۆ دانیشتنەدا چ کەسێك بەوەی نەزانی بێ کە ئەوەی بڕیاریان لە سەردا شێوازی شیوعیانەی رێکخستنی حیزبە. هەروەها هیچ کەسێك لە ئامادەبووان موناقەشەی پێشنیازەکەی (میرحاج)ی نەکرد کە حیزبەکەیان نێو بنەن (کۆمەڵە)، ئەوە بوو رێك کەوتن لە سەر ئەوەی ناوی بنەن (کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد) و بەو جۆرە کۆبونەوەکە تەواو بوو، و بڵاوەیان لێکرد.

وەکو لە زۆر بۆنەی مێژوویی تریش دا باوە، ئەم رووداوە کە لە سەرەتادا کەم بایەخ دەهاتە بەرچاو، بوو بە هەوێن و سەرەتای کۆمەڵێك رووداوی مێژوویی هەرە گرینگ. کۆمەڵەی نێوبراو پاش شەش مانگ لە دامەزراندنی، توانی نزیکەی سەد هاوولاتی شاری مەهاباد لە ریزەکانی خۆیدا رێك بخات. وەرگرتنی ئەندام لە کۆمەڵەدا بە شێوەیەکی فەردی دەبوو. هەر کەسێك بیویستایە ببێتە ئەندامی کۆمەڵە، دەچوو بە ئامادەبوون و شایەتی سێ کەس سوێندی بە قورعان دەخواردو دەبوو بە ئەندام. لە نیسانی ١٩٤٣دا و بە شێوەی نهێنی، کۆمیتەیەکی ناوەندی لە ئەندامانی رێکخستن هاتە هەڵبژاردن. ئەم بزووتنەوەیە زۆر زوو پەلوپۆی بۆ نێو خێڵە کوردەکانی دەوروبەری مەهابادیش هاویشت. لە سەرەتادا و لەبەر هەندێ هۆی ئاشکرا، تەرکیز لەسەر ناوچەکانی باکووری سەقز کرا، واتە روو کرایە ئەو ناوچەیەی کە نە دەسەلاتی بەریتانی تێدا بوو نە هێزی ئێرانی تێدا بوو تا ببنە کۆسپ و تەگەرە لە رێگەی پەرەسەندن و گەشەکردنی کۆمەڵەدا.

سەرانی عەشایەریش پەیوەندییان بە کۆمەڵەوە کرد لەوانە سەرۆکی عەشیرەتی هەرکی بە هێزو ئەمین خانی شەریفی-ی سەرۆکی هۆزی شکاکی بەنێوبانگ. لەلایەکی دییەوە سەرانی کوردی عێراق و تورکیاش دڵیان بە کۆمەڵە خۆش کردو چەند سەردانێك لە نێوانیاندا روویدا بۆ ئەوەی موناقەشەی ئەوە بکرێ کە چ رێگەیەك بۆ کۆمەك و یارمەتی یەکدی بگرنە بەرو موناقەشەی نەخشەکانی کارکردنی ئایندە بکەن. ئا بەمجۆرە ئەم رووداوە ناوچەییە کە لە سەرەتادا بێ بایەخ و گچکە دەهاتە بەرچاو، بوو بە هەوێنی سەر هەڵدانی بیرۆکەی دامەزراندنی دەوڵەتێکی یەکگرتووی ئەوتۆ کە هەموو کوردی ئێران و عێراق و تورکیا بگرێتە خۆ، واتا بوو بە هەوێنی سەر هەڵدانی بیرۆکەی کوردستانی گەورە. لە ئابی ساڵی ١٩٤٤دا ئەو رووداوە بە نێوبانگە رویدا کە دەکرێت لەگەڵ (سوێندی روتیلی)ی بەنێو بانگدا بەراورد بکرێ، ئەو شوێنەی کە سویسرییە کۆنەکان (سوێندی روتیلی)ی بەنێوبانگیان تێدا خوارد، وەکو ریوایەتەکە دەیگێڕێتەوە، کەوتبووە رەخی دەریاچەی (اورین)، ئەم شوێنە بە دیواری تاوێری بەردان و گژو گیا تەنرا بوو، لە رۆژی چوارشەممەی بەر لە رۆژی جەژنی (القدیس مارتین) لە ساڵی ١٢٩١، ئامادە بووان لەوێدا سوێندیان خوارد کە (فوکت)ەکان وەدەرنێن و سێ ناوچەکەی خۆیان (شفیتز)، (ئوری)و (ئونترڤالدن) یەکبخەنەوە و لە دەسەلاتی بنەماڵەی (هابسبورگ) رزگاری بکەن.

بەڵام بەشدارانی سوێندە کوردییە مێژووییەکە، دەبوایە سەفەرێکی زۆر قورستر لە هینەکەی باپیرانی سویسرییەکان بکەن، تا بگەنە ئەو شوێنەی کە لێڕا بوون سوێندی تێدا بخۆن. کوردەکان خاڵی یەکانگیری سنووری عێراق، تورکیا، ئێرانیان بۆ ئەم مەبەستە هەڵبژارد کە وەکو سێکوچکەی سنوور دەکەوێتە سەر چیای (دەلان پەر)ەوە کە (٣٦٠٠) مەتر لە رووی دەریاوە بەرزە. پیاوەکان چەندین سەعات بە چیایەکەدا هەڵگەڕان و لەوێندەر (پەیمانی سێ سنوور)یان مۆر کرد کە لە نێو کورداندا پایەیەکی ئەفسانەیی زیندووی هەیە.

له پەیمانەکەدا، بەڵێن دراوە کە هەموو لایەك یارمەتی یەکتر بدەن و ئەو ئیمکاناتە مادی و بەشەرییانە بەکار بهێنن کە خزمەتی ئامانجی یەکخستنی کوردستانی گەورە دەکات.
نوێنەری کوردی ئێران لەم پەیمانەدا (قاسم قادری)ی ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی کۆمەڵە بوو. (شێخ عبیداللە) نوێنەری کوردی عێراق بوو. (قازی مەلا وەهاب)یش نوێنەری کوردی تورکیا بوو.

٣-تەماشاکردنێکی خاکی دەوڵەتی ئومێدان:
مرۆڤ دەیتوانی لەسەر ترۆپکی (دەلان پەر)ـەوە خاکی سێ دەوڵەتان بدینێ، کەچی ئەو کوردانەی لەو رۆژانەی مانگی ئابی ١٩٤٤دا وەختێ روانیانە دەوروبەری خۆیان تەنیا یەك خاکیان دەبینی: خاکی دەوڵەتی کوردستانی یەکگرتووی ئایندە.
نوێنەرانی (کۆمەڵە) نەخشەیەکیان بۆ ئەو دەوڵەتەی دڵخوازی خۆیان ئامادە کردبوو، دیارە لەم نەخشەیەدا پشتیان بە هەوڵەکانی پێشووتری سەرکردایەتی کۆمەڵەی خۆیبوون بەستبوو. خۆیبوون، کۆمەڵەیەکی کوردی بوو، سەرکردەکانی کۆمەڵە میرو رۆشنبیرێکی کورد بوون بە سەرۆکایەتی میر بەدرخان. دیارە لە تاراوگەو دەربەدەریدا، بە تایبەتی لە بەیروت و قاهیرەو پاریسدا، چالاکی خۆیان ئەنجام دەدا. هەڵبەتە ئەوانەی کە نەخشەی سنوورەکانی دەوڵەتی چاوەڕوانکراویان کێشا بوو، زۆر بە سەخاوەتەوە دەستیان شل کرد بوو لە بەرین کردنەوەی پانتایی ئەم دەوڵەتەو زۆر شوێنیان خستبووە سەر پانتایی ئەسڵی کوردستان لە نێوان چیاکانی ئارارات لە باکورەوەو بۆ دەشتەکانی دیجلەو فورات لە باشوورەوە. شاری کەرکووکی پڕ نەوتیش بە شێوەیەك خرا بووە سەر ئەم نەخشەیە کە بەلای ئەوانەوە شتێك بوو بڕابووەوەو چەندو چونی هەڵنەدەگرت، هەر چەندە کورد لەوێندەردا زۆربەی هەرە زۆری خەڵکەکەیان پێك نەدەهێنا، بەڵام لە چاو ئەو تورکمان و عەرەبانەدا کە لەوێندەر دەژیان، گەورەترین کەمینەی نەتەوەییان پێك دەهێنا هەروەها پتر لە نیوەی دانیشتوانی شاری کەرکووك کورد بوون.
پێدەچێت ئارەزووی داڕێژەرانی نەخشەی کوردستانی یەکگرتوو کە حەزیان دەکرد دەوڵەتەکەیان دەرویەکی لەسەر دەریای سپی ناڤین و کەنداوی فارسی هەبێ، کارێکی زۆری لێکردبن و لە کاتی دیاریکردنی سنوورەکانی کوردستاندا، هەندێ لە واقیع و واقیعبینی دووری خستبنەوە. چونکە مرۆڤ ئەو هەقەی هەیە کە بپرسێت ئاخۆ بوونی چەند گوندێکی کور لە باکووری شاری حەڵەب دا، دەکاتە ئەوەی کە دەبێت ڕاڕەوێکی زەمینی لە ناو جەرگەی کوردستانەوە بۆ دەریای سپی ناڤین بکشێت و ئەو ڕاڕەوە بە بەشێك لە خاکی کوردستان بێتە ژماردن؟ کەچی ڕاڕەوی دووەم کە دەگاتە سەر کەنداوی فارسی زۆر زیاتر جێی چەندو چونە: چونکە عەشایەری لوڕ و بەختیاری هەڵوێستیان بەرانبەر بە کورد وەکو هەڵوێستی فلامییەکانە بەرانبەر بە ئەڵمان یان وەکو هەڵوێستی ئوکرانییەکانە بەرانبەر بە

روسەکان. داڕێژەرانی نەخشەکە هاتوون ئەوانەیان بە تیرەی کوردی ئەسڵی داناوە. هەروەها بەشدارانی پەیمانی سێ سنوور لەسەر ئاڵای دەوڵەتی یەکگرتووی کوردیش رێك کەوتن. رەنگی ئاڵاکە سوورو سپی و کەسك بوو، هەمان رەنگەکانی ئاڵای ئێرانی بوو، بەڵام بە ریزبەندییەکی پێچەوانەوە. وێنەی ئارمی رەسمی کوردی لە ناوەندی بەشە سپییەکەدا کێشرا: هەتاوێکی پرشنگداری بە گوڵە گەنم دەوردراو، لە پشت هەتاوەکەوە چیایەکی بەفر گرتوو و قەڵەمێك دیارە.

کۆمەڵە گەنجێکی ئەندامی (کۆمەڵە)ش لە ژێر کاریگەریی بوژانەوەی نەتەوەییدا کەوتنە خۆ بۆ ئامادە کردنی داستانێکی نەتەوەیی. ئەم شانۆنامە شیعرییە بۆ یەکەمجار لە مەهابادا نمایش کرا، مەبەستی هەرە سەرەکی ئەم شانۆنامەیە بریتی بوو لە بەرزکردنەوەی ورەی گەلی کورد. ئەم شانۆنامەیە (دایکی نیشتمان) لەو شانۆنامە ئۆپراییانە دەچوو کە لە پەکین داو لە سەردەمی بەناو (چوار شەقاوە)دا نمایش دەکران و زیاتر پشتیان بە فاکتەری جۆشدان و هاندانی جەماوەری راستەوخۆ دەبەست. نێوەرۆکی ئەم شانۆنامەیە یەکجار راستەوخۆ و سادە بوو: نیشتمان، شوبهێنرا بوو بە ئافرەتێك، ئەم ئافرەتە خەتەری لەسەر بوو، دژمن توانی کۆت و زنجیری بکات، بەڵام رۆڵە شۆڕشگێڕەکانی لە ئەنجامدا رزگاری دەکەن. نمایشی ئەم شانۆنامەیە کارێکی یەکجار زۆری کردە سەر ئەو جەماوەرەی کە بۆ یەکەم جار رووبەڕووی کارەساتی نەتەوەیی کورد کرانەوە، ئەم کاریگەرییە گەلێك پتر بوو لە کاریگەری هەر خوتبەیەك یان گوتەیەکی سیاسی دی. شایەت حاڵێك بەم شێوەیە وەسفی دەکات: "نمایشەکانی شانۆنامەکە شەقڵێکی ئاینی خواپەرستانەی لە خۆ دەگرت". پاش ئەوەی زۆر سەرکەوتووانە و بۆ چەند مانگێکی یەك لە دوای یەك لە مەهاباد نمایش کرا، تیپەکە کەوتە گەڕان بە کوردستانداو شانۆنامەکەی لە شارۆچکە جۆراوجۆرەکاندا نمایش کرد. سەرکەوتنی باشی بە دەست هێناو ئەو ئامانجانەشی پێکا کە بۆی دانرابوو، و بریتی بوو لە جۆشدانی سۆزی نەتەوەیی و گیانی شۆڕشگێڕی.. وەختێ ئەم شانۆنامەیە لە ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی سۆڤیەتدا نمایش کرا، کۆمیسەرێکی سیاسی نە شارەزا لە کەڵکەڵەو خولیاکانی کورد، ناڕەزایی لەوە دەربڕی کە ئەوانەی دایکەکەیان کۆت و زنجیر دەکرد بە ئەسپ بشوبهێنرێن، پێشنیازی کرد با ئەوانە ئەڵمانە نازییەکان بن، بەڵام سودی نەبوو. بەڵام هەندێ بەرپرسی سۆڤیەتی لەو شارەزاتر لە دۆزی کورد، توانیان خواستەکانی خۆیان بەوە بێننە دی کە سووکە دەسکارییەکی کۆتایی شانۆنامەکە بکرێ و با یەکێك لەوانەی کە دایکەکە رزگار دەکەن، سەربازی سوپای سوور بێ.

بەو جۆرە دەبینین کە (کۆمەڵە) بیری لە هەموو وردو درشتێکی چۆنیەتی دابینکردنی پێداویستییەکانی وەدیهاتنی سەربەخۆیی چاوەنۆڕکراو کرد بووەوە. بەڵام بێهودەو سەرسام لە کەسایەتییەکی سەرکردەیی وەها دەگەڕان کە بتوانێت سەرکردایەتی ئەو دەوڵەتە کوردییە لە ئەستۆ بگرێ و بەرێوەی بەرێ. ئەوەی سەیر بوو سۆڤیەت کە بۆ خۆی پارێزەر و سەرپەرشتیاری بزووتنەوەی (کۆمەڵە) بوو، لە مامەڵە کردنیاندا لەگەڵ کۆمەڵە، وازیان لەو

شێوازە تەقلیدییە هێنا کە دەبوایە هەر بزاڤێکی رزگاریخوازی بگۆڕن بە بزاڤێکی چەپگەری رووت و لە مەداری سۆڤیەتیدا بخولێتەوە. کاتێ کە ئەندامانی کۆمەڵە دەکەوتنە موناقەشەی ئەوە کە کێ بۆ سەرۆکایەتی دەوڵەتی چاوەنۆڕ کراو هەڵبژێرن، ناوی پیاوێکی زۆر نێوداری مەهاباد، پتر لە هەر ناوێکی دی دەهاتە سەر زارو بەر هزرو بیران، کەچی کۆمیتەی ناوەندی هەمیشە دوو دڵ بوو لە قبوڵکردنی ئەو پێشنیازە، چونکە چاك دەیانزانی کە ناوو پایەو دەسەڵاتی قازی محەمەد و تەقدیری لەلای سۆڤیەتەکان، کۆمیتەی ناوەندی دەخاتە خانەی دووەمی سەرکردایەتی سیاسییەوە. بەڵام لەلایەکی تریشەوە لە پێناوی ئامانجە نەتەوەییە گشتییەکاندا، ئامادە بوون بێ دوو دڵی و راوەستان قازی محەمەد بە ئەندامی (کۆمەڵە) قبوڵ بکەن. ئا بەمجۆرە قازی محەمەد وەکو میوان لە یەکێك لە ماڵەکانی مەهابادا و بە ئامادەبوونی پتر لە بیست ئەندامی (کۆمەڵە) پێشوازی کرا.
ئەوە بوو لەبەر هۆی ئەمنی تەنیا دوو ئەندامی کۆمەڵە، لە پشت پەردەیەکی قوماشەوە لەگەڵ قازی محەمەدا رووبەڕوو بوونەوەو لە ئامانج و نەخشەکانی کۆمەڵەیان ئاگادار کردەوە کە کاری بۆ راگەیاندنی دەوڵەتی کوردستان دەکرد. هەروەها داوایان لێکرد کە ببێ بە ئەندامی کۆمەڵە و پێیان راگەیاند کە ئەگەر رەفزی کرد، ئەوا چ شتێکی لەسەر نییە تەنیا ئەوە نەبێ کە ئەو ماڵە بە جێ بهێڵێ، خۆ ئەگەر قاییل بوو، ئەوا حەز دەکەن لە بەردەم هەموو ئامادە بوواندا سوێند بخوات.
پێدەچێ ئەم هەموو پێچە بە دەورەیە لە زیادە بووبێ. چونکە قازی محەمەد یەکسەر و هەر لەوێدا داواکەیانی قبوڵ کرد و بوو بە ئەندامی کۆمەڵە. یەکێك لە مێژوونووسەکان دەڵێ قازی محەمەد" لەو ساتەوە ئیدی بوو بە دەنگ و سەرکردەی حیزب، ئەگەر چی قەتاو قەت بە ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی (حیزب)یش هەڵنەبژێردرا".

٤-کورد سەربازی شەترەنجن:

(سۆڤیەتیەکان)یش، لە هەمان کاتدا کە سەرقاڵی داڕشتنی نەخشەو هەڵوێستی خۆیان بوون لەمەڕ کورد، دوو دەستپێکیان ئامادە کرد بوو، تا بە هۆیەوە بچنە ناو ئەو پێشبڕکێی شەترەنجی سیاسییەوە کە لە پێناوی وەدەستهێنانی پێگەی دەسەڵات لە رۆژهەڵاتی ناڤیندا دەیانکرد. بەڵام هێشتا دڵنیا نەبوون لەوەی کە کام دەستپێکەیان دەیانگەیەنێتە ئامانجە دیاریکراوەکانیان. لەلایەکەوە توانیان دۆستایەتی هەردوو گەلی ئازربایجانی و کورد لە ناوچەکانی دەسەڵاتی خۆیاندا بە دەست بهێنن و پشتیوانی لە خەباتی جیابوونەوەخوازیان لە ئێران بکەن و هانیان بدەن کە داوای سەربەخۆیی بکەن. لەلایەکی ترەوە خۆیان حازر کردبوو کە لە رێگەی دامەزراندنی حیزبی تودەوە کە داوای یەکپارچەیی خاکی ئێرانی دەکرد، گوایە هەموو ئێران بگۆڕێ بۆ دەوڵەتێکی سەر بە کۆمۆنیزم.

بەڵام ئەنجامی هەڵبژاردنە پەرلەمانییەکانی ئێران لە ساڵی ١٩٤٢دا جەزرەبەیەکی پڕ ژان بوو لە ناوەندی سۆڤیەت کەوت، کە گرەوی لەسەر ئەم ڕێبازەی دوایی دەکرد: حیزبی تودە تەنیا هەشت کەسی بۆ گەینرایە پەرلەمانی ئێران، سیبیانیان لەسەر داواو گوشاری ڕاستەوخۆی بەریتانییەکان بوو، کە بە هیوا بوون لەو ڕێگەیەوە سۆڤیەتەکان ئارام بکەنەوە، چواری تریش بە گوشاری ڕاستەوخۆی هێزی داگیرکەری سۆڤیەتی گەیشتنە پەرلەمان. واتا حیزبی تودە توانی تەنیا یەك کەس، کە بەڕاستی لەلایەن گەلەوە هەڵبژێردرابێ، بگەیەنێتە پەرلەمان، سۆڤیەتەکان کە ئەمەیان بینی بایاندایەوە و ڕێبازی خۆیان گۆڕی، ئەوە بوو لە سەرەتای ساڵی ١٩٤٣ەوە دەستیان بە گەمەکەی تریان کرد، و کەوتنە جوڵاندنی سەربازە کوردی و ئازەربایجانییەکان. جەنگی جیهانی دووەم تەواو بوو، نازییەکان شکان. ئەمەش ئەو ترسانەی لەلای سۆڤیەتەکان ڕەواندەوە کە ئەگەر بێت و لە ناوچەکانی باکووری ڕۆژئاوای ئێراندا گۆڕانکاری بکات، ئەوا ئەگەری کاردانەوەی جیهانی چێدەبێت. ئەوەی پتریش هانیدا ئەوە بوو کاتێ کە هەر سێ دەوڵەتە بەڵتیکییەکەو ناوچەی بیسارابیای ڕۆمانی و بەشێك لە فنلەندەی داگیر کرد، تا دوای جەنگ چ کاردانەوەیەکی جیهانی لێ نەکەوتەوە، هەروەها قاییل بوونی ڕۆژاوا بەوەی کە یەکێتیی سۆڤیەت چەند بەشێکی تری پۆڵەندە بخاتە سەر خاکی خۆی، ئەمە لە کاتێکدا بوو کە دەوڵەتە ڕۆژاواییەکان فشەی ئەوەیان دەکرد کە گوایە بۆیە چوونەتە دووەم جەنگی جیهانەوە تا پارێزگاری ئاسایش و یەکێتیی ئەم پۆڵەندایە بکەن.

دوا جاریش یەکێتیی سۆڤیەت توانی ئەو خاکانەی وەربگرێتەوە کە لە ساڵی ١٩١٨دا بەپێی پەیمانی بریست – لیتوفسك دابووی بە ئەڵمانیا، هەروەها قرم–یشی وەرگرتەوە کە لە ساڵی ١٩٢١دا تەنازولی لێکردبوو بۆ تورکیا. لەبەر هەر هەموو ئەم هۆیانە، سۆڤیەتەکان تاقە یەك پرسیاریان لە خۆ دەکرد: مادامێکی مەسەلەکان بەم شێوەیەیە ئیدی بۆچی گەمەی وەدیهێنانی ئامانجە گشتییەکان بەرەو کەنداوی فارسی بە دەستپێکێك لە ڕۆژهەڵاتی ناڤینەوە دەست پێنەکرێ؟

٥-کۆمۆنیستی دەوراندیدە (پیشەوەری)، و کۆماری ئازربایجان:

سۆڤیەتەکان، یەکەم نەقلەیان لە ئازربایجانەوە دەستپێکرد. ئەوە بوو لە ساڵی ١٩١٤ـەوە کۆمۆنیستێکی کارامەی دەوراندیدەیان بۆ نارد کە نەك هەر بە بەڵگە دڵسۆز و کارامەو خاوەن ئەزموونی دوورو درێژ بوو، بەڵکو لەگەڵ ئەوانەشدا ئازەری و خەڵکی تەورێزی ئێران بوو، ئەو کۆمۆنیستە جەعفەر پیشەوەری بوو کە لە ساڵی ١٩٢١ـەوە خزمەتی بەلشەویکەکانی کرد بوو، واتا لەو کاتەوە کە بەلشەویکەکان حکومەتێکی سەربەخۆیان لە ناوچەی گەیلانی ئێران دا دامەزراند، ئەو حکومەتە چەند هەفتەیەك دەوامی کردو لە ١٩٢١/٢/٢٦ هەرەسی هێناو ڕوخا. شایانی باسە ئەو پەیمانەی کە سۆڤیەتەکان ئەو ڕۆژگارە

لەگەڵ ئێرانییەکاندا مۆریان کرد و بەو پێیە لە ئێران کشانەوە، ماڤ ئەوەی دابوونێ کە هەر کاتێك پێویست بکات سنووری خۆیان لە باشووردا هەڵبژێرن و ئەو پەیمانە تاکو ئەمڕۆش وەکو خۆی ماوەتەوە.

پیشەوەری، ساڵانی یەکەمی نێوان هەرەسهێنانی ئەو ئەزموونی جوداخوازییە و هەڵایسانی دووەم جەنگی جیهانی لە تاراوگەو لە یەکێتیی سۆڤیەتدا بە سەر برد، لەوێندەر زۆر پۆستی حیزبی بەرزی گرتە دەست. وەختێ کە گەڕایەوە بۆ تەورێز، سەدان ئازەری لەو ئازەریانە لەگەڵ خۆیدا هێنایەوە کە لە باکو لە دایك بووبوون، هێزو خۆشەویستی ئەم پیاوە کێشەی نەتەوەیی ئازەر بووکە بەبێ چارەسەر مابووەوە. بەپێی پەیمانی ساڵی ١٩٢١ی نێوان ئێران و سۆڤیەت، روباری ئاراس کرا بە سنووری نێوان هەرتك دەوڵەت. بەڵام روباری ئاراس نەك هەر سنووری هەردوو وڵاتی جیا دەکردەوە، بگرە بووش بە رەمزی دابەشکردنی گەلی ئازەری، چونکە ئەو گەلە تورکی زمانە دابەشبوون بە سەر دوو وڵاتدا، نزیکەی یەك ملیۆن ئازەری بوون بە هاووڵاتی سۆڤیەتی و نزیکەی ملیون و نیوێك وەکو هاووڵاتی ئێرانی مانەوە، هەڵبەتە دەسەڵاتی حوکمڕانی پەهلەوی کەوتە بەکار هێنانی سیاسەتێکی رەگەزپەرستانە دژ بە ئازەرییەکان و چەوساندنەوەیان، وەکو چۆن هەمیشە ئەم سیاسەتەی لەگەڵ کوردو کەمینە نەتەوەییەکانی تری نێو ئێراندا بەکار هێناوە. هەر ئەمەش حەنجەتی بۆ ناسیونالیستە ئازەرییەکان خوڵقاند کە بۆ دەرویەك بگەڕێن لەو سیاسەتە رەگەزپەرستیە رزگاریان بکات.

مێژوونووسی ئێرانی نیمچە رەسمی (ئەمیر صادقی)ش رەخنەی لەو سیاسەتە ئێرانییە گرتووە کە لەو سەرو بەندەدا پەیڕەو کراوەو لە کتێبێکیدا کە لە ساڵی ١٩٧٧دا چاپ و بڵاوبووەتەوە نووسیویەتی: "رەزای یەکەم مامەڵەی هاووڵاتی پلە دووی لەگەڵ هاووڵاتیانی ناوچەکانی ئازربایجان دەکرد، یان بە هاووڵاتی کۆیلەی فارسی دەزانین کە دەبێت بە زووترین کات لە باری نەتەوەییەوە بتوێنرێنەوە. بەکارهێنانی زمانی تورکی ئازربایجانی (ئازەری) قەدەغە کرد. کاتێ سۆڤیەت لە ساڵی ١٩٤١دا بە لەشکرەوە هاتە نێو ئێران، هەر بە مەبەستی پروپاگەندە رێگەی رۆژنامەیەکیاندا کە بە زمانی ئازەری دەربچێت ، ئەمە وایکرد ئازەرەکانی ئێران سەرنجێکی ئەو دیوی سنوور بدەن: براکانیان لەوبەری رووباری ئاراسەوە بێ چ گیروگرفتێك زمانی زگماك و نەتەوەیی خۆیان بەکار دێنن، جگە لە دەرچوونی چەندین کتێبی ئەدەبی و سەرهەڵدانی بزاڤی شانۆگەری بە زمانی ئازەری، کە هەموو ئەمانە خۆیان لە خۆیاندا بەشێکی گرینگن لە سەلماندنی ناسنامەی نەتەوەییان. پیشەوەری و هاوڕێکانی لە ساڵی ١٩٤٥دا توانیان ئەم ناسنامەی نەتەوەییە بکەن بە بیانوو و پێی لەسەر دابگرن و پشتی پێ ببەستن".

پیشەوەری یەکێك بوو لەو نوێنەرانەی کە یەکێتیی سۆڤیەت بۆ (پەرلەمانی ئێرانی) ناردبوونی، بەڵام ئەنجوومەن رازی نەبوو ئەم پیاوە هەڵبژێردرێ و رێگەی نەدا لەو دەورە پەرلەمانییەدا بەشداری بکات کە لە ساڵی ١٩٤٤ـەوە دەستبەکار بوو. بەمجۆرە چالاکی

پیشەوەری و تەگبیرکەرە سۆڤیەتییەکانی لە چوارچێوەی تەوریز قەتیس ما. بەلاَم پیشەوەری، هەرگیز و بۆ ساتێك لەوە غافلَ نەدەبوو کە باشترین ئەنجام لەم (نەقلَە بچووکەوە) بە دەست بێنێ. ئەوە بوو زۆر بەلەز لە سیاسەتی کۆمۆنیزمی بایدایەوەو روویکردە خەتی حیزبی جەماوەری، خەتی بەرەی نیشتمانی، یەکەم هەنگاویش لەم بوارەدا ئەوە بوو ناوی رێکخستنی حیزبی تودەی ئازربایجانی گۆڕدرا بۆ حیزبی دیموکراتی ئازربایجانی.

جەنەڕالَ (سالم ئاتاکیخوف) لە ١٩٤٥/٩/٣دا بانگهێشتنی قازی محەمەد و سەرانی (کۆمەلَە)ی کرد کە لە کۆبوونەوەی دامەزراندنی حیزبی دیموکراتی ئازربایجانیدا ئامادە بن. هەلَبەتە جەنەرالَ ئاتاکیخوف زۆری مەبەست بوو شاندی کوردی بەشداری کۆبوونەوەکە بێ و بایەخی زۆری پێدەدا، کوردەکان، کە بە درێژایی مێژووی خۆیان دۆست و هاوپەیمانی ئازەرییەکان نەبوون، سەیریان کرد لە تەورێزدا زۆر بە گەرمی مامەلَەیان لەگەلَدا کرا، دیارە ئەمە بە ئەمری راستەوخۆی ئاتاکیخوف بوو. هەر چەندە کوردو ئازەر ئەو میانەیەیان نەبووە، بەلاَم کوردەکان ئەم تەگبیرەی سۆڤیەتیان بۆ رێکخستنی ئەم کۆبوونەوەیە، زۆر بەلاوە پەسند بوو.

هێزی پیادەی سۆڤیەتی بە پشتیوانی چەند زرێپۆشێکەوە بەرپەرچی ئەو هێزە ئێرانەیەی دایەوە کە ئێران بەلەز لە تارانەوە ناردبووی تا بەزووترین کات ئەو بزاڤە جودا خوازییە سەرکوت بکات. ئەوە بوو هێزی سۆڤیەت نەیهێشت ئەو هێزەی ئێران پێ بنێتە خاکی ئازربایجانەوە شۆڕشگێڕانی (ئازەری)ش بە پشتیوانی سۆڤیەت هەندێ خاکی سنووری و پێگەی سوپاو پۆلیسی ئێرانییان لە پارێزگاکەدا گرت. سۆڤیەتەکان، جوداخوازەکانیان بە چەکی ئەلَمانی چەکدار کرد، کە لە قۆناغێکی دواتر دا کوردەکانیش سودیان لێوەرگرت. سۆڤیەتەکان لە سالَی ١٩٤٢دا، لە عەمارێکی چەکی سەرەکی تاراندا، دەستیان بەسەر دە هەزار تفەنگی ئەلَمانیدا گرت، بیانووشیان ئەوە بوو کە لە بەرەکانی شەڕدا پێویستیان پێیەتی و سوود لەو هەموو تەقەمەنییە وەردەگرن کە لە سوپای ئەلَمانی گرتبوویان، بەلاَم ئێرانییەکان پاشان توانیان پێچەوانەی ئەو بیانووەی سۆڤیەتەکان بسەلمێنن، کاتێ سەیریان کرد ئەو چەکانە بە هیچ جۆرێ لە ئێران نەبراونەتە دەرێ، ئەویش بە بەراورد کردنی ژمارەکانیان لەگەلَ ژمارەی ئەو تفەنگانەی کە پاش روخانی هەردوو کۆماری کوردی و ئازربایجانی تەمەن کورت، دەستیان بەسەردا گرتنەوە. حامییەی رەزاییە تاقە سەربازخانە بوو کە توانی لە رووی شۆڕشگێڕەکاندا بوەستێ، ئەویش تا رۆژی ١٩٤٥/١٢/١٧ کە سۆڤیەتەکان هەڕەشەیان لێکرد دەبێ تەسلیم بە هێزەکانی حیزبی دیموکراتی ئازەربایجان ببێ. ئەوە بوو فەرماندەی حامییە کە نێردرا بۆ تەوریز و لەوێ بە تۆمەتی بەربەرەکانی شۆڕش دادگایی کراوو حوکمی ئیعدامی بۆ دەرچوو. بەلاَم ئیعدام نەکراو بە ژمارەیەك لەو کۆمۆنیستانە گۆڕدرایەوە کە لە تاران گیرا بوون.

٦- پێشوازییەکی گەرم لە باکۆدا:

جگە لەوەی باسکرا، وەکو ئاماژەمان کردیٚ سۆڤیەتەکان لاپەڕەیەکی نوێیان سەبارەت بە پەیوەندی دەگەڵ مەسەلەی کوردیدا کردەوە. ئەوە بوو قازی محەمەدو هەندیٚ لە سەرانی کورد، کە هەندێکیان بەشداری سەردانی یەکەمی باکۆ (١٩٤١)یان کرد بوو، جارێکی تر دەعوەت کران تا سەردانی شاری باکۆی پایتەختی کۆماری ئازربایجانی سۆڤیەتی بکەن. کوردەکان، ئەمجارەیان دەبوایە زۆر بە نهێنی بجولێنەوە. ئەوە بوو یەکەم هەنگاو پەیوەندی بە پزیشکێکەوە کرا لە رەزاییە، ئەوجا بە پاس بران بۆ تەورێز. ئیدی لەوێندەرەوە سەفەرەکەیان بە هەمان شێوەی سەفەرەکەی ساڵی ١٩٤١ بە قیتار دەسپێکردو بە قیتاری سۆڤیەتی لە سنوور پەڕینەوە و گەیشتنە باکۆ. کوردەکان ئەمجارەش زۆر بە گەرمی پێشوازی کران: شاندێکی پێشوازی رەسمی لە وێستگەی قیتاردا لە پێشوازییان وەستا بوو. کۆمەڵە کیژۆڵەیەکی مەکتەبلی چەپکە گوڵیان پێشکەش کردن و لە ئەنجامدا برانە ئوتێلێکی گەورەی باکووری شار.

بۆ بەیانی رۆژی دوایی، کۆبوونەوەیەك لە نێوان شاندی کوردی و راوێژکارە سۆڤیەتییەکاندا کرا، تا باسی ئەو داخوازییانە بکەن کە کوردەکان لە ئێوارەی هەمان رۆژدا دەیخەنە بەر دەست (باقرۆف)ی سەرەك وەزیرانی کۆماری ئازربایجانی سۆڤیەتی. (قاسم ئیلخانی زادە)یان هەڵبژارد تا رەشنووسی داخوازییەکان بنووسێتەوە، چونکە دەستخەتی خۆش بوو. کورد، تەنیٚ چاوەنۆڕی پارەو چەك بوون لە سۆڤیەت، چونکە پێیان وابوو مەسەلەی ئیعتراف کردن بە ئۆتۆنۆمی براوەتەوە و پێویست بەوە ناکات گفتوگۆی لەسەر بکریٚ... بەڵام کاتیٚ شاندە کوردییەکە ئەو داخوازییانەیان خستە بەردەم راوێژکارە سۆڤیەتەکان، زۆریان پیٚ سەیر بوو کە داوایان لێکرا جاریٚ ئەو مەسەلەیە دوا بخەن، لە کاتێکدا گرینگترین خاڵی سەفەری کوردەکان مەسەلەی پارەو چەك بوو، کەچی سۆڤیەتەکان تەنانەت بەر لەوەی لەلایەن (باقرۆف)ـەوە بە رەسمی پێشوازی لە شاندی کوردی بکریٚ، ئەو هەڵوێستە ساردو سڕەیان نواند.

باقرۆف، بە لەهجەیەکی تورکی وەها کە کوردەکان تێی دەگەیشتن دەستی بە قسان کرد، بە دوورو درێژی باسی هەڵوێستی سۆڤیەتی لەمەڕ کێشەی ئەو نەتەوانە کرد کە هێشتا کێشەکانیان چارەسەر نەکراوە. لە قسەکانیا و لە نێوان چەپڵەی کوردەکانەوە رایگەیاند کە هەر گەلێك زمان و رۆشنبیریی تایبەتی خۆی هەبیٚ، دەبیٚ خۆی حوکمی خۆی بکات. هەر لە بواری باسی گەلانی ناو چوار چێوەی ئێراندا، ئاماژەی بۆ فورسی فارسی زمان و گەلانی گیلەکی زمانی کەنارەکانی دەریای خەزەر و گەلی ئازەری تورکی زمان و خەڵکی کوردستانی کوردی زمانی کرد. ئاماژەی بۆ ئەوە کرد کە هەڵوێستی سۆڤیەت بەرانبەر بە ئێران ئەوەیە کە هەر یەکێك لەو گەلانە پێویستە سەربەخۆیی خودی خۆی هەبیٚ و تورکی ئازربایجان یەکەم کەس دەبن کە بەم مافە شاد دەبن.

سەرانی کورد، بە دەم گوێگرتنەوە سەری ڕەزامەندییان دەلەقاندو زۆر بە هێمنی گوێیان لە وتەکەی دەگرت و چەپڵەیان بۆ لێدەدا. بەڵام ئەم هێمنییەیان لە دەستدا کاتێ کۆمۆنیستی فێڵباز هاتە سەر کێشەی کورد و ئاماژەی بۆ ئەوە کرد، ئەو گوتەنی بۆ بێ بەختی، مەسەلەیەکی زۆر پەلە نییەو وەدیهاتنی ئازادی کوردان نابێ بەوە لێك بدرێتەوە کە تەنیا ئازادی کوردی ئێرانە، بەڵکو دەبێ ئەم ئازادییە ڕۆڵەکانی کورد لە عێراق و تورکیاشدا بگرێتەوە.

لە سەری ڕۆیی و گوتی ئەوەی کە لە ئایندەدا خەبات بۆ وەدیهێنانی بکرێ بریتییە لە دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی سەربەخۆو یەکخستنی هەموو گەلی کورد. جا تا ئەو ڕۆژو دەرفەتە دێتە پێشێ، پێویستە لەسەر کوردی ئێران خۆیان ئامادە بکەن کە لە چوار چێوەی ئازربایجانی خودموختارا بژین. باقرۆف، پاش درکاندنی ئەو دوا پەرەگرافانەی کەمێك وەستا و ڕوانییە دەوروبەری تا کاریگەریی قسەکانی لە سیمای میوانە کوردەکانیدا بخوێنێتەوە. مرۆۋ زۆر بە ئاسانی دەیتوانی هەستی نیگەرانی لە سیمای زۆربەی ئەو کوردانەدا بخوێنێتەوە. کە زمان حاڵیان دەیپرسی ئاخۆ دەعوەتی ئەمجارەیان بۆ باکۆ، بۆ ئەوە بووە کە ئەم قەرارە ئومێدبڕەیان بە گوێدا بدرێ.

هەر چەندە قازی محەمەد تازە هاتبووە نێو گەمەی سیاسییەوە و هێشتا ساڵێك بەسەر ژیانی سیاسی پراتیکی و مەیدانی ئەودا نەبوری بوو، کەچی زۆر هێمن و بە ئەعسابی ساردەوە ڕەفتاری کرد. ئیدی ئەوە ئاشکرا نییە کە ئاخۆ ئەم هەڵوێستەی زادەی زانیاری پێشوەختەی خۆی بووە دەرهەق بە مەنتیقی بیر کردنەوەی باقرۆف، یان پێشتر لەگەڵ لایەنە مەسئولەکانی تری سۆڤیەتدا لەمەڕ خودوختاری کورد قسەی کرد بوو، یان ئەوەی هەڵێنجا کە باقرۆف بەو قسانە ڕای برا ئازەرییەکانی خۆی بۆ ئەوان دەردەبڕێ، کە دیارە حەزیان دەکرد ئازربایجان بە یەکگرتوویی و وەمێنێ و لە نێوان کورد و ئازەردا دابەش نەکرێت.

ئیدی هەڵوێستی قازی محەمەد بە هەر چییەك پشت ئەستوور بوو بێ، گرینگ ئەوەیە کە هاتە سەر بەرپەرچدانەوەی گوتەکەی باقرۆف، گوتی کورد بۆ ئەوە خەبات ناکەن کە لە دەسەڵاتی ئێرانی ڕزگار بێن و بچنە ژێر دەسەڵاتی ئازربایجانەوە کە تازە بووە بە دەوڵەتی سەربەخۆ. هەروەها لە سەری ڕۆیی و گوتی ئەوەی ئازربایجانییەکان بۆ خۆیان بە باش و گونجاوی دەزانن کورد بەشتێکی زۆر خراپ و کەم بایەخی دەزانن بۆ خۆیان. گوتەکەی بەمە کوتایی هێنا: "ئێمە سوور دەبین لەسەر داوای سەربەخۆیی بێ ئەوەی مەسەلەی کورد لە دوورو لە نزیکەوە بە چارەنووسی ئازربایجانی تازەوە ببەستینەوە".

٧-تا یەکێتی سۆڤیەت هەبێ:

پاش ئەوەی باقرۆف، بۆچوونی دەوڵەتەکەی خۆی سەبارەت بە مەسەلەی کوردی ساغ کردەوە وەکو ئەوەی بارێکی قورسی لەسەر شانی خۆی لادابێ هەناسەیەکی قوڵی هەڵکێشا

و هاته سەر موناقەشەی داخوازییەکانی کورد، ئەو بوو کۆڵەمستی گوشی و کێشای بەسەر مێزەکەدا و بە حەماسەوە گوتی: "تا یەکێتیی سۆڤیەت هەبێ، پێی ناوێ کورد نیگەرانی چارەنووسی خۆیان بن" ئەوجا قازی محەمەد هەستایە سەر پێیان و بە حەماسەوە رایگەیاند کە گەلە بێ دەسەڵاتەکەی شادمانە بە گوشینی ئەو دەستە دۆستانەیەی کە بۆی درێژ کراوەو گوتی: "ئێمە نەك هەر ئەو دەستە دەگوشین، بەڵکو ئامادەین ماچیشی بکەین".
وەختێ بە وردی دەست بە موناقەشەی داخوازییەکانی کورد کرا، قازی خواناسی لە مەهابادەوە هاتوو، توانای دیبلۆماسی خۆی، کە تازە بە دەستی هێنا بوو، نواند. هەروەها نموونەیەکی هونەری گێڕانەوەشی نواند کە کورد هەزاران ساڵەو لە ڕێگەی گێڕانەوەی داستانان و بەسەر هاتی مێژووییەوە پراوەیان لەسەر کردووە، قازی محەمەد بە ئاووتاو ئەو حیکایەتە کوردییەی بۆ ئامادە بووان گێڕایەوە کە دەڵێ: "جارێك، ئاغایەك تاژییەك دەدات بە جوتیارێکی روتەی هەژاری کورد. رۆژی دوایی جوتیارەکە دەچێتە لای ئاغاو لە رادەبەدەر سوپاسی دەکات و منەتباری خۆی بۆ دەردەبڕێ. ئاغا قسەکان بە جووتیارەکە دەبڕێ و لێی دەپرسێت، دیارییەکی هیچ ئەم هەموو منەت و شاباشەی بۆ چییە؟ جووتیاری هەژار دەڵێ: من دەزانم لەو ساوە کە ئەم تاژییە چاکەت پێشکەش کردووم، لێبڕاوی ئەسپێکیشم پێشکەش بکەیت، ئاخر چۆن بە بێ ئەسپ راوم پێدەکرێت؟ دیارە پاش ئەوەی ئەسپەکەم پێشکەش دەکەیت، بە کەرەمی خۆت خۆراك بۆ خۆم و ئالیك بۆ ئەسپەکەم دابین دەکەی. هەڵبەتە دڵنیاشم لەوەی کە دوا دیاریت ژێیر ناکەیت و کاتێ تاژییەکەت دامێ بیرت لێ کردۆتەوە: خانوویەك بۆ خۆم و ئەسپەکەم، ئا ئەمە وام لێدەکات ئەم هەموو سوپاسەت بکەم و ئەمڕۆکە خۆم بە بەختەوەرترین کەسی ئەم دنیایە بزانم".
باقرۆف، یەکسەر وایدەرخست کە لەم حیکایەتەوە لە ویست و مەبەستی قازی محەمەد حاڵی بووە، ئەوە بوو گفتی دا کە هەر هەموو ئەو داخوازییانەی لە لیستەکەیاندا نووسراون جێ بەجێ دەکرێن: تفەنگ، چەکی ئۆتۆماتیکی، ئالییات، هەروەها گفتی دا کە جگە لە داخوازییەکانی دی، دەستوور دەردەکات کە بە زووترین کات تانك و (زرێپۆش)ش بۆ مەهاباد بنێردرێ. جگە لەوانە لەسەر کۆمەکی دارایی و دانی دەزگایەکی چاپ و رادێویەك و تەرخان کردنی چەند کورسییەکی خوێندن بۆ ژمارەیەك لاوانی کورد لە ئەکادیمیای سوپایی باکۆ، رێککەوتن.
لە کۆتاییدا باقرۆف پێشنیازی کرد کە دەزگای سیاسی (کۆمەڵە) و ناوەکەی بگۆڕن و گوتی: "ئەمڕۆکە بە تەواوەتی ئەڵمانیا و یابان لە دەسەڵات کەوتوون و دیموکراتییەت لە جیهاندا بە هۆی کۆمەکی راستەوخۆی وڵاتە یەکگرتووەکان و بەریتانیای مەزن و یەکێتیی سۆڤیەتەوە، سەرکەوت... ئەمڕۆکە بزاڤی رزگاریخوازی نەتەوەی (کورد)ش دەتوانێت لە سایەی دیموکراتییەت دا بە ئامانجەکانی خۆی بگات". شاندی کوردی هیچ ناڕەزاییەکیان دەربارەی ئەم پێشنیازە دەرنەبڕی، مادامێکی زلهێزێکی وەکو یەکێتیی سۆڤیەت بووە بە

دۆست و هاوپەیمان، ئیدی هەر ناوێك لە بزاڤەكە بنرێ گرینگ نییەو شایانی موناقەشە نییە.
شاندەکە بۆ رۆژی دوایی لە باکۆوە بۆ مەهاباد وەرێ کەوت، هەر ئەندامێکی شاندەکە وێنەیەکی رەنگاو رەنگی لە چوار چێوە گیراوی هاورێ ستالینی بۆ خرایە جانتاکەیەوە. سۆڤیەتەکان بۆیە ئەم دیارییەیان بەیەك بە یەکی ئەندامانی شاندەکە دابوو تا ببێ بە رەمزێك کە (ستالین)ی مەزن ی مۆسکۆنیشینی تازە سەرکەوتوو لە دووەم جەنگی جیهاندا، لە پشت تێکڕای ئەو مەسەلەیەوەیە کە لە سەری رێککەوتوون.

٨-یەکەم وەجبە تفەنگی ئەڵمانی:

کوردەکان هەر کە گەڕانەوە خێرا دەستیان بە جێبەجێ کردنی ئەو شتانە کرد کە لە باکۆ لەسەری رێککەوتبوون. قازی محەمەد راپۆرتێکی دوورو درێژی لەمەڕ سەفەرەکەیان خستە بەردەم کۆبوونەوەیەکی سەرکردایەتی (کۆمەڵە). راپۆڕەکە زۆر شتی تێدا بوو: لەسەر سەفەرەکە، لەسەر ئەو بەڵێنانەی کە سۆڤیەتەکان پێیان دابوون، لەسەر ئارەزووی سۆڤیەتەکان بۆ گۆڕینی ناوی بزووتنەوەکە بە جۆرێ کە دەلالەت لە نێوەڕۆکی دیموکراتی و کار کردن لە سایەی دروشمی دیموکراتیەتدا: ئەوە بوو کۆمەڵە نێوی خۆی گۆڕی و کردی بە حیزبی دیموکراتی کوردستان. بەڵام هەیکەلی رێکخستنی کۆمەڵە هەر وەکو خۆی هێڵرایەوە و شەقڵی کۆمۆنیستانەی نەگرتە خۆ و قازی (محەمەد)یش ئەو سەرکردەیە بوو کە کەس شانی لە شانی نەدەدا.
ئەوە بوو کە بڕیار لەسەر بەرنامەی حیزبی دیموکراتی کوردستان دراو گرینگترین شتێك کە مرۆڤ لە حەوت خاڵی بەرنامەکەدا بەدی دەکرد ئەوە بوو کە داوای سەرەکی کۆمەڵە، کە بریتی بوو لە دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی سەربەخۆی یەکگرتوو، گۆڕا بۆ خەبات لە پێناوی وەدەست هێنانی خودموختاری لە چوارچێوەی ئێراندا. پێدەچێت سەرکردایەتی سیاسی، مەبەستیان ئەوە بوو بێ کە ئامانجەکانیان دابەش بکەن بەسەر ئامانجی نزیك و ئامانجی ستراتیژیدا و لەمەشدا ئایندەی نا دیاری ئێرانیان لەبەر چاو گرتبێ. ئامانجە دوورو ستراتیژییەکانیان وەکو خۆی مایەوە: کوردستانی گەورە، لە چیای ئاراراتەوە لە باکوور، بۆ باکووری دۆڵی دوو رووبار لە باشوور، لە حەڵەبەوە بۆ کەنداوی فارس لە رۆژهەڵات. بەڵام ئامانجە هەنووکەییەکان، بە کورتی لە بەرنامەی حیزبدا دیاریکرا بوون و ئەمانە بوون:

١- کوردی ئێران داوای خودموختاری دەکەن لە هەموو بوارە ناوچەییەکاندا.

٢- زمانی کوردی، زمانی رەسمی دەبێت، خوێندن لە کوردستاندا بە زمانی کوردی دەبێت.

٣- پێویستە پەلە بکرێ لە هەڵبژاردنی ئەنجوومەنی پارێزگای کوردستاندا، کە بەپێی دەستووری ئێرانی مەسئولیەتی حوکم کردنی ناوچەکە دەگرێتە ئەستۆ.

٤- هەموو فەرمانبەرانی حکومەتی لە کودستاندا دەبێ کورد بن.

٥- دەرامەتی گشتی کوردستان، لە ناوچەی کوردستانداو لە بوارە جیا جیاکانیدا سەرف دەکرێ.

٦- حیزبی دیموکراتی کوردستان، هەموو هەوڵێکی پێویست دەدات بۆ خۆشکردنی برایەتی و دۆستایەتی لەگەڵ گەلی ئازەرو کەمە نەتەوەییەکانی تری ناوچەی کوردستان.

٧- حیزب بەڵێن دەدات کە کار بکات بۆ بەرز کردنەوەی ئاستی کۆمەڵایەتی و تەندروستی و رەوشی ئابووری گەلی کورد، ئەویش لە رێگەی پەرەپێدانی دەزگاکانی پەروەردەو تەندروستی و بازرگانی و کشتوکاڵییەوە.

لە کاتێکدا کە ئێرانییەکان بە ترس و سەرسامییەوە دەیانڕوانییە ئەم داواییانە، کوردەکان بە هەنگاوی زۆر میانەڕەویان دەزانی. هەروەها چاودێرە بیانییەکانیش پێیان وا بوو کۆمەڵە بەم داوا میانەڕەوانەیەی دەیەوێ خۆی لە بەرگێکی دیموکراتیانەدا بنوێنی. (ولیم ئیگلتون)ی دیپلۆماتی ئەمریکی لەم بارەیەوە نووسیویەتی: "کە بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد، ئەم شەقڵە دیموکراسیانەیەی گرتەخۆ، ئەمە خۆی لە خۆیدا گوزارشت بوو لەو پەرەسەندنەی کە بەسەر کۆمەڵەدا هات. چونکە کۆمەڵە تا ساڵێك پێشتر کۆمەڵەیەکی دەستەجەمی بوو لە قۆناغی موناقەشە کردنی تیۆری و پێشنیازکردندا دەخولایەوە، ئەم کۆمەڵەیە گۆڕا بۆ رێکخراوێکی سیاسی کاریگەرو بە توانا و پشت ئەستوور بە سەرکردایەتییەکی بە توانا،گۆڕا بۆ رێکخراوێك کە پشت بە ئەزموون و ئامۆژگاری سۆڤیەتی ببەستێ.

بزاڤی سیاسی تازە، سەرکردەیەکی جەماوەری خۆشەویستی هەبوو، و نموونەیەك بوو لەو سەرکردانەی کە لەگەڵ قۆناغی ستالینییەتدا نەدەگونجا. ئەویش قازی محەمەد بوو کە شەقڵ و دەسەڵاتی شەخسی خۆی بە سەر بزاڤی نەتەوەیی کوردا کێشا. هەڵبەتە ئەمە ئەو شتە بوو کە ئەندامانی (کۆمەڵە) هەر لە سەرەتاوە لێی دەترسان. دیارە سۆڤیەتەکان ئەمیان پێ باشتر بوو لە کەسانی تر بۆ پۆستە تازەکەی ئامادەو پەروەردەیان دەکرد. ئەویش لەلای خۆیەوە پێی وابوو کە رێگەی سۆڤیەتی، هەر چەندە خوارو خێچیش بنوێنێ، تاقە رێگەی دروستە کە لە ئەنجامدا دەبێتە مایەی سەرکەوتنی گەلی کوردستان".

بەڵام ئەو کۆمەکە سۆڤیەتییەی کە قازی محەمەد و هاوڕێکانی دڵی خۆیان پێ خۆشدەکرد و بە تەمای بوون، بەو خێراییە نەگەیی کە چاوەنۆڕ دەکرا. بەڵام یەکەم وەجبەی چەك زۆر بە خێرایی و بەشەو گەیی، بریتی بوو لە هەزار و دوو سەد تفەنگی ئەڵمانی و تەقەمەنییەکی یەکجار زۆر کە سۆڤیەتەکان لە هێزی دەرەکی ئێرانیان گرتبوو. لە سەرەتای کانونی یەکەمدا ئەو چاپخانەیەش گەیی کە باقرۆف گفتی دا بوو بینێرێ. ئەوە بوو زوو بە زوو چەندین بلاڤۆکی کوردی و لە پێش هەموویانەوە رۆژنامەی کوردستان دەستیان بە دەرچوون کرد.

ئا لەم کاتەدا رەوشی ئازربایجانی ئێرانی زۆر بە خێرایی و بە کۆمەکی سۆڤیەتی گۆڕا: ئەوەی کە لە سەرەتای مانگی ئەیلولدا روویدا، بریتی بوو لە دامەزراندنی حیزبی دیموکراتی ئازربایجانی و وەدەرنانی پاشماوەی دەسەڵاتی ئێران لە پارێزگاکە، لە رۆژی ١٩٤٥/١٢/١٢دا گەییە ئەوەی کە دامەزراندنی کۆماری ئازربایجانی خودموختار بە سەرۆکایەتی کۆمۆنیستی دەوراندیدە (جەعفەر پیشەوەری) رابگەیەنرێ.

ئەوە بوو وەکو لاسایی کردنەوەی رژێمی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی، ئەنجوومەنێکی نیشتمانی بەبێ هەڵبژاردن و تەنیا لە ئەندامانی حیزبی دامەزرا. موڵکایەتی زەوی و زار هەڵوەشایەوەو فیودالّ نەهێڵرا، ئەمەش بووە هۆی هەڵاتنی فیودالّ و خاوەن زەوی و زاران و نوێنەرانی بۆرژوای ئێرانی بۆ تاران. هەموو بوارەکانی ژیان گۆڕانکاری سۆڤیەتیانەیان بەسەردا هێنرا، ئیدی هەر لە دامەزراندنی دەزگای پەرەسەندوی سانسۆرەوە بیگرە تا دەگاتە گرتنی بە کۆمەڵ و لە نێو بردن و پاکسازی و دامەزراندنی دەزگای ئاسایشی نموونەیی وەك هینەکانی ستالین.

لەسەر پێداگرتنی کۆمۆنیستە ئازربایجانییەکان و هەروەها لەسەر داوای (سۆڤیەت)یش، قازی محەمەد چەند نوێنەرێکی کوردی بۆ ئەنجوومەنی نیشتمانی تەورێز نارد تا لەوێندەر نوێنەرایەتی خەڵکی کوردی ئەو پارێزگایە بکەن. بەڵام نوێنەرانی کورد لە کۆی (١٠١) کورسی تەنیا پێنج کورسییان درایێ. نوێنەرانی کورد هەر لە یەکەم ساتەوە ئەوەیان بۆ روون بووەوە کە حکومەتی ئازربایجان، کە زۆر بە پەلە بوو بۆ بەلشەفاندنی ناوچەکە، بە تەما نییە بچووکترین دەرفەت بە کورد بدات تا بەشداری دەسەڵات بکەن، بۆیە فراکسیۆنی کورد پاش چەند رۆژێك لە ئەنجوومەنی تەورێز کشانەوە و بۆ مەهاباد گەڕانەوە.

بەمجۆرە، هەموو نیشانەکان ئەوەیان دەنواند کە کورد پێویستی بە ئەزموونی خودموختاری لە سایەی دەسەڵاتی ئازربایجانیدا نییە، وەکو چۆن نوێنەرەکانیش ئەمەیان بە خودی (باقرۆف)ی سەرەك وەزیران راگەیاند بوو. ئەو بیرەیان لەلا چەسپی بوو کە پێویستە لە پاڵ کۆماری ئازربایجاندا، کۆماری (کورد)یش دابمەزرێ.

فەسڵی هەشتەم

١-نەوت و جەنگی سارد خەونی سەربەخۆیی کورد لە بار دەبەن:

دیمەکەنە هەر لەو تابلۆ بەنێوبانگە دەچوو کە (لینین)ی تێدایەو شۆڕشی ئۆکتۆبەری ساڵی ١٩١٧ رادەگەیەنێت. کرێکاران رۆژی پێشووتر لە مەیدانی چوار چرادا سەکۆیەکی دارینی گەورەیان دروستکرد بوو. سەکۆکە بە هەر سێ رەنگی سوورو سپی و کەسك، کە رەنگەکانی ئاڵای کورد بوون، رازێنرابووەوە. ئاڵای حیزبی دیموکراتی کوردستان (کۆمەڵەی جاران) بە هەر چوار دەوری مەیدانەکەدا هەڵکرابوو. شنە بایەکی هێدی ئەم ئاڵایانەی دەشەکاندەوەو لە هەموو لایەکەوە سێبەریان بەسەر مەیدانەکەدا بڵاودەکردەوە. ئەو بەفرەی کە دوێنێ باری بوو، هێشتا لەسەر شەقام و بەسەر بانی ماڵانەوە مابوو.

ئەو رۆژە، رۆژی ١٩٤٦/١/٢٣ بوو. واتە دووەم رۆژی مانگی رێبەندانی کوردی بوو. بەڵام لە رۆژژمێری مێژوودا، ئەو رۆژە یەکەم رۆژی تەمەنی یەکەم کۆمارو دوا کۆماری تا ئێستای کوردە. هەزاران کەس هەر لە نێوەڕۆوە روویان کردە ئەوێندەر: ئیدی لە خاوەن پیشەو فەرمانبەرو کاسبکارانی شاری مەهابادەوە بیگرە تا دەگاتە میران و جەنگاوەرانی هۆزو تیرەکانی دەوروبەری مەهاباد وەکو (گەورك)، (مامەش)، (مەنگوڕ)، (هەرکی) و (بەگزادە). هەر هەموو بە کورتەك و شەڕواڵ و مێزەرو دەرسۆکی خۆماڵی کوردییە هاتبوون.

بەڵام نوێنەرانی هەردوو هۆزی (شکاك) و (جەلالی) کە لە باکوورەوە هاتبوون، جلەکانیان لە جلی قوقازییەکان دەچوو، بە قاپوتی لبادو سەرکڵاوی لبادەوە دیمەنێکی خەمگینیان هەبوو لە چاو دیمەنی رەنگاو رەنگی جل و بەرگی نوێنەرانی تیرەو هۆزەکانی دی دا. زۆربەی خەڵکی شار قاتی مەدەنی ئەوروپاییان لەبەر دابوو، کە بۆ بۆنە گرینگەکان لە بەریاندەکرد، زۆربەیان لەگەڵ چاکەت و پانتۆڵدا دەرسۆك و مێزەری کوردیان لەسەر کردبوو، تا دیمەنێکی کوردی – ئیسلامی وەربگرن.

شاندێك لە ئەندامانی کۆمەڵە چوون بۆ ماڵی سەرۆکەکەیان و لەوێوە لەگەڵیدا بۆ مەیدانی چوار چرا هاتنەوە. قازی محەمەد جل و بەرگی تایبەتی بەم بۆنەیەوە لەبەر کرد بوو: لە تەوریز خەیاتێکی تایبەتی جل و بەرگی سەربازی راسپاردبوو کە قاتی ژەنەڕاڵیکی رووسی بۆبدروێ تا لەم رۆژەدا بۆ یەکەمجار لەبەری بکات، هەندێ لە هاوڕێکانی، ئەوانەی زۆر مەیلیان بەلای رووسیادا نەبوو، داوایان لێکرد کە کڵاوی روسی لەسەر نەنێ، بۆیە لەگەڵ جلە رووسییەکاندا عەمامە سپییەکە خۆی لەسەرنا وەکو رەمزو هێمایەك بۆ پایە ئاینییەکەی. ئەوجا بەر لەوەی سەر بکەوێتە سەر سەکۆیەکە، پاڵتۆ ناڕێکەکەی داکەند، کە سەرۆکی حیزب کەوتە نوتق دان، ئاپۆرای خەڵکەکە کڕ و بێدەنگ بوون.

قازی محەمەد، لە نێو ئاپۆرای خەڵکەکەدا هەستی بە بەبوونی تاقە یەك روسی کرد. ئەو پیاوە ئەفسەرێك بوو کە راسپێردرابوو، موتابەعەی مەسەلە کوردییەکان بکات. ئەم ئەفسەرە

لەسەر جێبێکی ئەمریکییەوە چاودێری ئاهەنگەکەی دەکرد. گوتەکەی قازی محەمەد لە چارەکە سەعاتێك پتری نەخایاند. بە کورتی و بە روونی بۆ ئامادەبووانی ئاشکرا کرد کە کورد گەلێکە مێژوو، و زمان و رۆشنبیری تایبەتی خۆی هەیەو لەسەر خاکی خۆی، لە کوردستان دەژی و ماف خۆیەتی دەوڵەتی تایبەتی خۆی هەبێ. بۆیە ئالێرەوە دامەزراندنی کۆماری مەهابادی کوردی رادەگەیەنێت. سوپاسی کۆمیتەی ناوەندی حیزبی کرد کە وەکو نوێنەری گەلی کوردو لەبری گەلی کورد، ئەویان (قازی محەمەد) بە سەرۆکی ئەم کۆمارە هەڵبژاردووە.

هەرچەندە وتەکە کورت بوو، بەڵام قازی محەمەد ئەوەندەی دەرفەت هێنا کە سوپاسی یەکێتی سۆڤیەت بکات بۆ ئەو کۆمەکە مەعنەوی و ماددییانەی پێشکەشی کردوون، ئیدی چ ئەو کۆمەکەی کە وەریان گرتبوو، چ ئەوەش کە هێشتا وەریان نەگرتبوو. هەروەها پیرۆزبایی لە برا ئازەرییەکانیش کرد بە بۆنەی سەربەخۆییانەوە، چونکە ئەوانیش کۆمەکی چاکیان پێشکەش بە گەلی کورد کرد بوو، هەروەها چاوەڕوانی ئەوەشیان لێدەکرا لە هەر دەرفەتێکدا کۆمەکی پێویست پێشکەش بە کورد بکەن. کە قازی محەمەدی سەرەك کۆمار، دامەزراندنی کۆمارەکەی راگەیاندو ویستی لە نێو چەپڵەڕێزانی حەشاماتی خەڵکەکەوە بێتە خوارێ، ئیدی بوو بە تەقەی خۆشی و نزیکەی سێ سەد جەنگاوەری کورد بە جارێ تەقەیان بە ئاسماندا دەکرد.

٢-هەمیشە لە ماڵەوە بەشی میوانە رووسەکان، ڤۆدگا وەلاوە نرابوو:

پاش ماوەیەکی کورت ئەوە دەرکەوت کە راگەیاندنی کۆماری کوردی و گفتو بەڵێنی پێشکەش کردنی یارمەتی بە برا ئازربایجانییەکان، هێشتا زوو بووە... وادیارە قازی محەمەد، مەوعیدی راگەیاندنی کۆمارەکەی بە سۆڤیەتەکان نەگوتبوو، و بۆیە ئەوانیش (سۆڤیەتەکان) لەلای خۆیانەوە نەیانتوانی بوو هاوڕێکانیان لە تەورێزدا بۆ ئەم هەواڵە ئامادە بکەن، چونکە ئەم هەواڵە بەلای ئەوانەوە (ئازربایجانییەکان) بریتی بوو لەوەی بەشێك لە خاکی کۆماری ئازربایجانی خودموختار بێتە دابڕین و دەوڵەتێکی کوردی لەسەر بێتە دامەزراندن.

نیشانەکانی ناڕەزایی و واتەوات دەربارەی ئەم رەفتارو کارە کوردییە بە ئاشکرا لە رووداوێکی بچکۆلەدا دەرکەوت، کە دوو هەفتە پاش ئەو کۆبوونەوە مێژووییەی مەیدانی چوار چرا روویدا، دوو ئەندامی گەورەی حیزبی دیموکراتی کوردستان لە تەورێز بوون بۆ ئەنجامدانی هەندێ کاروباران، دکتۆر سەمەدۆف، کە ئەفسەرێکی گەورەی سۆڤیەت بوو، و سۆڤیەت بۆ مەبەستی خۆیان لە خەستەخانەی تەورێز وەکو پزیشك دایان نابوو، جا ئەم ئەفسەرە لێی پرسی بوون کە بۆچی کوردان بێ ئەوەی دوا رەزامەندی سۆڤیەت وەربگرن،

سەربەخۆیی خۆیان راگەیاندووە و دەوڵەتیان دامەزراندووە؟ دیارە کە قسەکانیان درێژە دەکێشێت، قسەیان لێکدی هەڵدەبەزێتەوە.
دوای چەند رۆژێك کە قازی محەمەد رێی دەکەوێتە تەورێز هەمان پرسیاری لێدەکەن. قازی محەمەد وەڵامی دابووەوە کە (یرماکۆف) ئاگاداری تەدارەك دیتنی کوردان بووە. بە چاوی خۆی و لەسەر ئۆتۆمبیلەکەیەوە لە دایکبوونی کۆمارەکەی دیتوە. یرماکۆف، بەوە خۆی پەراندەوە کە گوایە وێرای هەموو ئەوەش چرای کەسکی بۆ راگەیاندنی کۆماری نێو براو هەڵنەکردووە. بەڵام پێدەچێت جەنەراڵ (سالم ئاتاکیخۆف) کە راسپێردرا بوو سەرپەرشتی کاروباران لە کوردستاندا بکات، قەناعەتی بە بۆچوونەکانی قازی محەمەد کردبێ یان لە مۆسکۆ و باکۆوە ئامۆژگاری بۆ نێردرابێ. بۆیە کەوتە بەرپەرچدانەوەی سەرۆکی تورەی ئازربایجانی و هێدی کردنەوەی و کەوتە ستایشی هەنگاوەکانی کوردان. (دیریك کینان) کە وەکو دیپلۆماتێك لە (UN) کاری دەکرد و لە پەنجاکاندا بایەخێکی تایبەتی بە دۆزی کورد دەدا، ئاماژەی بۆ ئەوە کردووە کە گوایە (سالم ئاتاکیخۆف) بەر لەو گفتوگۆیە و وەرگرتنی ئەو هەڵوێستە، لە مۆسکۆوە بە تەلەفۆن رەزامەندی وەرگرتووە. ئیدی لەو دیمانەو دیدارەدا سەرۆکی تازە کورەی کورد تێگەیەنرا کە حکومەتی مەهاباد ناتوانێت رووبەرووی تاران و ئازربایجان و رەنگە وڵاتانی تریش بوەستێ، ئەگەر پشتیوانی زلهێزێکی نەبێ. ئاشکرایە مەبەست لەو زلهێزە یەکێتیی سۆڤیەت بوو، کە سروشتی رووداوەکانی ئەو وەختانە وایان لێدەکرد کە ببێ بە تاقە زلهێزێك بتوانێ ئەو دەورە بدینێ.
قازی محەمەد توانی رووبەرووی ئەو بۆچوونەی سۆڤیەت ببێتەوە کە دەیویست ناوچەی کوردستان بخرێتە ژێر دەسەڵاتی ئازربایجانی. قازی محەمەد بۆ ئەم مەبەستە سیاسەتێکی ئاقڵانەو هێمنی گرتە بەر، لەلایەکەوە نەیدەویست پشتیوانی سۆڤیەتی بدۆڕێنێ و لەلایەکی ترەوە پشت بە هەستی نەتەوەیی خرۆشاوی مەهابادی ئەو رۆژگارە، هەڵوێستی توندی نەتەوەیی دەنواندو سازشی لەسەر مەسەلە نەتەوەییەکان نەدەکرد. تا بەمجۆرە توانی لە ئەنجامدا رەزامەندی سۆڤیەت بە دەست بێنێ بۆ راگەیاندنی کۆماری کوردی لە مەهاباد. بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا پەیوەندی نێوان سەرکردایەتی کۆماری کورد و پشتیوانە سۆڤیەتەکانی هەر رواڵەتی بوو، چونکە بۆچونی قازی محەمەد لەمەڕ بارودۆخ و رەوشی کۆمارەکەی زۆر دوور بوو لە بۆچونی سۆڤیەتەکان و هەڵوێستی گشتی یەکێتی سۆڤیەت.
کوڕەکەی قازی محەمەد، کە لە باسی سەفەری یەکەمی کوردەکان بۆ باکۆ، ئاماژەمان بۆ کرد. لە ساڵی ١٩٧٩ دا کە دیمانەیەکم لەگەڵدا سازدا، ئەوەی بۆ دوپات کردمەوە کە سۆڤیەتەکان میوانی نیمچە دایمی بوون لە ماڵە گەورەکەیاندا لە مەهاباد: "لە وەخت و ناوەختی رۆژدا و هەندێ جاران لە نیوە شەویشدا دەهاتن و لەو ناوچەیەدا دەیانکرد بە رۆژی خۆیان، سەردەکەوتنە سەربانی خانوەکە و بە پێ دەیانکێشا بە سەربانەکەدا وبە دەنگی بەرز داوای خواردنەوەیان دەکرد. هەر چەندە بابم مەی نە دەخواردوە، بەڵام هەمیشە ڤۆدکای لە ماڵەوە هەڵگرتبوو بۆ میوانە رووسەکان".

لە شوباتی ١٩٤٦ دا یەکەم وەجبە کۆمەکی سۆڤیەت گەیی. کوردەکان پاش ئەوەی ئەو چەکانەیان وەرگرت کە لە جەندرمەی ئێرانی گیرابوون، پێنج سەد پارچە چەکیان بەدوو وەجبە لە سوپای سۆڤیەتی وەرگرت. چەکەکان بریتی بوون لە تفەنگ و دەمانچەی سوپایی چیکی و ئەمریکی و تفەنگی رەشاش. هەروەها رادیۆیەك دانرا، لە سەعات چوارەوە تا سەعات دەی شەوێ بە زمانی کوردی بەرنامەی بلاو دەکردەوە. ئەمە یەکەمین رادیۆ بوو کە بە زمانی کوردی پەخشی دەکرد. رادیۆی دەنگی کوردستان لە شەستەکان و هەفتاکاندا لاسایی ئەو رادیۆیەی دەکردەوە.. هەروەها سۆڤیەتەکان، کەرەستەو تفاقی تەواوەتی تیپێکی مۆسیقیایی سوپایشیان نارد، ئەم تیپە مارشی سوپایی و سروودی شۆڕشگێڕی کوردی لێدەدا، بەتایبەتی سرودی نەتەوەیی (ئەی رەقیب) کە یونس رەوف دلداری شاعیر لە مەهابادا داینا بوو.. هەروەها ئامێرە مۆسیقی یە سۆڤیەتییەکان: ئاوازی خۆیان لە رادیۆ و بۆنە رەسمی یەکان و نمایشەکانی سوپای کوردی تازە دامەزراودا لێدەدا.

٣-نەقیب سەلاحەدین قاسمۆف مەشق بە سوپای کورد دەکات:

قازی محەمەد، لەو ماوەیەدا لە دامەزراندنی وەزارەتەکەی بووەوە. (سیف الدین)ی برای کرا بە وەزیری بەرگری بە حوکمی ئەوەی کە تا ئاخرو ئۆخری دووەم جەنگی جیهانیش ئەفسەرێکی گەورە بوو لە (دەرەك)ی ئێرانیدا. هەر چەندە مەبەست لە دامەزراندنی ئەم وەزارەتە تەنیا ئەوە نەبوو کە ببێ بە دەزگایەکی سوپایی چالاکی ئەوتۆ کە بەرگری لە سنوری کۆمارەکە بکات دژی زێدەگاڤییە چاوەڕوانکراوەکانی ئێران، بەڵکو بە شێوەیەکی سەرەکی بۆ ئەوە بوو کە ببێ بە بناغەی دەزگایەکی کارگێڕی (اداری) ئەو تۆ کە پشتی پێ ببەسترێ بۆ دابین کردنی هاوسەنگی ناوخۆ، و بریکاری ئەو هێزە بێ کە خێڵە جەنگاوەرەکان هەیان بوو، و پشتیان پێ نەدەبسترا. لەبەر ئەم هۆیە قازی محەمەد، (سیف الدین)ی برای خۆی کرد بە وەزیری بەرگری و بەخۆیشی بەشداری لە هەڵبژاردنی فەرماندە و ئەفسەرەکانی سوپای کوردیدا کرد. ئەوە بوو تێکەڵەیەکی سەیر لە حەفتا ئەفسەرو دەرەجەدار دامەزرێنران تا ناوەندی سەرکردایەتی سوپا پێك بهێنن.. ئەرکی ئەم سەرکردایەتییە ئەوە بوو کە رێبەرایەتی ئەو هێزە سوپاییە بکات کە قەرار بوو وەکو سەرەتا لە (١٢٠٠) سەرباز پێك بێت. کۆماری مەهاباد لە مەسەلەی ئەفسەراندا دەیتوانی پشت بەو دە ئەفسەرە گەنجە ببەستێ کە بە هۆی هەڵوێستی نەتەوەییانەوە لە سوپای عێراقی هەڵاتبوون و تازە پەیوەندییان بە کۆمارە ساواکەی مەهابادەوە کردبوو، ئەمانە ئەفسەری راستەقینە بوون لە سوپای عێراقدا، بەڵام قازی محەمەد و دەوروبەرەکەی لەبری ئەوە هەستان زۆربەی ئەفسەرەکانیان لە کەسانی باوەڕپێکراوی بنەماڵەکانی مەهاباد دامەزراند.

لە مانگی ئازاردا راوێژکارێکی سوپایی سۆڤیەتی، نەقیب (سەلاحەدین قاسمۆف) گەیشتە مەهاباد، تا کادری پێویست بۆ سوپای کوردی مەشق دابدات و پێ بگەیەنێت. ئەم ئەفسەرە

گەنجە لە کوردەکانی یەکێتیی سۆڤیەت بوو. کۆماری کوردی پلەی سەرهەنگی دایێ، کەچی پێیان دەگوت کاك ئاغا. دامەزراندنی ئەو سوپا بچکۆلەیە هەر هەموو وەرزی بەهاری خایاند، لەو ماوەیەدا مەشقێکی یەکجار بە زەبرو توندیان پێ کرا کە بریتی بوو لە مەشقی دوئێل (مبارزە)و بەکار هێنانی تفەنگ و چەکی رەشاش و نارنجۆکی دەستی... هەروەها ژمارەیەك سەرباز مەشقی شوفێرییان پێکرا بۆ هاژۆتنی ئەو ئۆتۆمبیل و زریپۆشانەی کە سۆڤیەت ناردبویانن.

مرۆڤ زۆر بە ئاسانی و هەر بە تەماشا کردنێکی رەوتەنی ئەو کۆمەکانەی کە سۆڤیەت پێشکەش بە کۆمارەکەیان کرد بوو، دەیتوانی دیدو بۆچوونی سۆڤیەت سەبارەت بەو کۆمارەی کە بە رەزامەندی خۆیان هاتە دامەزراندن، بزانێت، بۆنموونە کۆمەکەکە بریتی بوو لە: دە ئۆتۆمبیلی سۆڤیەتی، دە ئۆتۆمبیلی ئەمریکی، دە جێب قیادە، کە ئەمە بە هەمووی نەیدەکردە تاقە دلۆپێك لەو دەریا کۆمەکەی کە ئەمریکا لە ماوەی دووەم جەنگی جیهانیدا بۆ سۆڤیەتی هەڵڕشت، کوردەکان لە سەفەری دووەمیاندا بۆ باکۆ لیستێکی چەکی قورسیان پێشکەش کرد، لێ ئەو چەکە قورسانە ئێستاشی لەگەڵ بێ نەگەییشتنە دەستی کوردان. نە ئەو تانکانەی کە (باقرۆف)ی سەرەك وەزیران گفتی دا بوو بۆ مەهابادیان بنێرێ و نە تۆپەکان. تەنانەت ئەو چەکە دژە تانکانەش کە سۆڤیەتەکان دەیانگوت ناردویانن، وەختێ گەییشتنە جێ، بریتی بوون لە قونبەلەی مۆلۆتۆف نەك چەکی دژە تانك. دیارە سوپاییە کوردەکان بەمە زۆر تورە و نائومێد بوون. سۆڤیەتەکانیش، هەر چەندە کوردەکان داوای کۆمەکی سوپایی زیاتریان دەکرد یان داوایان لێدەکرد بەلای کەمەوە بەڵێنەکانی پێشوویان بێننە دی، ئەوا بەڵێنی چەوری تازەیان دەدا و هیچی دی...

هیچ جۆرە کۆمەکێکی دارایی نەنێردرا، ئەو داوایەش جێبەجێ نەکرا، کە کوردەکان لێکدا لێکدا داوایان دەکرد رادیۆیەکی بەهێزی ئەوتۆیان بۆ بنێرن کە کوردی عێراق و تورکیاش بتوانن بەرنامەکانی وەربگرن و گوێیان لێی ببێ. ئەم هێمایانە ئەوە دەگەیەنن کە سۆڤیەتەکان ئەو گەرم و گوڕییەی جارانیان لەمەڕ ئەزموونی کوردی نەماو ئەو جۆش و خرۆشەی هەوەڵیان دامرکایەوەو وەستا. هەر چەندە ئەوە شتێکی ئاشکراو دیار بوو، بەڵام قازی محەمەد و ئەندامانی حکومەتەکەی ئەمەیان بە هەند وەرنەگرت و بەو ئاماژەیەیان نەزانی کە ئایندەو چارەنووسی کۆماری کورد دیاری دەکات.

٤-کاریگەرییەکی ناخۆش و وره روخێن:

ئیدی مەهاباد بەرە بەرە بوو بە مەڵبەندی سەر لەبەری بزاڤی رزگاریخوازی کوردی، بوو بەو مەڵبەندەی زۆر هێزو رێبازی فیکری کوردی رووی تێبکەن. لە چیاکانەوە میرو سەرەك خێڵەکان بەخۆو جەنگاوەرانیانەوە پەیوەندییان پێوە کرد. زۆری نەبرد دوانزە هەزار

جەنگاوەر لە دەوری مەهاباد خڕ کرایەوە، بە تایبەتی لە باشووری شاردا و لە نزیکی سنووری ئێرانی خەنیم دا. هێزەکەی هۆزی شکاك بە سەرکردایەتی تاهیر خانی کوری سەرکردەی ئەفسانەیی، سمکۆ لە هەزارو سێ سەد سوارە پێك هاتبوو. لقە جیاوازەکانی هۆزی هەرکی–ش هەزار سوارەو حەوت سەد پیادەیان نارد بوو. حەمە رەشیدی جەنگاوەری دەوراندیدەش کە چەند ساڵێك پێشتر لە ناوچەکانی سەقز و بانەدا شەڕی ئێرانییەکانی کرد بوو، بە خۆو سێ سەد جەنگاوەرەوە پەیوەندی بە کۆماری کوردەوە کرد. ئیدی کۆمار لە نێوان خۆی و هێزی هەر خێڵێك دا ئەفسەرێکی پەیوەندی دامەزراند. مەهاباد ئازوقەو خۆراکی هەموو ئەو جەنگاوەرو خێڵەکیانەی دابین دەکرد.

توانای شەڕ کردنی ئەم هێزانە لە هۆزێکەوە بۆ هۆزێکی دی جیاواز بوو، لە کاتیکدا کە هەندێ لەم خێڵانە شێوازی شەڕی خۆی بە جۆرێك گۆڕی بوو کە دەیتوانی زیانی گەورە بە دژمن بگەیەنێ، هەندێ خێڵی دی لەسەر هەمان شێوازی شەڕی سوار چاکی کە زۆر جاران گەڕیدە رۆژاواییەکان ستایشیان کردبوو، و شەقڵێکی شاعیرانەو رۆمانسیانەیان پێدا بوو، مابوونەوەو چ گۆڕانێکیان بەسەردا نەهاتبوو. دیارە سوارەو سوارچاکانی کورد بەنێو بانگ بوون لەم جۆرە شەڕانەداو زۆر بە توانا بوون لە بەکار هێنانی رم و سەرەنێزان دا بە رادەیەك کە زۆر جاران سەرکەوتنی گەورەیان بەسەر سوپای نیزامیدا بە دەست هێنا بوو. بەڵام داهاتنی تفەنگی ئۆتۆماتیکی و دەوری گرینگی لە پاراستنی هێزەکانی پیادە لە ساڵانی دوایی سەدەی رابردوودا، وایکرد کە سوارەی کورد ئەو باڵادەستییەی جارانیان بەسەر دژمنی خۆدا نەمێنێ. لەبەر ئەوەی هەندێ هۆزو خێڵ هێشتا تازە لە هەوەڵی فێر بوونی شێوازی تازەی شەڕدا بوون، یان هێشتا بە شێوەی پراتیکی مومارەسەیان نەکردبوو، بۆیە کۆمارە ساواکەی کورد لە سەری بوو، بایەخی زۆر بە دامەزراندنی سوپایەکی هاوچەرخ بدات کە زەبت و رەبتی تێدا بێت و سەرکردایەتییەکی کارامەی وەهای هەبێ کە بتوانێت سەرکەوتن بە دەست بێنێ، پاش ئەوەی ئەو سەردەمە بەسەر چوو تەنیا سوار چاکی و ئازایەتی بتوانن سەرکەوتن و باڵا دەستی سوپایی مسۆگەر بکەن. مێژوو نووسی ئێرانی (حەسەن ئەرفەع) کە بە خۆی سەرکردایەتی چەندین هێرشی سەرکوتکاری شۆڕشەکانی کردووە لە ساڵانی ۱۹۲۰ و ۱۹٤۰دا، لە یاداشتنامەکانیدا زۆر بە دورو درێژی و بە ستایشەوە باسی چۆنیەتی شەڕی کوردی کردووەو نووسیویەتی: "هەر چەندە زۆربەی جەنگاوەرانی کورد بە سواری ئەسپی کوردی توندو تۆڵ هێرش دەکەن، بەڵام شێوازیان یەکجار دوورە لە شێوازی ئاسایی سوارچاکان کە بە پلەی یەکەم پشت بە رم و نێزە و شمشێر دەبەستێت، چونکە سوارەی کورد هەوڵدەدەن بە چەکی سپییەوە بێنە مەیدان و بە خەنجەران کە زۆر لێهاتووانە بە عەمەلی دێنن بە خێراییەکی سەر سوڕ هێنەری وەها کە تەواو لە دژمنیان نزیك دەکاتەوە هێرش دێنن، ئەوسا لە ئەسپەکانیان دادەبەزن و بە دەمانچەو تفەنگەکانیان دەکەونە شەڕ".

زۆر جار، دوو سوار سواری یەك ئەسپ دەبن، یەکێکیان لە ڕێگە دادەبەزێ و دەکەوێتە ئەم سەنگەرو ئەو سەنگەرو بەو شێوەیە دەکەوێتە مژولکردنی هێزەکانمان، بەمجۆرە سوارچاکی دووەم دەپارێزێ کە بە پەلە دەگەڕێتەوە بۆ دواوە تا سوار چاکێکی دی لەگەڵ خۆیدا بێنێ کە ئەویش هەمان کاری سوارچاکی یەکەم دووبارە دەکاتەوە. ئەوانەی بەو جۆرە بۆ نزیکترین شوێنی سەنگەرەکانی ئێمە دەگوازرانەوە، کوێرانە دەکەوتنە تەقە کردن لە ئێمەو سەنگەر گۆڕکێیان دەکردو بەمەش ترسییان دەخستە دڵی سەربازەکانمانەوە. ئەم تاکتیکەیان بریتی بوو لە گرتنی هەموو گردو بەرزاییەکانی دەوروبەری سەنگەرەکانی دژمنەکەیان، ئەوجا بازنەی گەمارۆکەیان بەرە بەرە تەنگ دەکردەوە تا رادەیەك کە بتوانن دژمنەکەیان لەنێو بەرن یان ناچاری بکەن کە خۆ بە دەستەوە بدەن.

"هەر چەندە من لە ساڵانی ١٩٢١ و ١٩٢٢دا شەڕی (شکاك)م کردووە، لە ساڵی ١٩٤٧دا شەڕی (مریغای)م کردووە لە ساڵی ١٩٤٥دا شەڕی (حەمە ڕەشید)م کردووە، بەڵام یەکەمجار کە لە ناوجەرگەی هێرشێکی کوردیدا خۆم بیینەوە، ڕۆژی ١٩٢٢/٧/٢٤ بوو، ئەویش لە کاتی چەند هێرشێکی نا ئومێدانەدا بوو بۆ سەر کەتیبەیەکی پیادەی پەهلەوی. کوردەکان بەدەم هێرشەوە هاوارێکیان دەکرد کە هەر لە هاواری عەرەبەکانی جەزایر دەچوو کاتێ کە هێرشیان بۆ فەرەنسییەکان دەبرد... خۆ کە شەڕ لە گوند و بارەگاکان نزیك دەبووەوە، ژنانیش هەمان هاواریان دەکرد (هۆی هۆی). ئەلهەقی ئەم هاوارانە زۆر ناخۆش و ورە روخێن بوون".

٥-کۆمەك لە عێراقی دراوسێوە:

سوپای کورد لە دوانزە هەزار کەس پێك هاتبوو، هێزەکەی مەلا مستەفای بارزانی لە هەموو هێزەکانی دی بە زەبت و رەبت تر و پڕ ئەزموون و خۆڕاگرتربوو لە مەیدانی شەڕدا، ڕووداوەکانی دواتریش دروستی ئەم بۆ چوونەیان سەلماند. مەلا مستەفا بارزانی کە بەڕاستی بە چاکترین سەرکردەی سوپای کوردو بلیمەتی ئەو مەیدانە دێتە ژماردن، یەکێك بوو لە سیاسییە زیرەك و لێهاتووەکانی نێو کوردی عێراق، ئەم پیاوە لە ناوچەی بارزانی نزیکی ئێران شۆڕشی دژی حکومەتی عێراق و هاوپەیمانە ئینگلیزەکانی بەرپا کرد. زۆر جار شەڕی هێزی نیزامی حکومەتی عێراقی کردبوو، بەمەش شارەزاییەکی باشی لە شەڕدا پەیدا کردبوو. دوا شۆڕشی ئەوە بوو کە لە مانگی ١٩٤٥/٤دا هەڵایسا و تا مانگی ئەیلولی خایاند و ناچار بوو پاشەکشە بکات و لە بەردەم هێزی عێراقی باڵا دەست بەسەر جەنگاوەرانی دلێری بارزانیدا، بگەڕێتەوە، چونکە هێزی عێراق لە رووی تەکنۆلۆژیاوە زۆر باڵا دەست تر بوو لە جەنگاوەرانی دلێری بارزانی. بە تایبەتی دوای بەشداریکردنی فڕۆکەکانی هێزی ئاسمانی بەریتانیا لە شەڕەکانداو بۆردومانکردنی دڕندانەی سەنگەرو گوندی کوردەکان.

بارزانی، لەو پاشەکشەیەیدا، خۆی لە ناوچە کوردییەکانی تورکیا نەدا، چونکە شارەزای سوپای تورك بوو، و ئاگاداری ئەو هەموو رق و کەرب و کینەش بوو کە ئەم سوپایە لە کوردی هەڵگرتبوو و چاوەنۆڕی دەرفەتێك بوو بۆ لێدانی کورد. هەروەها بلاوبوونەوەی هەواڵی دامەزراندنی کۆمارێکی کوردی لە مەهاباداو رزگار بوونی ناوچەیەك لە دەسەڵاتی ئێرانی و بەریتانی لە کوردستانی ئێران دا، مەلا مستەفای بۆ ئەوێندەر راکێشا. بارزانی تامەزرۆی هەر دەرفەتێك بوو تا لە رووی سیاسییەوە بە دیار بکەوێ و توانای سوپایی و فەرماندەیی خۆی بنوێنێ، ئەمەش هۆیەك بوو بۆ بڕیاردانی یەکجارەکی: بارزانی بڕیاریدا لە سنووری ئێران بپەڕێتەوە، سێ هەزار جەنگاوەری لەگەڵدا بوو، پتر لە هەزار و دوو سەد کەس لەوانە شەڕ کەرو و جەنگاوەری یەکجار بە تواناو و گوێ رایەڵی شەخسی فەرمانەکانی بارزانی بوون. ژمارەی یاوەرانی بارزانی گەییە پتر لە دوانزە هەزار کەس.

زۆربەی جەنگاوەرەکان ماڵ و منداڵی خۆیان لەگەڵ خۆدا هێنابوو، و لە کاتێکی باشدا، واتا بەر لە دەستپێکردنی وەرزی زستان کە ئیدی چ حەرەکەیەك لەو ناوچە شاخاوییە سەختەدا نامێنێ، پەڕی بوونەوە. گەلێك لەو ئەفسەرانەش کە پەیوەندییان بە بارزانییەوە کردبوو، بەگەڵی کەوتن و هاتنە ئێرانەوە. دیارترینیان (نەقیب عەبدولعەزیز گەیلانی) بوو، کە کوڕی گەورەی میری کوردی شێخ عەبدوڵلا بوو، شێخ عەبدوڵلا یەکێك بوو لە دیارترین، و بە دەسەلاترین سەرانی کوردی عێراق، بگرە بنەماڵەی عەبدوڵلا سەرکردەی راستەقینەی بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد بوون بەر لە دەرکەوتنی قازی محەمەد لە شانۆی رووداوەکان. لە ترسی ئەوەی نەبادا کێشەی رێبەرایەتی بکەوێتە نێوانی ئەم دوو بنەماڵە هەڤرکەوە، سۆڤیەتەکان چارەسەرێکی زیرەکانەیان بۆ ئەم مەسەلەیە دۆزییەوە: ئەوە بوو هەر کە نەقیب عەبدولعەزیز لەگەڵ بارزانیدا گەییە مەهاباد، روسەکان ناردیان بۆ خوێندنی سوپایی لە یەکێك لە ئەکادیمیا سوپاییەکانی سۆڤیەت. بەمە ئەو پیاوەیان لە ناوەندی رووداوەکان دوور خستەوە و (قازی محەمەد) یان لە گیرو گرفتی ئەو رزگار کرد.

سۆڤیەتەکان لەلایەکی ترەوە بە وەرگرتنی ئەم خوێندکارە سوپاییە نێودارە، ئەوەیان بۆ خۆ مسۆگەر کرد کە ئەگەر زروف بخوازێ لە کاتی پێویست داو لە رێگەی ئەوەوە گوشار بخنە سەر بابی. سۆڤیەتەکان لە هەمان کاتدا هەوڵیان دەدا کە بارزانی بە خێرایی دەسەلاتی سیاسی پەیدا نەکات، چونکە چاك دەیانزانی کە کەسایەتییەکی بە هێزەو کەڵکەڵەی رێبەرایەتی لە سەردایە. تەنانەت باقرۆف-یش لە دوا سەفەری سەرانی کوردا بۆ باکۆ، بە خەباسەتەوە ئاماژە بۆ ئەم مەسەلەیە دەکات و دەڵێ ئەگەری ئەوە هەیە کە بارزانی لەسەر داوای بەریتانییەکان بۆ ئێران هاتبێ و بیەوێ ئەزموونی دەوڵەتی سەربەخۆی کوردان تێك بدات و ویستی بەریتانییەکان بەجێ بێنێ.. لەم دوو نموونەیەوە ئەوەمان بۆ بەدیار دەکەوێ کە سۆڤیەتەکان لەم بۆنەیەدا هەمان شێوازی نامەردانەو نزم و زیرەکانەیان بەکار هێناوە کە دەوڵەتە گەورەکان لە مامەڵە کردنیاندا لەگەڵ ئەو بابەتانەدا کە پەیوەستە بە بەرژەوەندی زیندوی گەلانی بچووکەوە، پەیڕەوی دەکەن. واتا هەر لە هەوەڵەوە جم و جۆڵی هەر هەموو

سەربازەکانی شەترەنجی ئەم گەمە پەیوەستەیان بە ئەزموونی کوردەوە لە مەهابادا، دیاری کردبوو.
بەلام یەکێك لەو سەربازە کوردانە، کەسایەتییەکی بەزگماك زیرەك و سەرناس بوو، توانایەکی زۆر گەورەی هەبوو لە دەرك کردنی رەوتی کاروباران و شیکردنەوەیان و وەرگرتنی هەلویستی راست و دروست دەربارەیان. هەر هەموو ئەوانەی لەم قۆناغە کۆلیونەتەوەو واقیعیانە هەلیانسەنگاندووە هەستیان بەوە کردووە کە ئەو کەسایەتییە دەیروانییە رووداوەکان و چاوەنۆری دەرفەتی گونجاوی کردووە تا دەسەلات وتوانای رێبەرایەتی خۆی بنوێنێ. ئاشکراشە بارزانی، لەم رووەوە گرەوی لەسەر دەوری سۆڤیەتەکانیش کردووە. هەر کە گەییوەتە مەهاباد، بە بەردەوامی هاتوچۆی ئەفسەرو راوێژکارە سۆڤیەتەکانی کردووە، لە چەندین دیداردا لەگەلْ ئەفسەرانی سۆڤیەتیدا، هەولی داوە ئەوەیان بۆ بسەلمێنێ کە هەر ئەو کوری رۆژەو پێویستە پشتیوانی لێ بێتە کرن و متمانەی پێ بکرێ و چاوەنۆری دەستکەوتی لێبکرێ. بارزانی زۆر بە توندی لە رووی هەموو ئەو کەسانە وەستایەوە کە نا قاییل بوون بەوەی پەیمانێکی توندو تۆلْ لەگەلْ سۆڤیەتدا هەبێ، بەلگەشی بۆ ئەمە ئەوە بوو کە تەنێ سۆڤیەت دەتوانن مانەوەی کۆمارەکە دابین بکەن یان هەولی لە نێودانی بدەن، هەرگیز بەو هەنجەتانە قاییل نەبوو کە دەیانگوت لە حالەتی پەیمانی نێوان کوردو سۆڤیەتدا، ئەمریکاو ئینگلتەرا دەستەو ئەژنۆ دانانیشن...
بەلام دوای چەند مانگێك. پاش لە دەست چوونی دەرفەتان، ماهیەتی ئەو یاسایانەی دەرك کرد کە بوون و مانەوەی کۆماری (کوردی) یان دیادی دە کرد.
بارزانی یەکێك بوو لەو چوار کەسەی کە کۆماری کوردی لە سوپای خۆیدا، پلەی جەنەرالی دانێ. لە ناوەندی شاردا خانوویەکیان بۆ کرد بە بارەگاو تا رۆژگاری ئەمرۆش ماوەو لەم دواییانەدا کرا بە ئوتێل. لە سالی ١٩٩٧دا رێزدار (جەعفەر عەبدول جەواد)ی خاوەنی ئەم خانووەم بینی و بە دەم گێرانەوەی بیرەوەرییانی خۆی سەبارەت بەو رۆژانە گوتی: "دیمەن و روالەتی بارزانییەکان زۆر جیاواز بوو لە دیمەن و روالەتی کوردی مەهاباد. زۆر متمانەیان بە خۆ هەبوو، زۆر متمانەیان بە سەرکەوتن هەبوو، چ ترسێکیان لەمەر ئەوە نەبوو کە ئایندە چی پێیەو چیْ پێدەبێ. هەر چەندە زۆر چاك دەیانزانی کە هەلبژاردەی سوپای کۆمارن و لە هەموو هێزەکانی دی بە تواناتر و پر ئەزموونترن، بەلام ئێمە هیچ جۆرە لەخۆبایی بوونێکمان لێ نەدەبینین".
بارزانی، رەزامەندی قازی محەمەدی وەرگرت تا بەشێك لە هێزەکەی لە نزیکی مەهابادا بهێلێتەوە، نزیکەی هەزار جەنگاوەری گوێرایەلی فەرمانەکانی خودی بارزانی لە ناو مەهاباد جێگیر بوون، ئیدی باقی هێزەکەو خێزانەکانیان دابەشکران بەسەر گوندەکانی باشوورو رۆژاوای مەهابادا. بنەمالەی بارزانی لە شارۆچکەی نەغەدەدا جێگیر بوون. کە ئەوساکە چ بایەخێکی نەبوو، کەچی رۆژگار وای هانی کە ئەم شاروچکەیە دەورێکی دی لە مێژووی بنەمالەی بارزانیدا بدینێ، ئەویش ئەوە بوو بارزانی ناچار بوو پاش سی سالْ لەو مێژووە،

خۆی و خێزانەکەی و ژمارەیەك لە یاوەرانی لە ساڵی ١٩٧٥دا و پاش داڕوخانی شۆڕشی ١٩٧٤/ ١٩٧٥ لەو شارۆچکەیەدا نیشتەجێ بن.. پاش ئەوەی هنری کیسنجر و ریچارد نیکسون بە شێوەیەکی حەیابەرانە لە بەڵێنە درۆکانی خۆیان ژێوان بوونەوە پشتیان کردە بزاڤی کوردی. لە ساڵی ١٩٧٥ لە نەغەدە دیمانەکی رۆژنامەوانیم لەگەڵ بارزانی دا کرد، رەنگە ئەم دیمانەیەی من دوا دیمانەی رۆژنامەوانێکی بێگانە بووبێ لەگەڵیدا، بەر لەوەی بە نەخۆشی شێرپەنجە بمرێ. هەستم کرد هەموو ئاواتێکی ئەوەیە، پاش پتر لە نێو سەدە رێبەری کردنی شەڕی پارتیزانی دژی عێراقییەکان و تورکەکان، کە بتوانێ لە نۆژەن دەست بە شۆڕش بکاتەوە.

٦- پسپۆڕانی شەڕی شاخ:

لە ئەنجامی مەشقی بەردەوام و چڕو پڕ و هەنگاونانی گورج و گۆڵ لە باری رێکخستنەوە، لە مانگی ئازاری ١٩٤٦دا سوپای کۆماری کوردی بە یەکجارەکی هاتە دامەزراندن و لە دایك بوو. زۆربەی سەرانی کورد لەو رۆژانەدا لە مەهاباد خڕ بوو بوونەوە. بارزانی لە هەر هەموویان بە جۆشتر بوو بۆ شەڕ، حەجمانی لەبەر برابوو، و بۆ دەرفەتێك دەگەڕا کە توانای سوپایی خۆی بنوێنێ.

بارزانییەکانیش تینوی پێکادان بوون لەگەڵ سوپای ئێرانیدا کە هێزەکانی لەسەر سنووری باشووری دەوڵەتی کوردی، لە سەقزو سەردەشت و بانەدا خڕ کرد بووەوەو دەیویست لەوێوە لەشکرو قۆشەن بکاتە سەر خاکی کوردان.

کوردەکان لەلای خۆیانەوە باسی پێشڕەوییان بۆ باشوور دەکرد، تا ئەو خێڵ و هۆزە کوردانەی پارێزگای کرمانشا، کە هێشتا لە بن دەسەڵاتی ئێرانییەکاندا بوون، رزگار بکەن. هەروەها باسی ئەگەری پەلاماردانی خودی کرماشانیان دەکرد تا بە زەبری چەك ئەو ناوچانەش بخەنە سەر کۆماری کوردی. کە دوو کەتیبە هێزی سوپای ئێرانی بەرەو سەقز کەوتە پێشڕەوی، بارزانییەکان بۆسەیەکیان بۆ نایەوەو چاوەڕوانیان کرد تا بکەوێتە بۆسەکەوە و لێی بدەن. بارزانییەکان بە حوکمی ئەزموونی زۆریان لە شەڕی هێزەکانی عێراق و تورکیا کە چەندین ساڵی خایاند بوو، شارەزاییەکی زۆریان لە بواری ئەو جۆرە شەڕانەدا پەیدا کردبوو.

(پسپۆڕانی شەڕی شاخ)، ئەمە ئەو ناوە بوو کە رێزدار (روان روبسن)ی حاکمی عەسکەری عێراق لە سەردەمی انتدابی بەریتانیدا لە بارزانییەکانی نابوو. جا ئەو پسپۆڕانەی شەڕی شاخ هێندە بە سەبرو حەوسەڵە بوون دەیانتوانی یەك رۆژی تەواو بێ ئەوەی جوڵە بکەن لە ناو سەنگەرەکانیاندا بمێننەوە. تا هێزی دژمن بە تەواوەتی بکەوێتە بۆسەکەیانەوە و دڵنیا بن لەوەی کە شوێنەکەیان قایمە و پشتیان بە تاڵ نییە، ئەوجا پەلاماری بدەن، بۆیە زەرەری گیانیان یەکجار کەم دەبوو. یەکێك لە ئامیر بەتالیۆنەکانی حەوزی رەواندوز، پاش تێپەڕ

بوونی چەندین ساڵ بەسەر ئەم رووداوەدا بۆی گێڕامەوە کە: "نهێنی شەڕەکانمان لەوەدایە کە هەوڵدەدەین خەسارەتمان کەم بێ".

نۆرەی (فورس)یش هات، کە بەلەز نێردرا بوون تا لە نزیکەوەو بە چاوی خۆیان لەو رۆژەی مانگی نیسانی ١٩٤٦دا ئەو نهێنییە بدینن و بە دەستی بارزانییەکان تالاّو بنۆشن. کاتێ هێزی ئێرانی گەییە (گەوهەر ئاوا) سەیریان کرد دنیا کڕو کپەو چ شتێك لە گۆڕێ نییە، ئەمە تەماحی خستنە بەر کە پشوویەك بدەن، بە تایبەتی ماوەیەکی زۆر بە پای پیادە هاتبوون و شەکەت بوو بوون. ئیدی بارزانییەکان بەبێ خشپە لە هەموو لایەکەوە هێرشیان کردە سەرو خەسارەتێکی یەکجار گەورەیان لێداو ناچاریان کرد بە پەلەپروزێ و سەر لێ شێواوی بەرەو سەقز پاشەکشە بکات. دیپلۆماتی ئەمریکی (دیریك کینان) بە تەوسەوە باسی ئەو شەڕە دەکات و دەڵێ: "بارزانییەکان فەرمانیان بە هێزی ئێران دا کە بەرەو دوا بڕوات".

هێزێکی تری (ئێرانی)ش بە سەرکردایەتی نەقیب (خەسرەوی) کە کوردی خەڵکی سننە بوو،تووشی هەمان چارەنووس بوو، کاتێ کە لە رۆژی ١٩٤٦/٥/٢٠ دا ویستی هێزێکی بارزانییەکان راوبنێ، بارزانییەکان بۆسەیەکیان بۆ نایەوەو بە دژە هێرشێکی لەنکاودا غافلگیرییان کردو زەرەرو زیانێکی گەورەیان لە ئێرانییەکان داو نەقیب (خەسرەوی) بە خۆیشی لە مەیدانی شەڕەکەدا کوژرا. ئیگلتون، کە لە مەهابادو دەوروبەریدا چاودێری رووداوەکانی دەکرد، نووسیویەتی کە: "ئەم رووداوە هەترەشی ئێرانییەکانی برد و ورەیان پێ نەماو بە جارێ نەترەیان بەردا" ئێرانییەکان هێزێکی سوپایی پێنج هەزار کەسییان بە پشتیوانی تانك و تۆپ و فڕۆکە و بە سەرکرایەتی خودی (رەزم ئارا)ی سوپا سالاری ئەو وەخت، ئامادەو تەیار کرد. هێزی کوردیش خۆی لە سێزدە هەزار کەسێك دەدا کە لە خەڵکی عەشایەر پێك هاتبوون و لە نێوان سەقزو سنووری عێراقدا خڕ بووبوونەوەو هێزی تایبەتی بارزانییەکانیشیان لەگەڵدا بوو، کە خەڵکەکە بە هەڵبژاردەی هێزی کوردیان دەزانین، چەکی هێزی کورد تەنیا چەکی سووك و چەند سووکە تۆپێك بوو. هێزی کورد تاقە یەك چەکی دژە تانك و دژە فڕۆکەیان نەبوو... بۆیان دەرکەوت کە ئەو چەکەی (دۆستە سۆڤیەتەکان) بە ناوی چەکی دژە تانکەوە بۆیان ناردوون، قونبەلەی مۆلۆتۆف بوو.

لەگەڵ ئەمەشدا، رەوش و بارودۆخەکە ئاڵۆز بوو، چ کەسێك ئەنجام و ئاکامی شەڕەکەی بۆ پێشبینی نەدەکرا. ئێرانییەکان لەسەرەتاوە هەوڵیاندەدا وا بنوێنن کە گوایە حەزیان بە چارەسەرێکی ئاشتیانەیە، هەر چەندە ئەو ئەگەرەش لەسەر زاران بوو کە گوایە ئێرانییەکان بە فێڵ و دەهۆن و دەیانەوێ دەرفەتی پتر وەدەست بێنن تا بتوانن دەسەلاّتی خۆیان بۆ هەموو ناوچەکان بگەڕێننەوە، بە تایبەتی دوای کۆتایی دووەم جەنگی جیهانی و سالاّنی داگیرکاری بەریتانی و سۆڤیەتی. ئیدی ئەو هۆیانە هەر چییەك بن کە ئێرانییەکانیان هاندەدا رێگەی ئاشتی بگرنەبەر، (رەزم ئارا) پێشنیازی کرد کە لیژنەیەکی کوردی – ئازربایجانی هاوبەش بنێردرێ بۆ بانە تا گفتوگۆی لەگەڵدا بکات دەربارەی ئەوەی کە رێگەی

ناردنی ئازووقە و پێداویستی سوپایی بۆ سەربازخانەی بانە نەیەتە گرتن و ئەو ڕێگەیە کراوە بێ.
هەر چەندە سەرۆک شاندی کوردی بەر لە چەند ڕۆژێک گفتی نەگرتنی ڕێگەکەی دابوو، لێ ئێرانییەکان زۆریان دڵ پێوە بوو بەڵێننامەیەکی نووسراویان لەو بارەیەوە دەستبکەوێ... بەڵێنی ئەوەشیان دا کە ڕێگە بدەن لیژنەیەکی کوردی بە شێوەیەکی بەردەوام لە شاری بانەدا هەبێ، ئەگەر کوردەکان بەڵێنی ئەوە بدەن کە هێزەکانیان بەرنە دووری سێ کیلۆمەتری باکووری شارو دووری چوار کیلۆمەتری ڕێگەی ئازووقەی سەربازخانەی بانە.
بەڵام ئەندامانی شاندی کوردیش لەلاین خۆیانەوە پێیان لەسەر ئەوە دادەگرت کە ئەو بەڵێننامەیە راستەوخۆ لەلایەن حکومەتەکەیانەوە لە مەهاباد، پەسند بکرێ، چونکە ئەمەیان بە جۆرە دان پێدانانێکی ڕاستەوخۆی ئێرانییەکان، بە حکومەتی کوردی مەهاباد دەزانی. ئا بەم جۆرە پێشڕەوی هەردوو هێزەکە ڕاگیرا. هەروەها ئەو هێرشە کوردییەش کە نەخشەی بۆ دانرا بوو بەرەو باشووری بکرێ، بە فەرمانی سەرکردایەتی ڕاگیرا، هەر چەندە بارزانی زۆر پێی لەسەر زەرووڕەتی دەستپێکردنی هێرشەکە داگرت.

٧-کۆماری مەهاباد... وڵاتێکی نموونەیی بوو؟

پایتەختی کۆماری کوردی، لەو ماوەیەدا شان بە شانی کۆمارەکە گەشەی سەندو پەرەسەندنێکی باشی بە خۆوە بینی، واتە ڕێک بە پێچەوانەوەی کۆماری ئازربایجانی دراوسێیانەوە، کە بە ئاشکرا ڕواڵەت و شەقڵی ستالینییەتی پێوە دیار بوو. لە کاتێکدا کەش و هەوای ئازربایجان، کەش و هەوای موڵکایەتی گشتی بوو.
حوکمی پۆلیس و تیروری فیکری زاڵ بوو، مەهاباد لەو کاتانەدا بۆ یەکەمجار بوژانەوەی ئابووری و ئازادییەکی سیاسی ئەوتۆی بە خۆوە بینی کە ئەم گەلە لە هیچ قۆناغێکی مێژووی دوورو درێژی خۆیدا بە خۆیانەوە نەبینی بوو. حکومەت خەرجی و مەسرەفی خۆی لە باج و خەراج کۆدەکردەوە، حیزب ئابوونەی ئەندامانی خۆی وەردەگرت و خێزانە دەوڵەمەندەکانیش پیتاکیان دەدایێ، سەرەک خێڵەکانیش بۆ ئەوەی گوێڕایەڵی خۆیان بۆ حیزب بسەلمێنن پیتاکیان دەدا. بازار، بە هۆی کەلوپەلی قاچاغی عێراقەوە کە هەندێ جار دەگەییە بازاڕەکانی تەورێز و تەنانەت بازاڕەکانی (تاران)یش، بوژایەوە. بەڵام ئەو قەرزەی کە لە حکومەتی ئازربایجانی و لە مانگی کانوونی دووەم دا وەرگیرا بوو، لە دەرامەتی ئەو شەکرە درایەوە کە کارگەی شەکری (میانداو) بەرهەمی دەهێنا. بە پێچەوانەوەی ئەو وەزع و حاڵەی لە ئازربایجاندا باو بوو، هاووڵاتی کۆماری کوردی دەیتوانی بەو پەڕی ئازادی بێ و بچێ و سەفەر بکات. هەموو هاووڵاتییەک بۆی هەبوو چەک هەڵبگرێ، ئاسایش بە ڕادەیەک بەرکەماڵ بوو کە پۆلیسی کوردی بە درێژایی یەک دانەساڵ تەنیا پێنج کەسیان گرت.
هیچ سانسۆرێک لە سەر ڕۆژنامە نەبوو، یەکەمین کتێبی دەرسیی قوتابخانان بە زمانی کوردی هاتە نووسین و بۆ چاپ ئامادە کرا. گوێگرتن لە ڕادیۆی بێگانە ئاسایی بوو لە پاڵ

گـوێگرتن لــه رادیــۆی کــوردی کــه رۆژانــه شــەش ســەعاتان کــاری دەکــرد و بەرنامــەی بڵاودەکـردەوە. ئیـدی دەسـەڵاتی سـۆڤیەتی لەوێنـدەر بـوو بـە سـفر. هـەر چـەندە حیـزب، ڕێکخراوی قوتابیان و لاوانی لەسەر شێوەی سۆڤیەتی دامەزراند و بەرپرسانی کورد لە کاتی قسە کردنـدا ستایشـی سوپای سووریان دەکرد و زۆرجار لـه گوتـاری ڕەسمـی و بـەیانات و گوتاری رادیۆییدا ئاماژە بۆ یەکێتیی سۆڤیەتی مـەزن دەکـرا، لـیٚ لـەو بۆنانـەدا زاراوەی وەك: مارکسیزم لینینیزم، ریفۆرمی کشتوکاڵی و خۆماڵی کردن.... هتـد، بـەکار نـەدەهێنران. زۆر بە دەگمەن وێنەی ستالین لە دایەرەکانی کۆمارا دەبینرا. بە پێچەوانەوە وێنەی قازی محەمەد لە چوار چێوەی رەنگاو رەنگ بە رەنگی ئاڵای (کۆمەڵـەی جاران) لـه هـەموو شـوێنێك داو بـه تەنیشت نەخشەی کوردستانی گـەورەوە هەڵواسـرا بـوو، کە کۆمـاری کـوردی وەکـو خـاڵێکی بچووك تێیدا نیشانە کرا بوو.

خـەڵکی کۆمـار، لـە حاڵـەتی خـەونێکی نەتـەوەیی رەنگینـدا دەژیـان. سـرودی نەتـەوەیی بـۆ هەموو پارچەکانی کوردستان دەگوترا. جگـە لـە هەسـتی نەتـەوەیی، نـەوت–یـش یـەکێك بـوو لـەو فاکتەرانـەی کـە سـنووری خـەونی کـوردی دیـاری دەکـرد، وەکـو لـەم برگـە سـرودە نەتەوەییەدا بەدیار دەکەویٚ:

نەفتم ئاوی ژیانە لە سیرت و کەرمانشانە،
بابا گوڕگوڕ دەزانە لە موسڵیش هەمانە،

کورد، بە رادەیەك لە خەونی ئایندەی خۆدا نقوم بوو بوون کە کەسیان هەستی بەوە نـەدەکرد کە کێشـەی دەوڵـەتان لەسـەر ئـەو ناوچـەیەی کـە ئـەوان تێیـدا دەژین، لـە راسـتیدا بـۆ دەسـت بەسـەرا گـرتنی ئـەو ئـاوی ژیانەیـە. لەگـەڵ ئەوەشـدا دەشیا بگەنـه ئـەو ئەنجامگیرییـە، ئەگـەر زەمینــەی مێــژوویی و هێمــاو ئامــاژە ســەرەتاییە ئاشــکراکانیان هەڵبســەنگاندایە و بیانخوێنـدباوە کـە بـە ئاشـکرا بـەرەو ئـەو ئاراسـتەیە دەچـوون: روس و بەریتانییـەکان لـە سـەرەتای سـەدەی بیسـتەمدا رێـك کـەوتبوون لەسـەر دابەشـکردنی ناوچـە پـڕ نەوتـەکانی باکوورو باشووری ئێران. هەروەها لەسەر هەم ئاهەنگی هاوبەش رێك کەوتبوون کە چۆن لـە ناوچەکەدا رووبەڕووی دەسەڵاتی ئابووری گەشە کردووی ئەوسای ئەڵمان بوەستنەوە.

وەختـیٚ بەلشـەویکەکان، لـە سـاڵی ١٩٢١دا لـە ئێـران کشـانەوە و دەسـبەرداری هـەموو ئـەو مافانــەی خۆیــان بــوون کــە ئــەو پەیمانــە بــۆی دابــین کردبــوون، کاروبارەکــان گــۆڕان... بەریتانییـەکان بەپێی پـەیمانی سـاڵی ١٩٠٩ بـیرە نەوتـەکانی خۆیـان پاراسـت و لـە ڕێگـەی کۆمپانیـای نـەوتی ئـەنگلۆ–ئێرانییـەوە کەوتنـە رەعەمـەل هێنـانی. هـەر چـەندە تـاران بـۆ ماوەیەکی کەم ئەم پەیمانەی هەڵوەشاندەوە، بە تایبـەتی لـەو کاتانـەدا کـە رەزا شـای یەکـەم سیاسەتێکی تازەی بۆ دانی ماف بەرهەم هێنانی نەوت دانا... لیٚ بەریتانیا لە سـاڵی ١٩٣٣دا ماف بەرهەم هێنانی تری بەپێی مەرجی تازە وەدەست هێنایەوە.

وەختێ جەنگی جیهانی دووەم کۆتایی هات و بارودۆخی ئێران هاتەوە تایم، بەریتانیا و دنیای رۆژاوا بە چاوی گومانەوە دەیانڕوانییە هەوڵەکانی سۆڤیەت بۆ گەڕانەوەی دەسەلاتیان لە ئێران و لەوەشە بیەوێ ماف بەرهەمهێنانی (نەوت)یش وەربگرێ.

٨- پیترۆڵ و جەنگی سارد:

پێدەچێت سەرانی کۆماری مەهاباد ئەم زەمینە مێژووییەیان لەبەر چاو نەگرتبێ. هەروەها ئەو هەنگاوەی تری سۆڤیەتەکانیش کە لە ساڵی ١٩٤٤دا نایان، بە جدی وەرنەگرتبێ. لەو کاتانەدا کە سۆڤیەتەکان مژولی جولاندنی سەربازانی شەترەنجەکەیان بوون لە کوردستان و ئازربایجاندا و خەریکی ئامادە کردنیان بوو بۆ گەڕی (جولە) ئایندە، ماف دەرهێنانی نەوتیان لە سەرانسەری باکووری ئێراندا وەدەست هێنا، لێ حکومەتی ئێران مەسەلەی یەك لایی کردنەوەی ئەم بابەتەی بۆ دوای جەنگ دوا خست. بیانووشی بۆ ئەمە قەرارێکی وەزاری پێشوو بوو لەلایەکەوە و هەنجەتی ئەوەش بوو کە بەردەوام بوونی شەڕ رێگە نادات ئەم ئیمتیازو مافە بە یەکێتیی سۆڤیەت بدرێ.

لەبەر ئەم هۆیانە سۆڤیەتەکان بە لایەکی تردا بایاندایەوە، ئەویش بریتی بوو لە پشتیوانی و بەهێز کردنی پرۆسەی جوداخوازی کورد و ئازەر، لێ لەم هەوڵەیاندا رووبەڕووی ناڕەزایی و مقاوەمەتی توندو تیژی حکومەتی ئێرانی دەبوونەوە کە تامەزرۆ و تینوی ئەوە بوو هەموو خاکی خۆی لە رووی سیاسی و سوپاییەوە بێنێتەوە ژێر رکێفی خۆی، لەو کاتانەدا کە کورد مژولی تەواو کردنی بینای یەکەم دەوڵەتی خۆیان بوون لە مەهاباد و دەیانویست بۆ هەموجیهانی بسەلمێنن کە دەتوانن خۆیان بەڕێوەبەرن،حکومەتیئێرانی پەنای وەبەر هەموو کەناڵێکی گەمەی دیپلۆماسی دەبرد تا شارەکانی باکووری رۆژاوای وەربگرێتەوەو لە مەترسی دەریان بهێنێ.

وەختێ هاوپەیمانان لە ساڵی ١٩٤١دا چوونە خاکی ئێرانەوە، بەڵێنیان دا کە لەگەڵ تەواو بوونی جەنگدا بکشێنەوە. بە راستیش ساڵی ١٩٤٦ دانرا بۆ ئەم کشانەوەیە. ئەوە بوو ئەمریکییەکان لە رۆژی ١٩٤٥/١٢/٣١دا کشانەوە. دوا سەربازی بەریتانیش لە رۆژی ١٩٤٦/٣/٢دا لە خاکی ئێران کشایەوە. لێ سۆڤیەتەکان بە پێچەوانەی بەڵێنەکانەوە بوونی سەربازی و سیاسی خۆیان لە ئازربایجاندا زیاد دەکرد و راوێژکارانی سۆڤیەتی لە مەهابادا مەشقیان بە سوپای کورد دەکرد.

ئێرانییەکان هەموو هەوڵ و تەقەلایەکی خۆیان وەگەڕ خست تا سۆڤیەتەکان ناچار بکەن خاکی ئێران بە جێ بهێڵن، ئیدی لە رێگەی پاڕانەوەو تکاوە بیگرە تا رژد بوون لەسەر پێشکەش کردنی داخوازیی رەسمی و گوشاری ئەمریکی و بەریتانی. بەڵام ئەم هەولانە کەم و زۆر هەڵوێستی سۆڤیەتی نەدەگۆڕی. بەڵام سەرۆکی تازەی ئەمریکا (هاریس ترومان)، سوور بوو لەسەر ئەوەی کە رووبەڕووی کاریگەری سۆڤیەت بوەستنەوە، ئەو سۆڤیەتەی کە

هەموو هێماکان وایان دەنواند کە بەرەو ئەوە دەچێ ببێ بە دەوڵەتێکی زلهێز، بە تایبەتی دوای نەمانی ئەڵمانیای نازی، جائەگەر ئەم لە روو وەستانە لە رێگەی نەتەوە یەکگرتووەکانیشەوە بێ کە ئەمریکا لەو سەروبەندەدا سەرپەرشتی دامەزراندنی دەکرد.
نوێنەری ئێران لە رۆژی ١٩٤٦/١/١٩دا سکاڵا نامەیەکی دایە ئەنجوومەنی ئاسایشی نێودەوڵەتی و شکاتی کردبوو کە سۆڤیەت دەست لە کاروباری نێو خۆی ئێران وەردەدات. وڵاتەیەکگرتووەکانی ئەمریکا و بەریتانیا و فەرەنسای هاوپەیمانی ئەمریکا پشتیوانیان لەو سکاڵایەی ئێران کرد. ئەمە یەکەمین سکاڵا بوو کە دوای دوو رۆژ لە دامەزراندنی ئەنجوومەنی ئاسایشی نێو دەوڵەتی درا بە ئەنجوومەنی نێوبراو، بەر لەوەی ئەم ئەنجوومە هێشتا پەیڕەوی ناوخۆی دانابێ. لە مانگی ئازاردا نوێنەری ئەمریکا و بەریتانیا لە مۆسکۆ، ناڕەزایی نامەیەکی رەسمیان دژ بە رەفتاری سۆڤیەتی پێشکەش کرد. دیگول، بە خۆی بانگەوازێکی ئاراستەی کرملین کرد و داوای کرد لە ئێران پاشەکشە بکات.
هەر چەندە ئەنجوومەنی ئاسایش نەیتوانی بگاتە بڕیارێکی ئیلزامی، تەنانەت پاش سکاڵای دووەمی (ئێران)یش کە لە ٣/١٨ و ١٩٤٦/٤/١٢ پێشکەشی کردەوە. بەڵام یەکێتیی سۆڤیەت کە دەترسا تووشی گۆشەگیرییەکی نێو دەوڵەتی ببێ، نەیتوانی بەرگەی ئەو هەموو گوشارانە بگرێ کە لەلایەن رای گشتی جیهانییەوە دەکرایە سەری.
کاتێك کە سەرەك وەزیرانی ئێران (ئەحمەد قەوام) کە لە مانگی کانونی ٢، ئەم پۆستەی وەرگرتبوو، ئیشارەتی دایە سۆڤیەت سەبارەت بە ماف دەرهێنانی نەوت، سۆڤیەتەکان لێبڕان گۆڕانی بنەڕەتی لە سیاسەتی خۆدا لە رۆژهەڵاتی ناڤین بکەن و لەسەر بناغەیەکی تازە سیاسەتی خۆ رۆبنەنەوە. بڕیاریاندا جارێ کۆمەكو پشتیوانی ئازربایجانییەکان و کوردەکان رابگرن و لەبری ئەوە هەوڵبدەن لەگەڵ حکومەتی ئێراندا بگەنە رێکەوتنێکی وەها کە لەلایەکەوە یەکێتی ئێران بپارێزێ و لەلایەکی ترەوە روسەکان ماف دەرهێنانی نەوت وەدەست بهێنن. (ج. س هوروفیتس)ی ئەمریکایی پسپۆڕ لە کاروباری رۆژهەڵاتی ناڤین، لە ساڵی ١٩٤٦دا لە تەعلیقێکیدا لەسەر ئەم بابەتە دەڵێ: "لە روانگەی سۆڤیەتییەوە ئەم کارە بریتی بوو لە گرتنەبەری دوو رێگە بۆ یەك ئامانج، ئەویش نزیك بووەنەوە بوو لە کەنداوی فارس".
(ئەحمەد قەوام) لە مانگی ئازاردا ئەم گفتوگۆیەی لەگەڵ سۆڤیەتەکاندا گەیاندە دوا قۆناغەکانی. وەزیری دەرەوەی سۆڤیەت (گرۆمیکو) لە کاتی ئاڵۆزبوونی تەنگژەکەدا رایگەیاند کە هێزەکانی سۆڤیەت بەم زووانە و لە ماوەی کەمتر لە شەش هەفتەدا خاکی ئێران بەجێ دێڵن "ئەگەر رووداوی تازەی چاوەنۆڕ نەکراو نەیەتە پێشێ". رەنگە ویستبێتی بەم رستەیەی دوایی، سەرکەوتن یا سەرنەکەوتنی گفتوگۆی ئێران و سۆڤیەت، بە مەسەلەی ماف دەرهێنانی نەوتەوە ببەستێتەوە.
بەڵام رەوتی کاروبارەکان زۆر بە خێرایی چووە پێشێ: لە ٤ی نیساندا قەوام و سەفیری سۆڤیەت لە ئێران (أ. گ. سادخیکۆف) رەشنووسی دامەزراندنی کۆمپانیای نەوتی ئێرانی-

سۆڤیەتییان خستە بەردەم ڕۆژنامەوانان. ئەوە ڕاگەیەنرا کە ئەم ڕێکەوتننامەیە بۆ ماوەی پەنجا ساڵ بەردەوام دەبێ و لە ساڵی ١٩٦٦دا کۆتایی دێت. ڕێکەوتنەکە ئەوەشی تێدا بوو کە سۆڤیەتەکان لە ٢٥ ساڵی یەکەمدا ٥١٪ی بەشەکانی کۆمپانیاکە دەبەن و پاشان کەم دەکرێتەوە بۆ ٥٠٪ هەروەها لە بەشێکی تایبەتی ڕێکەوتننامەکەدا ئاماژە بۆ ئەوە کرا بوو کە ناوچە نەوتاوییە دەوڵەمەندەکان بریتیین لە هەردوو پارێزگای ئازربایجان و کوردستان، واتا هەموو ناوچەی باکووری ڕۆژاوای ئێران بە درێژایی سنووری عێراق و تورکیا.

٩-روخانی ماڵە کارتۆنییەکە:

ڕێکەوتننامەکە هەر ئەوەندەی مابوو ئەنجوومەنی نوێنەرانی ئێرانی لە ماوەی کەمتر لە شەش مانگ پەسندی بکات و ئەوسا سۆڤیەت هەموو ئەو شتانەیان چنگ بکەوێ کە مەبەستیان بوو.

قەوام هەر بۆ ئەوەی نیازپاکی خۆی نیشان بدات هەستا دوو نوێنەری حیزبی تودەی لە کابینەی وەزارەتی ئێرانی وەرگرت. ئیدی سۆڤیەت بێ سێ و دوو قوربانییان بە سەربازی شەترەنجی ئازربایجانی و کوردی داو بە خواردنی دان.

لەو کاتانەدا که سەفیری سۆڤیەتی (سادخیکۆف) لە کۆنگرەیەکی ڕۆژنامەوانیدا ئاماژەی بۆ ئەوە کرد کە مەسەلەی ئازربایجان (مەسەلەیەکی ناوخۆیی ئێرانییە) و پێویستە دەست بە گفتوگۆی ئاشتیانە لە نێوان تاران و ئازربایجاندا بکرێ تا ئازربایجان بگەڕێتەوە باوەشی ئێران و جۆرە خود موختارییەکی هەبێ، لە هەمان ئەو کاتانەدا دەسەڵاتی نا کۆمۆنیستی لە مەهاباد پشت گوێ خراو سۆڤیەتەکان بە تەواوەتی فەرامۆشیان کرد، بێ ئەوەی گوێ بەوە بدەن کە چارەنووسی بە کوێ دەگات و ئەوە بوو لە کاتی گفتوگۆی نەوتدا بە جارێ پشت گوێ خرا. سەفیری ئەو کاتی ئەمریکا لە تاران، لەم بارەیەوە دەڵێ: "داڕوخانی ماڵی کارتونی ئازربایجانی و کوردی سەرکەوتن بوو بۆ بۆ سیاسەتی دروست و هەڵوێستی بنجبڕی نەتەوە یەکگرتووەکان بەرانبەر بە یەکێتیی سۆڤیەت". هەروەها لەسەری دەڕوات و لە پێشبینییەکیدا کە ڕەنگە بۆ هەشتاکانیش دروست بێ دەڵێ: "نابێ باوەڕ بەوە بکەین کە کرملین بەم شکستە حەیا بەرەیە ڕازی دەبێ و، وەدەست هێنانی مافی دەرکردنی نەوت وای لێدەکات کە هەوڵنەدات دەسەڵاتی سیاسی و ستراتیژی لە سەرانسەری ئێراندا وەدەست بێنێ[٧]".

ئیدی بوکەڵەکانی دەستی مۆسکۆ لە تەورێزدا خێرا بایاندایەوە، کەوتنە خۆ سازاندن لەگەڵ ڕەوت و، ڕێبازی تازەی سۆڤیەتدا، تەنانەت هاوڕێ پیشەوەری ڕایگەیاند کە ڕێکەوتن لەگەڵ تاراندا (بەداخەوە) زەرورییە "چونکە ئەمریکا و بەریتانیا مەسەلەی ئازربایجانیان کردووە بە هەنجەت بۆ خوڵقاندنی گێروگرفت بۆ دۆستی گەورەمان، یەکێتیی سۆڤیەت". ئا بەم جۆرە گفتوگۆ لە نێوان ئازربایجانییە ستالینییە هاو سۆزەکانی کۆمۆنیزم و حکومەتی ئێرانی لە

تاراندا دەستپێکرد، حیزبی تودە هاتە مەیدانی سیاسییەوە و چەندین خۆپیشاندان و مانگرتنی لە سەرانسەری وڵاتدا رێك خست.
ئەم رەوشە تازەیە و ئەو نزیك بوونەوە دیارە لە یەکێتیی سۆڤیەت کردییە کارێك کە عەشایەری کەمە نەتەوەیی تری وەك (بەختیاری) و (قەشقەیی) لە باشووری وڵاتدا کە شەقڵێکی ئاییینی هەبوو، بە پشتیوانی و هاندانی ئینگلیزەکان راپەڕن و رووبەڕووی حکومەت ببنەوەو داوای لێبکەن کە سنوورێك بۆ ئەم سیاسەتی (داشکان بەلای چەپ)دا دابنێ. هەروەها بەرنامەی کۆمەکی ئەمریکی-ش کەوتە لەقین و ئەمەش وای لە (قەوام) کرد کە لە مانگی تشرینی ١٩٤٦/١دا گۆڕانکارییەك لە وەزارەتدا بکات و وەزیرە کۆمۆنیستەکان دەر بکات و وەزارەتێکی بەهێزی وەها دابنێ کە سوور بێت لەسەر پەیڕەو کردنی سیاسەتێکی سەربەخۆی دوور لە سیاسەتی سۆڤیەت، بۆیە هەر هەموو ئەم کارانەی کرد چونکە دەیزانی رەوتی گشتی کاروبارەکان هاتۆتەوە تایمی خۆی و بە چ ئاراستەیەکدا دەڕوات.
لەم کاتەدا سوپای ئێران کەوتەوە سەر پێیان و ئەو سوکایەتییە گەورەیەی لەبیر کرد کە لە ماوەی داگیرکردنی ئێراندا بەسەری هاتبوو. پێدەچوو رازی بێ لەو دەورەی کە (قەوام) لەم قۆناغەدا بۆ سوپای دانا بوو، کە بریتی بوو لەوەی دەزگایەك بێ هەنگاوی گونجاوی ئەوتۆ بنێ کە چارەنووسی وڵات دیاری بکات. سەرەك وەزیران لە ١٩٤٦/١١/٢٥دا فەرمانی بە سوپادا کە ئازربایجان و کوردستان، بە هەنجەتی نزیکبوونەوەی ریفراندۆمی گشتی بگرێتەوەو هەر بەرگرییەکی چەکدارانەی لەم دوو پارێزگایەدا هاتە رێ سەرکوتی بکات.
ئەوەی هەست دەورژێنێ، لە هەڕەتی ئەم گۆڕانکارییە خێرایانەی ئێراندا، ئەوە بوو کە قازی محەمەد لەو کاتانەدا لە تاران بوو، بروسکەیەکی ناڕەزایی نارد دژی ئەو نەخشەیەی کە بۆ داگیرکردنی کۆماری کوردی دانرا بوو. هەروەها بە پشتی دۆستە سۆڤیەتەکان، لەو گفتوگۆیەدا کە لە مانگی ئەیلول دا لە تاران کردی، زۆر بە توندی رەفزی ئەوەی کرد کە مەهاباد بۆ باوەشی ئێران بگەڕێتەوە. کاتێ هێزەکانی ئێران بە سەرۆکایەتی ئامیر لیوا (هەمایۆنی) لە سنووری هەردوو کۆمارە بێ خاوەنەکە نزیك بووەوە، هەنگێنێ کوردەکان کەوتنە گومان لە دروستی کۆمەکی یەکێتیی سۆڤیەتی مەزن بۆیان.
شاندێکی کوردی لە سەرەتای مانگی کانونی یەکەمدا بەلەز چوو بۆ شاری رەزاییە تا چاوی بە (هاشموف)ی کونسولی سۆڤیەتی لەوێندەر بکەوێ. لەوەوە بزانن کە هەڵوێستی سۆڤیەتی چییە. هاشمۆف، هەموو هەوڵێکی وەگەڕ خست تا کوردەکان تێ بگەیەنێ کە ئەنجامی کارەکان ئەنجامێکی باش دەبێت و تاران بە تەمایە چەند یەکەیەکی سوپایی رەمزی بنێرێ بۆ سەرپەرشتی کردنی رەوتی هەڵبژاردنەکانی ئایندەو هەر کە هەڵبژاردن تەواو بوو، ئیدی سوپا لە خاکی هەردوو کۆمارەکە دەکشێتەوە. لەبەر رۆشنایی ئەم قسەیە، ئەنجوومەنی جەنگی لە مەهاباد فەرمانی بۆ هێزە کوردییەکان دەرکرد کە هیچ جۆرە مقاوەمەتێك لە بەرانبەر پێشڕەوی هێزەکانی ئێران نەکەن. بەڵام دوای چەند رۆژێکی کەم بە ئاشکرا ئەوە

دەرکەوت کە چارەنووسی کۆماری مەهاباد لە راستیدا پەیوەست بوو بە چارەنووسی کۆماری ئازربایجانەوە.
لە رۆژی ١٩٤٦/١٢/١٣دا پێشینەی هێزی ئێرانی خۆی بە شاری تەورێزدا کرد، بێ ئەوەی یەکێتیی سۆڤیەت چ کاردانەوەیەك دەرببڕێ بۆ رزگار کردنی سیستەمی ستالینی ئەو رژێمەی کە خۆی بەشداری لە دامەزراندنیدا کرد. لە ئەنجامی ئەو رەفتارە توندو تیژانەدا کە دەزگای ئاسایشی حکومەتەکەی پیشەوەری کردیان، چەند گروپێکی ئەنتی کۆمۆنیزم کەوتنە پەلامار دان و داگیر کردنی بارەگا حیزبی و حکومەتییەکانی تەورێز و گەلەك ئاژاوەو پێکادان بەرپا بوو، و جەماوەری تورە چەندین کۆمۆنیستیان کوشت. خەڵکی ئاژاوەچی زانیان کە (محەمد بیریا)ی وەزیری پەروەردەی جاران پەنای وەبەر خەستەخانەی سۆڤیەتی بردووەو لەوێندەر خۆی شاردووەتەوە ئەوەبوو پەلاماری خەستەخانەی نێو براویان داو کابرایان گرت و بەستیان بە ئۆتۆمبیلێکەوەو تا مردن هەر رایان کێشا. بەڵام پیشەوەری و ئەندامانی گرینگی وەزارەتەکەی، لە کاتی خۆیدا بۆ باکۆ هەڵاتن و لەوێندەر پەنایان وەبەر هێزەکانی سۆڤیەت بردو، ئیدی کوردەکانیش یەقینیان پەیدا کرد کە چارەنووسی کۆمارەکەیان پاش رووخانی تەورێز، نەمان و، رووخانە. ئەوە بوو لە رۆژی ١٩٤٦/١٢/١٧دا چارەنووسی کورد دیاریکرا.

١٠-سێدارەکانی مەیدانی چوار چرا:
قازی محەمەد سواری ئۆتۆمبیلەکەی (سیدان) خۆی بوو. ئەم ئۆتۆمبیلە سۆڤیەتەکان بە دیاری دابوویانێ. جلی مەدەنی لەبەر کردو جلی سوپایی سۆڤیەتی بۆ یەکجارەکی لەبەر داکەند. چەند کەسێك لە یاوەرە نزیکەکانی لەگەڵێ چوون. قازی محەمەد گەییە بڕیارێکی پێچەوانەی راوتەگبیری زۆربەی خەڵکی، هەروەها بارزانی زۆری لەگەڵ گوت کە لە مەهاباد وەدەرکەوێ و پەنا بۆ یەکێتی سۆڤیەت یان عێراق بەرێ، بەڵام سوودی نەبوو: قازی محەمەد بڕیاریدا کە لە نێو گەلەکەیدا بمێنێتەوە، لە نێو ئەو گەلەدا کە سوێندی خوارد بوو رێبەرایەتیان بکات و بیانپارێزێت. ئیدی وەکو داب و نەریتی کوردان، لێرا لە شار دەرکەوێ و بچێتە پێشوازی سەرکەوتوو، و خۆ تەسلیم بکات.
ئۆتۆمبیلەکەی قازی محەمەد و یاوەرەکانی بەسەر جادەی زوقم و شەختە گرتوودا بەرەو باکوورو رووەو رەزاییە وەڕێ کەوت، کاتێ ئۆتۆمبیلەکە ١٣ کیلۆمەتران رێگەی بڕی و گەییە نزیکی گوندی (قەرەتەپە) بەرایی هێزەکەی جەنەڕاڵ هەمایونی بە دیار کەوت. هەنگێنێ قازی محەمەد دەستووری بە شۆفێرەکەی دا کە بوەستێت. ئیدی لە پاڵ ئۆتۆمبیلەکەدا وەستاو چاوەڕوانی گەیشتنی هەمایۆنی کرد. هەمایۆنی سەرکەوتوو بەڕێزەوە داوای لێکرد کە سواری ئۆتۆمبیلەکەی خۆی ببێ و لەگەڵ هێزەکەدا بەرەو مەهاباد بچێت. ئێرانییەکان بۆ ئێوارە شارەکەیان داگیر کرد. شار، لە تۆ وایە شاری شەبەنگانە، چ مقاوەمەتێکی نەکرد.

جەنەڕاڵ هەمایۆنی هەر لە مەیدانی چوار چراوە کۆتایی کۆمارەکەی ڕاگەیاندو ئەوەی ڕاگەیاند کە ئیدی شار گەڕایەوە باوەشی ئێران. ئیدی قازی محەمەد بە دەستبەسەری لە ماڵی خۆیدا مایەوەو سەرکردەکانی تر گیران.

دەوڵەتی کوردی، بەر لە چەند ڕۆژێك هەیبەت و بوونی ڕاستەقینەی خۆی لە دەست دابوو، بە هۆی ئەو ناکۆکییەی کە لە سەرەتای دامەزراندنییەوە لە نێوان (شێران) و (هەلپەرستان)دا هەبوو. لە نێوان چەکدارانی عەشایەرو بورژوایانی شاردا هەبوو، ئەو ناکۆکییانەی کە کۆمار بە درێژایی تەمەنی خۆی نەیتوانی چ چارەسەرێکیان بۆ بدۆزێتەوە. سەرانی هەندێ خێڵ ویستیان بەرگری تایبەتی بکەن، وەکو خێڵی (گەورك) و (زرزای) کە لێکۆڵەرەوەی ئەڵەمانی پسپۆڕ لە کاروباری ئەرمەن (اليهمات هاويت) باسی دلێری و بوێریانی کردووە.

بەڵام ئەو هاوارەی کە ئەوان بردیانە بەر عەشیرەتی شکاك، لەلایەن سەرەکی ئەم خێڵەوە (ئەمیرخانی شەریفی)یەوە کە کۆماری کوردی پلەی جەنەڕاڵی دابوویێ، وەها وەڵام درایەوە کە: "مخابن ناتوانین هیچ یارمەتییەکتان بدەین چونکە هەموو ئەسپەکان ڕەوانەی پاوان کراون". بەپێچەوانەی شکاکەوە ئەسپی پیاوانی (هەرکی) (بۆ پاوان ڕەوانە نەکرا بوون) بەڵکو هەندێك لە ڕۆڵەکانی ئەم خێڵە، سواری ئەسپەکانیان بوون و بە پەلە بەرەو ڕەزاییە و تەورێز وەڕێکەوتن تا بەشداری بکەن لە نێو بردنی کۆماری ئازربایجانی دراوسێیاندا. ئیدی بەرە بەرە هێزەکانی تری کۆماری مەهاباد کەوتە هەرەس هێنان و لەنێو چوون. تەنیا ئەو هێزە بچووکە نەبێ کە هەڵبژاردەی هێزەکانی کۆمار بوو، بە نێو بەفرو سەرمادا بەرەو سنووری عێراق و ئێران کشایەوەو خۆی لە گوندە شاخاوییە دوورە دەستەکاندا پەنادا.

گەرچی ئەم کۆمەڵە جەنگاوەرە توانیان خۆیان دەرباز بکەن، لێ چارەنووسی قازی محەمەد و یاوەرە نزیکەکانی زۆر زوو دیاری کرا. لەسەرەتای ساڵی ١٩٤٧دا دادگایەکی سوپایی ئێرانی لە مەهاباد دانراو قازی محەمەد و هەردوو وەزیری بەرگری و ناوخۆی کۆماری کوردی بە تۆمەتی یاخی بوون و خیانەتی گەورە تاوانبار کردو حوکمی لە سێدارەدانیان بەسەردا درا. چونکە (محەمەد ڕەزا شای پەهلەوی) سوور بوو لەسەر جێبەجێ کردنی ئەم حوکمە، بۆیە هەموو هەوڵێکی تەمیز کردنەوەو سووککردنەوەی ئەم حوکمە بێ ئاکام مایەوە. لەو کاتەدا کە هاوپەیمانانی سەرکەوتوو لە دووەم جەنگی جیهانیدا، شاری (نورنبرگ)ی ئەڵمانییان، بە حوکمی پێگەی تایبەتی شارەکە، هەڵدەبژارد بۆ دادگایی کردنی تاوانبارانی جەنگ، شای ئێران سوور بوولەسەر ئەوەی کە حوکمی ئیعدام کردنی قازی محەمەد لە مەیدانی چوار چرا جێبەجێ بکرێ. ئەو چوار چرایەی کە لەوێندەرەوە جیابوونەوەی مەهاباد لە ئیمپراتۆریەتی ئێرانی ڕاگەیەنرا.

لە ئێوارە وەختێکی درەنگی ڕۆژی ١٩٤٧/٣/٣٠دا، دەنگی پاچ و بێڵی ئەو سەربازە ئێرانی یانەی کە خەریکی داچەقاندنی سێ قەنارە بوون لە مەیدانی چوارچرا، وەستاو خامۆش بوو، ئەوە بوو لە بەرە بەیانی ڕۆژی ئایندەدا و هەر لەوێدا نوێنەرانی یەکەمین کۆماری کوردی لە سێدارە دران. لە مانگی ئایندەش دا (٥) سەرکردەی تری کورد هاتنە خەنەقاندن

و سی و یەك سەرکردەی تریش خرانە زیندانەکانی شاوەو بێ سەرو شوێن کران و کەس نەیزانی چییان بەسەر هێنرا.

١١- پاش شکست و داڕوخان:

مەلا مستەفای بارزانی، کە رۆژێك پێش روخانی مەهاباد، خۆی گەیاند بووە ئەوێندەر تا قەناعەت بە پێشەوا قازی محەمەد بکات کە لە مەهاباد وەدەرکەوێت و خۆی بە دەست هێزەکانی ئێرانەوە نەدات.. ئەم پیاوە یەکەم کەس بوو کە بە هوشیارییەوە هەستی بەرەوتی کاروبارەکان کرد. لای ئاشکرا بوو کە ئەو بڕیارەی دژی بەرژەوەندییەکانی کورد دراوە، بڕیارێکی سیاسییە، شکستی کورد پتر شکستێکی سیاسییە تا شکستی سوپایی بێت. هەندێ هاو عەسری خۆی گوێیان لێی بوو کە چۆن نا ئومێدی خۆی لە دۆست و هاویمانی خۆیان، لە یەکێتیی سۆڤیەت دەربڕی بوو، گوتبووی: "هێزی ئێران بەسەر کوردا سەرنەکەوتوون، بەڵکو بەریتانیا و ولاتە یەکگرتووەکان بەسەر یەکێتی سۆڤیەت دا سەرکەوتوون".

هەڵبەتە ئاکامی نسکۆکە، سەبارەت بە بارزانی و هاوەڵەکانی جیاواز تر بوو لە هی پیاوەکانی تری کۆماری کوردی، چونکە ئەوان ئێرانی نەبوون، هاوولاتی عێراقی بوون، بۆیە نەدەکرا بە خیانەتی گەورە تۆمەتبار بکرێن. بارزانی دەیزانی کە ئەو پەڕەکەی تەسلیم بە عێراق دەکرێنەوە، بۆیە بارزانی، پاش ئەوەی قازی محەمەد خۆی بە دەستەوەدا، سەردانی جەنەڕاڵ هەمایۆنی فەرماندەی هێزەکانی ئێرانی کرد و ئاگاداری کردەوە کە خۆی و خەڵکەکەی کە ژمارەیان دوانزە هەزار کەس دەبن، بە تەمان بۆ زێدی خۆیان، بۆ بارزان بگەڕێنەوە، بە مەرجێ بەریتانیا گوشار بخاتە سەر عێراقییەکان و گیانیان بپارێزرێ. هەمایۆنی بایەخێکی تایبەتی بە بارزانی دەدا، ئەمەش لەوەدا دەرکەوت کە هەموو دەسەلاتێکی خۆی وەگەڕ خست تا زەمینە بۆ بارزانی خۆش بکات کە سەفەری تاران بکات و بە خۆی ئەم پێشنیازەی بخاتە بەردەم بەریتانیەکان، بارزانی پتر لە هەیڤەك لە (بەهو)ی ئەفسەران دا لە تاران مایەوە. زۆر بەڕێزەوە وەکو میوانێکی رەسمی مامەڵەیان لەگەڵ دا کرا. کاتێ بەریتانییەکان پێیان راگەیاند کە وەلامی بەغدا ئەوەیە کە گوایە ناکرێ ئەم داوایەی جێبەجێ بکرێ، ئێرانییەکان پێشنیازی ئەوەیان کرد کە بارزانییەکان لە ناوچەکانی چیای (الوند)ی رۆژئاوای (هەمەدان)ی دەوروبەری ناوچە کوردنشینەکانی ئێران نیشتەجێ بکرێن. هەر چەندە بارزانی دڵی پێوە بوو کە ئەم پێشنیازە قەبوڵ بکرێ، بەلام شێخ ئەحمەدی برا گەورەی، کە سەرۆکی رەسمی عەشیرەت بوو، و دوا بڕیاریش بە دەستی ئەو بوو، پێشنیازی گۆڕینی رەفز کرد. هەڵبەتە بوونی ئەم هێزە چەکدارو شەڕکەرو چەلەنگە، لەم ناوچە سنوورییەدا کە تازە ئازاد کرابووەوە، مایەی نیگەرانی هەمایۆنی بوو، ئەمە پاڵی پێوە نا کە بچێتە نەغەدە و سەردانی شێخ ئەحمەد بکات و داوای دوا وەلامی لێبکات و بزانێ بە تەمای

چییە. بەڵام شێخ ئەحمەد نەیدەویست هەروا سوك و ئاسان گرێی دڵی خۆی بۆ بکاتەوە. بۆیە پێی گوت بەخۆو خێڵەکەیەوە، زەمانەتی بەریتانی و عێراقی هەبێ یان نەبێ، بۆ عێراق دەگەڕێنەوە. لەسەری ڕۆیی و گوتی چاوەڕوانی بەهار دەکەن تا ڕێگە بکرێتەوەو بتوانن ناوچە سنورییە سەختەکان بڕن. هەمایۆنی، ئەم هەڵوێستە نا دیارو ئاڵۆزەی لەبەر گران بوو، سەبری سواو بە شێخ ئەحمەدی گوت کە تەنیا سێ ڕێگەتان لەبەرەو چوارەمی نییە: یان دەمو دەست و بێ چاوەڕوان کردنی خۆشبوونی هەوا بۆ عێراق بگەڕێنەوە، یان چەك دابنەن و تەسلیم بە ئێران ببن و گوێ ڕایەڵی بڕیاری ئێران بن، دەنا بە پێچەوانەوە دەبێ خۆ بۆ شەڕی سوپای ئێران ئامادە بکەن. هەمایۆنی نەغەدەی بەجێ هێشت و گوتی دوو ڕۆژی دی بە هێزەکەیەوە دێتەوە بۆ وەڵام و بڕیاری کوردان. بە ڕاستیش دوای دوو ڕۆژان هاتەوە. بەڵام کاتێ هێزی سوپایی ئێران بە پشتیوانی تۆپ و تانك، پاش دوو ڕۆژان هاتە نێو نەغەدەوە، تاقەیەك بارزانیی لەو دوانزە هەزار بارزانییەی نەبینی، لە تۆ وایە زەوی قوتی داون.

شتێك بوو لە بابەتی مەحاڵ کە هیچ تاقمێك بتوانێت بەو زستانە سەختە، کە لە زۆر شوێندا بە شەوان پلەی گەرمی دەگەییە سی نمرەی خوار سفرەوە، ئەو ڕێگاوبانە شاخاوییە ببڕێ و چوار سەد کیلۆمەتر ڕێگا بە نێو زریان و ڕەنوو و هەرەسی بەفردا بڕوات. کەچی بارزانییەکان بە حوکمی ورە بەرزی و خۆڕاگری و خۆشەویستی و گوێڕایەڵی بۆ سەرۆکەکەیان ئەمەیان کرد. ئەم کوردانە باشترین چەکی ناو عەمارەتی کۆماری مەهابادیان، بەر لەوەی هێزەکانی ئێران دەستی بەسەردا بگرن، لەگەڵ خۆدا هێنا بوو، لەوانە: پتر لە سێ سەد تفەنگی هەڵبژاردە، سەدو بیست ڕەشاش، دوو تۆپی مەیدانی و کۆمەڵێك نارنجۆکی دەستی زۆر.

١٢- محەمەد ڕەزا شای پەهلەوی هەڵوێستی توند بوو:

بارزانییەکان، لە سەرەتادا، لەلایەن هێزەکانی جەنەڕاڵ هەمایۆنییەوە تەنگەتاو نەکران. جەنەڕاڵ هەمایۆنی پێی وابوو مانەوەی لە بارەگای زستانەی خۆیدا زۆر چاکترە لەوەی ئەو کوردانە ڕاوبنێ کە تەواو دوور کەوتبوونەوە. بەڵام شا کە هەزار کیلۆمەترێك لەوێندەرەوە دوور بوو، زۆر توند بوو، سوور بوو لەسەر ئەوەی کە دەبێ هێزە هەڵبژاردەکەی کۆماری مەهاباد دەرس و پەندێکی وەها دابدرێت کە هەرگیز ژبیری نەکات. ئێرانییەکان لە سەرەتادا ویستیان بەپێی سیاسەتی (کوتی بکەو کوتی بکە) عەشیرەتی هەرکی بکەن بەگژ بارزانییەکاندا، بەڵام ئەم هەوڵەیان سەری نەگرت. ئەوە بوو هێزەکانی سوپای ئێرانیان خستە مەیدانەوە و بارزانییەکان بەرەو سنووری عێراق چوون، دیارە هەم کەش و هەوا لە بار بوو، هەم شارەزای ناوچەکەش بوون، ئیدی شەڕەکان بریتی بوون لە سووکە پێکدادانی ڕۆژانەو پەڕاگەندە کە زیانی ئێرانییەکان زۆر لە هی بارزانییەکان زیاتر بوو ئیدی

ئێرانییەکان پەنایان وەبەر تۆپ و فڕۆکان بردو کەوتنە بۆردومانو تۆپبارانی ئەو ژن و منالانەی کە بە لوتکەو زنارانددا هەڵدەگەڕان یان بە قەد پاڵی هەزار بە هەزاردا دادەگەڕان. بەلام بەو حاڵەشەوە لە سەرەتای نیساندا گەیشتنەوە خاکی عێراق و لە شەڕی ئێرانییان خەلەسان. لەم کاتانەدا هەندێ کەناڵی کوردی دەسەلاتدار لە بەغدا، توانیان کارێکی وەها بکەن کە عێراقییەکان چ کارێکی سوپایی دژی بارزانییەکان ئەنجام نەدەن، بەلای کەمەوە دەرهەق بەو رۆژە.

بەو جۆرە مەلا مستەفا و شێخ ئەحمەد لە ناوەندی هەیڤی نیساندا خێڵەکەیان گەیاندەوە ناوچەی بارزان بێ ئەوەی عێراقییەکان یان بەریتانییەکان هیچ دژایەتییەکیان بکەن. شێخ ئەحمەد بەخۆو چەند پیاوێك و هەموو ژن و منداڵەکانەوە تەسلیم بە حکومەتی عێراق بوو، وەزع و حاڵیان زۆر شڕ بوو. ماندوو شەکەت بوون، پێویستیان بە ماوەیەکی زۆر هەبوو تا ماندوێتی ئەو سەفەرە دژوارەیان لە لەش دەر بچێت و وەحەسێنەوەو بێنەوە سەرخۆ. بەلام مەلا مستەفا وای بە چاك زانی لەگەڵ کۆمەڵێك جەنگاوەری هەڵبژاردەدا، بۆ ناوچە سەختە سنوورییەکانی تورکیا پاشەکشە بکات و لەوێ خۆ پەنا بدەن و چاوەنۆڕ بکەن کە ئاخۆ رۆژگار چ شتێکی تازەیان دێنێتە رێ.

پاشان بە دیار کەوت کە ئەم بڕیارە، یەکجار ئاقلانەو حەکیمانە بووە. دەرکەوت کە کابینەی حکومەتی عێراق پڕە لەو عەرەبە ناسیونالیستانەی کە لە ژێر کاریگەری دامەزراندنی جامیعەی عەرەبیدا بوون، ئامادە نەبوون هیچ نەرمییەك و ئاسانکارییەك لەگەڵ رۆڵەکانی نەتەوەی کوردا بنوێنن، بنەماڵەی هاشمی لەم بارەیەوە هاو بیرو بۆچوونی ئەندامانی کابینەی وەزارەتی ئەو وەختە بوون. وەختێ لە ساڵی ۱۹۳۹دا مەلیك غازی بە دەعمی ئۆتۆمبیل مرد، تاجی پاشایەتی بە مەلیك فەیسەڵی دووەمی کوڕی غازی بڕا، کە هێشتا منداڵ بوو.. کە فەیسەڵ و ناسیونالستە عەرەبەکان سەیریان کرد خۆیان خودان بڕیارو دەسەلاتن، لێبڕان زۆر بە ساردی و بە توندی مامەڵە لەگەڵ کوردا بکەن. کۆمەڵێك لەو ئەفسەرە کوردانەی کە وازیان لە سوپای عێراقی هێنا بوو، و لەگەڵ بارزانی دا پەیوەنییان بە سوپای کۆماری کوردەوە بوو، لەگەڵ شێخ ئەحمەددا تەسلیم بوو بوونەوە. حکومەتی عێراق هەر بۆ ئەوەی بیانکات بە پەندو عیبرت بۆ خەڵکانی دی گرتنی و دانی بە دادگایەکی سوپایی، حوکمی ئیعدام دران و زۆر بە خێرایی حوکمەکە جێبەجێکرا. یەکێك لەو ئەفسەرانە نەقیب عزت عبدالعزیز بوو، هەر چەندە ئەم پیاوە یاوەری شەخسی (وەلی عەهد) بوو، بەلام ئەمە شەفاعەتی بۆ نەکرد و دادی نەدا.

بارزانی، لە بەغداوە زانیاری دروستی بۆ هاتبوو، زۆر چاك دەیزانی کە هەمان چارەنوسی ئەو ئەفسەرانەی دەبێ و دەسلاتدارانی بوغز لە زگی عێراقی زۆر لێ ی بە داخن. بۆیە لە ئایاری ۱۹٤۷ دا لێبڕا لە عێراق وەدەربکەوێ. هەر چەندە دەیزانی دەبێ جارێکی دی بگەرێتەوە بۆ ئێران، ئەو ئێرانەی کە بارزانی و جەنگاوەرەکانی خوێنی چەند ئەفسەرو سەربازیانیان رشتبوو، و ئەمە خۆی لە خۆیدا زۆر کۆسپی دەهێنایە رێگەی خۆی و

جەنگاوەرەكانی، بەڵام ئەم كارە پێوستی بە موناقەشە نەدەكرد: چونكە چ ڕێگەیەكی دی لە بەردەم نەبوو. هەروەها زۆر چاكی دەزانی كە (تورك)یش ئامادە نین پێشوازی سەركردەیەكی كوردی نەسرەوت بكەن و لەو ناوچە كوردییەدا نیشتەجێی بكەن، كە سوپای تورك بە هەزار ناری عەلی كۆنترڵی كردووە.

۱۳-ڕەوی مێژوویی بۆ یەكێتیی سۆڤیەت:

ئا بەم جۆرە هیچ شوێن و وڵاتێك نەما بارزانی و هاوەڵەكانی ڕووی تێ بكەن تەنیا هاوپەیمان و دۆستەكەی دوێنێیان، یەكێتیی سۆڤیەت نەبێ. پێدەچێت (هاشمۆف)ی كۆنسوڵی سۆڤیەت لە ڕەزاییە، پاش ڕوخانی كۆماری مەهاباد بەڵێنی بە بارزانی دا بوو بێ كە خۆی و هاوەڵەكانی هەر كاتێ بیانەوێ ڕوو بكەنە یەكێتیی سۆڤیەت، ئەوا لەوێندەر پێشوازی دەكرێن و پەنا دەدرێن.

بارزانی، لە ۱۹٤۷/٥/۲۰دا جەنگاوەرەكانی كۆكردەوەو ئەم بڕیارەی پێڕاگەیاندن و گوتی هەر كەسێك لە خۆی رادەبینێ و حەز دەكات لەگەڵ ئەودا بڕوات و هیچ پەیوەندییەكی خێزانداری نای بەستێتەوە، دەتوانێت لەم سەفەرو رەوە نادیارەدا بەگەڵی بكەوێت. هەڵبەتە كێشەكە لەوەدا نەبوو كە كێ بێتە هەڵبژاردن تا لەگەڵ بارزانی دا بۆ ئەم سەفەرە نادیارە بچێت، بەڵكو بە پێچەوانەوە خەڵكەكە ئەوەندە زۆر بوون، بارزانی ناچار بوو ژمارەیەكی زۆریان ڕەفز بكات، بە تایبەتی لەوانەی كە هەستی دەكرد بەرگەی ئەم سەفەرە دژوارو دوورو درێژو نادیارە ناگرن. لە ئەنجامدا بارزانی پێنج سەد كەسی هەڵبژاردەی لە ڕووی توانای بەدەنی و خەملینی فیكری و توانای جەنگاوەرییەوە هەڵبژارد. هەندێ ژێدەران دەڵێن ژمارەی هاوەڵانی بارزانی لە هەشت سەد كەس پتر بوون.

بەرەبەیانی ۱۹٤۷/٥/۲۷ بەرەو باكوور كەوتنە ڕێ و دەبوایە ماوەی ۳٥۰ كیلۆمەتر ڕێگە بە پێیان بڕن. چەندین ئەسپ و هێستریانیش لەگەڵ خۆدا برد بۆ گواستنەوەی چەكی قورس و ئازووقەو سواری بریندارەكانیان، بە تایبەتی لە دوا قۆناغەكانی سەفەرەكەدا. بەفر لوتكەی چیای (دالآن پەر)ی داپۆشی بوو، (دالآن پەر) ئەو چیایە بوو كە سێ ساڵ لەوەبەر نوێنەرانی كوردی توركیا و عێراق و ئێران لەوێندەر كۆبوونەوەو سوێندیان خوارد بوو كە هەر كاتێك پێویست بكات كۆمەكی یەكتر بكەن و لێبڕان بكەونە هەنگاونان و زەمینە خۆشكردن بۆ دامەزراندنی دەوڵەتی كوردی یەكگرتوو، ئەمە ئەو ئامانجە بوو كە لەو ڕۆژەی مانگی مایسی ۱۹٤۷ دا لە هەر كاتێكی دی دوورتر دەهاتە بەرچاو.

بارزانییەكان لە یەكەم ڕۆژی سەفەرەكەیاندا سنووری توركیایان بڕی و بۆ سبەی بەیانی خۆیان بە خاكی ئێراندا كردو بەرەو باكوور درێژەیان بە ڕێگەی خۆیاندا، لە سەرەتادا بە كۆمەڵ دۆڵی (تەرگەوەڕ)یان بڕی و بەناو دۆڵی (سومای) كەوتن و شارەكانی (شاپور) و (قەتور)یان بڕی بێ ئەوەی چ هێزێكی ئێرانی یان عێراقی ڕێگەیان پێ بگرێ. هەمایۆنی لەو

ڕۆژانەدا لە شاری (خوی) بوو و چاوەڕوانی هاتنی شا بوو کە قەرار بوو یەکەم سەردانی باکوری ڕۆژاوای ئێران بکات.
لە (خوی) هەواڵی جم و جوڵی بارزانییەکانی پێگەیی، شا پەڕینەوەی بارزانییە چەکدارەکانی بە خاکی ئێراندا بۆ یەکێتی سۆڤیەت، بە تەحەدای شەخسی خۆی لە قەڵەم دا. بۆیە فەرمانی دەرکرد کە دەست بە جێ بارزانییەکان ڕاوبنرێن و لە نێو ببرێن، ئەوە بوو بەپێی نەخشەیەکی داڕێژراو بڕیاردرا کە دوو کەتیبەی ئێرانی لە دۆڵی قەتوردا ڕێ بە بارزانییەکان بگرن و بیانهێننە ناو شەڕەوەو هەر هەموویان قەتڵ و عام بکەن و نەیەڵن شتاقیان دەربچێت. هەروەها چەن یەکەیەکی سوپایی دیکەش بۆ باکووری دۆڵەکە نێردران تا ئاگادارین نەوەك بارزانییەکان لە بۆسەکە دەرباز بن.
بەڵام هێزەکانی ئێران لە ئاستی ئەزموون و توانای جەنگاوەری پێشمەرگە کوردەکاندا نەبوون. ئەوە بوو کۆمەڵێك جەنگاوەری کورد لە باکووری قەتورەوە سەریان هەڵدایەوەو بەمەش دەرکەوت کە بارزانی جارێکی تریش گەماڕۆی ئێرانییەکانی تێك شکاندو دەرباز بوو.
بارزانییەکان جارێکی دی خۆیان بە ناوچە شاخاوییەکانی باکووری ڕۆژاوای (خوی)دا کردو خۆیان لەوێندەر حەشاردا و لە چاو ون بوون، هەر چەندە شا بە خۆی هێشتا لە ناوچەکەدا بوو، و فەرمانی شەخسی دەرکرد بوو کە تاقیبی بارزانییەکان بکرێ و بە هەر نرخێ بووە لە نێو ببرێن و هەڕەشەی لە فەرماندەی هێزە سوپاییەکە کرد کە ئەگەر ئەم کارە ئەنجام نەدات و سەرکەوتن بە دەست نەهێنێ دەیداتە دادگای سوپایی. بەڵام ئەو زیانەی کە هێزەکانی ئێران لە بارزانییەکانیان دا هیچ نەبوو لە چاو ئەو زیانانەدا کە بە هۆی کەش و هەوا و دژواری شاخەکانەوە لێیان کەوت. هەر چەندە قەد پاڵ و زەندۆڵ و بناری شاخەکان پەناگەی چاك بوون و بارزانییەکانی لە هێرشی ئاسمانی ئێران دەپاراست، بەڵام ژمارەیەك هێستر و ئەسپ و کۆمەڵێك ئازووقەی زۆریان لە دەست دا، بە تایبەتی لە کاتی پەڕینەوەیاندا بەو پردە هەڵواسراوانەی سەر ڕووبارە تیژەکانی قوڵایی دۆڵەکاندا. هەروەها ژمارەیەك لە جەنگاوەرانیانیش بە هۆی ڕووداوی لەو بابەتە گیانیان لە دەستدا. هێزەکانی ئێران لە ئەنجامدا توانیان ڕاستەوخۆ بکەونە شەڕەوە لەگەڵ هێزەکانی مەلا مستەفادا. هێزێکی پیادەی ئێرانی لە ڕۆژی ١٩٤٧/٦/٩ ویستی لە دوری چل کیلۆمەتری باکووری (خوی)دا بۆسەیەك بۆ بارزانییەکان بنێتەوە، لە کاتێکدا ئەو هێزە بەڕێوە بوو بۆ شوێنی دانانی بۆسەکە، لەو دەمەدا کە بە قەد پاڵێکی هەزار بە هەزاردا تێدەپەڕین، لە نکاودا خۆیان لە ناو بۆسەیەکدا بینییەوە کە پسپۆڕانی جەنگی شاخ، بارزانییەکان بۆ ئەوانیان نابووەوە، لە نێو تاوێرو ڕەوەزەکانەوە، لە بنارو قەد پاڵەکانەوە گولله بەسەر ئێرانییەکاندا داباری. پاشان بەر نارنجۆکی دەستی و موشەکی کوردان دران. هەر چەندە ئێرانییەکان تاقە یەك کوردیان نەبینی، کەچی سەد جەنازەیان لە مەیدانی شەڕەکەدا بەجێهێشت و ناچار بوون دوای شەڕێکی یەك سەعاتی بە شپرزەیی و پەشێوی پاشەکشە بکەن و برینداەکانیان بە دووی

خۆیاندا رابکێشن و لەم پاشەکشەیەدا (١٦) کەسیان کەوتنە دەستی کوردەکان. لەو شەڕە بە دواوە ئیدی هێزەکانی ئێران بە خۆدا چوونەوەو دوراو دوور کەوتنە تاقیبی بارزانییەکان و ئیدی خۆیان لەوە بوارد کە شەڕی راستەوخۆیان لەگەڵدا بکەن.

لە رۆژی ١٩٤٧/٦/١٠دا بارزانییەکان هەستیان کرد لە مەقسەدی خۆ نزیک بوونەتەوە، بە تایبەتی کاتێ کە بە دەستە چەپیاندا لوتکەی چیای ئاراراتی بەفر گرتووی بەرزتر لە (٥) هەزار مەتریان لێ بە دیار کەوت. ئەم چیایە بە دوا خاڵی باکووری وڵاتەکەیان دێتە ژماردن و کوردان بەم لوتکە گرکانییە دەڵێن (چیای نوح). کەچی دیمەنێکی دی هێندەی دی ورەی بارزانییەکانی بەرز کردەوە، ئەویش دیمەنی ئەو دۆڵە بوو کە روباری (ئاراس)ی پێدا دەڕۆیی، ئەم رووبارە بۆ ئەوان بایەخی مێژوویی تایبەتی هەبوو، چونکە ئاوەڕۆی روبارەکە هێڵی جیاکەرەوەی نێوان تورکیا و ئێران و یەکێتیی سۆڤیەتی پێك دەهێنا و بەستێنی ئەو بەری روبارەکە بۆ ئەوان دەیکردە سەلامەتی و ئاسودەیی و کۆتایی هاتن بەو سەفەرە سەخت و دژوارەیان کە لە ماوەی دوو هەفتەداو بە نێو بەفرو زریان و هەڵگەڕان و داگەڕان بە چیاو دۆڵ و لوتکە و زناراندا (٣٥٠) کیلۆمەتریان بڕی.

بارزانی، دوو کەسی لە هاوەڵەکانی خۆی نارد تا خانەخوێیە کۆمۆنیستەکانیان، لە هاتنیان ئاگادار بکەنەوە. دوای چەند رۆژێك ئەو خەڵکە شەکەت و ماندووە، بە جلوبەرگی شڕەوە خۆیان بە رووباری ساردو زێدەتەزی ئاراسدا، دا. کە یەکەم زرێپۆشی ئێرانی لە نێو قامیشەڵانەکانەوە دەرکەوت، سەیریان کرد چەند تفەنگێك و جەنازەی دوو پێشمەرگەی خنکاو لە ئاوی ساردی ئاراسدا لە رەخی رووبارەکەدا کەوتوون. بەڵام مەلا مستەفای بارزانی بە خۆو (٦٤١) کەسەوە گەیی بوونە ئەوبەری روبارەکەو ژیانی غوربەت و ئاوارەییان لە یەکێتیی سۆڤیەتدا دەست پێکرد و ئەوە بوو بۆ ماوەی یانزە ساڵ و چوار هەیڤان لە شانۆی روداوە سیاسییەکان دوور کەوتنەوە، بەر لەوەی لە نوێ بە دیار بکەونەوەو رێزی پێشی پێشەوەی رووداوە سیاسییەکانی رۆژهەڵاتی ناڤین بگرن.

فەسڵی نۆیەم

١-گەڕانەوەی رۆڵەی ئەمەکدار:

زەعیم عبدالکریم قاسم، لە بەرە بەیانی ١٩٥٨/٧/١٤دا، کودەتایەکی سوپایی بەرپا کرد. رژێمی پاشایەتی روخاند، خۆی کرد بە سەرۆکی وڵات و بوو بە بەهێزترین پیاوی عێراق لە بەغدا. ئەم پیاوە بروسکەیەکی بۆ بارەگای کرملین نارد. (نیکیتا خروشۆف)ی سەرۆکی کرملین، بروسکەکەی وەرگرت. ئەم بروسکەیە رەوتی کاروبارانی گۆڕی. داوا لە سەرانی سۆڤیەت دەکات ڕێگەی مەلا مستەفا بارزانی بدەن کە بۆ عێراق بگەڕێتەوە.

ئەم ئەفسەرە عێراقییە (عبدالکریم قاسم) هەر هەمان ئەفسەر بوو کە ١٣ ساڵ لەوەبەر توانی بووی بە پڕۆسەیەکی لێهاتوانە، راپەرینی شۆڕشگێڕانی کورد لە ناوچە شاخاوییەکانی باکوری رۆژهەڵاتی عێراقدا سەرکوت بکات و هێزی سەرەکی کوردان بە سەرکردایەتی بارزانی، راوبنێ و ناچاری بکات لە عێراقەوە بەرە و ئێران بچێت، بەمەش رژێمی پاشایەتی عێراقی بۆ ماوەی پتر لە دە ساڵێك لە کێشەی کورد خەلەساند.

وەکو لە فەسڵی پێشتردا ئاماژەمان بۆ کرد، بارزانی و ٦٤١ کەس لە نزیکترین یاوەرو هەڤاڵانی، پاش روخانی کۆماری مهاباد، ناچار بوون پەنا وەبەر یەکێتیی سۆڤیەت بەرن.. دیارە بارزانی و یاوەرەکانی لە تاراوگەشدا هەر چاویان لەوە بوو کە دەرفەتێکیان بۆ بڕەخسێت و جارێکی دی بۆ زێدو نیشتمانی خۆیان بگەڕێنەوە.

هەڵبەتە، مامەڵەی سۆڤیەت لەگەڵ کوردەکاندا باش نەبوو. شایەنی ئەوانە نەبوو کە تا دوێنێ دۆستیان بوون. هەروەها ئەو بانگەشەیەش کە گوایە بارزانی بە درێژایی ساڵانی مانەوەی لە سۆڤیەتدا، خۆشگوزەرانەو بە پلەی جەنەڕاڵ لە سوپای سۆڤیەتیدا ژیاوە، تەنیا زادەی خەیاڵی رۆژنامەوانێکی ئەمریکی بوو: وەکو چۆن ناوی (مەلای سوور) یان لێنا. ئەوەی سەیرە (دیریك کینان)ی دیپلۆماتی پسپۆر لە کاروباری رۆژهەڵاتی ناڤیندا، لە باسی مێژووی کوردا ئەم لە قەبەی (مەلای سوور) بەکار هێناوەتەوە.

لێ حەقیقەتی مەسەلەکان لەوە واقیعی ترە: بارزانی لەقەب و نازناوی (مەلا)ی لە سەردەمی لاویداو لە بارزان وەرگرتوە. ئەویش ئەو کاتانە بوو کە کەوتە سەر ئەو بیرەی خۆی فێری نووسین و خوێندنەوە بکات بێ ئەوەی بچێتە هیچ قوتابخانەیەکی رەسمی.. ئەوە بوو کەوتە خوێندنەوەی ئەو کتێبانەی کە بە پێویستی دەزانی تا جیهانبینی و فەسەلەفەیەکی تایبەتی دەربارەی جیهان لەلا دروست بکات. ئەمەش وای لە دێهاتییەکان کرد وەکو زاناو شارەزایەك تەمەشای بکەن وەکو چۆن تەماشای هەر مەلایەکیان دەکرد.

هەڵبەتە ئەو بانگەشەیەش کە گوایە لە یەکێتی سۆڤیەتدا خۆشی گوزەراندوە، ئەمەش هەر هێندەی لەقەبی (مەلای سوور) دروستە. خۆی و یاوەرەکانی لە ساڵانی یەکەمدا، بە

تـەواوەتی لـە کوردەکـانی یـەکێتیی سـۆڤیەت دابڕێنـران و لـە گونـدە جۆراوجۆرەکـانی دەوروبەری شاری باکۆی پایتەختی ئازەربایجانی سۆڤیەتی دا نیشتەجێ کران.
گەلێك لە لە نزیکترین نزیکانی بارزانی بۆیان دووپات کردومەتەوە کە ئەو بارزانییەی لە سوپای کۆماری مەهابادا جەنەڕاڵ بوو، لە یەکێتیی سۆڤیەت دا ناچار بوو کار بکات و بە رەنجی شانی خۆی قووتی رۆژانەی خۆی پەیدا بکات. بۆ وێنە سەبەتەو دەستکێشی دەچنی.
لە پایزی ساڵی ١٩٧٣دا، سەفەرێکی ناوچە کوردییەکانی نزیکی سنووری (عێراق- ئێران)م کرد، لەم سەفەرەمدا پیاوێکم لەگەڵ بوو، کە لە رەوی ساڵی ١٩٤٧دا بۆ یەکێتی سۆڤیەت، گاردی تایبەتی بارزانی بوو. ئەم پیاوە بەدەم وەبیر هێنانەوەی یادەوەرییەکانی ئەو رۆژگارانەوە بۆی گێڕامەوە کە: "ساڵانی یەکەمی مانەوەمان لە یەکێتیی سۆڤیەت دا ناخۆش بوو. هەستمان نەدەکرد لە نێو دۆست داین. وەکو میوانی ناوەخت مامەڵەمان لەگەڵ دا دەکرا. هەر چەندە هەندێ فەرمانبەری کوردی زانمان بە دەورەوە هەبوو، بەڵام ئەو ئامۆژگاری و زانیارییانەی بۆمان دەهاتن، هەمیشە بە زمانی رووسی یان ئازەری بوو. کەسمان نەبوو ئەو دوو زمانە بزانێ، زۆرجار گومانمان دەکرد کە گاڵتەمان پێدەکەن و بە ئێمەی جوتێری پاشکەوتوو رادەبوێرن".
بێگومان سۆڤیەت دەترسان لەوەی کوردی سۆڤیەتیش بکەونە ژێر کاریگەری بیری رزگاریخوازی یاوەرانی بارزانییەوە، بە تایبەتی لەو دەمەدا کە توندترین هێرشی سەرکوتکاری و تواندنەوەی نەتەوەیی، نەتەوە نا جۆرجییەکانی ناوچەی قەفقاز لەلایەن ستالینەوە جێ بەجێ دەکرا. لەلایەکی دییەوە سۆڤیەت چ کارێکیان بەو کوردانە نەما کە شوێنێکی تایبەتیان لە گەمەی ئەو شەترەنجەدا بۆ دانرا بوو، کە سۆڤیەت بە تەما بوو لە ناوچەی رۆژهەڵاتی ناڤین دا ئەنجامی بدات.
کاتێ بارودۆخی ناوچەی رۆژهەڵاتی نزیك و رۆژهەڵاتی ناڤین لە سەرەتای پەنجاکاندا کەوتە گۆڕان، سیاسەتی سۆڤیەتیش دەرهەق بە مەسەلەی کورد کەوتە گۆڕان و لە نوێ سەری هەڵدایەوە. تورکیا، کە کێشەی کوردی هەبوو، و هێشتا بە چارە نەکراوی مابووەوە، بوو بە ئەندامی ناتۆ. هەروەها رژێمی پاشایەتی عێراق بە کەمینەی کوردەوە کە لەو قۆناغەدا کەمینەیەکی هێدی و ئارام بوو، بوو بە ئەندامی پەیمانی (سەنتۆ- بەغدا) کە لە بنەڕەتدا دژ بە سۆڤیەت بوو. بەمجۆرە کورد باوی هاتەوەو بوو بە فاکتەرێکی گرینگ بۆ سیاسەتی سۆڤیەتی، چونکە دەیتوانی بیانجوڵێنێ، یان لە هەر کاتێکدا بیەوێ بیانجوڵێنێ، سوودیان لێ وەربگرێ و بیانکات بە فاکتەری گوشاری ناوخۆ دژی ئەو دوو دەوڵەتەی (تورکیا و عێراق) کە لە ناوچەکەدا بڕبڕەی پشتی سیستەمی هاوپەیمانیەتی رۆژاوایان پێك دەهێنا.
ئەوە بوو سۆڤیەتەکان لە ناوچەی قەفقازدا رادیۆیەکیان بە نێوی (دەنگی کوردستان)ـەوە دانا. ئەم رادیۆیە بە یارمەتی مەلا مستەفا بارزانی و پەنابەرانی دییەوە لە پەنجاکاندا بەرنامەی بانگەشەیی و هاندانی پەخش دەکرد. خەڵکێکی زۆری کورد گوێیان لێدەگرت،

چونکه چ رادیۆیەکی کوردی دی نەبوو. هەروەها چەند کورسییەکی خوێندنیش لە زانستگەکانی باکۆو تاشقەندو مۆسکۆ بۆ کوردە ئاوارەکان تەرخان کرا. خودی (بارزانی)ش لە دوا سالانی مانەوەی لە یەکێتیی سۆڤیەت، جوگرافیاو ئابووری ومێژوو و زمانی روسی لە زانستگەی مۆسکۆ خوێند.
هەلبەتە تێکەلاو بوون لەگەل هاوولاتیانی کوردی سۆڤیەتیش دا روویدا. ئەوە بوو گەلێك لە یاوەرانی بارزانی کیژە کوردی سۆڤیەتییان خواست. هەروەها هەندێکیان کیژە رووسیشیان خواست. لە حەفتاکاندا سەردانێکی کوردستانم کرد. کۆمەلێك پێشمەرگەی قژ زەردی چاو شینم بینی، کە دوایی بۆم دەرکەوت ئەمانە توخم و تۆوی ئەو ژن و ژنخوازییەی نێوان کوردو روسەکانن... بە تێپەڕ بوونی رۆژگار و بە تایبەتی پاش مردنی ستالین، بارزانی توانی بازنەی ئەو گۆشەگیرییە بشکێنێ کە بە سەریدا سەپێنرا بوو. هەر لەوێوە پەیوەندی لەگەل کوردی عێراق دا بەرقەرار کرد. ئەمە جگە لەو پەیوەندییانەی کە لەگەل پایەدارانی رەسمی و حیزبی سۆڤیەتیدا بەرپای کرد.
دەزگای ساواکی ئێرانی لە ناوەڕاستی پەنجاکاندا هەستی بە هاتوچۆی زۆر نهێنی پەیك و تەتەرانی کورد کردووە و لەلای خۆی تۆماری کردووە، کە بە خاکی ئێراندا و لە نێوان یەکێتیی سۆڤیەت و کوردستانی عێراقدا روویداوە.
ژێدەرو سەرچاوە ئێرانییەکان دەلێن ئەو تەتەرانەی، زانیاری سیاسیان لە مەلا مستەفاوە بردووە بۆ هەواداران و لایەنگرانی بارزانی لە عێراق و بە پێچەوانەشەوە مەعلومات و زانیاری زۆر وردیان دەربارەی دوا رووداوەکانی عێراق بردۆتەوە بۆ بارزانی کە لە تاراوگەدا و لە یەکێتیی سۆڤیەتدا دەژیا.

٢-نزیکبوونەوەیەك لەگەل حیزبی شیوعی عێراقیدا:

دووری بارزانی، کردییە کارێك کە بزاڤی رزگاریخوازی کوردی لە عێراقدا بە شێوەیەکی تازە رێك بخرێتەوە. حیزبی هیوا کە لە سالی ١٩٣٩دا وەکو کۆمەلەیەکی نهێنی دامەزراو پاشان وەکو حیزب هاتە کۆڕی خەبات و چالاکی و چەلەنگی ئاشکراوە، خۆی هەلوەشاندەوە. هەروەها شێخ مەحمودیش کە سەرکردەیەکی دیکەی کورد بوو، بە چەند سالێکی کەم دوای دووەم جەنگی جیهانی وەفاتی کرد. ئەم سەرکردەیە لە بیستەکاندا و لەبەر رۆشنایی بەلێنی هاوپەیمانان کە ئوتۆنۆمی بە کورد بدەن، دەولەتی کوردستانی دامەزراندو خۆی کرد بە مەلیکی ئەو دەولەتە. ئینگلیزەکان لە سەرەتادا دانیان بە خۆداگرت و تەحەمولی بارودۆخەکەیان کرد. چونکە شێخ هەموو چالاکییەکی خۆی بۆ باشووری کوردستان تەرخان کردبوو. ئەوە بوو ئینگلیز دەرفەتیان بۆ رەخسا و بە ئاسانی دەستگیریان کرد و تا سالی ١٩٢٢[٧]لە زیندان دا مایەوە و پاشان ئازاد کرا.

کـاتێ بـارزانی، لـە سـاڵی ١٩٤٥ دا لـە وڵات وەدەرکـەوت، بۆشـاییەك کەوتـە بزووتنـەوەی ڕزگاریخوازی کوردییەوە. جا بۆ پڕکردنەوەی ئەم بۆشاییە نوێنـەرانی ڕۆشنبیرانی شار کە زۆربەیان کۆنە ئەندامی کۆمەڵەی هیوا بوون، لە ئابی ١٩٤٦دا پارتی دیموکراتی کوردیان دامەزراند. ئەم پارتە لەسەر شێوەی حیزبی دیموکراتی ئێران دامەزرا، بارزانی بە سەرۆکی پارت هەڵبژێردرا. بەڵام لەبەر دووری بارزانی، سەرکردایەتی سیاسی پارت درایە دەست میر حاج ئەحمەدی ئەفسەرو هەمزە عەبدوڵڵای ئەوقات.

جگـە لـە پـارتی دیمـوکراتی کـورد، کـە پاشـان بـوو پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان، شیوعییەکانیش توانیان بنکەیەکی جەماوەری لە کوردستانی عێراقدا، بە تایبەتی لە نێو کرێکارانی سەرچاوەکانی نەوتی کەرکووك و وەرزێرانی کورد دابمەزرێنن. حیزبی شیوعی عێراقی لە ساڵی ١٩٣٤دا دامەزرا. خۆی بە نوێنەرو تاقە پارێزەری بەرژەوەندی چینی کرێکارو جووتیاری عەرەب و کورد دەزانی. بە درێژایی خەباتی بێ وچانیان دژی ڕژێمی پاشایەتی عێراق، بزووتنـەوەی ڕزگاریخوازی کوردیـان بـە کۆسـپی سـەر ڕێگـەی خـەباتی چینایەتی زانیـوەو بـە "خیانـەتی وردە بۆرژوایـان لـە قەڵـەم داوە دەرهـەق بـە شۆڕشـی جیهانی".

قۆناغی نێوان دامەزراندنی پارتی دیموکراتی کوردستان و گەڕانەوەی بارزانی، وەکو (هاینر گشتراین)ی پسپۆڕی سویسری لە کاروباری ڕۆژهەڵاتی ناڤین دا، دەڵێت: "پتر قۆناغی ناکۆکی نێوان پارت و حیزبی شیوعی عێراقی بووە تا قۆناغێك بێت لە قۆناغەکانی خەباتی ڕزگاریخوازی کورد".

حیزبەکـەی مـەلا مسـتەفا پابەنـدو هـەڵگری بیروبـاوەڕێکی ئایـدیۆلۆژی وشـکی وەك هـی شیوعییەکان نەبوو، بەڵکو هەر لە سەرەتای دامەزراندنییەوە کۆکەرەوەی گەلەك ڕێبازی فیکری باوی نێو بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد بووە. توانای ئەوەی هەبوو شان بە شانی یەکدی و بەپێی پێویست گرووپی: نەتەوەیی، دیموکراتی، سوسیالیستی، کۆماریخوازی، یان ئاینی موحافەزەکار بگرێتە خۆ. پارتی دەیتوانی لە بارودۆخی گونجاودا دروشمی گونجاو لەگەڵ ئەو هەلومەرجەدا بەرز بکاتەوە. ئەم پێکهاتەیە یارمەتی پارتی دەدا کە وەکو هاوپەیمان و شـەریکی ڕێبـازە سیاسـییە جیاوازەکـانی خـۆی بخاتـە ڕوو. پـارتی هـەر لـە سـەرەتاوە ڕایگەیانـدووە و تـاکو ئـەمڕۆش بـاوەڕی بـە پرانسـیپی پێکڤـە ژیـانی عـەرەب و کـورد لـە چوارچێوەی عێراقی یەکگرتوودا هەبووەو ئەم پرانسیپەی کردووە بە یەکێك لە ئامانجە سەرەکییەکانی خۆی.

ئیدی ئایا پارت ئەم دروشمەی بەڕاستییە یان زروف ناچاری کردووە؟! وەڵامی تەواوی ئەم پرسیارە قورسە زۆرجاران کە موناقەشەم لەگەڵ کادیرانی پارتی دیموکراتی کوردستاندا، لەسەر ئەم بابەتە بووە، ئەوەم بۆ بە دیار کەوتووە کە ئەم دروشمە تاکتیکییە خۆ بەخۆ هێندێ نێوەڕۆکی دروشمە ستراتیژییەکەی کوردی لەخۆ گرتووە کە برتییە لە دامەزراندنی دەوڵـەتێکی کـوردی وەکـو چارەسـەری یـەکجارەکی دۆزی کـورد، دەوڵـەتێکی یـەکگرتووی

کوردی کە هەموو رۆڵەکانی نەتەوەی کورد لە تورکیا و ئێران سوریاشدا بگرێتەخۆ. هەروەها ئەوەم هەڵێنجاوە کە هەر ئەم ئامانجە ستراتیژییە بووەتە مایەی بەرز کردنەوەی ورەی شۆڕشگێڕانی کوردو کوڵ نەدانیان.هێندێ کوردی توندڕەو، ڕەخنە لە پارتی دەگرن کە گوایە دروشمی کاتی هەڵگرتووە داوای چارەسەری جوزئی مەسەلەی کورد دەکات، داوای برایەتی کوردو عەرەب دەکات. بەڵام پارتی دیموکراتی کوردستا ، هەمیشە توانیویەتی هەموو ئەو گروپە سیاسییە کوردیانەی کە سەنگێکیان هەیە، کۆبکاتەوە.هەموو هێزە سیاسییەکان، جگە لە شیوعییەکان، لە دەوری خۆی خڕبکاتەوە.

حیزبی شیوعی لە چلەکانو پەنجاکاندا تاقە حیزب بوو، کە شان بەشانی پارتی دیموکراتی کوردستان، بەرنامەی سیاسی و کادرو هەیکەلێکی ڕێکخراوەیی وەهای هەبوو بتوانێت ڕێکخستنێکی نهێنی و زۆر چالاك و چەلەنگ بەڕێوە بەرێ. دوای ڕاپەڕینە سیاسییەکانی ساڵانی ١٩٤٨ و ١٩٥٢و پاشان قەدەغەکردنی چالاکییەکانی حیزب لەلایەن حکومەتی نیزامی (سوپایی، عەسکەری) وەختەوە، ئیدی جۆرە هەماهەنگیی و کارێکی هاوبەش لە نێوان شیوعییەکان و نەتەوەییەکانی کوردا پەیدا بوو، بە تایبەتی کە لە ساڵی ١٩٥٢دا بۆ یەکەمجار کوردێك بوو بە سکرتێری حیزبی شیوعی عێراق، ناوی نهێنی ئەو کوردە (باسم) بوو. هەڵبەتە ئەمە خۆی لە خۆیدا سەرەتاو بانگەوازێك بوو بۆ ڕەوینەوەی تەمی ساردی نێوان کورد و حیزبی شیوعی عێراق.

باسم، سەرکردایەتی ستالینی جاران بەوە تاوانبار کرد کە ڕێبازێکی هەلپەرستانەی دەرهەق بە دۆزی کورد گرتۆتەبەر، هەروەها پشتیوانی خۆی بۆ کورد ڕاگەیاند کە کورد ماف دیاریکردنی چارەنووسی خۆیان هەیە، ئەگەر کار بگاتە ئەوەش کە نزیکەی ١-٣ی خەڵك و رووبەری عێراق لە دەوڵەتی عێراق جیا بکرێتەوە. پاش مەرگی ستالین و تەواو بوونی سیاسەتی تواندنەوەی نەتەوەیی و دژایەتی کردنی گەلانی غەیرە جۆرجی ناوچەکانی پشتی قەفقاز لەلایەن دیکتاتۆرەکەی سۆڤیەتەوە پەیڕەوی دەکرا، ئەم ڕێبازە تازەیەی حیزبی شیوعی عێراق دەرهەق بە کورد گرتییە بەر، لەلایەن سۆڤیەتیشەوە پشتگیری تەواوی لێکرا.

هاریکاری ناقبەرا هەردووك حیزبی شیوعی و پارتی گەییە ڕادەیەك کە هەردووك حیزب بە تەما بوون بە یەك لیستی هاوبەش بەشداری هەڵبژاردنی پەرلەمانی ساڵی ١٩٥٣ بکەن. لە یەکێك لە کۆنفرانسە حیزبییەکانی ساڵی ١٩٥٦ی حیزبی شیوعی دا، داخوازییەکانی کورد بە شێوەیەکی زۆر ڕونتر، ئەگەرچی لەگەڵ بەرژەوەندی نەتەوەییەکانی کوردا نەدەهاتەوە، لە پرۆگرامی حیزبدا تۆمار کرا. لەلایەکی دییەوە پەیوەندی ناقبەری هەردووك حیزب هێندە گەرم بوو کە هاوپەیمانی کوردی- شیوعی، کردییە کارێك کە هەندێ لە کادرانی سەرکردایەتی شیوعی لە ناوچە کوردییەکاندا پەیوەندی بە پارتی دیموکراتی کوردستانەوە بکەن

٣-جەمال عەبدولناسر هاوسۆزی خۆی بۆ کورد دەردەبڕێ:

هـەر لـەم کاتانـەدا هێزێکـی سیاسـی دیکـە هـەبوو، ئامـادە نـەبوو بـبێ بـە هاوپـەیمانی شیوعییەکان. بۆیە کەوتە گفتوگۆی ئەوە کە جۆرە هاوپەیمانییەکی دی لە عێراق بهێنرێتە گۆڕێ.

بزاڤێکی سیاسی بەرفرە لەسەر ئاستی هەموو نیشتمانی عەرەب دەستی کرد بە بانگەشە بۆ وەدەستهێنانی یەکێتییەکی عەرەبی یان هەر جۆرە یەکێتییەکی عەرەبی لەسەر بناغەی کۆماری– نەتەوەیی، ئەم بزاڤە لە نێو گەنجەکان و سەرکردەکانیاندا زۆر بڵاوو باو بوو..

لەساڵی ١٩٥٤دا لە میسر جەمال عەبدولناسر حوکمی گرتە دەست و بوو بە قیبلەنمای هەموو ئاوات و ئامانج و هیوا نەتەوەییەکانی عەرەب.

شاندێکی هاوبەشی کورد، لە ساڵی ١٩٥٧دا، سەردانێکی جەمال عەبدولناسریان کرد، دکتۆر جەماڵ نەبەزیش وەکو نوێنەری ڕەوتی سێیەم لەگەڵ شاندی نێوبراودا بوو. ئەو دکتۆر جەمالەی کە ئێستا لە زانستگەی بەرلیندا دۆزی کورد بە دەرس دەڵێتەوە. ناسر، بە تەواوەتی پشتگیری خۆی لە مەسەلەی کەمە نەتەوەییە نا عەرەبەکان دەربڕی. هەر لە ئەنجامی ئەم سەردانەوە ڕادیۆی قاهیرە دەستی بە بڵاوکردنەوەی بەرنامەیەك بە زمانی کوردی کرد، دیارە ئەمە جۆرە ئینکەبەرییەك بوو لەگەڵ ڕادیۆی دەنگی کوردستان کە لە خاکی سۆڤیەتەوە بە کوردی بەرنامەی بڵاودەکردەوە. کە لە ساڵی ١٩٥٨دا یەکێتیی لە نێوان میسرو سوریا دامەزرا، و کۆماری عەرەبی یەکگرتوو هاتە گۆڕێ، کوردی سوریاش هەندێ ئاسانکاریان لەگەڵدا کراو ئەو گوشارانەی بە سەریاندا سەپێنرا بوو هەندێ کەم کرانەوە.

بارودۆخەکە بەرادەیەك هاتەبار، کە کوردێکی ئەندامی پەرلەمانی عێراقی پێشنیازی کرد ماددەیەکی تایبەت بە ماف گەلی کورد بخرێتە دەستووری وڵاتەوە. دەبوایە بۆ پشتیوانی و جێبەجێ کردنی ئەم پێشنیازە ئیمزایەکی زۆر لە سەرانسەری عێراقدا کۆ بکرێتەوە. بەڵام دەسەڵاتی عێراقی وای بە چاك زانی جارێ سەبر بکرێ و چاوەڕوانی ڕووداوی ئایندە بکرێ، وەکو چۆن پتر لە دە ساڵێك بوو لە پاش تەواو بوونی دووەم جەنگی جیهانی و ڕزگاری کوردستانی عێراقەوە کرد بووی بە عادەت ئەم جۆرە هەڵوێستە بێ موبالاتانەیەی هەبێ دەرهەق بە دیاریکردی چارەنووسی خەڵکی کورد کە ژمارەیان لە سێ ملیۆن کەس پترە و نیشتەجێی باکوورو باکوردی ڕۆژهەڵاتی عێراقن.

حکومەتە یەك لە دوای یەکەکانی عێراق، هێزی ئینتیدابی بەریتانی و دەوڵەتی عێراقی پاش ئینتیداب، هەموو بەڵێنەکانیان دەرهەق بە کورد هاتە سەر ئەوەی چەند قوتابخانەیەکی کەمتر لە قامکی دەستان بە کوردی بکەنەوەو ڕێ بە دەرچوونی تاقە یەك گۆڤاری مانگانەی کوردی بدەن. ڕۆژنامەوانی چیکوسلۆفاکی م. سیگموند، لە ساڵی ١٩٥٧دا سەفەرێکی بۆ عێراق کردووەو یەکێك لەو قوتابخانانەی بینیوەو لە گەڕانەوەیدا بەمجۆرە وەسفی کردووە: "دەرگای قوتابخانەکە بریتی بوو لە پەردەیەك کە لە گوونی ئارد دروست کرا بوو. ژورێکی ٧بە ٥ مەتری لە پشت ئەم پەردەیەوە بوو، ئیدی سەندوقە شکاوو کورسی و ڕەحلەی دارو

قەرەوێڵەو چەند فانۆسێکی سەقەتی بە نارێك و پێکی تێدا دانرا بوو. شانزە زەلامی زل قوتابی بوون و دەبوایە فێری خوێندن و نووسین بن".

قوتابخانەکە نێوی (کەشتی نوح) بوو. ئەمە دەربڕین و زاراوەیەکە، رۆژنامەوانی نێوبراو گوتەنی پڕ بە پێستی بارودۆخی هەموو ناوچەکەیە، واتا هەموو ناوچەی کوردستان، کە حکومەتی عێراقی پاش دە ساڵ ئارامی و کپی سیاسی و سوپایی بە ئانقەست بەو جۆرە پاشکەوتووەی هێشتبووەوە، ئەمە هەموو بەشداری و هەوڵ و کۆششێکی حکومەتی عێراقی بوو بۆ چارەسەرکردنی مەسەلەی کورد لە هەموو روویەکی رۆشنبیریی و ئابووری و کۆمەڵایەتییەوە. وەنەبێ تەنیا وەزع و حاڵی کوردستان وا بووبێ، بەڵکو شوێنانی تری عێراق-یش بە ئاشکرا پاشکەوتوو بوون.

هەر چەندە هێڤی و ئاواتی ئەنجامدانی پرۆژەی نەشونمای گەورە هەبوو، بەڵام عێراقی ساڵی ١٩٥٨ لە هەموو کۆنە کۆلۆنییەکانی عوسمانی پاشکەوتووتر بوو.

٤-زەعیم قاسم، حوکمی پاشایەتی عێراق دەروخێنێ:

کاتێك کە لە بەرەبەیانی ١٩٥٨/٧/١٤دا، رژێمی پاشایەتی عێراق لە رێگەی کودەتایەکی نیزامییەوە رووخا، مەلیك فەیسەڵی دووەم، کە لە نەوەکانی شەریفی بە ناڤ و دەنگی مەکە بوو، لەگەڵ نوری سەعیدی دبلوماتی بلیمەتیدا، کە سیاسەتی نێو خۆی پشتگوێ خستبوو، رووبەڕووی کۆمەڵێك گیروگرفت بوو بوونەوە کە چارەسەرکردنیان بەلاوە زۆر قورس بوو: لەلایەکەوە جیاوازییەکی یەکجار گەورە لە نێوان ئاستی کۆمەڵایەتی و بژێوی دەرەبەگان و گەورە موڵکداران و جوتیاران و بەدوودا هەبوو. ئەو جووتیارو بەدووانەی کە خزمیان بوون یان لە رووی خێڵایەتییەوە گوێڕایەڵیان بوون. ئەمانە تەنانەت خاوەنی ئەو پارچە زەوییانەش نەبوون کە کاریان لەسەر دەکرد، هەروەها گوندی عیراقی هێشتا لە وەزع و حاڵێکدا دەژیا وەکو ئەوەی لە سەردەمی حامورابی دا بن، بارودۆخی تەندروستی زۆر خراو بوو. لە ٣٠٪ منداڵانی ساوا دەمردن. پەتاو نەخۆشی واگیری وەك بلهارزیا و تەراخوما و سیل یەکجار بڵاو بوو. بەڵام عەبدولکەریم قاسم زۆر لە ناکاو مێژووی وڵاتەکەی گۆڕی، وەك مێژوونووسی ئێرانی حەسەنی ئەرفەع دەڵێ بە خێرایی و کوتو پڕی چەخماخەی ئاسمان وڵاتەکەی گۆڕی.

لەو کاتەدا (جەلال بایار)ی سەرۆکی تورکی لە فڕۆکەخانەی ئەستەموڵ چاوەڕوانی ئەو فڕۆکەیە بوو کە دەبوایە سیاسەتوانانی عێراقی بگەیەنێتە تورکیا تا بەشداری لە کۆنگرەی دەوڵەتانی پەیمانی سەنتۆدا بکەن کە قەرار بوو ئەو رۆژە بێتە گرێدان... رێك لەو ساتانەدا بوو دەنگی دەستڕێژی گوللەی مەفرەزەکانی جێبەجێ کردنی فەرمانی ئیعدام لە بەغدا دەگەییە کەشکەڵانی فەلەك. مەلیك فەیسەڵ و هەموو ئەندامانی خانەوادەکەی لە هەوەڵ رۆژی کودەتاکەدا کوژران. نوری سەعید جلی ژنانی لەبەر کردو ویستی هەڵێ، لێ پیاوانی

شۆڕش پێیان زانی و جەماوەری خەڵکی تووڕە لاشەکەیان لەت و پەت کردو بۆ ماوەی چەندین سەعات بە شەقامە تۆزاوییەکانی بەغدایا رایانکێشا.
شۆڕشگێڕان بۆ رۆژی دووەم بەرنامەی سیاسی تازەی خۆیان راگەیاند: رژێمی پاشایەتی هەڵوەشێنرایەوەو رژێمی کۆماری لە جێ دانراو رایگەیاند کە بە تەمایە لە پەیمانی سەنتۆی ئیمپریالیستی بکشێتەوە، بەمەش کێشەیەکی دی هاتە گۆڕێ کە خۆی لە خۆیدا هەڕەشە بوو لە ئەمن و ئاسایشی رۆژاوا لە ناوچەی رۆژهەڵاتی ناڤیندا. ئەم کێشەیش بوو بە سەرباری کێشەی گرژی نێوان عەرەب و ئیسرائیل و کێشەی بەرپا بوونی یەکێتیی لە نێوان میسرو سوریا.
لە مەیدانی سیاسەتی نێو خۆدا، سەرکردایەتی کودەتاکە رایانگەیاند کە بە نیازن ئەو بیرە نەوتانە خۆماڵی بکەن کە کۆمپانیاکانی بەریتانیا تالانیان دەکرد. هەروەها هەموو زیندانییە سیاسییە کوردو شیوعییەکانیش ئازاد کران.
رژێمی تازەی عێراق بەڵێنی بە کورد دا، کە بۆ یەکەمجار لە بەڵگەنامەیەکی رەسمیدا وەکو (برا) ئاماژەیان بۆ کرا، کە وەزع و حاڵی یاساییان لە چوارچێوەی کۆماری عێراقدا رێکخرێ. هەروەها بەڵێنی ئەوەیان درایێ کە لە ئایندەدا خود موختاریان بدرێتێ و رێگە بدرێن زمانی کوردی وەکو زمانێکی رەسمی بەکار بێنن. بەڵێنیان درایێ کە ژمارەیەك قوتابخانەو دەزگای رۆشنبیری کوردییان بۆ بکرێتەوە. وەکو هەنگاوێکی سەرەتایی و گرینگ، ئەو بروسکە مێژووییە بۆ کرملین ڤرێکرا، کە بریتی بوو لە بەخشینی سەرۆکی کورد لە هەموو ئەو تاوانانەی کە جاران ئاراستەی کرا بوون، و رێگەدانی کە بۆ بەغدا بگەڕێتەوە. جارێکیان بارزانی لە یادی ئەو رووداوەدا گوتی: "ئەو رۆژە مانای وشەی بەغدامان بە بیردا هات کە مانای (دیاری خوا) دەگەیەنێ".

٥-کوردو شادییەکی کە مخایەن:

رۆژێك بوو لە رۆژەکانی هەوەڵی ت١، هەزاران کەس لە لایەنگرانی بارزانی لە فڕۆکەخانەی بەغدا خڕبوونەوەو چاوەنۆڕی ئەو فڕۆکە تایبەتییە بوون کە لە مۆسکۆوە دەهات. ئەندامانی سەرکردایەتی پارتی بە جلی مەدەنیو ژمارەیەك لە پێشوازیکەرانی عەرەب کە نوێنەری رژێمی کۆماری تازە بوون، لە ریزی پێشەوەی جەماوەری پێشوازیکەراندا بوون کە هەندێکیان جلی کوردییان لەبەردا بوو. بارزانی، کە ئەو کاتانە لە تەمەنی ٥٨ ساڵیدا بوو، کە لە فڕۆکەی (دوگلاس) دابەزی، دەستی بۆ ئەو جەماوەرە بەرز کردەوە کە هاتبوونە پێشوازی کردنی (٥) کەس لە نزیکترین کەسانی لە پشتی وەستان، لەو کەسانەی کە لەگەڵیدا بۆ نیشتمان گەڕابوونەوە، لەوانە: شێخ سلێمان و شێخ بابۆ، ئەم دوانە خزمی خۆی بوون، یەکەمیان خوارزای خۆی بوو، دووەمیان ئامۆزای بوو، هەروەها ئەسعەدخۆشەوی کە

جاران ئەفسەری سوپای عێراقی بوو، و لەگەڵ بارزانیدا پێکڤە لە کۆماری مەهاباد خزمەتیان کردبوو.
جەماوەری خەڵکەکە پڕ بە زار هورایان دەکێشا: (بەخێر بێیتەوە بارزانی) بارزانی پاش چاك و خۆشی و دەست لە ملانێ لەگەڵ هەمزە عەبدوڵڵاو حیلمی شەریفی ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی پارتی دیموکراتی کوردستان، لەگەڵ یاوەرەکانیدا سواری ئەو ئۆتۆمبیلە بوو کە چاوەڕوانی دەکرد. بەپێی پڕوپاگەندەکان ئەو ئۆتۆمبیلە هەمان ئۆتۆمبیلەکەی عبدالاله بوو کە لە یەکەم ڕۆژی شۆڕش دا کوژرا، قاسم فەرمانیدا بوو ئەو ئۆتۆمبیلە بۆ سەرۆکی کوردو هاوپەیمانی ئایندەی تەرخان بکرێ. شوفێرەکە بەرەو ماڵی سەرەك وەزیرانی کوژراو (نوری سەعید) ئۆتۆمبیلەکەی هاژۆت، واتا بەرەو ئەو ماڵەی کە بڕیاردرا بکرێ بە بارەگای بارزانی لە مانگەکانی ئایندەدا.
ڕۆژنامەوانێکی عێراقی ئەو ڕۆژانەی بە زەماوەندێکی خۆش شوبهاندووە، بەمەش ئاماژەی بۆ ئەو پێشوازییە گەرمە کردووە کە (عەبدولکەریم قاسم)ی عەرەب لە بارزانی مستەفای کوردی کرد، هەڵبەتە ئەم (زەماوەندە) بێ وێنەیە هەروا بە ئاسانیش سەری نەدەگرت: چونکە زۆر کۆسپ و بەرهەڵستی لە ڕێگەدا بوو. لە کاتێکدا جێگری سەرەك وەزیران و وەزیری ناوخۆ عەبدولسەلام عارف سانسۆری عەسکەری خستەسەر هەموو بڵاوکراوەو چاپەمەنییە کوردییەکان، (عەبدولکەریم قاسم)ی سەرەك وەزیران لە ڕۆژی ٢/٢٧دا پێشوازی لە شاندێکی کوردی کرد بە سەرۆکایەتی ئیبراهیم ئەحمەد کە یەکێك بوو لە سەرکردە دیارەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان. کورد بە شێوەیەکی گشتی پشتگیرییان لە ڕژێمی تازە دەکرد و چاوەڕوانی شتی زۆریان لێدەکرد، پشتیوانیان لە ڕوخانی مەلیك فەیسەڵ و کشانەوەی لە پەیمانی سەنتۆی کرێگرتەی ڕۆژاوا کرد. لەو کاتەدا کە پارتی دیموکراتی کوردستانو حیزبی شیوعی پشتیوانی خۆیان لە ڕژێم ڕاگەیاند، جەمال نەبەز، کە نوێنەری ڕەوتی سێیەم بوو، پشتیوانی خۆی بۆ ڕژێمی تازە بەوەوە بەستەوە کە ئەم ڕژێمە تا چەند بە دەنگ داخوازییەکانی کوردەوە دێت و جێبەجێییان دەکات.
قاسم، پێشنووسی دەستووری تازەی عێراقی کە ئاماژەیەکی تێدا بوو بۆ ئەوەی کە عەرەب و کودر شەریکن لە عێراقدا، خستە بەردەم شاندی کوردی، بەڵام هەر هەمان دەستوور مادەیەکی ئاشکراشی گرتبووە خۆ کە دەڵێت عێراق بەشێکە لە نەتەوەی عەرەب، دیارە ئەمە لەگەڵ بۆچوونی کوردا نەدەگونجا. بەڵام سەرباری ئەمەش پەیوەندی نێوانیان هەر بەخۆشی مایەوە.
بارزانی گەڕایەوە، هاوسەنگی هێز بە ئاشکرا بە قازانجی کورد شکایەوە. ژمارەی ئەندامانی حیزبەکەی بارزانی گەییە پتر لە بیست هەزار ئەندام، ئیدی بوژانەوەیەکی ڕۆشنبیری کوردی ڕاستەقینە دەستپێکرد. چەندین کتێب و گۆڤاران بە زمانی کوردی بڵاوکرانەوە. ئەمە جگە لە ڕێدان بە خوێندن بە زمانی کوردی لە سەرانسەری قوتابخانە سەرەتاییەکانی باکووری وڵات. لە بەغدای پایتەخت-یشدا کۆڕی زمانەوانی کوردی هاتە دامەزراندن، ڕادیۆی بەغدا

کەوتە بڵاوکردنەوەی بەرنامەیەکی تایبەتی بە زمانی کوردی. ڕەمزێکی دی بۆ ئارمی کۆماری تازە زیاد کرا کە بریتی بوو لە خەنجەری کوردی لە پاڵ شمشێری عەرەبیدا. لە بەهاری ساڵی ١٩٥٩دا، دوا پەنابەری کورد لە یەکێتیی سۆڤیەت گەڕانەوە. هەڵبەتە ئەمە نیگەرانی دەخستە دڵ و دەروونی حوکمڕانانی وڵاتانی پەیمانی سەنتۆی دراوسێوە.. ئێران و تورکیا قاییل نەبوون پەنابەرەکان بە خاکی ئەواندا بگەڕێنەوە. چونکە نەدەکرا فڕۆکەی عەسکەری سۆڤیەتی بۆ ئەم مەبەستە بەکار بهێنرێ. بۆیە لە ڕێگەی دەریاوە گوێزرانەوە. یاوەرانی جارانی بارزانی، بەخۆو بە ماڵ و منداڵەوە لە مینای ئۆدیسای دەریای ڕەشەوە سواری ئەو کەشتیانە بوون کە بۆ گواستنەوەیان تەرخان کرابوون. ئاژانسی دەنگوباسی یونایتدپرێس بەمجۆرە باسی ئەو ڕووداوەی کردووە: "کەشتی کروسیا، کە ١١٠ هەزار تۆن هەڵدەگرێ، بەرەو بەسرە کەوتە ڕێ، ٨٥٥ جەنگاوەری کوردی هەڵگرتووەو لەوێندەر جنسییە عێراقییەکانیان دەدەنەوە"... بمێننەوەو لە دەزگاکانی حیزبدا کار بکەن، بەڵام زۆریان بۆ زێدو نیشتمانی خۆیان گەڕانەوە. گەڕانەوە بۆ ناوچەکانی مێرگەسور، بارزان، یان ئامێدی. ئەمانە، پاش تێکچوونی کورد لەگەڵ قاسم دا، بوون بەکۆڵەکەو بڕبڕەی پشتی بزاڤی چەکداری نوێی کورد.

بارزانی، لە نیسانی ١٩٥٩دا، مۆڵەتی دەرکردنی یەکەم ڕۆژنامەی ڕۆژانەی کوردی بە ناوی (خەبات) وەرگرت.. لە ساڵی ١٩٦٠دا مۆڵەتی ڕەسمی بۆ پارتی وەرگیرا کە بتوانێت بە ئاشکرا چالاکی و چەلەنگییەکانی خۆی ئەنجام بدات، دیارە ئەمە یەکەم جار بوو لە مێژووی پارتیدا ڕێ بدرێ بە ئاشکرا چالاکی ئەنجام بدات، چونکە پێشتر لەبەر ئەم هۆ یان ئەو هۆ مەحروم بوو لە ئازادی کاری سیاسی، هەڵبەتە ئەو گفت و بەڵێنی ئۆتۆنۆمییەی بە کورد درابوو، بە شێوەیەکی ئاسایی نەدەڕۆیی. چونکە هەر لە سەرەتادا ناکۆکی ئاشکرا لە نێوان هەردوولادا هەبوو، بە تایبەتی لەسەر ئەم مەسەلانە: دیاری کردنی سنووری ناوچە کوردنشینەکان لەگەڵ ناوچە عەرەب نشینەکاندا... ئایا کانە نەتەکانی کەرکووك و خانەقین بخرێنە سەر ناوچەی ئۆتۆنۆمی بەو حەساوە زۆربەی دانیشتوانیان کوردن؟ ڕێژەی دەرامەتی نەوت چەندی بۆ کوردستان تەرخان بکرێ تا لە هەردوو رووی ئابووری و کۆمەڵایەتییەوە گەشە بکات و لە پاشکەوتوویی ڕزگار ببێ؟ هێزی چەکداری ناوچەی ئۆتۆنۆمی تا چەند سەربەخۆ بێ و تا چەند پەیوەست بێ بە دەسەڵاتی ناوەندییەوە؟ خەڵکی عەشایەری کورد ڕێ دەدرێن چ جۆرە چەکێك و چەند چەك هەڵگرن، بە تایبەتی کە پاش شۆڕشی چواردەی تەمووز ڕادەی چەکداری زیادی کردووە؟.

٦- پترۆل، خاڵی ناکۆکی سەرەکی:

بەڵام نەوت هەر لە هەوەڵەوە تاکو ئەمڕۆ فاکتەری هەرە گرینگی مەسەلەکانی پێك هێنانەوە، سیاسەتی ڕۆژهەڵاتی ناڤین و جیهان و زلهێزەکان، هەر هەمووی بەدەوری نەوتدا

سوڕاوەتەوە. هۆی هەڵگیرسانی هەموو شەڕەکانی ناوچەکە، لە نیلەوە بیگرە تا کەنداوی فارسی لە سالانی سییەکانی ئەم سەدەیەوە یان لە پێناوی کۆنترۆڵ کردنی ناوچە پڕ نەوتەکان بووە یان لە پێناوی ڕێگە خۆش کردن بووە بۆ گەیشتن بەو کانە نەوتانە.
ئاشکرایە لە پێناوی ئەو ئامانجەدا دەیان شەڕ هەڵگیرسێنراوەو چەندین ڕژێم رووخێنراون. هەڵبەتە عێراقییەکان و کوردیش لە نزیکەوە هەستیان بەو بابەتە ستراتیژییەی نەوت کردووە، لە سەرەتاکانی ساڵی ١٩٥٨دا هێزی پیادەی دەریایی ئەمریکی لە لوبناندا دابەزی. فەرەنساو بەریتانیا پەلاماری کەناڵی سویس-یان دا. هێزی بێگانە پشتیوانی و کۆمەکی حوسەینی مەلیکی ئوردنیان کرد دژی فەلەستینییەکان هەر هەموو ئەم کارانە بۆیە ئەنجام دران تا بەرژەوەندییەکانی ڕۆژاوا لە نەوت بێتە پاراستن. تەنانەت دامەزراندن و دروستکردنی پەیمانی (سەنتۆ)ش بریتی بوو لە دامەزراندنی پشتێنەیەك لە ولاتانی سەر بە ڕۆژاوا، وەك: تورکیا، عێراق، ئێران، ئەفغانستان تا دەگاتە پاکستان.
ئەگەر ئاکامی کارەسات ئامێزی کۆماری مەهاباد نموونەیەك بێ و هێشتا لە هزرو بیرا بزرنگێتەوە، ئەوا کورد پێویستیان بەم بەڵگەیە نەبوو کە چارەنووسی نەتەوەییان بەم جۆرە پەیوەست بووە بە نەوتەوەو هەر نەوت ئەم بایەخە ستراتیژییەی بۆ ولاتەکەیان پێك هێناوە. کورد نێوی گرینگترین سەرچاوەو کانگای نەوتیان لە سروده نەتەوەییەکانیاندا تۆمار کردووە.. بارزانی و کورد سوور بوون لەسەر ئەوەی کوردیش بەشیان لە گڕی فانۆسە سیحرییەکەی عەلادین دا هەبێ و بەوە قاییل نەبن عەرەب و کۆمپانیا ڕۆژاواییەکان هەر خۆیان لەبەر ئەو گڕە سیحرییە گەرم بکەنەوە. هەڵبەتە بوونی زەخیرەی (احتیاطي) نەوت لە سێگۆشەی نێوان موسڵ و کەرکوك خانەقین دا، شتێك بوو لە هەزاران ساڵەوە زانرا بوو:" فریشتەکانی خوا دابەزینە سەر زەوی و مەشخەڵ و شولەی ئاگرەکەیان لە کوانوی ئاگردا خەفە کرد". (دانیال-٣). ئەم ئاگرەی کە نەبوخەزنەسری پاشای بابلی بەر لە ٢٥٠٠ ساڵ، جولەکەکانی پێ دەترساند، تا نهوژی هەر لە بڵێسەدایە.
باوەگوڕگوڕ، ئەو ناوەیە کە کورد لەو گڕی غازە هەڵایساوەی هەڵقولاوی نێو تاوێرەکانی باکوری کەرکوکیان ناوەو لە ساڵی ١٩٢٧ وە زێری ڕەش لە ناوجەرگەی خاکی کوردستانەوە دەردەهێنرێ. بۆ وێنە کۆمپانیای نەوتی عیراقی بەریتانی لە ساڵی ١٩٦٠دا توانی نزیکەی پەنجا ملیۆن تۆن نەوت لەو کانگایە دەربێنێ کە بایی دوو سەد ملیۆن جونەیهی سافی بوو. بەپێی هەندەك مەزەندان، بیرە نەوتەکانی کەرکوك لە ساڵانی شەست دا بە تەنێ بایی بیست ملیار مارکی ئەڵمانی بەرهەمی داوە. دیارە ئەم پارەیە بەشی ئەوە دەکات هەموو کەسێکی خەڵکی عێراق لە ژیانی نێو زنج و کەپران دەرباز بکات. کەچی وەکو هانز هاوزر-ی ڕۆژنامەنووسی ئەڵمانی کە لە ساڵی ١٩٧٥دا سەفەرێکی کوردستانی کردووەو ئاماژەی بۆ ئەم حقیقەتە کردووە: تەنیا کورد بێبەش بوون لەم سەروەت و سامانەی کە لە خاکی ئەوان دا دەردەهێنرێ. ئەندازیارێکی بەریتانی کە بە خۆی لە کۆمپانیای نەوتی عێراقدا کاری کردووە و بە چاوی خۆی ئەو ساتە مێژووییەی دیتوە کە بۆ یەکەمجار نەوت لە بیرە

نەوتەکانی باوەگوڕگوڕەوە فیچقەی کردووە.. لە وەسفی ئەو ساتانەدا دەڵێ: "کاتێ کاری هەڵکەندنمان گەییە بیری باوەگوڕگوڕ، نەوت هێندە بە تەوژم فیچقەی کرد، هەر هەموو دەزگاکانی هەڵکەندنی برد بە حەوادا. نەوت و غاز هێندە بە تەوژم بەرز بوەوە. کەوتە سەرووی هەموو بورج و ریکەکانەوە، بۆیە هەورێکی رەش و هەڵمێکی کوشندەی بەسەر کرێکارەکاندا داباراند. ئیدی نەوت بە هەموو دۆڵ و کەڵێنەکانی دەورو بەرماندا رێی کرد، خۆشبەختانە نەوتەکە گڕی نەگرت، کەچی لەگەڵ ئەوەشدا چەند کەسێك خنکان. ئەوانی دی زۆر قارەمانانە کەوتنە رزگار کردنی هاوڕێکانیان. پاشان بۆمان بە دیارکەوت کە ئەم بیرە نەوتە یەکێکە لە بیرە نەوتە هەرە مەزنەکانی هەموو جیهان.

یەکێك لەو هۆیانەی کە کوردی هاندا پشتیوانی لە شۆڕشی قاسم بکەن، ئومێدی ئەوە بوو کە پرۆسەی تالانکردنی بەردەوامی سامانی نەتەوەییان لە لایەن کومپانیاکانی رۆژاواوە بوەستێ: چونکە رژێمی تازە، رایگەیاند کە بەنیازە رووبەڕووی ئەو پرۆسەی تالانکردنە بوەستێ و سنوری بۆ دابنێ. کوردەکان زۆریان پەلە نەکرد لە داوا کردنی بەشە نەوتی خۆیاندا، چاوەنۆڕی ئەو ڕۆژە بوون کە چیتر ئەم سامانە بەرەو هەندەران نەبرێ. بە هیوا بوون کە رژێمی عێراقی بە خۆی ئەم مافە بستێنێ. بەلام راگەیاندنی خۆماڵیکردنی نەوت لە لایەن قاسمەوە، دوای سێ سالان ئەوجا دەست بە جێبەجێکرنی کرا، واتا لە کانونی یەکەمی ساڵی ١٩٦١ وە کە بڕیار بوو لەو رۆژەدا ٪٩٩ ی کانە نەوتەکان خۆماڵی بکرێن.

لە ماوەی ئەو سێ ساڵەدا، دردۆنگی کەوتە نێوان عێراق و کورد و بە ئاشکرا پەیوەندییەکانیان تێك چوو. هەر چەندە بەپێی ماددەی سێیەمی دەستوری کاتیی عێراقی: "عەرەب و کورد شەریکن لەم ولاتەدا". بەلام لە مەیدانی پراتیکیدا ئەوە بە دیارکەوت کە حوکمرانانی تازە، ئامادە نەبوون بە جدی گیروگرفتی کەمە نەتەوەییەکان لەبەر چاو بگرن.

دیار بوو (قاسم)یش وەکو فیودالەکانی بەر لە خۆی، عێراقی بە دەوڵەتێکی عەرەبی یەکگرتوو دەزانی. رژێم بە ئانقەست خۆی لە جێبەجێ کردنی بەڵێنەکانی دەدزییەوە کە قوتابخانەی کوردی بکاتەوە، بگرە لە هەندێ شوێندا پاشگەز بووەوەو بەڵێنەکانی بە تەواوەتی پشت گوێ خست.

کاتێ رژێم رایگەیاند کە بە تەمایە مەرج و باجی زێدە لەسەر چاندن و فرۆشتنی توتن دابنێ، کە بەرهەمێکی سەرەکی کوردستانی پێکدەهێنا، بارودۆخەکە هێندەی دی گرژ بوو. قاسم پەنای وەبەر ئەو شێوازە کۆنانە بردەوە کە رژێمانی حوکم لە عێراق و ئێران و تورکیادا دەرهەق بە کورد پەیڕەویان کردبوو، ئەویش بریتی بوو لە هاندانی کورد لە یەکترو تەفرەقە نانەوە لە نێوانیاندا، بۆیە قاسم کەوتە چەکدار کردنی عەشایەری زێبارو رێکانی کە لە رۆژانی کۆماری مەهابادەوە دژایەتی بارزانیان دەکرد، ئیدی قاسم کەوتە هاندانی ئەم خێلانە لە بارزانی و دژی بارزانی.

لەلایەکی دییەوە روداوەکان دەریانخست ئەو پاڵپشتانەی کە قاسم پاڵی دابوو پێوەی، پاڵپشتی زۆر لاوازن. ئەمە ئەو کاتە دەرکەوت کە (عبدالسلام عارف)ی جێگری سەرەك

وەزیران، لە ئەیلولی ساڵی ١٩٥٨دا ویستی پیلان لە قاسم بکات، ئەوە بوو پیلانەکەی سەری نەگرت و یارۆ دەستگیر کراو پلەو پایەکانی لە دەست دا.
لە ئازاری ساڵی ١٩٥٩دا هەندێ ئەفسەری (ناسری) سەر بە جەمال عەبدولناسر، ویستیان لە سەربازخانەی موسڵەوە کودەتایەکی نیزامی بەرپا بکەن، لەوە بوو بگەنە بەغدا ئەگەر قاسم فریا نەکەوتبا و بارزانی بێ لایەن نەکردباو پاشان پەنای بۆ یەکە چەکدارەکانی شیوعییەکان نەبرد بوایە بۆ سەرکوت کردن و دامرکاندنەوەی کودەتای نێوبراو، بۆیەش پەنای وەبەر یەکە چەکدارەکانی شیوعی برد، چونکە نەیدەتوانی هێزەکانی خۆی لە بەغداوە بەڕێ بکات.
بەڵام دیکتاتۆر، وەفای بۆ ئەو شیوعییانە نەبوو کە رزگاریان کرد. ئەوە بوو لێیان هەڵگەڕایەوەو سەدان کادرو ئەندامی حیزبی شیوعی دەستگیر کرد، ئەم هێرش و پەلاماری گرتن و راوەدونانە مەسیحییەکانیشی گرتەوە، کە زۆریان ناچار بوون بۆ کوردستان هەڵێن و ئەمەش وای لە قاسم کرد هێندەی دی گومان لە کورد بکات.
لەو سەردەمەدا دژایەتیکردنی کورد پتر پەرەی سەند، ئەمەش زەمینەی بۆ تەقاندنەوەی بارودۆخەکە خۆشکرد. ئەوە بوو لە ساڵانی ١٩٦١- ١٩٧٠دا شۆڕشی رزگاریخوازی کورد بەرپا بوو و هەڵایسا. زۆر ئەفسەری کورد لە سوپا دەرکران، فەرمانبەرانی کورد لە کار دەرکران، رێکخراوە پیشەییە کوردییەکان داخران و هەڵوەشێنرانەوە. رۆژنامەو گۆڤارە کوردییەکان قەدەغە کران... رۆژنامەی (خەبات)ی ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان لە وتارێکیدا لە ئازاری ١٩٦٠دا حکومەتی بەوە تاوانبار کردووە کە مادەی سێیەمی دەستووری کاتی، کە باسی شەریکایەتی و برایەتی عەرەب و کورد لە حوکمڕانی عێراقدا دەکات، نەک خۆ سەپاندنی ئەمیان بەسەر ئەویانا، پشتگوێ دەخات... ئەوە بوو (خەبات)یش هاتە داخستن و ژمارەیەکی زۆر لە سیاسەتوانانی چەلەنگ و چالاک دەستگیر کران.

٧-قاسم، داواو گازی کوردان پشتگوێ دەخات:

لە هاوینی هەمان ساڵدا، شاندێکی کوردی ویستی قاسم ببینێ، قاسم جواوی لێ گێڕانەوە کە مانگێکی دی چاوەنۆڕ بکەن، کەچی دوای مانگەکەش هەر نەیدیتن و تەنها ئەوەندە رێ بە شاندی نێوبراو درا کە یاداشتنامەیەك بۆ قاسم بنووسن، یادداشتنامەکە، بڕیارەکانی پارتی دیموکراتی کوردستانی سەبارەت بە ئۆتۆنۆمی کورد، لە چوار چێوەی کۆماری عێراقی تێدا بوو. خاڵی گرینگی نێو یادداشتنامەکە بریتی بوو لەم خاڵانە کە لە هەموو هەوڵەکانی دواتریش دا دووبارە بوونەتەوە:

١- زمانی کوردی، لە پاڵ زمانی عەرەبیدا، دەبێت بە زمانی رەسمی و پەسند لە ناوچەکانی ئۆتۆنۆمی دا.

٢- پۆلیس و سوپا له ناوچەی ئۆتۆنۆمی دا دەبێ کورد بن و زمانی کوردی زمانی قسه کردن و کاروباری رەسمی دەبێت.

٣- ئەنجوومەنی جێبەجێ کردنی ناوچەی ئۆتۆنۆمی خۆی بەرپرسیار دەبێت له هەموو کاروبارێکی پەروەردەو فێرکردن و رۆژنامەوانی و راگەیاندن و تەندروستی و کارگێڕی ناوچەیی.

٤- سیاسەتی دەرەوە و بەرگری و ئابووری و دارایی کاری دەسەلاتی ناوەندی دەبێت، بەمەرجێ کورد بەشی خۆی له هەموو مەلبەندە سەرکردایەتییەکانی دەسەلاتی ناوەندیدا هەبێ، هەر له جێگری سەر کۆمارەوە بیگرە تا دەگاتە وەزیرەکان و یاریدەدەرانی وەزیرەکان.

قاسم، وەلامی ئەم داوایانەی نەدایەوە. بارزانی یەکەم کەس بوو هەستیکرد قاسم، ئەو پیاوەی لە سەرەتادا زۆری بە بالادا هەلگوترا، نایەوێ ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستان دابین بکات و ناشیەوێ دیموکراتیەت بۆ عێراق بگێڕێتەوە یان کار بۆ وەدیهاتنی یەکێتی عەرەبی بکات. بارزانی هەستی کرد کە هەموو خەمێکی قاسم ئەوەیە شوێنەکەی خۆی بپارێزێ و لە لوتکەی دەسەلاتدا بمێنێتەوە بەوەی هێزە سیاسی و نەتەوەیی و ئاینییەکان لێکدی تیژ بکات و هان بدات و بەگژ یەکیاندا بکات.

له پایزی سالی ١٩٦٠دا بارزانی و قاسم بە یەکجارەکی لێکدی جودا بوونەوە، لە کاتێکدا بارزانی بە سەردانێکی ئیعلامی چوو بووە مۆسکۆ، قاسم بەوە تاوانباری کرد کە کرێگرتەی پەیمانی سەنتۆیە. لەو کاتەدا کە قاسم ئەو تۆمەتانەی دەدایە پال بارزانی، بارزانی لە تەنیشت نیکیتا خرۆشۆف و سەرانی تری سۆڤیەتی دا لە سەرتریبونی شەرەف وەستا بوو و دەیڕوانییە مەیدانی سوور و لەگەل ئەواندا تەمەشای ئەو نمایشە سوپاییەی دەکرد کە بەسەر رێگەی بەفر گرتوودا و بە بۆنەی یادی شۆڕشی ئۆکتۆبەرەوە رێیان دەکرد.

هەر چەندە ئەم سەردانەی بارزانی دەنگدانەوەیەکی باشی بوو و لە بواری راگەیاندن دا سەرکەوتنی بە دەستهێنا، بەلام بارزانی لە مۆسکۆ گەڕایەوە بێ ئەوەی سەرکەوتنێکی عەمەلی ئەوتۆ بەدەست بێنێ، هەروەها نەیتوانی چ گفت و بەلێنێك لە سۆڤیەت وەربگرێ کە یارمەتی بدەن. بارزانی، فەرمانی دا ژمارەیەك لە جەنگاوەرانی گوێڕایەلی خۆی لە بارزانەوە بێن بۆ بەغدا تا پاسەوانی مالەکەی و بارەگای حیزب بکەن‌و خۆی و بارەگاکە بپارێزن. وا دیارە ئەم کارە پاکانەی خۆی هەبوو، لە مانگی کانونی یەکەمدا کرێکارانی عەرەب، بە فیتی حکومەت لە بەردەم مالی بارزانی و بارەگای پارتدا کەوتنە خۆ پیشاندان وهوراکێشان دژی کوردو داواکردنی یەکێتی ی عەرەب.

کاتێ خۆپیشاندەران ویستیان پەلاماری خانووەکە بدەن، کێشکچییەکانی بارزانی تەقەیان لێکردن و چەندین کەسیان لێکوشتن و بریندار کردن، بەمەش دوا پردی کاری هاوبەشی نێوان کورد و عێراق لە سایەی حوکمڕانی قاسم دا رووخا.

ئا بەمجۆرە ئەو زندە خەونە خۆش خۆشانەی کە لە ساڵی ۱۹٥۸ـەوە دەستیپێکرد، پوچەڵ بووەوە. پاش بەسەر چوونی وەرزی (بەهاری کوردی- عێراق) پایزێکی تاری جێیگرتەوە، بارزانی دەیزانی ماوەیەکی ساردو سڕی سەهۆڵبەندانی پڕ لە کێشەی تفت و تاڵ لەسەر دەسەڵات، ئەم قۆناغەی خەباتی گەلەکەی دەگرێتەوە و ئەم قۆناغە دەپێچێتەوە. بۆیە لە مانگی کانونی دووەمی ساڵی ۱۹٦۱دا ماڵەکەی لە بەغدا بە جێهێشت، دەستبەرداری ئەو هەموو خۆشگوزەرانییە بوو کە حکومەت لە بەغدا بۆی دابین کردبوو، دەست بەرداری ماڵی زۆر و ئۆتۆمبیلەکەی وەسی و موچەی مانگانەی مۆڵ بوون و گەڕایەوە بۆ شاخ.

فەسڵی دەیەم

"... لە نەزانانەوە فێر بووم ..."

١-جەنگی ئەهلی عێراقی – کوردی تا ساڵی ١٩٧٠:

"هەواڵێك لە بەغدادا دەگوترێتەوەو دەماو دەم دەکات کە گوایە هێزی ئاسمانی عێراقی ساڵی پار پتر لە سەد گوندی کوردی لەگەڵ عاردیدا تەخت کردووە کە تەنیا ژن و منداڵیان تێدا بووە، چونکە هەموو پیاوەکان دابوویانە شاخ. لە بەغدا یا کەس باوەڕ ناکات سوپای عێراقی بتوانێت بەسەر جەنگاوەرانی کوردا سەر بکەوێت با ژمارەشیان کەم بێت. چونکە سوپای عێراق، یەکەی جەوەڵی لێهاتووی نییە. ئەوانیش کە شارەزاییان لە شەڕی شاخ دا هەیە هەموو کوردن. لە کاتێکدا حاڵی حازر پێکدادانی تازە لە نزیکی شاری سلێمانیدا دەستپێکردووە، دەرفەتی سەرکەوتنێکی ئەوتۆ لە گۆڕێ نییە کە شایەنی باس بێت. لەلایەکی دییەوە ئەم کارە سوپاییانە سەرکێشی و قومارێکی گەورەیە بۆ خودی قاسم، چونکە ناچار بووە ئەو یەکە سوپاییانە بنێرێت بۆ شەڕگەکان کە لە بنەڕەت دا بۆ پاراستنی پایتەخت و کۆنترۆڵی کاروبارەکانی پایتەخت تەرخان کرا بوون".

ڕۆژنامەنووسی ئەڵمانی دیار (گیزل هیرفرزنگ)ی سەر نووسەری گۆڤاری (مەسیحییەکان و جیهان) لە ساڵی ١٩٦٢دا بەو ڕستانەی سەرێ پوختەی ئەو وێنانەی بەرجەستە کرد کە خەریك بوو لە ڕۆژاوادا دەربارەی (کوردستانی هۆڤی) و ئەو جەنگی ڕزگاریخوازییەی کە خەڵکە کوردەکەی هەڵیان گیرساند بوو، دروست دەبوو.

ئەم شۆڕشەی کە بە گەورەترین شۆڕشی مێژووی گەلی کورد دەژمێردرێ، لە سەرەتادا بە شێوەیەك دەستی پێکرد لە تۆ وایە تەنیا هەندێ ڕووداوی پەراگەندەیەو لە ئەنجامی ناکۆکی و پێکدادانی ناوخۆیی کوردانەوە دروست بووە. بارزانی، لە سەرەتای پایزی ساڵی ١٩٦٠دا توانی بە کەمتر لە ٥٠٠ جەنگاوەر زۆربەی هەرە زۆری ناوچەی باکوور، لەو خێڵانە پاك بکاتەوە کە چەکیان لە حکومەت وەرگرتبوو بۆ دژایەتی بارزانی و پارتی دیموکراتی کوردستان. ئیدی ئەوە بوو ناوێکی ناشیرین و حەیابەرە لەو ئاغاوات و شێخ و پیاوانەیان نرا کە قاییل بوون حکومەت بە ئارەزووی خۆی جلەویان بکات، وەکو چۆن ئەمە حاڵیان بوو لە سییەکانو چلەکاندا. ئەم ناوەش کە پڕ بە پێستیان بوو بریتی بوو لە جاشی شەست و یەك– ١٩٦١. ئەم ناوە تاکو ڕۆژگاری ئەمڕۆش لە سەرانسەری کوردستاندا باوەو بە هەموو کوردانە دەگوترێ کە هاوکاری حکومەتە دوژمنەکان دەکەن و چەك دژی شۆڕشگێڕانی کورد هەڵدەگرن. کە بارزانی توانی جاشەکان ڕاو بنێ و بە تەواوەتی تەنگیان پێ هەڵچنێ، زۆربەی لاوانی ئەو خێڵانە وازیان لە جاشایەتی حکومەت هێناو گەڕانەوە بۆ کوردستانو پەیوەندییان بە هێزی پێشمەرگەی بارزانییەوە کرد.

بارزانی بەوپەڕی تواناو عەزمی بەتینەوە لە ماوەی چەند مانگی پاشتردا کەوتە قایمکردنی سەنگەرەکانی و بیناکردنی بنکەیەکی ماددی و بە شەری ئەوتۆ کە بتوانێت خۆی لە بەردەم هێرشی ئایندەی هێزی چەکداری نیزامی و سوپایی و پۆلیس و دەرەك رابگرێ. بارزانی، توانی تا هەیڤی ت١، رووبەرێکی هەشت هەزار کیلۆمەتری چوار گۆشە لە ناوچە شاخاوییە سەختەکانی نزیکی سنووری ئێران رزگار بکات و عەماری ئازووقە و ئۆردوگای مەشقی سەربازی و بارەگای سەرەکی شۆڕشی سەرانسەری سنووری عێراق لەگەڵ ئێراندا کەوتنە دەست هێزەکانی بارزانی و سنووری عێراق- ئێرانیان لێ پاککرایەوە، تا رێگە خۆش ببێ کە لە ئایندەدا کەلوپەلی پێویست لەو دیوەوە بگاتە شۆڕشگێڕان.

ژمارەی چەکدارانی بارزانی، بە مەزەندەی سوپا سالاری ئەو وەختی ئێران، لە کۆتایی ساڵی ١٩٦٠دا گەییە نزیکەی حەوت هەزار جەنگاوەر، بارزانی، توانی بە هۆی ئەم هێزەوە زۆر ناوچەی گرینگی ستراتیژی لە شاخ و دۆڵ و گوزەرو پردو مەخفەری سنووری بگرێ. پۆلیسی مەخفەرەکانی سەر سنوورو سەربازی سەربازخانە بچوکەکانی نێو دۆڵ و شاخە دوورە دەستەکان، هەموو چەك کران. بارزانی، ئەمجارەش، وەکو ساڵی ١٩٥٤، رێی بە سەربازو پۆلیسە چەککراوەکان دا بگەڕێنەوە بۆ ماڵی خۆیان.

بەرانبەر بەم رەوش و بارودۆخە، حکومەتی بەغدا هەمان ئەو هەڵەیەی دووبارە کردەوە کە حکومەتی تورکیا بەر لە سەد ساڵێك بەرانبەر بە یەکێك لە شۆڕشەکانی کوردکرد بووی. هیلموت فون مولتکە، کە ئەو سەردەمانە راوێژکاری نیزامی عوسمانییەکان بوو، لە کتێبێکی دا بە نێوی (چەند نامەیەك لە تورکیاوە) باسی ئەو بابەتەی کردووەو گێڕاوێتییەوە کە چۆن لە ساڵانی ١٨٣٨ و ١٨٣٩دا هێزێك لە سەربازانی ئیجباری کورد رەوانەی سوریا دەکرێت بۆ دامرکاندنەوەی ئەو پەشێوییەی لەوێندەر بەرپا دەبێت. جا نووسیویەتی و دەڵێ: "ئەو کوردانەی کە پتر لە نیوەی هێزەکەمانیان پێك دێنا لە راستیدا دژمنی یەکەممان بوون. کەوتنە تەقە کردن لە ئەفسەرو سەربازە نا کوردەکان، زۆربەی دەروو و پیادەڕێیە شاخاوییەکانیان لێگرتین. زیاد لە جارێك هەوڵیاندا خودی حافز پاشای فەرماندەی گشتی هێزەکە لە پەناوە بکوژن. هەندێکی تریان چەکەکانیان فڕێ داو جلە سەربازییەکانیان دڕاندو بەدەم گۆرانییەوە و بە خۆشحاڵییەوە بۆ گوندەکانی خۆیان گەڕانەوە".

زۆر زەحمەتە فەرماندەو سەرکردە سوپاییەکانی عێراق، کتێبەکەی ئەم راوێژکارە شارەزایەیان دیتبێ، چونکە ئەوە بوو رژێمی عێراق لە ئەیلولی ١٩٦١دا چوار کەتیبەی سوپایی بۆ سەر پێشمەرگەکانی بارزانی نارد، زۆربەی هەرە زۆری ئەم قوەتە لەو کوردانە بوون کە بە ئیجباری گیرا بوون بە سەرباز، بۆیە لەگەڵ یەکەم تەقەدا بە چەك و جل و بەرگەکانیانەوە پەیوەندییان بە هێزی پێشمەرگەوە کردو پاشان هەزاران سەربازی کوردی عێراقی دیکەش هەمان رێچکەی ئەوانیان گرتەبەر.

٢-١٩٦١: سەرەتای شۆڕشی کورد:

گەلێك لە کوردەکان و ژمارەیەك لە چاودێران، کە رەوتی رووداوەکانیان دەبینی، هەستیان دەکرد ئەم شۆڕشە تازەیە هەوێنی رێبازێکی تازەی لە هەناوی خۆیدا هەڵگرتووە کە راپەڕین و بزاڤ و شۆڕشەکانی پێشوی کورد بە خۆیەوەی نەبینی بوو. ئەمەش وایدەکرد کە لە شۆڕشەکانی پێشوو جیاواز بێت. کورد ئەمجارەیان تەنیا، مۆلتکە گوتەنی (بە زگماك جەنگاوەر) نەبوون، بەڵکو ئەمجارەیان دیار بوو کە بۆ ئامانجێکی دیاریکراو دەخەبتێن. بۆ یەکەمین جار رۆشنبیرانی شارو پیاوانی عەشایرەی جەنگاوەر، سوسیالیستانی داواکاری ریفۆرمی زەوی و خەڵکانی رەوەند لە یەك بەرەدا کۆبوونەوەو لە پێناوی دیاریکردنی چارەنووس و جۆری ژیانیاندا دەجەنگین، هەرچەندە ئەمە دوای هەوڵێکی زۆر و چەندین نسکۆ هاتبووە دی. ئەمە جگە لەوەی کە شۆڕشی تازە هەر لە سەرەتای سەرهەڵدانییەوە گەلێك مەوداو رەهەندی سیاسی روون و لایەنی سوپایی و جەنگاوەری لە خۆ گرتبوو.

حەسەن ئەرفەعی ئەفسەرو مێژوونووسی ئێرانی دەربارەی ئەم خاڵە دەڵێ: "هەلومەرج و زرووف ئەمجارە یەکجار جیاواز بوو، حکومەتی عێراقی پشتیوانی ئینگلیزی لەگەڵ نەبوو. هەر خۆی رووبەڕووی کوردەکان بوو بووەوە. گۆڕانێکی ریشەیی لە هۆشیاری نەتەوەیی و سیاسی کوردەکاندا روویدا. رۆڵەی گەلێك لەو خێڵانەی کە تا ئەو کاتانە لەگەڵ حکومەتدا بوون، پەیوەندییان بە هێزی پێشمەرگەوە کرد. ئەمە جگە لە پەیوەندی کردنی ژمارەیەکی زۆر لە سەربازو ئەفسەری کوردی ناو سوپای عێراقی، بە شۆڕشەوە. ئەو رادێویانەش کە لە دیمەشق و قاهیرەوە بە زمانی کوردی بەرنامەیان پەخش و بڵاو دەکردەوە، پشتیوانیان لە کورد دەکردو ورەیان بەرز دەکردنەوەو ئەوەیان دەسەلماند کە شەڕی ئەمجارە شەڕی نێوان خێڵە کوردەکان نییە، بەڵکو خەباتێکە ئایندەیان دیاری دەکات و رزگار بوونیان لە کۆت و زنجیری عێراق، بەندە بەو شۆڕشەوە".

قاسم، بۆ پەرچدانەوەی ئەم شێوازە تازەیەی شەڕی ئەمجارەی کورد، پەنای بردە بەر هەمان شێواز کە زۆر حوکمڕانی تری رۆژهەڵاتی ناڤین بۆ (چارەسەری) گیروگرفتەکانیان لەگەڵ کەمە نەتەوەییەکان و گروپە نەژادییەکان بە کاریان هێنا بوو: ئەوە بوو فەرمانی بە هێزی ئاسمانی دا کە یەکەمجار ناوچەی بارزان بۆردومان بکات و ئەوجا هەموو ناوچەکانی تری ژێر دەسەڵاتی پارتی بۆردومان بکات. کەچی لەگەڵ ئەوەشدا هێزی حکومەت هەر لە پاشەکشەدا بوو، خۆ فەرماندە سوپاییەکانی ئەگەر بە قافڵەو بە پشتیوانی تانك، هەموو پیداویستییە لوجستییەکانیان پێنەگەیەنرایە، نەیاندەتوانی لەو شوێنەکەمانەشدا وەمێنن کە لە ژێر کۆنترۆڵی خۆیاندا بوو. ئیدی فڕۆکەکانی قاسم، بەو دە فڕۆکە نەفاسەیەشەوە کە لە ناو هەموو سوپاکانی رۆژهەڵاتی ناڤیندا، تەنها سوپای عێراقی هەیبوون، کەوتنە پەلاماردانی گوندەکان و پاوان و هۆبەی خێڵە رەوەندەکان و تەنانەت شارۆچکەکانیش.

ئەم بۆردومانانە بوونە مایەی کوشتنی ژمارەیەکی زۆر لە ژن و منداڵ و خەڵکی بێ تاوانی مەدەنی بێ ئەوەی چ پەیوەندییەکیان لەگەڵ شۆڕش و بزاڤی چەکداریدا هەبێ. بەڵام ئەمە

ورەی کوردی نەڕوخاند و نەترەیان بەرنەدا، کەوتنە گواستنەوەی ماڵ و بنکەکانیان بۆ نێو دۆڵە قوڵ و پڕ پێچ و پەناکان. یەکجار وریایانە و شارەزایان ئەو لوتکەو قەد پاڵە نسێیانەیان بەکار دەهێنا کە فڕۆکە نەیاندەتوانی کەشفیان بکات و هاتوچۆیان بدێنێ.
فڕۆکەوانێکی عێراقی باری سەرنجی خۆی دەربارەی ئەو گیروگرفتانەی کە رووبەڕووی خۆی و هاوڕێکانی دەبوەوە، بەمجۆرە دەربڕیوە: "چالاکی هێزی ئاسمانی زۆر سنووردار بوو، لەرووی ستراتیژییەوە لە نرخی نەبووانددا بوو، چونکە لوتکە قۆچەکان و دۆڵ و زەنویرە تەنگەکان بواریان نەدەدا فڕۆکەکانمان بە نزمی بفڕن و کاری خۆ بکەن کە تەنیا لەو رێگەیەوە دەیانتوانی دەست بوەشێنن". هەر چەندە هەموو ئەمانە فاکتەری یاریدەدەر بوون بۆ کورد و بەر هەڵست و کۆسپ بوون بۆ کاری هێزی نیزامی عێراقی، ئەوجاش زیانی کورد گەلەك بوو، بە تایبەتی لەنێو بردنی ران و گاگەل و مالأت کە بنەمایەکی بنەڕەتی بژێوی و ژیانیانی پێك دەهێنا. ئەمە جگە لە سوتاندنی مەزراو پاوان و پوش، هەر هەموو ئەمانە گیروگرفتی گەورەیان بۆ کورد دەنایەوە.
سەرەڕای هەموو ئەم گیروگرفتانەی کە حکومەت بۆ شۆڕشگێڕانی کوردی چێدەکرد، ئەوجاش نەیدەتوانی شۆڕشەکەیان سەرکوت بکات و لە نێوی بەرێت یان رایبگرێت. بەڵکو بە پێچەوانەوە ئەم هێرشە توندو تیژانەی حکومەت بووە مایەی نزیکبوونەوەی ئاشکرای رەوت و رێبازە کوردییە جیاجیاکان لێکدی و زیاد بوونی چالاکی هاوبەشیان، تەنانەت تەیارێکی چەپی پارتی دیموکراتی کوردستان کە لە دوای دەرچوونی بارزانی، لە بەغدا مابووەوە بە ناوی ئەوەی گوایە هاوئاهەنگی لەگەڵ باقی رێکخراوە چەپەکان، بە حیزبی شیوعی عێراقیشەوە دەکات، تەنانەت ئەم تەیارەش بارەگای لێکناو لێبڕا پەیوەندی بە شۆڕشەوە بکات. بەمەش هەموو دەزگا حیزبییەکە هاتە شاخ.
ئەم دووا گۆڕانکارییە، یارمەتی شۆڕشگێڕەکانی دا کە لە رووی رێکخستنەوە خۆیان بە هێز بکەن، کە تا ئەو کاتە لەو رووەوە لاواز بوون، ئەوە بوو کادران و ئەندامانی لێهاتووی پارت تەرخان کران بۆ کاری حیزب و کەوتنە بەهێز کردنی لایەنی سیاسی مەسەلەکە، کە ئەویش تا ئەو کاتە بێ خودان و پشتگوێ خراو بوو، ئەوە بوو کادران و ئەندامانی حیزبی روویان کردە ناوچە دوورە دەستەکان تا هوشیاری سیاسی لە نێو جەماوەری جووتیاراندا بڵاوبکەنەوە. هەر لەو کاتانەوە دیار بوو کە جۆرە دابەشکردنێکی کار لە نێو شۆڕشدا هەیە: لەو دەمانەدا کە دەزگای حیزبی، کە بارزانی سەرۆکی بێ هەڤرکی بوو، خۆی بۆ چەلەنگی و چالاکی سیاسی تەرخان کردبوو، بارزانی هەموو هەوڵ و کۆشش وکاتی خۆی بۆ پرۆسەی بنیاتنانی سوپای شۆڕش تەرخان کرد.

٣-سوپایەکی شۆڕشگێڕ لە جەنگاوەرانی شەڕی پارتیزانی:

وەکو چۆن هوشیاری سیاسی لە لای کوردی عێراق پەرەی سەند، لە بواری جەنگاوەریشدا پەرەسەندنی دیار روویدا. بۆ یەکەمجار لە مێژووی خەباتی چەکداری کوردا هێماو نیشانەکانی لە دایکبوونی سوپایەکی شۆڕشگێڕ لە ئاسۆوە دەرکەوت. کورد جاران پشتیان بە جەنگاوەرانی هەمە جۆری خێڵەکان دەبەست و هەر بەو شێوەیەش لە سەدەکانی رابردوودا شەڕی ئێران و عوسمانییەکانیان کردبوو. ئەو شێوەیەش بریتی بوو لەوەی کە ناو بەناو داوا لە خێڵەکان دەکرا بەشداری لە کردەی سوپایی دا بکەن، جا ئەوانیش پاش ئەوەی کارەکانیان ئەنجامدەدا دەگەڕانەوە بۆ گوندو شوێنی خۆیان و درێژەیان بە ژیانی مەدەنی ئاسایی خۆیان دەدا، وەك مەڕو مالأت بە خێوکردن و کشتوکاڵ کردن، چەکەکانیان، لە دەرێی گوند، یان لە ئەشکەوتە دوورە دەستەکاندا دەشاردەوە تا حکومەتی عێراقی نەتوانێ بیاندۆزێتەوەو دەستیان بە سەردا بگرێ و خاوەنەکانیان بە ناوی یاریدەدانی شۆڕشگێڕانەوە دەستگیر بکات.

هەڵبەتە ئەم سیستەمە، زۆر لایەنی خراوی هەبوو، لە پێش هەموویانەوە ئەوە بوو کە پیاوانی خێڵەکان گوێڕایەڵی سیستەمێکی یەکگرتووی ورد نەبوون، کۆنترۆڵکردن و ئاراستەکردنیان زەحمەت بوو. هەروەها زەحمەت بوو لە هەموو کاتێکی پێویست دا بانگ بکرێن بۆ چەك هەڵگرتن، چونکە هەندێکیان خەڵکانی سەر بە خێڵی کۆچەر بوون یان لەو کاتە پێویستانەدا سەرقاڵی کاری جووتیاری و وەرزێری خۆیان دەبوون و نەیاندەپەرژا، بەڵام ئەزموون و تەجرەبەی مەیدانی بارزانی و کارکردنی لە لەشکری نیزامی کۆماری مەهاباد گەیاندنییە قەناعەتێك، کە دام و دەزگاکانی پارتیش هەمان قەناعەتیان هەبوو، کە پێویستە هێزێکی سوپایی دایمی هەبێ و لە رووی سیاسییەوە ئامادەو پەروەردە بکرێت. راو بۆچوونی هەردووکلا لەو خاڵەدا یەکیانگرتەوە کە قۆناغی ئێستا وا دەخوازێ لەشکرێکی نیمچە نیزامی (عەسکەری) لە هێزی پێشمەرگە پێك بهێنرێ کە بتوانێ ئەرکە مێژووییەکان لە ئەستۆ بگرێ.

هەر چەندە هێڵی جەبهەش لەم شۆڕشەدا هێڵێکی نەچەسپاوو ناجێگیر بوو، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا پێویست بوو چەند پێگەو سەنگەرێکی پشتەوەو رێگاوبان و پرد بپارێزرێن و تەنیا پشت بە گرتنی شوێنانی کاتی نەبەسترێ، بەڵکو ئەو شوێنانە بخرێنە ژێر رکێفی تەواوەتی و بەردەوامی شۆڕش یان هیچ نەبێ بۆ ماوەیەکی زۆر لە بن دەستی شۆڕش دا بمێنێتەوە.

سروشتی جوگرافی کوردستان کە پڕە لە دۆڵ و شوێنی شاخاوی و سەخت و عاسی و قایم، رێی لەشکرێکی نیمچە نیزامی دەدا کە لە شێوەی شەڕی پارتیزانی دا چالاکی خۆیان ئەنجام بدەن و لە ناوچە رزگار کراوو نیمچە رزگارکراوەکانەوە دەرچن و پەلاماری هێزو سەنگەرو پێگەکانی دژمن بدەن و پاشان بگەڕێنەوە بۆ شوێنە سەخت و قایمەکانی خۆیان تا لە وێندەر وەحەسێن و خۆ بۆ کاری نیزامی و هێرشی تازە ساز بدەن.

لە ساڵی ١٩٦٢ەوە ئیدی (لەشکری شۆڕشی کوردستان) دامەزرا. سەربازانی ئەم لەشکرە پێیان دەگوترا پێشمەرگە. ئەفسەرەکان پێیان دەگوترا سەرمەرگە. بڕیاردرا لەشکری نێوبراو یەك جۆرە جل و بەرگی هەبێ کە بریتی بوو لە جلی کوردی خاکی و قەمسەڵەو شاشکی کوردی. پێکهاتەی ئەم لەشکرە بەمجۆرە بوو: دەستە، پەل، لق= ١٠٠ جەنگاوەر، بەتالیۆن= ٣٠٠- ٤٠٠ جەنگاوەر، فەرماندەو مەسوولی ناوچەکان و هێزەکانیش دیاریکرا. هێز بریتی بوو لە ٢,٠٠٠-٥,٠٠٠ جەنگاوەر... هەر هێزێك بە ناوی ئەو ناوچەیە یان شارۆچکەیەوە نێو دەنرا کە لە سنووری دا بوو. ئەم هێزە لە سەری بوو پێشمەرگەکانی بجوڵێنێ و مەشقیان دابدات و هاوئاهەنگی دەگەڵ جەنگاوەرانی خێڵەکاندا بکات.

چەکی پێشممەرگە هەمە جۆر بوو: سەرچاوەی چەکیان، هەموو دەوڵەتانی دنیا بوون، بە تایبەتی ئەو دەوڵەتانەی خاوەنی پیشەسازی سوپایی بوون. مەحاڵ بوو بە چەکی شانی پێشمەرگەدا بزانرێ کە چ دەوڵەتێك چەك بە کورد دەدات. چەکی هەمە جۆریان لە شان بوو، بەریتانی، بەلجیکی، ئەمریکی، روسی، تفەنگی ئەڵمانیی مونتاژ کراوی ئێران، ماوزەڕی تورکی، رەشاش و دەمانچەی (بڕێن) و (ستێت) و چەند بازۆکایەکیان-یش پێ بوو کە هەندێ ژێدەر دەبێژن گوایە کورد لە کۆمەڵەی (دەستی رەش)یان کڕیوە. هەروەها هەندێ نارنجۆکی دەستی و مینی دژە تانکی دەستکردی خۆماڵییان هەبوو، هەندێ هاوەنی جەوەڵی کە لە هێزەکانی عێراقیان گرتبوو. هەندێ دەستەو مەفرەزەش لەو چەکانەیان پێ بوو کە کاتی خۆی بارزانییەکان لە دوای روخانی کۆماری مەهاباد و گەڕانەوەیان لە ساڵی ١٩٤٧ لە ئێران. لەگەڵ خۆدا هێنا بوویان.

بەڵام سەرچاوەی هەرە سەرەکی چەکی لەشکری کوردستان خودی سوپای عێراق بوو. (عەبدوڵڵا پشدەری) کە یەکێك بوو لە ئامیر هێزەکان بۆی گێڕامەوە: "دەچووینە لایان بە پێی پێویستی خۆمان چەك و تەقەمەنیمان لێوەردەگرتن. هەروەها ئەو خەڵکانەی کە لە ناو سوپای عێراقییەوە هەڵدەهاتن و پەیوەندییان بە ئێمەوە دەکرد، هەرچییەکیان لە چەك و تەقەمەنی و شتی دی بەردەست بکەوتایە لەگەڵ خۆدا دەیانهێنا. ئەمەش بۆ خۆی چەکێکی زۆری بۆ دابین دەکرین". بەپێی مەزەندەو تەقدیری ئەو چاودێرە سوپاییانەی کە چاودێری ئەم بزاڤە کوردییەیان کردووە، ژمارەی ئەو سەربازو پۆلیسانەی کە پەیوەندییان بە شۆڕشەوە کردووە تا ساڵی ١٩٦٢ گەییوەتە پتر لە (٣) هەزار کەس. هێزەکانی بارزانی، کە ژمارەیان ١٠ — ٢٠ هەزار کەسێك دەبوو، توانیان بە هاوکاری جەنگاوەرانی خێڵە کوردەکان، لە کۆتایی ساڵی ١٩٦٢دا دەسەڵات بەسەر بەشی هەرە زۆری کوردستانی عێراقدا بگرن و رۆژنامەوانانی بێگانەیان دەعوەت کرد تا سەردانی ناوچە رزگارکراوەکان بکەن و رووداوو دەنگوباسان تۆمار بکەن... هەروەها رێکخراوی خاچی سووری نێو دەوڵەتیش داوای کرد رێی بدرێ چەند یەکەیەك بنێرێ بۆ ناوچەکە تا یارمەتی خەڵکی مەدەنی و قوربانیانی کاری تیرۆری هێزی ئاسمانی عێراقی بدەن. بەڵام حکومەتی عێراقی زۆر بە توندی ئەو داوایەی رەتکردەوەو قاییل نەبوو کە خاچی سوور چ یەکەیەك بۆ ئەوێندەر بنێرێ.

شایەت عەیانێکی ئێرانی، کە لەو سەروبەندەدا لە ناوچەکە بووە، بە تەوسەوە بەم جۆرە باسی وەزع و حاڵی هێزی عێراقی کردووە: "دەزگا رەسمییەکانی راگەیاندنی عێراقی، هەر کاتێ قافڵەیەکی زرێپۆش و تانکی عێراقی بیتوانیایە بگاتە یەکەیەکی عێراقی گەمارۆدراو لە لایەن پێشمەرگەوە یان یەکەیەکی جێگر لەو ناوچانەی کە لە ژێر دەسەڵاتی پێشمەرگەدا بوون، ئیدی دەیکرد بە رۆژی خۆی و ئەمەی وەکو سەرکەوتنی سوپایی گەورە بڵاودەکردەوە و ئیدی ئەم جۆرە جمو جۆڵە وا دەردەخرا کە سەرکەوتنی گەورەیە بەسەر هێزی یاخی بوواندا.
بەڵام شۆڕشگێڕان، هەموو شاخ و بەرزاییەکانی دەوروبەری ئەم یەکانەیان دەگرت و هەموو رێیەکیان لێدەگرت. جا ئەو هێزە عێراقییانەی بە هەزار شەڕەشەق و بە خەسارەتی زۆرەوە دەگەیینە ئەو شوێنانە، کاتێکیان بە خۆ دەزانی چوار دەوریان گیراوەو هەڕەشەی نەمانیان لەسەرەو ناتوانن پەل ببزێون. لە ئەنجامدا چ چارێکیان نەدەما تەنیا ئەوە نەبێ لە شوێنی خۆدا سەنگەر لێبدەن و خۆیان قایم بکەن و چاوەنۆڕ بن بە فڕۆکە ئازووقەو خواردەمەنی و پێداویستییەکانی تریان بۆ بخرێتە خوارەوە. یان رێگەی پاشەکشە بگرنە بەرو زەرەرو زیانێکی زۆری گیانی و مادیی قەبوڵ بکەن و ناوچەکە بۆ کوردەکان بەجێ بهێڵن و بگەڕێنەوە بۆ ئەو بنکانەی کە لێوەی هاتبوون".
دیارە ئەم کردەی پاشەکشەیە، بۆ سوپای عیراقی کە شارەزایی لێی نەبوو، قورسترین کردەی سوپایی بوو، زۆر جار هێزێکی پشتیوان دەنێردرا بۆ یارمەتی ئەو یەکانە تا بە سەلامەتی پاشەکشە بکەن. هەنگێنێ شۆڕشگێڕانی کورد پەلەماری ئەو هێزی پشتیوانەشیان دەداو بەمەرەدی یەکەکانی تریان دەبردن.. هەڵبەتە سوپای عێراقی زەرەرێکی یەکجار گەورەی لەم کردارە سوپاییە بێ ئاکامانە کرد. ژمارەی کوژراوانی سوپای عێراقی لە ساڵی ۱۹٦۱ دا گەییە پتر لە سێ هەزار کەس، وەکو ئامارژەمان بۆ کرد سێ هەزار کەسی تریش پەیوەندیان بە هێزی پێشمەرگەوە کرد.

٤-ئێمە گەلی ئایندەین:

حەقیقەتێك لە گۆڕێ بوو کە ڕۆژ بە رۆژ پتر روون دەبوەوە تا وایلێهات لە لای هەمووان هەمان مەعناوی پەیدا کرد، ئەویش ئەوە بوو کە هیچ یەکێك لەم دوولایەنە ناکۆکە نەیدەتوانی بەبێ کۆمەکی دەرەکی بەسەر لایەکەی دیدا سەر بکەوێ. بەڵام زلهێزەکان وێرای ئەوەی کە بەم حەقیقەتەیان دەزانی. ئەوجاش نەیاندەویست خۆ لەم کێشەو ئاستەنگە هەڵقورتێنن، بە تایبەتی کە هێشتا چ ئاسۆ و مەودایەکی روونی دیار نەبوو. یەکێتیی سۆڤیەت کە کاتی خۆی بارزانی داڵدە دابوو و مافی پەنابەری سیاسی دابوێی، هەڵویستی بەرانبەر بە شۆڕش راڕا بوو. ئەو دەنگوباس و هەواڵانەش کە گوایە فڕۆکەکانی سۆڤیەت بە شەو دێنە ئاسمانی کوردستان و چەك و تەقەمەنی و پێداویستییە لوجستییەکانی دی بۆ

شۆڕشگێرانی کورد دەخەنە خوارەوە، هیچ بنج و بناوانێکی نەبوو، بەڵکو زادەی خەیاڵی ڕۆژنامەنووسێکی خەڵکی ئەڵمانیای فیدراڵی بوو کە هێشتا لە کەشوهەوای جەنگی ساردا دەژیا و پێی وابوو سوپای سۆڤیەتی خاکی کوردستان وەکو پردێکی زەمینی بەکار دێنن بۆ گەیشتن بە ئاوی کەنداوی فارس. وەختێ تەنگژەو قەیرانی نێوان قاسم و کورد گەییە لوتکە، قاسم، شاندێکی رەسمی بۆ مۆسکۆ نارد تا وا لە سۆڤیەت بگەیەنێ کە بارزانی بە کرێگیراوێکی ئیمپریالیزمە، و داوای کۆمەکی سوپایی لە سۆڤیەت بکات بۆ رژێمی عێراقی. وا دیارە سەرانی کرملین، وەك چۆن گۆڤاری (دیر شپیگل)ی ئەڵمانی نووسیویەتی هەڵوێستەکەیان بەمجۆرە هەڵسەنگاندوەو تاوتوێ کردووە: قاسم کە قەرزار بارو چاو بەرەوخواری چاکەی سۆڤیەتی دەبێت، لە رۆژهەڵاتی ناڤیندا بۆ سۆڤیەت چاکترەو کەڵکی زیاتر دەبێت لە سەرۆکی کوردی (رەوەند) لەم پێودانگەوە، سۆڤیەت چ کۆمەکێکی راستەوخۆی کوردی نەکرد. بەڵکو بە پێچەوانەوە چەندین فرۆکەی جەنگی تیژەفڕی دا بەرژێمی بەغدا.

بارزانی لەو رۆژگارەدا لە دەرگای لایەنەکەی تر، واتا لە دەرگای وڵاتە یەکگرتووەکانیشی داو داوای لێکرد کە یارمەتی گەلی کوردی چەوساوە بدات. بارزانی هەمان ناوەڕۆك و گازی لەو برووسکەیەشدا دووبارە کردەوە کە ناردی بۆ نەتەوە یەکگرتووەکان. بارزانی لە ساڵی ١٩٦٢دا بە دانا ئادەم سمیث-ی رۆژنامەنووسی گوت: (ئێمە گەلی ئایندەین) بە سەرۆك کۆمارەکەت بڵێ: "ئێمە قاسم لە نێو دەبەین و توانای ئەوەمان دەبێت بەردی بناغەی هێمن ترین و جێگیرترین دەوڵەتی رۆژهەڵاتی ناڤین دابنەین، ئەگەر ئەمریکا دەستی یارمەتیمان بۆ درێژ بکات". بەڵام واشنتۆن بەرانبەر بەو داوا و گازییە بێدەنگ بوو و لە جێی خۆی نەجوڵا.

هەروەها دەوڵەتەکانی دیکەش، ئەوانەی ناوچەکەیان بەلاوە مەبەست بوو، زۆر بە هێمنی و دوو دڵییەوە چاوەڕوانی پەرەسەندنی رووداوەکانیان دەکرد و چاودێرییان دەکرد. گەلێك لەبەرعۆدەو مەسوولانی ئیسرائیل رایانگەیاند، کە لە کاتێکدا ئازادی هەر نەتەوەیەك بە رەواو پێویست دەزانن، بەڵام لە رۆژگاری ئەمڕۆدا پاراستنی ئارامی و سەقامگیری ناوچەی رۆژهەڵاتی ناڤین بۆ ئەوان لە هەر شتێکی دی پێویست ترو گرینگترە. دیارە حاڵی کەناڵەکانی راگەیاندنیش لەوە چاکتر نەبوو. لە مۆسکۆدا مقۆ مقۆ پەیدا بوو گوایە ترسی ئەوە لە گۆڕێیە هاوکاری لە نێوان کوردو جولەکەدا بەرقەرار ببێ. رادیۆی بەریتانیاش سۆڤیەتی بەوە تاوانبار دەکرد کە پشتگیری بزاڤی کوردان دەکات. لە هەمان کاتدا رۆژنامەگەری ئەڵمانیای دیموکراتی، حکومەتی ئەڵمانیای رۆژاوای بەوە تاوانبار دەکرد کە پشتیوانی رێکخستنە نهێنییەکانی کورد دەکات.

٥-دەوڵەمەندترین وڵاتی کودەتای سوپایی لە ڕۆژهەڵاتی ناڤین دا:
جیاوازی ڕاوبۆچوونان لەمەڕ تەبیعەت و ماهیەتی بزاڤی کوردی ڕەوشی سوپایی لە خودی کوردستاندا نەگۆڕی. لەو کاتانەدا کە شۆڕشگێڕانی کورد زۆر بە مکومی ناوچە ڕزگارکراوەکانی ژێر دەسەڵاتی خۆیان دەپاراست، خۆشەویستی میللی قاسم بە هۆی ئاکامی لەشکرکێشییەکانی بۆ سەر کورد، تەواو هاتە خوارەوەو ئەو خۆشەویستییەی جارانی لەلای خەڵکی نەما... هەروەها شیوعییەکان و نەتەوەییە ناسرییەکان لە مەیدانی سیاسەتی نێوخۆدا کەوتنە گوشار خستنە سەر قاسم. قاسم سەیری کرد تەنیا یەك ڕێی لەبەرە تا لەم ئاستەنگە دەرباز بێ و هەم دڵی نەتەوەییەکان و هەم دڵی هێزەکانی دژ بە ئیمپریالیزم ڕازی بکات، ئەویش قوماری داگیرکردنی کوێت بوو بە هێزی سوپایی. ئەم داوایەی عێراق هەمان هەراو هەنگامەی نایەوە کە لە سەردەمی مەلیك غازی یەکەمدا نایەوە.
جا بۆ جێبەجێ کردنی ئەم مەبەستە، قاسم هەستا چەندین هێزی سوپایی گەورەی لە کوردستان و هەڵبەتە لە ڕووی نەزانینییەوە لە خودی بەغداوە کێشایەوە و لە نزیکی بەندەری بەسرەدا خڕی کردنەوە. بەڵام ئەو قومارە بۆی بوو بە تەوقی شەڕو بەر لەوەی دەست بە جێبەجێ کردنی بکات، چووە گەردنی خۆی، بەیانی ڕۆژی ١٩٦٣/٢/٨ چەند ئەفسەرێکی هەوادارو سەر بە حیزبی بەعس کودەتایان لێکرد. بەمەش قۆناغێکی تازە لە مێژووی عێراقدا دەستی پێکردو بوو بە دەوڵەمەندترین وڵاتی کودەتای سوپایی لە ڕۆژهەڵاتی ناڤیندا، ئەو حیزبی بەعسەی کە لە دیمەشق دامەزراو لە ئایندەدا دەوری کاریگەری لە مێژووی گەلی کوردا بینی، خۆی بە حیزبێکی ناسیونال سوسیالیست دەزانی و لە پێناوی بوژانەوەو ژیانەوەی نەتەوەی عەرەبدا دەخەبتی... ئەم حیزبە لە عێراقدا دەسەڵاتی گرتە دەست و ئیدی دوای ساڵێك لە سوریاش هاتە سەر حوکم. سەرکردەی کودەتاکە عبدالسلام عارف بوو کە لە ڕۆژانی هەوەڵی شۆڕشی ١٩٥٨/٧/١٤دا جێگری سەرەك وەزیران و وەزیری ناوخۆ بوو.
پاش سەرکەوتنی کودەتای ساڵی ١٩٦٣ پلەی موشیری بەخۆیدا. قاسم، لە ناو وەزارەتخانەی بەرگریدا بوو کە هێزی کودەتاچییەکان بە فڕۆکە و تانکەوە پەلاماریان دا. هەر چەند بەرگری لە خۆی کردو هێزێکی شەش سەد کەسی لە چەتربازان پشتیوانیان لێکرد و تا دوا فیشەك شەڕیان کرد، بەڵام لە ئەنجامدا هێزی کودەتاچییان خۆیان بە نێو وەزارەتخانەی بەرگریدا کردو قاسم-یان لە ژێر دارو پەردووواندا دەرهێناو هاواری بە سەردا دەکردن: "من ڕزگارکەری گەلی عێراقم". ئەوە بوو پاش ماوەیەکی کورت بە پێی "داب و نەریتی عێراقی" ئیعدام کراو ڕێو ڕەسمی ئیعدام کردنەکەیان لە ڕادیۆوە ڕاستەوخۆ بڵاوکردەوە.
کورد بوو بوون بە هێزێکی سوپایی گرینگ. عێراق لە ڕووی ئاینی و سیاسیو نەتەوەییەوە حاڵی شڕ بوو، کورد ئەم گۆڕانکارییەی ڕژێمیان بە دەرفەت زانی بۆ گەڕاندنەوەی هاوسەنگی سیاسی لە عێراقدا. پارتی دیموکراتی کوردستان، پێشترو ژێراو ژێر پەیوەندییان لەگەڵ

گەورە لێپرسراوێکی باڵی سوپایی حیزبی بەعس دا، لە قۆناغی خۆ ئامادە کردندا بۆ ئەم کودەتایە، کرد بوو. ئەو رۆژە قەرار درا بوو کورد پشتیوانی رژێمی ئایندەی بەعسی بکات و ئەوانیش لەبری ئەمە دان بە ئۆتۆنۆمی کوردستانی عێراقدا بنەن. بۆیە کۆمیتەی ناوەندی پارتی، یەکسەرو پاش سەرکەوتنی کودەتاکە، بروسکەیەکی پیرۆزبایی بۆ حوکمڕانی تازە نارد.

لەو کاتانەدا کە عارف سەرقاڵی پاکسازی بوو کە زۆر جاران شێوەی قەساوخانەی بەشەری دەگرتەخۆ. لەم هێرشانەدا دوا لایەنگرانی قاسم لە نێو بران و هەزاران شیوعی دەستگیر کران و کوژران. رێك لەم کاتانەدا یەکەمین گفتوگۆ لە نێوان حکومەت و کوردا دەستپێکرد. لە مانگی ئازاردا فەرمانڕەوای تازە بەخشینێکی گشتی بۆ هەموو جەنگاوەرانی کورد دەرکرد. کەچی (شاندێکی میللی) لە بەغداوە بەرەو چیا سەرکەش و سەختەکانی مەڵبەندی بارزانی کەوتە رێ. شاندی نێوبراو رووبەڕووی پیاوێکی نەرمونیانی دڵاوا بوونەوە، کە بە خۆشیان باوەڕیان نەدەکرد. بارزانی دەستبەرداری زۆر داخوازی لاوەکی بوو، و هەر هەموو ئەو گومانەی رەواندەوە کە گوایە بە نیازی جیا بوونەوەیە.

بەڵام بارزانی لە هەمان کاتدا بە دوو دڵی و ترسەوە دەیڕوانییە ئەو گۆڕانکارییە گشتیانەی کە لە مەیدانی عەرەبیدا روویان دەدا. توانی سوود لە گفتوگۆی یەکێتیی فیدراڵی نێوان عێراق و سوریا و میسر لە قاهیرە وەربگرێ و یەکێك لە پیاوەکانی خۆی (کە پاشان بوو بە یەکێك لە خەنیمەکانی)، جەلال تاڵەبانی لەگەڵ وەفدی عێراقیدا بۆ ئەوێندەر بنێرێ. تاڵەبانی لە بەیروت بەدەم رێوە بۆ قاهیرە، بە نوێنەرانی رۆژنامەگەری راگەیاند کە گفتوگۆ لەگەڵ حکومەتدا ساردی تێکەوتووە، نەپچڕاوەو تەنیا دواخراوە، چونکە مەسەلەی یەکێتیی عەرەب بۆ حکومەتی عێراقی پێویست ترو گرینگترەو کوردیش دەیانەوێ لە نزیکەوە چاودێری ئەم گفتوگۆیە بکەن و ئەو شوێنە بزانن کە وەك نەتەوەیەکی نا عەرەب لە نێو ماڵی عەرەبی هاوبەشدا بۆی دانراوە. جەمال عەبدولناسر، لە قاهیرە وەکو هەموو جارێك، هاوسۆزی خۆی بۆ دۆزی کوردی دەربڕی، بێ ئەوەی قسەیەکی وەها بکات کە ببێ بە ماڵ بەسەرییەوە، هەروەها وەڵامی ئەو پێشنیازەشی نەدایەوە کە جەلال تاڵەبانی پێشکەشی کردو بریتی بوو لەوەی هەرێمێکی کوردی لە نێو هەرێمەکانی دەوڵەتی فیدرالی تازەدا هەبێ و کوردی پارچەکانی تری کوردستانیش بتوانن بێنە ناوییەوەو لەگەڵی تێکەڵ بن.

(لوموند)ی فەرەنسی لەو ماوەیەدا راگەیاندنێکی رۆژنامەوانی عەبدولناسری بڵاو کردەوە کە دەڵێ: "بە بۆچوونی ئەو شەڕ دژی کورد کارێکی ناپەسندەو هاوکاری عەرەبی بەرانبەر بە ئیسرائیل لاواز دەکات". ئاماژەی بۆ ئەوەش کردووە کە کورد "رۆڵەی نەتەوەیەکی رەسەنن و مێژوویەکی دێرینیان هەیە". هەر لەو راگەیاندە رۆژنامەوانییەدا دەڵێ: "کورد رۆژگارێکی دوورو درێژ لەگەڵ دراوسێ عەرەبەکانیاندا ژیاون" عەبدولناسر لە سەری دەڕوات و دەڵێ ئەو پێشنیازو بیروبۆچونانەی کە نوێنەرێکی بارزانی پێی راگەیاندوە بەڕای ئەو (ناسر)

قابیلی جێبەجێ کردنە، دەشڵێ ئامۆژگاری (موشیر عارف)ی کردووە کە داخوازییە رەواکانی کورد قەبوڵ بکات.

٦-سیاسەتی هەڕەشەو تەماح خستنەبەر:

بەڵام ئامۆژگارییەکەی ناسرو ئامادەیی ناسر کە گوشار بخاتە سەر رژێمی بەعسی بەغدا تا بە قسەی بکەن و کورد بەلای خۆدا راکێشن و ئەمە قازانجی عەرەبە، سەری نەگرت. هەر چەندە گفتوگۆیەکە زۆر بە خاوی و سستی دەڕۆیی، بەڵام وا دیار بوو حکومەتی بەغدا بڕیاری دابوو لەسەر هەمان سیاسەتی کۆن، واتا سیاسەتی شەق و نان، بڕوات. لەلایەکەوە قانونی کارگێڕی لامەرکەزی کە لە ١٩٦٣/٧/١ دەرچوو، و وەزع و حاڵی کەمە نەتەوەییەکانی رەچاو کردبوو، هەر بە پێی ئەو قانوونە رێ درا زمانی کوردی وەکو زمانی رەسمی لە پارێزگای سلێمانیدا کە تازە لە سێ یەکەی کارگێڕی پێك هێنرا بوو، بەکار بێت... لەلایەکی ترەوە حکومەت کەوتە گۆڕینی واقیعی نەتەوەیی ئەو شوێنانەی کە کورد بە چاوی تایبەتییەوە تەماشایان دەکرد و بریتی بوون لە ناوچە پڕ نەوتەکانی کەرکوك و خانەقین و ناوچە ئێزدی نشینەکانی ئەم بەرو ئەو بەری روباری دیجلە (شێخان و ژەنگار) ئەوە بوو دەستکرا بە دەرکردن و راگوێزانی کورد لەو ناوچانە.

ئاشکرایە حکومەت دەیویست بەم کارەی، رووبەڕی ناوچە کوردنشینەکان کەمبکاتەوەو بریتی بێ لە ناوچە شاخاوییە سەختە دووره دەستەکانی باکووری رۆژهەڵاتو ناوچە کوردنشینە پڕ نەوتەکان بکات بە ناوچەی عەرەبنشین. ئەوە بوو لە ماوەی ٢٤ سەعاتدا هەزاران ماڵباتی کورد لەو ناوچانەوە بە ئۆتۆمبیلی سوپایی باربەر، بۆ قوڵایی بیابانەکانی باشووری عێراق راگوێزران و لە نێو کەپرو چیخ دا نیشتەجێ کران و بە تۆبزی ملکەچی سیاسەتێکی داڕێژراوی تواندنەوەی نەتەوەیی کران. لەم لاشەوە هەزاران کرێکاری عەرەب بەخۆو عەیالەوە گواسترانەوە بۆ ئەم ناوچە پڕ نەوتانەو لەوێندەر ئاکنجی کران. "تەسکەرەو ناسنامەی درۆشیان بۆ پڕ کرایەوە کە گوایە لە دایك بوو و دانیشتووی ئەو ناوچەیەن".

بەڵام حکومەت هەر زوو نیازی راستەقینەی خۆی دەرخست و هەموو ئەندامانی ئەو شاندە کوردییەی گرت کە بۆ گفتوگۆ لە بەغدا بوون... ئەوە بوو حکومەت لە شەوی ٩ لەسەر ٦/١٠دا بە راشکاوی رایگەیاند کە گفتوگۆی لەگەڵ کوردا بڕی و شەڕیان لەگەڵ دەکات. مێژوونووسی تورك (جمال الاداغ) لە باسی بزاڤی رزگاریخوازی کوردی عێراقدا، بەمجۆرە باسی رووداوێکی ئەوسای شاری سلێمانی کردووە: "لەو شەوەدا کە حیزبی بەعس لێبڕا پەلاماری کورد بدات، حەرەس قەومی بەعس، ٢٦٧ کەسیان لە رۆشنبیرو منداڵ و نیشتمانپەروەرانی کوردی شاری سلێمانی لە نێو جێگە هێنانە دەرێ و بۆ دەرێی شاریان بردن و لەوێندەر فرمانیان پێکرا کە گۆڕێکی دەستەجەمی هەڵکەنن، ئەوسا هەموو بەر

دەستڕێژی گوللە دران و هەموویان لەو چاڵەدا نێژران، ڕێك وەكو ئەو قەسابخانانەی كە هیتلەر بۆ جولەكەی دانان".

بۆ ڕۆژی دوایی هەڕەشە لە لایەنگرانی بارزانی كراو داوایان لێكرا بێ هیچ مەرجێك خۆ بەدەستەوە بدەن و لەیەك كاتدا بە تۆمەتی كۆمۆنیستی و زایونیستی و جوداخوازی تاوانبار كران. هەروەها هەڕەشەی كوشتن لەوانە كرا كە حەز دەكەن لە ریزی بارزانیدا بمێننەوە و بەگژ سوپای عێراقیدا بچن كە بەرەو ناوچەكە پێشڕەوی دەكات.

هەڕەشەی ئەوەش كرا لە هەر گوندێكەوە تاقە یەك فیشەك بتەقێنرێ و تاقە تەقەیەك لە سوپای عێراقی یان حەرەس قەومی یان جاشەكان بكرێ، یان هەر گوندێك دالّدەی (یاخی)یانی كورد بدەن، ئەوا ئەو گوندە تەخت دەكرێ. ئەوجا خەڵات و پاداشتێكی سێ ملیۆن ماركی، كە دواتر زیاد كرا بۆ پازدە ملیۆن مارك، تەرخانكرا بۆ هەر كەسێك مەلا مستەفا بە زندوییەتی یان بە مردوییەتی دەستگیر بكات. ئا بەمجۆرە لەشكركێشی گەورە بۆ سەر ئەم كەمە نەتەوەیە كە ئامادە نەبوو ملكەچی فەرمانەكانی ڕژێم بێ، دەستپێكرد.

٧-دەمانتوانی وەكو كۆتر راویان بكەین:

ناكۆكی بەینی كورد و حكومەتە یەك لە دوای یەكەكانی عێراق، سەرەڕای گۆڕانی حكومەتەكانیش هەروەكو خۆی مایەوە، ئیدی لە سەردەمی عەبدولكەریم قاسمەوە پێیدا وەرە تا عەبدولسەلام عارف و زەعیم عەبدولڕەحمان عارف برای (١٩٦٦) و تا دەگاتە لیوا (ئەحمەد حەسەن ئەلبەكر).

(بیرنهارد لیبیرمان)ی ڕۆژمەوانی نەمساوی لە گۆڤاری (یانەی نوێ)دا بەم جۆرە باسی ئەو حاڵەتەی كردووە: "حاڵەتەكە لە هەوەڵەوە بە گفتوگۆ دەربارەی ئۆتۆنۆمی بۆ كورد دەست پێدەكات، ئەوجا نۆرەی چەند هێرشێكی كۆچاندن و ڕاگوێزان دێت، پاشان هێرشی ئاسمانی دەست پێدەكات و لە ئەنجامدا شەڕی سەخت و بەرفراوان هەڵدەگیرسێت".

ڕێسایەكی دیكەش لە هەموو ئەم قۆناغەدا خۆی دوبارە كردەوەو بە نەگۆڕی مایەوەو لە هاوینی ١٩٦٣شدا هەر بە نەگۆڕی مایەوە. لەشكركێشی و هێرشەكانی عێراق وەكو چاوەنۆر دەكرا چ سەركەوتنێكیان بە سەر شۆڕشگێڕانی كوردا نەهێنا. هێزی پێشمەرگە، بەرەڤانی و بەرگری لە سەنگەرو پێگەو شوێنەكانی خۆی كردو توانی پاشەكشە بە هیزەكانی عێراق بكات كە ژمارەیان پتر لە شەست هەزار سەرباز دەبوو. بۆ یەكەمجارو لە مەیدانی ئەم شەڕانەدا كارایی و كاریگەری ڕێكخستنی نیمچە نیزامی لەشكری كورد بەدیار كەوت، ئەو لەشكرو هێزانەی وایان لێهات تەنیا بەوەندە نەوەستن كە پەلاماری هێزی پشتیوان و یاریدەدەری عێراقی بدەن و ناو بە ناو سووكە هێرشێك بكەنە سەر دژمن. بەڵكو یەكە كوردییە مەشقدیدەكان گەیینە ئاستێك بتوانن بەپێی نەخشەی تایبەتی دژە هێرش بكەن و هێزی دوژمن تەفروتونا بكەن.

بۆیە یەکەمین جار هێزێکی گەورەی پێشمەرگەی پتر لە یەك لیوا جەنگاوەر، لە مانگی تەموزدا و لە چیای هەیبەسوڵتاندا رووبەڕووی هێزێکی حکومەت بوونەوە، هێزی حکومەت کە هەستیکرد دەرەقەت نایەت و تێشکانێکی پڕ شەرمەزاری لە بەردەمە، بە ناچاری لە مەیدانی شەڕ هەڵات و پاشەکشەی کرد. هەروەها لە ناوچە شاخاوییە سەخت و عاسییەکانی دەوروبەری رەواندوزدا کە پڕە لە دۆڵ و شیوو لوتکەو زنارو پێچ و پەنایان، کەتیبەیەکی پیادەی عێراقی لە بن و بساتەوە لە نێوبرا، هەروەها کەتیبەیەکی تریش تەفرو توناکراو زەرەرو زیانێکی ماڵی و گیانی زۆری لێکەوت.

تیمێك لە پەیامنێرانی دەزگای رادیۆو تەلەفزیونی ئەڵمانیای فیدرالی (NRD) پاش سەفەرێکی دژواری مەیلەو ئەفسوناوی، خۆی گەیاندە ئەو ناوچانە و بە چاوی خۆیان ئەو رووداوانەیان بینی و فلیمی سینەماییان لە سەر ئەو شەڕانەو ئاکامەکانی ئەو شەڕە ئامادە کرد.

(ك. دیتمان)ی رۆژنامەوان بەم جۆرە باسی ئەو رووداوانەی گێراوەتەوە: "شەڕەکە رۆژێك درێژەی کێشا. پێشمەرگە رۆژی پێشوو پردێکی ئاسنیان تەقاندەوە کە وا مەزەندە دەکرا قافڵەیەکی نیزامی دەیەوێ بە سەریدا بپەڕێتەوە. ئەوجا پێشمەرگە لە دووری سەد مەترێك لە پشت پردەکەوە، لە پاڵ تاوێرە بەردەکاندا سەنگەریان گرت و چاوەڕوانی هاتنی هێزەکانی حکومەت بوون. هەر کە بەرایی ئەم هێزەی حکومەت گەیی، فەرماندەی هێزی حکومەت فەرمانی دا ئوتومبیلێکی جێب قیادە بنێردرێ بۆ پشت پردەکە تا شناسایی ناوچەکە بکات و بزانێ لەوێندەر چ باسە، کاتێ قافڵە حکومەتییەکە هیچ ئیشارەتێکی بە گومانی لە جێبەکەوە پێنەگەیی، ئەمە دڵنیای کردن کە گوایە دنیا ئارامەو چ شتێك لە گۆڕێ دا نییە، هەر چەندە جێبەکە نەشگەڕایەوە. هەر کە قافڵە حکومەتییەکە وەگەڕ کەوت ئیدی لە هەموو لایەکەوە گوللە بڕنەوو دەسڕێژی رەشاشی عەیار۱۲/۷ ملم وەکو بارانی بوهارێ لە سەنگەرەکانی پێشمەرگەوە بەسەریاندا داباری، سەنگەری پێشمەرگە بە بەرزاییەکانی دیار جادەکەوە بوون، بەمەش قافڵە حکومەتییەکە بوو بە هەدەفێکی ئاسان و زەق و کەوتە بەر رەحمەتی گوللەی ئەنگێوەی کوردی ناسراو بە دەست راستی و قافڵەکە بە جارێ شڕو وڕ بوو".

رۆژنامەوانی نێوبراو، پرۆسەی یەخسیرکردنی ئەو سەربازانەشی تۆمار کردووە کە لە شەڕەکەدا نەکوژران و بە سەلامەتی دەرچوون و لە خانویەکی بە بەرد دروستکراوی نزیکی شوێنی بۆسەکەدا حەپس کران. هەروەها دەربارەی جادەکەشی نوسیوە کە چۆن پڕبووە لە پاشماوەی ئوتومبیلی نیزامی باربەری سوتاوو جێب قیادەی روسی. پێشمەرگە، بۆ بەیانی رۆژی دوایی، سەربازە برینێدارەکانیان: ئەوانەی برینەکانیان قورس بوو، بە ئوتومبیلی نیزامی ناردەوە بۆ یەکەو سەربازخانەکانی خۆیان بەڵام یەخسیرەکانی دی، لە سەربازو ئەفسەر، بۆ خەستەخانەکانی پشتەوەی شۆڕش رەوانە کران. دەربارەی چارەنووسی خەڵکەکەی دی، دیتمان بە شێوازێکی ئەوتۆ نوسیویەتی کە ترسی پێوە دیارە: ترس لەو

تارمایی مەرگەی کە باڵی بە سەر هەموو ناوچەکەدا کێشاوە: "سەندوقێکی لە پەتۆوە پێچراوی لە خۆڵا چەقیو.. یەکەم جەنازە بوو کە چاوم پێی کەوت.. تا لە لوتکە قوچەکان نزیکتر دەبوینەوە جەنازەی زۆرمان دەهاتە ڕێ. ئەو ڕۆژە ١٧ یا ١٥ بگرە پتر لە چل جەنازەم تەنیا لەو لوتکەیەدا بینی.. کوردێکی ردێن زەرد یاوەرمان بوو، بە زمانی ئینگلیزی و بەداخ و کەسەرەوە گوتی: "نازانم بۆ ویستویانە بگەنە ئەم لوتکەیە. ئایا پێیان وا بووە دەتوانن تێیدا بمێنمەوە و بیپارێزن، تا هێزی کۆمەك و پشتیوانی سوپایی تریان دەگاتێ؟ هەڵەی کوشندەیان ئەمە بوو: چونکە ئێمە دەمانتوانی وەکو کۆتر راویان بکەین.. جەنازەی دیکەش لە نێو دارو دەوەنەکاندا هەن گەر حەز دەکەی بیاندینی".

دیتمان دەڵێ ژمارەی تەواوەتی ئەو جەنازانەی کە لە مەیدانی شەڕەکەدا ژماردونی، پتر لە هەشتا جەنازەی سەربازانی سوپای عێراقی بووە، ئەو سوپایەی کە لە بنەڕەتدا بۆ شەڕی دەشت و بیابان ئامادە کرا بوو نەك بۆ شەڕی نێو چیایان: "هەشتا جەنازەی لاوی هاوتەمەنی من، کە دەکرا لە بەغدا یان لە موسڵ دا بیاندینی. هەشتا جەنازەی بێ جوڵە کە وردە وردەو بە پێی تێپەڕ بوونی کات ڕەنگی خاکەکەیان وەردەگرت: کاتێ هەتاو لە لوتکەی چیا بەرزەکان نزیك دەبووەوەو بەرەو خۆرنشین دادەکشا".

وا دیارە کوردەکان هەموو جەنازەکانیان نەناشتبێ، ئەمەم پاش دە ساڵ بۆ روون بوەوە کاتێ لە پایزی ساڵی١٩٧٣ دا بە یاوەری وێنەگرێکی ئاژانسی سفین سیمون و چەند یاوەرێکی کورد سەردانی ناوچەکەم کردەوە.

ئەو ڕۆژە بە چیاکەی تەنیشت شاری ڕەواندوز دا هەڵگەڕاین، ئەو چیایەی کە کەتیبەیەکی عێراقی تێدا لە نێو برابوو. لێرەو لەوێ ئێسك و پروسکی ڕەنگ بواردوومان دەبینی. کە دەستم دایە یەکێك لەو ئێسکانە بۆم دەرکەت کە ئێسکی رانە، کە زیاتر ناوچەکە گەڕاین، ئێسك و پروسکی پترمان بەرچاو کەوت، ئیدی هەتاوو باو باران کاریان تێکردبوون و ڕەنگێکی ئامال قاوەییان وەرگرتبوو. زۆر بەرێزو حورمەتەوە ئێسکەکانمان لە جێی خۆ دانایەوە. دیارە یاوەرەکانیشمان لە ئاستی ئەم دیمەنەدا کڕو بێدەنگ بوون. کاتێ ئێوارێ چووینە خانوویەکی لە بەرد دروست کراو کە بە تەما بووین شەو لەوێندەر ڕۆژ بکەینەوەو هەموو شنگمان لەبەر بڕا بوو. ئەو کاتە حەقیقەتی شتەکەمان بۆ بەدیار کەوت و زۆر سەرسامی کردین: کاك عەبدوڵڵا پشدەری کە پێشمەرگەیەکی دەوراندیدە بوو و پتر لە شۆڕش و ڕاپەڕینێکی بینی بوو، بە شێوازێکی زۆر هێدی و بێ ئەوەی خۆی شێلو بکات بۆی باسکردین کە کورد بۆیە هەموو جەنازەکان ناشارنەوە تا ئەگەر حکومەتی بەغدا قوەتێکی دیکەی نیزامی بنێرێ بۆ ئەم شاخانە، با سەربازەکان بە چاوی خۆیان بیدینن کە چ چارەنووسێکیان لە پێشە.

٨-تابلۆیەکی سورریالی لە ئاسن و خشت:

کوردیش، لە شەڕگەکان و بگرە لە نێو خەڵکی (مەدەنی)یشدا زەرەرو زیانی زۆریان وێکەوت. هێزی حکومەت لەم هێرش و لەشکرکێشییەدا ٨٧٥ گوندی کوردیان داگیرو تەخت کرد. خەڵکی ئەم گوندە بێ دیفاعانە، بەر لەوەی فڕۆکەی عێراقی بکەونە بۆردومانی گوندەکانیان پەنایان وەبەر دۆڵ و بناران برد بوو، تا لە پاڵ تاوێراندا خۆ پەنا بدەن، بۆیەش ئەمەیان کردبوو، چونکە دارو درەختی قەد پاڵ و بنارەکان گەلەك تەنگ بوون و بەشی خۆ وەشارانی ئەو خەڵکەی نەدەکرد. فڕۆکەی عێراقی زەبری کوشندەیان لە کورددا، بە تایبەتی لە قۆناغەکانی هەوەڵی هەڵگیرسانی شەڕدا. چوکە خەڵکەکە، بە تایبەتی ژن و منداڵ ئەزموونی ئەوەیان نەبوو لە کاتی هاتنی فڕۆکاندا چۆن خۆ وەشێرن، بۆیە هەر کە گوێیان لە دەنگی هاتنی فڕۆکان دەبوو، لە ماڵ دەردەپەڕینە دەرێ و دەکەوتنە ئەو ساکەگۆڕەو ئیدی فڕۆکەی سەر بە هێزی عێراقی و دەستکردی بەریتانی و سۆڤیەتی، دەکەوتنە دروێنەیان.

تیمێکی رۆژنامەوانی سەر بە گۆڤاری (شتێرن)ی ئەڵمانی و وێنەگری فەرەنساوی (کلود دیفارجیە)و نووسەری ئەڵمانی (گوردیان ترویلەر) توانیان هەندێ بەڵگەنامەی زیندوو بە دەست بێنن کە ئەم کارە تیرۆرکاری و کۆکۆژییەی مەدەنیانی بێ چەك مەحکوم بکات، ئەویش لە رێگەی وێنەگرتن و تۆمار کردنی دەنگی خەڵکییەوە. ئەم تیمە دوای بیست و چوار سەعات رێ بەپێ و بە سواری قاتر، بە شەکەتی و ماندوویەتی لە رێگەی ئێرانەوە خۆیان بە یەکەم شاری کوردستانی عێراقیدا کرد. گوردیان، دەربارەی ئەم سەفەرەی نووسیوەو دەڵێ: "پاش ئەم سەفەرە دژوارە پیاو تەنیا بیر لە یەك شت دەکاتەوە ئەویش ئەوەیە بەزەیی بە حاڵی خۆیدا بێتەوە، ژێوان بێ لەوەی کە ئەم هەموو ئەزیەتەی خۆی داوە ئەمجا بۆ شوێنی بگەڕێ کە لێی پاڵ بکەوێ... بەڵام ئەو دیمەنەی دیتمان، بەس بوو بۆ ئەوەی بیر لە هیچ شتێکی زاتی نەکەینەوە. بە سەرسامی لە بەردەم دیمەنی شاردا وەستاین، سێیەکی خانوەکانی شار بەر بۆردومانی فڕۆکە جەنگییەکانی عێراق کەوتبوون و روخا بوون و بوو بوون بە دارو پەردو، نیمچە مەحاڵ بوو پەیوەندییەکی مەنتیقی لە نێوان ئەو خەڵکەی کە بەر لە بۆردومانەکە لێرە دەژیان و لە نێوان شێوەو دیمەنی ئەو خشت و شیش و ئاسنەدا بدۆزییەوە کە تەواو لە تابلۆیەکی سورریالی دەچوو. بەڵام هەستمان دەکرد تا تۆزێك لەمەوبەر ژیان لە بن دارو پەردوی ئەم شارە چکۆلەیەوە هەڵدەقوڵا، پێم وایە جەنازەی هەژارێك هەست و سۆزی مرۆڤانی زیاتر دەهاڕوژێنێ تا دەوڵەمەندێکی تێك شکاو.

کاتێ چەند پیاوێکی چەکداری کورد لە نێو دارو پەردووەکانەوە وەدەر کەوتن و بەرەو پیرمان هاتن، هەستم کرد هەر هەموویان مژول و سەرقاڵی بنیاتنانەوەی ماڵە رووخاوەکانن ئەگەر وایان نەکردبایە، شەوێ لە سەرماندا رەق دەبوونەوە. هەر هەموو بە منداڵ و ژن و پیرەمێرەوە بەشداری بیناتنانەوەی خانوەکانیان دەکرد. کە خودا قوەت و ماندوو نەبوونیان لێکدی دەکرد، چ روناکی و بزەیەك نەدەکەوتە سەر سیمایان. زۆر سەرمان لە هەڵسوکەوت و جم و جۆڵی بێ وچانی ئەمانە سوڕما، رەنگە هۆیەکەی ئەوە بووبێ کە لە ناخی خۆدا زانیویانە ئەوەی ئەمڕۆ رۆیدەنەنەوە، سبەینێ دەبێت بە هەدەفی بۆردومانێکی ترو

دەروخێتــەوە. چــونکە چ چــەکێکی دژە ئاسمــانی نــەبوو کــە ئــەم شــارە بپارێزێــت و لــەو چارەنووسە سەیرەی دوور بخاتەوە.

٩- پشتیوانییەکی دبلۆماسی لە بلۆکی رۆژهەلاتەوە:

هــەموو هــەولێ و تەقــەلاکانی حکومــەت بــە فــیڕۆ چــوو. بــارزانی لــە کۆتــایی ســاڵی ١٩٦٣دا فــەرمانڕەوای راســتەقینەی هــەموو کوردســتان بــوو جگــە لــە دەشــتاییەکان و هەنــدێ شــاری گــەورە. هێنــدەی هێــز هــەبوو بتــوانێ چاودێری ئــەو رووداوە سیاسیانەی جیهــان بکــات کــە ســاڵی ١٩٦٣ لەگــەڵ خۆیــدا هێنــانی. ســۆڤیەتەکان، لەلایەکــەوە حــەزیان نــەدەکرد یــەکێتیی عەرەب سەر بگرێ و لەلایەکی تریشەوە رژێمی عارف کەوتە راوەدونانی شیوعییەکان، بۆیە دانیان بە شۆڕشگێڕانی کوردا ناو ئەو پرۆسەی "کۆکۆژی و قەتڵ و عامەیان کە لە عێراق دا بەرقەرار بوو" مەحکوم کرد. رادیۆی مۆسکۆ لە حوزەیرانی ساڵی ١٩٦٣دا. رایگەیاند کە:
"کورد تاقم و دەستەیەکی تەعەداکەر نین، بەڵکو خەبتینی وان، بەرگرییە لە خۆیان".

سۆڤیەت ئەو هەموو چەك و تەقەمەنی و تفاقە سوپاییانەشیان راگرت کە لە دوای شۆڕشی (قاسـم)ەوە (١٩٥٨) بـۆ عێـراق دەنێـردرا. بـەڵام بـەریتانیا بەلـەز ئەمـەی قۆسـتەوە، نـەك هـەر چەکی قورس و تەقەمەنی بە عێراق دا، بگرە ئەرکی مەشقدادانی ئەفسەرانی عێراقیشی گرتە ئەسـتۆ. یـەکێتیی سـۆڤیەتیش لـەلای خۆیـەوە کەوتـە هـەوڵی دۆزینـەوەی رێگایـەك تـا دۆزی کوردی بگەیەنێتە کەناڵە جیهانییەکان و بیخاتە بەردەم نەتەوە یەکگرتووەکان کە ئەو دەمانە هێشتا رێکخراوێکی نێو دەوڵەتی ئەوتۆ بوو کە متمانە بە خۆی و بە سکرتێرەکەی (یوثانت) دەکرا. لـە مـانگی حوزەیرانـدا مـەنگولیای میللـی. کـە لـە هـەموو دەوڵـەتـەکان پـتر گوێڕایـەڵی مۆسـکۆ بـوو، لـە یادداشـتنامەیەکدا داوای لـە سـکرتێری نەتـەوە یـەکگرتووەکان کـرد کـە مەسـەلەی کـورد بخرێتـە خشـتەی کارەکـانی کۆبوونـەوەکانی ئایندەی کۆمەڵـەی گشـتییەوە. هەنجـەتی مـەنگۆلیا ئـەوە بـوو کـە ئەمـە ناڕەزاییەکـە دەربـارەی ئـەو قەسـابخانانەی هێـزی ئاسمانی عێراقی دژی خەڵکی مەدەنی بەرپایان کردووەو بانگەوازێکە بۆ راگرتن و وەستانی دەسـتبەجێی شـەڕ.. یـەکێتیی سـۆڤیەتیش داوایـەکی لـەو چەشـنەی خسـتە بەردەسـت ئەنجوومـەنی ئـابووری و کۆمەڵایـەتی نەتـەوە یـەکگرتووەکان. هـەروەها کـەناڵ و دەزگاکـانی راگەیاندنی دەوڵەتی بلۆکی رۆژهەلات، بە تایبەتی ئەڵمانیای دیموکراتی، گەلە کۆمەکێیـەکی بـەربڵاویان کـرد بـۆ پشـتیوانی و هاوکـاری گـەلی کـورد... رەنگـە تـەنیا رێکـەوت بـوو بـێ کـە رێکخـراوی بـەرگری لـە مـاڤی مـرۆڤ، لـە مـانگی ت١/ی هـەمان ساڵدا حکومـەتی عێراقـی بـەوە تاوانبار و مەحکوم بکات کە (قەتل و عام) دەکات. ئەم هەڵمەتە دیبلۆماسییە بەرفراوانەی دەوڵەتـە کۆمۆنیسـتییەکان بـۆ پشـتیوانی لـە دۆزێکـی رەوای حاشـا هەڵنـەگری وەکـو دۆزی کورد، کارێکی وایکرد، هەڵوێستی ئەو دەوڵەتە رۆژئاواییانەی کە دروشمـی بـەرگری لـە مـاڤ مرۆڤیان هەڵگرتبوو، زۆر لاواز بکەوێتە روو.

(دیریك كینان)ی دیپلۆمات، توانی ئەو كارەساتە مێژووییەی كە لە ساڵی ١٩٤٥ـەوەو تا نهوژی بزاڤی رزگاریخوازی كوردی گێژ دەدا، روون بكاتەوەو لەم بارەیەوە نووسی: "(رای گشتی) لە زۆربەی وڵاتە دیموكراتییەكاندا دوورو نزیك چاودێری رەوتی خەباتی رزگاریخوازی كوردی دەكرد و بە ئاشكرا هاوسۆزی دەگەڵ دەكرد. بە تایبەتی كە وێنەی كورد لە هزرو بیری عەوامی خەڵكی ئەو وڵاتانەدا، وێنەی پیاوانی رەشیدو جوامێرو رۆڵەی نەتەوەی كۆن و رەسەن بوو، و لە بەدبەختی خۆیاندا بەسەر سێ وڵاتاندا دابەشكرابوون، رێك وەكو حاڵی پۆڵەندای بەر لە سەدو بیست ساڵ. لە رۆژاواش دا بایەخ بە كورد دەدرا ئیدی چ بایەخ بەو لایەنی رۆمانسییەی لەمەڕ كورد و وڵاتانی كوردەواری بیسترابوو، چ وەكو جۆرە هاوبەشییەكی ویژدانی بووبێ لەو چارەنووس و قەدەرەی بەسەر كوردا سەپێنرا بوو.

لەلایەكی دییەوە، بەریتانیاو وڵاتە یەكگرتووەكان هاوپەیمانی توركیا و ئێران بوون و نەیاندەویست ئەو وڵاتانە لە خۆ بڕەنجێنن و هەستیان بریندار بكەن. وەختێ یەكێتیی سۆڤیەت دەست بەرداری ناردنی چەك بوو بۆ عێراق، بەریتانیا و ئەمریكا جێگاكەیان گرتەوە. ئەمە وای لە یەكێتیی سۆڤیەت كرد كە ئیمپریالیزمی رۆژاوا بەوە تاوانبار بكات كە شەریكن لە هەڵمەتی قڕ كردنی نەتەوەی كوردا كە لە پێناوی ئازادی خۆیدا دەخەبتێ، ئەلهەقی یەكێتیی سۆڤیەت لەم خاڵەدا لەسەر هەق بوو". كورد، كە دیتیان یەكێتیی سۆڤیەتی مەزن نەك هەر لە رووی راگەیاندنەوە كۆمەكیان دەكات بەڵكو ئەوەتا لە بواری (پراتیك)ش دا كەوتۆتە خۆ بۆ پشتیوانی دۆزەكەیان، ئیدی هومێدێكیان وەبەر هاتەوەو دڵخۆشی خۆیان بەوە دەدایەوە كە سۆڤیەت دەست بدەنە باڵ دۆزەكەیان و تەنانەت باوەڕیان وابوو كە كۆمەكی بواری ڕاگەیاندنیش خۆی لە خۆیدا كاریگەرییەكی زۆر گەوری هەیەو خزمەتێكی گەورەی دۆزی گەلەكەیان دەكات. بەڵام كاتێ كۆمەڵەی گشتی سەر بە نەتەوە یەكگرتووەكان لە مانگی ئەیلول دا دەستی بە كۆبوونەوەكانی خۆی كرد، كوردەكان تووشی نا هومێدییەكی گەورە بوون: مەنگۆلیا بێ هیچ رونكردنەوەیەك یادداشتنامەكەی خۆی وەرگرتەوەو ژێوان بووەوە. دیار بوو یەكێتیی سۆڤیەت، كەوا دەزانرا لە پشت ئەم هەنگاوەوە بووبێ، جارێكی دی سیاسەتی خۆی بەرانبەر بە گەلی كورد گۆڕی و هەمدیس بە لای عێراقدا بایدایەوە.

بارزانی، كە بەم گۆڕانكارییە ریشەییەی سیاسەتی سۆڤیەتی زانی، رایگەیاند كە رۆژێك لە رۆژان باوەڕی بەوە نەبووە: "كورد بتوانێ لە رێگەی دیبلۆماسییەوە بە مافەكانی خۆی بگات". و "سەركەوتنی ئێمە تەنیا لە لولەی تفەنگدایەو هەر تفەنگ و قوەت ئەنجامی خەباتمان دیاری دەكات". بەڵام لە قسەكەیدا بۆ هاوڕێكانی حەقیقەتێكی باس نەكرد ئەویش ئەوە بوو كە كورد رەنگە بە خۆیان هۆیەك بووبن بۆ ئەم بادانەوە كوتوپڕو گێرگۆڕینە لە نكاوەی سۆڤیەت.

١٠-ئايا هەموو عەرەب نەژادن؟!:

جگە لەو باسانەی سەریٚ، کورد هەندیٚ دەستکەوت و سەرکەوتنی نیزامی بە دەست هێنا بوو کە مژدەی سەرکەوتنی پیٚ بوو، عێراق لە کۆتایی ساڵی ١٩٦٣وە دووچاری کێشەو ململانێی بەردەوام بوو بوو لە سەر دەسەڵات. عارف سەر کۆمار لەم ململانێیەدا سەرکەوت و باڵی چەپی حیزبی بەعسی لەسەر حکوم لادا. سوپا زۆر ماندوو بوو، عارف و باڵی راستی حیزبی بەعس بە سەرکردایەتی (ئەحمەد حەسەن ئەلبەکر)، کە پاشان لە ساڵی ١٩٦٨دا بوو بە سەر کۆماری عێراق، لەگەڵ کوردا کەوتنە گفتوگۆ. لە شوباتی ١٩٦٤دا بەڵێنیان دا "کە لە چوار چێوەی گەلی عێراقدا ماف نەتەوەیی کورد بدەن". ئەوە بوو بە ناوبژیوانی (جەمال عەبدولناسر) و (ئەحمەد بن بللا)ی سەرۆکی جەزایر، شەڕ وەستاو ئاگر بەس راگەیەنرا. بەڵام رێسا گشتییەکەی پەیوەندی کوردی – عێراقی زۆری دەوام نەکرد، عارف جیٚ پێی خۆی قایم کرد، هەر کە هەستی بە قوەتی خۆی کردو جڵەوی حوکمی گرتە دەست، رێسای گۆڕین دوبارە بووەوە، ئەوە بوو میداڵێکی تازە داهێنراو نێو نرا میداڵی ئازایەتی، ئەم میداڵە بەو کەسانە دەبەخشرا "کە بەشدارییان لە دامرکاندنەوەی یاخبوونی یاخییان و خیانەتکاران و پاککردنەوەی خاکی وڵاتی خۆشەویستمان لە جودا خوازان و نۆکەرانی ئیمپریالیزم دەکرد". زۆر مەسوول و بەرعۆدەی رەسمی بە ئاشکرا رایانگەیاند کە "ئەوەی راستی بیٚ گەلێك نییە بە نێوی کورد. ئەو خێڵ و تیرەو تایفانەش کە ئێژن کوردین، بە رەگ و نەژاد عەرەبن". ئەمە دەقاو دەق کاوێژ کردنەوەی ئەو قسانەیە کە مەسوول و بەرعۆدە تورکەکان کردویانە بە بنێشتە خۆشەی ژێردانیان. ئەوە بوو جارەکی دی شەڕ هەڵگیرسایەوە.

لەلایەکی دییەوە، یەکەم قەیرانی نێو سەرکردایەتی کوردی سەری هەڵدا. جەلال تاڵەبانی، بارزانی بەوە تاوانبار دەکرد کە لە گفتوگۆدا لەگەڵ حکومەت هەڵوێستی تاکڕەوانەی دیکتاتۆرانەی هەبووە. دیارە ئەمە هەنجەتێك بوو تا لە سەرەوە کودەتایەك لە نێو ریزەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان بەرپا بکات، (نیسانی ١٩٦٤) بەڵام نەیتوانی بەسەر (لایەنگرانی بارزانی)دا کە زۆرینە بوون لە نێو پارتی دا، سەر بکەویٚ. تاڵەبانی هیچی بە هیچ نەکرد و ناچار لەگەڵ تاخمێك لە هەوادارانی خۆیدا بۆ ئێران هەڵهات.

بارزانی، پاش سەرنەکەوتنی ئەم هەوڵی دووبەرەکییە، پایەی خۆی بەهێز کرد. لە مانگی تشرینی یەکەمدا فەرمانی داو ئەنجوومەنێکی سەرکردایەتی شۆڕش لە (٦٣) کەس پێکهێنرا، تا دەزگایەکی ئۆتۆنۆمی لە کوردستانی عێراقدا یەك لایەنە دابنەن بیٚ ئەوەی گویٚ بە رەزامەندی حکومەتی ناوەندی بدەن. ئەنجوومەنی نێو براو نەك هەر نوێنەری خەڵکی ناوچە رزگارکراوەکانی لە خۆ گرت، بەڵکو جگە لە کورد، نوێنەری مەسیحییەکانی کوردستانیشی، کە بریتی بوون لە ئاسووری و ئەرسەدۆکس و کلدان و کاسۆلیك و نوێنەری تورکمانیشی گرتە خۆ.

بارزانی، لە کوتایی ساڵی ١٩٦٤دا کۆمەڵێك داخوازی، کە لە لایەن ئەم ئەنجوومەنەوە دارێژرا بووەوە، پێشکەش بە حکومەت کردو داوای ئاشتی و ئۆتۆنۆمی تەواوەتی بۆ کوردستانی عێراق کرد. هەر چەندە ئەو پەیوەندی و گفتوگۆیانەی لە ئەنجامی ئەم هەنگاوەوە هاتنە گۆڕێ هیچ ئاکامێکیان نەبووە، بەڵام بایەخەکەی لەوەدا بوو کە ئەو بیروبۆچونانەی لەو قۆناغەی گفتوگۆکەدا موناقەشە کران، پاشان بوونە بناغە بۆ دارشتنی نێوەڕۆکی بەیانی ئازاری ١٩٧٠و بوو بە بناغەیەکی پتەو بۆ هەموو ئەو گفتوگۆیانەی بە مەبەستی چارەسەری یەکجارەکی ناکۆکییەکان دەکران.

ئەگەر چی لە شاری سلێمانیدا قۆناغێکی تری گفتوگۆ دەست پێکرایەوە، بەڵام لە راستیدا بە مەبەستی خۆسازدان بوو بۆ شەڕ، ئەوە بوو لە ئایاری ساڵی ١٩٦٥دا هێرشێکی سوپایی گەورە دەستپێیکرد، ئەم هێرشەش مایە پوچ مایەوەو بوە هۆی "روخان و وێران کردنی گوندێکی زۆر بە هۆی بۆردومانی ئاسمانییەوە. وێرانییەکی ئابووری فراوان هەموو کوردستانی گرتەوە. ئەمە جگە لە هەشت هەزار کوژراو و پێنج هەزار بریندار لە ریزەکانی سوپای عێراقیدا". وەکو مێژوونووسی میسری (القمراوی) لە ساڵی ١٩٦٧دا باسیکردووە.

لە کۆتایی ساڵدا (عەبدولڕەحمان ئەلبەزاز) پۆستی سەرەك وەزیرانی عێراقی وەرگرت، سێیەم کەس بوو کە لەو ساڵەدا ئەم پۆستە لە ئەستۆ بگرێ. ئەم پیاوەش لەسەر هەمان سیاسەت بەردەوام بوو. ئەوە بوو لە سەردەمی ئەودا هێرشێکی دی دەستیپێکرد بەمەبەستی پێشڕەوی بەرەو سنووری عێراق- ئێران و پاشان لەتکردنی بەرەی کورد بۆ ناوچەی باکوورو باشوور. هێزەکانی حکومەت سیاسەتی (زەمینی سوتماك)یان زۆر بە فراوانی بەکار هێنا. ئەمە وای لە کورد کرد هێندەی دی رق ئەستوور بن و عەزمیان جەزم بکەن و رژد بن لەسەر شەڕی مان و نەمان و بەرگری و بەرەڤانی لە هەر بستە خاکێکی خۆیان. ئا بەمجۆرە ئەم هێرشەش کە تا مانگی ك٢ی ساڵی ئایندە بەردەوام بوو، دووچاری شکستێکی گەورە بوو، ئەم شەڕە بە حەساوی تەعلیقێکی رادێوی دەنگی کوردستان رۆژی یەك ملیۆن دۆلار لەسەر حکومەتی عێراقی دەکەوت.

پاش ئەوەی فڕۆکە هەلیکۆپتەرەکەی عەبدولسەلام عارف سەر کۆمار کەوتە خوارەوەو ئەفسەرە بەعسییە حوکمڕانەکان (عەبدولڕەحمان عارف)ی برایان لەجێی دانا، لە نیسانی ئەو ساڵەدا (١٩٦٦) قۆناغێکی دیکەی گفتوگۆ دەستی پێکرد. لەوە دەچێت بارزانی زۆری هیوا بە عەبدولڕەحمان عارف هەبوو بێ، چونکە ئەوە بوو خێرا لە ١٩٦٦/٤/١٧دا پێشنیازی کرد کە شەڕ بۆ ماوەی مانگێك بوەستێ. عەبدولڕەحمان عارف ئەم پێشنیازەی بەلاوە سەیرو چاوەڕوان نەکراو بوو، خێرا پێی قاییل بوو، و بگرە سەرۆکی کوردی دەعوەت کرد بۆ بەغدا تا راستەوخۆ گفتوگۆی لەگەڵ بکرێ. بەڵام بارزانی پیاوێکی پڕ ئەزموون بوو، هێشتا ئەو بەڵێنە جۆراو جۆرانەی لە بیر مابوون کە فەرمانڕەوایانی عەرەب دابویانێ و پاشان لێی پاشگەز بوو بوونەوە، بۆیە لە وەڵامی ئەو دەعوتەدا گوتی: (لە نەزانانەوە فێر بووم)و ئەم گوتەیە چووە مێژوەوە.

ڕووداوەکانی ئایندە، دروستی ئەو هەڵوێستە (بارزانی)یان سەلماند، عارف لەسەر هەمان سیاسەتی هەلپەرستانەی دوو فاقی فەرمانڕەوایانی پێش خۆی بەردەوام بوو: لەو ڕۆژەدا کە بارزانی بۆ سەردانی بەغدا دەعوەت کرد، قەرارێکی دەرکرد زەعیم شکری العقیلی کە زۆر لە کوردان بە داخ بوو، بکرێ بە سوپا سالاری سوپای عێراق و ژێراو ژێر داوای لێکرد "بە یەکجارەکی کێشەی کورد لە نێو بەرێ و پاکی بکاتەوە". ئەوە بوو لە ١٩٦٦/٥/١دا جارێکی دی شەڕ لە دۆڵ و چیاکانی کوردستان دەستی پێکردەوە. عوقەیلی زۆر بە لە خۆبایی بوونەوە ڕایگەیاند کە "خاینان لە سەر خاکی پیرۆزی کۆماری عێراقدا قڕ دەکات".

١١-وانەیەك لەمەڕ بەڕێوەبردنی شەڕی جەوەڵی:

بۆ یەکەمجار، لە سەرەتای دەستپێکردنی هێرشی عەسکەری بۆ سەر کوردستان، حکومەتی عێراق توانی کەتیبەیەکی جەوەڵی بخاتە ناو شەڕەکانەوە. فەرمان بەم کەتیبەیە درا کە تەوەری نێوان ڕەواندوز و سنووری ئێران بگرێ، و ئەو تاقە ڕێگا هەرە گرینگە ببڕێ کە کورد بەکاری دێنن بۆ هێنانی پێداویستییە لۆجستییەکانی خۆیان لە ئێرانەوە، ئەوجا کە لە داگیرکردنی تەوەرەکە بووەوە، ئەوجا قڕ بخەنە هێزی کورد لە حەوزی ڕەواندوزدا. بەڵام ئەوە بوو شەڕی کانییە کوردە قەوما، هەڵبەتە ڕەوتی ئەم شەڕانە هێندە پڕ ئەزموون و پەندو دەرس بوو کە تا ئێستاش لە زۆر کۆلیژ و دەزگای نیزامی ڕۆژهەڵات و ڕۆژاوا دەخوێنرێ و هەڵدەسەنگێنرێ، ئەوە بوو پاشان بە بۆنەی ئەم سەرکەوتنەوە زۆر ئافەرین و ستایشی کورد کرا، پاش ئەوەی ڕۆژنامەوانان و نووسەرانی ڕۆژاوایی، هەموو وردو درشتێکی شەڕەکەیان تۆمار کردو مانشێتی هەمیشەیی لەسەر لاپەڕەی ڕۆژنامەکان دەرکەوت، وەك: "هێزی پێشمەرگە چەندین لیوای سوپای عێراقی دەبەزێنن و قڕ دەکەن".

ئەو زانیاریو ژمارە دروست و ئامارە دەوڵەمەندانەی لەسەر شەڕەکە بڵاوبوونەوە، لە ڕاپۆرتێکی فەرماندەی کوردی (عەبدوڵڵا پشدەری) و لێکۆڵینەوەیەکی زانستی پسپۆرێکی نیزامی ئەڵەمانی، کە لە ساڵی ١٩٧٠دا ئامادەی کرد بوو، وەرگیراون، هەڵبەتە ئەمە لە پایەی ئەو دەستکەوتە مەزنەی کوردان کەم ناکاتەوە. بەپێی ئەم لێکۆڵینەوە زانستییە سوپای عێراقی یەك لیوا و نیوی لە هێزەکانی خۆی، بە پشتیوانی سێ یان چوار کەتیبە تۆپخانەو پۆلێك فڕۆکەی جەنگی، لە حەوزی ڕەواندوزدا خڕ کردەوە. نەخشەی گشتی شەڕەکە، کە دوای شەڕەکە لە بارەگای لیوای چوارەمی جەوەڵی دا، لە بناری چیای هندرێن، کە ٢٨٧٥ مەتر بەرزە، دۆزرایەوە، واهی بووە کە هێزەکانی عێراق زنجیرە چیاکانی نێوان لوتکەی هندرێن و لوتکەی زۆزك کە (٢٢٠٠م) بەرزە، بگرن، ئەوجا پێشڕەوی بکەن و لە هەردوو ڕەخی ڕێگەی هاملتون دابمەزرێن. ئەوجا نۆرەی کەتیبەی تانك دێت تا بە ڕێگا نێو دەوڵەتییەکەدا پێشڕەوی بکات بۆ ئەو هەدەفەی بۆی دانراوە.

بەڵام سەرکردایەتی شۆڕشی کورد، زانیاری تەواویان دەربارەی ژمارەی سەربازو جۆری چەك و سەعاتی سفرو نەخشەی شەڕی هێزەکانی عێراق هەبوو، ئەم زانیارییانە لە ڕێگەی پیاوانی شۆڕشەوە، لە بەغداوە هاتبوو. کە باسی ئەو شەڕەم لە مەسعود بارزانی پرسی، وەڵامی دایەوە، کە پیاوانی دەزگای پاراستن ئەو زانیارییانەیان وەدەست هێناوە. هەر چەندە پسپۆڕانی نیزامی بێگانە پێیان وایە کورد لە ڕێگەی هاوئاهەنگی تەواوی موخابەراتی کوردی و موخابەرایەتی دەوڵەتێکی بێگانەوە تەفاسیلی نەخشە عێراقییەکەیان دەست کەوتووە.

بە هەر حاڵ کورد نەخشەیەکی بەرگرییان لەو تەوەرە گرینگە بە سەرپەرشتی فەرماندەییەکی ناوەندی، دانا. فەرماندەیی مەیدانی بە عبداللە پشدەری سپێردرا، ئەم پیاوەم لە شەڕەکانی ١٩٧٤/ ١٩٧٥دا بینی و ناسیاویم لەگەڵ پەیدا کرد، پیاوێکی باریکەلەی چاوشین بوو، بە ڕواڵەت لە نێچیرڤانێکی هێدیوهێمن دەچوو. پشدەری هێزێکی (٣٥٠٠) کەسی خڕ کردەوە. کە عێراقییەکان بە هێزێکی (٢٠) هەزار کەسییەوە و پاش بۆردومانێکی چڕو پڕ هێرشیان دەستپێکردن کوردەکان زۆر بە توندی بەر پەرچیان دانەوە، بەرپەرچدانەوەیەك کە لە ئەقڵ دا نەبوو. ڕەوشەکە بوو بە کارەساتێکی ئاڵۆزکاو، شەڕ لە هەموو قۆڵەکانەوە گەرم بوو، لە ٥/٤ تا ١٩٦٦/٥/١٠ بەردەوام بوو.

کوردەکان بەرگری و بەرەڤانییەکی قەهرەمانانەیان کرد: کەتیبەی چواری جەوەڵی هەموو چیای هندرێنی گرت. هێزی حکومەت لە قۆڵی زۆزگ–ەوەش، هەر چەندە خەسارەتێکی زۆری لێکەوت، پێشڕەوی خۆی هەر کرد. حکومەت لەم شەڕانەدا پتر لە دوو هەزار جەنگاوەری لە دەست دا. هێزی عەسکەری تەواو شپرزە بوو، دەبوایە هێزە هێرشبەرەکەیان کە تەواو ورەی ڕوخا بوو، و نەترەی بەردا بوو، و شنگی لە بەر بڕابوو، بگۆڕن و بە گوێرەی ڕوداوە تازەکانی شەرگە سازی بدەنەوەو دایمەزرێنن، بۆ ئەمە پێویستیان بە دوو ڕۆژان هەبوو.

پشدەری، لە شەوی دوانزەی ئایاردا، کە دڵنیا بوو ئەم تەوەرە هەرە گرینگە هەموو قوربانییەك دێنێ، بەخۆی فەرماندەی هێرشێکی سەرکەوتوی وەهای کرد کە لە بنج و بناوانەوە ڕەوتی شەڕەکانی گۆڕی و ڕاستەوخۆ کاری کردە سەر ئاکامی شەڕەکان. هەندێ مەفرەزی بچوکی پێشمەرگە، بە شەوو بە دزییەوە خۆیان بە بەینی هێزەکانی عێراقدا کردو لەوێندەر خۆیان لە سەنگەری نادیاری ئەوتۆ نا کە هێزە عێراقییەکان پێیان نەحەسێن و لەوێ چاوەنۆڕی ئەمرو فەرمانی فەرماندەیی خۆیان کرد. نەخشەکەی پشدەری وەها بوو کە دژە هێرشی کوردان لە پاش نیوەڕۆی ڕۆژی دواییدا، بەر لە خۆرنشین بە چەند سەعاتێك بکرێ: مەبەست ئەوە بوو کە هێزەکانی عێراق بخرێنە شەڕی شەوەکییەوە، کە هیچ شارەزاییەکیان لێی نییە، لەلایەکی تریشەوە هێزی پێشمەرگە لە شەڕی فڕۆکەی عێراقی بخەلەسن، کە بە بولێڵی ئێواران و بە شەوان دەورو کاریگەییان نەدەما.

سەعات چواری ئێوارێ، تۆپبارانی کوردی دەستی پێکرد، هەر چەندە ئەم تۆپبارانە بۆ ئەو بابەتە شەڕە هێندە کەم نموود بوو، مایەی پێکەنین بوو، بەڵام بەلای کوردەکانەوە هێزێکی زۆر گەورە بوو. پشدەری شەش تۆپی عەیار (٢٥) ڕەتڵی هێنا. ئەم تۆپانەیان لە شەڕەکانی پێشووترا لە سوپای عێراقی گرتبوو، کورد بۆ یەکەمجار تۆرێکی پەیوەندی بێتەلیان بەکار هێنا بۆ ئاراستە کردنی هەر شەش تۆپەکە، پشدەری فەرمانیدا هەر شەش تۆپەکە بە جارێ بارەگای کەتیبەی چواری جەوەڵی لە بناری چیای هندرێندا تۆپباران بکەن. بارەگای نێوبراو زۆر بە چڕی تۆپباران کرا.

کە دنیا تاریك بوو بارەگای نێوبراو بە تەواوەتی داڕوخا و وێران بوو. کاتێ قوەت و یەکە عێراقییەکان لە بارەگای فەرماندەیی عەمەلیاتەکان دابڕان و ئەو پێشمەرگانەش کە دزەیان کردبووە نێو هێڵەکانیانەوە، بەر دەستڕێژی لە پەستاو بێ پسانەوەیان دان، کەوتنە پاشەکشە لەو شوێنانەی کە گرتبوویان ئەوسا پشدەری فرمانی دایە پێشمەرگە کە پەلاماری هێزە شپرێوەکانی عێراق بدەن. ئەوە بوو لەو قۆناغەدا ئەو پێنج کەتیبە عێراقییەی لە هێرشەکەدا بەشدارییان کردبوو، واتە کەتیبەی ١، ٤، ٥، ١٣و ١٤، هەر هەموویان تەفروتونا بوون و هێزی پێشمەرگەش بێ ئەوەی ڕەحمیان پێدا بکەن تا شەش سەد مەتری بارەگای سەربازخانەکەیان لە (ڕەواندوز) راویان نان.

پشدەری لە دوا راپۆری خۆیدا بە ئەعسابێکی ساردو گوزارشتێکی شاعیرانەوە باس دەکات کە سەدان جەنازە "هێشتا لە لوتکەی هندرێندا لە بن دار بەڕووانـدا کەوتووە، گەلەك جەنازەش لە نێو گوڵزاری بەهارداو لە ژێر تیشکی هەتاودا، ساردو سڕکەوتوون و تیشکی هەتاوەکەش ناتوانێ زەڕیەك گەرمی بەو جەنازانە ببەخشێت". ئەوجا بە کورتی لەسەری دەڕوات: "هەموو دەستکەوتەکان بە کەڵکی بەکار هێنان دێن". ئەوجا ژمارەی کوژراوانی هێزێ عێراقی بە ١٨٠٠ کەس مەزەندە کردووە. هێزی پێشمەرگە جوابیان بۆ هەیڤی سووری عێراقی نارد کە خەڵکانێك بنێرن بۆ وەرگرتنەوەی ئەو (٥٠٠) سەربازە عێراقییەی کە بە زامداری یەخسیر بوون.

هەڵبەتە ئاشکرایە کە کورد ئەم سەرکەوتنە مەزنەیان بە نرخێکی کەم بە دەست هێنا: پەنجاو دوو شەهیدو سەدو سی برینـدار. دەستکەوتەکانیان ئەمانە بوو: چواردە تۆپی جەوەڵی، دوانزە تۆپی هاوەن، شەش تۆپی ڕەشاش، چل و چوار ڕەشاشی مام ناوەندی، سێ سەد ڕەشاشی سووك، پتر لە هەزار تفەنگ، چلو شەش جیهازی بێتەل، تەقەمەنییەکی یەکجار زۆر، نەوەدو دوو خێوەتی گەورەی نیزامی (عەسکەری) و پتر لە پێنج سەد پەتۆ.

١٢-قۆناغی گفتوگۆ:

پاش ئەم شکستە گەورەیەی عێراق، ئیدی هەردوولا حەزیان بە دەست پێکردنی قۆناغێکی تری گفتوگۆ هەبوو. هەر چەندە ئەو سەرکەوتنەی کورد لە چاو خۆیدا لەسەر کورد هەرزان

کەوت، بەڵام بارودۆخی ئابووریان زۆر خراو بوو، بە تایبەتی پاش زستانێکی زۆر تووش کە بە دەست کەمی ئازوقەوەو لە ئەنجامی ئابلۆقەی ئابوری عێراقەوە دەردی سەری زۆریان دیت. (عەبدولڕەحمان بەزاز)ی سەرەك وەزیرانی عێراق، کە بۆ نزیکەی بیست ساڵ دەچوو، یەکەم سەرەك وەزیرانی مەدەنی بوو، لە گوتەیەکدا رایگەیاند کە تاقە ڕێگەی دەرباز کردنی وڵات لەو تەنگژە ئابوورییەی دووچاری بووە، کۆتایی هێنانە بە شەڕی باکوورو ڕێکەوتنە لەگەڵ شۆڕشگێرانی کوردا... ئەوە بوو ڕێکەوتننامەیەکی دوانزە خاڵی لە رۆژی ١٩٦٦/٦/١٦دا لە رادیۆ و تەلەفزیۆنی بەغداوە راگەیەنراو لە مێژوودا بە (ڕێکەوتنی بەزاز) ناسراو رۆیی.

لە کۆتایی مانگی حوزەیران دا، (بارزانی)ش رەزامەندی خۆی لەسەر ڕێکەوتنی نێوبراو راگەیاند کە گرینگترین خاڵی ئەوە بوو زمانی کوردی دەبێتە زمانی خوێندن و زمانی رەسمی لە ناوچە کوردییەکانی وولاتدا. خاڵێکی تری ڕێکەوتننامەکە لێبوردنی گشتی بوو بۆ جەنگاوەرانی کورد، ئامادە کردنی بەرنامەیەکی ئاوەدانکردنەوەی ناوچەی کوردستان کە جەنگ وێرانی کردبوو. هەروەها گەڕانەوەی ئەو کوردانەی کە لە ساڵی ١٩٦٣دا راگوێزرا بوون بۆ ناوچەکانی خۆیان. هەروەها ڕێکەوتننامەی گۆڕین هەندێ بەندو خاڵی نهێنی تێدا بوو دەربارەی دامەزراندنی پارێزگایەکی کوردی لە شارۆچکە کوردنشینەکانی سەر بە پارێزگای موسڵ و، بەردان و ئازاد کردنی هەموو زیندانییە سیاسییەکانی عێراق نەك تەنیا کوردەکان. بەزاز لە سەر مەسئولیەتی خۆی بەندو خاڵەکانی ئەم ڕێکەوتننامەیەی داڕشتبوو، هیچ پرس و رایەکی بەو خەڵکە نیزامییانە نەکردبوو کە لە کۆتایی مانگی حوزەیراندا ویستیان کودەتایەك بکەن و ئەوجا ڕێکەوتننامەکە رەفز بکەن. ئەوەی بەزازو عەبدولڕەحمان عارف لە کەوتن رزگار دەکرد تەنیا ئەوە بوو دەسبەرداری ئەو بەڵێنانە بن کە بە کوردیان دابوو، و دەست بە گەڕێکی نوێی گفتوگۆ بکەن.

لەگەڵ ئەوەشدا بەغدا لە ماوەی دوو ساڵی گفتوگۆدا، زۆریان لەبەر کورد داهێنا، رەنگە هۆی ئەمە ئەو ترسە بووبێ کە لە شکستی هەندرێن دا دووچاری بوون و هێشتا لەبەر چاویان بوو. ئەوە بوو ڕێگە درا لە بەغدا رۆژنامەیەکی رۆژانە بە هەر دوك زمانی کوردی و عارەبی بەنێوی (برایەتی) (التآخی) دەربچێت. ئیدی عوقەیلی لە کوردان کۆڵدار لە پۆستەکەی لابراو وەزارەتخانەیەك بۆ کاروباری باکوور دانراو وەزیرێکی (کورد)یش بۆ کابینەی وەزارەتی عێراق زیاد کرا. ئەوە بوو دواتر، بەزاز رایگەیاند کە دەشیا ئەم سەرەتایە ببێ بە بناغەیەك بۆ چارەسەری یەکجاری کێشەی کورد لە عێراقدا. بەڵام جارێکی دی و لە ١٩٦٨/٧/١٧دا (نەخۆشییە عێراقییەکە) سەری هەڵدایەوە، بەعسییە هەڤرکەکانی عارف، بە سەرکردایەتی ئەحمەد حەسەن ئەلبەکر و پشتیوانی چەند ئەفسەرێك کودەتایەکیان بەرپا کرد، ئەوە بوو ئەحمەد حەسەن ئەلبەکر دوای سیازدە رۆژو لە کودەتایەکی پاشتردا، لە ١٩٦٨/٧/٣٠دا هەمان ئەو ئەفسەرانەی کە پشتیوانیان لێکرد، دووری خستنەوەو تڕۆی کردن.

هەر چەندە لە بەیانی یەکەمی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش دا، کە ئەلبەکر دایمەزراند، ئاماژەیەك بۆ مەسەلەی کورد نەکرا، بەڵام لە هەندێ بڕیارو هەنگاوی دواتردا، بەشدارییەکی باشی کرد لە سووك کردنی کێشەو تەنگژەی نێوان کورد و حکومەتی ناوەندی، کە بەلای زۆربەی چاودێرانەوە مایەی سەرسامی بوو. بۆ نموونە حکومەت رایگەیاند کە بە نیازە زانستگەیەکی کوردی و کۆڕێکی زانیاری کوردی دابمەزرێنێ کە بارەگاکەی لە بەغدا بێ. (رۆژی نەورۆز)یش کە جەژنی نەتەوەیی کوردە، کرا بە پشووی رەسمی لە عێراقدا.

بەڵام ئەو باری سەرنجە گشتیانەی کە لەمەڕ ئەم هەنگاوانە گەڵاڵە بوون، ئەوە بوو کە حکومەت گەرەکیەتی لە دەسەڵاتی بارزانی کەمبکاتەوەو دوو بەرەکی بخاتە نێو کوردانەوەو تەفرەقەیان تێ بخات. بە تایبەتی کە حکومەت لە بەغدا حیزبێکی کارتۆنی بە نێو حیزبی (رزگاری) دروست کرد و ئەوجا کەوتە گفتوگۆ لەگەڵ جماعەتی تاڵەبانی لەلایەك و لەگەڵ شێخ و سەرانی خێڵە دژمنەکانی بارزانی لەلایەکی دییەوە. هەروەها هێزێکی چەکداری لە کرێگرتەی کورد و عەرەب بە نێوی (سوارەی سەڵاحەدین)ـەوە دامەزراند، واتا بە ناوی کەسایەتی ناسراوی کورد (سەڵاحەدینی ئەیوبی)یەوە ناوی نا.

١٣-ناپاڵم و قەسابخانانی بەشەری:

جگە لەو کردەوانەی سەرێ، حکومەتی عێراقی زاتی ئەوەی لە خۆیدا بینی کە دەست بە گەڕێکی تری شەڕی عەسکەری بکاتەوە. ئەوە بوو لە مانگی ئازاری ساڵی ١٩٦٩دا، هێزێکی شەست هەزار کەسی بە سەرکردایەتی خودی ئەلبەکر پەلاماری پارێزگاکانی باکووریدا، هەڵبەتە ئەمە بووە هۆی هەڵگیرساندنەوەی شەڕێکی بێ رەزا لە مابەینی حکومەت و بارزانیدا، ئەمجارەش سوپای عێراقی پڕ چەك و چەکدار بە تازەترین چەك و پێداویستی سوپایی، نەیتوانی بە سەر هێزی لەشکری کوردا، کە ژمارەیان گەیی بووە سی هەزار پێشمەرگە، سەر بکەوێ.

کوردیش لەلایە خۆیانەوە لەوە حاڵی بوون کە ناتوانن بێ کۆمەکی دەرەکی کاریگەر، حکومەت ناچار بکەن مل بۆ ئاشتی بدات. تاقە شتێك، کە سەبارەت بەم قۆناغەی شەڕ، کە دە ساڵە بەردەوامە لە هزرو بیردا ماوەتەوە، ئەو قەسابخانە بەشەرییە سامناکانەیە کە هێزەکانی عێراق دەرهەق بە خەڵکانی مەدەنی بێ چەك و دیفاع بەرپایان کردووە، زۆر پەیامنێری رۆژنامەوانانی سویسری و پەیامنێرانی (لومۆند)ی فەرەنسی باسی ئەوەیان کردووە کە چۆن دانیشتوانی مەدەنی بە بۆمبای ناپاڵم و هێشویی بۆردومان کراون.

هەروەها باسی ئەوەشیان نووسیوە کە پیاوانی دەوڵەت سوکایەتییان بە رەبەنانی دێری کلدانی شارۆچکەی ئەلقوش کردووە و لە مانگی تەمووزی ١٩٦٩دا دەست درێژییان کردونەتە سەر. لە ئابی ١٩٦٩دا (٧٦) ژن و منداڵی گوندی (داکان)یان لە نزیکی گوندەکەیاندا سەربڕیوەو گوندەکەیان کردوون بە ساکەگۆڕ. هەروەها باسی ئەوەیان نوسیوە

که سەربازانی عێراقی لە مانگی ئەیلول دا خەڵکی گوندی (صوریا)ی ئاشوورییان کوشتوەو لە هەمان مانگدا گوندێکی تریان لەگەڵ عاردی دا تەخت کردووەو هەموو خەڵکەکەیان، کە سەدو بیست و یەك کەس بوونە، تیرباران کردوونە، لەبەر ئەوەی لە نزیکی گوندەکەیاندا مینێك بە ئۆتۆمبیلێکی عەسکەریدا تەقیوەتەوەو ئەفسەرێکی تێدا کوژراوە... ئەوجا هەر هەمان ئەو سەربازانە کەوتوونەتە گەڕان بە دوی ئەو منداڵانەدا کە لە ترسا سەری خۆیان هەڵگرتووەو پێنج منداڵیان لێ دەستگیر کردوون و تیر بارانیان کردوون کە تەمەنیان لە نێوان ٢-٨ ساڵ دا بووە... دە منداڵی دیکەیان بە بێشکەکانیانەوە توڕداوەتە روبارێکەوە.

دیارە ئەم دیمەنانە رێك لە دیمەنی ئەو تاوانانە دەچن کە لە ساڵی ١٩٤٢دا دەرهەق بە (لیدیس) کران. یان لە ساڵی ١٩٤٥دا لە ناوچەی (سودیت) ئەنجام دران یان لە (مای لای) ڤێتنام دا کران. لە مانگی تشرینی یەکەم یساڵی ١٩٦٩دا زر بەڵگەنامەی بنجبڕ دران بە سکرتێری گشتیی نەتەوە یەکگرتووەکان کە بە ئاشکرا ئەوەیان دەسەلماند کە هێزەکانی حکومەتی عێراق سێ هەزار گوندی کوردیان بۆردومان کردووەو ماڵەکانیان یان رووخاندووە یان سوتاندووە. بەڵام هیچ لایەنێك لە جێی خۆی نەبزووت تا جڵەوی عێراقیە هاڕوژاوەکان بگرێ: یەکێتیی سۆڤیەت پەیوەندییەکی بەتینی لەگەڵ رژێمی عێراقدا هەبوو. ناوەندە پێشکەوتوخوازەکانی ئەوروپای رۆژاواش کێشەی ڤێتنامیان بەس بوو تا بەو بیانووەوە نارەزایی خۆیان دەربارەی مل هوڕییەکانی ئەمریکا دەربڕن.

حکومەتانی ئەوروپای رۆژئاواش لایان وابوو کۆتایی هاتنی جەنگی شەش رۆژەی مابەینی ئیسرائیل و عەرەب لە ١٩٦٧/٦/٦ دا نیمچە ئارامییەکی بۆ ناوچەی رۆژهەڵاتی ناڤین گێڕاوەتەوە. هەر چەندە لە ئارامی و کپی گۆڕستانان دەچوو، بەڵام بەو حاڵەشەوە ئارامی و هێمنییەك بوو کە ئەو حکومەتانە بە جدی لە خەمی پاراستنی دا بوون، بەو حەساوەی زامنە بۆ وەدەست هێنانی پێداویستییەکانیان لە نەوتی ناوچەکە، ئەو نەوتەی کە کوردیش هەست بە دەورو کاریگەریەکەی دەکەن. بەڵام رۆژاوا هەوڵی داوە وێنەی واقیعی ئەم گەلە و ئەو کارەساتانەی بەسەریدا دەهێنرێ پشت گوێ بخات و تەنیا لە روانگەی کتێبێکی وەکو کتێبەکەی (کارل مای)یەوە کە وێنەیەکی شاعیرانە لەمەڕ کورد نیشان دەدا، بڕواننە کورد.

١٤-رێکەوتننامەی یازدەی ئازار:

بەڵام هەر هەموو ئەم پشت گوێ خستنە جیهانییەو هەموو هەڵمەت و هێرشە عەسکەرییەکانی عێراق و بەکار هێنانی زەبرو زەنگ و هاندانی سیاسی نۆکەرانی سەر بە رژێم، نەیانتوانی ئەلبەکر بگەیەننە ئەو سەرکەوتنەی کە بە ئاواتی دەخواست. حوکمڕانانی بەغدا گەیینە ئەو ئەنجامگیرییەی کە پێویستە لەگەڵ (برا کوردەکان)داو لە رێگەی لێکدی حاڵی بوونەوە، چارەسەرێکی هەمیشەیی بدۆزرێتەوە، لەگەڵ ئەو برا کوردانەدا کە رژێم ناچار بوو رێزیان لێ بنێ، سەرەڕای رق و کەرب و کینەی ئاشکرای لێیان. لە سەرەتای

ساڵی ۱۹۷۰دا دەسەڵاتی تەواو درا بە سەرۆك و ئەمینداری گشتی سەرکردایەتی حیزبی بەعس (میشیل عەفلەق)ی خەڵکی سوریا، تا لە بەیروت لەگەڵ کوردەکاندا دەست بە گفتوگۆ بکات. (بارزانی)ش بۆ هەمان مەبەست نوێنەری سیاسی و سوپایی خۆی (دارا تۆفیق) و (فوئاد عارف)ی نارد، فوئاد عارف لە سوپای کوردی دا پلەی زەعیم بوو.
کاتێ خەڵکی بەغدا، دوای چەند هەفتەیەکی کەم و لە ۱۹۷۰/۳/۱۱دا تەلەفزیۆنیان کردەوە، باوەڕیان بە چاوی خۆیان نەدەکرد، کەوتنە هەڵگلۆفینی چاوی خۆیان تا راستییان بۆ ساغ ببێتەوە، بە چاوی خۆیان دیتیان کە ئەلبەکر لە بەردەم کامیرای تەلەفزیۆن دا باوەشی بە کوڕانی بارزانی (ئیدریس) و (مەسعود)ا کردو ماچی کردن، ئەو بارزانییەی کە چەند رۆژێك لەوەبەر، حکومەت نزیکەی ۱۵ ملیۆن مارکی ئەڵمانی تەرخان کرد بوو بۆ هەر کەسێك بە زیندوویەتی یان مردوویەتی تەسلیم بە حکومەتی بکات.
هەروەها کەناڵەکانی رادیۆو تەلەفزیۆنی رەسمی کەوتنە ستایشی هێزی پێشمەرگەو گوتی: "پیرۆزترین دەزگای خەباتمانن دژی دوژمنی هاوبەش". پاشان ئەلبەکر دەقی بەیانی یازدەی ئازاری خوێندەوە کە گرینگترین خاڵەکانی بریتی بوون لە دەستکاری کردنی دەستووری عێراقی و بەو پێیە عێراق لە دوو گەلی عەرەب و کورد پێك دێت، پێویستە عەرەب و کورد خزمەتی نیشتمانی خۆیان، کۆماری عێراق بکەن، دەبێ وەکو برا مامەڵەیان لەگەڵدا بکرێ و بە یەك چاو تەماشا بکرێن.
ئایا ئەمە بۆ کورد نیشانەی بەرپا بوونی ئاشتی بوو؟ ئایا ئەمە پاش سەدان ساڵ چەوساندنەوەو تالآن و حاشاکردن لە ناسنامەی نەتەوەیی و دووبەرەکی و تەفرەقەنانەوە لە ریزیانداو کۆچاندن و راگوێزان و هەوڵی قڕ کردنیان نەهاتبووە ئاراوە؟! ئایا ئەمە فەسڵێکی نوێ تۆ بڵێ کتێبێکی نوێ نەبوو لە مێژووی کوردا؟! زۆر کەس ئەم پرسیارانەو پرسیاری دیکەیان لە خۆ کرد، دوای راگەیاندنی رێکەوتننامەی یازدەی ئازارو هەر بەم چاویلەکەیەش تەماشایان کرد. کەچی بارزانی بە خۆیشی لە تەعلیقێکی دا لەسەر بەیانی نێو براو، کە پاشان وەکو قسەی نەستەقی لێهات دەڵێ: "چاوەڕوان دەکەین، تا بدینین سبەینێ چ لەگەڵ خۆیدا دێنێ".

فەسڵی یازدەیەم

بۆ یەکەمجار کورد یەك دەگرن

١-کورد، شەڕی ١٩٧٤ / ١٩٧٥ بە پشتگیری ئێرانی – ئەمریکی دەکەنەوە:

رۆژێکی خۆش بوو. لە رۆژانی مۆڵەتی پایزەی (تیسینی)ی دەچوو. هەتاو پرشنگدار بوو. شنە بایەکی پاك و بۆنخۆش لە چیاکانەوە دەهات، لە بانیژەی میوانخانەی چۆمان، لەسەر کورسی دانیشتبووین و نانمان دەخوارد، میوانخانەکە دەیڕوانییە سەر شاری چۆمان. عەلی، کوڕێکی شازدە ساڵ بوو، بە جاری سێیەم چای لەگەڵ خواردنی بەیانی دا بۆ (ئەفەندییانی ئەڵەمانی) تێکردەوەو.عەلی ناوە ناوە دەچووە سوچێکەوە بە شەکر شکێنەکەی دەکەوتە قەند شکاندن. زۆر وەستایانە قەندەکەی دەشکاند، دەیکرد بە کوڵۆی بچووکی یەکسان و لەگەڵ چایەکاندا بۆی دادەنایین. ئێمەش هەنگوینی خالیسەمان بە نانی تیری گەرمی ئەو بەیانییەوە دەکرد، نانەکە لە پارچە قوماشێکەوە پێچرا بوو تا سارد نەبێتەوەو تامی تازەیی بمێنێ و پارومان لە ماستی مەڕ دەدا.

چوار دەوری بانیژەکە ئینجانەی گوڵ بوو. دیار بوو دەستێکی کارامە لە قوتوی بەتاڵ دروستی کرد بوون. خێزانەکەی ئەندازیاری تەلارکاری (دارا بیدار) گوڵی جۆراو جۆری تێدا رووانـد بوون. (گوڵێ) کە کیژێکی هەشت ساڵەی زەری وەش بوو، بە درێژایی رۆژ و بە شەوقەوە گوڵەکانی ئاو دەدا. کە تیشکی هەتاوەکە لە قژە زەردەکەی دەدا، رەنگێکی ئاڵتونی جوانی پێدەبەخشی.. بوونی ئەو لەوێ، سیمایەکی واقیعی ئەوتۆی بە شوێنەکە دەدا کە پڕ بە پێست و شایستەی ناوەکەی (گوڵێ) بوو.

لە نێو چڕە دارستانی چنارو بەڕووەوە ماڵ و کوچەو کۆڵانانی شاری چۆمانمان دەبینی کە بە هەردوو رەخی جادەی نێو دۆڵەکەدا بڵاوبووە بوونەوە. دانیشتوانی شار، نزیکەی (١٥٠٠) کەسێك دەبوون. بینای وێستگەی کارەبا کە تازە دروستکرا بوو، لە نێو سەربانی تەختی خانووەکانی دییەو، کە کایان پێوە کرا بوو، بەرز بوو بووەوە. وێستگەکە، کە گوندەکانی دەوروبەری (چۆمان)یش بە نۆرە سودیان لێ دەبینی، بە بۆیەیەکی سپی تۆخ بۆیە کرا بوو. سەربانەکەی قوچەکی بوو، لەسەر شێوەی سەربانی ئەوروپایی دروستکرا بوو. سەربانی ئەو خانووانەش کە لە میوانخانەکەدا بوون، هەر بە هەمان شێوە دروستکرا بوون، ئەم جۆرە بینایە غەریب نەبوو. چونکە (دارا بیدار) کە سەرپەرشتی ئەم خانووانەی کرد بوو، ئەندازەی تەلارکاری لە (درسدن) خوێند بوو و پاشان لە (ئاخن) تەواوی کردبوو. هەرچییەك لە ئەڵمانیا فێر بوو بوو، لەگەڵ خۆی هێنابویەوەو لێرە، لە کوردستانا لەخشت و بینای هاوچەرخدا بەکاری دەهێنا. چەند داینەمۆیەکی کارەبا، زۆر بە پەلەو نا رێك و پێکی

دانـرا بـوون تـا لـه ئـاوی روبـاری باڵەکـەوه، کـه زۆر بەلـەز شـان بـه شـانی جادەکـه نشـێو دەبـووەوه، کارەبـا بەرهـەم بهێـنن. ئـا بـەم جـۆره دارا بیـدار، تـەکنۆلۆژیای پەرەسـەندوی گواستبووه بۆ ئەم گونده دووره دەستەی (کوردستان کوڤی).
ئەنجوومەنی گوند، جگه لەوەی کارەبایان بۆ ناو گوندەکه راکێشا بوو، پڕۆژەی ئـاوی لوولـه کێشیانیش دامەزراند بوو. به سۆنده ئاویـان لـه کانی و سەرچاوەکانی سـەر چیاکانەوه بۆ نێو پیره گوندی هەمێزی دۆڵەکه، راکێشا بوو. بۆیـه ژنـان بـۆ خـۆ حەسا بوونـەوەو بـه گـۆزەو تەنەکەو پیپ و به شـان ئاویـان بـۆ ماڵـەوه نـەدەهێنا. ڕێگـەی نێـو ماڵـەکانیان چاك كـرد بـوو. بارەگایەکیان بۆ لیژنەی کاروباری کۆمەڵایەتی کـه وەکـو ئەنجوومـەنی گونـد وابـوون دروسـت کرد. سەرباری هەموو ئەمانه، کرێکاران سەرگەرمی دروستکردنی بینایەکی دی بوون، که لـه رۆژهەڵاتدا باوو پەسند نییه.
ئێمـه لـه بانیـژەی میوانخانەکـەوه گوێمـان لـه دەنگـی مەکینـەی بلـۆك دەبـوو. کرێکـارو بـەنناکانمان دەبـینی چـۆن بـه عەرەبانـەی دەسـتی خشـت و بلۆکیـان دەگواسـتەوەو لـه وێندەرەوه به دەستەبەره سەریان دەخست بۆ سـەربانی نهۆمی یەکەم تـا دەست بـه دروست کردنی نهۆمی دووەم بکـەن. (دارا بێدار)ی ئەنـدازیار بـه شـانازییەوه لـه ناوەنـدی ئـەو هـەراو هەنگامەیەدا دەوەستاو فەرمانی بەوەستا و کرێکارەکان دەداو ڕێنوێنی دەکردن، لـه تـۆ وایـه سەرپەرشـتی کۆمـەڵێك کرێکـارو وەسـتا دەکـات کـه تـازەترین سـلینگی کارەبـایی و عـەماری خشت و گەڵابەیان له خزمەت دایه!!... بڕیار بوو ئەم بینایه، که له تـەواو بوونـدا بـوو، بکرێ به بازاڕێکی هاوچەرخ. قەرار بـوو هـەر هـەموو دوکان و موغازەکان بگوازرێنـەوه بـۆ نـاو ئـەم بینایەو چالاکی بازرگانی به چاودێری لایەنه بەرپرسەکان ئەنجامبدرێ.
دارا بێدار، بیری لەوەش دەکردەوه که قەساوخانەیەکی هاوچەرخی کاشیکراو دروست بکـات و لەوێندەر مەڕو ماڵات سەر ببڕدرێ و گۆشت بفرۆشرێت و پزیشـکی تایبـەتی سەرپەرشـتی بکـات وەکـو چـۆن لـه ئـەوروپا بـاوه. مـن بـۆ خـۆم سـودان و ئێـران و تورکیـاو ئەفغانسـتانم دیتبـوون و هەنـدێ ئـەزموونم لا دروسـت بـوو بـوو، ئـەم پڕۆژه کوردییـه لـه چـاو واقیعـی ئـەو وڵاتانـەدا، نـا واقیعـی، یـان زۆر دوور بـوو لـه واقیعـەوه. ئـەم پڕۆژەیـەی دوایـی و چـەندین پـرۆژەی دی کـه لـەو وۆژەی پـایزی سـاڵی ١٩٧٣دا دیـتمن، رەنگدانـەوەی هـەوڵ و هیمـەتی گەشـبینانەی کوردی عێراقی ئەو رۆژانـه بـوو، رەنگدانـەوەی ئـەو هیـواو خۆزیایانـه بـوو کـه پێیان وابوو بەو زووانه دێته دی... سـێ سـاڵان بەسـەر دەست پێکردنی ئاشـتی دا تێپـەڕی. رەنگدانەوەی ئـەو ئاشتییه بـوو کـه پـاش راگەیانـدنی ڕێکەوتننامـەی یازدەی ئـازاری ١٩٧٠ هاتـه دی. هەڵبـەتـه ئەمـه ئاشـتییەك بـوو کـه لـه مێـژ بـوو ناوچـه شـاخاوییەکانی باکوور بـه خۆیانەوه نەبینی بوو، که ناوچەیەك بوو پتر له ١/٢ ملیـۆن کوردی کـۆی سـێ ملیـۆن کـوردی عێراق، تێیدا دەژیان.
بارزانی و سوپا شۆڕشگێڕەکەی (هێزی پێشمەرگەی کوردسـتان) لـەم ناوچەیەدا بـاڵا دەسـت بـوون. بـه پەرۆشـەوه چـاوەنۆڕی ئـەو رۆژه بـوون کـه ئاشـتی یـەکجارەکی بەرقـەرار بـبێ...

دەبوایە لە بەهاری ١٩٧٤دا نێوەڕۆکی بەیانی یازدەی ئازار جێبەجێ بکرێ و ئۆتۆنۆمی بە کوردستانی عێراق بدرێ، واتا پاش تێپەڕ بوونی چوار ساڵ بەسەر ئیمزا کردنی ڕێکەوتننامەکەدا. هەڵبەتە ئەو کوردانەی لە ناوچە پاشکەوتووە ئابووری و کۆمەڵایەتییە عاسی و سەختەکانی دەڤەری سێ سنووری عێراق و تورکیا و ئێراندا دەژیان، سوودێکی زۆریان لە سێ ساڵی ئاشتی و ئاگر بەست وەرگرت.

٢- پشت بەخۆ بەستن:

پارتی دیموکراتی کوردستان، کە باڵی سیاسی بزاڤی رزگاری خوازی گەلی کورد بوو، توانی لە ماوەی ئەو ساڵانەدا بچێتە ناو جەرگەی جەماوەری خەڵکەوە. خەڵکێکی یەکجار زۆر، بە تایبەتی لە خوردە جوتیاران، بوون بە ئەندامی پارتی. بە تایبەتی پاش ئەوەی پارت هەڵوێستی بنجبڕانەی دژی گەورە موڵکداران و سەرەك عەشایەرو فیودالان وەرگرت، بە تایبەتی بەرانبەر بەوانەیان کە چوو بوونە پاڵ حکومەت و لەوێوە دژایەتی شۆڕشیان دەکرد. ئەمە جگە لەوەی کە پارتی دیموکراتی کوردستان، لە کۆنگرەی هەشتەمی دا لە ساڵی ١٩٧٠، بڕیاری لەسەر ئەوەدا کە: "پشتیوانی تەواو لە ریفۆرمی کشتوکاڵی دەکات لە عێراقدا".

هەروەها لە نێو بردن و نەهێشتنی پەیوەندییە فیودالییەکانی کرد "بە یەکێك لە ئامانجە سەرەکییەکانی خۆی". هەروەها یەکێك لە خاڵەکانی پرۆگرامی کۆنگرەی نێو براو دەڵێ، پارتی بەرگری لە بەرژەوەندی جووتیارانی کورد دەکات "لە پێناوی نەهێشتنی هەموو ئیمتیازاتێکی دەرەبەگان لە بواری مەڕو ماڵات بەخێو کردندا وەکو پاوان کردنی لەوەڕگەو سەرانە وەرگرتن و هەموو جۆرە هەنجەت و بیانوویەکی تری فیودالی".

پارتی، لە ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی حکومەتیشدا، بزاڤی رۆشنبیری کوردی پێش خست و ئەم بزاڤە بوو بە هەڵمەتێکی سیاسی یەکجار کاریگەرو، ئەوە بوو هەڵمەتێکی رێك و پێکی نەهێشتنی نەخوێندەواری دەست پێکردو پتر لە دوو سەد قوتابخانەی سەرەتایی بێ چ کۆمەکێکی حکومەتی ناوەندی لەسەر حەساوی خۆی و بە یارمەتی خەڵکی ناوچەکان دروستکرد، ئەمە جگە لە دروستکردنی (٧٥) قوتابخانە لە گوندە دوورەدەستەکانی نێو چیا سەخت و عاسییەکان.

هەروەها زانستگەیەکی کوردی کەوتە وتنەوەی وانەی بابەتە زانستی و ئینسانییە جۆراوجۆرەکان تا پرۆسەی ئامادە کردنی پیشەیی بالا نەکەوێتە ژێر کاریگەری حکومەتی ناوەندی و ئارەزووەکانی حکومەتی ناوەندییەوە، وەکو ئەمە لە زانستگەی سلێمانیدا وابوو. هەروەها پارت لە بواری تەندروستی دا هەنگاوی پراتیکی باشی نا، ئەو بوارەی کە حکومەتە یەك لە دوای یەکەکانی عێراق بە ئانقەست لە ناوچە کوردییەکان پشت گوێیان دەخست و لە بنەڕەتدا نەیاندەویست ناوچەکە پێشبکەوێ. جگە لەوەی پارتی زۆری هەوڵدا

کەموکوڕی و نوقستانی کادرو دەزگا تەندروستییەکان پڕ بکاتەوە، پتر لە دە خەستەخانەی تەواری و تیمارخانەی لە گوندەکاندا کردەوە. ژمارەی ئەو پزیشکانەی لەم خەستەخانانەدا کاریان دەکرد زۆر کەم بوون، بۆیە دەبوایە وێڕای کاری پزیشکی خۆیان، پزیشکیارو پێشخزمەتەکانی ئەو تیمارخانانەش فێر بکەن.
بە توانایەکی کەمەوە، زۆر بواری ژیان چاککران. ئەوەی هاتبووە کردن نوقلانەی دوا رۆژێکی خۆشتر و جوانتری پێ بووز ئیدی بە گوێرەی ئەو پەندە کوردییەی کە دەڵێ: "ئەی شێر پشت بە چنگ و پەلی خۆت ببەستە، پیاوچاکان بە تەنیا فریات ناکەون لە مەینەتییەکاندا". کوردەکان، لە پاڵ ئەو بزاڤی ئاوەدانییەوە، هێزی چەکداری خۆشیان چ بە نهێنی و چ بە ئاشکرا رێك خست و بینات نایەوە. من و (ڤولکر هشش)ی وێنەگر کە لە سەفەری ئەو پایزەدا، لە ماوەی شەڕ وەستاندان لەگەڵم بوو، بەڵگەی بنجبڕمان چنگ کەوت کە کوردەکان لە رووی نیزامییەوە خەریکی خۆ سازدان و خۆ تەیار کردن بوون.

٣-رێگەی هاملتۆن- رەگی ژیانی شەرگە:

سەرکردایەتی کورد، جێبێکی لاندرۆڤەرو چەند پاسەوانێك و تەرجومانێکی میوانخانەی چۆمانیان خستبووە خزمەتمان. سواری پیرە لاندرۆڤەر بووین و بە جادەی چۆمان – هەولێردا وەڕێکەوتین. ئەم جادەیە بەشێکی گرینگیشە لەو جادەیەی کە تاران بە موسڵەوەو بەرزاییەکانی ئێران بە دەشتاییەکانی عێراقەوە دەبەستێ. دوای نیو سەعاتە رێ، لەم هەرەتی ئاشتییەدا، کەشو هەوای جەنگ و کوشتارم وەبیر خۆ هێنایەوە.
ئەم جادەیەی کە بە ناوەندی دۆڵی قوڵ و گەلیی پڕ پێچ و پەناو بەسەر پردی تەنگ و تەسکی سەر روباری بەهاڕەو هاژەی باڵەك و ناوچەیەکی شاخاوی سەخت دا تێدەپەڕی، بە درێژایی شەڕی ئەهلی کوردان لە ساڵانی شەستەکاندا، رەگی ژیانی شەرگەکانی پێك دێنا. هەر بۆیەش خوێناوی ترین شەڕ لەم دەوروبەرەدا کراوە بە مەبەستی کۆنترۆڵ کردنو دەست بەسەرا گرتنیدا. ئەم جادەیە کە بە ناو جەرگەی کوردستاندا تێدەپەڕێ، نەك هەر شوێنەوار و کاریگەری لە مێژووی کوردستاندا بە جێ هێشتووە، بگرە ئەم مێژووەشی گۆڕیوە. ئەو رێگەیە لەلایەن (هاملتۆن)ی ئەندازیاری نیوزیلاندییەوە دروست کراوەو هەر بە نێوی ئەویشەوە نێونراوە. ئەم جادەیە لە شاری ئەربیلای دەستکردی ئەسکەندەری مەقدونییەوە کە ئەمڕۆ (ئەربیل)ی پێدەگوترێ، دەست پێدەکات و بە زێدی سوڵتانی هەرە نێوداری کورد سەلاحەدین دا تێ ئەپەڕی و دەگاتە سنووری عێراق – ئێران، سادەترین جووتیارانی کورد کە زۆربەی هەرە زۆریان نەخوێنەوارن نێوی هاملتۆن دەزانن، چونکە ئەم جادەیەی کە ئەو دروستی کردووە تاکو ئەوڕۆکەش گرنگترین رێگەی (تەموین)ـەو بەڕاستی بەو رەگی ژیانە دەژمێردرێ کە هەموو هیواو ئاواتێکی کوردی عێراقی پێوە بەندە بۆ وەدەستهێنانی رزگاری و ئازادی.

ئەو تەرجومانەی کە لەگەڵماندا بوو دەیویست پایەی تایبەتی ئەم ئەندازیارەمان لە نێو کوردان دا بۆ دیاری بکات، بە تایبەتی کە دوا ساڵەکانی تەمەنی بۆ کورد و دۆزی کوردی تەرخان کرد بوو. هاملتۆن، لەو ساڵەدا مرد کە ئێمە ئەم سەفەرەمان تێدا کرد. (١٩٧٣)، لە ساڵی ١٨٨٩دا لە نیوزیلاندا لە دایك بووە، داك و بابی ئەسکەتلاندین. ئەندازیاری ڕێگاوبان بوو، بۆیە حکومەتی ئینتیداب لە ساڵی ١٩٢٨دا داوای لێکرد کە سەرپەرشتی دروست کردنی ڕێگەیەك بکات کە تەنیا قاترو وڵاخ پێیدا دەڕۆیشتن.. هاملتۆن، تەنیا بە کرێکاری ناوچەکە جادەکەی دروست کرد. ناچار بوو تاوێرە بەردی زۆر زەلام بتەقێنێتەوەو قەدەمە لە قەدپاڵە زۆر ڕژدو ڕکەکان دروست بکات. لە ماوەی کار کردنیدا لە کوردستان، سیستەمێکی چاکی بۆ دروستکردنی پردی ئاسن داهیناو بەکار هێنانی ئەم سیستەمی بیناسازییە لە جەنگی دووەمی جیهان و ساڵانی پاشتردا شۆڕەت و نێو بانگێکی جیهانیان پیّ بەخشی.

هاملتۆن، دەچوو پارچەی بچوك بچوکی دروست دەکردو لە زروق زۆر سەخت دا دەگوازرانەوە بۆ ئەو شوێنەی دەویسترا پردەکەی لیّ دروست بکریّ، لەوێندەر ئەم پارچە بچوکانە لێکدەدران... بەمجۆرە پتر لە هەزار پرد لە (پردەکانی هاملتۆن) لە شوێنە جیاوازەکانی ئیمپراتۆریەتی بەریتانیادا دروست کران، ئیدی لە پردی پەڕینەوەی ڕێبوارانەوە لەسەر ئۆتۆبانەکانی بەریتانیاوە بیگرە تا دەگاتە پردی (مانگلا)ی بەنێو بانگ لەسەر ڕوباری (هندوس)ی پاکستان. هاملتۆن، هەر هەموو ئەم پردانەی کاتی دروست کرد، پاش ئەوەی لە ساڵی ١٩٣٠دا لەو دۆڵ و شیوە هەزار بە هەزارانەدا تاقی کردەوە کە ڕوباری ڕەواندوزی پێدا دەڕوات. واتا ڕێگەی هاملتۆنی کوردستان بوو بە سەرچاوەی ئەزموونەکانی پاشتری.

هاملتۆن، بە خۆی ئاماژەی بۆ گرینگی و بایەخی عەسکەری ئەم جادەیە کردووەو لە ساڵانی دواتردا نوسیویەتی و دەڵیّ: "بەم جۆرە نێردرام بۆ کوردستان، کوردستانی چی! لەلایەکەوە هۆزە کوردەکان کەڵکەڵەی ئازادی و ڕزگارییان کەوتبووە سەرو لەلایەکی دییەوە حکومەتی ناوەندی لە هەوڵی ئەوەدا بوو ئەم ناوچە شاخاوییە دژوارە کۆنترۆڵ بکات و دەسەڵاتی خۆی تێدا بسەپێنیّ، هەر هەموو ئەمەش وای دەخواست کە ڕێگەکە بەزووترین کات لەوێندەر بکرێتەوە".

هاملتۆن، بە هۆی دروستکردنی ئەم ڕێگایەوە، بوو بە نزیکترین دۆستی کورد و لایەنگری دۆزی کورد. زۆر بە توندی ڕەخنەی لە سیاسەتی ڕەسمی بەریتانیا، بەرانبەر بە کورد، دەگرت. پاشان سیاسەتی هەموو حکومەتە عێراقییە یەك لە دوای یەکەکانی پاش تەواو بوونی ئینتیداب، بەرانبەر بە کورد، خستە ژێر وردەبینی ڕەخنەوە. لە ساڵی ١٩٦٨دا وتارێکی لە (دەیلی تەلەگرافدا) نووسیوەو دەڵیّ: "فرۆتنی نەوت بە ڕۆژاوا کە سەروەت و سامانێکی بیّ سنوور بۆ عەرەب دابین دەکات، و لە هەمان کاتدا کوردستان وێران دەکات و هەژاری و دواکەوتنی بەسەرا دێنیّ، من بۆ خۆم ئەمە بە گەورەترین شەرمەزاری ئەم سەدەیە دەزانم و هیچ پاکانەیەکی بۆ نییە. ئەوەی بەلای منەوە سەیرە، بۆچی حکومەتی عێراقی

هەوڵ نادات ڕێگەیەکی دی بجەڕبێنیٚ: پێویستە ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستان، بە مەلا مستەفا بدریٚ و کورد بەشی خۆیان لە دەرامەتی فرۆشتنی نەوت وەربگرن و هەبیٚ. پێویستە ئەگەر بۆ تەجرەبەش بیٚ ئەمە بکریٚ تا بزانریٚ کە ئەگەر ڕێگەیەکی دی لەگەڵ کوردا بگیرێتە بەر، ئاخۆ کاروبارەکان باشتر دەڕۆن، ئایا ئەنجامی ئەم ڕێگەو شێوازە تازەیە چ دەبێت؟ نازانم خەڵکی ئەویٚ بۆ هەوڵنادەن بەم شێوەیە بیر بکەنەوە؟".

کوردەکان تاکو ئەوڕۆش ڕێزو قەدرێکی زۆر لە (هاملتۆن)ی ئەندازیاری هاوسۆزی خۆیان دەنەن، طارق عەقراوی-ی ڕۆژنامەوانی کورد، لە گوتارێکی دا لەمەڕ هاملتۆن دەڵیٚ: "تەبیعەتی ئەسکەتلاندییانەی و هەڵسوکەوتی لە نێو چیاکانی نیوزیلاندە، وایان لێکرد بوو، کە لیاقەتی ئەوەی هەبیٚ. بیٚ پەروا لەگەڵ کوردی ناوچەکەدا بچێتە ڕاویٚ و کەشف کردنی ئەشکەوتانی نێو چیایان. هاملتۆن شانازی بەوەوە دەکرد کە لەگەڵ کوردێك دا پێشبڕکێی شاخەوانی کردووە، هەروەها لە چەکبازی و نیشان شکێنی دا هاوتای باشترین تفەنگچی کورد بوو. مەعلومە کە کورد لە تفەنگ چێتی و سەگڤانی دا بناڤ و دەنگن".

٤-دیمەنەکانی ئاشتی:

پیرە لاندرۆڤەر بە ڕێگەی هاملتۆندا بردینی. بەیانی بوو، دنیا هەتاو بوو. ڕۆژ، ڕۆژێکی مانگی ئۆکتۆبەری ساڵی ١٩٧٣بوو. ڕێگا جمەی دەهات. هەر پیکاب و لۆرییە شووتی بوو بەرەو گەڵاڵە دەچوو. تووشی چەندین تراکتۆری پڕ لە سێوو هەرمیٚ و هەنارو تریٚ بووین. چەندین ئۆتۆمبیلی دیکەمان بینی کە بە ڕەقەمەکانیاندا دیار بوو ئێرانی بوون، ئەمانە پڕ بوون لە گۆنییە شەکر و چای هەروەها پڕ بوون لە سەندوق کە نووسینەکانی سەریمان بۆ نەدەخوێنرایەوە. جوتیاران، لەمبەرو لەوبەری ڕێگەکەوە وڵاخەکانیان دابووە پێش و بارەکانیان بریتی بوو لە بەڕەو ئۆرتە و کرو بۆ شاریان دەبرد تا لەوێندەر بە ئازوقەو خواردەمەنیان بدەن، یەکجار بە دەگمەن دیمەنی ئەو سوار چاکە کوردانە دەبینرا کە لە کتێبی گەڕیدەو کتێبەکەی کارل مای و کتێبی (خودان گورگ)ی جۆرج هاڵبان کە لە ساڵی ١٩٧٥دا دەرچووە، وەسف کرا بوون و ناویان دەرکردبوو.

شوفێرەکەمان ناوی ئەحمەد بوو، داوامان لێدەکرد کە ناوە ناوە بوەستیٚ تا تەماشای دیمەنی ئەو منداڵە مەکتەبلییانە بکەین کە بۆ ناو خوێندنەوە و سەرژمێری لە ڕیزدا دەوەستان. یان لە لای ئەو بەنزینخانەیە بوەستیٚ کە لە کەنارێکی ڕێگاکەوە دانرا بوو، ئەم بەنزینخانەیە بەترومپایەکی دەستی کاری دەکرد، زۆرمان پیٚ سەیر بوو کە دەیانگوت نرخی یەك لیتر بەنزین لە ١٢ (فینك)ی ئەڵمانی پتر نابێت. یان لە قاوەخانەیەکی نزیکی جادەکە لابدات و جگەرە بکڕین، هەموو جۆرە جگەرەیەك هەبوو. بە تایبەتی جگەرەی بەریتانی و ئەمریکی. دوای موناقەشەیەکی زۆر جگەرەی جەمهوری شیان بۆ هێنایین. ئەمە تاقە جگەرەی عێراقی بوو، کە لە چاکی دا کەم وێنەیە، بەڵام نەمان توانی بۆ تاقە جارێکیش

پارەی ئەو پاکەتانە بدەین کە دەمانکڕین، هەموو کەڕەتێك پێیان دەگوتین: "نابێ ئێوە ئەڵمانین و میوانی کوردستانن، هەر کاتێ دێنە سەردانی کوردستان بەخێر بێن، ئێمە دەزانین میوان لە ئەڵمانیاش دا پێویست ناکات پارەی پێداویستیی خۆ بدەن، نە وسایە؟".

هەر هەموو ئەم دیمەنانە، ئەو باری سەرنجە لای مرۆڤ دروست دەکات کە لەم ناوچە شاخاوییەدا چالاکییەکی بازرگانی چەلەنگ هەیەو ڕەنگدانەوەی ژیانێکی هێدی و ئارامە، کە ڕەنگە مرۆڤ لە ناوچە شاخاوییە کەم پەرەسندووەکانی ناوچەی دەریای ڕۆژهەڵاتی ناڤین لە ئەوروپادا نەیبینێ. بەڵام هەموو دیمەنەکانی لە دوا ئەنجامدا ڕەنگدانەوەو دیمەنی ئەو ئاشتییە بوون کە زۆر لە مێژ بوو کوردستان بە خۆوەی نەبینی بوو. لەلایەکی دییەوە هەر هەموو ئەو کوڕانەی لەم سەفەرەمدا دیتمن، چەکدار بوون، ئیدی یان تفەنگیان پێ بوو یان دەمانچە یان خەنجەر. تەنانەت منداڵێکی دوانزە ساڵانم بینی کە زۆر بە شانازییەوە کلاشینکۆڤ هەڵگرتبوو. بەلامانەوە سەیر نەبوو، بەڵکو ئاسایی بوو بۆ وڵاتێك کە چەك هەڵگرتن تیایدا نیشانەی پیاوەتی بێ، ئاسایی بوو بۆ ڕۆڵەی گەلێك کە دەیەوێ بە هەموو شێوەیەك دەسەڵاتی حکومەتی مەرکەزی ڕەفز بکات. بەڵام هەر زوو باری سەرنجێکی ترمان لا دروست بوو، ئەویش ئەوە بوو ئەو ئاشتییەی کە دیمەنەکانیمان دەبینی، ئاشتییەکی کاتی و تەمەن کورت بوو. و ئەمە هێمنی و ئارامی بەر لە هەڵکردنی باهۆز بوو، قۆناغێك بوو بۆ پشوودانێك و خۆسازدانەوە بۆ شەڕ، پشوودانێك بوو کە هەم خەڵکی کوردستان و هەم حکومەتی ناوەندی بەغدا پێویستیان پێی بوو، چونکە ئەم سەفەرەی ئێمە کە لە سایەی ئاشتیدا دەمانکرد، بەو مەبەستە بوو کە سەردانی ئۆردوگایەکی هێزی پێشمەرگەی بارزانی بکەین.

٥- پێشمەرگە: هەمیشە ئامادەی ڕووبەڕوو بوونەوەی مەرگە:

لاندرۆڤەرەکەمان، لە پڕ خۆی کرد بە گەلییەکی زۆر تەنگی جادەی هاملتۆن دا. ئەم بەرو ئەو بەری ڕێگەکە تاوێرە بەردی زەلام زەلام بوو. زۆر لە پڕو لەنکاو گەیینە ئێرە. شۆفێرەکەمان، ئۆتۆمبیلەکەی بۆ ڕێگەیەکی فەرعی سوڕاندەوە، بە گەلییەکی تەنگەبەردا ڕەت بوو. خاڵی نۆبەداری لەمبەرو لەوبەری جادەکە هەبوو، بەڵام هێندە نادیار بوون، ئەگەر کەسێك خۆیی نەبوایە هەر هەستی پێ نەدەکرد. تا زیاتر سەردەکەوتین، ژمارەی بازگەکان زیاتر دەبوون. پاش ئەوەی دوو سەد مەترێك ڕۆیشتین لاندرۆڤەرەکە وێستا، شۆفێرەکە پێویستی بە نزمترین گێڕ بوو تا بەردەوام بێ لە سەرکەوتن. لە پڕ دیمەنێکی ترمان هاتە پێش، لەسەر لوتکەی شاخەکەدا پانابیەك هەبوو چوار دەوری چیای بەرزی ٢- ٣ هەزار مەتری بوو. ئەوە ئەو ئۆردوگایە بوو کە بۆی دەچووین. یەکێك بوو لە سەربازخانە زۆرو زەبەندەکانی کوردستانی ئەو سەروبەندە، ئۆردوگاکە ڕێك لە بەردەممانا بوو. نزیکەی ٥٠٠- ٦٠٠ سەرباز لە ئۆردوگاکەدا بوون و خەریکی مەشقی نیزامی بوون. کە سەرنجمان دا نزیکەی

سەد کەسێکیان، مەشقیان بەوانی دی دەکردو وەکو دەرەجەداری نێو هەر سوپایەکی جیهان کردبوویان بە هەرا: (... چەپ ... راست.. هەموو... بوەستن!...) هەر چەند ئێمە لە وشەکان حاڵی نەدەبوین، بەڵام دەمانزانی فەرمان و ئەمری لەو بابەتە بوون.

ئەوەی سەرنجی راکێشاین، جلو بەرگی چونیەکی زەیتونی سوپاییان لەبەردا بوو. هەمان ئەو جلە بوو کە سوپای عێراقی بەکاریان دێنا.. لەلایەکی ترەوە چەند سەد کەسێك جلو بەرگی کوردی ئاسایی پێشمەرگەیان لەبەر بوو: جل و بەرگی خاکی و شاشك. جەماعەتێك مەشقیان لەسەر قورسترین جۆری رۆیشتن بەسەر عاردیا دەکرد: سکە خشکێ، چەند مەفرەزەیەکیش دەرسی چۆنیەتی بەکار هێنانی تۆپی قۆرسی فرۆکە شکێنیان دەخوێند کە لەسەر سێ پایە دانرابوون، یا دەرسی بەکار هێنانی رەشاشی ناوەندی و قورس و تۆپی تانك شکێنیان دەخوێند. کۆمەڵێك فەرماندەی سوپاییش لە سوچێکەوە دەرسی تاکتیکیان دەخوێندو ئەفسەرێك لەسەر تەختەیەك، نیشانەو رەمزی، رەسم دەکرد.

دیمەنی تفەنگەکان وایاندەنواند کە زۆر شەڕیان دیتبێ، چونکە لە زۆر شوێنەوە ئاسنەکانیان بە دەرەوە بوو، دیار بوو پەڵەیان لێ رنرا بوو، قایشی زۆربەیان گۆڕا بوو بە قایشی چەرمی دەستکردی خۆماڵی، یان لە جیاتی قایش پەتیان پێوە بەسترا بوو. ئەو کلاشینکۆف و دەمانچانەی کە هەندێ پێشمەرگە لە کیف دا بۆیان دەرهێناین، دەستکردی سۆڤیەت و چین بوون.

ئامیر بەتالیونێکی گەنجی کەپوو بەرانی، نیگاگەشی چاو کەوەیی، کە تەمەنی لە ٣٠ ساڵ تێنەدەپەڕی، پێشوازی من و فولکرهانس-ی وێنەگری کردو لەگەڵماندا هات بۆ سەردانی گروپە جیاوازەکان. بۆی باس کردین کە بەتالیۆنەکە پێك هاتووە لەو سەربازانەی کە هەستی نەتەوەیی هانی داون لە سوپای عێراقی هەڵێن و بەشداری ئەو رووداوە گەورانە بکەن کە هەموو کەسێك پێی وایە بەم نزیکانە روو دەدەن... ئەوجا لەسەری رۆیی: "ژمارەیان زۆر زۆرە، لەوە زۆرترن بتوانین بیانگرینە خۆ ئەگەر پارە و چەکمان هەبوایە دەمانتوانی زۆر بە ئاسانی سوپایەکی سەد هەزار کەسییان لێ دروست بکەین". کە سەردانی ئەو یەکە سەربازیانەمان کرد، بۆمان دەرکەوت کە زۆر بە چاکی تەیارو ئامادە کراون. کە بەسەر گروپەکاندا دەگەڕاین، داوام کرد رێگەمان بدەن بە بێ هەڵبژاردنی ئەوان، دیمانە لەگەڵ چەند سەربازێك دا بکەین. بەڵام یەکەم سەرباز کە دیمانەمان لەگەڵ کرد، گەنجێکی تەمەن بیست و چوار ساڵە بوو. ژنی هێنا بوو. دوو منداڵی هەبوو، کە ئەوەی بۆ دەگێڕاینەوە چاوەکانی پرشنگیان دەدا. خێزان و کەسوکاری خەڵکی نزیکی شاری هەولێر بوون ، و دەرفەتی زۆر کەم بوو بۆ سەردانیان. کە لێم پرسی لەبەر چی بووە بە پێشمەرگە، هەردووك دەستی لە گیرفانی شەڕواڵەکەی ناو گوتی: "چونکە من رۆڵەیەکی گەلی کوردم و حکومەتی عێراقی قاییل نابێت گەلەکەمان بە ماف خۆی بگات، بۆیە لەسەرمانە هەموو چەك هەڵبگرین و لەو پێناوەدا بخەبتین".

سەربازەکەی دی کە چاومان پێکەوت، پیاوێکی بالا بەرزی رێك بوو، دەرکەوت عەرەبە. کابرای فەرماندە زۆر خۆشحاڵ بوو کە ئەو سەربازە عەرەبەمان هەڵبژارد، بۆی گێڕاینەوە کە خەڵکی بەغدایەو هەر لەوێندەر لە دایك بووەو گەورە بووەو... بەر لە چەند هەفتەیەك پەیوەندی بەهێزی پێشمەرگەی لەشکری کوردستانەوە کرد بوو... لەسەری رۆیی کە مەسیحییەو سەر بە یەکێك لە کەنیسە مەسیحییەکانی عێراقەو چونکە رێ نادرێین بە ئازادی سرووتە (طقوس) ئاینییەکانمان ئەنجام بدەین. بۆیە لێرام روو بکەمە دەڤەرێك کە دەسەلاتی رژێمی بەعسی لێ نەبێت، ئەویش ئەو ناوچەیە بوو کە کورد تێیدا دەسەلاتدارە، چونکە دەتوانم لێرە بە ئارەزووی خۆم و چۆنم بوێ ئاوها بژیم، بەتایبەتی کورد مامەڵەیەکی زۆر باشم لەگەڵ دەکەن و رێمدەدەن سرووتە ئاینییەکانی خۆم ئەنجام بدەم. ئەگەر شەڕ هەڵگیرسێتەوە منیش بەشداری دەکەم، رەنگە لە پێناوی کوردا شەڕ نەکەم، بەلام بەشداری شەڕ دەکەم دژی ئەلبەکرو دیکتاتۆریەتی ئەلبەکر.

لە فەرماندەی ئەو گروپانەم پرسی، بەر لەوەی هەمان پرسیار لە خودی جەنەرال بارزانی بکەم، ئەگەر شەڕ هەڵگیرسێتەوە چ دەقەومێ؟ کابرای فەرماندە ماوەیەکی باش لە فکران راچوو، ئەوجا چاوی هەڵبڕی و بە دەست ئاماژەی بۆ دوور کرد، ئامارژەی بۆ لای پێشمەرگاکانی کردو گوتی: "ئەوانە شەڕ دەکەن، هەموومان شەڕ دەکەین". هەر چەندە ئەم وەلامە زۆری کار تێکردم، بەلام من لەسەری رۆیشتم و پرسیم: "تا کەنگێ دەتوانن بەردەوام بن لە شەڕ؟" ئەوجا نیگایەکی تیژی تێ کردم و بە دەنگی نزم وەلامی دایەوە: "هەمیشە پێشمەرگە دەبن کە جێمان بگرنەوەو بەردەوامی بە شەڕ بدەن". ئەوسا تەرجومانەکەمان بە چپە بۆی شرۆڤە کردین کە وشەی (پێشمەرگە) لە باری زمانەوانییەوە واتا: ئەوانەی ئامادەو لەسەر پێن بۆ رووبەڕوو بوونەوەی مەرگ.

٦-هاوسەنگییەکی لەق:

کەش و هەوای ئەم ئۆردوگایە وای لێکردین هەست بەوە بکەین کە کورد دەستیان لەو ئاشتییە بەردەوامە شتوە کە لە ماوەی ئاگر بەست و هودنەی ئازای ١٩٧٠وە لەلایان دروست بوو. کە لە مانگی ئۆکتۆبەری ساڵی ١٩٧٣دا دیمانەیەکم لەگەڵ سەرۆکی کورد، بارزانی دا سازدا و لێم پرسی کە تا چەند دەرفەتی جێبەجێ کردنی نیوەڕۆکی بەیانی یازدەی ئازار لە گۆڕێیە" وەلامی دایەوە: "من پێم وانییە بە ئاشتی بگەینە ئۆتۆنۆمی، لەبەر هۆیەکی زۆر سادە، ئەویش ئەوەیە کە حکومەتی عێراقی لە خەونیشی دا بیر لەوە ناکاتەوە ئۆتۆنۆمی راستەقینەو تەواومان بداتێ. کە حکومەت ناچار دەبێت گفتوگۆمان لەگەڵ بکات، مەبەستی ئەوەیە لەم ناوچە تەسکەدا گەمارۆمان بدات، کە ئێستا بە زەبری چەك بەرگری لێدەکەین، بەلام ئەم ناوچەیە تەنیا بەشێکی بچوکی کوردستانە، چونکە کوردستان خانەقین و کەرکووك و دەوروبەری (موسڵ)ش دەگرێتەوەو ئێمە دەست لەو ناوچانە هەڵناگرین

هەرچییەك رووبدات، چونك خۆمان بە بەرپرس دەزانین بەرانبەر بەو كوردانەی لەو ناوچانەدا دەژین بە هەمان ئەندازەی كە لە بەردەم مێژووی گەلەكەمان هەست بە بەرپرسیاریەتی دەكەین.

ئەگەر رووداوەكانی سالآنی پاش رێكەوتننامەی سالّی ١٩٧٠بێنینەوە بەرچاوی خۆمان، رەنگە تا رادەیەك هۆی ئەو رەشبینییەی بارزانیمان بۆ بە دیار بكەوێ. رێكەوتننامەی ئازار لەسەر ئەو بنەمایە داڕێژرا كە ئیعتراف تەواو بە كەسایەتی نەتەوەیی و رۆشنبیری كورد بكات. بەپێی رێككەوتننامەكە دەبوایە: ناوچەی ئۆتۆنۆمی، ناوچەیەكی خود گەردان بوایەو رێ بە دەركردنی چاپەمەنی كوردی بدرێ، و ئیعتراف بە رەسمیەتی زمانی كوردی بكرێ چ لە كاروباری بەڕێوەبردنی ناوچەكەو چ وەكو زمانی ئاخافتنی رۆژانەی خەلّكی، هەروەها ئیتعراف بە پارتی دیموكراتی كوردستان بكرێ وەكو لایەنێكی گفتوگۆیەكە. كورد بە گوێرەی رێژەی خۆیان لە چاو خەلّكی عێراقدا، ئەندامیان لەو پەرلەمانەدا هەبێ كە دەبوایە كار بۆ دامەزراندنی بكرێ. كورد، جێگری سەر كۆمارو ژمارەیەك وەزیریان لە نێو حكومەتی ناوەندی دا هەبێ، ئەمە جگە لە پەرەپێدانی ئابووری و كارگێڕی ناوچە كوردییەكان كە بە تەواوەتی پشت گوێ خرا بوو.

لە بەرانبەر ئەوەدا، كوردیش لەسەری بوو دان بە سەروەری نیشتماندا بنێ و گوێڕایەلّی یاساكانی عێراق بێ و هەموو ئەو چەكە قورسانە تەسلیم بكەنەوە كە لە كاتی شەڕدا كەوتبووە دەستیان. هەروەها لەسەر ئەوەش رێكەوتن كە كردەی دەرهێنانی سامانی سروشتی بە دەستی حكومەتی مەركەزی بێت و دەستنیشانكردنی دوا سنووری ناوچەی ئوتونۆمی كوردستان لەو ناوچانەدا كە مشت و مڕیان لەسەر بوو، لە رێگەی ریفراندۆمی گشتی و، سەرژمێری خەلّكەكەوە یەك لایی بكرێتەوە و ئیدی سنوورێك بۆ ئەو حالّەتە دابنرێ كە چەندین سالّە هەڕەشە لە پارچەكردنی عێراق دەكات.

٧-هاوولآتی نمرە دوون؟:

كەواتە هەردوك لا متمانەیان بە یەكدی نەبوو. كورد، كە سالآنی شەڕ شنگی لەبەر بڕیبوون، هەموو هەولّێكی خۆیان بۆ ئاوەدان كردنەوەی ولآتەكەیان كەشەڕ وێرانی كردبوو، تەرخان كرد. هەر چەندە حكومەتی بەعس، پێنج كەسی لە ئەندامانی كۆمیتەی ناوەندی پارتی دیموكراتی كوردستانی سەر بە بارزانی خستە نێو حكومەتەوەو لیژنەی ئاشتی دامەزراند تا سەرپەرشتی و چاودێری جێبەجێ كردنی رێكەوتننامەكەو پاراستنی رێكەوتننامەكە بكات، بەلآم لەولاشەوە هەندەی لە تواناد بوو هەولّی دەدا كوردەكان دوور بخاتەوەو بەشداری پراتیكی لە هیچ شێوەیەكی حكومەتایەتیدا نەكەن، هەر لە یەكەم رۆژانی پاش رێكەوتننامەكەوە هەموو كلیلەكانی دەسەلآتی راستەقینەی گرتە دەست خۆی. هەر چەندە نوێنەرانی كورد، لەوانە رۆشنبیری پسپۆڕ لە كاروباری دەرەوە، سامی رەحمان (كە لە سالّی

١٩٨٠وه بوو بە سكرتێری پارت) لە پۆستی وەزارەتیدا دامەزرێنران وەكو وەزارەتی كشتوكاڵ و نیشتەجێ كردن و كاروباری كۆمەلایەتی یان وەزیری بێ وەزارەتخانە (وەزیری دەوڵەت) بەلام مەڵبەندە گرینگەكانی وەكو وەزارەتی ناوخۆ و دەرەوەو بەرگری بە دەستی پیاوانی بەعسەوە مانەوە. نەك هەر یەكێك لە لایەنگرانی بارزانی، بگرە هیچ كوردێك لە ئەنجوومەنی سەركردایەتی شۆڕشدا كە سەرچاوەی راستەقینەی دسەلاتە، قبوڵ نەكرا. وەزیرێكی كورد لە ساڵی ١٩٨٣دا ئامادەی كۆنگرەی خوێندكارانی كورد لە ئەوروپا دەبێت، زۆر بە وردی پایەو دەسەلاتی خۆی و هەڤاڵە كوردەكانی لە وەزارەتخانەدا دەستنیشان كردبوو و گوتبووی هەر چەندە وەزیرەو مانگانەیەكی باش وەردەگرێ و هەقی هەیە ئۆتۆمبیلی حكومەتی بەكار بهێنێ، بەلام هیچ دەسەلاتێكی نییە، تەنانەت ناتوانێ دەرگاوانێك یان پێشخزمەتێك دابمەزرێنێ. لە هەردوو كۆلیجی سوپایی و ئەركانی بەغدا دا كە (٣٣٠) خوێندكاریان هەبوو، چەند خوێندكارێكی زۆر كەمی كورد وەرگیرا بوون، كە ئەگەر بەپێی رێژەی كوردلە چاو هەموو خەڵكی عیچراقدا وەربگیرایەن، دەبووایە نزیكەی سەدو دە خوێندكاری كورد لە هەردووك كۆلیجی نێوبراوا وەربگیرایەن. كەچی لە ساڵی ١٩٧١دا تەنیا هەشت خوێندكاری كورد لەو دوو كۆلیجەدا هەبوون. هەر چەندە پارێزگاری كورد بۆ هەر سێ شارە كوردەكە دامەزرێنران، بەلام دەسەلاتی راستەقینە لەوێندەریش هەر بە دەستی بەڕێوەبەرانی ئاسایش بوو، كە راستەو خۆ پەیوەست بوون بە حكومەتی ناوەندی بەغداوەو پەیوەندییان بە پارێزگارەوە نەبوو.

تەنانەت كارگێڕی- خۆیی (الادارە الذاتیة) كە لە بەیانی ئازاردا باسكراوە، تا كۆتایی ساڵی ١٩٧٠ هەر پشت گوێ دەخراو دەست بە جێبەجێ كردنی نەكرا، كە جێبەجێش كرا بەو جۆرە نەبوو كە كوردەكان دەیانویست: ئەوە بوو ئەندامی ئەنجومەنە پەیوەندارەكان وەكو قەرار بوو، بە هەڵبژاردن دابنرێن، هەڵنەبژێردران، و لەلایەن حكومەتی ناوەندییەوە دامەزرێنران، بۆیە ئەمانە لەو كوردانە نەبوون كە نوێنەری بزاڤی چەكداری كورد بن، بەڵكو هەموویان كوردی شارو هەلپەرستی دامو دەزگا كارگێڕییە حكومەتییەكان بوون، بەڵكو هەندێكیان خەڵكی قاچاغ و یاساشكێن بوون و لەوانە بوون كە كۆمەڵگەی كوردەواری تڕۆی كردبوون. هەندێ لە پەیڤدارانی (ناطق) كورد ئەم كارانەیان شۆبهاند بەو كارانەی كە مەلیك لویسی شازدەیەم، بەر لە هەڵگیرسانی شۆڕشی فەڕەنسا كردنی. سامی رەحمان لەم بارەیەوە دەڵێ: "هەڵگیرسانەوەی شۆڕش سەر لە ئێوارە دیارە".

سەبارەت بە ئایندەی ئابووری پارێزگا كوردییەكان زۆر بە ئاڵۆزی و نادیاری مایەوە، وێڕای موناقەشەو چەندو چونی زۆر، بڕیاری بودجەیەكی تایبەتی بۆ ناوچەكە نەدرا. حكومەتی ناوەندی رایگەیاند كە هەر كاتێك پێویستی كرد رێ دەدات پارەی پێویست سەرف بكرێ ئەمە ئەوە دەگەیەنێ كە بە تەمایە سیاسەتێك، لە مەسەلەی بوژاندنەوەی پرۆژەكانی ئاوەدانكردنەوەو بیناكاری ناوچەكەدا، بەكار بێنێ كە لەگەڵ بەرژەوەندییەكانی خۆیدا بگونجێ.

بەڵام حکومەت ئامادە بوو بەزووترین کات داخوازییە رۆشنبیرییەکانی کورد جێبەجێ بکات، لە زۆر قوتابخانەی سەرەتایی داو تەنانەت لەو ناوچانەش کە لە ژێر دەسەڵاتی هێزی بارزانی دا نەبوون، بەر لەوەی کتێب و پێداویستییەکانی خوێندن ئامادە بکرێ، خوێندن بە زمانی کوردی دەستیپێکرد. بەڵام ژمارەی خوێندکارانی کورد لە ئەنستیتۆو زانستگەکاندا هەر کەم بوو، لە ٣٪ تا ١٠٪ی خوێندکارانی ئەم ئەنستیتۆو زانستگایانەیان پێکدەهێنا، هەڵبەتە ئەم رێژەیە لە پارێزگایەکەوە بۆ یەکێکی دی جیاواز بوو. رێگە درا بە ئازادییەکی زۆرەوە چالاکی رۆشنبیری ئەنجامبدرێ، ئەمەش بووە مایەی بوژانەوەی بزاڤێکی ئەدەبی ئەوتۆ کە ئاستی هوشیاری هەر سێ ملیۆن کوردەکەی عێراقی گەشاندەوە. هەروەها لە ساڵی ١٩٧٢داو بە رەزامەندی حکومەتی ناوەندی زانستگەیەك لە شاری سلێمانی کرایەوە کە هەر لە کۆنەوە مەڵبەندی سەرەکی رۆشنبیری بوو لە کوردستاندا، بەڵام ئەو زانستگەیە هەر وەکو خۆی مایەوەو پەرەی نەسەند.

٨-ناکۆکی لەسەر دیاریکردنی سنووری نەتەوەیی ناوچەی ئۆتۆنۆمی:

لە پال ئەم فاکتەرە ئیجابی و سەلبیانەدا، بابەتێکی تریش هەبوو کە بەلای کوردەوە مەحەکی سەرەکی هەموو پێشکەوتنێك بوو لە بواری جێبەجێ کردنی رێکەوتننامەی ئازار، ئەویش مەسەلەی سەرژمێری بوو لەو ناوچانەدا کە لەسەری ناکۆك بوون. بەپێی رێکەوتننامەکە دەبوایە ئەم سەرژمێرییە لە ساڵی یەکەمی ئەو چوار ساڵەدا ئەنجام بدرێ کە بۆ جێبەجێ کردنی یەکجارەکی خاڵەکانی رێکەوتننامەی ئازار دانرا بوون. هەر چەندە لایەنە رەسمییەکان دووپاتیان دەکردەوە کە بەو زووانە دەست بە سەرژمێرییەکە دەکرێ، بەڵام ئەم سەرژمێرییە بە درێژایی ئەو چوار ساڵە هەر نەکرا، هەر چەندە هەموو کەس ئەوەی دەزانی کە چارەنووسی رێکەوتننامەکە بەندە بەو سەرژمێرییەوەو هەر ئەویش رەوتی رێکەوتننامەکە دیاری دەکات کە ئاخۆ بەرەو ئاشتی دەچێت یان بەرەو شەڕ.
پێکهاتەی دانیشتوانی شاری هەولێر و سلێمانی و دهۆك ئاشکراو دیار بوو، بارزانی بە پێویستی نەدەزانی سەرژمێری لەو شارانەدا بکرێ، بەڵام مەسەلەکە لە شارانی وەکو خانەقین و کەرکووك و ژەنگار وا نەبوو، حکومەت بایەخێکی زۆری بەو ناوچانە دەدا چونکە کانگاو سەرچاوەی هەرە گەورەی نەوت بوون، حکومەت، لە ماوەی دە ساڵی شەڕدا زۆر گۆڕانکاری لەو ناوچانەدا کردبوو. چەندین هەڵمەتی عەرەباندنی لەوێندەر ئەنجامدا بوو تا واقیعی نەتەوەیی ئەو شارانە بگۆڕێ. هەر چەندە بەپێی رێکەوتننامەکە دەبوایە ئەو ماڵباتانەی راگوێزرا بوون بگەڕێنەوە سەر جێگاو ناو ماڵی خۆ، بەڵام حکومەتی ناوەندی لە ساڵی ١٩٧٠ و ١٩٧١دا خۆی لە جێبەجێ کردنی ئەو بەڵێنانەی دزییەوە، بەو هەنجەتەی کە ٢٠ گوند لە کۆی ٢٢ گوندی راگوێزراوی دەوروبەری کەرکووك بووە بە ناوچەی مەحەڕەمەی سوپایی و تازە مەحاڵە خەڵکی ئەو گوندانە بگەڕێنرێنەوە شوێنی خۆیان. حکومەت هەر

بەوەنـدەوە نەوەسـتا بـەڵکو کەوتـە بـەکار هێنـانی سیاسـەتێکی شـۆڤینیانەی وەکـو ئـەوەی شۆڤینیانی پۆلۆنی لە ساڵی ۱۹۱۸ دا لـە (کولیـدور) و (راینهارد هایـدرش)ی نازی لـە سـاڵی ۱۹٤۱دا لـە بوهیمیـادا زایونییـەکان دەرهـەق بـە فەلەسـتین بـەکاریان هێنـا: لەسـەر داوای وەزارەتـی نـاوخۆ هەندێ کۆمپانیا هاتـە دامەزرانـدن و لـە ژێـر پـەردەی جـۆراو جـۆرو یـان بـە ناوی وەهمی جیاوازەوە کەوتنە کڕینی زەوی و زاری ژمارەیەکی زۆر لە کوردەکان. هەندێ کەس دەڵێن یەکێك لەو وەکیلانە عەلی دەحامی عەرەب بوو کە توانی بەو فێڵ زەوی و زاری یازدە گوندی کورد لـە یـەکێك لـە دەرەبەگـە کوردەکان بکڕێ، پاشان ئەو کرێنامانەی (عقد ایجار) کە جووتیارانی کورد لەگەڵ دەرەبەگی نێو براودا مۆریان کردبوو، هەڵیوەشاندنەوەو داوای لـە دانیشـتووە کوردەکـان کـرد کـە ناوچـەکە بـەجێ بێڵن و هـەر کـە ناوچـەکە چـۆڵکرا کۆمەڵێك ماڵباتی عەرەب لەباشوورەوە هێنران و لەوێندەر ئاکنجی کران.

بەعسییەکان، چەکی کارگێڕیشیان (اداری) بەکار هێنا: حکومەت هەر لـە سـەرەتای سـاڵی ۱۹۷۰وەو زۆر بە شێنەیی و دوور لـە چاوی رای گشتی، کەوتـە تەقسیمبەندییەکی ئیداری تـازەی ئـەوتۆ کـە لەگـەڵ سیاسـەتی عەرەبانـدا بگونجێـت.. پـەیامنێری رۆژنامـەی (نویەتسویریخەتسا یتونگ)ی سویسری، لـە رۆژهـەڵاتی ناڤین دا یەکـەم کـەس بـوو کـە ئـەم کارە خەتەرناکەی حکومەتی عێراقی بەرانبەر بە کورد دەیکرد، لە قاوداو لەو بارەیەوە بڵاوی کـردەوە کـە: "وای لێهات بشێت ناسـنامەی نەتـەوەیی چـەندین یەکـەی ئیـداری کوردنشـین بگـۆڕدرێ، ئـەویش لـە رێگـەی پەیوەسـت کردنـی یەکـەی ئیـداری عـەرەب نشـین پێیانـەوە، بەشێوەیەك کە لە یەکە ئیدارییە تازەکەدا عەرەب ببن بە زۆرینەو کورد ببن بە کەمینە".

لە سەرەتای هاوینی ساڵی ۱۹۷۱ەوە ئیدارەی کۆمپانیای نەوت لـە ژێـر گوشاری حکومەتدا، کەوتە جێبەجێ کردنی ئەو کارانەی کە پێشتر دژی کوردی کردبوونی، ئەوە بوو چوار سـەد کرێکاری کۆمپانیای نەوتی کەرکووکی بە خـۆو خاوخێزانەوە نەقڵ کـردن "کە ئەمـە دەکاتـە گوێزانـەوەی پـتر لـە دوو هـەزار کـەس" بـۆ ناوچـەکانی باشـوور لـە نـاو جەرگـەی ناوچـە عەرەبییەکانـدا، بـە فـەرمانی خـودی وەزیـری نـەوت و کانـەکان. لـە هـەمان کاتـدا کۆمـەڵێك کرێکـاری تـریش لـە کـار دەرکـران و لەبـەر بێکـاری ناچـار بـوون وڵاتـی خـۆ بـە جـێ بهـێڵن و هیجرەت بکـەن بـۆ شـار یـان باشـوور. هـەر دەمـو دەسـت سـەدان کرێکـاری عـەرەب لـە جێیـان دامـەزرێنران پـاش ئـەوەی داوایـان لێکـرا بـە مـاڵ و منداڵـەوە بـێن بـۆ ئـەوێ. سەرچـاوە کوردییـەکان دەڵـێن لـە نێـوان سـاڵانی ۱۹٦۱- ۱۹۷۱دا پـتر لـە ۲۰ هـەزار کـورد لـەم ناوچانـە راگوێزراون و پتر لـە ۳۰ هـەزار عـەرەب لـە ناوچـە جۆراو جۆرەکانی عێراقەوە هێنـراون و لـە جێـی ئـەوان ئـاکنجی کـراون. نوێنـەری یـەکێك لـە رێکخـراوە کوردییـکـان لـە هەنـدەران بـۆ (هانزهـاوزر)ی نووسـەری ئەڵـەمانی باسـکردووە کـە کوردەکـان پێیـان وایـە حکومـەت بـە ئانقەسـت مەسـەلەی سـەرژمێرییەکەی دوا خسـتووەو خـۆی لێدزیوەتـەوە، بـە تایبـەتی کـە کۆمەڵـە کـادرێکی خـۆی راسـپاردبوو شناسـاییەکی نهێنی واقیعـی نەتـەوەیی ئـەو ناوچانـە بکـەن، ئـەوە بـوو چـەند لێژنەیـەکی وەهمـی لـە ژێـر پـەردەی خـۆ سـازدان بـۆ پرۆسـەی

سەرژمێری، پێکهات و هەرچی زانیاری پێویست هەبوو کۆیان کردەوە، وەختێ ئەم لیژنە وەهمیانە لە کارەکانیان بوونەوەو حکومەت سەیری ئەنجامەکانی کرد، ئیدی ئەم لیژنانە هەڵوەشێنرانەوەو سەرژمێرییەکەش نەکرا.

هەر چەندە مستەفا بارزانی سەرکردەی کورد بەوە بەنێوبانگە کە مرۆڤێکی هێمن و بە سەبرو حەوسەڵەو ورد وەڵامە، کەچی لەو دیمانەیەمدا کە لە ساڵی ۱۹۷۳دا لەگەڵیم سازدا، وەختێ هاتمە سەر باسی ئەو خاڵە خۆی پێ نەگیراو هەندێ وتەو رستەی توندی ئەوتۆی بەزاردا هاتن کە تەرجومانەکە زۆر بە زەحمەت دەرەقەتیان دەهات و پێیاندا رادەگەیی. بارزانی گوتی: "هەر مەکتەبلییەك بگری لە هەر سوچێکی سەر زەمیندا زۆر شت دەزانێ دەبارەی قەسابخانەکانی تورك دژی ئەرمەن، دەربارەی قڕ کردنی جوو بە دەستی ئەڵمان، کەچی بەغدا بە کامی دڵ، هەرچییەکی بوێ دەیکات و تاقە کەسێك لەم جیهانە ئەو ئەزیەتە وەبەر خۆی ناخات ئاماژەیەك بۆ ئەم رەفتارە بکات یان کارێکی وەها بکەن کە سنووریێك بۆ ئەم رەفتارانە دابنرێ... مادامێکی نەوت هەبێ و بگاتە کۆمەڵگە پیشەسازییەکان، ئەوا هیچ کەسێك رۆژێ لە رۆژان بیر لەم حەقیقەتە ناکاتەوە کە ئەم نەوتە تێکەڵ بە خوێنی رۆڵەکانی گەلەکەمە، ئەو خوێنەی حوکمڕانانی بەغدا رشتویانە. ئەم خوێنەش، لەگەڵ نەوتەکەدا بۆ هەر کوێیە ببرێ. دەڕوات"، "نیازێکی گڵاوو ئاکامێکی سامناك" بارزانی بەو رستەیە پوختەی رای خۆی لەمەڕ سیاسەتی رژێمی بەعس دەرهەق بە گەلەکەی لەو ساڵەدا دەربڕی.

رژێمی بەغدا هەر لە ساڵانی ۱۹۷۱وە کەوتە ئەوەی کەشو هەوایەکی بێباوەڕی و بێ متمانەیی لە نێوان هەردوولادا دروست بکات. رەنگە رژێم بەو مەبەستە ئەوەی کردبێ کە ناکۆکی لاوەکی و دووبەرەکی تازە بخاتە نێو ریزەکانی بزووتنەوەی رزگاریخوازی کوردییەوە، وەکو چۆن پێشتریش ئەمەی دەکرد، واتا دووبەرەکی نانەوە لە ریزی کورداندا لە رێگەی خۆ دزینەوەی حکومەت لە گفتو بەڵێنەکانی و دۆزینەوەی ئەوزاری تازە بۆ گوشار خستنە سەر کورد کە لە بنەڕەتدا رقی لێیان بوو، و نەیدەحوبانن..جا وەکو زەمینە خۆشکردنێك بۆ خولقاندنی کەشو هەوای بێ باوەڕی قەراری زۆر زاڵمانە دەرچوون سەبارەت بە داخستنی دەزگا رۆشنبیرییە کوردییەکان بۆ ماوەیەك و پاشان کردنەوەیان یان هێشتنەوەیان بە داخراوی. هەروەها حکومەت لەو بودجەیەش ژێوان بووەوە کە قەرار بوو بۆ رێکخراوەکانی لاوان و قوتابیان و ئافرەتانی کوردستان تەرخان بکرێ، بە پێچەوانەوە پارەیەکی یەکجار مۆڵ بۆ نۆکەران و هاوکارانی رژێم سەرف کرا.

٩-هەوڵەکانی تیرۆرو قەڵبە مەلایان:

دەزگای ئەمنی عێراقی کەوتە نەخشەدانان و هەوڵدان بۆ تیرۆرو کوشتنی سەرۆکی کوردو فەرماندەکانی تری کورد. لە هاوینی ساڵی ۱۹۷۱دا لە کاتێکدا شاندێکی کورد بە مەبەستی گفتوگۆ لە بەغدایە بوون، بە نارنجۆکی دەستی هێرشێك کرایە سەر ئۆتۆمبیلەکەیان و ئەم

هێرشە بووە مایەی کوشتنی شۆفیری ئۆتۆمبیلەکەو بریندار بوونی ئەو دوو سیاسەتوانەی دەنێو ئۆتۆمبیلەکەدا بوون. هەر چەندە گاردە کوردەکان توانیان کابرای تاوانکار بگرن و تەسلیم بە دادگای عێراقی بکەن، کەچی تەنیا بۆ ماوەی شەش مانگان حەپس کراو پاشان بە پەلە ئازاد کراو لەشاری بەسرە دامەزراو پۆستێکی بەرزیان دایێ.

رووداوەکانی پاشتریش بە ئاشکرا ئەوەیان سەلماند کە حکومەتی عێراقی ئەم جۆرە هەوڵانەی بە شێوازێکی ئاسایی دەزانی بۆ بەربەرەکانی کەمینەی کوردی و سەردارەکانی. لە ساڵی ١٩٧٧دا دەزگا ئەمنییە تایبەتییەکانی وەزارەتی ناوخۆی نەمسا، دەزگا تایبەتییەکانی ئەڵمانیای فیدراڵی ئاگادار کردەوە کە (٥) کەس لە نۆکەرانی ئەمنی عێراقی لە رێگەی نەمساوە خۆیان بە خاکی ئەڵمانیادا کردووەو بە مەبەستی کوشتنی ئەو سەرکردە کوردانە نێردراون کە لە ئەڵمانیای رۆژاوادا دەژین. بەڕاستی لەساڵانی پاشتردا ئەڵەمان توانیان تەحقیق لە چەندین هەوڵی تری لەو بابەتە بکەن کە نۆکەرانی ئەمنی عێراقی لە ژێر پەردەی حەسانەی دبلوماسیدا، راسپێردرا بوون کاری تیرۆریستی دژی ئەو هاوڵاتییە کوردە عێراقییانە ئەنجام بدەن کە لە ئەڵمانیای فیدراڵی دەژیان.

یەکێك لە نزیکانی بارزانی باسی هەوڵێکی تیرۆر کردنی بارزانی بۆ گێرامەوە، ئەم پیاوەی کە قسەی بۆ دەکردم لاقێکی لە دەست دابوو، لە حوزەیرانی ساڵی ١٩٧١دا تاقمە ئاخوندێکی شیعەی عێراقی داوایان کرد رێیان بدرێ بارزانی ببینن و باسی ئەوەی لەگەڵدا بکەن کە داخوا بارزانی دەتوانێ دەسەڵاتی خۆی و پەیوەندی دۆستانەی لەگەڵ رژێمی بەغدا دا کە هێشتا تێك نەچوو بوو، بەکار بێنێ... بەڵام ئەوە بوو کاتێ شاندی نێوبراو لە رۆژی ١٩٧١/٦/٢٩دا گەییە بارەگای بارزانی لە حاجی ئۆمەران، تەنیا ئەو چوار ئاخوندە شیعەیە نەبوون کە دیاریکرا بوون، بەڵکو هەشت مەلا بوون، یان راستتر هەشت پیاو بوون و جلی مەلایان لەبەر کرا بوو. لێکۆڵینەوەکانی دواتر سەلماندیان کە دەزگای ئیستخباراتی عێراقی سوور بووە لەسەر ئەوەی بە چوار کەس لە نۆکەرانی راگەیاندووە کە رێکۆردەر لە ژێر جبەکانیانەوە قایم کراوە، پێویستە هەر کە دەست بە قسان کرا لەگەڵ سەرداری کوردا، رێکۆردەرەکان بخەنە کار تا هەرچییەك دژی دەوڵەت و حکومەت دەڵێ تۆماری بکەن.

هەڵبەتە کورد میللەتێکە رێزی ئاین و حورمەتی پیاوانی ئاینی دەگرن، بۆیە گاردەکان شاندی نێو براویان نەپشکنی و رێگەیان دا بڕوات. وەختێ بارزانی وە ژوور کەوت چ گومانێکی لەوە نەبوو کە دەزگای ئیستیخباراتی عێراقی داوێکی وەهایان بۆ نابێتەوە. لە کاتێکدا کوڕێکی گەنج چای بۆ میوانەکان دادەنا، چای گوڵی مەجلیسە و کورد تا چای دانەنرێ دەست بە قسان ناکات. یەکێك لە نۆکەرەکانی ئیستیخباراتی عێراقی، وەکو لەسەری رێك کەوتبوون دەستی بە رێکۆردەرەکەی ژێر جبەکەیدا نا، تا قسەکان، کە خەریك بوو دەستیپێدەکرد، تۆمار بکات.

بەڵام ئەم نۆکەرە هێندە نەژیا تا فریا بکەوێ و ببینێ ئەوانەی کە بەم کارەیان راسپاردووە تەفرەیان داوەو لەخشتەیان بردووە، تومەز لەبری رێکۆردەر، بۆمبایان لە ژێر جبەکەیدا

تەقەت کردبوو تا هەر کە دەست بە دوگمەی ریکۆردەرەکەوە بنێ، یەکسەر بتەقێتەوە. ئەوە بوو تەقینەوەیەکی یەکجار گەورە جەستەی خۆی و کورە لاوە چایچییەکەی پارچە پارچە کردو بردنی بە حەوادا، ئیدی بۆمبەکانی دیکەش تەقینەوەو هەموو ئاخوندە راستەقینەو ساختەکان پێکەوە مردن. تۆمەز بۆمبەکان بە جۆرێ لە ژێر جبەکانیاندا قایم کرا بوون، هەر کە یەکێکیان تەقییەوە، ئەوانی تریش بە شێوەیەکی ئۆتۆماتیکی بتەقنەوە. بەڵام بارزانی کە گوشاری تەقینەوەکە هەڵی دابووە سوچێکی ژوورەکەوە، ساغ و سەلامەت دەرچوو. تەنیا تۆزێ دەست و دەموچاوی روشاو هیچی دی. کاتێ شۆفێرانی ئۆتۆمبیلە تویوتاکانی دەرەوە کە لە نزیکی بارەگاکەدا چاوەڕوانیان دەکرد، گوێیان لە تەقینەوە زلەکەی ژوورەوە بوو، وەکو لەسەری رێك کەوتبوون کەوتنە نارنجۆك بارانی دەوروبەریان تا رێگەی هەڵاتن بۆ خۆ بکەنەوە.

بەڵام گاردەکانی بارزانی دەستبەجێ هاتنە دەست و بە دەسترێژی کلاشنکوف هەموو ئەو ئوتومبیلانەیان دابێژت کە ویستیان هەڵێن. یەکێك لەو شۆفێرانە بۆ چەند سەعاتێك ژیا، لەو چەند سەعاتەدا ئەوەندەیان زانیاری لێوەرگرت کە بچنە بنج و بناوانی پرۆسەکە و بزانن کێ نەخشە و پیلانەکەی داڕشتووە. هەر چەندە جێگری سەرکۆماری عێراق سەدام حوسێن، کە دەسەڵاتداری راستەقینەی عێراق بوو، یەکسەر لە رۆژی ٢/١٠/١٩٧١ دا بروسکەیەکی بۆ بارزانی نارد، خۆشحاڵی خۆی دەربڕی بە بۆنەی رزگار بونی بارزانی لەو روداوەو پیرۆزبایی شۆڕش و حکومەتی پێڕاگەیاند، بەڵام کوردەکان ئەو بروسکەیەیان بە کاغەزێکی سپی بێبایەخ زانی.

زۆربەی کورد بە خودی (بارزانی) شەوە کە هەمیشە بە چاوی گومانەوە دەیڕوانییە حکومەتی بەغدا، وێڕای هەموو ڕواڵەت و قۆناغەکانی ئاشتی و دۆستایەتی کە حکومەت دەری دەبڕی، وا سەیری ئەو رووداوەیان کرد" روداوی تەقینەوەی مەلاکان لە حاجی ئومەران" کە ئەو هەوڵانەی ئاشتی کە بە هۆی رێکەوتننامەی ئازارەوە هاتبوونە ئاراوە، گەییونەتە کوێرە کوڵان و چ هیوایەك لە گۆڕێ نەماوەو کاتی خۆ ئامادە کردن بۆ قۆناغێکی تری شەڕ هاتووە. ئەم روداوەش بەڵگەی سور بوونی حکومەتە لەسەر دەسپێکردنی ئەو شەڕە، ئیدی ئەنجامەکەی هەرچی یەك بێت.

ئەمجارەش دەرکەوت کە خۆ پەسندی و عوجبزلی عەربی و هاوسەنگەی هێز لە نێو حکومەتی عێراقدا، رێنادات هیچ جۆرە داهێنانێکی (تنازل) راستەقینە بۆ گەورەترین کەمە نەتەوەیی ناعەرەب لە وولاتدا بکرێ. دانی ئوتونومی بە کورد بەلای حیزبی بەعسەوە، کە حیزبی سوسیالیستی عەرەبییە، تەنیا لە چوار چێوەی عێراقی یەکگرتوودا قابیلی تەسەورە. باشترین بەڵگەی ئەو بۆچونەش ئەو گوتارەیە کە ڕۆژنامەی (الجمهوریە) ی بەغدای نیمچە رەسمی لە ناوەڕاستی ساڵی ١٩٧١ دا بڵاوی کردەوە: "ئەو کوردانەی ئەم هەستە نیشتمانییەیان نەبێ، واتا هەستی پەیوەستەگی تەواو بە عێراقی یەکگرتووەوە، ئەوانە خەڵکانێکی بێگانەو غەوارەن بەم نیشتمانە".

١٠-هنری کیسنجر، بوونی کورد کەشف دەکات:

لە ئەنجامی ئەم گۆڕانکاری و شتەتازانەوە، سەرکردایەتی شۆڕشی کورد کەوتە بیر کردنەوە لەوەی کەواز لەوە بێنێ هەموو قورساییەکی خۆی بخاتە سەر حکومەتی عێراقی. هەر لە چوار چێوەی بیناکردنی سیاسەتی ئایندەی خۆی، سەرکردایەتی شۆڕشی کورد، سەر لە نوێ کەوتە گەڕان بە دووی دۆست و لایەنی دەرەکی دا تا یارمەتی بدات. جارێکی دی بیرەوەرییەکانی سەردەمی کۆماری مهاباد کە لە ساڵی ١٩٤٦ دا بە کۆمەك و پشتگیری سۆڤیەت دامەزرا، بوژایەوەو زندو بووەوە. هەرچەندە سۆڤیەت لە هەفتاکاندا دۆستی نزیکی حکومەتی عێراق بوون و لە بەرخاتری بەرژەوەندییەکان خۆیان کۆمەکی بەردەوامی کوردی عێراقیان نەکرد.

بەڵام بە بەردەوامی پەیوەندییان بە کوردەوە هەبوو، هەڵوێستی بێ لایەنانەیان دەرهەق بە کورد هەبوو. بەڵام پاش شۆڕشی عێراق، گۆڕانکارییەکی ریشەیی بەسەر ئەم هەڵوێستەدا هات. هەر لە کودەتای ساڵی ١٩٥٨ ی قاسمەوە، ئیدی حکومەتە عێراقییە یەك لە دوای یەکەکان هەوڵیان داوە میانەیان لەگەڵ سۆڤیەتدا دۆستانەوخۆش بێ. چونکە پێیان وابوو پشتگیری سۆڤیەت فاکتەرێکی زۆر گرینگ بوو بۆ وەدیهاتنی ئامانجە تایبەتییەکانیان: دەرچوون لە پەیمانی بەغدا، خۆماڵی کردنی کۆمپانیاکانی نەوت، هەڵوێستی بێلایەنی ئیجابی.

پاش کشانەوەی بەریتانیا لە ناوچەی کەنداو، کە لە ساڵی ١٩٦٧ دا دەستیپێکردو لە ساڵی ١٩٧١ دا تەواو بوو، عێراق بایەخێکی تایبەتی و ستراتیژی لەلای سۆڤیەت و بۆ سۆڤیەت پەیدا کرد. چونکە بەبێ عێراق نەیاندەتوانی چاودێری گۆڕانکاریەکانی ناوچەی کەنداو بکەن و کاری لێ بکەن. سۆڤیەتەکان، بەرە بەرە قەناعەتیان هێنا کە عێراق واقیعێکی سوپایی و سیاسییە لە بەرانبەر ئێراندا، کە ڕۆژ بە ڕۆژ پەیوەندی و هاوئاهەنگی لەگەڵ وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکادا زیادی دەکرد.. لەبەر ئەم هۆیە سۆڤیەت لە ناوەندی ساڵانی هەفتاکاندا ئامادە بوو فرۆکەی مێکی (٢١) بە عێراق بفرۆشێت، بەمەش عێراق بوو بە یەکەمین دەوڵەتی ناوچەی کەنداو کە فرۆکەی لە زتر لە خێرایی دەنگی هەبێ. (شارام جوبین)ی پسپۆری ڕۆژهەڵاتی ناڤین لە لێکۆڵینەوەیەکدا کە لە ساڵی ١٩٨٠ بڵاوبوەتەوە، دەڵێ رادەی چەکداری عێراق لە هی ئێران زیاتر بوو، ئەگەر ژمارەی خەڵك و بەرهەمهێنانی نیشتمانی هەردووك وڵات بەراورد بکەین. لە نیسانی ساڵی ١٩٧٢ دا پەیمانی دۆستایەتی درێژخایەن لە نێوان سۆڤیەت و عێراق مۆر کرا، بەمەش ئاستی هاریکاری نێوان هەردووك وڵات بەرز بوەوە، ئەمەش ڕەوتی گشتی سیاسەتی دەرەوەی عێراقی پتەوتر کرد.

تاران و (واشنتون)ش لە لای خۆیانەوە بە گومان و دوو دڵییەوە دەیانڕوانییە پەرەسەندنی ئەم میانەیە. چوار هەفتە بەسەر ئیمزا کردنی پەیماننامەی نێو براوا نەبوری، کە ئەوە بە

ئاشکرا دەرکەوت کە گەڕانی کورد بە دووی هاوپەیماندا، لەگەڵ بەرژەوەندی ئێرانی ئەمریکیدا، کە بریتی بوو لە کەمکردنەوەی دەسەڵاتی سۆڤیەت لە ناوچەکەدا، لە زۆر خاڵی هاوبەشدا یەکانگیر دەبن.

(ریچارد نیکسون)ی سەرۆکی ئەو دەمی ئەمریکا، لە ١٩٧٢/٥/٣٠دا سەردانێکی کورتی بیست و چوار سەعاتی ئێرانی کرد. لەو سەردانەدا بە خۆی مەسەلەی کوردی هێنایە گۆڕێ. نیکسون لە دانیشتنێکی تایبەتی دا لەگەڵ شای خانەخوێ و هاوپەیمانیدا، کە هنری کیسنجری راوێژکاری ئەمنی نەتەوەیی ئەمریکی–ش ئامادەی دانیشتنەکە بوو، نیگەرانی خۆی دەربارەی زیادبوونی کارە رادیکالییەکانی عێراقی دراوسێی ئێران دەربڕی .

سیاسەتی سوسیالیستی رادیکالی و عەرەبی و ناسیونالیستی حکومەتی بەعسی بەغدا کە بەند بوو بە ئارامی و عەرەباندنی عێراقی فرە نەتەوەو پەیمان بەستنی پتر لەگەڵ سۆڤیەتدا، ئەمە کۆسپ و تەگەرە بوو لە رێی وەدیهاتنی ئارەزوەکانی شاهنشاو روناهی ئاریان، کە بریتی بوو لە وەدەست هێنانی هێزو دەسەلاتی پتر. هەروەها کە بەعسییەکان لە ساڵی ١٩٦٨ دا هاتنە سەر حوکم، ئەمە خۆی لە خۆیدا بوو بە سەرچاوەیەکی خەتەری راستەوخۆی لە گوین بۆ شا، نەك هەر لە رێگەی پشتیوانی کردنی راستەوخۆی ئەو موهاجیرانەوە کە نەیاری شا بوون، بەڵکو، ئەگەری ئەوەش هەبوو ببن بەخەتەرێك کە هەڕەشە لە ئارامی میرنشینە عەرەبییەکانی وەکو کوێت و قەتەریش بکەن. هەر وەها نیکسون بایەخ و گرینگی کانگا نەوتەکانی ناوچەکەو ئەگەری هەڕەشەکردن لە بەرژەوەندییەکانی ئەمریکای لە رووەوە باسکرد. بەڵام کیسنجر هەموو هزرو بیری خۆی بۆ ئەوە تەرخان کرد کە چۆن دەسەڵاتی سۆڤیەتی کەمبکرێتەوە.

پێدەچێت هەردوکیان رای شایان پرسیبێ کە چ بکرێ تا گوشار بخریتە سەر کۆماری عێراقی هەمێزی دۆڵی دوو روبارو ئاژاوەو بشێوێنی تێ بخرێ، بەو مەبەستەی زەمینە بۆ ئەو ڕۆژە خۆشبکرێ کە بتوانرێ جارێکی دی عێراق بە بەرژەوەندییەکانی ئێران– ئەمریکاو تەنانەت ڕۆژاواوە ببەسترێتەوە، وەڵامی شا ئاشکراو روون بوو: لە کاتێکا هەموو قورساییەکی ئەمریکا بۆ ڤێتنام تەرخانکرا بوو، هێزی پێشمەرگەی بارزانی لە ساڵی ١٩٦١ەوە توانی سێ جاران زەرەری گەورە لە هێزی نیزامی عێراق بدات و بێگەیەنێتە کەناری داڕوخان و حکومەتی عێراق ناچار بکات داوای ئاگر بەست و شەڕ ڕاگرتن بکات.

(تاران)یش ئاگادار بوو کە ئەم ئاگر بەستەی دواییەش کە بەهۆی مۆرکردنی رێکەوتننامەی ئازارەوە هاتبووە گۆڕێ، زۆر لەقەو هەر ساڵێ بروخێ دەروخێ و مرۆڤ دەتوانێ بەبێ ماندوو بوون، پێشمەرگەکانی بارزانی بگەڕێنێتەوە بۆ سەنگەرەکانی شەڕ. نیکسون و کیسنجر، بیریان کردەوە کە زامنکردنی کۆمەکی ئێرانی و بەڵێنێکی ئەمریکی کە کۆمەکی کورد بکەن، بەسە بۆ ئەوەی هێزی ئەنتی کومونیستەکانی بارزانی، لە جیاتی خۆیان، واتا لە جیاتی ئێران و ئەمریکا بخەنە شەڕەوە دژی حکومەتی بەعس و سۆڤیەتی هاوپەیمانی حکومەتی بەعس. بەڵام شا، زۆر دڵی پێوە نەبوو بەشداری ئەم پرۆژەیە بکات، بە تایبەتی کە هێشتا

ئەو زەرەرو زیانە سوپاییە گەورانەی بیرمابوو کە لە ساڵی ١٩٧٠ دا لە ئەنجامی شەڕی پاکستانی هاوپەیمانی ئێران دژ بە هند، پێی کەوتبوو. لە لایەکی ترەوە شا، سەرگەرمی ئەوە بوو میانەی خۆی لەگەڵ وڵاتانی عەرەبی و هەموو وڵاتانی ئیسلامیدا کۆك و خۆش بکات. بۆیە وای بە چاك دەزانی خۆی لە کاروباری ناوخۆی عێراقی دراوسێ و موسوڵمانی هەڵنەقورتێنێ، بە تایبەتی لە رووی سیاسی و سوپاییەوە.

١١-چەکی سۆڤیەتی، لە ئەمریکاوە دەنێردرێ:

لەبەر ئەم وەزع و حاڵە تایبەتییەی شا، دەبوایە زۆر بە جوانی هەموو هەنگاوەکانی ئایندەی ئەم پرۆسەیە تاوتوێ بکرێ و زۆر بە نهێنی بمێنێتەوە. هەر بە مەبەستی پاراستنی ئەم رازو و نهێنیکارییە، شا چەند پرسیارێکی خستە روو: ئایا ئەمە راستە، لە پڕو راستەوخۆ هەمان چەکی ئەمریکی کە دراوە بە سوپای ئێرانی، بدرێ بە پێشمەرگە؟ ئایا واشنتۆن ناتوانێ ئەو چەکە سۆڤیەتی و چینیانە بدات بە کورد کە لە شەڕەکانی ڤێتنام و کەمبودیا گرتوونی؟ خۆ ئەگەر ئەو چەکانە بەش نەکات ئایا ئەمریکییەکان ناتوانن داوا لە جولەکە بکەن ئەو چەك و تفاقە سۆڤییەتیانە بۆ کورد بنێرن کە لە جەنگی شەش رۆژەی ساڵی ١٩٦٧دا گرتویانە؟! چونکە گومان لەوەدا نییە دەبێ ئیسرائیل پشتیوانی لە هەر پرۆژەیەك کە لە ئەنجامدا دەبێتە مایەی لاواز بوونی عێراق کە ئاشکراو لە هەر بۆنەیەکداو زیاد لە هەر دەوڵەتێکی تری عەرەبی، دژمنایەتی خۆی بەرانبەر زایۆنیزم و ئیسرائیل رادەگەیەنێ.

نیکسون، کە بە خۆی زۆری حەز لە کاری نهێنی دەکرد، ماڵاوایی لە شا کردو بەڵێنێکی زۆری دایێ هەر کە گەیشتەوە واشنتۆن هەموو لایەنەکانی ئەم کردەیە بەزوترین کات تاوتوێ دەکات. بەڵام وەختێ نیکسون گەڕایەوە و ئەم مەسەلەیەی لە راوێژکارانی خۆی گەیاند، بە تایبەتی راوێژکارانی کاروباری دەرەوەو ئەمنی نەتەوەیی، نەك هەر دڵیان پێوەنەبوو، بگرە هەوڵیاندا ئامۆژگاری بکەن کە واز لەم سەرکێشییە بێنێ، بە تایبەتی (ولیم روجرز)ی وەزیری دەرەوەو (ریچار هیلمز)ی سەرۆکی ئاژانسی موخابەراتی ناوەندی زۆریان هەوڵدا ژێوانی بکەنەوە، هەنجەتیشیان ئەمە بوو، کە ئەمریکا بەشی خۆی و زیاتر گیروگرفتی لە باشوری رۆژهەڵاتی ئاسیادا هەیە، ئەمە جگە لەو هەموو زیانەی کە لە ڤێتنام لێیکەوت، هەروەها کۆمەڵێك پڕۆژەی نهێنیی دیکەش لە کەمبودیا و لاوس هەبوون.

جگە لەم هۆکارە دەرەکیانە، ئاڵۆزکانی سیاسەتی ناخۆش لە زیاد بووندا بوو، ئەوە بوو دەست بە جێبەجێکردنی پرۆسەی واتەرگێت کرا لە ١٩٧٢/٦/١٧ دا. بەڵام نیکسون نەك هەر بە گوێی راوێژکارەکانی خۆی نەکرد، بگرە هەموو توانایەکی خۆی وەگەڕ خست تا زەمینە بۆ ئەم پڕۆژە تازەیە خۆشبکات و بەزوترین کات جێبەجێی بکات. چونکە ولیم روجرز و ریچارد هیلمز ئەندام بوون لە لیژنەی چوار قوڵی نهێنیدا، کە ئەم لیژنەیە بۆ خۆی بەشێکە لە ئەنجومەنی ئەمنی نەتەوەیی و دەبێت هەموو پڕۆژەو کردە نهێنییەکان بچێتە بەردەستی،

بۆیە نیکسون خۆی لە لیژنەی گۆڕین بواردو داوای لە کیسنجری راوێژکاری کاروباری ئەمنی نەتەوەیی کرد کە بە خۆی سەرپەریشتی جێبەجێکردنی ئەم پرۆژەیە بکات. لە حوزەیرانی ساڵی ١٩٧٢ دا جون کونالی "کە جاران وەزیری دەوڵەت بوو لە دارایی و هەنووکە سەفیری گەرۆك بوو" و یەکێك بوو لە نزیکانی سەرۆك، خۆی گەیاندە تاران تا بە شاو نوێنەرانی بارزانی بڵێ کە ئەو چەکانەی بۆ کورد تەرخانکراون، ئامادەن و هەندێکی بەرێوەیە بۆ ئێرە.

دیارە ئەم رێکەوتنەی نێوان ئەمریکاو ئێران کارێکی زۆر گەورەو ناراستەوخۆی کردە سەر هەڵوێستی کورد لە قۆناغەکانی دواتری گفتوگۆیان لەگەڵ حکومەتی عێراقیدا. هەروەها وەکو پاشتر بۆمان روون دەبێتەوە، کارێکی کوشندەشی کردنە سەر. پارتی دیموکراتی کوردستان بە رادەیەك هەستی بە بەهێزی خۆی کرد کە لە ١٩٧٢/٨/١٣، واتا پاش سێ هەفتە لە سەفەرەکەی کوتای بۆ تاران، هەرەشەی هەڵگیرسانەوەی شەڕی کرد، ئەگەر عێراق بە پیر داواکانی کوردەوە نەیەت و لەزێ لە جێبەجێکردنیان نەکات.

هەر لەو ماوەیەدا، میانەی نێوان (ئێران-کورد)یش پەرەی سەندو خۆش بوو. بەهاری هەمان ساڵ بارزانی، ئەفسەرانی پەیوەندی خۆی لە رەزاییە دانان. لە تارانیش دا دۆستانە مامەڵە لەگەڵ نوێنەرانی پێشمەرگەدا دەکرا. بەڵام سەرەڕای ئەمەش، بارزانی زۆر واقیعبینانە دەیڕوانییە شتەکان، چونکە لە ئەنجامی ئەزمونی خەباتی درێژخایەنی پتر لە سی ساڵەی خۆیەوە شارەزای سروشتی سیاسەتی ڕۆژهەڵاتی ناڤین بوو، و دەیزانی ئەگەری گۆڕانکاری کوت و پڕو گۆڕانی بەرژەوەندییە دوو لایەنی و چەند لایەنییەکان لە وێندەردا زۆرە. بارزانی حەساوی بۆ هەموو ئەو پەرەسەندن و گۆڕانکاریانە دەکرد کە لە ماوەی ساڵانی رابردوودا بەسەر بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردیدا هاتبوون: رێکەوتننامەی ئازار، کە بارزانی لە ساڵی ١٩٧٠ دا لەگەڵ حکومەتی بەعسی بەغدا دا مۆری کرد، دانی بەجۆرە ئۆتۆنۆمییەکی کوردا دەنا کە نە لە قۆناغەکانی پێشوتری خەباتی کوردی عێراقاو نە لە وڵاتەکانی دراوسێی عێراق دا شتی وەها هەبوو.

بڕیار بوو لە ساڵی ١٩٧٤ دا، واتا پاش تەواو بوونی ماوە رەوتەنییە چوار ساڵییەکە، دەست بە جێبەجێکردنی ئەو ئۆتۆنۆمییە بکرێ. لە لایەکی ترەوە، لە ماوەی ئەو ساڵانەدا کە بەسەر مۆر کردنی رێکەوتننامەکەدا بوری، حکومەت چەندین گفت و بەڵێنی دا، کە یان جێبەجێی نەکردن یان لێیان ژێوان بوەوە. هەروەها بارزانی-ش ئەو هەموو هەوڵانەی تێرور کردنی لە بیر نەکرد کە حکومەت بۆ لە نێو بردنی ئەو، دانی. هەر چەندە ئەم هەوڵانە سەریان نەگرت، بەڵام بارزانییان والێکرد کە بەعسییەکان نێو بنێ: (بەعسییانی غەددارو گلاو) بۆیە هەموو ئەم لایەنە سەلبیانەی میانەی کورد و عێراق کردیانە کارێك لایەنی بێباوەڕی و بێ متمانەیی بە عێراق، زاڵ ببێ و باوەڕ نەکرێ کە حکومەت نێوەرۆکی رێکەوتننامەی ئازار جێبەجێ دەکات. هەر چەندە لە ئەنجامدا تای تەرازووی کۆمەکی ئێرانی-ئەمریکی قورس بوو، و هاتە

هەڵبـژاردن، بـەڵام بـارزانی ئامـادە نـەبوو ئـەم کۆمەکانـە بـی چـەندو چـون و بـیَ تاقیکردنـەوە وەربگرێ.
بـارزانی هـەر لـە سـەرەتاوە هەسـتی دەکـرد شـا، زۆر جـدی نییـە لـە پشـتگیری دۆزی کـوردا، (شا)ش زۆر چاك دەیزانی کە ئەگەر شۆڕشی کوردی عێراق، کە ژمارەیان سیَ ملیـۆن کەسـە، سەر بکەویَ چ ئاکامێکی خەتەری دەبێت، بێگومـان ئەمـە کاریگەرییـەکی ئەفسـوناوی دەبێـت و چـوار ملیـۆن کـوردی ئێـران و هەشـت ملیـۆن کـوردی تورکیـا بـۆ لای خـۆی رادەکێشـێت و بێداریان دەکاتەوە. ئەمـەش ئـەوە دەگەیـەنیَ کـە هـەر سـەرکەوتنێکی کـوردی عێراقـی دەبێتـە مایـەی تەقاندنـەوەی بـارودۆخی گـرژی رۆژهـەڵاتی نـاڤین و زەمینـە بـۆ سـەرهەڵدانی چـەندین بزاڤی نەتەوەیی لـە ناوچەکەدا خـۆش دەکـات. بـارزانی و ژمارەیـەك لـە نزیکـانی بـارزانی، بـە تایبـەتی لەوانـەی کـە بـە چـاوی خۆیـان روخانـدنی کۆمـاری مـەهابادیان، لەلایـەن هێزەکـانی ئێرانەوە، بینی بوو، بە گومان بوون لەوەی کە ئاخۆ شا کورد (وەکو تـاژی راویَ) بـۆ مـەرام و لە پێناوی بەرژەوەندییە خودییەکانی خۆیدا بە کار ناهێنیَ، ئایا ئەگـەرێکی زۆری ئـەوە لـە گۆڕیَ نییە کە هەر کە شا بە مەرامـەکانی خـۆی گـەیی، پشـت ناکاتـە کـوردو دەسـتبەرداریان نابێت؟ هەمان ئەو مەبەستانەی وایان لێکرد ئەم هەموو دۆستایەتییە بۆ کورد بنوێنیَ.
بارزانی دواتـر پێـی گـوتم: "ئـەو پرسـیارو گومانانـە سـەنگی مەحـەکی بابەتەکـە بـوون، بـەڵام ئەوەی هەڵوێستەکەی لیَ دەئالۆزاندم، ئەوە بوو نەمدەتوانی بگەمە وەڵامـی بنجـبڕو دروسـت" هـەر لـە پێـودانگی ئـەم گومـان و دوو دڵییـە، بـارزانی سـوور بـوو لـە سـەر ئـەوەی هـەموو گفتوگۆکانی نێوان ئێران و کورد، بە ئامادەبوونی نوێنەرانی باڵای تاقە دەوڵەتی دنیا بیَ کە متمانەی پێی مابوو، کە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکایـە، ئەنجامبـدریَ. کۆمـەڵێك تێبینـی و بـاری سـەرنج لەمـەڕ ئـەم هەڵوێسـتەی بـارزانی، لـە بروسـکەیەکی دوورو درێـژ دا هـاتووە کـە مەڵبەنـدی ئاژانسـی ئیسـتیخباراتی ناوەنـدی لـە تارانـەوە بـۆ واشـنتۆنی نـاردووەو مەڵبەنـد ئامـاژەی کـردووە کـە: "بـارزانی لـە چـەندین بۆنـەدا گوزارشـتی لـە گومـانی خـۆی بەرانبـەر بـە نیازەکـانی ئێرانـی هاوپـەیمان کـردووە. بـەڵام وەکـو لـە زۆر قسـەیدا دەردەکـەویَ بـە رادەیـەك متمانـەی بـە وڵاتـە یـەکگرتووەکان هەیـە کـە ئـەو متمانەیـەی بـە هـیچ زلهێزێکـی دی نییـە. رایگەیانـدووە کـە ئەگـەر دۆزەکـەی سـەر بکـەویَ ئـەوا کوردسـتان دەبێـت بـە پـەنجاو یەکـەمین ویلایەتی، وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا".
پێدەچێت بارزانی هەر لە رۆژی خۆیدا ئاگـای لـەوە هـەبیَ کـە سـەرەك نیکسـون هـەموو دەزگـا ئەمریکییە تایبـەتییەکانی بوارد بوو، و هنری کیسنجری راسپارد بوو بە خـۆی سەرپـەرشـتی جێبەجیَ کردنی پرۆژەکە بکات. بارزانی پتر لـە جارێـك ئیعجـابی خـۆی سـەبارەت بـەم پیـاوە دەربڕیوەو بە (متریخ)ی سەدەی بیستی زانیوە. بارزانی دیـاری شەخسـی پێشـکەش کـردووە: جارێکیان سیَ پارچە پیشەسازی دەستیی خۆماڵی بۆ ناردو جارێکیان بە بۆنەی ژن هێنـانی کیسـنجرەوە بـارزانی ملوانکەیـەکی مـرواری بـۆ بـوکیَ نـارد. بـەڵام بـارزانی هێنـدە ژیـا کـە کۆمەڵێك بەڵگەنامەی لیژنەیەکی سەر بە ئەنجوومەنی پیرانی ئەمریکی بدێنیَ، کە پاشان ئەو

لیژنەیە بۆ ئەوە دانرا کە لەم پڕۆژەیە بکۆڵێتەوەو تاوتوێ بکات. ئەو دەمە رووی راستەقینەی سیاسەتی ئەمریکی و مەرامی لەم سەرکێشییە، بۆ بارزانی روون بووەوە: رەزامەندی ئەمریکا لەسەر یارمەتی دانی کورد، لە راستیدا رەزامەندییەکی رەمزی بوو، ولاتە یەکگرتووەکان بۆیە لە دۆزی کورد هاتە پێشەوە تا لە لایەکەوە هەڵوێستی هاریکاری خۆی بۆ کەمینەی کورد رابگەیەنێ و لەلایەکی دییەوە، هاندەرێك بێ کە شا دەسبەرداریان نەبێ.

١٢-ئەو سەعاتی رزگار بوونەی کە لە باربرا:

ئێمە تاکو رۆژگاری ئەمڕۆش نازانین ئەو پەیمان و بەڵێنانەی کە ئەمریکا بە کوردی دا بوون تا چ رادەیەك و بە چ شێوەیەك لە بواری پراتیکی دا جێبەجێ کران. بارزانی تا دوا رۆژانی ژیان هەر دەیگوت پەیمان و بەڵێنەکانی ئەمریکا زۆر جدی بوون، من شەش مانگێك بەر لە هەڵگیرسانەوەی شەڕی عێراق و کورد، لە مانگی ت١ و ت١٩٧٣/٢دا لە حاجی ئۆمەران دیمانەیەکی رۆژنامەوانیم لەگەڵ بارزانی داکرد، لە قسەکانیا هەستی دەکرد باوەڕ و متمانەی تەواوی بە سەرکەوتن هەیە. چونکە لەو سەرو بەندەدا بە کۆمەڵێك راسپاردەوە چووم بۆ لای، دەرفەتم بۆ رەخسا دیمانەیەکی دوورو درێژی لەگەڵدا ساز بدەم، بە تایبەتی وەختێ کە بۆی باسکردم کە لە لایەن دۆستانەوە زەمانەتی دراوەتێ... زەمانەتێکی وەها کە ئەمجارەیان دەبێتە مایەی دیار خستنی دۆزی کورد و یارمەتی دانی بۆ وەدیهاتنی ئەو بازرەقەیەی لێی چاوەڕوان دەکرێ. "ئێمە پشت بە ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا دەبەستین و متمانەمان پێی هەیە".

بەلام هینری کیسنجر، لەو ئیفادەیەدا کە لە بەردەم لیژنەیەکی سەر بە ئەنجوومەنی پیرانی ئەمریکا داویەتی، لە بەردەم ئەو لیژنەیەی کە تایبەت بوو بە لێکۆڵینەوە لەم پڕۆژەیە، ئەو لیژنەیە لە ساڵی ١٩٧٦دا دامەزرا، کیسنجر لە بەردەم ئەو لیژنەیەدا حاشای لەوە کردەوە کە پەیمان و بەڵێنی لەو بابەتە هەبوو بێ... هەر چەند پرۆتۆکۆلی لیژنەی نێوبراو ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە ئیفادەکەی کیسنجر مەنتیقی و واقیعی نەبووە... هەروەها یادداشتنامەکانی کیسنجریش چ ئیشارەت و ئاماژەیەکیان تێدا نییە کە ئەم مەسەلەیە پتر روون بکاتەوە، یان ئاماژە بۆ وەلامێکی بنجبڕی ئەم پرسیارە بکات.

بە هەر حاڵ، یەکەمین وەجبەی ئەو چەکانەی کە نیکسون لە شەڕگەکانی باشووری رۆژهەلاتی ئاسیا کۆی کردبوونەوە، بە چەند کاروانێکی جیا جیا گەیینە بارەگا خەلفییەکانی کورد لە باکووری رۆژهەلاتی ناوچە شاخاوییە سەختەکانی عێراق. دەیان هەزار کلاشینکۆف ئۆتۆماتیکی سۆڤیەتی، کە بەشێکی زۆری مۆنتاژی کارخانەی چین بوو، لەگەڵ ژمارەیەکی زۆر لە دۆشکای فرۆکەشکێن، لە رێگای ئێرانەوە بە قافڵەی ترومبێلان، یان بە کاروانی ولاخان گەیەنرایە ناوچەکە. لە هاوینی ١٩٧٣دا نزیکەی شەست هەزار

پێشمەرگەی سازو تەیار و ئامادە هەبوو، کە لەسەر پێ بوون بۆ گەڕێکی (جولە) تازەی شەڕ. ئەم هێزە نەك هەر لە توانایدا هەبوو خزمەتی دۆزی کورد بکات، بگرە دەیتوانی بەرژەوەندییەکانی ئێران و ئەمریکای زلهێزیش وەدی بێنێ و بپارێزێ. تاقە مەسەلەیەك کە هێشتا نەبڕێنرابووەوە، دیاریکردنی سەعاتی سفر بوو بۆ دەستپێکردنی هێرش. هەلومەرجی زاتی لەبار بوو، چەك زۆر بوو. تاقە پرسیار ئەوە بوو کە: ئاخۆ کەنگێ هەلومەرجی بابەتی لەبار دەبێت بۆ دەستپێکردنەوەی شەڕ؟ بەیانی رۆژی ١٩٧٣/١٠/٦ گویەندەو بێژەری رادیۆی بەغدا، پاش لێدانی چەندین سرودو مارشی عەسکەری و هورا و دروشمی سەرکەوتن و ستایش و شانازی، رایگەیاند کە هێزەکانی میسری هاوپەیمانی بەعسییان، لە چەند قۆڵێکەوە لە کەناڵی سویس پەڕیونەتەوەو کەوتوونەتە پاك کردنەوەی سینا لە ئیسرائیلییەکان ئەمە لەوە دەچوو،کە ئەو سەعات و دەرفەتە زێڕینە بێ کە گەلی کورد لە سەرەتای سەرهەڵدانی بیری نەتەوییانەوە چاوەنۆڕی بوون، لەشکری کورد لە هیچ کاتێکدا ئەوەندە پڕ چەك و چەکدار نەبوو، دۆستی بەهێزیان هەبوو، بەڵێنیان دابوونێ کە چاویان لێیان بێ و بە بەردەوامی چەکیان بۆ بنێرن و چەکی قورسیانیش بدەنێ. دوژمنەکەیان، کە سوپای عێراقی بوو، راستە زۆر لە کورد تەیارترو پڕ چەك تر و هاوچەرخانەتر بوون بەڵام بەشێکی زۆری هێزی سوپای عێراقی، بە تایبەتی هێزی زرێپۆشی سێو چوار لە سوریا بوو و لە بەرەی شەڕی عەرەب – ئیسرائیل دا بوون. (*).

(ئیسرائیل)یشن کە لە ساڵی ١٩٦٥ەوە ئەفسەرانی پەیوەندی لەگەڵ کوردا هەبوو، مەبەستی بوو هێزی تایبەتی عێراقی لە سنوورەکانی خۆی دوور بخاتەوەو بە شۆڕشێکی نوێی کوردییەوە سەرقاڵ و گیرۆدەی بکات. ئیسرائیل بەر لە هەڵگیرسانی جەنگی رۆژی کیپور کەوتە ناردنی چەك و راوێژکارانی نیزامی بۆ کوردستان. هەروەها لەسەر داوای وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، کەوتە هەناردنی هەندێ لەو چەکە سۆڤیەتی و چینییانەی کە لە عەرەبی گرتبوون و لە حەیفادا عەمار کرا بوون، بۆ کوردستان. بەڵام کاتێ هێزی بروسکەی ئیسرائیلی زاڵ بوون بەسەر وەزعەکەدا، ئیدی گۆڕانێکی ریشەیی بەسەر رەوتی شەڕی سینادا هات. ئیسرائیلییەکان توانیان بە حیکمەتی سەرکردایەتییەکی زیرەك و نەخشەیەکی تۆکمەو بە زەبری باڵا دەستی چەك و تفاقی جەنگی، سوپای سێی میسر لە ناوچەیەکی بیاباندا بە جۆرێ گەمارۆ بدەن کە مەحاڵ بێ لە رەخی رۆژهەڵاتی کەناڵی سویسەوە بەرگری لێبکرێ و ئیدی قۆشەن و هێزە میسرییەکان بە جارێ شنگیان لەبەر بڕاو کەوتنە بەر هەڕەشەی قڕ کردنی تەواوەوە. جارێکی دی کیسنجر، کە هەڵویستی ئەو دەورێکی بنجبڕی لە دیاریکردنی چارەنووسی کێشەی کوردی – عێراقیدا هەبوو، بەپێی ویستی خۆی کەوتەوە گەمە کردن بە پیادەکردنی شەترەنجەکە، سەر لە نوێ و بەو جۆرەی کە خۆی پێی راست بوو، پیادەکانی لە سەر تەختەی شەترەنجەکە ریز کردەوە. سۆڤیەت چەند هێزێکی

* ئەوەی نووسەر باسی دەکات تەنیا لە روانگەیەکی رۆژنامەوانییەوەیەو بۆچوونی خۆیەتی بۆ تێکڕای مەسەلەکە وەکو ئەوروپییەك-وەرگێڕی عەرەبی.

چەتر بازی خۆی خستە ئامادە باشییەوەو ئەمریکای ئاگادار کردەوە کە ئەگەر ڕێگەی ئیسرائیل بدرێ سوپای سێی میسر قڕ بکات، ئەوا تەدەخولی سوپایی ڕاستەوخۆ دەکەن لە ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناڤیندا، کیسنجر ترسا لەوەی لەم سات و وەختەدا پیادە کوردییەکان (گەمەی شەترەنجەکە) بجولێنن، چونکە ئەمە خۆی لە خۆیدا ئیسرائیلییەکانی هان دەداو چەشەی دەکردن تا درێژە بە شەڕی میسرییەکان بدەن کە بە خۆیان شەڕەکەیان هەڵگیرساند، ئەمە یەکێك بوو لەو خاڵانەی کە کیسنجر هەستیدەکرد لەسەریێتی ڕێی لێبگرێ و نەیەڵێ روو بدات.
لەلایەکی ترەوە شا ئامادە نەبوو ڕێ بە کورد بدرێ کە ئەم لاوازییە کاتییەی عەرەب بقۆزنەوەو سوور بوو لەسەر ئەوەی ئەم دەرفەتەیان لە کیس بدات و نەیەڵێ سەرکەوتنی یەکجارەکی و بنجڕ بەسەر حکومەتی عێراقدا بەدەست بێنن، چونکە ئەگەر شا بەوە قاییل بوایە مانای وابوو یارمەتی کورد دەدا تا لەو گەمەی شەترەنجەدا، لە پیادەیەکی سادەی گەمەکەوە ببن بە وەزیرێك کە کەس نەتوانێ ڕەفتارو هەڵوێستی ئایندەیان بخوێنێتەوە یان پێشبینی بکات. لەبەر ئەمە بەرژەوەندییەکانی ئەمریکا و ئێران وایان دەخواست کە چ گۆرانکارییەك لەو کاتانەدا لە بەرەی کوردی-عێراقی روونەدا. جارێکی دی بۆمان هەیە تەسەوری "هەڵبەتە لە روانگەی بیرکردنەوەیەکی رۆژاواییەوە- وەرگێڕی عەرەبی" ئەوە بکەین کە ئەو رووداوانە دەرفەتێکی زێڕینی لە بار بوو بۆ کورد کە ئازادی و سەربەخۆیی خۆیان بە دەست بێنن، دەرفەتێك بوو ڕەنگە مەحاڵ بێ دەرفەتی وەها دووبارە ببێتەوە، چونکە خەڵکانێك هەبوون خۆیان بە دۆستی ئەم گەلە دەزانی و هەوڵیان دا ئەم دەرفەتە لە بێشکەدا خەفە بکەن و لە گۆڕی بنەن.
بەڵام کورد بە خۆیان، ئەگەر بکرایە بابەتەکەیان لەم گۆشەنیگایەوە بدیتبایە، هەوڵیان دەدا خۆ بە بزاڤێکی وەهاوە ببەستنەوە کە ناکۆك نەبێ لەگەڵ ئەو تەسەوراتانەی لە هزرو بیری ئێرانییەکان و هنری کیسنجر دا دروست بوو بوو. چونکە ئێران تاقە پەنجەرەیەك بوو کە کورد هەناسەی لێوە دەداو لەوێوە گرینگترین کۆمەکی چەك و تفاقیان بۆ دەهات، ئەگەر ئێران ئەم رەگی حەیاتەیان ببڕێ و ئەمریکا چیدی چەکیان بۆ نەنێرێ، ئەوا لەم حاڵەتەدا هەر هێرشێکی کورد بۆ سەر سوپای عێراقی، دەیکردە ڕەفتارێکی نابەجێ و لەگوین بوو کارەساتی گەورە بەسەر کوردا بێنێ... یەکێك لە ڕەخنەگرەکانی ئەمریکا دەربارەی ئەو بارودۆخە، نەخت و پوخت دەڵێ: "ڕەنگە هەر لە سەرەتاوە سەرکردەی پسپۆڕو شارەزای جەنگی پارتیزانی، ئەوەی زانیبێ کە ئەم دەرفەتەی لە ئەنجامی هەڵگیرسانی شەڕی ڕۆژی کیپورەوە رەخساوە، دووبارە نابێتەوە، بەڵام گفت و بەڵێنی لەگەڵ ئەمریکییەکاندا هەبوو. هەر چەندە بێزار بوو، و توڕەیی خۆی دەربڕی، بەڵام هەر نەجولا. ئا بەمجۆرە ئەو دەرفەتە مێژووییە لە دەست چوو بێ ئەوەی سوودی لێ ببینرێ"[٧].

١٣-ململانێی مۆسکۆ و واشنتۆن لەسەر ناوچەی دەسەڵات:

لەلایەکی دییەوە تازە کار لە کار ترازا بوو، و وەختی ئەوە نەما بوو هەوڵێکی دی لەگەڵ بەغدا بدرێ لەسەر بناغەی جێبەجێ کردنی بەندەکانی ڕێکەوتننامەی ئازار، ئەو شەڕە قسانەی کە لە کۆتایی ساڵی ١٩٧٢دا لە نێوان ڕۆژنامەی التآخی (زمان حاڵی پارتی)و ڕۆژنامەی الثورة (زمان حاڵی بەعس)دا ڕوویداو زۆریان تاوان وتۆمەت لێکدی بارکرد، هێندە بە زمانێکی ئاشکراو زەق بوو، ئەوەیان بەدیار خست کە بواری هیچ جۆرە سازشێك نەماوەو کاروبارەکان گەییونەتە کوێرە کوڵان. بەعسییەکان دەیانگوت پێشمەرگە تەقەیان لە هێزەکانی عێراق کردووەو لەم لاشەوە پارتی دیموکراتی کوردستان، عێراقی بەوە تۆمەتبار دەکرد کە چەندین زێدەگاڤی و پێشێلکاری کردووە: دەیان هەزار کوردی ڕەوەند بۆ ئێران و تورکیا دەرکراون بە هەنجەتی ئەوەی گوایا جنسییەی عێراقییان نییە. فڕۆکەکانی عێراق گوندەکانی ناوچەی بارزان و ژەنگاریان لە سایەی قۆناغی ئاشتیدا بۆردومان کردووە. ئەمە جگە لەوەی کە حکومەتی عێراقی چەندین گوندی کوردی لە ناوچەی خانەقیندا بەر بلدۆزەران داوەو تەختی کردوون. ئەمە جگە لەوەی بۆمبی وێرانکەر بۆ بارەگاکانی حیزب و ڕێکخراوە پیشەییەکانی حیزب نێردراوە بە مەبەستی تەقینەوە. هەروەها هەوڵی تیرۆر کردنی بارزانی جارێکی دی هێنرایەوە گۆڕێ و وەبیر خەڵکی هێنرایەوە.

ئەوەی کە پتر ڕەوشەکەی ئاڵۆزاندو پەیوەندییەکانی خراتر کرد ئەوە بوو، ئەو کاروانە کۆمەکانەی لە ڕێگەی ئێرانەوە بۆ کورد دەهات، لە حکومەتی عێراقی شارەوە نەبوو. بە تایبەتی ئێران دوژمنی عێراق بوو، بۆیە کاریگەری ئەمە بۆ یەکێکی وەکو (سەدام) وەکو کاریگەری پارچە پەڕۆی سور بوو بۆ گا. کاتێ بارزانی لە دیمانەیەکی ڕۆژنامەوانیدا لەگەڵ (جیم هواگلاندی) پەیامنێری ڕۆژنامەی (واشنتۆن پۆست)دا، هەموو وەرەقەکانی خستنەڕوو، بەغدا وتەکانی بارزانی لەبەر گران بوو، و بە ئینکەبەرایەتییەکی ئاشکراو زەقی لە قەڵەم دا بە تایبەتی کە وتەکانی بارزانی زۆر ڕوون و ئاشکرا بوون و ئومێدی ئەوەیان نەهێشت کە پەیوەندییەکان لەگەڵ ڕژێمدا، جارێکی دی ئاسایی ببنەوە، بە تایبەتی گوتەی وەك: "... ئێمە فاکتەرێکی گرینگین لە ڕۆژهەڵاتی ناڤیندا کە لە بەردەم دەسەڵاتی سۆڤیەتی دەوەستین و سوپای عێراقیی دۆست و هاوپەیمانی سۆڤیەت مژوڵ دەکەین. ئێمە ئامادەین هەر کارێك کە لەگەڵ سیاسەتی ئەمریکا لەم ناوچەیەدا بگونجێت، بیکەین ئەگەر ئەمریکا لە گورگان بمانپارێزێت، خۆ ئەگەر کۆمەکی پێویست و کاریگەر بکرێین ئەوا دەتوانین کانگاکانی نەوتی کەرکوك بگرین و تەسلیم بە یەکێك لە کۆمپانیاکانی نەوتی ئەمریکای بکەین، خۆماڵی کردنی نەوت لەلایەن عێراقەوە کارێك بوو دژی کورد".

هەر چەندە ئەم گوتانە خۆی لە خۆیدا ڕاگەیاندنی شەڕ بوو دژ بە یەکێتیی سۆڤیەتی دۆست و هاوپەیمانی عێراق، بەڵام دبلۆماسییەتی سۆڤیەتی لە دوا ساتەکاندا فریاکەوت و نەیهێشت قۆناغێکی تازەی شەڕی عێراق و کورد هەڵگیرسێتەوە. هەندێ نێردراوی سۆڤیەت هەر لە کۆتایی ساڵی ١٩٧٢وە هەوڵیاندا بکەونە بەینی بەغداو بارزانییەوە، ئەوەتا وا

جارێکی دیکەش کەوتنەوە خۆ تا شەڕی چەکداری لە نێوانیاندا هەڵنەگیرسێتەوە. هەڵبەتە هۆی ئەم ناوبژیـەی سۆڤیەت روون و ئاشکرا بوو: چونکە سەدام حوسەینی بە نزیکترین هاوپەیمانی خۆی دەزانی لە نێو عەرەبەکاندا... مۆسکۆ مەبەستی بوو ئارامی ناوخۆ لە عێراقدا بەرقەرار بێ، چونکە هەڵگیرسانەوەی شەڕ لەگەڵ کوردا، رژێمی بەعسی بەغدای لەرزۆك دەکردو بەرەو روخانی مسۆگەری دەبرد. ئەو حەقیقەتەیان لەبەر چاو بوو کە هەموو ئەو گۆڕانکارییانەی لە لوتکەی رژێمانی عێراقدا روویانداوەو هەموو ئەو کودەتا نیزامیانەی لە ساڵی ١٩٦٠ەوە لە عێراقدا بەرپا بوون، ئەنجامی راستەوخۆی لاوازی سوپای عێراق بووە کە لەگەڵ کوردا گیرۆدەی شەڕ بووە... بۆیە سۆڤیەت پێیان وابوو ئەگەر کارێکی وەها بکەن سەدام نەکەوێتە شەڕێکی عەسکەری تازەوە لەگەڵ کوردا، ئەوا ئامانجەکەیان دێتە دی و سەدامی دۆستیان لەسەر حوکم دەمێنێتەوە، ئەگینا ناچار دەبن لە رووی مادی و لەشکرییەوە پشتگیری و پشتیوانییەکی زۆری بکەن دژی کورد، کە ئەمەش خۆی لە خۆیدا هەڵوێستێك بوو سۆڤیەتەکان بە خۆیان پێی خۆشحاڵ نەبوون و دژ بە شێوازی خۆیان بوو. هەر چەندە لە ئەنجامدا هەر ناچار بوون بەکردەوە ئەم هەڵوێستە وەربگرن. رۆژنامەی (نویە تسویریخەتساتیونگ)ی بناڤ و دەنگ، بڵاوی کردەوە کە گوایە لەسەرچاوەیەکی باوەڕ پێکراوەوە زانیویەتی کە سۆڤیەت لە کۆتایی ساڵی ١٩٧٣دا بارزانی دەعوەت کردووە بۆ مۆسکۆ تا قەناعەتی پێبکەن کە هەڵوێستی خۆی بگۆڕێ.

پایزی ١٩٧٣ هات. گەلێك لەو مەسەلە گرینگانەی کە کاریگەری گەورەیان لەسەر دیاریکردنی رەوتی کاروبارەکاندا، لە ساڵی ئایندەدا دەبوو، پێشوەختە دیاریکران، بەڵام دوا ریزبەندی هەموو فاکتەرەکان هێشتا تەواو نەبوو بوو. هەڵبەتە دەبوایە دوا بڕیار دوا بخرێ بۆ بەهاری ئاینده، چونکە زستان بەر دەرکەی بە هەموو لایەك گرتبوو. کاتێ کە لە کوردستان گەڕامەوە لە رۆژنامەی (Die welt)دا بڵاومکردەوە کە: "لە ئازاردا شەڕ دەست پێدەکاتەوە" پڕ بە دڵ حەزم دەکرد پێچەوانەی ئەو پێشبینییەی من رووبدات و دڵنیام نەبووم لەوەی کە هەموو دەرگاکان داخراون لەبەردەم رەوتی کاروبارەکانداو بە چ ئاراستەیەکی دی دا ناڕوات.

بەهار، بەرە بەرە دەهاتە پێشێ، رۆژاوا پتر بایەخی بە دۆزی کورد دەدا. سیاسەتوانانی ئەمریکی و ئێرانی ئامادەیی خۆیان پیشاندا بۆ قاییل بوون بە بۆچوونی کورد، کەچی ئەوان لە ساڵی رابردوودا سوور بوون لەسەر ئەوەی بارزانی نەچێتە شەڕێکەوە کە خۆی لە خۆیدا دەرفەتێکی زێڕین بوو بۆ کورد. لەلایەکی دییەوە پەیوەندی و میانەی ئێران- عێراق، کە لە بنەڕەتدا دۆستانە نەبوو، رووی کردە گرژی و ناخۆش بوون. دەزگای (ساواك)ی ئێرانی ئەوەیان کەشف کرد کە نۆکەرانی دەزگای موخابەراتی عێراق بە قاچاخ چەك و تفاق بۆ عەشایەری بلوجی نیشتەجێی باشووری ئێران دەنێرن، بلوجەکان لە شەڕدا بوون دژی رژێمی ئێران و داوای جیابوونەوەیان لە ئێران دەکرد.

هەروەها عێراق کۆمەکی زۆری بۆ شۆڕشگێڕانی زەفار دەنارد کە لەلایەن یەمەنی باشوورەوە پشتیوانی دەکران و ئەم شۆڕشگێڕانە دژی ئەو سوپا ئێرانییە دەجەنگین کە (قابوس بن سعید)ی سوڵتانی عومان داوای لە ئێران کرد بوو بینێرێ بۆ عومان تا یارمەتی بدەن لە دامرکاندنەوەو سەرکوتکردنی شۆڕشەکەدا، هەروەها بەغدا بوو بە داڵدەو پەناگەی کۆمۆنیستە ئێرانییەکان و پاشماوەی لایەنگرانی بەرەی نیشتمانی ئێرانی سەردەمی سەرەك وەزیران پێشوو (مصدق). هەروەها دەرکەوت هەندێ مەفرەزەی کۆمۆنیستی فیداییانی ناو شار، کە لەلایەن حیزبی بەعسی بەغداوە لە هەردوو رووی ئایدیۆلۆژی و نیزامییەوە پشتیوانی دەکران، چەند کردەوەیەکیان دژی مەخفەرە ئێرانییەکان و دام و دەزگاکانی سوپای ئەمریکی ئەنجام داوە.

دیارە ئەمە پێچەوانەی حەزو ئارەزووەکانی شا بوو. کە دەیوست ئێران بکات بە هێزێکی گەورەی ئارام و پەرەسەندوو، ئەمەش بەوە دەهاتە دی کە میانەی عەرەبی و ئێرانی خۆش و دۆستانە بێت. لەم لاشەوە ئەحمەد حەسەن ئەلبەکەر و سەدام حسین، دژایەتی ئەم سیاسەتەیان دەکرد و هەوڵیان دەدا نەیەتە دی. شا، سەبری سواو تورە بوو، بۆیە هەستیکرد وەختی جولاندنی پیادە کوردییەکان هاتووەو پێویستە بە قازانجی خۆی وەگەڕیان بخات. لەولاشەوە بارزانی چ رێگەیەکی لەبەردەم دا نەبوو، تەنیا ئەوە نەبێ کە پشت بە کارتی ئێرانی- ئەمریکی ببەستێ. ئا بەو جۆرە لە ئازاری ساڵی ١٩٧٤دا گەورەترین شەڕی کوردی عێراق هەڵایسایەوە، شەڕێکی وا کە تا ئێستا بە خۆیانەوە نەدیتووە.

١٤-ناتوانین عێراق لە بەڵێنەکانی ببەخشین:

ئەو هەنگاوەی کە تەنگژەکەی تەقاندەوە لەلایەن بارزانییەوە نەنرا، بەڵکو لەلایەن بەغداوە نرا. هەر چەندە هەردوو حیزب، سەبارەت بە چۆنیەتی جێبەجێ کردنی ئۆتۆنۆمی و ناکۆکییە ریشەییەکان نەگەیینە رێکەوتنێکی یەکجارەکی وەکو ئەوەی ساڵی ١٩٧٠، کەچی ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی بەعس یەك لایەنەو بە بڕیاری ژمارە ٢٤٨ یاسای ئۆتۆنۆمی دەرکرد، لە هەمان کاتدا رژێم داوای لە شۆڕشی کورد بە سەرۆکایەتی بارزانی دەکرد کە چەکە قورسەکان و رادیۆیەکەیان تەسلیم بە حکومەت بکەن.

ئەحمەد حەسەن ئەلبەکر، بە خۆی چوو بۆ ئێزگەی رادیۆو تەلەفزیۆنی بەغداو هەوڵی دا بە هەموو شێوەیەك، و بە ئامادەبوونی نوێنەرانی رۆژنامە رەسمییەکان، ئەم بڕیارە بڕازێنێتەوە، یان وەکو دەڵێن هەنجەت و بیانووان بۆ هۆیەکانی ناکامی گفتوگۆ لەگەڵ کوردا بێنێتەوە. ئەحمەد حەسەن ئەلبەکر، کە سەرۆکی تێکۆشەریان پێدەگوت، رووی کردە جەماوەری گەلی عێراق و گوتی: "ئەی گەلی عێراقی مەزن، جەماوەری شۆڕشە سەرکەوتووەکەمان" ئەوجا لە سەری رۆیی و هەڵیدایێ: "لە پێناوی بەهێزکردنی

پەیوەندییە نیشتمانییەکان و برایەتی مێژوویی رۆڵەکانی عێراق بە عەرەب و کوردو کەمینەکانی ترەوە، ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕش لێبڕا ئۆتۆنۆمی لە کوردستاندا جێبەجێ بکات". و لەسەری رۆیی: "ئەم ئۆتۆنۆمییە تەنیا چوار چێوەیەك نییە بۆ دەستەبەر کردنی مافە نەتەوەییەکانی گەلی عێراق لە سنووری وڵات و نیشتمانێکی یەکگرتوودا، بەڵکو خۆی لە خۆیدا گۆڕانێکی ریشەییە لە بواری مامەڵە کردن لەگەڵ مەسەلەی کوردا، لە چاو ئەو سیاسەتە نا دروستانەدا کە حکومەتە دیکتاتۆرە کۆنەپەرستەکانی پێشوو پەیڕەیان دەکرد". ئەلبەکر، گوتارەکەی بەوە کۆتایی هێنا کە: "ئۆتۆنۆمی ئاسۆیەکی بەرینتر لەبەردەم رۆڵەکانی کوردا دەکاتەوەو یارمەتییان دەدات کە بە دڵنیاییەوە بکەونە سەر رێگەی گۆڕانی دیموکراتیانە بەرەو سوسیالیزم".

بەڵام کورد، لە روانگەیەکی دییەوە دەیانڕوانییە سەراپای مەسەلەکە. چوار ساڵ بەسەر مۆرکردنی رێکەوتننامەی ئازاردا بوری و هەڵوێستی عێراق بەرانبەر بە کورد هیچ گۆڕانێکی ئەوتۆی بەسەردا نەهات. بۆیە ئەو (برایەتییە مێژووییە)ی کو ئەلبەکر لە گوتارەکەیدا ئاماژەی بۆ کرد تەنیا قسەی رووت بوو. هەر چەندە بەندی دووەمی رێکەوتنی ئازار، تاکید لەسەر ئەوە دەکات کە بێ جیاوازی و بە رێژەیەکی دادوەرانە، خەڵکی کوردو ناکورد لە وەزیفە حکومەتی و خزمەتگوزارییەکان بێنە دامەزراندن، بەڵام کورد لە ئازاری ساڵی ١٩٧٤دا ئەم وێنەیەیان لەبەردەم خۆیاندا دەبینی:

- لە کۆی دوانزە ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش تاقە یەك کوردی تێدا نەبوو، هەر چەندە ئەم ئەنجوومەنە سەرچاوەی سەرەکی دەسەڵات بوو لە عێراقدا.
- لە سەرکردایەتی سوپادا، لە وەزیری بەرگرییەوە تا دەگاتە ئاستی ئامیر فەوجەکان تەنیا دوو کورد هەبوون.
- رێژەی خوێندکارانی کورد، لە زانستگەی سوپاییدا پتر لە ٢-٥٪ی کۆی خوێندکارانی، زانستگەی نێوبراو نەبوو.
- رێژەی خوێندکارانی کورد لە زانکۆی فڕۆکەوانیدا هیچ نەبوو.
- لە کۆی (٥٠٠) دیبلۆماتی عێراقیدا تەنیا یەك کورد هەبوو. لە کۆی هەشتا سەفیری عێراقی، تاقە یەك سەفیری کورد هەبوو، ئەویش سەفیری عێراق بوو لە رۆما.
- وەزارەتخانەی عێراقی کە پێکهاتبوو لە ٢٣ وەزیر، تەنیا پێنجیان کورد بوون، لەو پێنجەش سیانییان وەزیری بێ وەزارەت بوون و دوانەکەی تریانیش وەزارەتخانەیان گرینگ نەبوو.
- تاقە یەك کورد لە نێو هێزی ئەمن و ئیستیخباراتدا نەبوو.
- لە هەموو ئەمانەش گرینگتر ئەوە بوو کە مەسەلە بنچیرو گرینگەکانی ئۆتۆنۆمی بە ئاڵۆزی و بێ چارەسەری ریشەیی هێڵرانەوە، وەك دیاریکردنی سنووری نەتەوەیی و دانانی نەخشەی پێویست بۆ پەرەسەندنی ئابووری.

بۆیە. حیزبەکەی بارزانی پاش ٢٤ سەعات، لە دوای راگەیاندنی یاسای ئۆتۆنۆمی لەلایەن حکومەتەوە، وەڵامی دایەوەو یاسای نێوبراوی رەفز کردو بە یاسایەکی نا تەواوو پچڕاوی لە قەڵەمدا. حکومەت، پارتی ئاگادار کردەوە کە بچێتە بەرەی نەتەوەیی پێشکەوتنخوازەوە، کە بریتی بوو لە حیزبی بەعس و حیزبی شیوعیی لایەنگری سۆڤیەت: هەڵبەتە پارتی ئەم هۆشدارییەی حکومەتی رەفز کرد.

بارزانی، ئەو شتانەی کە رژێم بۆ کوردی تەرخان کرد بوو، بە سەدەقەیەکی مایەی بەزەیی زانی، بۆیە هەڵگیرسانەوەی شەڕی هەزار جار پێ چاتر بوو لەوەی کە قاییل بێ حکومەت هیواو ئاواتەکانی گەلەکەی زیندە بەچاڵ بکات.

بارزانی بۆی روونکردمەوەو گوتی: "ناچار بووین دە ساڵان شەڕ بکەین و داوا لە رۆڵەکانی گەلەکەمان بکەین، کە مەینەتی دنیای بەسەردا هات، بە هەموو قوربانییەك رازی بن تا بتوانین حکومەت ناچار بکەین، ئەم رێکەوتننامەیە مۆر بکات، بۆیە ناتوانین چاوپۆشی لە حکومەت بکەین کە لەو بەڵێن و گفتانەی پاشگەز ببێتەوە کە لە ساڵی ١٩٧٠دا پەیمانی دا جێبەجێیان بکات و بۆ خۆی ئاشتی پێ کڕی".

١٥-هێرشی گەورە:

هەر بارزانی بە تەنێ لەم روانگەیەوە مەسەلەکەی نەدەبینی، بەڵکو گەلێك لەو چاودێرە بێگانانەش کە چاودێری رووداوەکانی عێراقیان دەکرد، هەمان روانگەو بۆچوونی ئەویان هەبوو. میر بەدرخان لە تاراوگەوە، لە پاریسەوە دەربارەی ئەم مەسەلەیە دەڵێ: "حکومەتی عێراق کە لە رابردوودا بۆ تاقە جارێکیش دوژمنایەتی خۆی دەرهەق بە کورد نەشاردۆتەوە، ئەمجارەیان رەفتارێکی زیرەکانە و ریاکارانەی ئاشکرای بەکار هێنا، ئەوە بوو یاسای بەناو ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستانی عێراق دەرکرد، کە لە راستیدا بریتییە لەوەی هەموو ناوچەکانی کوردستانی خستۆتە ژێر دەسەڵاتی سیاسی و عەسکەری حیزبی بەعسەوە. دیارە بەم هەڵوێستە ویستویەتی رای گشتی جیهانی هەندێ هێور بکاتەوە، پاش ئەوەی دژی هەستا دوای ئەو هەموو هێرشی قڕ کردنەی کە بە درێژایی دەیان ساڵ کردییە سەر کورد".

هەروەها پسپۆڕی رۆژهەڵاتی ناڤین لە رۆژنامەی (نویە تسویریخە تسایتونگ) زۆر بە دروستی گوزارشتی لەم مەسەلەیە کردووەو ئاماژەی بۆ ئەوە کردووە کە سیاسەتی رەسمی بەغدا ئەوەیە کە "حیزبی بەعس دەیەوێ ئۆتۆنۆمییەکی رواڵەتی بە کوردان بدات و لەلایەن دەسەڵاتی ناوەندی بەعسەوە ئاراستە بکرێ. ئەو ئۆتۆنۆمییەی کە لە بەیانی ئازاری ١٩٧٤دا خرایە سەر کاغەز، رێك و دەقاو دەق وەکو ئەو ئۆتۆنۆمییەیە کە دەسەڵاتی مەرکەزی سۆڤیەتی داویەتی بە کۆمارە بەناو سەربەخۆکانی خۆی. ئەمەش. لاسایی کردنەوەی حیزبی بەعسە بۆ حیزبی شیوعی سۆڤیەتی، واتا بەعس ببێت بە حیزبی حوکمڕان و تاقە سەرچاوەی دەسەڵات و هەموو کاروبارەکان". رۆژنامەی (لۆمۆند)ی (فەرەنسی)ش لەم

بارەیــەوە دەڵــێ: "ڕاگەیانــدنی یاســای ئۆتۆنــۆمی لەیــەك لایەنــەوە بــێ ڕەچــاو کردنــی بەرژەوەندییــە ریشــەییەکانی کــورد، زەمینــە بــۆ بــارودۆخێکی خەتــەر لــە بــاکووری وڵاتــدا خۆشدەکات". بەڵام ڕۆژنامەنووسی ئەڵمانی (ئیمانویل گایس)ی زانای چاڵاك و چەلەنگ لـە بزاڤی ماف مەدەنی گەلانی بن دەستی روو لـە نـەمان، زۆر بـە توندی رەخنـەی لـەو رەفتارەی عێراق گرتوو گوتی: ئەم ئۆتۆنۆمبییە "تـەنیا پەردەیەکە بۆ داپۆشینی دەست پێکردنـەوەی پرۆسـەیەکی نـوێی نیزامـی، کـە ئـەم رەفتـارە پێشـتر لـە ڤێتنـام دا بـەکار هێنـراو بـووە هـۆی هێرشێکی بەرفراوانی نارەزایی".

حکومـەت، مـاوەی دوو هەفتـەی بـۆ بـارزانی دانـا تـا خـۆی سـاغ بکاتـەوەو هۆشـدارییەکەی حکومـەت جێبـەجێ بکـات، بـەڵام بـارزانی کـە هەسـتی کـرد حکومـەت ئـەوی وەکـو لایـەنێکی گفتوگۆکە فەرامۆش کردووە، ئـەویش لای خۆیـەوە حکومـەتی ئاگـادار کـردەوە و مـاوەی دوو هەفتەی بۆ دانا تا ئۆتۆنۆمییەك جێبەجێ بکات کە لەگـەڵ نێوەڕۆکی ڕێکەوتننامـەی ئـازاردا بگونجێت. هـەروەها داوای لـە حکومـەت کـرد ڕێژەیـەکی زۆر لـە دەرامـەتی نـەوتی عێـراق بـۆ ناوچەی ئۆتۆنۆمی تەرخان بکات. لە هەمان کاتدا هەڕەشەی ئەوەی کرد کە ئەگـەر حکومـەت داواکان جێبـەجێ نـەکات ئـەوا لـە دام و دەزگاکـانی کۆمپانیـای نـەوتی کـەرکووك دەدەن. لـەم ماوەیـەدا هەنـدێ سـووکە پێکـادانی پەراگەنـدە لـە ناوچـە سـنوورییەکانی نزیکـی تورکیـا و ئێران روویدا. پێشمەرگە مەخفەرە سنوورییەکانی عێراقیان گرت، چ پـۆلیس و سـەربازێکیان تێدا بوو گرتیانن، تا ڕێگا سنوورییەکان بۆ خۆیان دابین بکەن. رادیـۆی (دەنگـی کوردسـتان) کەوتـەوە کـار، بانگـەوازی بـۆ پێشـمەرگەی کوردسـتان دەرکـرد کـە چـەك هەڵگرنـەوە، ئەمـەش خۆی لە خۆیدا نەفیر عام بوو.

سـەرکردایەتی عەسـکەری (عێـراق)یـش چـوار لەشـکری نیزامـی تـەیارو ئامـادە کـرد. یـەکێك لەوانە هێـزی هەشـت بـوو کـە هەلیکۆپتـەری (ئیلیـوت)ی فەڕەنسییان بـەکار دێنـا، ئـەم هێـزە، هێزی مغاویرو چەتربازان بوو. ئەم چوار لەشکرە لەلایەن دوو قوەتی هێـزی زرێپۆشی سـێیەم و هێـزی زرێپۆشـی دەیەمـەوە پشـتیوانی دەکـران. بەمـەش ژمـارەی ئـەو تانکانـەی بـۆ شـەڕی کورد تـەرخان کـرا بـوون گەییـە (٣٥٠) تانـك، ئەمـە جگـە لـە هێزەکـانی فڕۆکـەوانی کـە پتـر لـە (٢٠٠) فڕۆکـەی هـەبوو، و هـەر هـەموو فڕۆکـەکانیش سـۆڤیەتی بـوون. هـەر چەنـدە فڕۆکـەی مێکــی ١٧ و ١٩ لــە رووی ســوپاییەوە کــۆن بــوون، بــەڵام بــۆ لێــدانی کــورد، کــە چــەکی فڕۆکەشکێنیان نەبوو، زۆر کاریگەر بوو. سۆڤیەت جگە لەم دوو مۆدیلە فڕۆکەیە، مێکـی ٢١و سۆخۆی ٧ و توپولیفی ١٦شیان بە عێراق دا. زوو زوو پێکادان لـە نێوان هێـزی پێشـمەرگەو سوپای عێراقیدا رووی دەدا.بەڵام لـە سنووری پێکـادانی پەراگەنـدە تێنەدەپـەڕی. پێدەچـێ باران و تەڕو توشی کە تا مانگی چوار بەردەوام بوو، هۆیەك بـووبێ بـۆ هەڵنەگیرسـانی شـەڕو هێرشی بەربڵاو. سەرکردایەتی هەردوولایەن هەوڵیان دەدا ئـەو سـەعاتی سـفرە دوا بخـەن کـە بـە هـەموو توانایانـەوە خۆیـان بـۆ ئامـادە کـرد بـوو، بەغـدا لـەلای خۆیـەوە رایگەیانـد کـە

رووداوەکانی ئەم دواییانە بە ئاماژە نازانیٚ بۆ هەرەسهێنانی ئەو ئاگر بەستەی کە لە ساڵی ١٩٧٠ەوە بەردەوامە.

هەروەها لە بەغدا پێشوازی شاندێکی دیکەی کوردی کرا کە بە سەرۆکایەتی رۆژنامەنووس (دارا تۆفیق)ی باوەڕپێکراوی بارزانی بوو. زۆر هەوڵدرا دەست بە گەڕێکی (جولە)ی تری گفتوگۆ بکرێتەوە، بەڵام بێهودە بوو. هەر چییەك هەبوو گوترا. بەڵگەو دژە بەڵگە خرانە روو. دیار بوو سیاسەتی بەغدا ئەوە بوو کە دووبەرەکی بخاتە ریزەکانی کوردەوە بەوەی سووکە پەیوەندییەك لەگەڵ باڵێکی حیزبدا بهێڵێتەوەو هەوڵبدا بزاڤی رزگاریخوازی کورد بکات بە دوو کەرتەوە، باڵێکی رادیکالی و باڵێکی واقیعی و کەناڵەکانی راگەیاندنی عێراقی سیفەتی (کۆنەپەرست) و (نۆکەری ئیمپریالیزم) و (جودا خوازی) بداتە پاڵ باڵە رادیکالییەکە.

١٦-(کریچکو)ی وەزیری سۆڤیەتی:

رژێمی عێراقی لەسەر داوای سۆڤیەت ئەم دوا هەنگاوەی نا تا شەڕ هەڵنەگیرسێتەوە. کریچکۆی وەزیری بەرگری سۆڤیەتی، بەر لە هەڵگیرسانەوەی شەڕ، بە خۆی سەردانی ئەحمەد حەسەن ئەلبەکر و (سەدام حسێن)ی کرد، لە ٣/٢٣ تا ٣/٢٦دا گفتوگۆیەکی چڕوپڕی لەگەڵ هەردوو پیاوی دەسەڵاتداری عێراقیدا کرد. بێگومان بابەتی لایەنە پراتیکییەکانی پەیمانی دۆستایەتی عێراق – سۆڤیەت، تاقە بابەتی ئەو هەموو دیدارو موناقەشانە نەبووە. بەڵکو ئەو سەرکێشییە چاوەڕوانکراوەی کە سەدام بە تەما بوو دەرهەق بە کوردی بکات، یەکێك بووە لە بابەتەکانی ریزی پێشەوەی خشتەی کاری ئەو دیدارەو گفتوگۆیانە.

سۆڤیەت، پێشنیازیان کرد دەست بە شەڕ و هێرشی راگەیاندن بکریٚ، کە کۆمۆنیستەکان دەوری باڵایان بدرێتیٚ و لەم هێرشی راگەیاندنە، بارزانی وەکو دەرەبەگ و فیوداڵ بخرێتە بەرچاو بەو مەبەستەی لە خوردە جوتیارانی کوردی دابڕێن و لە رێگەی دیپلۆماسییەوە لە پایەو دەسەڵاتی بدریٚ نەك پەناوبەر رێگەی عەسکەری ببریٚ. کە سۆڤیەت سوور بوون لەسەر ئەوەی بەعس خۆی لە شێوازی نیزامی ببوێریٚ، ئەمە تەنیا لەبەر هۆی سیاسی نەبوو، بەڵکو گەلێك فاکتەرو هۆکاری نیزامی و (سایکۆلۆژی)ش هانیدان ئەم دوا هەوڵە بدەن... دەترسان کردە سوپاییەکان ئاکام و ئەنجامی خراپیان ببیٚ بە تایبەتی کە تانکی مۆدیلی (ت-٥٤) و (ت-٥٥) و فڕۆکەی تازە بابەتیان بە عێراق دابوو، و بێگومان لەم شەڕەدا بۆ لێدانی خەڵکی مەدەنی باکووری عێراق بەکار دەهێنران، دیارە لەبەر پایەو سەنگی دەولی خۆیان ئەمەیان پیٚ خۆش نەبوو.

کرملن، لەوە دڵنیا نەبوو کە ئەو رای گشتی جیهانییەی بە درێژایی ساڵانێکی زۆر ناڕەزایی سەبارەت بە رەفتاری ئەمریکی لە ڤیتنام دا دەربڕی، قوڕو قەپ و دستەو ئەژنۆ دانیشیٚ و چاودێری فڕۆکە سۆڤییەتییەکان بکەن و بە بەرچاوی هەموو دنیاوە گوندو شارو خەڵکی

مەدەنی بۆردومان بکەن. بە تایبەتی کە خۆیان زۆر چاك ئاگایان لە دڕندەیی و ڕەفتاری نامەسولانەی عێراقییەکان بوو کە چۆن لە شەڕەکانی پێشوودا هێزی ئاسمانییان بۆ لێدانی خەڵکی مەدەنی بەکار هێنا بوو. هەروەها سۆڤیەت، حەزیان دەکرد هەڵوێستی کوردەکانیش لەبەر چاو بگرن و هەوڵ بدەن لێیان نزیك ببنەوە. کێ دەزانێ، ڕەنگە ڕۆژێك لە ڕۆژان سۆڤیەت پێویستی بەم گەلە ببێ کە ژمارەیان لە (١٥) ملیۆن کەس پتر دەبێت. وەکو چۆن ئەمە لە دوای دووەم جەنگی جیهانیدا ڕوویدا، تا لە بواری جم و جۆڵی خۆیدا لە ناوچەی کەنداو بەکاریان بێنێ.

بەڵام ئەحمەد حەسەن ئەلبەکر و سەدام حسێن، هەموو ئامۆژگاری و پێشنیازەکانی سۆڤیەتیان پشتگوێ خست، چونکە نەیاندەویست دەرفەت بۆ گەڵاڵە بوونی بزووتنەوەیەکی چەپڕەوانەی جەماوەری بڕەخسێت کە کۆنتڕۆل کردن و دامرکانەوەی زۆر زەحمەت تر بێت لە دامرکاندنەوەی بزووتنەوەیەکی میللی بە سەرۆکایەتی بارزانی. ئالێرەوە سەرەتاکانی گرژی لە پەیوەندییەکانی عێراق و سۆڤیەت دا سەری هەڵداو دەستیپێکرد و ئەمەش کاری کردە سەر تێکڕای ڕووداوەکانی ئایندە. لە کاتێکدا بەغدا پێویستی بە سۆڤیەت بوو، و سەرچاوەی چەك و تفاقی جەنگی بەغدا هەر ئەوێندەر بوو، خۆ عێراق زۆر زۆر پێویستی بەو چەك و تفاقە دەبوو لە حاڵی هەڵگیرسانەوەی شەڕدا. سۆڤیەتیش، لەلای خۆیانەوە حەزیان دەکرد یارمەتی بەعسییەکان بدەن تا شەڕەکەیان لەگەڵ کوردا یەك لایی بکەنەوە، ئەو شەڕەی کە سۆڤیەتەکان لە بنەڕەتەوە حەزیان بە هەڵگیرسانی نەدەکرد، بەڵام ئامادەش بوون کارێك بکەن کە بە زووترین کات کۆتایی پێ بێت و دەستی خۆیانی لێ بشۆن. گریچکو، دوو ڕۆژ بەر لە تەواو بوونی ماوەی سەردانەکەی، لە بەغداوە بۆ سۆڤیەت گەڕایەوە. دەنگۆو واتەوات بڵاو بووەوە کە هۆی زوو گەڕانەوەی وەزیری نێوبراو، ئەوە بووە کە لە هەڵوێستی توندڕەوانەی سیاسەتوانی بەعسی بێ تاقەت بووەو تۆراوە. بە هەر حاڵ، لەبەر هەر هۆیەك بوو بێ، ئیدی بۆ ڕۆژی دوایی ئەحمەد حەسەن ئەلبەکر لە ڕادیۆو تەلەفزیۆنەوە ڕایگەیاند کە گفتوگۆ لەگەڵ کوردەکاندا هیچ ئەنجامێکی نەبووەو ئەوجا لەسەری ڕۆیی کە گوایە حکومەت پابەندە بەوەی کە یەك لایەنە، ئەو یاسای ئۆتۆنۆمییەی کە ڕایگەیاندووە، جێبەجێی بکات.

شاندی کوردی، بە سەرۆکایەتی دارا تۆفیق لەو ماوەیەدا گفتوگۆکەی بڕی و لە بەغداوە بەرەو چیا گەڕایەوە. هەروەها وەزیری کوردەکانی نێو وەزارەتخانەی عێراقیش دەستیان لە پۆستەکانیان هەڵگرت و بە ماڵ و منداڵەوە ڕوویان کردە ناوچە ڕزگار کراوەکانی ژێر دەسەڵاتی بارزانی و پێشمەرگەی کوردستان. پاش ئەوەی چەند هێزێکی سوپای عێراقی بەرەو سلێمانی و هەولێر کەوتنە پێشڕەوی، پارێزگاری هەردوو شارەکە پەیوەندییان بە شۆڕشگێڕانەوە کردو کوردی سەر بە حکومەتیان لە شوێن دانرا... هەروەها سەبارەت بە وەزیرەکانیش هەمان کار کرا. یەکێك لەو وەزیرە کوردانەی کە سەر بە حکومەتی عێراق بوون، عبیداللە مستەفا بارزانیی کوڕی بارزانی سەرۆکی کورد بوو، کە زۆر لەوە پێشتر خۆی

تەسلیم بە حکومەت کردبوو، چونکە دوو ساڵان بوو لەگەڵ بابی ناکۆك بوو. ئەوە بوو حکومەتی عێراقی لە دەرێی ولاتدا سوودیان لێوەرگرت و کردیان بە زوڕنای بانگەشەو، حکومەت چەندین سەفەری ولاتانی ئەوروپای بۆ ڕێکخست و لەو سەفەرانەدا چالاکییەکی زۆری ڕاگەیاندنی دژی بابی خۆی کردو بەوە تاوانباری دەکرد کە (کۆنەپەرستە)و (فیودالییە) و (فاشییە). هەروەها عبیداللە، سەبارەت بە خۆیشی ئەوەی روونکردەوە کە ئەو لەگەڵ ڕەوتی پێشکەوتوخوازی بەعسیاندایەو ئەمە تاقە ڕێگەیە کە خۆشگوزەرانی و پێشکەوتن بۆ کورد دابین دەکات. پاش ماوەیەکی کورت پۆستی جێگری سەر کۆماریش پڕ کرایەوەو تەها محی الدین لەو شوێنەدا دامەزرێنرا. ئەم پیاوە کوردە. تەمەنی پەنجاو یەك ساڵە. بەزەبری هەلپەرستیی خۆی توانی سەرکەوتنێکی وەزیفی دیار بە دەست بێنێ. دوا پۆستی ئەم پیاوە، سەفیر بوو لە ڕۆما.

ڕۆژنامەی (نویەتسویریخەتسایتونگ) لەم بارەیەوە دەڵێ بەغدا "کۆمەڵێکی زۆر چکۆلە لە کوردانی خایەن لە ئامێز دەگری". چونکە هەڵوێستی ڕاستەقینەی تێکڕای گەلی کورد بەرانبەر بە حکومەت هەڵوێستێکی روون و پێچەوانەی هەڵوێستی ئەوان بوو. لە سەرەتاکانی نیساندا پرۆسەی (ریفراندۆمێکی میللی بە پێیان) بە هەموو مانای وشەی ریفراندۆم دەستیپێکرد، ئەویش دوای ئەوەی هەموو هیواو ئاواتەکانی کورد، کە بە گفتوگۆکەوە پەیوەست بوون، زیندە بەچاڵ کران: ئەوە بوو لێشاوێکی دەستەجەمی کورد لە شارو گوندەکانی ناوچە دەشتانییەکانەوە بەرەو ناوچەکانی ژێر دەسەلاتی بارزانی دەستیپێکرد.

١٧-ئەمجارە بە ئامانجەکانمان دەگەین:

پرۆسەی پەیوەندی کردنی بە کۆمەڵ، دیاردەیەك بوو کە پێشتر وێنەی نەبووە، تەنیا لە مانگی نیساندا پتر لە (١٣٠) هەزار کورد چوونە چیا. لە مانگی مایس دا هەفتا هەزار کەسی دی پەیوەندییان کرد، من ئەو دەمە لە ناوچە رزگارکراوەکانی ژێر دەستی بارزانی دا بووم. دەرفەتم بۆ هەڵکەوت خەڵکانێك ببینم کە بە خۆو ماڵ و منداڵەوە لە هەر چوار نکالی عێراقەوە هاتبوون. هەندێك لە شاری کەرکووکەوە، کە حکومەتی نیزامی تێدا بەرقەرار بوو، هاتبوون. هەندێك لە هەولێرو سلێمانییەوە هاتبوون. هەندێکی دی لە شارانی زۆربە عەرەبی وەکو موسڵ و بەسرەو تەنانەت بەغداوە هاتبوون. زۆربەی ئەو خەڵکانەی بە چوار هەفتە ڕێ گەیی بوونە ناوچە رزگارکراوەکان، زۆرجار ناچار بوو بوون بە پێیان یان بە سواری وڵاخ بڕۆن.

بارەگاکانی پارتی لە حاجی ئۆمەران و چۆمان جمەیان دەهات لە خەڵکی گەنجی خوێن گەرمی تینوی پێشمەرگایەتی و چاویان لە پێشمەرگە کۆنەکان دەکرد و هێندە بە تاسەوە بوون دەشیا کاری قارەمانانەی وەها ئەنجام بدەن کە شان لە شانی کاری ئەوانە بدات کە قاڵ

بوو بوونەوەو شەڕو هونەرەکانی شەڕیان جەرباند بوو، هەر چەندە ئەم گەنجانە هێشتا فێری بەکار هێنانی کلاشینکۆف نەبوو بوون، بەڵام رواڵەتی پەسندی جەنگاوەرییان هەبوو، هەر لەو بارەگایانەدا کۆمەڵێك سیمای گەش و پڕی ئەکادیمیانی تەمەن نزیکی پەنجا ساڵ دەبینران کە لە بەغداوە هاتبوون، دەستیان لە ماڵی خۆش و گوزەرانی باش هەڵگرتبوو، و ژیانی نێو کوخ و ئەشکەفتانیان هەڵبژارد بوو تەنیا لەبەر ئەوەی (بەشداری شۆڕش)ی میللەتی خۆ بکەن.

دکتۆر مەحمود عوسمان-ی ئەندامی مەکتەبی سیاسی پارتی دیموکراتی کوردستان و پزیشکی تایبەتی بارزانی، لە دیمانەیەکدا کە لە پەناگەکەی خۆیدا لەگەڵیم سازدا، پەناگەکەی ژوورێك بوو لە زەوی دا هەڵکەنرا بوون هەر چوار لای بە بەرد هەڵچنرا بوو، خێوەتێکی بەسەردا درا بوو تا دیار نەبێ. جا دکتۆر مەحمود عوسمان ئەم پەناگەیەی کرد بوو بە بارەگاش، ئا لەم شوێنەداو لەو دیمانەیەدا کە لەگەڵیم کرد سەرنجی بۆ لایەنێکی زۆر گرینگ راکێشام. دکتۆر مەحمود پێی گوتم: "کە لە ساڵی ١٩٦٦دا، ناوچەیەکی بەرینی خاکی کوردستانمان رزگار کرد، ژمارەی خەڵکی ئەو ناوچەیە ملیونێك دەبوو، تاقە دکتۆری هەموو ناوچەکە من بووم... لە ساڵی ١٩٦٩دا ژمارەی دکتۆرانی ناوچە رزگارکراوەکان لە ژمارەی پەنجەی یەك دەست تێنەدەپەڕین. باسی کەمی و نەبوونی دەرمان و کەرەستەو تفاقی پزیشکی هەر مەکە. بەڵام ئەمڕۆ کە (٦٠) دکتۆری پسپۆڕمان هەن لە هەموو بوارە جیاجیاکاندا. هەموو عەیادەو موشتەرییە دەوڵەمەندەکانیان لە شاردا بەجێ هێشتووەو لە ژێر خێوەت و خەستەخانە مەیدانییەکاندا دکتۆری خۆیان دەکەن". من وەکو رۆژنامەوان دەرفەتم بۆ رەخسا هەندێ لەو دکتۆرانە بدینم و بناسم.

یەکێکیان کە پیاوێکی بالا بەرزی میانە ساڵی قژ زەردی ئامال سوور بوو، بە ئەڵمانییەکی رەوانی باوی نێو چاخانەکانی ڤێنا قسەی دەکرد، پێی گوتم لە ڤێنا کاری رادیولوگی کردووە "واتە دکتۆری پسپۆڕ لە ئامێری تیشك"، لە بواری کاری خۆیدا دیار بوو، و لە سەری رۆیی: "بیرم لەوە کردەوە کە ئەم قۆناغە، شەڕی توند بە خۆوە دەبینێ و ژمارەی بریندارا‌ن زۆر دەبن، بە هۆی تەبیعەتی شەڕی شاخەوە کە خەڵکی زۆر، پارچەیان بەردەکەوێ. ئیدی مەحاڵە ژیانی ئەو جۆرە بریندارانە یان دەست نیشانکردنی پێکرانەکانیان بەبێ ئامێری ئەشیعەو تیشك رزگار بکرێ و ئەنجام بدرێ. بۆیە لێبڕام پەیوەندی بە شۆڕشەوە بکەم". بەڵام تاقە گرفتی ئەو پیاوە ئەوە بوو کە بە درێژایی ماوەی شەڕ تاقە ئامێرێکی تیشکی بە دەست نەکەوت.

جگە لە دکتۆران، ١٠٠ ئەوقات و ٣٠٠ ئەندازیارو ٦٠٠ مامۆستای ئامادەیی و ٥ هەزار مامۆستای سەرەتایی و هەزار فەرمانبەر و چوار هەزار سەرباز و پۆلیسی کوردی عێراقی پەیوەندییان بە شۆڕشەوە کردبوو. هەروەها هەموو خوێندکارانی زانستگەی سلێمانی، کە ساڵێ پێشتر دامەزرابوو، لەگەڵ ستاڤ مامۆستایانی زانستگەی نێوبراودا کە ژمارەیان (٤٥) مامۆستای زانکۆ بوو، هەر هەموو بە شێوەیەکی رێك و پێك پەیوەندییان بە شۆڕشەوە

کردبوو، ژمارەیەکی زۆر لە ڕۆشنبیرانی کورد لە هەندەران و یان لە شوێنە نا کوردییەکانەوە گەڕانەوە بۆ ناوچە رزگارکراوەکان. چەندین دکتۆرم بینی کە کارەکانیان لە خەستەخانەکانی ئەڵمانیادا بەجێ هێشتبوو. هەروەها ئەندازیارێکم بینی تاقیکردنەوەی کۆتایی لە ئەمستردام بەجێ هێشتبوو، لە نێو ئەوانەدا کە ناسیمن، پسپۆڕی قانونی دەستووری دکتۆر شەفیق قەزاز بوو. ئەم لە زانستگەی هارڤاردا کورسی مامۆستایەتی هەبوو، و سەرۆکی بەش بوو، کەچی وازی لەو هەموو نازو نیعمەتە هێنا بوو، و هاتبووەوە تا لێرەو لەگەڵ بارزانی دا کار بکات. بە پیاوێکی خوێندەوارو ڕۆشنبیرم هاتە بەرچاو، بەهرەیەکی تایبەتی هەبوو لە زمانپاراوی و قسەکردندا.

هەر هەموو ئەوانە پەیوەندییان بە شۆڕشەوە کرد بوو، و لێبڕابوون بە کردەوە بەشداری دۆزی کورد بکەن. مرۆڤ وای هەست دەکرد و دەبینی کە کوردی عێراق بە هەموو توێژو چینەکانیانەوە بە جۆرێ لە سایەی یەك ئاڵادا یەکیانگرتووە، کە پێشتر ئەمەیان بە خۆوە نەبینیوە... (لورد کلبراکن)ی ڕۆژنامەوانی ئیرلەندی، لە لێکۆڵینەوەیەکی ڕۆژنامەوانی تایبەت بە هەڵسەنگاندن و توێژینەوەی ئەم ڕاپەڕینە مەزنە، دەڵێ: "پێدەچێت کورد بە شێوەیەکی گشتی گەییبنە قەناعەتی تەواو کە شۆڕش لە هەموو کاتێکی پێشتر بە هێزتر بووەو پێویستی بە خزمەتی هەموو کەسێك هەیە لە هەر بوارێك دا کار بکات، و دەتوانن لە قۆناغی شەڕدا سەر بکەون و خاکی خۆیان رزگار بکەن".

هەروەها دکتۆر مەحمود عوسمان لە کۆتاییدا گوتی: "گۆڕانێکی ریشەیی ئاشکرا روویدا. تەنانەت ئێمە لە سەرکردایەتیدا ئەم کاردانەوە ئیجابییەی ڕۆڵەکانی گەلەکەمان پێ شتێکی کوتوپڕ بوو... ژمارەیەکی زۆر پێشمەرگە و جەنگاوەری بێ چەکمان هەیەو چەکمان نییە بیاندەینێ. ئەگەر عێراقییەکان شەڕ بکەنەوە، ئەمجارە دەتوانین سەرکەوتنی چاوەڕوانکراو بە دەست بێنین".

فەسڵی دوانزەیەم

"گەورەترین هەڵەی ژیانم ئەوە بوو کە باوەڕی تەواوم بە ئەمریکا کرد"

١-هنری کیسنجر دەستبەرداری کورد دەبێت:

(صـفاء شـلال)ی نـەقیبی فڕۆکـەوانی عێراقـی، بـەختی یـار نـەبوو کاتێـك بـەیانی ڕۆژی ١٩٧٤/٨/٢٣ بـە فڕۆکـەی مێکـی (٢) لـە بنکـەی هـەوایی موسـڵەوە هەسـتا، تـا ئـەو ئەرکـە جێبـەجێ بکـات کـە بـۆی دیـاری کـرا بـوو، کـە بـریتی بـوو لـە بۆردومـانی نیشـانە جێگیرو جوڵاوەکان بە هـەموو جۆرێکیانـەوە. ئەمـەش خـۆی لـە خۆیـدا دەیکردە دەست نەپاراستن و بۆردومانکردنی گوندو سەنگەرو پەناگەی خەڵکی مەدەنی و سـەنگەرەکانی هێزی لەشکری کوردستان.

لە کاتێکدا زۆر بەنزمی بەسەر دۆڵی باڵەکدا دەسوڕایەوە، تا ئۆتۆمبیل و کامیۆنـەکانی سـەر جادەی هـاملتۆن، کـە لـە ڕووی لوجستییەو ڕەگـی ژیـانی کـورد بـوو، بـەر بۆمبـاو موشـەکان بـدات، ڕێـك لـەو کاتـەدا بـەر دەسـتڕێژی چـەکی زەمـینی کـورد دراو، ئـەوە بـوو هاوسـەنگی فڕۆکەکەی تێك چوو، مەکینەکەی بەرکەوت، ئەمەیش وایکرد کە نەتوانێ لەو ئاستە نزمـەی خۆی بەرزتر ببێتەوە، بۆیە صفاء شلال، بە ناچاری کورسی نەجاتی بەکار هێناو خۆی لـە فڕۆکەکەیەوە هەڵدا، بەڵام لەلایـەکی دییـەوە بەختـەوەر بوو، چونکە بـەپێی ئاماری کوردان، فڕۆکەکـەی ئـەو سـی و شەشـەمین فڕۆکـە بـوو کـە لـە سـەرەتای دەسـتپێکردنەوەی شـەڕەوە خرابـووە خـوارێ. صـفاء شـلال، تاقـە فڕۆکـەوانێك بـوو لـە کـۆی ئـەو هـەموو فڕۆکەوانـە، بـە زیندوییەتی مایـەوەو دەستگیر کرا. هەنـدێ شـوان دۆزیبویانـەوەو ناچاریان کرد بـوو خـۆی تەسلیم بکات، هەر چەندە تاقە چەکی دەسـتی شـوانەکان تـەنیا بەرد بوو، پاشان تەسـلیمی هێزی پێشمەرگەیان کرد بوو. فڕۆکەکەی صفاء شلال، لە دووری پەنجا مەتری پردێکی سـەر چـۆمی باڵـەك کەوتـە خـوارەوەو سـووتا. دوای چـەند سـەعاتێك لـە کەوتنـە خـوارەوەی فڕۆکـەکـەی، بـە ڕێکـەوت مـن بـە وێنـدەرا ڕەت بـووم. هێشـتا دووکـەڵ لـە لاشـەی فڕۆکەکـەی هەڵدەسـتا. دوو پێشـمەرگە ئێشـکیان دەگـرت تـا نەیـەڵن ئـەو خەڵکـەی لەوێنـدەر خـڕ بـوو بوونەوە، لێی نزیك ببنەوەو پارچەکانی بەرن.

من نووسراوی تایبـەتی بارەگـای بارزانیم پێم بوو. نووسـراوەکەم بە جامی لاندرۆڤەرەکەوە چەسپاند بوو، گاردێك و تەرجومانێکم لەگەڵ بوون، بە هۆی ئەم نووسـراوەوە ڕێگەیان دایـن کە بچینە دیار فڕۆکەکە.

پێشمەرگەیەك، پارچەیەکی لە باڵی فڕۆکەکە بڕییەوەو دایمێ، وەکو بەڵگەیەك بۆ سـەلماندنی دروستی خستنە خوارەوەی فڕۆکەکە و وەکو دیارییـەکیش کـە لەگـەڵ خۆمدا بۆ ئـەڵمانیای بەرمـەوە. ئـەو پارچـەیەی درا بـە مـن، قـەپاغی مـەخزەنی فیشـەکی یـەکێك لـە ڕەشاشـەکانی فڕۆکەکە بوو. زۆر بە ئاسـانی پیتـە ڕوسییەکانی سـەری دەخوێنرایـەوە. تەرجومانەکە، کە

پارچە فڕۆكەكەی دامێ، بە سوعبەت و شۆخییەوە گوتی: "لەگەڵ خۆتدا بیبەوە بۆ بۆن و لەوێ بیدەوە بە سەفارەتخانەی سۆڤیەتی تا بینێرێتەوە بۆ ئەو شوێنەی فڕۆكەكەی لێوە هاتووە". من، ئەو كارەم نەكرد، بەڵام وام پێ چاكتر بوو ئەم پارچەیە لە ماڵی خۆمدا هەڵبگرم، وەكو بیرەوەرییەكی ئەم روداوانە دوای دوو هەفتە ئیزن نامەم وەرگرت كە دیمانەیەك لەگەڵ یارۆی فرۆكەوانی یەخسیردا بكەم. صفاء شلال، بە تەنیاو لە خانوویەكی بەردین دا دانرا بوو. زۆر بە توندی ئێشكیان دەگرت. چووم بۆ ئەوێ، كە ئیزن نامەكەم پیشانی مەسولی زیندانەكە دا، قاییل نەبوو، پێی راگەیاندین كە چ كەسێك بۆی نییە فڕۆكەوانەكە بدینێ. بەڵام من سوور بووم لەسەر دیتنی، ئیدی پێشمەرگەیەكی تایبەتییان بۆ بارەگای گشتی نارد. پاش سێ سەعاتان گەڕایەوەو وەڵامی هێنایەوە ئەوجا مەسولی نۆبەدارەكان رێی دام فڕۆكەوانە یەخسیرەكە بدینم. كە فڕۆكەوانەكە زانی من ئەڵمانیم، بەلەز لەسەر جێگاكەی هەستاو بەرەو پیرم هات، هیواو هێڤی لە چاوانییەوە پرشنگی دەداو گوتی: "راستە تۆ لە ئەڵمانیاوە هاتووی؟ لە ئەڵمانیای دیموكراتییەوە؟" كە تێم گەیاند بەڵێ من لە ئەڵمانیای دیموكراتییەوە، لە خودی (بۆن)ەوە هاتووم، جارێكی دی برۆكانی وێك هێنایەوەو گومان و دوو دڵی كەوتە سەر سیمای و شانەكانی هەڵتەكاندن و پێی راگەیاندم كە ئامادە نییە قسەم لەگەڵ بكات" چونكە بۆن، مخابن لە بەرەكەی تردایە" لە بەرەی ئیمپریالیزم و كۆنەپەرستیدایە"یە. ماوەیەكی زۆر بوری، ئەوجا كەمێ هێوری و زمانی كرایەوە، كەچی لەبەر هۆیەكی زۆر ئاشكرا، خۆی لەوە دوور دەگرت، كە لەگەڵمدا بكەوێتە هەر جۆرە موناقەشەیەكی سیاسییەوە.

٢-ئایا كوردستان بوو بە مەیدانی مەشقی نیزامی سۆڤیەت؟!:

كابرای ئەفسەری یەخسیری عێراقی، لە رۆژانی هەوەڵی پاش كەوتنی فڕۆكەكەی، نەیدەتوانی خۆی لە باسی كاروباری سیاسی ببوێرێ. رادیۆی دەنگی كوردستان، هەر ئەو رۆژە، هەواڵی خستنی فڕۆكەكەو یەخسیر كردنی فڕۆكەوانەكەی وەكو هەواڵێكی سەرەكی بە هەر سێ زمانی كوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاوكردەوە. هەڵبەتە رادیۆكە ئاماژەی بۆ ئەوە نەكرد كە فڕۆكەوانی كلۆڵ، پاش ئەوەی یەخسیر كرا، بۆ ماوەی چەند رۆژێكی دوا بە دوای یەك خرایە بەردەم لێكۆڵینەوەی چڕو پڕەوە لەلایەن دەزگای (پاراستن)ـەوە دكتۆرێكیش لەم لێكۆڵینەوەیەدا بەشداری كردو چەند شرینقەیەكی لە فڕۆكەوانەكەدا تا زمانی بكرێتەوە، چونكە لێبڕا بوو چ قسەیەك نەكات.

ئەم یەخسیرە بۆ كورد، هەر بەڵگەی زندووی ئەو حەقیقەتە نەبوو كە فڕۆكە جەنگییەكانی عێراق خەڵكی مەدەنی كورد و ژن و منداڵیان لە گوند و شاران بۆردومان دەكرد. بەڵكو ئیفادەكانی ناوەڕۆكێكی سیاسی گرینگی ئاشكرا دەكرد. لە درێژەی ئیفادەكانیدا، راستی و دروستی ئەو زانیاریانە، هاتنە سەلماندن كە پیاوانی پاراستن گەیاندبویانە سەركردایەتی

خۆیان و بریتی بوون لەوەی کە هێرشە ئاسمانییەکانی عێراق بۆ سەر کوردستان تەنیا لەلایەن فڕۆکەوانانی عێراقییەوە ئەنجام نەدەدران، بەڵکو لە ژێر دەستی کۆمەڵێك راوێژکاری سۆڤیەتیدا کاریان دەکرد، کە پرۆسە ئاسمانییەکانی عێراقیان ئاراستە دەکرد، تەنانەت هەندێ لەو راوێژکارە سۆڤیەتیانە بە خۆیان بەشداری هاژۆتن و بەکار هێنانی فڕۆکەکانیان دەکرد. بە تایبەتی هی هەندێ لە فڕۆکەی توپولیفی (٢٢) کە تازەترین فڕۆکەی بۆمبا هاوێژی سۆڤیەتی بوو، و رۆژانە لە بەرزایی ١١- ١٨ هەزار مەترییەوە، ئاگرو ئاسنی بۆمبایان بەسەر گوندانی کوردا هەڵدەڕشت، ئەم فڕۆکانە تازە بۆ عێراق نێردرا بوون و لە چوار چێوەی پەیمانی دۆستایەتی درێژخایەنی دوو لایەنەدا نێردرا بوون... هەڵبەتە نەدەکرا هەروا زوو بە زوو و لەو ماوە کەمەدا فڕۆکەوان و تاقمی عێراقییان بۆ پێ بگەیەنرێ و مەشق دابدرێن، بۆیە راوێژکارە سۆڤیەتییەکان، کە بە قسەی شەلال (٣٠٠) کەس بوون، بە شێوەیەکی کاتی، خۆیان کەوتنە بەکار هێنانی ئەم فڕۆکە بۆمبا هاوێژانە.
لە وتووێژێك دا کە لەگەڵ بەرپرسی دەزگای (پاراستن)دا، مەسعود بارزانی، سازم دا، بۆی باسکردم کە قسەی فڕۆکەوانەکانیان وەرگرتووەو بە رووسی قسەیان کردووە، پاشان چاودێرانی بێ لایەنیش دروستی ئەم حەقیقەتەیان سەلماند. بۆ وێنە رۆژنامەی هیرالدتریبیون، لە ئۆکتۆبەری ١٩٧٤دا، لە زمانی فەرمانبەرانی ئەمریکییەوە بڵاوی کردەوە، کە دەزگا دوور مەداکانی ئینساتی ئەمریکی کە لە زۆر شوێندا دانرا بوون، یەکێك لەو شوێنانە چیای ئارارات بوو، توانیویانە هەندێ گفتوگۆ وەربگرن کە گومانی تێدا نییە بە زمانی رووسی بوەو فڕۆکەوانانی سۆڤیەتی فڕۆکەی عێراقییان هاژۆتووەو گوندەکانی کوردستانیان بۆردومان کردووە. هەروەها ئاماژەی بۆ ئەوەش کرد کە ئەم بەشدارییە پراتیکییەی سۆڤیەتی لە رووی نیزامییەوە بایەخی خۆی هەیە. چاودێرانی ئەمریکی پێیان وایە سێ هۆ لە پشت ئەم هەڵوێستەی سۆڤیەتەوە هەیە: وەختێ ئەم فڕۆکە پێشکەوتوانە لە مەیدانی مەشقدا بەکار دێنن، بۆ کۆکردنەوەی ئەزموونی زانستی پترە، بێ ئەوەی چ خەتەرێك لە گۆڕێ بێ، کە لەلایەن کوردەکانەوە بخرێنە خوارەوە، چونکە چەکی وەهایان نەبوو دەرەقەتی ئەو فڕۆکانە بێت. حەزیش دەکەن پشتیوانی خۆیان بۆ عێراق بسەلمێنن. هەروەها سۆڤیەت ئەم هەڵوێستەی بە دەرفەت دەزانی بۆ بە هێزکردنی دەسەڵاتی خۆی لە عێراقدا، کە ساڵانە بایی (٨٩) ملیار دۆلار نەوت بەرهەم دێنێ، ئەمە جگە لەوەی وڵاتێکی دەوڵەمەندەو دەتوانێ پارەی چەکە پێشکەوتووەکانی سۆڤیەت بدات".

٣-یازده رۆژ شەڕ، گرتنی سەد کیلۆمەتر:

هێـزی عێراقـی، بـە بـەردەوامی لـە سـۆڤیەتەوە چـەکی بـۆ دەهـات و لـە رووی چـەندێتی و چۆنیەتی چەکەوە زۆر باڵا دەست بوو، راوێژکاران و پسپۆڕانی نیزامـی سۆڤیەت راستەوخۆ بەشداری کردە سوپاییەکانیان دەکرد، کەچی بەم باڵا دەستییەشەوە، سەرکەوتنی هێزەکانی بەعس تا سەرەتای مانگی ئاب، لە چاو خۆیدا زۆ کەم بوو. شەڕو پێکادانەکانی سەرەتای مانگی نیسان هێندە توند بوو کە ساڵانی ١٩٦٤/١٩٦٥یش کە قۆناغی شەڕی گەورە بوون شەڕی وایان بە خۆوە نەبینی بوو. کورد، بە حوکمی ئەزموونی زۆرو زەبەندیان لە مەیدانی شەڕدا، هەر لە رۆژانی یەکەمی دەستپێکردنەوەی شەڕەوە، سنوورەکانی مەرزیی ئێران و تورکیایـان بـۆ خـۆ دابین کـرد. هـەروەها هێزەکـانی سـوپای عێراقـی لـە ناوچـە شـاخاوییە سەختەکانا گەمارۆدران... یەك لیوای سوپای عێراقی لە شاری زاخۆی باکووری موسڵی نزیکی تخوبی سوریا – تورکیا- عێراق کەوتە گەمارۆوە. هەروەها چەندین هێزی عێراقی بە درێـژایی ناوچـەکانی زاخـۆ بـۆ هەڵەبجـە کەوتنـە گـەمارۆوە، واتـە لەوپـەڕی بـاکووری رۆژهەڵاتـەوە بـۆ ئەوپـەڕی باشـووری رۆژهـەڵات، ئەمـە ناوچـەیەك بـوو درێژییەکـەی ٣٥٠ کیلـۆمتر بـوو، لـە هـەموو ئـەم ناوچـانەدا کـورد بـاڵا دەسـت بـوون... هێـزی پێشـمەرگەی کوردستان بە شێوەیەکی کاتی یان هەمیشەیی دەستیان بە سەر رێگەو جادەکاندا گرتبوو، و دەیانتوانی جم و جۆڵی سەربازانی ئەو سەربازخانەو سەنگەرە عێراقیانە کۆنترۆڵ بکەن کە لـە نزیکـی ئـەو جـادە و رێگاوبانـە لۆجسـتیانە بـوون، زۆر جـار دژمـن نەیـدەتوانی سـەر لـە سەنگەرەکانی دەربێنێ. بۆیە سوپای بەعسییەکان دەبوایە بە هـەوڵ و تەقەلاو مەسروفێکی یـەکجار زۆر ئـەوجا ئابلۆقـەی سـەر ئـەو هێزانـەیان لابـەرن و لـە بـاری لۆجسـتییەوە فریایـان بکەون، تەنانـەت دەبوایە بە فڕۆکە لە ئاسمانەوە خواردن و ئازوقەش بۆ هەندێ لەو هێزە گەمارۆ دراوانە بەر بدرێتەوە.

لە کۆتایی نیسان و سەرەتای مانگی مایس دا، حکومەتی عێراق ویستی خۆی لە کردەیـەکی سوپاییدا تاقی بکاتەوە، ئەوە بوو سەرکردایەتی گشتی لە بەغدا دا بڕیاری دا، هەوڵبدات گـەمارۆی سـەربازخانەی زاخـۆ بشـکێنێ و سـەربازە گـەمارۆدراوەکان کـە هـەزار سـەربازێك دەبوون، رزگـار بکـات و سـنووری نێـوان عێـراق و تورکیـا بکاتـەوە.. لەیـەك کـات دا چـوار فـەوجی پیـادە دابەزێنرایـە نێـو سـەربازخانە گەمارۆدراوەکـە تـا ورەی سـەربازەکانی نـاو سـەربازخانەکە بـەرز بکەنـەوە، قـوەتێکی دوو فـەوجییش لـە هێـزی دەی زرێپـۆش کەوتنـە شـەڕێکی قورسـەوە لەگـەڵ هێـزی پێشـمەرگەدا لـە دهۆکـەوە تـا زاخـۆ... ئـەوە بـوو هێـزی پێشـمەرگە پـاش بەرەڤانییـەکی کـەم پاشەکشـەی کـرد، چـونکە نـە ناوچـەکە بـە کـەڵکی شـەڕ دەهات و نە چەکی قورس و نە چەکی دەبابە شکێنانیش هەبوو. ئەمە جگە لـەوەی کـە قوەتـە عێراقییەکە بە تانکی (ت/٦٢ و ت/٥٥)ی پێشکەوتووی سۆڤیەتی هێرشـی دەکرد. (ئیـدریس بـارزانی) بەرپرسـی فەرمانـدەیی لەشـکری کوردسـتان، بـۆی باسـکردم کـە ئـەم بڕیـاری پاشەکشەیە "هەم جێی داخ بوو، هەم دروست-یش بوو".

بەڵام شاری ئاکرێی نەوەت کیلۆمەتری باکووری ڕۆژهەڵاتی موسڵ، تا مانگی مایس هێشتا لەلایەن کوردەوە گەمارۆ درابوو.. هەڵبەتە هێزەکانی عێراق زۆر بە زەحمەت هاتوچۆو پەیوەندی نێوان شارانی سلێمانی و هەولێرو کەرکووکیان دابین دەکرد. سوپای عێراق هەر لە مانگی ئازاردا کەرکووکی گرت. خۆ ئەگەر سوپای عێراقی بیویستایە هاتوچۆی نێوان ئەو شارانە دابین بکات، ئەمەی بەبێ خەسارەتی زۆری گیانی وماڵی بۆ نەدەهاتە دی.. قافڵەیەکی زرێپۆشی عێراقی بە ١١ ڕۆژ شەڕی خوێناوی ئەوجا توانی جادەی نێوان سلێمانی و کەرکووک، کە سەد کیلۆمەتر کەمترە، بگرێ و بکاتەوە.

زەرەرو زیانی هەردووک لا، لە هەفتەکانی هەوەڵی شەڕدا زۆر زۆر بوو. بەغدا لە پاش تەواو بوونی شەڕ دانی بەوەدانا کە تا ئاخیری مانگی مایس پتر لە (١٠٧٠) کوژراوو زیاتر لە (٧) هەزار بریندارى هەبووە.

هەروەها کوردیش دانیان بەوە دانا کە تا سەرەتای مانگی مایس (٣٣٧) کوژراوو (٤٨٥) بریندارىان هەبووە، دیارە ئەمە بۆ کورد ڕێژەیەکی زۆرە لە چاو ئەزموونی شەڕی چیایان و شێوازی شەڕی گەڕۆکیان کە هەمیشە کردویەتێ کارێك کە خەسارەتیان کەم بێت.

٤-شەڕ لە یازدە قۆڵەوە لە یەك کاتا:

کورد، بەرە بەرە بۆیان دەرکەوت کە هێزەکانی عێراق لە چاو ساڵاندا زۆر لێهاتووانە شەڕ دەکەن. تەنانەت ئەفسەران و سەربازانی عێراقی لە ئاستێکی هێندە بەرزدا دەجەنگین کە بە ئاشکرا جێ دەستی پسپۆڕانی ڕوسی تەنانەت لە ئامادەکردنی هێزی زەمینی عێراقیشدا، دەبینرا. پێشمەرگەیەکی ئەندازیار بۆی باسکردم کە "هێزەکانی عێراق تا ساڵی ١٩٧٠، وێرای ئەزموونی دە ساڵ شەڕیش، نەیان دەتوانی بە شێوەیەکی هاوئاهەنگ ١٢ تۆپ پێکەوە بتەقێنن، کەچی ئێستاکێ هاوئاهەنگییەکی تەواو لە نێوان هێزی پیادە و پشتیوانی هێزی ئاسمانی و تانك و تۆپخانەدا هەیە".

کورد، بۆ یەکەمجار کاریگەری پسپۆڕو ڕاوێژکارانی سۆڤیەتیان لە شەڕی یازدە ڕۆژەی ڕێگای کەرکووك – سلێمانی دا بەدی کرد، تۆپەکان بە جۆرێ نیشانەکانیان دەپێکا مایەی سەرسامی بوو... هەروەها ئەو هاوئاهەنگییەی کە لە نێوان هێزی زرێپۆش و هێزی چەتر بازاندا، کە لە نزیکی زاخۆدا دابەزین، هەر هەمووی بە هۆی پسپۆڕانی ڕووسیەوە ئەنجامدارن.

لە یەکێك لە دیمانە زۆرەکاندا لەگەڵ (ئیدریس بارزانی)دا، ڕای خۆی لەمەڕ شێوازی تازەی جەنگینی هێزەکانی عێراق، بۆ باسکردم و گوتی: "ئێمە هەستدەکەین هێزەکانی عێراق، تاکتیکی تازە لە شەڕەکانیاندا بەکار دێنن، لەبری هێرش و پەلاماری شڕزە، کە جاران هەمیشە شپرزە بوون، ئەمجارەیان لە شوێن و سەنگەری زۆر هەڵبژاردەو بە پشتیوانی باڵا دەستییەکی ئاشکرای مادی و بەشەرییەوە هێرش دێنن. پێم وایە ئەم تاکتیکە هی

ئەڵمانەکان بووەو سۆڤیەتەکان لە کاتی دووەم جەنگی جیهانی دا، لەوانیان وەرگرتووە، کە بریتییە لەوەی یەك بە دوو لەگەڵ هێزی دوژمندا بکرێ نەك سووکە شەڕو پێکادان و دوورە تەقەی لەگەڵ بکرێ، هەروەها پراتیکی گشتی نەخشەکە جۆرە زیرەکییەکی تێدایە کە پێشتر لە عێراقییەکانمان نەبینی بوو. هاوئاهەنگی تەواو لە نێوان چەکە جیاوازەکاندا کە کێشەمان بۆ دروست دەکات، چونکە بەکار هێنانی تەواوی هێزی زرێپۆش و تۆپخانە و فڕۆکەی جەنگی و هێزی پیادەی بە هەلیکۆپتەر گوێزراوە، هێندەی دی باڵا دەستی عێراقییەکان لە رووی چەکەوە پتر دەکات. قەناعەتمان وایە کە پسپۆڕانی سۆڤیەتی لە پشت ئەم تاکتیکە تازەیەی جەنگینی عێراقییەکانەوەن و بێگومان ئەو پسپۆڕانەش لە مەیدانی کاری خۆیاندا کارامەو لێهاتوون".

لەگەڵ ئەمەشدا پێشڕەوی هێزەکانی عێراق خاو بوو، چونکە سروشتی جوگرافی تایبەتی کوردستان، رێی ئەوە نادات سوپایەکی نیزامی هاوچەرخ هەرچییەك لە مەیدانی مەشقدا فێر بوو بێ بە شێوەی پراتیکی بەکار بێنێ کە بۆی دانراوە. ئیدی لە ئاخرو ئۆخری مانگی تەمووزدا بۆ هەمووان روون بووەوە کە سەرۆکی عێراقی زیاد لە پێویست گەشبین بووە، کاتێ لە رۆژی ٣/١٣داو پاش ئەو سەرکەوتنە سەرەتاییانەی کە هێزەکانی بە دەستیان هێنا، رایگەیاند کە "لە ماوەی چەند رۆژێکی کەمدا خاکی پیرۆزی عێراق لە پیسی چەتەکانی بارزانی پاك دەکرێتەوە". ئەوە بوو ئەلبەکر دواتریش ماوەیەکی تری بۆ لە نێو بردنی (چەتەو رێگران) دانا، هەوەڵجار مانگی ئەیلولی دیاریکرد و پاشان کردی بە مانگی کانونی یەکەم. بەڵام ئەو مانگانە بورین، بێ ئەوەی قسەکانی ئەلبەکر بێنەدی.

مانگی تەموز شەڕێکی زۆر قورسی بە خۆوە بینی. لە یازدە قۆڵەوە شەڕ گەرم بوو. هێزی پێشمەرگەی کوردستان ئەو شەڕگانەیان کرد بوو بە دیواری عاسی لە بەردەم هێرشی عێراقییەکاندا... شەڕگەکان ئەمانە بوون: دەشتی هەولێر، زمناکۆی دەوروبەری سلێمانی، ناوچەی خانەقین، (باواجی)ی نزیکی کەرکووك، چیای کۆیە. شارانی دهۆك، شێخان و ئاکرێی باکووری رۆژهەڵاتی موسڵ، ناوچەی (حەریر) و (باڵەك) لە دۆڵی (گەلی عەلی بەگ) کە لە هەمان شوێنداو لە ساڵی ١٩٦٦دا یەك لیوای سوپای عێراقی قڕ کرا. نزیکی قەرەداغ، سەفین نزیکی رەواندوز، ناوچەکانی دەوروبەری (بەنداوی دوکان). هەروەها کورد تاکو ئەو دەمانەش زۆر شارو شارۆچکەی وەکو قەڵادزە، هەڵەبجە، پێنجوێن، رانیە، رەواندوز و شاری ئامێدی یان لە ژێر دەستدا بوو، ئەو ئامێدییەی بە هۆی (کارل مای)یەوە کە لە رۆمانەکەیدا ئاماژەی بۆ کرد بوو، شۆرەتی پەیدا کرد بوو. تەنیا شارە گەورەکان بە دەست حکومەتەوە بوون. لەلایەکی دییەوە شەڕگەکان بە جۆرێ چوو بوونە ناو یەکترەوە کە بە ئاسانی هێڵی شەڕگەکان دیاری نەدەکرا. هەڵبەتە ئەو نەخشە بەیانیانەی رۆژنامە ئەوروپییەکان لەگەڵ لێکۆڵینەوە رۆژنامەوانییەکاندا بڵاویان دەکردەوە، سەنگەرو شوێنە گیراوەکانیان لەلایەن ئەم لایەن یان ئەو لایەنەوە دیاریدەکرد، ئەو دەست نیشانکردنانە بەپێی پێوانە ئاساییە سوپاییەکان زۆر واقیعی نەبوون. دەست نیشانێك بوو بە دەگمەن لەگەڵ دابەش بوونی

هێزەکانی ئەم شەڕە سەیرەدا دەگونجاو دەهاتەوە. بۆ وێنە جاری وا دەبوو جادەیەك بە ڕۆژ بە دەستی هێزی حکومەتییەوە دەبوو، بەڵام بە شەوان بە دەست پێشمەرگەو دەبوو. یان هێزەکانی حکومەت لە وەرزێك دا ڕێگەیەکیان بۆ گواستنەوەی سەربازو تانك و پێداویستی لۆجستییەکان بەکار دێنا و بایەخی هەبوو، کەچی هەر هەمان ڕێگە، لە کاتێکی دیداو لە وەرزی باراندا یان لە زستاندا خۆ بە خۆ لە کەڵك دەکەوت و ئەو بایەخەی نەدەما... تەنانەت شارێك کە بارەگای سەربازی عێراقی تێدا دەبوو، و بە ڕواڵەت لە ژێر دەسەڵاتی حکومەتدا دەبوو، بەڵام لە هەموو ڕووەکانی ترەوە لە ژێر دەسەڵاتی هێزەکانی کوردا دەبوو.
سەیتەرەی هەمیشەیی یان کاتی بەسەر شوێنانی دیاریکراودا بەلای پێشمەرگەوە زۆر گرینگ و مەبەست نەبوو. بەڵکو ئەوەیان مەبەست بوو ئەو ڕێگاوبانە گرینگ و لوجستییانەی کە هێزەکانی عێراقی پێکەوە دەبەست، یان ئەو ڕێگایانەی کە عێراقییەکان تازە گرتبوویان، بە بەردەوامی لە بوردی تۆپخانەی کوردیدا بوایە... کوردەکان، بە بەردەوامی ئەو ڕێگایانەیان تۆپباران دەکرد تا ڕێگای هاتوچۆ لە هێزەکانی عێراق بڕن و نەیەڵن ئازووقەو پێداویستیی سوپاییان بگاتێ و زیانی تازە لە دوژمن بدەن. کوردەکان، بەپێی ئامارێکی نیزامی، لە نیوەی دووەمی ساڵی ١٩٧٤دا توانیان دەست بەسەر ٤٣ ئۆتۆمبیلی حکومەتدا بگرن یان تێکیان بشکێنن و بەمەش کۆی زیانەکانی حکومەت لە سەرەتای شەڕەوە، لە بەهاری ١٩٧٤دا گەییە (٣٠٠) ئۆتۆمبیل. لەو ئامارەوە بایەخی ئەم شەڕی ئیستنزافە بەردەوامەمان بۆ دەردەکەوێ و چۆن سەرچاوەیەکی گرینگیش بووە بۆ پێداویستیی لۆجستییەکانی هێزی لەشکری کوردستان... هەر لەو ئامارەدا خانەیەکی تایبەتی لەم ڕووەوە دیاری کراوە بە ناوی (دەستکەوتەکانمان)... دیارە تەنیا ئاماژە بۆ دەستکەوتە جەنگییەکانی کورد، کە لە هێزکانی عێراقیان گرتبوو، وەکو تفەنگ و ڕەشاش و تەقەمەنی و تۆپی هاوەن و موشەکی دژە تانك نەکرا بوو، بەڵکو بڕێکی زۆر لە ئازووقەو کەلوپەلی دی بە هەمان بایەخی دەستکەوتە جەنگییەکانەوە، لە خانەی نێوبراودا تۆمار کرا بوون، لەوانە (٤٠٠) تەنەکە ڕۆنی چێشت، (٢٥٠) دوو سەدو پەنجا کارتۆنە سابون، هەزار پەتۆو سەد بێڵ.

٥-هەڵبەتە سفرەکە ئێمەین:

هەر چەندە چەکی دژە فرۆکەی کوردان، لە چاو هێزی ئاسمانی عێراقی دا، چ نەبوو، کەچی هێزی پێشمەرگە لە هەردوو مانگی تەموزو ئاب دا، سەرکەوتنی یەکجار سەیریان بە سەر هێزی ئاسمانی عێراقیدا بە دەستهێنا، ئەگەرچی لە چەند تۆپێکی فڕۆکە شکێن وچەند ڕەشاشێکی کەم زیاتر چیدییان نەبوو. یەکێك لە فەرماندە کوردەکانی شەڕگەی ڕەواندوز، لە وەڵامی پرسیارێکی مندا دەربارەی هاوسەنگی هێزی هەردووکلا لە نێوچەکەدا، بە تەوسەوە گوتی: "باڵا دەستی هێزی ئاسمانی عێراقی؟ واقیعی پراتیکی شەڕگەکان ئەوە دەسەلمێنن

که ئەم جۆرە پرسیارە بێ مانا بێنە بەرچاو، لەبەر هیچ نا تەنیا لەبەر ئەوەی ناشێت و ناکرێ هێزی ئاسمانی هەردووکلا بەراورد بکرێ. بۆیە ئێمە لە روانگەیەکی ترەوە دەڕوانینە ئەم مەسەلەیە و هاوکێشەکەش زۆر سادەیە: بەعس چەکی ئاسمانییان هەیە، ئێمە نیمانە.

هێزەکانی حکومەت، تانك و موشەکی جۆری فروگی سۆڤیەتی زەوی بە زەوییان هەیە و ئێمە نیمانە. بەم پێیە رێژەکان وەها دەردەچن، ۲۰۰ بەرانبەر بەسفر، ۵۰۰ بەرانبەر بە سفر، هەزار بەرانبەر بەسفر، لە هەموو هاوکێشەکاندا ئێمە سفرەکەین، حاڵی عەرزم هەیت؟".

ئەوسا پێم گوت: "کەواتە بەرانبەر بەم واقیعە، دەبێ پێشمەرگەکانتان هێندە لێهاتوو بەهرەدار بن کە بزانن چۆن شتێك لەم سفرە دروستبکەن" .فڕۆکەکەی صفاء شلال، کە پێشمەرگە خستیان، تاقە فڕۆکەی عێراقی نەبووکە بە چاوی خۆم بیدینم. بەڵکو پارچە و پاشماوەی چەندین فڕۆکەی میکی تری عێراقیم بینی کە لە ناوچەی رەواندوز خرانە خوارەوە. هێزی پێشمەرگە لە ۱۹۷٤/۷/۲۱ دا، لە نزیکی (کەرەڤان)، فڕۆکەیەکی سۆخۆی (۷) یان خستە خوارەوە. پاش هەفتەیەك پارچەی فڕۆکەیەکی تری سۆخۆی کەوتە نێو ماڵەکانی هەمان ناوچەوە. هێزی پێشمەرگە لە ۳/۲۹ دا، لە بەینی رەواندوزو جوندیاندا فڕۆکەیەکی میکی (۱۹) یان پێکاو فڕۆکەوانەکەیان (هشام قدو)، کە لە نێو پارچەی فڕۆکەکەیدا مرد، لە گوندی (ناوپردان) بە خاك سپارد.

لە نزیکەوە ئەوەم بینی کە پیاوانی هێزی بەرەڤانی ئاسمانی کورد، گوێ بە فڕۆکە عێراقییەکان نادەن و بە هەندی ناگرن. ئەوەم بە سەردانێك بۆ تۆپخانەی کوردی بۆ دەرکەوت. ئەم تۆپخانەیە لە نێوان حاجی ئومەران و سنوری ئێراندا بوو. پێیان دەگوت قوتابخانەی تۆپخانەی شۆڕش. قوتابخانەی چی! ناوێکی ناسك بوو، لەوساکە دەشت و چەند خێوەتە پەراگەندەیەی ئەوێندەریان، نابوو. لەگەڵ ئەوەشدا زۆر بێباکانەو پەیتا، پەیتا، بێگوێدان بە ئەگەری هێرشی ئاسمانی عێراقی، مەشقی سوپایی ئەنجام دەدرا.

شاخ و گردەکانی دەوروبەری ئەم (قوتابخانەیە) بە دۆشکا تەنرا بوو، کە ئەم چەکە بریتی بوو لە رەشاشێکی سووکی مۆدیل کۆنی روسی و مونتاژی چینی کە ئەمریکا بۆ کوردی ناردبوو. هەموو ڕۆژێك فڕۆکەیەکی توپولیفی (۱٦)ی زەلام، لە بەرزاییەکی زۆر بەرزەوە، لە مەدای دۆشکا بەدەر، بەسەر ئەم شوێنەدا دەسوڕایەوە. هەمیشە دوو فڕۆکەی میك وەکو جووجەڵەی دووی مریشك، بە دوویەوە بوون.. ئەم سوڕانەوەیە تەنیا بە مەبەستی شناسایی بوو.

زۆربەی قوتابیانی (قوتابخانەی تۆپخانە)ی نێوبراو خوێندکاری زانکۆکان بوون. مامۆستاکانیان لەو ئەفسەرانە بوون کە بەهاری ۱۹۷٤ سوپای عێراقیان بەجێ هێشتبوو، و پەیوەندییان بە شۆڕشەوە کرد بوو، هەر بە سیماو قەڵافات و جل و بەرگی رێك و پێك و دەرسۆکە حەریرە سپییەکانی ملیاندا دەناسرانەوە. بۆم دەرکەوت کە ئەم ئەفسەرانە لە کاتێکا کە لە ڕیزی سوپای عێراقیدا خزمەتیان دەکرد وەزع و حاڵیان هێندە باش بوو، بوو بوون بە بەشێك لە توێژ و چینی (هەڵبژاردەی) کۆمەڵگەی عێراقی، کە جگەرەیان بە

ئێمـەمانان دەدا لـە قوتـوی زیـوینی تایبـەتیان دەردێنـا. کەچـی لەگـەڵ ئەوەشـا زۆر بـە ڕەزامەنـدی و شـادییەوە لـەم کەشـوهەوا سـەرەتاییەداو، لـە ڕووی سـوپاییەوە، لـەم ناوچـە شاخاوییە پاشکەوتووەدا، سەرقاڵی ئەنجام دانی کاری خۆیان بوون.

یەکێك لە قوتابیانی، قوتابخانەی تۆپخانە، خوێندکاری زانکۆی کشتوکاڵ بوو، دەیویست ببێ بە پسپۆڕ لە بواری ئاودێریدا، ئەم قوتابییە مەشقی لەسەر بەکارهێنانی هەر هەموو ئەو تۆپانە تەواو کرد بوو کە کورد هەیبوون. یەکێك لەو تۆپانە، تۆپێکی مەیدانی ٢٥ ڕەتڵ بوو، کە هێزی پێشمەرگە چەند ژمارەیەکیان لەو تۆپە هەبوو. کەچی بوو بە پسپۆڕ لە دۆشکادا. مامۆستاکەی، کە کۆنە ئەفسەر بوو، چاویلکەیەکی ڕەشی لە چاودا بوو، و بە نە باوەڕییەوە سەری دەلەقاندو بۆی دەگێرامەوە کە چۆن پیاو لە سوپای عێراقداو لە هەلومەرجێکی زۆر لە بارتردا، بە لای کەمەوە پێویستی بە سێ هەیڤان هەیە تا تۆپچییەکی باش پێ بگەیەنێ، کەچی ئەم قوتابییەی تەنیا بە سێ هەفتە فێر بووە. ئەم کوڕە تاقە تۆپچی دەرچووی قوتابخانەی نێوبراو نەبوو، بەڵکو هەم لێرە و هەم لە شەڕگەکاندا زۆری تری وەکو ئەو هەبوون. زۆرجار مەفرەزەیەکی ئەم قوتابخانەیە وەکو مەفرەزەی فریادرەس، بە تایبەتی لە کاتی پێویستدا، بۆ شەڕگە جۆراو جۆرەکان دەنێردران. ئەفسەرە گەنجەکە بە دەم زەردەخەنەوە حیکمەتی ئەو کارەی بۆ شەرح دەکردم: "تا بە کردەوە فێر بن" .

٦-تانکەکانی سەر ڕێگەی هاملتون:

قوتابیانی مەدرەسەی تۆپخانەی کوردی، دەرفەتی زۆریان بۆ ڕەخسا تا مومارەسەی "سەرەتای-مبدا-فێربوون لە مەیدانی عەمەلی دا" بکەن. لەوە دەچوو جێگری سوپا سالاری سوپای عێراقی لیوا (اسماعیل النعیمی) بڕیاری دابێ کە مل بۆ ئەو جەنگی استنزافە نەدات، کە هێزی پێشمەرگە تیایدا قاڵ بوو بوونەوەو لەگەڵ سروشتی جوگرافی ناوچە شاخاوییەکاندا دەگونجا.

سەرکردایەتی عێراقی، لە بری مل دان بۆ ئەم واقیعە، لە کۆتایی مانگی ئابدا بڕیاریدا ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی بارزانی بکات بە دوو بەشەوە، ئەویش بە پەلاماردانی ئەو تەوەرە گرینگەی بەرەو ئێران دەچوو.

هێزەکانی بارزانی لە ناوچەیەکدا بوون، درێژییەکی ٢٥٠-٣٠٠ کیلۆمەتر و پانییەکەی پتر لە پەنجا کیلۆمەتر دەبوو، هەڵبەتە ڕێگەی هاملتۆن، لە ڕووی ئەو کۆمەکە لوجستیانەوە کە لە ئێرانەوە دەهاتن، بۆ کورد زۆر گرینگ بوو. عێراقییەکان لێبرا بوون هەرچی هێزیان هەیە کۆی بکەنەوە و پەلاماری ئەم ڕێگەیە بدەن و بیگرن. ژێدەرە کوردییەکان ڕایانگەیاند کە دوو لیوای زرێپۆش لە بەغداوە بۆ ئەو مەبەستە هێنران، ئەم دوو لیوایە دوا هێزی عێراقی بوون کە تا ئەو دەمە بەشدارییان لەم شەڕەدا نەکرد بوو. ئەم هێزە زرێپۆشانە توانیان لە کۆتایی مانگی ئابدا لە باشورەوە بگەنە قەڵادزە و لە ناوەڕاستەوە بگەنە ڕەواندوز، هەڵبەتە پاش

شەڕێکی زۆر توندو بەرگرییەکی قارەمانانە لە لایەن هێزی کوردەوە، کە مانگێك بەر لە دەست پێکردنی ئەو هێرشە، لەبەر بۆردومانی فڕۆکە، ڕەواندوزیان چۆڵکرد.
پێدەچوو، سەرکرایەتی عەسکەری عێراق، پەندو دەرسیان لە شکستەکانی ساڵی ١٩٦٦ی خۆیان، لەم ناوچەیە، وەرگرتبێ، بۆیە بە پێچەوانەی پێشبینی کوردەوە، ئەو هێزە عێراقیانەی کە لە هەولێرەوە هاتن، لەبری لە قۆڵی ڕۆژاواوە بەرەو حەوزی ڕەواندوز هێرش بێنن، لە باکورەوە دەستیان بە هێرش و پێشڕەوی کرد. چونکە سەرکردایەتی کورد، پێیان وابوو دۆڵی گەلی عەلی بەگ، کە دوو هەزار مەتر لە روی دەریاوە بەرزە، تەنیا بە هێزی پیادە دێتە گرتن بۆیە سەرکرداتی شۆڕش، موشەکە دەبابەشکێنەکانیان لە قۆڵی ڕۆژاوادا دامەزراند، و پێیان وابوو هێزی حکومەت لەوێندەرەوە هێرش دێنن. بەڵام هێزەکانی عێراق، بەسەرکردایەتی لیوا ئەلنەعێمی جێگری سوپا سالاری عێراق و سەرپەرشتی راستەوخۆی عەقید الکسندر (فاسیلیڤ)ی راوێژکاری سۆڤیەتی، توانیان کەتیبەیەکی تانکی ت-٦٢ بگەیەننە گەلی، بەڵام چۆن گەیاندنێك! بە زەبری بۆردومانی فڕۆکەو تۆپبارانی تۆپخانە، کە لەیەك کاتدا (٥٠٠) تۆپ بە بەردەوامی بەشداری دەکرد، هێزی پێشمەرگەیان ناچار کرد نەتوانن لە سەنگەرەکانی خۆیان سەر دەربێنن. ئا بەو جۆرە تانکەکانی عێراق گەیشتنە دەوروبەری ڕەواندوز. بەڵام مەبەستی ئەلنەعیمی لەمە زیاتر بوو، دەیویست هەموو حەوزی ڕەواندوز کۆنترۆڵ بکات، تا هێزەکانی عێراق لەوێندەرەوە بە دوو قۆڵدا پێشرەوی بکەن: قۆڵی ڕۆژهەڵات روەو سنوری ئێران و قۆڵی باکوور، بە مەبەستی بڕینی ڕێگەی (مێرگەسور) کە کوردەکان بە خۆیان ئەو جادەیەیان لێدابوو. ئەمەش لە رووی پراتیکییەوە دەیکردە کۆتایی هێنانی یەکجارەکی بە شەڕی باکوری شەڕگەکان، واتا کۆتایی هێنان بە شەڕی ناوچەی بادینان، کە حکومەت ئابلوقەیەکی ئابوری مکومی خستبووە سەر.
حکومەتی بەعس، لە مانگی نیسانەوە گەمارۆی ئابوری خستبووە سەر هەموو ناوچەی ئۆتونومی کوردستان. هەروەها حکومەت لەگەڵ تورکیشدا ڕێك کەوت کە سنوری تورکی-عێراقی لە هەر کۆمەکێکی عەسکەری یان ئینسانی دابخات. هەڵبەتە حکومەتی تورکیاش، کە لە بنەڕەتدا سیاسەتی دژایەتی کوردی پەیڕەو کردوە، ئامادە بوو لەم ڕووەوە هاریکاری تەواوی عێراقییەکان بکات. هاریکاری تورك لەگەڵ حکومەتی عێراقدا کارێکی وەهای کرد کە گەمارۆی سەر ناوچەی باکور، یەکجار توندو مکوم بێ، ڕێگەی مێرگەسوور، تاقە دەرویەك بوو کۆمەکی سوپایی و ئازوقە و خۆراکی، بە هەر شەڕە شەقێك بوایە، لێوە بگەیەنرێنە ئەو ناوچەیە.
بڕینی ئەم جادەیە لە رووی پراتیکییەوە دەیکردە دابڕینی ناوچەیەك کە پتر لە نیو ملیون خەڵکی تێدا دەژیان، ئەمە جگەر لەو (١٥٠) هەزار کەسەی لە سەرەتای تەنگژەکەوە بە ناچاری پەنایان بۆ ئەو ناوچەیە برد و زۆر بەشیان خەڵکی شارو دەشتانییەکان بوون. هەندێ بەرعۆدەو مەسوولانی پارتی دیموکراتی کوردستان پێیان وابوو نزیکەی ٣٠ هەزار کەس لە ناوچەی بادیناندا برسێتی هەڕەشەی مەرگی لێدە کردن.. ئەم حەقیقەتە لە زستانی

پـاش ئـەم ڕووداوانـە و پـاش هەرەسـهێنانی شـۆڕش لـە بـەهاری سـاڵی ١٩٧٥ دا دووپـات کرایەوە.
کەواتـە ڕێگـەی مێرگەسـوور، وەکـو ئـەو هـەودا ئاوریشـمە بـوو کـە ڕوحـی پـتر لـە نێـو ملێـون خەڵکی مەدەنی پێوە بەند بوو، هەروەها چارەنووسی نزیکەی دە هـەزار پێشمەرگەشـی پێـوە بەند بوو.بارزانی، لە یەکێك لـە دیمانەکانمدا لەگەڵی، بۆی باسکردم کە بەعسییەکان: "زۆر چاك ئەم حەقیقەتە دەزانن، ئێمـەش دەیـزانین".. لەبـەر ئـەوە بـارزانی چـەندی لـە توانـادا بـوو پێشـمەرگەی خڕکـردەوەو بـۆ ئـەو شـەڕگەیەی نـاردن تـا بـەرگری لـە حـەوزی ڕەوانـدوز بکـەن. هەروەها سەرکردایەتی شۆڕش چەندین فەوجی لە هێزیی یەدەك دامەزراند، تا حـازر بـیّ بـۆ ئەو شەڕانەی کە پێشبینی دەکرا، لـە ناوچـە جیاوازەکـانی ئـەم شـەڕگەیەدا هەڵبگیرسـێ، تـا بتـوانرێ هێـزی جـەنگاوەرەکان بگـۆڕدرێن یـان لـە شـەڕگەیەکەوە بـۆ شـەڕگەیەکی دی بگوازرێنەوە.

٧- پێشمەرگە گۆرانی خەمینیان دەچڕی:

لـە ئـەیلولی سـاڵی ١٩٧٤دا هـەلم بـۆ هەڵکـەوت چـەند ڕۆژێـك لەگـەڵ پێشـمەرگەداو لـە ڕیـزی پێشەوەی شەڕگەی ڕەواندوزدا بەسەر بەرم، ئێوارەیـەکی فێنکـی ڕۆژێـك لـە ڕۆژەکـانی ئـاخرو ئـۆخری هـاوین بـوو، دنیـا نقـومی تـاریکی بـوو، لـە بانێـژەی میوانخانەیـەك ڕۆنیشـتبوین و دەمانڕوانییە شارۆچکەی چۆمان، تروسکەی تیـا بـەدی نـەدەکرا، لەبـەر هـۆی ئـەمنی ڕونـاکی قەدەغە بـوو. لـەوێ، وێنـەگرێکی ئـەڵمانی و دوو ڕۆژنامـەوانی فەڕەنسـی و هۆڵەنـدی و چـەند ئەفسـەرێکی فەرمانـدەیی بـارزانیم لەگـەڵ بـوون. تاقـە تروسـکەی بـاوەشـی ئـەم شـەوە زەنگـە، تروسـکەی جگـەرەی حەرەسـەکانی نێـو سـەنگەرەکانی دەوروبـەری میوانخانەکـەو پێشمەرگەکانی سەر دۆشـکاکان بـوو، کـە هـەموو دەسـت لەسـەر پەلەپێتکـە لەسـەر کورسـییە دەوارەکان دانیشتبوون.
تەنانـەت قسـەشمان بـە دەنگـی نـزم دەکـرد، هـەر چـەندە زۆربـەیان، مـات و بێـدەنگ لـە فکـران ڕاچووبوون و جڵەویان بۆ خەیاڵ شل کرد بوو. کوت و پڕ لە دۆڵەکەوە، دەنگێکی هێدی هاتە گوێ ، بەرە بەرە بوو بەژاوە ژاوێکی زۆرو لە ناوجەرگەی ئەم خامۆشی و کپییە بە سامەوە هـەڵقوڵی. پاشـان دەنگـی هاڕەهـاڕی ترومبیـل و ئـاوازی گۆرانییـەکی دوور بەسـەر ئـەم هـەراو هەنگامەیـەدا زاڵ بـوو. لـە جێـی خۆمـان ڕاپـەڕین، بـەرەو دۆڵەکـە، کـە کـەوتبووە خـوار میوانخانەکەمانـەوە، غارمانـدا تـا بـزانین چییە. ئیـدی قافڵـەی هێزێکـی تایبـەتی لەشـکری کوردسـتانمان بـینی کـە پێـك هـاتبوو لـە نزیکـەی پـەنجا ئۆتـۆمبیلی گواسـتنەوەی پـڕ لـە پێشـمەرگەی گـەنج، لـە نێـو ئوتۆمبیلەکانـدا، ئۆتـۆمبیلی ئـەڵمانی دەبینـران، پێدەچوو ئێران دابنی بە جەنگاوەرانی کورد. هەروەها جێبی لاندرۆڤەر و تراکتۆرو عەرەبانەی سەر بەتاڵ کە ڕیزە کورسییان لێ بەسترابوو، دەبینران. ئوتومبیلـەکان گلۆپیـان پێنـەکردبوو، تروسکەیان لێ

بەدی نەدەکرا، تەنیا تروسکەی نزمی مەکینەکانیان نەبێ. پێشمەرگەرکان هەموو شان بە شانی یەکدی لەسەر کورسییەکان دانیشتبوون و تفەنگ و رەشاشەکانیان لەبەر پێیاندا دانا بوو، هەموو رەخت و فیشەکدانیان لە خۆدا بوو، گۆرانی حەماسی خەم و وروژێنیان دەچڕی.. پاشان زانیمان کە ئەو پێشمەرگە گەنجانە قوەتێکی هێزی رزگاری بوون و دەبوایە هەر ئەو شەوە دژە هێرشێك بکەنە سەر قوەتێکی عێراقی کە دوێنی چیای (گۆڕەن)ی بەرزو ستراتیژی باکوری رەواندوزیان گرتبوو. سەرکردایەتی شۆڕشی کورد، ئامادە بوو بەهەر نرخێ بووە ئەم بەرزاییانە و لوتکەکانی دەوروبەری رەواندوز، بە تایبەتی لوتکەی هندرێن و زۆزك بپارێزێ و نەیەڵێ بکەونە دەستی دژمن، چونکە ئەگەر بکەوتنایەتە دەستی دژمن، ئیدی لەو لوتکانەوە تۆبخانەیان دادەبەست و بەردەوام رێگا ستراتیژی یەکانیان، کە بۆ کورد و شۆڕشەکەی، وەکو رەگی حەیات وابوون، تۆپباران دەکردو ئیدی کورد نەیاندەتوانی وەکو پێویست ئەو رێگا ستراتیژیانە بەکار بێنن،شتاقمان بە درێژایی ئەو ماوەیەی کە وەستا بووین و تەمەشای تێپەڕ بوونی قافڵەی پێشمەرگەکانمان دەکرد، ورتەمان لێوە نەهات. مرۆڤ دەیتوانی بۆنی مەرگ بکات و گوێ لە هەناسەی مێژوو بگرێ. ئێمەی ئەڵەمانی، وێنەگرەکە و من، لەو ساتانەدا بیرمان لە جەنگی (لانگی مارك) و ئەو شەڕانەی دی دەکردەوە کە بەشدارییان لە نووسینەوەی مێژووی وڵاتەکەماندا کرد.

٨-سەردانێکی شەڕگە:

بۆ بەیانی چووین بۆ سەردانی عەبدوڵڵا پشدەری فەرماندەی هێزی رەواندوز، کە لە بارەگای ئەمامی خۆیدا بوو، رێگەکە خاکی بوو، کورد بە خۆیان ئەم رێگەیەیان بەرەو چیای گۆڕەز لێدابوو. رێگەکە هەر بیست کیلۆمەترێك دەبوو. بەهەر حاڵ سواری پیرە لاندرۆڤەر بووین و برۆ، بە یەك سەعات و نیو ئەوجا ئەو تۆزە رێگەیەمان بڕی. شۆڤێرەکە، هەموو دەرگاکانی لە لاندرۆڤەرەکە کرد بووەوە، تا ئەگەر تووشی بۆردومانی عێراقی بوو، نەفەرەکان بە ئاسانی بتوانن خۆ هەڵدەنە خوارێ و خۆ لە پەنا تاوێرانی ئەم بەرو ئەو بەری رێگەکە وەشێرن. ئەنجام شوفێرەکە، پیرە لاندرۆڤەری لە بناری چیایەکەدا و لە بن تاوێرێکی هەندێ دەرپەڕیودا، راگرت. زۆر چاك بوو، چونکە شوێنەکەی سێبەر بوو و فڕۆکەکان فەرقیان پێنەدەکرد. ئیدی لێرەوە، بەپێ لەگەڵ تەرجومان و گاردەکەمدا، کە هەردووکیان کلاشینکۆفیان پێ بوو، بە چیاکەدا هەڵگەڕاین. دوای سەعاتە رێیەك هەستمان کرد بە راستی گوشاری هەوا کەم بووەوە، هەڵبەتە ئەمە سەیر نەبوو، چونکە ئێمە گەیی بووینە شوێنێك کە دوو هەزار مەتر لە رووی دەریاوە بەرز بوو. بەسەر هەڵدێرێکی هەزار بە هەزاردا پەڕینەوە، بە تەختەدارو گوریس پردێکی هەڵواسراویان لەسەر دروستکردبوو. لەوێدا خۆمان لە بەردەم بارەگای پێشەوەی عەبدوڵڵا پشدەریدا بینییەوە کە کەوتبووە پەنای کۆمەڵە تاوێرێکی سەختەوەو لە نەدیویدا بوو.

مەفرەزەیەکی بێتەل سەرقاڵی دانانی تەلی بێتەل بوو. پێشمەرگەکانی دی هەموو دەست لە سەر پەلەپیتکە لە سەنگەرەکاندا دامەزرا بوون و ئێشکیان دەگرت. لە نێو ئەشکەوتە قوڵەکەدا، کە بەشی هەرە سەرەکی بارەگاکەی پێك دەهێنا، ژمارەیەك پێشمەرگەی نووستوم بینی کە شەڕی شەوی رابردوو شنگی لەبەر بڕیبوون. هەندێ پێشمەرگەی دی خەریکی دروونەوەو چاککردنەوەی جل و بەرگەکانیان بوون. پیاو زۆر بە ئاسانی دەیتوانی پشدەری بناسێت، چونکە (دیفید هیرست)ی رۆژنامەوانی بەریتانی لە گاردیاندا وتارێکی بڵاوکردبووەوەو ئاماژەی بۆ ئەوە کردبوو کە "لە کوردستاندا چ کەسێك لەو لاوازتر نییە". ئا بەم جۆرەم بەدی کرد، کە بە ئیشارەتی دەست گازی دەکردین کە بچینە نك وی و لەسەر پەتۆ سەربازییەکەی ژێری دانیشین. هەروەها سەرینێکی دایە من کە بەرگەکەی بە وێنەی گوڵ و و مەلان چنرا بوو، دەتگوت پێشتر قەولمان لە بەیندا بووە کە لە ماڵی وی چای بخۆینەوە.

لە کاتێکدا من بە تاسەوە بووم هەرچی زانیاری هەیە لەمەڕ رەوشی گشتی شەڕگەکە وەریبگرم و بۆم باس بکات، کەچی ئەویش هێدی و هێمن بە تەما بوو لەو چیاو چۆڵە رۆژنامەوانێکی ئەڵمانی بە چنگ کەوتووەو وەگیری بێنێ تا زانیاری زیاتری لەمەڕ فەرماندەی ئەڵمانی (روەل) بداتێ، کە لەلای کوردان وەکو ئەفسانەیەکی نیزامی لێهاتبوو. پشدەری زۆری حەز دەکرد ئەوە بزانێ کە ئایا ئەگەر مارشال روەل لە وەزع و حاڵێکی وەکو ئەمەدا بوایە چیدەکرد بۆ دەرکردنی عێراقییەکان لە حەوزی رەواندوز. بەم شێوەیە کەوتینە موناقەشەوە دەربارەی باڵا دەستی عێراق لە رووی چەك و تفاقی جەنگییەوە. لە باسی تانکەکانی عێراقدا، کە تەواو زاڵ بوو بەسەر دۆڵەکەو ناوچەکانی دەوروبەری رەواندوزداو جم و جۆڵ و پەیوەندی نێوان بەرزایی و لوتکەکانی ئەم زنجیرە چیایەی تەواو ناڕەحەت و ناخۆش کرد بوو، پشدەریی فەرماندە جڵەوی بۆ خەیاڵ بەردا، و زانیم بیستبووی کە موشەکی دەبابەشکێنی وەها هەن لە دوورەوە ئاراستە دەکرێن. بە تایبەتی موشەکە(سەر سورەکان) کە سوپای ئەڵمانی هەیەتی، پێی گوتم: "ئەگەر سەد دانەیەك، پەنجا... کوڕە تۆ بڵێ بیست دانەم لەو موشەکانە دەبوو، دەمتوانی لەم شەڕەدا چارەنووسی هەموو شەڕەکە دیاری بکەم". هەروەها حەزی دەکرد بزانێ کە بۆچی "رۆژاوا چەك بۆ ئەو کوردانە نانێرن کە دژی سۆڤیەت دەجەنگن"، بۆچی کۆمەکی چەك لەلایەن ئێرانەوە کەمی کردووەو وەکو جاران نییە.

ماوەیەکی زۆرمان پێ چوو تا رەوتی قسەکانمان گۆڕی و گەڕاینەوە سەر بابەتە هەنووکەییەکان، گەڕاینەوە سەر ئەو شەڕانەی کە لە ئارادا بوون و ئەوانەی لەگوین بوو لە چیای گورەز بێنە ئاراوە، کە بەو مەبەستە بوو گەلی عەلی بەگ و رێگەی مێرگەسوور بێنە گرتن، بە تایبەتی کە لە ساڵی ١٩٦٦داو هەر لەم ناوچەیەدا لیوای چواری عێراقی تەفرو تونا کرد بوو، ئەمە جگە لەوەی کە باشترین کەس بوو کە ئەم شەڕگەیەی بەڕێوە دەبرد.

ئەوجا پشدەری دەعوەتی کردین کە سەردانیکی هێڵەکانی پێشەوەی شەڕگەکە بکەین. بەدەم و زمانێك ئەم دەعوەتەی کردین لە تۆ وایە یەکێکە و میوانەکانی بۆ ئێوارە پیاسەیەکی نێو باخێکی گشتی شارێك دەعوەت دەکات. دڵنیای کردین کە شەڕگەکە هەر سەعاتە ڕێیەك لەم شوێنەی ئێستامانەوە دوورە، واتا بە چوون و هاتنەوە دوو سەعاتمان پێدەچێت، و بەڵێنی داینێ کە پاش گەڕانەوە سەرو پێك ویسکیمان دەداتێ تا ببوژێینەوە و حاڵی حازر قاپە ویسکییەکە لە نێو کانی ناو ئەشکەوتەکەدایە تا سارد ببێ و کەسیش لەوێندەر نایبینێ. بەم جۆرە وەڕێکەوتین، مەفرەزەیەك پێشمەرگەشمان بەگەڵ کەوت. ئیدی یەك نەفەس بەچیا رژدو رکەکەدا هەڵگەڕاین. پێیان گوتم هیچ نییە، هەمووی ئەم لوتکەیە دەبڕی، ئەوجا دۆڵێك دەبڕی و پاشان هەورازێکی بچووك دێت و پێشمەرگە لەوێندەرو لە رەخی چیاکە سەنگەری خۆیان لێداوە. لە ڕێگە قافڵەیەك هێسترمان بینی کە بریندارو جەنازەی کوژراوی لە بەتانی پێچراویان لێ بارکرا بوو. سیمای ئەو پێشمەرگانەی کە لەگەڵ قافڵەکەدا بوون، خەمین بوو. دوای دوو سەعات ڕێکردن، لە کاتێکدا خەریك بوو سیپەلاکم دەتەقین و هەناسەم لەبەر دەبڕا، غیرەتم وەبەر خۆم ناو لە پێشمەرگەیەکم پرسی چەندمان ماوە بۆ هێڵەکانی پێشەوە، زۆرم پێ سەیر بوو، هەمان وەڵام درامەوە کە لە سەرەتای ڕێکردنەکەماندا پێیان گوتم: (یەك سەعات). ئیدی من و یاوەرە ئەڵمانییەکەم زاراوەیەکی تازەمان بۆ ئەم حاڵەتە داهێنا، ئەویش ئەوە بوو (یەك سەعات بە کاتی پێشمەرگە)... وەختێ گەیشتینە هێڵەکانی پێشەوە، من و یاوەرە ئەڵمانییەکەم شەکەت و ماندوو، شنگمان لەبەر بڕا بوو. لاقمان لە ماندوێتی دا دەلەرزین. چووینە سەنگەرێکەوە و ئیدی هەموو هەڵسوکەوتێکمان بە ئەمرو فەرمانی فەرماندەی ئەو شوێنە بوو.

هێزەکانی عێراق، دوێنێ ئێوارێ هێرشێکیان کردبوو، هەندێ لەو شوێنانەی خوار ئەم شوێنەی ئێستای ئێمەیان گرتبوو، بەڵام قوەتێکی گیان فیدای پێشمەرگەکانی هێزی رزگاری هەر دوێنێ شەو دژە هێرشێکیان بۆ کردبوون و ناوچەکانیان لێ سەند بوونەوە، جەنازەی چەندین کوژراو لە مەیدانی شەڕەکەدا کەوتبوون. ئەمە جگە لەو جەنازە عێراقیانەی کە لە شەڕەکانی ڕۆژانی پێشووتردا کوژرا بوون و هەر لەوێندەر مابوونەوە. ناو بە ناو شنەبایەکی هێدی بە سەرمانا دەهات و بۆنێکی ناخۆشی لەگەڵ خۆیدا دێنا. هاوڕێکەم لەسەر تاوێرەکانەوە کەوتە وێنەگرتنی جەنازە پەرت و بڵاوەکانی دەوروبەرمان کە هەندێکیان ڕەنگیان گۆڕا بوو، و دیمەنیان خەم و نیگەرانی دەهاڕوژاند.

ئێمە جم و جۆڵ و هاتوچۆی تانکەکانی عێراقمان لە بنکی دۆڵەکەدا دەبینی، هەر هەزار دوو هەزار مەترێك لێمانەو دوور بوون. بە هۆی دووربینی مەیدانییەوە بۆمان دەرکەوت کە تانکی ت-٥٥ و ت- ٦٢ بوون. دیار بوو ئەم تانکانە ئیشیان ئەوە بوو بە پێی توانا لە سەنگەرەکانی پێشمەرگە بە تایبەتی سەنگەرەکانی بناری چیاکە نزیك ببنەوەو بە بەردەوامی مژولیان بکەن. دەنگی تۆپی تانکەکان لە نێو دۆڵەکەدا تێکەڵ بە دەنگی ئەو تۆپانە دەبوو کە لە پشتی ئێمەوە بە مەودایەکی دوور تێیان دەگیرا، ئەمە نیشانی ئەوە بوو

کە فەرماندەی هێزی پێشمەرگە داوای کۆمەکی تۆپخانەی لە سەنگەرەکانی پشتەوە کرد بوو. چونکە تۆپخانەیەکی شۆڕش لە پشتەوە بوو و ئێمە لە هاتنماندا بۆ ئێرە دیتمان. لە شوێنی خۆمانەوە رەوتی زیکزاکی تانکە عێراقییەکانمان بەدی دەکرد کە چۆن گەردەلولی تۆزو خۆڵیان لە دووی خۆ بە جێدەهێشت و لە چاو ون دەبوون.
دوای نیو سەعاتان چ شتێك لەو شوێنە دا نەما تەنیا کلکەی گەردەلولێك نەبێ کە شوێنی ئەو تانکانە دەکەوت کە بەلەز بەرەو حامیە (سەربازخانەی) رەواندوز پاشەکشەیان دەکرد. وا دیار بوو تۆپخانەی شۆڕش نەك هەر کاری کردە سەر تانکەکانی عێراق، بگرە هێزی ئاسمانی عێراقیشی هاڕوژاند، ئەوە بوو پۆلێك فرۆکەی مێك بەسەر سەرماندا تێپەڕین بەرەو ئەو شوێنەی دەنگی تۆپەکانی تۆپخانەی شۆڕشی لێوە دەهات. هەروەها چەند ساتێکی پێنەچوو کە گرم وهوڕ لەوێندەر هەستا. ئەو پرسیارەی بەمێشکی هەر هەمووماندا هات ئەوە بوو کە : ئاخۆ فرۆکەکان ئامانجیان پێکا، تۆپخانەکەی شۆڕشیان کپ کرد؟
هەمووومان، بە درێژایی ئەم رووداوانە خۆمان لە سەنگەرەکەدا قایم کرد بوو، و جوڵەمان نەدەکرد، تەنیا وێنەگرەکەی لەمەڕ من نەبێ، کە بە درێژایی وەختەکە هەر سەرگەرمی وێنەگرتنی ئەو دیمەن و رووداوانە بوو کە بە شایستەی دەزانین، دەبوایە وابکات، چونکە تامەزرۆی ئەو دیمەنە گەرم و گوڕو تەڕو تازانە بوو کە لەم دەرفەتەدا هەڵکەوتبوون و لەوە بوو جارێکی دی دووبارە نەبنەوە.
ئەو رۆژە بۆ ئێوارەیەکی درەنگ گەیشتینەوە بارەگای پشدەری، پاش ئەوەی بە چون و هاتنەوە پتر لە حەوت سەعاتمان پێچوو، پشدەری کە بەو حاڵەوە دیتینی، بە زەردەخەنەیەکەوە خێرهاتنەوەی کردین و گوتی: "کەشو هەوای هاوینەی لای ئێمەتان بە دڵ بوو؟! ئەو پێکە ویسکییەی کە ئەو ئێوارەیە لە نێو ئەشکەوتێکی نیمچە تاریك دا خواردمەوە بە لەزەت ترین ویسکی بوو کە لە هەموو ژیانما خواردبێتمەوە".

٩-دوا ئحتیات:

بەپێی ژێدەرە کوردییەکان، حکومەتی عێراق تا پایزی ساڵی ١٩٧٤ پتر لە سەد هەزار جەنگاوەری خستبووە شەڕەوە.چاودێرانی سوپایی لەمەوە گەیی بوونە ئەو ئەنجامگیرییەی کە ٤ لەسەر ٥ سوپای عێراقی، کە دەکاتە ٦٠-٧٠ هەزار کەس، لە شەڕگەکاندا بوون و بە شێوەیەك لە شێوەکان دژی کورد دەجەنگین. حکومەتی عێراقی داوای هەر هەموو ئەو مەوالیدە یەدەکانەی کرد کە تەمەنیان لە خوار (٢٧) ساڵەوەیە، چونکە بەغدا وای دانا بوو بەر لە هاتنی وەرزی زستان کۆتایی بە شەڕ بێنێ، چونکە ئەگەر زستان بێت سێ چوار مەتر بەفر دەکەوێ و پلەی گەرما لە کوردستان دا دادەبەزێ بۆ (-٣٠) پلەو ئەمەش سوپاو جمو جوڵی سوپا تەواو سست دەکات، چەند ئەو سوپایە رێك و پێك و مۆدێرن بێ، بە تایبەتی ئەگەر پشت بە ئالیات ببەستێ. هەروەها لەشکری کوردیش، لە حەساواتی خۆیاندا

شوێنێکی تایبەتیان بۆ زستان تەرخان کردو چالاکییەکانی خۆیان زۆر زیاتر کرد. لە ماوەی هەر دوو مانگی ئەیلول و تشرینی یەکەمدا و بە زەبری زنجیرە کارێکی فیداییانە چەندین شاخ و لوتکەیان لە سوپای عێراقی سەندنەوەو ڕێگەی لۆجستییان لە چەندین قوەتی زرێپۆشی عێراقی بڕی و تەفرو تونایان کردن.

زیاد کردنی چالاکی و چەلەنگی پارتیزانی و بەکار هێنانی مەفرەزەی گەڕۆك و پارتیزان لە هەموو ناوچەکانی کوردستاندا، جمو جۆڵی چەندین قوەتی عێراقی سست کردو کردییە کارێك کە نەتوانن بەشداری عەمەلی و پراتیکی لە شەڕە گەورەکانی شەڕگەکاندا بکات.

مەفرەزە کوردییەکان توانیان دزە بکەنە پشت هێڵەکانی سوپای عێراقی و چەند پرد بتەقێننەوە، ڕێگا تێك بدەن و پەلاماری عەماری چەك و ئازووقە و سەنگەری جۆراو جۆر بدەن، هەروەها توانیان چەندین سەربازخانە و بارەگای سوپای عێراقی بە تۆپی هاوەن تۆپباران بکەن. لە ڕۆژی ٩/١٦دا بۆری نەوتی نێوان کەرکووك و بەغدا تەقێنرایەوە. دەزگای ئیستیخباراتی عێراقی زۆریان سەیر لە هێرشێکی تری جدی مەفرەزەیەکی تایبەتی پێشمەرگە ما کە کردیانە سەر تۆڕێکی گرینگی بۆری نەوت، ئەوە بوو چەندین بۆمبا بە کۆنترۆڵی ئەلکترۆنی و لە دوورەوە تەقێنرانەوە، ئەم دەزگا ئەلکترۆنیانە دەستکردی ئەڵمانیای فیدراڵی بوون.

عێراقییەکان، سەرگەرمی ڕێکخستنەوەی هێزەکانیان بوون و قوەت و چەکیان بۆ ئەو هێزانەیان دەنارد کە بەر کەوتبوون و زەرەرو زیانی گەورەیان لێ کەوتبوو... تەنیا لە پایزدا پتر لە (٣) هەزار کەسیان لێ کوژراو دەیان تانك و سەدان ئۆتۆمبیل و زرێپۆشیان لە دەست دا. ئەمە جگە لەوەی کە چەندین یەکەو قوەتی عێراقی کە شەڕ بڕشتی لەبەر بڕی بوون و مرۆڤ بەزەیی بە حاڵیاندا دەهاتەوە. حکومەت هەوڵێکی زۆری دا کە ڕادەی زەرەرو زیانە زۆرەکانی بشارێتەوە، بەڵام بێهودە بوو. بۆ نموونە قەدەغەی کرد کە هەواڵی پرسەو تازییە لە ڕۆژنامەکاندا بڵاوبکرێتەوەو کەسو کاری ئەفسەرە کوژراوەکانی ناچار کرد کە لەسەر کێلی کۆڕەکانیان بنووسن "شەهیدی ڕێگەی ڕزگاری فەلەستین". هەروەها زۆری هەوڵدا لە کەناڵەکانی ڕاگەیاندنی وەکو ڕادیۆو تەلەفزیۆنەوە وا لە خەڵکی بگەیەنرێ کە چ شەڕێك لە باکووردا نییەو شتەکە بریتییە لەوەی کە هێزی چەکداری عێراقی کەوتوونەتە ڕاونانی کۆمەڵێك دزو چەتە و ڕێگرو هاکا هەموویانی دەستگیر کردو قڕی کردن، بەڵام ئەمەش دادی نەدا. (عەرەب)یش ڕۆژانە گوێیان لە ڕادیۆی دەنگی کوردستان دەگرت، ئەم ڕادیۆیە کە لە ناوچە ڕزگار کراوەکانی ژێر دەسەڵاتی بارزانییەوە بەرنامەکانی پەخش دەکردەوە، ڕۆژانە بەرنامەیەکی بە زمانی عەرەبی بڵاودەکردەوە، لە بەرنامەکانیدا درۆ و دەلەسەکانی حکومەتی عێراقی ریسوا دەکرد و گەلی عێراقی لە حەقیقەتی مەسەلەکان ئاگادار دەکردەوە. هەروەها ڕۆژانە لیستی ناوی کوژراوو بریندارو یەخسیرانی سوپای عێراقی بڵاودەکردەوە. ئەمە جگە لەوەی کە ڕادیۆکە بواری بە یەخسیرە عێراقییەکان دەدا کە لەوێوە سڵاو بۆ کەسو کاریان بنێرن و باسی چۆنیەتی یەخسیر بوونی خۆیان بکەن. هەروەها گەلێك لە میوان و

ڕۆژنامەوانە بێگانەکانیش لە رادیۆکەوە دیمانەیان لەگەڵ دەکراو لەوێندەرەوە تیشکیان دەخستە سەر حەقیقەتی حاڵی شەڕگەکان و ئیدیعا نا دروستە رەسمییەکانی عێراقیان بە درۆ دەخستەوە.

١٠-تیرۆری ئاسمانی بۆردومانی قەڵادزێ:

لە ناوەڕاستی مانگی تشرینی دووەمدا یەکەم بەفر لە کوردستاندا کەوت. بەمەش ئەو خەونەی عێراق پوچەڵ بووەوە کە دەیویست بەر لە وەرزی زستان شەڕەکە یەك لایی بکاتەوەو کۆتایی پێ بێنێ. تەجرەبەی شەڕەکانی ساڵانی پێشوو ئەوەیان ساغ کردبووەوە کە هێزی پێشمەرگە هەمیشە لە زستانا و لە نێو بەفرو کەش و هەوای خراودا، سەرکەوتوترین دەستیان لە هێزی عێراقی لە بەفرا گیرۆدە، وەشاندەوە، زیانیان لێداون. هەر چەندە هێزەکانی عێراق توانیان چەندین ناوچە لە دەستی پێشمەرگە دەربێنن و هەر چەندە کوردیش زەرەرو زیانی زۆریان لێکەوت، بەڵام کە دیتیان زستان بەڕێوەیە، بافرەیەکیان هاتێ، بەتایبەتی کە ناوچەی مەرکەزی شەڕگەو زۆربەی ناوچە ستراتیژییەکان هێشتا بەدەست خۆیانەوە بوو. هێشتا شاخ و لوتکەکانی دەوروبەری رەواندوزی وەکو هندرێن و زۆزگ و (زاگرۆس)یان بەدەستەوە بوو.

هەروەها ئەو وەجبە چەکەی کە لە رێگەی ئێرانەوە گەییە دەست هێزی پێشمەرگە، کردییە کارێك کە بتوانن شێوازی شەڕی شەڕگەی رەواندوز لە شەڕی پارتیزانییەوە بگۆڕن بۆ شەڕی بەرەیی کە تۆپخانە دەوری گرینگی تێدا دەبینی. دیارە ئەم کۆمەکانە کە بە شێوەیەکی گشتی بریتی بوون لە تەقەمەنی و چەند تۆپێکی قورس و کۆمەڵێك موشەکی دژە تانك و موشەکی (هەنتەر- هۆك)ی فڕۆکە شکێن، لە مانگی تشرینی دووەمدا گەیشتنە دەستی کورد، هەڵبەتە پاش گفتوگۆیەکی زۆر لە نێوان ئەمریکا و شای ئێراندا. کورد لە سایەی موشەکی (هەنتەر- هۆك)ەوە کەوتنە راونانی فڕۆکەی تۆپولیف، کە جاران لەبەر بەرزی، چەکی فڕۆکەشکێنی کورد نەیدەگەیشتنێ. رۆژی ١٩٧٤/١٢/١٤ یەکێك لەو فڕۆکانە لە نزیکی چۆمان خرایە خوارەوە. سۆڤیەت تەنیا شەش فڕۆکەی لەو جۆرەی بە عێراق دابوو. هەر لە هەمان رۆژداو لە ناوچەیەکی دی دا، فڕۆکەیەکی سوخۆی عێراقی بە موشەکی هەنتەر- هۆك پێکراو کەوتە خوارەوە.

لە هەمان مانگ دا پێشمەرگەی لەشکری کوردستان شاری ئامێدییان گرتەوە، بەڵام هێزی بارزانی کە شاریان رزگار کرد وەکو ئەوە بوو بچنە نێو شاری خێوانەوە، هێزی حکومەت هەموو خانوەکانی پاش بۆردومانیش تەقاندبووەوەو خەڵکەکەش هەموو شتێکیان بەجێ هێشتبوو، و دابوویانە شاخ. حاڵی (گەڵاڵە) و (رەواندوز) و زۆر شاری تری کوردی لە حاڵی ئامێدی باشتر نەبوو. خەڵکی پتر لە دوو هەزار گوند ماڵ و حاڵیان بەجێ هێشتبوو، و هێزی حکومەت بە بۆمبای ناپاڵم و تۆپخانەی قورس وێرانیان کرد بوون و لەگەڵ عاردیدا تەختیان کردبوون. لە ئەنجامی تۆپباران و بۆردومان و زەبرو زەنگ و تیرۆرکاری حکومەتی بەعسیان

دەرهەق بە کوردان بەو مەبەستەی ئەم هاوولاّتیانەی خۆی قڕ بکات کە داوای ماف و ئازادی خۆیان دەکرد، پتر لە نیو ملیۆن کورد بە ناچاری هەلاّتن و ماڵ و گوندەکانیان بەجێ هێشت، کار گەییە رادەیەك کە بەشێکی گەورەی رووبەری خاکی کوردستانی عێراق لە خەڵك و ئاوەدانی چۆڵ بێ... تۆپباران و بۆردومانی خەڵکی مەدەنی لە شاروچکەی قەلاّدزەوە دەستیپێکرد. سەعات ٩,٤٥ی بەیانی رۆژی ١٩٧٤/٤/٢٤، دوو فڕۆکەی سۆخۆی بە ئاسمانی شارەوە پەیدا بوون، ئەو شارەی کە لە کاتی ئاساییدا ژمارەی دانیشتوانی لە دە هەزار کەس پتر نەدەبوون، بەلاّم ئەو بەیانییە بە هۆی هاتنی خەڵکێکی زۆری ئاوارەو دەربەدەرەوە، ژمارەی خەڵکی شار خۆی لە ١٥ هەزار کەس و پتر دەدا. تاقە چەکی بەرگری ئاسمانی دۆشکایەك بوو، هەڵبەتە کوردەکان بیریان لەوە نەدەکردەوە سیستەمێکی بەرگری ئاسمانی بۆ شارو گوندەکانیان دابنەن، چونکە تەنیا ژمارەیەکی یەکجار کەمیان لە تۆپی فڕۆکەشکێن هەبوو، بۆیە فڕۆکەوانانی عێراقی بە بێ ترس بەنزمییەوە دەفڕین و کاری خۆیان ئەنجام دەدا.

خەڵکانێك کە بە چاوی خۆیان دیتبویان، دەیانگێڕایەوە کە ئەو دوو فڕۆکەیەی کە قەلاّدزەیان بۆردومان کردو، بە بەرزی ٦ –٧ مەترێکەوە دەفڕین. بەکاوەخۆ هەموو بۆمباو موشەکەکانی ژێر باڵیان، بەسەر ناوەندی شاریاندا هەڵڕشت. ئاشکرایە کە فڕۆکەی سوخۆی، کە ئەو دەمانە پێشکەوتوترین فرۆکەی هێرشبەری بۆمبا هاوێژی هێزی هەوایی (سۆڤیەتی)ش بوو. جگە لە موشەك، لە ژێر هەر باڵێکیدا دوو بۆمبا هەڵدەگرێ کە کێشی هەر یەکێکیان (٧٥٠) کیلۆگرامە، هەروەها دوو بۆمبای (٥٠٠) کیلۆگرامی دیکەش هەڵدەگرێ. بەم پێیە دەتوانین بڵێین ئەو بەیانییە پێنج تۆن ئاگرو ئاسن بەسەر ناوجەرگەی شاردا دابارێنرا. یەك گەڕەکی تەواو بە دوکان و ماڵ و قوتابخانەی منداڵان و هەندێ بەشی خەستەخانەیەکەوە بە تەواوەتی وێران و کاول بوو. پاش ئەوەی فڕۆکەکان موشەك و بۆمباکانیان خاڵی کرد، جارێکی دی گەڕانەوە سەر خەڵکە مەدەنییە ترساوەکەو بە رەشاشی (٣٠) ملم دایان بێژتن و پتر لە (١٣٠) کەسیان کوشت کە ٨٠ کەسیان منداڵی قوتابخانەی سەرەتایی بوون و تازە چوو بوونە دوو پۆڵەوەو لەسەر کورسی دەرسی خوێندن دانیشتبوون. تەنیا یەك پێشمەرگە لەم بۆردومانەدا کوژرا.

بۆردومانی قەلاّدزە یەکەم قەسابخانەی بەشەری بوو کە هێزی ئاسمانی عێراقی لە زنجیرە هێرشێکی لەو بابەتەدا ئەنجامی دا. بارزانی هەقی بوو بڵێ: "ئەمە دڕندانەترین ئەڵقەی زنجیرەی شەڕی قڕکردنی گەلی کوردە کە دەیان ساڵە دژی دەکرێت". دوای چەند رۆژێکی دی، ئیدی نۆرەی شاری (گەلاّلە)ی دۆڵی چۆمان هات و بۆردومانی گەلاّلە بووە هۆی کوشتنی چل کەس و بریندار بوونی (٥١) کەسی دی. لە ٤/٢٦ دا، شاری هەڵەبجە، کە لە دووری هەشتا کیلۆمەتری شەڕگەکاندا بوو، بۆردومان کراو (١٤٠) کەس کوژران و (١٠٠) کەسی دیکەش بریندار بوون. ئیدی خەڵکەکە لە ترسی هێرشی دی، شاریان چۆڵکردو روویان کردە شاخ و پەیوەندییان بە هێزی پێشمەرگەوە کرد. لە ماوەی نێوان ٤/٢٠ و ٥/١٠

دا، شاری زاخۆ، کە ژمارەی خەڵکەکەی ٢٥ هەزار کەس دەبوو، بە بۆمبای ناپاڵم و هێشوویی بۆردومان کرا. بە درێژایی ئەو رۆژانە هەر دووکەڵ و ئاگر لە زۆربەی گەڕەکەکانی شارەوە هەڵدەستاو تا ئێستاش رادەی زیانی بەشەری ئەو تیرۆرە ئاسمانییە بە تەواوەتی نەزانراوە، هەر لەو ماوەیەدا قوەتێکی سوپای عێراقی دزەی کردە ناو شارەوەو شەلم کوێرم ئافرەت و منداڵانی بەر دەستڕێژی چەك داو ئەم کارەش بووە هۆی کوشتنی (٦٣) کەس.

١١-قوڕو قەپی UN:

شەپۆلی تیرۆر و رق و کەرب و کینەی بەردەوامی حیزبی بەعس، ئەو کوردە گیراوانەشی گرتەوە کە بە تۆمەتی پەیوەندییان دەگەڵ بزاڤی رزگاریخوازی کوردا دە زندانێ خرا بوون، ئیدی ئەو تۆمەتانە دروست بووبن یان نادروست. ئەوە بوو لە رۆژی ١٩٧٤/٤/١٤دا بە ئاشکرا (١١) کورد، کە لە ساڵی ١٩٧٢ــەوە گیرا بوون، پاش ئەشکەنجەو ئازاردانێکی دڕندانە و هۆڤانە، ئیعدام کران. ئەمانە لە مەیدانێکی گشتی ناو شاری هەولێردا هەڵواسران شوێنەواری ئەشکەنجە بە جەستەیانەوە دیار بوو، هەندێکیان دەستیان بڕابووەوە، هەندێکی تریان چاویان دەرهێنرا بوو. رێکخراوی ئەنتەرناشنال ئەمنیستی، لە راپۆرتێکی دا سەبارەت بە شێوازەکانی ئەشکەنجەدان، بە درێژی باسی ئەو شێوازانەی کردووە کە دەزگای ئەمن و ئیستیخباراتی عێراقی بەکاری دێنن. لە رۆژی ٤/٣٠ دا پێنج خوێندکاری کۆلیژی ئادابی زانستگەی بەغدا، دوای دادگاییەکی رواڵەتی، بەتۆمەتی بانگەشە بۆ "بزاڤی جوداخوازی و پشتگیری کردنی" ئیعدام کران، یەکێك لەو خوێندکارانە کیژە کوردێکی نۆزدە ساڵان بوو بە نێوی (لەیلا قاسم).

هەفتەیەك لەوە دواتر، شەش خوێندکاری کوردی دیکەی زانستگە ئیعدام کران، ئیدی هێرشی ئیعدام کردن بە درێژایی هەفتەکانی دواتر بەردەوام بوو. ئەوە بوو لە ماوەی یەك مانگدا، ژمارەی ئەو کوردانەی کە لە ژێر ئەشکەنجەدا مردن گەییە (٤٨) کەس و دیارە ئەم حاڵەتە لە مانگی ئەیلول دا گەییە (١٠٠)حاڵەت، زۆربەی کاتیش حکومەت جەنازەی کوژراوەکانی دەناردەوە بۆ گوندەکان و زێدی خۆیان و ئەمری دەکرد کە جەنازەکان بۆ چەند رۆژێك لە مەیدانێکی گشتی دا هەڵبواسرێن تا جەماوەری خەڵکەکە چاوترسێن بن و ترس و لەرزیان بکەوێتە دڵ. تەنانەت تەلەفزیۆنی عێراقی لە رۆژی ٦/١٦ دا راستەوخۆ پرۆسەی ئیعدام کردنی سێ خوێندکاری بە تۆمەتی (بەشداری لە تیرۆریستی) دا لە شاشەوە نیشادا.

لە لایەکی ترەوە، پارتی دیموکراتی کوردستان بێهودە کەوتە هەوڵ دان بۆ سەرنج راکێشانی رای گشتی نێو دەوڵەتی بۆ ئەو کارەساتەی کە بەسەر خەڵکی مەدەنی کوردستاندا دەهێنراو داوای کۆمەکی پێویستی دەکرد. ئەوە بوو سکرتێری کاروباری راگەیاندنی پارت لە لەندەن، کۆنگرەیەکی رۆژنامەوانی سازدا، لەو کۆنگرەیەدا داوای کۆمەك و پیتاکی کرد بۆ "ئەو سەدان هەزار خەڵکەی کە لە ناوچە دەشتانی و شارەکانەوە هەڵاتبوون و روویان کردبووە ناوچە رزگار کراوەکان". بارزانی لە رۆژی ٥/١٥ دا یاداشتنامەیەکی بۆ (کورت ڤالدهایم)ی

سکرتێری گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان ناردو داوای لێکرد کە تێبکەوێ و هێرشی ئاسمانی عێراقی بۆ سەر خەڵکی مەدەنی دانیشتوی گوندو شارەکان رابگرێ. دوای سێ هەفتە لە ناردنی یاداشتنامەی نێوبراو، شاندێکی پارتی کە دوو وەزیری جارانی وەزارەتخانەی حکومەتی عێراقی تێدا بوو، لە ٦/٨ دا نامەیەکی تری (بارزانی)یان دایە نەتەوەیەکگرتووەکان کە دەڵێ: "دزێوترین شەڕی دڕندانە کە تا ئێستا جیهان بە خۆیەوەی بینی بێ، ئەو شەڕەیە کە دژی گەلی کورد، لەلایەن حکومەتی ئەو وڵاتەوە ئەنجام دەدرێ کە کوردی تێدا دەژی".

لە هەمان رۆژدا راپۆرێکی دوورو درێژ بە بەڵگەنامەو وێنەو نەخشەوە درا بە لیژنەی ماق مرۆڤی سەر بە نەتەوە یەکگرتووەکان، لە راپۆرەکەدا باسی ئەوە کرا بوو کە: "قڕ کردنی بە کۆمەڵی خەڵکی بێ چەك و رووخاندنی خانوبەرەو سوتاندنی دەغڵ و دان و بەروبوومی کشتوکاڵی، بووە بە دیاردەو هەموو رۆژێك لە کوردستانی عێراقدا ئەنجامدەدرێ". بارزانی، بۆ جاری سێیەم هەوڵی دا کە سکرتێری گشتی نەتەوە یەکگرتوەکان هان بدات و بیجوڵێنێ، بەڵام وەڵامی هیچ یەکێك لە نامەو یاداشتەکانی بارزانی بە تاقە وشەیەکیش نەدرایەوە. دیپلۆماتێك لە دەزگای راگەیاندنی ئەڵمانیدا، لەگوتارێکی دا دەربارەی ئەم مەسەلەیە نووسیویەتی: "ڤالد هایم، بۆیە بانگەوازەکانی بارزانی پشتگوێ خست، تا یەکێتی سۆڤیەت نەڕەنجێ، چونکە سۆڤیەت دەستێکی باڵای هەبوو لەهەڵبژاردنی دا بۆ سکرتێری گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان".

١٢-من قەشەی (موسڵ)م:

تەنیا کورد و لایەنگرانی بارزانی لە خەمی ئاراستە کردنی ئەم بابەتە گازی و بانگەوازانەدا نەبوون بۆ رای گشتی جیهانی، (گورگیس ملك چکۆ)ی پەتریارکی نەستوورییەکانی عێراق و سەرۆکی کۆمەڵەی کاروباری مەسیحیانی کوردستانی (عێراق)ی بانگەوازێکی ئاراستە کرد بۆ پاپا پۆڵس و کۆڕی کڵێسای جیهانی و کۆڕی ئاوەدانکاری و لیژنەی ماق مرۆڤی سەر بە (UN) و خاچی سووری جیهانی لە کۆتایی مانگی ئاب دا. پەتریارك لە بانگەوازەکەیدا نووسیبوی: "لەو کاتەدا کە گەلانی دنیا ماق دیاری کردنی چارەنووسی خۆیان وەرگرتووە، گەلی ئاسووری و برا کوردەکانیان، لەلایەن هێزەکانی عێراقەوە هەڕەشەی کۆمەڵ کوژییان لێدەکرێ، چونکە داوای مافە سەرەتاییەکانیان دەکەن". هەروەها بانگەوازەکە باسی ئەوەشی کردووە کە چۆن بۆردومان و تۆپباران دەست لە خەڵکی مەدەنی بێ چەك و دێهات و ئاوەدانی ناپارێزن، کە سادەترین هۆو ئەوزاری بەرگریکردن لە خۆیان نییە، چۆن مەڕو ماڵات قڕ دەکەن تا نانی خەڵکی بڕن، هەروەها کڵێساو مزگەوت و قوتابخانە و خەستەخانە دەڕوخێنن.

پەتریارك لە بانگەوازەكەی بەردەوام دەبیّ و دەڵیّ: "چارەنووسی ئەو كوردە ئاسوورییانەی كە هێشتا لە ناوچەكانی ژێر دەسەلاّتی حكومەتدا دەژین زۆر خەتەرترە، هەمیشە لە تەوهین و راوەدونان دەترسن حكومەت شێوازەكانی سەدەكانی ناوەڕاست بەكار دێنیّ بۆ تۆقاندن و تیرۆر كردنیان... لە نیوە شەودا هەڵدەكوتنە سەر ماڵەكانیان و بە زۆر خەڵكی ماڵەكە دەبەن، كە زۆربەیان منداڵ و ئافرەتن، دەخرێنە نێو ئوتۆمبیلی نیزامییەوەو بۆ شوێنانی دووریان دەبەن و لەویّ ناچاریان دەكەن، بەنێو مین دا بڕۆن. مەگەر ئەوانەی زۆر بەختیان یار بیّ، لە رێگەدا توشی مەفرەزەی پێشمەرگەی لەشكری كوردستان بێن و لە مەرگ رزگار بن، دەنا زۆربەیان بەر لەوەی بگەنە ئاوەدانی لە برسان و لە تینواندا دەمرن. هەروەها چەندین خێزان تووڕ دراونەتە سەر جادەكان دوای ئەوەی مەفرەزەكانی ئەمن و استخباراتی عێراقی ماڵەكانیان تالاّن كردوون و چی ناو ماڵ و پارەو خشڵیان هەبوو بردویانە... ئەو كارەی كە زۆر باوە، ئەوەیە كە حكومەت ئەو گەنج و ئافرەت و تەنانەت منداڵانەش دەگریّ كە خزمێك یان كەسێكیان پەیوەندی بە بزاڤی رزگاریخوازی كوردەوە هەبیّ".

لە كۆتایی بانگەوازەكەدا، باسی زۆر حاڵەتی ئیعدامكردنی مەسیحیانی عێراقی لەسەر دەستی پۆلیس و ئەمن و موخابەراتی رژێمی بەعس كردووەو ئەم سیّ نموونەیەشی بۆ سەلماندنی دروستی ئەو حاڵەتە هێناوەتەوە:

١- تۆما چەچو، مامۆستای سەرەتاییەو خەڵكی بەغدایە، لە ماڵی خۆیدا دەستگیر كراوەو بۆ یەكێك لە حەپسخانەكان براوەو لەویّ لە ژێر سوكایەتی پێكردن و ئەشكەنجەداندا پسانوویانەو مردووە... شوێنی كارەبا بە زۆر شوێنی لەشییەوە دیار بووە، دەستی بڕاوەتەوە، چاویشی دەرهێنراوە و ماڵباتە كۆست كەوتۆكەیان قەدەغە كردوە كە بە ئاشكرا كفن و دفنی بكەن و تازیەی بۆ دابنەن.

٢- یوسف چەچۆ: قوتابی و برای چەچو بوو، مەفرەزەیەكی ئەمن گەنمگردی تێی بەر بوون،گوێیان كەڕ كرد و پاشان شێت بوو.

٣- ئیسرائیل مروكیل: " لە زیندانیان هاویشت و پاش دوو رۆژ ئەشكەنجەی توند، ئەویش دین بوو".

بانگەوازەكەی بەم گوتانە كۆتایی پێهێنا: "ئەم هێرشی كۆمەڵ كوژییەی كە دەكرێتە سەر گەلەكەمان، پێشێل كردنی ئاشكرای ماڤی مرۆڤە كە دەوڵەتان دانیان پێداناوە".

دوای ماوەیەكی كەم لە نووسینی ئەو بانگەوازە (ئایا پاولوس)ی بەڕێوەبەری مەسیحیانی (كلدان- كاتولیك)ی كوردستانی عێراق، لەلای خۆیەوە بانگەوازێكی بۆ زۆربەی رۆژنامەكانی جیهان نارد. ئەم رێبەرە تەمەن (٧٤) ساڵەیە نامەكەی بەم رستانە دەست پێكرد بوو: "رێزدار، جەنابی سەرنووسەر. منی قەشەی موسڵ كوردم". ئەویش هەموو ئەو كارەساتانەی شەرح كرد بوو كە موریدانی كلیساكەی لەسەر دەستی بەعسیانی حوكمڕانی بەغداوە دوچاری بوون. لە كۆتایی نامەكەیدا تكای لە رۆژنامەوانان كردبوو كە كارێك بكەن "چیتر خوێن نەیەتە رشتن و بۆ خوێنەرانتانی روون بكەنەوە كە چمان دەرهەق دەكرێت".

١٣-ئەندریە زاخارۆف لە مۆسکۆوە نارەزایی دەردەبڕێ:

چ کەسێك گوێی لەو هەموو هاوارو قیڕین و بانگەوازە نەگرت. هەروەها ژمارەیەکی زۆر کەم لە رۆژنامەکانی جیهان ئامادە بوون ئەو بانگەوازە بڵاوبکەنەوە کە (ئەندریە زاخارۆف) زانستکاری فیزیای سۆڤیەتی لە یەکێك لەخەستەخانەکانی مۆسکۆوە ناردبووی. ئەم بانگەوازە، ژنەکەی زاخارۆف بە دزییەوە گەیاندییە دەرێی سۆڤیەت و بڵاوی کردەوە. زاخارۆف، داوای لە UN کرد کە قوەتێکی ئاشتی بۆ عێراق بنێرێ، چونکە حکومەتی عێراق دەستی داوەتە شەرێکی دڕندانە دژی کەمە نەتەوەیی کورد". هەروەها داوای کرد کە لەزێ بکرێ لە گرێدانی "کۆبوونەوەیەکی نا ئاسایی ئەنجوومەنی ئاسایشی نێو دەوڵەتی و بڕیارێك بدرێ کە هێزەکانی عیراق کاری جەنگی دژی کورد رابگرن و داوا لە سۆڤیەت بکرێ کە چیتر چەك و تفاقی جەنگی بۆ عێراق نەنێرێ". زاخارۆف لەسەری دەڕوات و دەڵێ نەتەوە یەکگرتوەکان کە تا نهۆ چ هەنگاوێکی نەناوە بۆ قەدەغە کردنی قڕ کردنی گەلی کورد، لەسەریەتی نەیەڵێ کارەساتی بیافرا جارێکی دی دووبارە ببێتەوە.

هەروەها هەندێ لە رۆشنبیرانی ئەوروپی کە چەند ساڵێك بوو رێبەری بزووتنەوەیەکی نارەزاییان دەکرد، دژی تێوەگلانی ئەمریکی لە ڤێتنام دا ، زۆریان چاوەڕوان کرد بەر لەوەی دەست بەوە بکەن کە بەشێك لە وەختی خۆیان بۆ بەرەڤانی لە گەلی کورد تەرخان بکەن، ئەویش بە هاندانی رێکخراوی ئەنتەرناشنال ئەمنیستی و رێکخراوی بەرگری لە گەلانی بندەستی هەرەشەلێکراو بە نەمان. هەروەها کۆمەڵێك لە مامۆستایانی زانکۆی خەڵکی ئەڵمانیا، لەوانە ئیمانویل گایس ئارنست بلوخ، ئوسیب فلخت هایم، هلموت گولفتزر، و هەندێ کەسایەتی بناڤ و دەنگی دیکەی وەك قەشە هاینرش ئەلبرش، ئەنگبورك دریفیتس، بانگەوازێکیان بە نێونیشانی "ئاوارە کوردەکان رزگاربکەن" ئیمزا کردو لە هەندێ کاتی دیاریکراودا هەوڵ و کۆششی شەخسی خۆیان بۆ دۆزی کوردە ئاوارەکانی جەنگ تەرخانکرد.

هەروەها لە فەرەنسادا بەسەرپەرشتی رۆژنامەی لوموند، کۆمەڵێك رۆشنبیرو بەرەندەی خەڵاتی نۆبڵ وەدەنگ هاتن و داوایان دەکرد دژایەتی ئەو پرۆسەی کۆمەڵکوژییە بکرێ کە دەرهەق بە تێکرای کەمینەیەکی نەتەوەیی دەکرێ. سیمون دی بوڤوارو روجیە گارودی و جان پول سارتەر لە ریزی ئەو گروپەدا بوون. ژمارەیەك لەو کەسایەتیانەی ئەوروپای رۆژهەڵات کە پەنایان بۆ رۆژاوا بردبوو، پشتیوانیان لە داخوازییەکانی کورد کرد، لەوانە قارەمانی شەترەنجزان لودڤگ پاخمان و جیری پلیکان-ی نووسەر. لە بەریتانیاشدا (دیفید مارکهام)ی ئەکتەرو دەزگای ئاشتی برتراند رسل، هەوڵیاندا لەم بوارەدا دەوری ناوبژیوانی ببینن.

١٤-كەنگێ تاوانی شەڕ (مەسەلەی ناوخۆ) بوون؟:

هیچ یەکێك لەو هەموو هەوڵە دادی نەداو چ ئاکام و ئەنجامێکیان بە قازانجی دۆزی کورد لێنەکەوتەوە. لیژنەی نێو دەوڵەتی خاچی سوور لە ڕۆژی ١٩٧٤/٨/١٤ دا نامەیەکی بۆ جەنەڕاڵ بارزانی نارد، و باسی ئەوەی کرد بوو کە حکومەتی نیزامی عێراق ڕێی نەداوە ڕێکخراوی خاچی سوور چ خزمەتگوزارییەك لەو کێشەیەی بەینی ڕژێمی بەغداو کوردا پێشکەش بکات.

هەر بە هەمان شێوە، ڕژێمی عێراق، ڕێی بە ڕێکخراوە خێرخوازە نێودەوڵەتییەکانی دیکەش نەدا، کە کۆمەك بە کورد بکەن، بەعسییان وەکو جاران سور بون لە سەر ئەوەی کە لە (باکوری نیشتمانی خۆشەویستمان)دا چ جەنگێك نییەو بۆیە پێویست بە چ کۆمەکێك ناکات. خاڵێکی زۆر گرینگی دیکە هەبوو کە کردییە کارێك، کورد چ جۆرە کۆمەکێکی شایستەی چنگ نەکەوێت، ئەویش ئەوە بوو: ئەو دەوڵەتە ئەوروپییە ڕۆژاواییانەی کە ئامادە بوون بە هەق و بە ناهەق خۆ لە کاروباری نێوخۆی وولاتانی دی هەڵقورتێنن، لە ئاستی کوردا هەموو بوون بە کەڕەی شەربەت. بەڵگەش بۆ ئەم قسەیە ئەو شتە بوو کە لە بەریتانیادا روویدا، ئەوە بوو (جان سپراوت)ی نوێنەری حیزبی موحافەزەکاران لەگەڵ هەڤاڵەکانیان لە فراکسیونی نوێنەرانی حیزبدا (راس جونستن) و (سیربرنارد براین) لە کانونی دووەمی ١٩٧٥دا بە ناوی پەرلەمانەوە داوایەکیان بەرز کردەوە، کە داوا لە حکومەتی بەریتانی دەکەن کە لە بواری ئینسانیدا کاری پێویست بۆ کورد بکات و دەسەڵاتی بەریتانی لە نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ قازانجی کورد وەگەڕ بخات.

پەرلەمان، موناقەشەیەکی توندو نا ئاسایی ئەم داوایەی کرد. ئەوە بوو پەیڤداری (ناطق) رەسمی حکومەت بە چەند ڕستەیەکی رۆتینی باو وەڵامی دایەوە کە: "هەر کاتێك UN یان دەوڵەتێکی بێگانە داوایەکی وەها بکات، یەکسەر کۆمەکی بەریتانی پێشکەش دەکرێ" و "تاکو ئێستا هیچ داوایەکی لەو جۆرە نەکراوە" . ئەوسا (جونستن)ی نوێنەری موحافەزەکار وەڵامی دایەوەو گوتی: "تکام وایە جەنابی وەزیر لەوە حاڵی ببێ کە ئێمە دەوڵەتی عێراقمان دامەزراندوە، بۆیە ئێمە مەسئولیەتێکی تایبەتمان لەم شەڕی قڕ کردنەدا دەکەوێتە ئەستۆ و ئێمە لە رووی ئەخلاقییەوە لە سەرمانە کۆمەکی ئینسانی پێشکەش بکەین و یارمەتی ئاوارەکان بدەین و دەمو دەست ناڕەزایی خۆمان دەربڕین بەرانبەر بەوەی لەوێندەر ئەنجامدەدرێ و ڕوودەدات".. کاتێ نوێنەرەکان، گوشاریان خستە سەر وەزیرەکەو داوایان لێکرد ئەوەیان بۆ روون بکاتەوە کە ئاخۆ بەریتانیاش وەکو یەکێتی ی سۆڤیەت تێوەگلاوەو چەکی بۆ عێراق ناردووە تا لە قەسابخانەکانیا دژی گەلی کورد، بەکاری بێنێ؟ وەزیرەکە بێدەنگ بوو و متەقی لێوە نەهات.

مەسەلەکە، لە ئەڵمانیای (فیدراڵی)شدا رەوتێکی لە بابەتی ئەوەی بەریتانیای گرتەخۆ: شاندێکی سەرکردایەتی پارتی، کە سامی رەحمانی وەزیری جارانی وەزارەتخانەی

عێراقیشی لەگەڵ بوو، بێهودە هەوڵیاندا دیدارێك لەگەڵ لایەنە رەسمییە پەیوەندارەکانی ئەڵمانیای فیدراڵیدا ساز بکەن، بەڵام شاندی نێوبراو نەیتوانی چ مەسولێك لە وەزارەتی دەرەوە یان لە وەزارەتی کاروباری هاوکاری و ئابوری بدیێنێ. هەروەها هەوڵێکی دیکەش بۆ سازدانی دیدارێك لەگەڵ سەرکردایەتی حیزبی سوسیال دیموکراتی حوکمڕان فەشەلی هێنا، ئەگەر چی پارتی خۆی بە حیزبێکی سوسیال دیموکرات حەساو دەکرد.

(ئەلیوس میرتس)ی نوێنەری حیزبی یەکێتیی دیموکڕاتی-مەسیحی و پسپۆڕ لە کاروباری دەرەوە، تاکە سیاسەتوانی ئەڵەمانی بوو کە گوێی لە راپۆرو داخوازی سیاسەتوانە کوردەکان گرت. هەروەها (فرانس پوزیف شتراوس) کۆبونەوەی کۆنگرەی حیزبەکەی خۆی، کە لەو ڕۆژەدا دەبەسترا، بۆ چەند سەعاتێك بە جێهێشت و چاوی بە شاندی کوردی کەوت. ئەم پیاوە کاتی خۆی کە وەزیری دارایی بوو، یارمەتی کوردیدا بوو. (شتراوس) لەگەڵ شاندی کوریدا باسی ئەو ڕێگایانەیان کرد بوو کە دەشێت لێوەی کۆمەکی ئینسانییان پێشکەش بکرێ. ئەوە بوو مەسەلەکە گەیەنرایە لیژنەی سیاسەتی دەرەوەی پەرلەمانی ئەڵمانیای فیدڕاڵی، بەڵام (مویرش)ی وەزیری وەخت، هەموو جارێ موناقەشەی مەسەلەکەی دوا دەخست. بە روونی دەرکەوت کە هەڵوێستی حکومەتی ئەڵمانیای فیدراڵی بەرانبەر بە رەفتاری ڕژێمی عێراقی دژ بە کورد، لەسەر ئەو بناغەیە رۆنراوە کە مەسەلەکە "مەسەلەیەکی ناوخۆییەو تەنیا پەیوەندی بە عێراقەوە هەیە" . ئەو نامەیەی کە (هربرت ڤینر)ی سەرۆکی فراکسیونی حیزبی سوسیال-دیموکڕات لە پەرلەماندا نووسی، باشترین بەڵگەیە کە وڵاتانی ئەوروپای ڕۆژاوایی ئامادە نەبوون، تاوانەکانی جەنگ و قڕکردنی دەستەجەمی کەمینە نەتەوەییەکان بەپێشێلکرنی مافی مرۆڤ حەساو بکەن. بەڵکو (تەنیا مەسەلەیەکی ناوخۆییە). (ڤینر) لە ڕۆژی ١٥/١٠/١٩٧٤دا نوسیویەتی کە: "پێویستە بەر لە هەر شتێك ئەوەمان لە بیربێ کە مەسەلەکە بۆ حکومەتی عێراقی، مەسەلەی ژیان و مەرگە، چونکە ئەو ناوچەیەی کورد داوای دەکەن، دەوڵەمەندترین ناوچەی عێراقە. لە رووی ئابورییەوەو نزیکەی ٢ لەسەر ٣ی سادیراتی نەوتی عێراق لەم ناوچەیەدا دەردەهێنرێ".

سەرانی کورد، لە بارەگای بارزانیدا، بە زمانێکی پڕ لە بێ هیوایی و نائومێدییەوە، لە وەڵامی ئەو هەڵوێستەدا دەیانگوت: "وا دیارە هیچ دەوڵەتێك ئامادە نییە پەیوەندی خۆی لەگەڵ وولاتێکدا تێك بدات کە بتوانێ نەوت بفرۆشێت". (حەبیب کەریم)ی سکرتێری پارتی، کە لە هەموو بۆنەیەکدا ئەوەی دووپات دەکردەوە کە گوایە حیزبەکەی نزیکە لە حیزبە سوسیال دیموکراتەکانەوە، لە تەعلقێکیدا دەربارەی ئەم هەڵوێستە گوتی: "حیزبی سوسیال دیموکرات لە ئەڵمانیادا حیزبی حوکمڕانە، کەواتە ئاساییە دەبێت هەوڵبدات پەیوەندییەکانی خۆی لەگەڵ عێراقدا بپارێزێت، نەك بایەخ بە پەیوەندی لەگەڵ کەمینەیەکی نەتەوەیی عێراقی بدات".

١٥-ڕێگا شاخاوییە سەختەکان پڕ دەبن لە سەدان هەزار ئاوارە:

هیچ لایەنێکی ڕەسمی لە لەندەن یان لە بۆن ئامادە نەبوو باوەڕ بەو کارەساتە بکات کە لە کوردستاندا رووی دەدا. وەزع و حاڵی ئاوارەکان زۆر لەوە خراتر بوو کە بە بیرو خەیاڵی ئەڵمان یان فەرەنسی یان خودی بەریتانییەکاندا بێت کە بە خۆیان لەو ڕووەوە خاوەنی ئەزمونی دووروودرێژ بوون. من وام بۆ ڕێکەوت کە لە نزیکەوە ئەم وەزعە بدینم و چەند گوتارێکی ڕۆژنامەوانیم دەربارەی دەیان هەزار کەس لەو خەڵکە هەژارو ماندوو بێ دەرەتانە گوناحە نووسی و بڵاوکردەوە، کە تروسکەی چ هیوایەکیان لە ئاسۆدا نەدەبینی تا دڵی پێ خۆش بکەن.

دوو فەرمانبەری سەرفارەتخانەی ئەڵمانی لە تاران، بە کۆمەك و یارمەتی لایەنە ڕەسمییەکانی ئێران، لێکۆڵینەوەیەکی تێرو تەسەلیان لەمەڕ وەزع و حاڵی کوردە ئاوارەکان و چۆنیەتی یارمەتیدانیان ئامادە کرد. ئەوە بوو ڕاپۆرتێك لەمەڕ ئەنجامەکانی ئەم لێکۆلینەوەیە درا بە هۆبەی (٣١١) ی وەزارەتی دەرەوە لە بۆن، لە ئۆکتۆبەری ١٩٧٤دا. لە ساڵی ١٩٧٥ دا کۆمەڵە بەندێکی دیکەش خرایە سەر ئەم ڕاپۆرە.

ڕاپۆرەکە، ئەوە دەگەیەنێ کە کوردەکان وەختێ پەنایان وەبەر ئێران برد کە سوپای عێراقی بۆردومان و تۆپبارانی گوندو ئاوەدانییەکانی دەکرد. بەمەش هەموو ئەو ڕاستیانە ساغ بونەوە کە پێشتر چەندین ڕۆژنامەنوس ئاماژەیان بۆ کرد بوون. سەفارەتخانە بۆ (بۆن)ی نووسی: "هەر چەندە وەزیری دەرەوەی عێراق لە کۆنگرەیەکی ڕۆژنامەوانیدا، کە لە لەندەن سازی داوە، وا باسی ئەم تۆپبارانەی کردوە کە گوایە تەنیا (هێرشێکی تەمبێکارانەیە) بەڵام هەموو هێماو بەڵگەکان ئەوە بە دیار دەخەن کە حکومەتی عێراق هەموو توانایەکی وەگەڕ خستوە کە ئەم بۆردومان و تۆپبارانە زۆرترین ناوچە بگرێتەوە. هەروەها زۆر دڕندانە ڕەفتار لەگەڵ خەڵکی مەدەنی هەندێ لەو شوێنانە کراوە کە حکومەتی عێراقی گرتونیەوە و دەستی بە ڕاگوێزانی کوردەکان کردوە بۆ باشور".

خەڵکی دەربەدەرو ئاوارەی جەنگ، لە هەوەڵەوە بە زۆری ڕوەو سنورەکانی تورکیا و سوریا هەڵدەهاتن. بەڵام تورك سنوری خۆیان داخست و ڕێیان بە کورد نەدا بچنە خاکی تورکیاوە. سوریاش فەرمانیدا ئەو هەزاران ئاوارەیەی کە چووبوونە خاکی سوریاوە دەربکرێن و هەڕەشەی لێکردن کە تەسلیم بە عێراقیان دەکاتەوە. ئەمە وایکرد خەڵکەکە بە ناچاری ڕوو بکەنە ئێران. سەرەتا چەند گروپێکی کەم لەو ئاوارانە گەیشتنە سنوری ئێران و لە هەردوك ڕەخی سنورداو بۆ چەند هەفتەیەك مانەوە، بێ ئەوەی ئێران بڕیارێك بدات کەچییان بۆ بکات.

من بە خۆم پتر لە جارێك لە هاوین و پایزی ١٩٧٤ و لە بەهاری ١٩٧٥دا لە سنوری عێراقی-ئێرانییەوە، لە ڕێگەی خانە-پیرانشار و حاجی ئۆمەرانەوە هاتوچۆم بووە. لەم سەفەرانەم دا هەزاران ئاوارەم دەبینی لە دەوروبەری مەخفەری سەر سنور پەرت و بڵاو بووبوونەوە بێ ئەوەی ئەشتەبایان هەبێ کە لە سەرماو باهۆزو بارانیان بپارێزێ. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەر

باش بوو چونکە بەلای کەمەوە لە بۆردومانی ئاسمانی عێراقی خەلەسیبوون، چونکە ئێران لەوێ، لەسەر سنور قوەتێکی موشەکی (هەنتەر–هوك)ی فڕۆکەشکێنی دانا بوو.

١٦-ڕێژەی مردن لەنێو منداڵاندا دەگاتە١٠٠٪ :

کاتێ ژمارەی ئاوارەکان بەرەبەرە رووی لە زیادی کردو لە هەزارانەوە هەڵی بوارد بۆ دەیان هەزار و (سەدان هەزار لە پایزی ساڵی ١٩٧٤)دا، هەنگینێ شا داوای لە رێکخراوی (شێرو خورشید)ی ئێرانی کرد، کە وەکو رێکخراوی خاچی سوری وولاتانی ئەورووپا وایە و هەمان ئەرکی ئەوان دەبێنێ، کە ئاوارەکان لە دیوی ئێراندا بحەوێنێتەوە و نیشتەجێیان بکات. فەرمانیدا کە سەد ملێون دۆلار بۆ ئەو مەبەستە تەرخان بکرێ کە پاشان و لە زستاندا زیاد کراو کرا بە ٣٠٠ ملێون دۆلار..

بە پێی لێکۆلینەوەی سەفارەتخانەی ئەلمانی لە تاران: "ئەو ئاوارانەی کە روویان کرد بووە ئێران ٣٠٪ ئافرەت و ٦٠٪ منداڵ و ئەوانی دیکە پیرە پیاوی بە ساڵاچوو بوون، چونکە ئەو پیاوانەی کە توانای چەك هەڵگرتنیان هەبوو لە کوردستانی عێراقدا مابوونەوە. زۆربەی ئەو ئاوارانە ماوەی ٦٠٠ کیلۆمەتریان بە پێیان بڕی بوو بە تایبەتی ئەوانەی کە خەڵکی ناوچەکانی رۆژاوای کوردستان بوون و لەسەرەتادا روویان کردبووە تورکیاو تورك رێی نەدا بوون بچنە خاکی تورکیاوە، ئیدی ناچار بەشی هەرە زۆری رووبەری کوردستانیان بە پێ بەرەو ئێران بڕی بوو. ئەو ئافرەت و منداڵانەی کە دەگەیینە ئێران، هێندە داماوو شەکەت و ماندووی رێگاوبانی سەخت و دورو درێژ بوون، مرۆڤ بەزەیی بە حاڵیاندا دەهاتەوە. هەموو سەروەت و سامانێکیان تەنیا جلەکانی بەریان بوو. ئافرەتەکان سەرو مەنجەڵی چێشت لێنان و کیسەیەك ئاردیان پێ بوو. مەگەر یەکێك زۆر بەختەوەر بوایە، پەتۆیەك یان نوێنی خەوتنی پێ بوایە، بەڵام هەر هەموویان وەکو یەك برسی و ماندوو بوون و هەموو پێ وپلیان ئاوساوو بریندار بوو.

بەگوێرەی راپۆری دوو فەرمانبەرە ئەلمانییەکەو سەرژمێری رێکخراوی شێرو خورشید و پزیشکانی کورد، رێژەی مردن لە نێو منداڵانی شیرەخۆرەدا گەلەك سامناك بوو، و دەگەییە ١٠٠٪، بە تایبەتی لەو ماوەیەی نێوان سەرەتای راکردنەکەیان و گەیشتنیان بە ئێران کە ئیدی بە پێی توانا مالیجە دەکران.. سەبارەت بە منداڵانی کەمتر لە دوو ساڵان رێژەکە ٧٠٪ و منداڵانی کەمتر لە پێنج ساڵ ٣٠٪ بوو. هۆیەکانی مردنیان بەزۆری ئەمانە بوون، کەم خۆراکی و بەدخۆراکی، سك چوون و رەوانی، ماندوو بوونی زۆرو (کاریگەری دەرەکی).

راپۆرەکەی سەفارەتخانەی ئەلمانی دەڵێ: "هەر چەندە ئاوارەکان رایانگەیاندووە کە فرۆکە عێراقییەکان بە نزمییەوە بە سەریاندا فڕیون و بە دەم راکردنەوە بۆردومانی کردوون، بەڵام پێدەچێت رێژەی مردن لە سۆنگەی ئەم فاکتەرەوە کەم بووبێ، چونکە جوگرافیای کوردستانی عێراقی پەناو پەسێوی زۆری تێدایە بۆ خۆ حەشاردان وپاشان خەلەسین لە

بۆردومـان... لەگـەڵ ئەوەشـدا کـوردە ئاوارەکـان هـیچ زانیارییـەکی گشـتی وردیـان نییـە دەربارەی ئەوانـەی کـە لـە ڕێگـادا مردون، چونکە ئامێرێك نییـە ئـەو حاڵەتانـە تۆمار بکات، هەڵبەتە هەمان حاڵەت سەبارەت بە قوربانیانی بۆردومان و تۆپباران هەیە.
بـەپێی هەنـدێ ژمـارەو بۆچـوون، ژمـارەی ئەمانـە دەگاتـە ٢٠-٣٠ هـەزار کـەس. بـەڵام ڕەنگـە ژمارەی ڕاستەقینە و لەگینی ئەمانە بگاتە ٥-١٠ هەزار کەس. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا مەحاڵـە ژمارەی دروستی قوربانیان بزانرێ،چونکە زۆرجار گوندێك بە تۆپبـاران و بۆردومـان خـاپوور کراوەو هەموو خەڵکەکەی قڕ کراوە تاقە یەك کەسیان لێدەر نەچووە تـا بەخـەڵکی ڕابگەیـەنێ کە ژمارەی خەڵکی گوندەکە لە کاتی بۆردومـان و تۆپبارانەکـەدا چـەند کـەس بـوون. زۆر جار لـە ڕێگـاو بانـدا جـەنازەی ئـەو زامدارانـە دەدۆزرایـەوە کـە بـە بـە برینـداری بـەرەو نـزیکترین شارۆچکە یـان تیمارسـتان ملیـا نـاوە. بـەهۆی تووشـی ناوچـە شـاخاوییەکانی کوردسـتانی عیراقەوەو چونکە بۆردومان و تۆپبارانی عێراقی دەگەییە ئەو کوێرە گوندە دوورە دەستانەی کـە لـە هـیچ سـەرژمێرییەکی ڕەسمـی دا تۆمـار نـەکرا بـوون، بۆیـە ئەسـتەمە ژمـارەی دروسـتی قوربانیان دیاری بکرێ".
تا مانگی ئەیلول، پتر لە سەد هەزار ئاوارەی کوردی عێراقی گەیینە ئێران و لە پایزدا هەشـتا هـەزار کەسـی تریشـیان چـووە سـەر. ئەمـە جگـە لـەوەی خـەڵکی ناوچـە نزیکـەکانی شـەڕ، هەڵدەهاتن و دەیان گواستنەوە بۆ هێڵەکانی پشتەوەی شەڕگەکان... بۆیە دەتوانرێ بگـوترێ کە لە سەرەتای ساڵی ١٩٧٥دا پتر لە نیو ملیۆن ئاوارەو دەربەدەری جەنگ هەبوون و ئەمەش دەکاتە شەش یەکی هەموو خەڵکی کوردستانی عێراق.
ئێـران، لـە سـەرەتادا ئاوارەکـانی لـە ناوچـەکانی کوردسـتانی ئێرانـدا دامەزرانـد، واتـا لـە پارێزگاکانی ئازربایجانی ڕۆژاوا و کوردستان و کرماشاندا دایمەزراندن. پاشـان شـا کـەوتە ناردنی ژمارەیـەکی زۆریـان بـۆ پارێزگـای (خوزسـتان) لـە باشـوور، و لەوێنـدەر ئۆردوگـای بـۆ کردنەوەو خێوەتی بۆ هەڵدان. دیارە ئەمە وەختێ کرا کە ژمارەی ئاوارەکان زۆر زیادی کـردو لە توانای پارێزگاکانی کوردستانی ئێراندا نەما هەموویان بحەوێنێتەوە، لەلایـەکی تریشـەوە لەبەر هەندێ هۆی سیاسی بوو، چونکە شا حەزی نەدەکرد ژمارەیەکی زۆری کوردی عێراقـی لە ناوچە کوردنشینەکانی ئێراندا هەبن.

١٧-ڕێکخراوی (شێرو خورشید) فریای ئاوارەکان دەکەوێ:

مشـورخواردن و تیمـار کردنـی نـەخۆش و زامـدارەکان، مایـەی خۆشـحاڵی و سـەرنجی چاودێرانی ڕۆژاوایی وخودی کوردەکانیش بوو. قەرەوێڵە و تەختی زیادە لە هەر هەموو ئـەو خەستەخانە ئێرانیانەی نزیکی سنوورەکان دانران، ئەمە جگە لە دامەزراندنی خەسـتەخانەی نـا ئاسـایی لـە نێـو قوتابخانـەو خانـەی نەوجـەوانان و هەنـدێ بینایـەی ڕەسمـی دیکـەدا. نەخۆشی ئێرانی و کورد لەلایەن پزیشکانی ئێرانی و پزیشکانی کوردی عێراقییـەوە وەکـو

یەك مامەڵەیان لەگەڵ دەکرا. جیاوازیەکی زۆر هەبوو لە نێوان خەستەخانە مەیدانییەکانی سەر سنوورەکان و خەستەخانەکانی ناو شارە گەورەکانی دوور لە سنوورەکانەوە. هەڵبەتە هەندێ نەخۆشی و حاڵەتی خەتەر لە مەرکەزی شارانی وەك: تەورێز، سنە، ئورمێ مالیجە دەکران یان رەوانەی تاران دەکران.... بەڵام پێشمەرگە زامدارەکان، هەر هەموویان لە خەستەخانەکانی سوپای ئێرانی دا مالیجە دەکران و رێگە بە رۆژنامەوانان و فەرمانبەرانی سەفارەتخانە بێگانەکان نەدەدرا لەوێندەر سەردانیان بکەن... زۆر خەستەخانەی مەدەنی ئێرانی، بەپێی پێویست و بە شێوەیەك دەرەقەتی حاڵە تازەکە بێت دەسکاری کران، لێرەدا تەنیا دوو نموونە وەکو بەڵگە باس دەکەین:

- خەستەخانەی (پاوە)، پارێزگای کوردستان: لە حاڵەتی ئاساییدا (٣٥) تەختی تێدا بوو، نوکە کرا بوو بە (١٠٠) تەخت. خەستەخانەیەکی هاوچەرخە، ئامێری تیشك و دکتۆری ددان و ئەو شتانەی تێدایە. سێ پزیشکی ئێرانی تێدایە کە هەندێکیان پسپۆری هەناوو نەشتەرگەرین، ئەمە جگە لە دوو پزیشکی کوردی عێراقی کە یەکێکیان پیاوەو ئەوی تریان ژنە. هەشت نەخۆشی ئێرانی و چەندین نەخۆشی کوردی عێراقی تێدا بوو... جۆری نەخۆشی و حاڵەتەکان ئەمانە بوون: پارچە لە دەست و لاق و لەشدا، دوو ئافرەت کە بە بۆمبی ناپاڵم سوتا بوون. چەن منداڵێکی بە پارچە پێکراو ، یەکێك لەو منداڵانە چوار ساڵ بوو، و پارچە بەر زکی کەوتبوو. پزیشکە ئافرەتەکە دەیگوت مانی منداڵەکەو تەحەمولکردنی ئەو هەموو رێگەیە تا گەیەنراوەتە ئێرە خۆی لە خۆیدا سەیرو باوەڕ نەکردە نییە. چەندین ئافرەتی دێهاتی کە پارچە لە دەست و لاق و لەشیاندا بوو. چەندین پرۆسەی نەشتەرگەری سینە و منداڵ لەبار چوون، کە بە هۆی باری دەروونییەوە، منداڵەکان دەمرن، لەم خەستەخانەیە ئەنجام دەدرا.

- خەستەخانەی (مەریوان)، پارێزگای کوردستان: لە حاڵەتی ئاساییدا (٣٥) تەختی تێدا بووە، نوکە کرابوو بە شەست تەخت. تەختی تازە لە ڕاڕەوو قاوشەکاندا ریز کرا بوون. تەنیا چوار نەخۆشی ئێرانی تێدا بوو. ئەوانی دیکە خەڵکی مەدەنی کوردی عێراق بوون. دوو دکتۆری کوردو دوو ئێرانی تێدا بوو. سیمای نەخۆشە کوردەکان دیار بوو کە هیچیان پێشمەرگە نین. جۆری نەخۆشی و حاڵەتەکان ئەمانە بوو: برینداری لاق بە شێوەیەکی گشتی، جگە لە پارچە لە باسك و لاق و سینەدا. دوو ژوور بۆ ئەو ئافرەتانە تەرخان کرا بوو کە پارچەیان بەرکەوتبوو، یان بە هۆی ماندوو بوونی رێگاوە منداڵیان لەبار چوو بوو، نەشتەرگەری سینە، هەندێ لە نەخۆشەکان بە هۆی بۆردومانەوە تووشی بارگرژی دەروونی بوو بوون. لە نێو ئەوانەدا کە پارچە بەر باسك و لاق و سینەیان کەوتبوو، هەرزەکاری تەمەن ١٠- ١٤ ساڵ دەبینران. کیژۆڵەیەکی یازدە ساڵان لەوێ کەوتبوو تووشی کەم خوێنی بوو بوو، خوێنی گرووپی (O) دەست نەدەکەوت. لە سەرەتای رەوە بە کۆمەڵەکەوە (٣٠٠٠) نەخۆش لەم خەستەخانەیەدا چارەسەر کرا بوو، (٧٠٠) حاڵەتیان لە خەستەخانە خەوێندار بوون.

زۆربەی هەرە زۆری ئاوارەکان لە ئۆردوگای چادرا نیشتەجێ کران. گەورەترین ئۆردوگا ئەو دوانە بوو کە لە پارێزگای (ئازربایجانی رۆژاوا) کرانەوە، هەر یەکەیان دوانزە هەزار ئاوارەی تێدا بوو. چوار ئۆردوگاش لە پارێزگای کرمانشان کرانەوە کە بە هەموویان (٣٠) هەزار ئاوارەیان تێدا بوو. ئەمە جگە لە چەندین ئۆردوگای دی کە لەپارێزگای خوزستانی باشووری گەرمەسێردا کرا بوونەوە.

رێگە بەپیاوانی لە شەست ساڵ هێوەتر نەدەدرا بە بەردەوامی لە ئۆردوگادا بمێننەوە، تەنێ بۆ قەتاندنی مۆڵەتەکانیان رێگە دەدران. زۆربەی دانیشتوانی ئۆردوگاکان ئافرەت و منداڵ و پیرەمێرد بوون. هەڵبەتە حکومەتی ئێران بۆیە ئەوەی دەکرد تاماڵباتە کوردەکان هەوڵنەدەن بە یەکجارەکی لە وڵاتی ئێراندا بمێننەوە. یەکێك لەو کەسانەی کە سەردانی ئەم ئۆردوگایانەی کردبوو، لە نووسینێکی دا دەڵێ: "زۆر ئاسایی بوو هەموو ئێوارەیەکی هەینی دیمەنی خەمینی دوعا خوازی و بەڕیکردن دووبارە بێتەوە: ژنانی چاو بە رونداك، منداڵانی خۆ هەڵواسیو بە قەد باوکانی لەسەر سەفەر بۆ شەڕگە".

کە رۆژان تێپەڕین و زستان بەر دەرکەی لە عالەم گرت، ئێرانییەکان دیقەتیان دا چاریان ناچارە، خانوبەرە بۆ حەوانەوەی ئەو ئاوارانە دابین بکەن. بۆیە لە سەرەتای ئابی ١٩٧٤ـەوە دەست بە گواستنەوەی ئەو ئاوارانە کرا، کە زستان هەڕەشەی لێدەکردن بۆ چەند ئۆردوگایەك کە هەر یەکەیان ٥-١٥ هەزار کەسیان دەگرت و خەرجی دروست کردنەکەیان یەك ملیۆن دۆلاری تێ چوو بوو. ئەم ئۆردوگایانە لە نزیکی ناوچە نیشتەنییەکانی ئێران دا دروست کرا بوون، تا ئەگەر ئاوارەکان گەڕانەوە بۆ عێراق، ئێران سودی لێ بدینێ و خەڵکی خۆیانی تێدا ئاکنجی بکەن. هەڵبەتە دروستکردنی ئەم ئۆردوگایانە بەو دەست و بردە بەو هەموو پارە زۆرەوە کە تێی چوو بوو، بەلای زۆربەی چاودێرانی رۆژاواییەوە، کارێکی زۆر مەزن و رێك و پێك و جێگەی تەقدیر بوو، چونکە زۆربەی ئەو چاودێرانە باوەڕیان نەدەکرد ئێران توانای جێبەجێ کردنی پرۆژەیەکی وەها مەزنی هەبێ. چونکە بەر لە هەموو شتێك دەبوایە کەرەستەو تفاقی بیناسازی لە دووری سەدان کیلۆمەترەوە بهێنرێ. هەروەها پرۆژەکە لە ماوەیەکی زۆر خێرادا هاتە ئەنجام دان، رۆژی ١٩٧٤/١٠/٢٠ یەکەمین ئۆردوگای ئەم پرۆژانە تەواو بوو و ئامادە بوو تا خەڵکی بچنە ناوی.

کۆمەکی ئێرانی بە رادەیەك فراوان بوو، تەنانەت ئەو گروپە هەوادارەی بارزانی، کە رۆژێ لە رۆژان باوەڕیان بەو قسانەی ئێران نەبوو کە گوایە کوردو ئێرانی هاوچارەنووسن، ناچار بوون بێدەنگ بن و چ هەنجەتێکیان بە دەستەوە نەمێنێ تا بەردەوام بن لەسەر گومان کردن لە هەڵوێستی ئێران. یارمەتیدانی ئاوارەکان و ناردنی کۆمەکی چەك و ئازوقە بۆ پێشمەرگە، کارێکی وایکرد هەست بکەن لە مەینەتییەکانیاندا تەنیا باڵ نین و بەلای کەمەوە دۆستێك هەیە دەستی پێیانەوەیە، ئەویش محەمەد رەزا پەهلەوی شاهنشای ئێرانە. ئەوە بوو شا جارێکی دیکەو لە رۆژی ١٩٧٥/١/١٤دا، لە دیمانەیەکی دا لەگەڵ تەلەفزیۆنی نەمسادا، ئاماژەی بۆ چارەنووسی هاوبەشی ئێران و کورد کردو گوتی: "هاونەژادی ئێرانییەکان و

هەموو هاوسۆزییەکیان لەگەڵ دەکەین و هەرچییەکیان پێویست بێ دەیاندەینێ تەنیا چەکی قورس نەبێ، ئەمەش ئاساییە: چونکە جێگەی تانك و فڕۆکەیان لە کوێ بوو؟".

١٨-هنری کیسنجر خۆی لە وەڵامدانەوە دەبوێرێ:

ئا لەم کاتەدا، هەندێ هێماو ئاماژە هەبوون، نیشانەی ئەوە بوون کە کۆمەڵێك گۆڕانکاری گرینگ بە دەستەوەیە، لە پشت پەردەی سیاسەتی دەولییەوە کاری بۆ دەکرێت و دوور لە هەراو هەنگامەی ڕاگەیاندنی بە رواڵەت هاوسۆز و تامەزۆری کۆمەکی مرۆڤانی بۆ کورد و دوور لەو قسە زلانەی باسی "خەباتی برایانەی هاوبەش دژی ڕژێمی عەسکەری بەعس" دەکەن... کوردی دڵپاکی خۆش باوەڕیش، کە گفت و بەڵێنی شەرەف سەنگی مەحەکە بۆ هەر مامەڵە و سەودایەکیان، بێ ئاگا بوون لەم گۆڕانە چارەنووس سازانەی کە بە دەستەوە بوون.

بەڵام دەبوایە بارزانی هەر لە هەفتەکانی هەوەڵی دەست پێکردنەوەی شەڕەوە هەستی بە ڕووداوەکان بکردایە: ئەو کۆمەك و یارمەتییانەی کە ئەمریکی و ئێرانییەکان بەڵێنیان دابوو بە کوردی بدەن، لە هەفتەی چوارەمی شەڕەکەوە، ڕێك لە کۆتایی مانگی نیسان و سەرەتای مانگی مایسەوە لە کەمی داو ئەو شتانەی کە لە سنووری ئێرانەوە دەهاتن بە شێوەیەکی پچڕ پچڕو بە وەجبەی کەم دەگەیشتن، دیار بوو هیچ نیازێك لە گۆڕێ نەبوو کە کورد بگەیەنرێتە ئاستێك بتوانێ بنکەیەکی لۆجستی بۆ خۆی ڕۆبنێ و یەدەگی خۆی هەبێ، مەبەست لەمە ئەوە بوو کە چاویان لە دەستی ئێران و ئەمریکا بێ و نەتوانن بە شێوەیەکی سەربەخۆو کارا لە شەڕەکاندا بجوڵێن، ئەوە بوو سەرکردایەتی شۆڕش، دوو نوێنەری بۆ واشنتۆن نارد تا قسە لەگەڵ لایەنی ئەمریکی گفتوگۆکەی نێوان کوردو ئەمریکادا بکەن کە بریتی بوون لە (کونالی) و (کیسنجر) و پێیان بڵێن کە پەلە بکەن لە ناردنی ئەو کۆمەکە عەسکەرییانەی کە لە سەری ڕێکەوتبوون.

بەڵام کیسنجر، لەو سەرو بەندەدا سەرقاڵی دۆزینەوەی چارەسەرێکی کاتی نێوان میسرو ئیسرائیل بوو لە سینا، ئەمە هەوڵێك بوو کە حکومەتی بەعسی سوری زۆر بە توندی دژایەتی دەکرد. بۆیە کیسنجر سەیری کرد کاریگەرترین گوشار بۆ سەر سوریا ئەوەیە کە گوشار لە سەر عێراق کەمبکرێتەوە، چونکە بەغدا یەکەمین هەڤڕکی سوریا بوو لەسەر ڕێبەری کردنی گروپە توندڕەوەکەی وڵاتانی عەرەبی. دیارە ئەمەش وایدەخواست ڕێ بە کوردەکان نەدرێ بە ڕادەیەك بەهێز بن کە ببنە مایەی خەتەری جدی بۆ سەر حکومەتی عێراقی. لەبەر هەر هەموو ئەم هۆیانە کیسنجر، پێشوازی شاندی کوردانی نەکرد، بۆیە کۆمەڵێك بەڵێنی ڕەوتەنی ئەوتۆ بە شاندی نێوبراو درا کە ئەمریکا بە شێوەیەکی پێویست پابەند نەکات پێیانەوە. ئیدی شاندەکە بۆ کوردستان ڕەوانکرایەوە. دیارو ئاشکرا بوو کە ئەمریکییەکان کەوتنە خۆ دزینەوە لەو بەڵێنانەی دابوویان و گوتبوویان لە حاڵی

هەڵگیرساندنەوەی شەڕدا، دەچنە ژێر باری هەر شتێك کە بەسەر کوردا دێت و ئەوان مەسئولیەتەکەی هەڵدەگرن.
لەو کاتانەدا کە لەشکری پێشمەرگەی بارزانی خۆڕاگرانە لە سەنگەرەکانیاندا دامەزرا بوون و بەو پەڕی فیداکاری و قارەمانییەوە بەگژ سوپای عێراقی دا دەچوون، ئەو سوپایەی کە یەکێتیی سۆڤیەت هەموو پێداویستییەکانی زۆر بە زیادەوە بۆ دابین دەکرد، سەرکرایەتی شۆڕشی کورد هەستی دەکرد راسپێردراوە کە لە بری هەموو جیهانی رۆژاوا شەڕ بکات، و ئەمەیان لەلایەن واشنتۆن و تارانەوە پێ راگەیەنرا بوو. لە و کاتانەدا کە شارە کوردییەکان یەك لە دوای یەك لە ژێر بۆردومان و تۆپبارانی عێراقی دا هەرەسیان دەهێنا، کیسنجر، ئیدی نەگەڕایەوە سەر ئەو شەترەنجە کوردییەی کە لەوێندەرەوە گەمە سیاسییە نهێنییەکەی خۆی دەستپێکرد.

١٩-ئاشکرا بوون سیاسەتی "نە سەرکەوتوو، نە ژێر کەوتوو":

کیسنجر و نیکسون، پاش دەستپێکردنەوەی ئەو شەڕەی کە راستەوخۆ بەشدارییان لە هەڵگیرساندنەوەی کرد، کەوتنە پەیڕەو کردنی سیاسەتی نە سەرکەوتوو و نە ژێر کەوتوو. ئەمە پاشتر لە راپۆرتی لیژنەیەکی لێکۆڵینەوەی ئەمریکی لەمەڕ (اللجنە المنتجە للاستخبارات)دا بەدیارکەوت. لە راپۆرتی لیژنەی نێوبراودا بە شێوەیەکی رەمزی ئاماژە بۆ ئەوە کرا بوو کە: "ئەو بەڵگەنامانەی دەست لیژنەکە کەوتبوون بە ئاشکرا دەریدەخەن کە سەرەك، دکتۆر کیسنجر، و شای سەرۆکی ئێران نەیاندەویست وەکیلەکانمان (کورد) سەرکەوتنی بنجبڕ بە دەست بێنن. بەڵکو سوور بوون لەسەر ئەوەی شۆڕشگێڕان هەر هێندەیان توانا هەبێ کە بەرگری لەخۆ بکەن و کەش و هەوای دژمنکارانە بپارێزن و هەر هێندەیان هێز هەبێ کە بتوانن عێراقی دراوسێی ئێرانی هاوپەیمانمان مژول بکەن. هەڵبەتە ئەم سیاسەتە بە وەکیلەکانمان نەوترا، بەڵکو تاقە چالاکی دەرەوەی ئەو سەردەمە، هاندانی بەردەوامی کورد بوو.
هەروەها لە راپۆرتێکی رۆژی ١٩٧٤/٤/٢٢ی ئاژانیسی استخباراتی ئەمریکی دا، واتا بە چەند رۆژێك پاش تێکچوونی بەینی عێراق و کورد، باسی ئەوە کراوە کە: ئێرانی هاوپەیمانمان وای بە چاك زانی وەزعەکە بە جۆرێ رابگیرێ کە عێراقی دژمنی ئێرانی هاوپەیمانمان لاواز بکرێ، بەوەی کە کورد هانبدرێ ئەو یاسای ئۆتۆنۆمییە نیوە چڵە رەفز بکات کە حکومەتی عێراق یەك لایەنە رایگەیاند.. نە ئێمە و نە ئێرانی هاوپەیمانمان نەمانویستووە کێشەکە بە جۆرێکی دیکە چارەسەر بکرێ".

٢٠-سەدام حسین، بۆ پەیمانی تازە دەگەڕێ:

هـەر چـەندە واشـنتۆن و تـاران هـەموو توانايـەكيان وەگەڕخسـت تـا وەزع و حاڵـە باوەكـەی سەرانسەری هاوینی ١٩٧٤ وەكو خۆی رابگرن، واتـا لـە ئاسـتی مـەمری و مـەژی دا كۆمـەكی سوپایی بۆ كورد بنێرن، جاریٚ ببڕن و جاریٚ بینێرن، واتا بە پچڕ پچڕی و نیـوە چڵی چەك بۆ كورد بنێرن، كەچی بـەم حاڵەشـەوە وەزعەكە بـە ئاشكرا كـاری كـردە سـەر عێـراق، كـاتیٚ كێشـەی كـورد گەییـە لوتكـە و عێـراق ناچـار بـوو رۆژی دوو ملیـۆن دۆلار بكـات بـە مەسـرەفی شـەڕو هـەموو خەسـتەخانەكانی وڵاتـی بـۆ برینـدارانی سـوپا چـۆڵكرد، پێكـادانی سـنووری نێوان سوپای عێراق و سوپای ئێران بـوو بـە حاڵـەتێكی بـاوی رۆژانـە، هـەنگینیٚ حكومـەتی بەعسـی بەغـدا روویكـردە یـەكێتیی سـۆڤیەتی دۆسـت و هاوپـەیمانی، كـە بەغـدا بـە حـوكمی (پەیمانی ستراتیژی) نێوانیان چاوەڕوانی زیاتری لێدەكرد. بەغدا داخوازییەكانی خـۆی كـرد بە دوو خـاڵ و خسـتییە بـەردەم سـۆڤیەت: یەكـەم، پێویسـتە لەسـەر سـۆڤیەت قـەرەبووی ئـەو چـەك و تەقەمـەنی و تفاقە جەنگیانـە بداتـەوە بـە عێراق كـە لـە شـەڕی نێـوان عێـراق و كـوردا كـاری كـردوون، و لەمـەودوا ئـەو چـەكانە بـە زۆری بنێـریٚ و بەشـێوەیەك بێـت كـە سـوپای عێراقـی بتوانێـت بـەردەوام بـیٚ لـە شـەڕی دا دژ بـە كـوردو دژ بـە هێزەكـانی ئێـران لـە هـەمان كاتدا، دووەم، پێویستە یەكێتی سۆڤیەت هێزەكانی بنێرێت بۆ سنووری نێوان سۆڤیەت و ئێران تا سوپای ئێرانی لەوێندەر ببەسترێتەوەو نەتوانیٚ راستەوخۆ پشتیوانی كورد بكات.
(هرتنگر)ی رۆژنامەنووسی سویدی لە نووسینێكی دا لەم بارەیەوە دەڵیٚ بەعسییەكان پێیـان وابوو "پاش رووخـانی میسـر، بوون بـەو هاوپەیمانانـەی كـە سـۆڤیەت نـاتوانیٚ لەناوچەكەدا دەستبەرداریان ببیٚ و بۆیە دەتوانن ناچاری بكەن لەم بابەتە هەڵوێستە توندە بنوێنیٚ".
بـەڵام سـۆڤیەت ملـی بـۆ داخوازییـەكانی عێـراق نـەداو رەفـزی كـرد كـە بـە ئاشـكرا لایـەنگری عێـراق بكـات لـە نـاكۆكی نێـوان عێـراق و ئێرانـدا، كـە ئەمـە یەكـەم نـاكۆكی و دوا نـاكۆكی نێوانیان نابێت. دیار بوو ئەو پەیوەندییە باشەی كە سۆڤیەت لەگەڵ دەوڵەتی شـادا هـەیبوو، زۆر لەوە گرینگتر بوو مل بۆ داخوازییەكانی عێراق بدات.
هەڵبەتە ئەم داوایانەی عێراق لە یـەكێتیی سـۆڤیەت دەرفـەتێك بـوو بـۆ عێـراق تـا لـە نزیكـەوە شارەزای ئەو شێوازە بیٚ كە سۆڤیەت بڕیارەكانی خۆی سەبارەت بە سـەر لەبـەری سیاسـەتی خۆی لە رۆژهەڵاتی ناڤین دا، لەسەر رۆدەنیٚ. ئیدی رژێمـی بـەعس بـۆ یەكـەمجار لـەو سـاوەی كـە هـاتبووە سـەر حـوكم لـە عێراقـا، هەسـتیكرد لەسـەرێتی زۆر بـە وریـایی رەفتـار بكـات و بریكار (بـدیل) بـۆ ئـەو هاوپەیمانییـەی نێـوان خـۆی و یـەكێتیی سـۆڤیەت بدۆزێتـەوە و پەیـدا بكات. هەروەها هەستیكرد لە سۆنگەی پشت بەستنی تـەواو بـەم هاوپەیمانییـە سـتراتیژییەو بە هۆی هەڵوێستی توندییەوە لە بواری سیاسەتی دەرەوەدا، دووچاری گۆشەگیری بووە.
بۆیـە بەعسـییەكان قرێریـان دا دەسـت بـە بنیاتنانـەوەی پەیوەندییـەكانیان بكەنـەوە لەگـەڵ وڵاتـانی كەنـداوو هـەموو جیهـانی عـەرەبی و وڵاتـانی بـی لایەنـدا. هـەر بـۆ ئـەم مەبەسـتە دەسـەڵاتداری هـەرە بـەهێزی عێـراق، صـدام حسـێن لـە هـاوینی ١٩٧٤دا تیتـۆ، و هـەواری بۆمەدیـەنی سـەرۆكی جـەزایرو شـێخی بـەحرەین و ئەندێراگانـدی بینی. هـەروەها پەیوەندییـە

دیپلۆماسییەکان لەگەڵ سوریا و میسردا چڕ کرانەوە، بەعسییەکان هەستیانکرد ئەگەر گەرەکیانە لە واقیعی پشت بەستنی تەواو بە یەکێتیی سۆڤیەت رزگار بن و لە هەموو خۆشی و ناخۆشییەك دا چارەنووسی خۆیانی پێوە نەبەستن، دەبێ دۆست و هاوپەیمانی تازە بگرن. بۆ وێنە بۆمەدیەن، بەعسییەکانی بەوە تاوانبار کرد کە خەڵکانێکی سەلبین، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا بەڵێنی دانێ کە لە واشنتۆن بۆیان تێ بکەوێ ئەمریکا ئاگادار بکاتەوە کە بەردەوام بوونیان لەسەر یارمەتی دانی کورد، ئاکامی خراپی دەبێت. رەنگە هەر لە سونگەی ئەم هەڵوێستەوە بووبێ کە شاندی کورد لە واشنتۆن کەسی نەبینی و بە ناکامی بۆ کوردستان گەڕایەوە.

هەروەها سەدام حسین، چ لە دیدارەکانیدا و چ لەو بڕیارەی (UN)ـەوە کە داوای لە ئێران و عێراق دەکرد کێشە سنوورییەکانیان بە گفتوگۆی راستەوخۆ چارەسەر بکەن، بۆی دەرکەوت کە زۆر زەحمەتە خۆی لە دایەلۆگ و دیداری راستەوخۆ لەگەڵ خەنیمە سەر سەختەکەیدا، واتا لەگەڵ ئێراندا ببوێرێ. بۆیە سەدام، لە رێگەی ئەنوەر ساداتی سەرۆکی میسرەوە، تارانی ئاگادار کردەوە کە ئامادەی گفتوگۆی بێ قەیدو شەرتە.

لەلایەکی ترەوە چەند نێردراوێکی عەرەبستانی سعودی رای جدی هەردووك ریازو (واشنتۆن)یان بە شای ئێران راگەیاند کە ئەو دووانە زۆریان مەبەستە ئێران هەڵوێستی نەرمتری بەرانبەر بە عێراق هەبێ. هەروەها بەشای ئێران راگەیەنرا کە ئەم دڕدۆنگییەی ئێستای نێوان عێراق و یەکێتیی سۆڤیەت دەشێت زەمینە بۆ ئەوە خۆش بکات کە عێراق بە دووی هاوپەیمانی تازەدا بگەڕێ لەبری ئەو تاك هاوپەیمانییەی کە لەگەڵ یەکێتیی سۆڤیەتدا هەیەتی. ئەم هەوڵ و کۆششانەی لە هەموو لایەکەوە وەگەڕ خران تا کار گەییە ئەوەی، لە کاتێکا کە موشەکی (هەنتەر- هۆك)ی ئێرانی لەبەر خاتری هاوپەیمانی کوردیان، بەردەوام بوون لە راوکردنی فڕۆکەی توپولیف و سۆخۆی عێراقی، دیدارێکی نهێنی لە نێوان ئێران و عێراقدا لە ئەستەموڵ ئەنجام بدرێ.

٢١-دۆمینەیەکی چارەنووس ساز:

شا، لە سەرەتای شوباتی ١٩٧٥ـەوە کەوتە بادانەوەو هەڵوێستی خۆی لەمەڕ کوردان گۆڕی. هاوپەیمانە تورکەکان بەردەوام دەمیان لە سەری بوو کە واز بێنێ و چیتر یارمەتی بارزانی نەدات، و دەیانگوت ئایا ئەمە راستە کارێکی وا بکات کوردی عێراق سەرکەوتنێکی وەها بەدەست بێنن کە تەماح بیانگرێ و توانای ئەوە پەیدا بکەن داوای ماف زۆرتر بۆ کوردی ئێران و تورکیاش بکەن؟! هەروەها هنری کیسنجر، بە خۆیشی کە لەمێژ بوو موغامەرە کوردییەکەی لە بیر برد بووەوە، سەر لە نوێ کەوتەوە ریز کردن و دانانی پولی دۆمینە سیاسییەکان، ئەویش هاو رەئی شا بوو، پێی وابوو پێویستە ئێران پەیوەندییەکانی خۆی لەگەڵ جیهانی عەرەبیدا چاك بکات، بە هۆی ئەو بارودۆخەوە کە لە ئەنجامی بایکۆتی نەوتی

عەرەبی و ئاستەنگی ئەنەرژی لە وڵاتانی پیشەسازیدا، پەیدا بوو بوو. هەروەها بەهۆی پەیدا بوونی ڕێکخراوی ئۆپێك وەکو فاکتەرێکی گرینگ و کاریگەر لە ئابووری جیهانیدا.
(سمیث هیمپیستون)ی نووسەری ئەمریکی بەم جۆرە گوزارشتی لەو بارودۆخە کردووە: "شا، تامەزرۆ و پەرۆشی هەر جۆرە چارەسەرێکی سیاسی بوو کە ویستەکانی ئەو بەدی بێنێ". هەر ئەو هۆیەش بوو کە هانیدا یارمەتی شۆڕشگێڕانی کورد بدات، تا عێراقی دراوسێی (ئێران) ناچار بکات مل بۆ داواو مەرجەکانی ئێران بدات کە بە کورتی بریتی بوون لەمانە: "چارەسەری کێشە سنوورییە جۆراوجۆرەکان، بە تایبەتی کێشەی شەتی عەرەب بە جۆرێك کە بەرژەوەندییە هەرێمییەکانی شا وەدی بێنێ". کۆتایی هێنان بە هێرشی (عەرەبستان) کە عێراق لە پارێزگای خوزستانەوە ئاراستەی دەکرد. هەروەها وازهێنان لە هەموو هەوڵەکانی دیکەی روخاندنی رژێمی ئێران کە عێراق یارمەتی دەدان، وەکو بلوجستان کە چەندین ساڵ بوو، بوو بوو بە بنکەی بشێوێنی و هەراو هەنگامە.
ئا بەم جۆرە هەموو فاکتەرو هەلومەرجەکان خۆش بوون بۆ ئەوەی شا بە مەرامەکانی خۆی بگات. تاقە کۆسپی سەر ڕێگە، کێشەی کوردی عێراق بوو کە شا یارمەتی دەدان و لە سەرەتادا داوای دەکرد کە داخوازییەکانیان جێبەجێ بکرێ و ئازادی و مافی چارەنووسی سیاسییان بدرێتێ، کەچی نووکە بەو چاوە سەیری هەمان ئەو داخوازییانەی دەکرد کە خەونی سیاسی و هیواو ئاواتی دوور لە واقیع و ناواقیعن، جا لەبەر هەر هەموو ئەو هۆیانە دەبوایە قوربانی بەو داشی دامەیە بدرێ کە لە هاوکێشە تازەکەدا چ بایەخێکی سیاسی نەما: قوربانی بە کوردی عێراق بدرێ کە بە سەرۆکایەتی بارزانی دەخبتێن.

٢٢-راموسانی برایانە... ماچی مەرگ:

چارەنووسی کوردی عێراق لە لوتکەی چیایاندا یان لە ڕێرەوە ستراتیژییەکاندا یان لە شەڕگەکانی نێو خاکی کوردستاندا، کە لەو وەرزەی ساڵدا بەفر داپۆشی بوو، یەك لایی نەکرایەوە. بەڵکوئەوەبوو لە دالانەکانی (کۆشکی ئەلقەباب)ی ناوازەداو لە یانەی (Club des Pins)ی یەکێك لە گەڕەکەکانی جەزایری پایتەختدا یەك لایی کرایەوە. لەوێندەر، لە ڕۆژانی ٦و ١٩٧٥/٣/٧ دا کۆنگرەی باڵای هەر سێزدە وڵاتی ئەندامی ڕێکخراوی دەوڵەتانی نەوتفرۆش (ئۆپیك) گرێ درا. هەڵبەتە ڕێکخراوی ئۆپیك لە وەزع و حاڵێکی زۆر خراودا بوو، چونکە لە لایەکەوە وڵاتانی ئۆپیك نەوتی زیاد لە پێویستان دەردەهێناو لە لایەکی ترەوە هەڵئاوسانی دراو و کەمی بەرهەمهێنان لە وڵاتە پیشەسازییەکانی ڕۆژاوادا هەبوو.
هەروەها گوتەکانی کیسنجر دەربارەی ئەگەری تەدەخولی نیزامی ڕاستەوخۆی ئەمریکی لە ناوچەی کەنداودا، هێندەی دی هەڵوێست و بارەکەی گرژو توند کرد. وڵاتانی ئۆپیك هەموو پێیان وابوو پێویستە هەموو ئەندامان یەك ریز بوەستن و هەموو کێشە ناوخۆکانی نێوان ئەندامانی ڕێکخراوی ئۆپیك چارەسەر بکەن یان بە لای کەمەوە جارێ وەلاببنەن. بۆیە

کاتێ بۆمەدیـەنی سـەرۆکی جـەزایر هـەواڵی رێکـەوتنی ئێـران و عێراقـی وەکو موفاجەئەیـەك راگەیاند، بوو بە چەپڵەرێزانێکی توند لە نێو هۆڵەکەدا: شـای ئێـران، محەمـەد رەزا پەهلـەوی و سـەدام حسـەینی جێگـری سـەرۆکی ئەنجومـەنی سـەرکردایەتی شۆڕشـی عێراقـی رێکـەوتن لەسەر وەلانان و گۆڕنانی هەر هەموو ناکۆکییە سیاسی و کێشە سنوریەکانی نێوان هـەردوك ووڵات، بـە شـێوەیەك کـە خزمـەتی دۆزی هاوبەشـی رێکخـراوی ئۆپیـك بکـات. ئەوسـا، شـا هەستایە سەر پێ، متمانە بە خۆبونێکی زۆر کەوتە سەر سیمای، بێ ئەوەی چ گوزارشتێکی دی لـە سـیمای دا بخوێنرێتـەوە. (سـەدام حسـین)ش، لەسـەر کورسـییەکەی خـۆی، کـە بـە مەخمەلی شین داپۆشرابوو، هەستاو سووکە بزەیـەك کەوتـە سـەر سیمای، هـەردووك سـەرۆك، کـە تاسـاتێ لەمەوبـەر دژمـنی سەرسـەختی یەکـدی بـوون، بـە هـەنگاوی قـورس و هێواشـەوە بـەرەو لای یەکـدی چـوون و بـە پێـی داب و نـەریتی رۆژهەڵاتیانـە یـەکتریان لـە ئـامێزگرت و سەرو ماچی یەکتریان کرد، ئیدی ماوەیـەکی زۆر دەست دەنێو دەستی یەکدی راوەستان و رێگە بۆ ئاپۆرای رۆژنامەنووسان کرایەوە.

لـە ئێوارەی هـەمان رۆژدا، وێنـەی ئـەم ئاشـتبوونەوە کوتـوپڕو لـە ناکـاوە بـە هـەر چـوارنکالی دنیـادا بڵاوبـوەوەو گەییـە دوورتـرین سوچـی ئـەم سـەر زەمینـە. ئـەم راموسـانەی کـە بـە لای ئەندامانی ئۆپیکـەوە (راموسـانی برایـەتی) بـوو، بەلای کوردەوە، کـە لـە دووری چـوار هـەزار کیلۆمـەتری رۆژهـەڵاتی جـەزایردا بـوون، (ماچـی مـەرگی) شۆڕشـەکەیان بـوو: بە لای تـاران و بەغداوە هەنگاوێکی مێژویی گرینگ بوو. سـەدام حسین ڕایگەیاند کە ووڵاتەکەی ئامادەیە دەسبەرداری نیـوەی ئـاوی شـەتی عـەرەب ببـێ، کـە لـە یـەکانگیری هـەردوو رووبـاری دیجلـەو فوڕات پێك دێت، بۆ ئێران.. هەڵبەتە پێشتر هەموو شەتی عەرەب هی عێراق بوو.

شا، لە ساڵی ١٩٦٩ـەوە داوای نیوەی شـەتی عـەرەبی دەکـرد تـا (گـەلـە کەشـتی) بـارزگـانی و جەنگی ووڵاتەکەی بە ئاسانی هاتوچۆ بکات. بەرامبـەر بـەم سازشـەی عێـراق، شـا-ش قایـل بوو هاریکاری عێراق بکات بۆ سەرکوتکرن و لە نێو بردنـی شۆڕشـی کـوردان: ئـەو شۆڕشـەی کە شا، بە خۆی لە ساڵی ١٩٧٤ دا بەشداری لـە هەڵگیرسـاندنەوەی کـردو بـە هـەموو جیهـانی ڕاگەیاند کە پشتگیری و کۆمەکی دەکات. هەروەها گفتیدا دەمو دەست یارمەتی لە کوردەکان ببڕێ و سـنوری ووڵاتەکـەی لـە روویانـدا دابخـات. ئـەوە بـوو هـەر کـە رێکەوتننامـەی جـەزایر مـۆرکرا، شـا، بـۆ ڕۆژی دوایـی کەوتـە جێبـەجێکردنی گفـت و بەڵێنـەکانی، و ئۆتـۆمبیلی سوپایی ئێران بە یـاوەری چـەند هێزێکـی گـەورەی پیـادەوە بـەرەو ناوچـەکانی نزیکـی سـنور وەڕێکەوتن و سەربازانی ئێرانی دەستیان بە سەر عەماری چەك و تفاقی یەدەکی کوردا گـرت و دەسـتیان بەسـەر هـەموو ئـەو تۆپانـە دا گـرت کـە دەسـتیان پـێ گـەیی و هەرچـییەکیان دەسکەوت، ئاودیوی ئێرانیان کرد.

٢٣-چ گوناحێکمان کردووە؟:

کاتێ ناقیله ئێرانییه‌کان که‌وتنه کێشانه‌وه‌ی تۆپه قورسه (١٥٥ ملم)ه‌کان بۆ ئێران، ترسێکی کوشنده هێزی پێشمه‌رگه‌ی داگرت و خه‌ڵکه‌که ته‌واو شپرزه‌و شپڕێو بوون، چونکه ئه‌و تۆپانه که له دوا شه‌ڕه‌کاندا پشتیوانێکی به هێزی کوردان بوو. زمانی حاڵی هه‌ر هه‌موو خه‌ڵکی ئه‌وه بوو "چ گوناحێکمان کردووه تا به‌م جۆره مامه‌ڵه‌مان له‌گه‌ڵدا بکری؟" تووك و نه‌فرین له (شای خاین) وجنێوی ئاشکرا به (کوڕی سه‌گ) شای مه‌لعون و ولاته‌که‌ی تێکه‌ڵ به ترس له ئاینده‌ی خودی و گشتی بوو بوو. ته‌نانه‌ت ده‌زگای (پاراستن)ش که هه‌میشه ئاگای له روداوه‌کان بوو، و تۆڕێکی به هێزی کۆکردنه‌وه‌ی زانیاری هه‌بوو، ئه‌م قه‌راره‌ی شای ئێرانی پێ شتێکی کوتوپڕو چاوه‌ڕوان نه‌کراو بوو.

سوپای عێراقی، پاش چه‌ند سه‌عاتێك له ماچ و موچی (جوته برا)ی نابه‌رانبه‌رو به ماوه‌یه‌کی که‌م دوای گه‌ڕانه‌وه‌ی میرو شێخه ده‌وڵه‌مه‌نده‌کان به فڕۆکه‌ی تایبه‌تی خۆیان، له جه‌زایره‌وه بۆ ولاتی خۆیان، هێرشێکی به‌ربلاوی کرده سه‌ر سه‌نگه‌رو پێگه‌کانی پێشمه‌رگه، ئه‌و ده‌مه کورد هه‌ستیان کرد زۆر به وردی چاره‌نووسیان یه‌ك لایی کراوه‌ته‌وه‌و زۆر له مێژه رێگه بۆ ئه‌م (راموسانه) خۆشکراوه. بۆیه به بێ هیچ چه‌کێکی قورس و پاش ئه‌وه‌ی ئێران تۆپه قورسه‌کانیان له کوردستان کێشایه‌وه، رووبه‌ڕووی ئه‌م هێرشه تازه‌یه وه‌ستانه‌وه. ئه‌وه‌ی به ده‌ست کورده‌وه مابوو چه‌ند تۆپێکی ئینگلیزی (٢٥) ره‌تڵی کۆنه‌و چه‌ند هاوه‌نێکی سۆڤیه‌تی بوو، و بڕیاری بنجبڕی پێشمه‌رگه بوو له سه‌ر به‌رگری و مقاوه‌مه‌ت به بێ چه‌کی ئێرانی.. به‌لام گولله‌ی تۆپه فڕۆکه شکێنه‌کان دوای دوو رۆژ ته‌واو بوو، ئیدی رۆژ رۆژی فڕۆکه عێراقییه‌کان بوو. هه‌ر که که‌ش و هه‌وا له بار بوایه به‌وپه‌ڕی نزمییه‌وه ده‌هاتن و بێ ترس موشه‌ك و بۆمباکانیان به‌سه‌ر ئه‌و شوێنانه‌دا هه‌ڵده‌ڕشت که بیانویستایه.

له رۆژی ٣\٧ دا هێرش بۆ سه‌ر شه‌ڕگه‌ی باشور له قوڵی سلێمانی، ده‌ستپێکرد. به‌لام عێراقییه‌کان، روویان کرده شه‌ڕگه‌کانی ناوه‌ڕاست له قوڵی ره‌واندوز، لیوایه‌کی پیاده و چه‌ند وه‌حده‌یه‌کی جه‌وه‌لی هێرشیان بۆ لوتکه‌ی سه‌رتیز کردو هه‌وڵی دا له‌وێنده‌ره‌وه به‌ره‌و هه‌ده‌فه دیاریکراوه‌کان پێشڕه‌وی بکات، به‌لام توشی زه‌ره‌رو زیانی گه‌وره بوو. هه‌روه‌ها تانکه‌کانی عێراق، به رێگه‌ی هاملتوندا به‌ره‌و ئه‌و ناوچه شاخاوییه عاسییه که‌وتنه پێشڕه‌وی که باره‌گای سه‌ره‌کی بارزانی لێ بوو. به‌لام پاش ئه‌وه‌ی چه‌ند کیلومه‌ترێك چوونه پێشه‌وه هێزی پێشمه‌رگه لێیان هاتنه ده‌ست و توانیان پێشڕه‌وییه‌که‌یان رابگرن.

هێزی پێشمه‌رگه، به‌بێ چه‌کی قورس و بێ کۆمه‌کی ئێرانی، ئه‌و شته‌یان به دی هێنا که چاودێران به مه‌حاڵیان ده‌زانی ده‌رقه‌تی بێن. هێزی پێشمه‌رگه، به‌و هه‌موو زیانه‌وه که له خۆیانو له عێراقییه‌کان ده‌که‌وت، توانییان سوپای عێراقی بالا ده‌ستی پڕ چه‌ك و تێروپڕ له جم و جوڵ بخه‌ن وناچاریان بکه‌ن بوه‌ستن و بگره له‌زگ بوو به‌شێکی گه‌وره‌ی هێزه‌کانی عێراق، له ناوچه ده‌شتانییه به‌ر به‌ره‌لاکانیشدا گه‌مارۆ بده‌ن.

(کویسنس روبرتس)ی رۆژنامه‌وانی به‌ریتانی که ئه‌ویش ئه‌م دوا شه‌ڕانه‌ی به چاوی خۆی و له نزیکه‌وه بینی بوو، له گوتارێکیدا، که رۆژنامه‌ی (فایناشه‌ڵ تایمز)ی له‌نده‌نی بۆی

بڵاوکردەوە، بەم جۆرە باسی ئەو حاڵەتەی ئەو دەمەی کردووە: "شەڕی ئەم هەفتەیە، وەکو هەفتەی شانازی و سەرکەوتنی پێشمەرگە، دەچێتە مێژووی گەلی کوردەوە. شۆڕشگێڕانی کورد بوێرانە و ئازایانە هێرشی بێهودە و نا ئومێدانە دەکەنە سەر سەنگەرو پێگە گرینگەکانی عێراق، بەو هیوایەی گۆڕانێکی ریشەیی بەسەر بارودۆخ و رەوشی پڕ نائومێدییاندا بێت".

٢٤-دوا سەردان بۆ لای شاهنشا:

راستە هێڵەکانی بەرەڤانی و مقاوەمەتی کورد لە ژێر جەزرەبەی هێزکانی عێراقدا بەلادا دەهاتن، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەر نەکەوتن و بەرگرییان کرد. لە پاش ئەم هێرشە گەورەیە، بە شێوەیەکی کاتی و بۆ ماوەی دوو هەفتە شەڕ راگیرا. چونکە عێراقییەکان پاش بادانەوەی شاو رێکەوتنی لەگەڵ سەدام دا، هەر نەیان توانی بەو خێراییەی کە دەیانویست، شەڕەکە یەك لایی بکەنەوە، بۆیە پێویستیان بەم ئاگربەستە کاتییە هەبوو تا زۆرترین ژمارەی هێز کۆبکەنەوە ئەوجا شەڕەکە یەك لایی بکەنەوە.

صدام حسین، پاش پێنج ساڵ دوای شەڕەکە، پەردەی لەسەر شتەکان لاداو رادەی شپرزەیی و ماندوویەتی سوپای عێراقی ئاشکرا کرد، لە ئەیلولی ١٩٨٠دا خوتبەیەکی داو لەو خوتبەیەدا یەك لایەنە رێکەوتننامەی جەزایری رەت کردەوەو رایگەیاند کە چەك و تفاقی جەنگی و تەقەمەنی هێزەکانی عێراق لە تەواو بووندا بوو بە هۆی توندی شەڕەکان لەلایەکەوە بە هۆی خاوە خاوی سۆڤیەت لە ناردنی پێداویستییە لۆجستییەکان بۆ سوپای عێراقی لەلایەکی ترەوە. صدام لە سەری رۆیی و دووپاتی کردەوە کە ئەوە هۆیەك بوو تا عێراق ئەو مەرجانە قەبوڵ بکات کە ئەو دەمە بەسەریا سەپێنرا و رێکەوتننامەی جەزایری لەگەڵ شادا مۆر کرد، چونکە سوپای عێراقی لەوەی پتر خۆی بۆ رانەدەگیرا، هەروەها (جەنەراڵ بارزانی)ش پاشتر لە گوتەیەکی دا دەریخست کە: "ئەگەر پشتگیری کردنمان بەردەوام بوایە، دەمانتوانی شەڕەکە یەك لایی بکەینەوەو سوپای عێراقی ببەزێنین".

سەرۆکی کورد، لە رێگەی تەورێزەوە سەفەرێکی بۆ تاران کرد تا دوا هەوڵی بێهودەی خۆی لەگەڵ ئێرانییەکاندا وەگەڕ بخات و بەڵکو لە دوا بڕیاریان ژێوان ببنەوە، (شاهنشا) کە تازە لە جەزایر گەڕا بووەوە، دوای دوو رۆژان ئەوجا پێشوازی دۆستەکەی دوێنێی خۆی کردو بە بارزانی راگەیاند کە سێ رێگەی لە بەردەمەو دەبێت یەکێکیان هەڵبژێرێ:

- کورد یان خۆیان تەسلیمی عێراق بکەن، یان
- لە شەڕی خۆیان بەردەوام بن و بە تەمای هیچ کۆمەکێکی ئێرانی نەبن، یان
- شەڕ راگرن و هەموو کادرو کەسایەتییە دیارەکانی بێنە ئێران.

هەڵبەتە داوای کرد کە ڕێگەی سێیەم هەڵبژێرێ. سەرۆکی بە ساڵاچووی کورد تا مردیش نەیزانی کە ئایا شا دوا پێشنیازی بە راستی بوو یان هەر تەوسێك بوو و هیچی دی.. ئەوجا شا، بارزانی بەڕێکردو گوتی:

"نزیکی و خزمایەتی لە نێو هەردوو گەلەکەماندا هەیە، من بەو حەساوەی بینای چاوی هەموو ئاریانم، هەموو هەوڵ و توانایەکی خۆم وەگەڕ دەخەم بۆ پاراستنی گەلەکەم و گەلەکەت".

هەر هەمان ڕۆژ بارزانی گەڕایەوە بۆ بارەگای سەرەکی خۆی لە حاجی ئۆمەران. هەموو ئەو سەربووروو روداوانەی هاتنەوە هزر و بەر چاوان کە بە درێژایی نیو سەدەی ڕێبەری کردنی خەباتی رزگاریخوازی گەلەکەی بە سەری هاتبوون، کەچی ئەوەتا ئەمرۆکە بە چاوی خۆی دەبینێ لەو کاتەدا کە کورد بە شێوەیەکی بێ وێنە یەکیان گرتووەو لە باری ڕێکخراوەیی و توانای شۆڕشگێرییەوە لە هەموو کاتێك باشتر کەوتوونەتە سەرپێ، ئا ڕێك لەو ساتەدا لەبەر خاتری هەندێ وڵاتانی خودان نەوت، هیواو ئاواتی کورد بە با دەچێت.

٢٥-ئایا بارەگای سەرکردایەتی پەیوەندی بەنووسینگەی کیسنجرەوە هەیە؟:

بارزانی، بە حوکومی تەجرەبەو ئەزموونی خۆی و بە حوکومی تەبیعەتی شەخسی خۆی یەکسەر کەوتە گەڕان بەدوی هۆیەکی دیدا بۆ بەردەوام بوون لە شەڕ... ئەگەر ئێران نایەوێ بەردەوام بێ لەسەر هاریکاری و کۆمەکی کوردان. ئەوا پێویستە هەوڵبدەن پەیوەندی بە دۆستەکەی تریانەوە بکەن، کە لە بنەڕەتدا شەڕەکە لەسەر گفتو بەڵێنی ئەو دەستی پێکردەوە. بۆیە بارزانی هەرکە گەیشتەوە حاجی ئۆمەران، یەکسەر نامەیەکی نارد بۆ بەرپرسی مەڵبەندی (CIA) ئەمریکی لە تاران، ئەم پیاوە لە ساڵانی بوریدا ئەندامی پەیوەندی نێوان کوردو وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بوو. بارزانی لەم نامەیەدا دەڵێ:

"شپرزەیی و داڕوخان کەوتۆتە نێو گەلەکەمان و هێزی چەکدارمان. هەڕەشەی قڕ کردنی دەستە جەمعیمان لەسەرەو هیچ تەفسیرێك نابینین بۆ هەر هەموو ئەمەی ڕوویداوە. بۆیە ئەم بانگەوازەمان ئاراستە دەکەین و داوا لە حکومەتی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا دەکەین کە پابەند بێ بەو گفتوبەڵێنانەی کە پێی داوین و داوای لێدەکەین بەلەز فریامان بکەوێ و نەیەڵێ شۆڕشەکەمان هەرەس بێنێ و بڕوخێ. شۆڕشەکەمان لە هەرەس و رووخان دەرباز بکات و وەکو دۆست مامەڵەمان لە تەك دا بکرێ".

سەرۆکی بەشی (CIA) لە تاران، بە حوکمی ئەوەی ئەفسەرێکی دەزگای (CIA) بووە، ڕۆژێك لە ڕۆژان پیاوێکی هەست ناسك نەبووە، کەچی بۆچوونی کوردەکانی پەسند کردو هەستا بروسکەیەکی مۆرسداری بۆ سەرانی خۆی ناردو پرسیاری ئەوەی لێکردن کە ئایا "بارەگای سەرکردایەتی پەیوەندی لەگەڵ نووسینگەی کیسنجردا هەیە دەربارەی ئەم بابەتە؟"... هەنگاوەکانی شای دۆستمان نەك هەر هیوا سیاسییەکانی کوردی بە با داوە،

بەڵکو بووەتە مایەی ئەوەی ژیانی هەزاران کەس بکەوێتە خەتەرەوە." ئەم بەرپرسە ئەمریکییە لیستێکی یارمەتی پڕ کردەوەو پێشنیازی کرد راستەوخۆ ئەو کۆمەکانە بە کورد بدرێ... ئەوجا بە تێبینییەك بروسکەکەی کۆتایی هێنا کە: "هەق وایە حکومەتی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لەم بارەیەوە شتێك بکات".

بەڵام کیسنجر لەو کاتانەدا لە سەفەری رۆژهەڵاتی ناڤین دا بوو، و سەرقاڵی ئەوە بوو ناوبژی ئیسرائیل و سوریا بکات و چارەسەرێکی کاتی بۆ کێشەکەیان بدۆزێتەوە. بارزانی، هەستا نامەیەکی شەخسی بۆ ئەو سیاسەتوانە نارد کە لە ساڵی ١٩٧٢دا زەمینەی بۆ ئەم دوا شەڕەی نێوان عێراق و کورد خۆش کرد. جەنەڕاڵ بارزانی لە نامەکەیدا نووسیبوی: "جەنابی وەزیر، عێراق و ئێران لەسەر حیسابی گەلی کورد رێك کەوتوون. یەکێك لە ئەنجامە نا راستەوخۆکانی ئەم رێکەوتنە لە نێو بردنی گەلی ئێمەیە کە ناتوانێ بەرگری لە خۆی بکات و هەرگیز هێندەی ئێستا بێ توانا و دەستەوستان نەبووە. چونکە ئێرانی دۆستتان لە کاتێکدا سنوورەکانی خۆی داخستووە کە عێراقی دوژمنمان کەوتۆتە هێرش و پەلامارێکی بێ وێنە و هێشتا هەر بەردەوامە. ئەگەر کار وا بڕوات بزووتنەوەکەمان سەرکوت دەکرێ و گەلەکەمان بە شێوەیەك قڕ دەکرێ کە کەس تەسەوری ناکات، بێ ئەوەی چ کەسێك ناڕەزایی دەربڕێ".

هەروەها بارزانی ئاماژەی بۆ ئەوەش کردووە کە ئەمریکا بەشێوەیەکی نا راستەوخۆ لە رووداوی ئەم وەزعە بەرپرسیارە و دەڵێ: "ئێمە پێمان وایە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا ئیلتزامی ئەخلاقی و مەسئولیەتی سیاسییان لە ئەستۆیە دەرهەق بە گەلی کورد، حکومەتەکەتان بە خۆی گفت و بەڵێنی داوە وابێ، هەر لەو پێودانگەوە تکا لە رێزدارتان دەکەین بە زووترین کات کارێك بکەن و فریامان بکەون".

بەڵام کیسنجر قوڕوقەپی لێکرد: لە بروسکەیەکی سەرۆکی بەشی (CIA) ئەمریکی لە تاران، بۆ (CIA)ی مەرکەزی کە رۆژی ١٩٧٥/٣/٢٢ نێردراو، ئاماژەیەکی کورت بۆ ئەو هەڵوێستەی کیسنجرە کراوە: "هیچ وەڵامێکمان لە وەزیری دەرەوە (کیسنجر) سەبارەت بە نامەکەی بارزانی پێ نەگەییوە".

کیسنجر، لە ساڵی ١٩٧٩دا یاداشتنامەکانی خۆی بڵاوکردەوە، کیسنجر لە سەرنجێکی نیمچە پەراوێزیدا یەکەم ئاماژەی بۆ ئەو چارەنووسە کردووە کە بەسەر کوردا هات و دەڵێ: "پێدەچێ سووربوونی شا لەسەر چارەسەر کردنی کێشەی کورد، بە هاوکاری لەگەڵ عێراقدا(!) لە روانگەی ئەو حەقیقەتەوە بووبێ کە هێزەکانی بارزانی لە حاڵی بەزین و شکستێکی ناجۆردا بوون". دیارە ئەم سەرنجە پێچەوانەی راوبۆچوونی هەموو ئەو چاودێرانەیە کە بە خۆیان لە شوێنی شەڕەکاندا بوون و هەڵبەتە پێچەوانەی رەوتی راستەقینەی شەڕەکانیشە. هەروەها کیسنجر هۆی پشتگوێ خستنی دۆزی کورد دەگێڕێتەوە بۆ ئەوەی کە نەدەکرا بەبێ تەدەخولی راستەوخۆی هێزەکانی ئێران و بەبێ کۆمەکێکی (٣٠٠) ملیۆن دۆلاری ئەمریکی، کورد دەرباز بکرێ.

ئا بەم جۆرە مەسەلەکە بەلای کیسنجرەوە چووە خانەی نەبوانەوە. هەروەها سەرۆکی بەشی (CIA) ئەمریکی لە تاران، قەدەغە کرا لەوەی کە چیتر پەیوەندی بە بارەگای سەرکردایەتی کوردەوە بکات.. ئەمیش لە کاتێکی دواتردا هێرشی کردە سەر مەسوولەکەی خۆی و هەڵوێستی ئەمریکی بە هەڵوێستێکی خەجاڵەتباری وەها لە قەڵەم دا کە ئەوی تێدا شەرمەزار بوو. لە دوا بروسکەی خۆیدا کە لەو سەروبەندەدا بۆ واشنتۆنی نارد، دەڵێ: "ئەگەر حکومەتی وڵاتە یەکگرتووەکان بە تەمایە هەر هەنگاوێ بنێ کە قەساوخانەیەك روو نەدات، ئەوا لە سەرێتی بەبێ (شا)ی هاوپەیمان هەنگاو بنێ". "بەڵام واشنتۆن بڕیاری دا پشتیوانی لەو هەڵوێستەی تاران بکات کە لە رۆژی ٣/٢٠دا بە بارزانی راگەیەنرا و داوای لێکرا شەڕ رابگرێ".

٢٦-"**هەر سەردەکەوین**"...:

فەرماندەکانی هێزی پێشمەرگە زۆر بە تووڕەیی فەرمانی بارزانییان، سەبارەت بە راگرتنی دەمودەستی شەڕ، خوێندەوە. بەڵام ئەلهەقی خەڵکانێك بوون دەیانزانی کە هەموو رێگاو دەرگاکانیان لە روودا داخراوە. ئەگەری ئەوەش لە گۆڕێ بوو کە شا هەڕەشەو گەڤی لێکردبن کە راستەوخۆ لەشکریان بنێرێتە سەرو سەدان هەزار ئاوارەی کورد تەسلیم بە عێراق بکاتەوە ئەگەر شەڕ رانەگیرێ.
سیاسەتوانی دیاری کورد سامی رەحمان دروستی ئەم هەڕەشەیەی بۆ دووپات کردمەوە. ئەمە جگە لەوەی کە ژمارەیەکی تریش لە ئەندامانی سەرکردایەتی بارزانی دروستی ئەم کارەیان دووپات کردەوە.
داڕوخانی یەکجارەکی شۆڕشی کورد، لە دوا رۆژەکانی ئازاری ١٩٧٥دا، دیمەنێکی کارەساتاوی هەبوو: رادیۆی دەنگی گەلی کوردستان لە رۆژی ١٩٧٥/٣/٢٤دا لە کار وەستاو چەند پێشمەرگەیەك تەقاندیانەوە. رادیۆکە لە نزیکی ناوپردان دانرا بوو، وەختێ مەسعود بارزانی کوڕی بچوکی بارزانی، گوێی لە دەنگی تەقاندنەوەی رادیۆکە بوو دەستی بە گریان کرد. دەنگی تەقینەوە لە حاجی ئۆمەران و لە نزیکی بارەگای سەرکردایەتی شۆڕش دا بەرز بووەوە. مەفرەزەکانی تۆپخانە کەوتنە لە کارخستنی ئەو چەند تۆپە کەمەی کە بە دەستیانەوە مابوو. دوکاندارەکانیش فرۆشگە بازرگانییەکانی خۆیان تەقاندەوە، چونکە هیچ کەسێك نەیدەویست ئەو عێراقییانەی بەرەو ناوچەکە دەهاتن، سوود لەو هێلانانە وەربگرن کە کورد بۆ خۆیان دروست کردبوو. زۆر پێشمەرگەم بینی کە لە داخ و حەژماتاندا تفەنگەکانیان بە تاوێراندا دەکێشا و دەیانشکاندن. لە ئەنجامی ئەوەوە کە شا لە پشت را خەنجەری لەکوردان دابوو و ئەمریکا خیانەتی لێکرد بوون، نا ئومێدییەکی زۆر بڵاو بووەوەو کۆمەڵێك پێشمەرگەی هەرزەکار کەوتنە رەفتاری نا مەسوولانە، تەنانەت بارزانی، بە خۆی فەرمانی دا مەفرەزەیەکی تایبەتی بنێردرێ بۆ ئۆردوگای یەخسیرە عێراقییەکان لە نزیکی رایات، تا بیانپارێزن لە هێرش و پەلاماری پێشمەرگەی تووڕە و داخ لە دڵ.

پـاش لێشـاوی ئـەو ئاوارانـەی کـە لـە مانگـەکانی رابـردوودا روویـان کـردە ئێـران، ئـەمجارە لێشاوێکی تری پاشەکشەی پێشمەرگە و هێزی چەکدار بەرەو ئێران دەستی پێکرد. پتر لە ۳۰ هـەزار کـەس، کۆمـەڵ کۆمـەڵ چـوون بـە دیـوی ئێرانـدا. ئـەوە بـوو لـە ئۆردوگـای گـەورە گەورەدا لەنزیک شاهپورو بەچاودێری ئێران دانران، بەڵام سەبارەت بە چەك و تەقەمەنی، هەر کەسێك پێی بوایە، دەبوایە لەسەر سنوور تەسلیمی بکردایە.

٢٧-زۆربەی هەرە زۆری پێشمەرگە بەبێ چەك دەچوونە ئێرانەوە:

هەندێ پێشمەرگە بۆیان باس کردم کە چەندین عـەماری زۆر گـەورە، لـەو رۆژانـەدا، پڕ کران لەو چەکانەی کـە پێشـمەرگەی کـورد لـەو پـەناو پاسـارو عـەماری نهێنیـدا دەیانشـاردنەوە کـە دەیان ساڵ بوو لە ئەشکەوتە عاسییەکانی ناوچە دوورە دەستەکاندا دروستیان کرد بوون. دیـار بـوو سـوور بـوون لەسـەر شـاردنەوەی چـەك و تفـاقی سـوپایی، تـا لـە قۆنـاغێکی تـازەی خەباتیان لە پێناوی ئازادی و سەربەخۆیی گەلی کوردا بەکاری بێنن و سودی لێوەرگرن.

دوا دیمانەی رۆژنامەوانی کە بارزانی لە ناو خاکی کوردستاندا کردی، ئەو دیمانەیە بوو کە مـن لەگـەڵیم کـرد و رۆژنامـەی (جیهـان – Die welt) بڵاوی کـردەوە. سـەرۆکی تەمـەن ٧٢ سـاڵە، لـە وەڵامـی پرسـیارەکانی منـدا بـەمجۆرە پوختـەی ئـەزموونی خـەباتی خـۆی باسـکرد: "وەکـو ئاشـکرایە شـۆڕشـی ئێمـە لـە بـواری عەسـکەریدا تێـك نەشـکا، پێشـمەرگەی ئێمـە بـێ ئەوەی چ کەسێك شکاندبنی مەیدانی شەڕیان بەجێهێشت. سوپای عێراق، سـەرەڕای ئـەوەی کە لـە هـەموو بوارەکانـدا هـەر بـاڵا دەسـت بـوو، ئـەوجاش نـەیتوانی هـیچ سـەرکەوتنێکی یـەك لاکەرەوەو بنجبڕ بە دەست بێنێ. هێزەکانی عێراق بـە درێـژایی یـەك سـاڵ شـەڕ، تـەنیا دەیـان کیلۆمەترێکی کەم پێشڕەوییان کرد. تەنانـەت ئـەو دەیـان کیلۆمـەترەش بـەزیانی گیـانی زۆر گیران... نەخێر... لە بەرەکانی سیاسەتدا قەراری سەرکوتکردن و لەنێو بردنی شۆڕشەکەمان درا، هـەروەها نەخشـەو پلانـی سیاسـەتی بەرژەوەندییـە هاوبەشـەکانی زلهێزەکـان لەسـەر حیسـابی ئێمـە داڕێـژران. هەڵبەتـە حـاڵی حـازر هـەورو هـەڵاو تـەمی نـەوت ئاسمـانی بیرکردنەوەی سیاسی رۆژاوای تەنیوە".

لە وەڵامی پرسیارێکی منـدا دەربـارەی هەڵەیـەکی گـەورەی شەخسـی کەخـۆی کـربێتی، پـاش تیفکرینێکی کـورت، بـە دەنگێکـی کەسـەردار، جەنـەڕاڵ وەڵامـی دایـەوە: "گـەورەترین هەڵـەی ژیانم، ئەوەیە کە متمانەم بە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا کردو باوەڕم بەو گفت و بەڵێنانـە کرد کە پێی داین".

پـاش دوو سـەعات لـەم دیمانـە رۆژنامەوانییـە. بـارزانی بـە سـواری جێبێکـی لاندرۆڤـەرو بـە یـاوەری چـەند گـاردێکی کـەم و ئەنـدامانی ماڵباتەکـەی بـەرەو دیـوی ئێـران رۆیـی.. ئـەوەی لەسـەر خـاکی کوردسـتان مایـەوە، بـریتی بـوو لـە هیـوای تێکشـکاوی کـوردو خـەونی سەربەخۆیی و ئازادی و مـاف دیـاری کردنـی چارەنووسـی گـەلێك کـە ئامـادە نـەبوو ملکەچی

خەڵکی ببێ، گەلێك کە گوتە بەنێوبانگەکەی ناپلیۆن، هەر دەڵێی بۆ ئەو دانراوەو رێك بە باڵایەتی: "باری جوگرافیای هەر نەتەوەیەك، ئەو فاکتەرە هەرە گرینگەیە کە رەوتی مێژووی ئەو نەتەوەیە دیاریدەکات".

جگە لەوانە. هێشتا هەزاران پێشمەرگەی خۆڕاگر لەخاکی کوردستانی عێراقدا مابوونەوەو ژمارەیەکی زۆری دیکەش لە دیوی ئێرانەوە بە دزی و نهێنی جارێکی دی خۆیان بە کوردستاندا کردەوەو لە ئەشکەوت و گوندە دوورە دەستەکاندا بە جل و بەرگی جووتیارانەوە، تا لە هەر گومانێك بە دوور بن، چاوەڕوانی ئەو کاتە چاوەڕوانکراوە بوون کە جارێکی دی بتوانن دەست بدەنەوە چەك. رەنگە بە پشتیوانی هێزێکی بێگانە کە بەرژەوەندی خۆی لەوەدا بدینێ، قۆناغیکی تری شەڕ هەڵگیرسێتەوە کە ئەمجارەیان یەك لاکەرەوە بێ لە پێناوی ئازادی کوردستاندا.

"ئەگەر پاشی سەد ساڵی دیکەش بێ هەر سەردەکەوین" لە ساڵی ١٩٧٩دا سەفەرێکی نهێنیم بۆ ناوچەی سێ سنووری عێراق و تورکیا و ئێران کرد، سامی عەبدولڕەحمانی سیاسەتوانی کورد ئەو رستەیەی پێ گوتم.

٢٨-حەمە كەریم عارف

- كەركووكییە و لە ساڵی ١٩٥١دا لەدایك بووە.
- لە ساڵی ١٩٧٥ كۆلیژی ئەدەبیاتی بەغدای تەواو كردووە.
- یەكەم بەرهەمی شیعرێكە بەناوی (هەڵبەستێكی هەتیو كەوتوو) كە لە ژمارە (١٧٠) رۆژنامەی هاوكاری ساڵی٨/٦/ ١٩٧٣ بڵاوبووەتەوە.
- لە ساڵی ١٩٧٦ەوە بە بەردەوامی نووسین و بەرهەمی ئەدەبی بڵاو دەكاتەوە.
- سەرنووسەر یان بەڕێوەبەری نووسین یان سكرتێری نووسین یان ئەندامی دەستەی نووسەرانی ئەم گۆڤار و بڵاوكراوانە بووە: گۆڤاری گزنگی نووسەرانی كەركوك، نووسەری كوردستان،كەلتوور، نووسەری كورد، گوڵانی عەرەبی، ئاڵای ئازادی تا ژمارە ٢٢٢ گۆڤاری نەوشەفەق.
- جگە لە ناوی خۆی، بە تایبەتی لە گۆڤاری گزنگی نووسەرانی كەركوك، نووسەری كوردستان، كەلتوور، رۆژنامەی ئاڵای ئازادی تا ژ: ٢٢٢ بەناوی گۆڤەند، زنار،سیپان، پاكزاد، محەمەدی حاجی،سیروان عەلی، دیدار هەمەوەندی، هێژا،ح. ع،بازەوان عەبدولكەریم، هامون زێباری، بەرهەمی بڵاو كردۆتەوە.
- جگە لە پارتی دیموكراتی كوردستان و یەكێتیی قوتابیانی كوردستان ئیدی ئەندامی هیچ حیزب و رێكخراوێكی سیاسی نەبووە، لە ساڵی ١٩٧٤ – ١٩٧٥دا پێشمەرگەی شۆڕشی ئەیلوول بووە، لە هەشتاكاندا بۆ ماوەی نۆ ساڵ بێ وابەستەگی حیزبی پێشمەرگە بووە و وەكو بەشدارییەكی مەیدانی و ویژدانی لە خەباتی رەوای نەتەوەی كوردا شانازی پێوە دەكات و منەت بەسەر كەسدا ناكات، چونكە باوەڕی وایە كە رۆڵەی میللەتی مەزلوم مەحكومە بە پێشمەرگایەتی.
- لە هەشتاكانەوە تا ئێستا راستەوخۆ سەرپەرشتی و سەرۆكایەتی لقی كەركووكی یەكێتیی نووسەرانی كوردی كردووە.
- زۆر بەرهەم و كتێبی چاپ و بڵاو كردۆتەوە لێ زۆربەی هەرە زۆریان، بە تایبەتی ئەوانەی لە چیادا چاپ بوون بە نوسخەی هێندە كەم بڵاو بوونەتەوە، لە نرخی نەبوو دان و هەر ئەوەندەیە كە لە فەوتان رزگار بوون. هەندێك لە وانە:

١- تیرۆژ، كۆ چیرۆك، چاپی یەكەم ١٩٧٩

٢- كۆچی سوور، رۆمان، چاپی یەكەم ١٩٨٨

٣- بەیداخ، چیرۆك، ١٩٨٨

٤- داوەتی كۆچەرییان، كۆ چیرۆك چاپی دووەم ٢٠٠٥

٥- لە خۆ بێگانە بوون،كۆمەڵە چیرۆك، چاپی یەكەم (١٩٩٩) دەزگای گوڵان

٦- كوچ سرخ، كۆ چیرۆك، بە فارسی،،وەرگێڕان چاپی یەكەم ١٩٨٧ شاخ

٧- نینا، رۆمان، سابت رەحمان، دوو چاپ، شاخ، شار ٢٠٠٢

٨- نامۆ، رۆمان، ئەلبیر کامۆ، سێ چاپ، شاخ، شار ٢٠٠٣ دەزگای ئاراس،٢٠٠٧ سلێمانی
٩- رێبەر، رۆمان،،مەهدی حسین ، دوو چاپ (شاخ) ١٩٨٣،شار،لە بڵاوکراوەکانی چاپخانەو ئۆفسێتی شڤان، سلێمانی ٢٠٠٧
١٠-شکست، رۆمان، ئەلکساندەر فەدایەف، چاپی شاخ ،(راە کارگر)،١٩٨٧ ،چاپی دووەم،٢٠٠٩ سلێمانی بەرێوەبەرایەتی خانەی وەرگێران
١١ – هاومالەکان، رۆمان، ئەحمەد مەحمود، دوو چاپ، شاخ،شار ٢٠٠٠ گولان
١٢- بێناسنامەکان، رۆمان،عەزیز نەسین، ٣ چاپ شاخ، شار ٢٠٠٣
١٣- قوربانی، رۆمان، هیرب میدۆ، چاپی یەکەم ٢٠٠٤ دەزگای شەفەق
١٤- دوورە ولات، رۆمان ع. ڤاسموف، چاپی یەکەم٢٠٠٠ دەزگای گولان
١٥- ئازادی یا مەرگ، رۆمان، کازانتزاکیس،چاپی یەکەم ٢٠٠٣ کتێبخانەی سۆران
١٦- چیرۆکەکانی سەمەدی بیهرەنگی، دوو چاپ، شاخ، شار ٢٠٠٤ کتێبخانەی سۆران، چاپی دووەم، کتێبخانەی ئاوێر ٢٠٠٨ هەولێر
١٧- ئامانجی ئەدەبیات. م. گۆرکی، چاپی شاخ ١٩٨٥
١٨- دلێریی خۆراگرتن، ئەشرەڤ دەهڤانی، چاپی شاخ
١٩- مەسەلەی کورد لە عێراقدا، عزیز شەریف،چاپی دووەم ٢٠٠٥
٢٠- مێژووی رەگ و رەچەلەکی کورد، ئیحسان نوری پاشا،چاپی یەکەم ١٩٩٨، چاپی دووەم ٢٠٠٨
٢١- خەباتی چەکداری هەم تاکتیکە هەم ستراتیژ، مەسعودی ئەحمەد زادە، چاپی شاخ
٢٢- کورد گەلی لە خشتەبراوی غەدر لێکراو، د. کوینتەر دیشنەر، چاپی سێیەم ٢٠٠٤
٢٣- لە مەهابادی خوێناوییەوە بۆ کەنارێن ئاراس، نەجەف قولی پسییان، چاپی یەکەم ٢٠٠٦
٢٤- گوزارشتی مۆسیقا، د. فۆاد زەکەریا.چاپی دووەم ٢٠٠٦
٢٥- دەربارەی شیعر و شاعیری، رەزا بەراهەنی.
٢٦- ڤنسنت ڤان گوگ، شانۆنامە، باول ئایز لەر
٢٧- بە دوعا شاعیرەکان، شانۆنامە، جەلیل قەیسی (گزنگ ژ:١٢)
٢٨- جولەکەکەی مالْتا، شانۆنامە، کریستۆفەر مالرۆ.
٢٩- دادپەروەران، شانۆنامە، ئەلبیر کامۆ.
٣٠-بەد حالی بوون، شانۆنامە،ئەلبیر کامۆ.
٣١- چاو بە چاو، شانۆنامە، گەوهەر مراد (غولام حسەینی ساعیدی)
٣٢- ریچاردی سێیەم، شانۆنامە،شەکسپیر.
٣٣- گەمەی پاشا و وەزیر، شانۆنامە، عەبدوڵلائەلبوسێری.
٣٤- کورد لە ئەنسکلۆپیدیای ئیسلام دا، چاپی یەکەم ١٩٩٨ وەزارەتی رۆشنبیری.

٣٥- هونەر و ژیانی کۆمەڵایەتی، پلیخانۆڤ،چاپی یەکەم ٢٠٠٥ دەزگای موکریانی
٣٦- پێکهاتەی بەدەنی و چارەنووسی ئافرەت، ئیڤلین رییید.
٣٧- لێکدانەوەیەك لە مەڕ نامۆ، لویس ریی.چاپی دووەم ٢٠٠٦
٣٨- منداڵە دارینە، چیرۆکی درێژ بۆ منداڵان.
٣٩- فاشیزم چیی؟ کۆمەڵە چیرۆك بۆ منداڵان، یەلماز گونای
٤٠- شوانە بچکۆلەکە، چیرۆکێکی درێژی چینی یە بۆ منداڵان
٤١- زارۆکستان (چوار شانۆنامە بۆ مناڵان)
٤٢- لە گەنجینەی حیکایەتی تورکمانییەوە(ئەفسانەی ئەسپی ئاشق) دەزگای موکریانی چاپی دووەم ,٢٠٠٨
٤٣- کۆمەڵێك ئەفسانەی جیهانی (٢٣ ئەفسانە)
٤٤- زندە خەون، کۆمەڵە چیرۆکی چیخوف، چاپی یەکەم (٢٠٠١) دەزگای موکریانی
٤٥- ئەفسانەێن گریکی و رۆمانی، چاپی یەکەم (٢٠٠٤) کتێبخانەی سۆران، هەولێر
٤٦- جێ پێ، کۆمەڵێك چیرۆکی فارسی چیرۆکنووسان:(سادقی هیدایەت، جەلال ئال ئەحمەد، بوزرگی عەلەوی، سادقی چوبەك، مەنسوری یاقوتی)چاپی دووەم ٢٠٠٦
٤٧- چیرۆکستان، کۆمەڵێك دەق و رەخنە، چاپی یەکەم ٢٠٠٥ نووسەرانی کەرکووك
٤٨- چۆنیەتی فێر بوونی زمانی فارسی، چاپی یەکەم (٢٠٠٠) حەمە کەریم عارف،هەولێر
٤٩- گوڤەند و زنار (فەرهەنگی فارسی – کوردی) حەمە کەریم عارف، ٢٠٠٦-٢٠٠٧
٥٠- پەلکە رەنگینە، حەمە کەریم عارف، چاپی یەکەم (٢٠٠٤) وەزارەتی رۆشنبیری
٥١- کۆمەڵێك چیرۆکی بێگانە(ئەو رۆەی کە گوم بووم) چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٦
٥٢- چزیشفسکی، فەیلەسوف و زانای گەورەی میللەتی روس
٥٣- چایکۆ فسکی، ژیان و بەرهەمی.
٥٤- ئیدگار ئالین پۆ، ژیان و بەرهەمی.
٥٥- جاك لەندەن، ژیان و بەرهەمی
٥٦- گوگول، نووسەری ریالیست
٥٧- یەڵماز گونای، ژیان و بەرهەمی،چاپی دووەم ٢٠٠٧
٥٨- سادقی هیدایەت، ژیان و بەرهەمی، چاپی دووەم٢٠٠٧
٥٩- خافرو غ لە شیعر دەدوێ، ژیان و بەرهەمی
٦٠- رێبازە هونەرییەکانی جیهان
٦١- ریالیزم و دژە ریالیزم لە ئەدەبیات دا،چاپی یەکەم (٢٠٠٤) دەزگای سپیرێز
٦٢- راگەیاندن لە پەراوێزی دەسەڵاتدا (بە شەریکی) چاپی یەکەم (٢٠٠١) دەزگای گوڵان
٦٣- راگەیاندن لە نێوان حەقیقەت بێژی و عەوام خەڵەتێنی دا، حەمە کەریم عارف،چاپی یەکەم ٢٠٠٥
٦٤- دیدار و دەق و رەخنە.

٦٥- دیداری چیرۆکڤانی.

٦٦- قوتابخانه ئەدەبییەکان، رەزا سەید حسەینی، دەزگای موکریانی ،چاپی یەکەم ٢٠٠٦

٦٧- ناودارانی ئەدەب، حەمە کەریم عارف،دەزگای موکریانی چاپی یەکەم ٢٠٠٩

٦٨- هەزار تۆپی شیعری نوێخوازی و چەند باسێکی دی، حەمە کەریم عارف.چاپی یەکەم ٢٠٠٥ نووسەرانی کەرکووك

٦٩- کورد لە سەدەی نۆزدە و بیست دا، کریس کۆچرا، چاپی یەکەم ٢٠٠٣ کتێبخانەی سۆران ،چاپی چوارەم٢٠٠٧ کتێبفرۆشی ئاوێر

٧٠-مێژووی ئەدەبیاتی جیهان لە کۆنەوە تا سەدەکانی ناڤین، دەزگای موکریانی٢٠٠٨

٧١-مێژووی ئەدەبیاتی جبهان لە رێنیسانسەوە تا سەدەی بستەم، دەزگای موکریانی ٢٠٠٨

٧٢-مێژووی ئەدەبیاتی جیهان،ئەدەبیاتی ئینگلیزی زمان-ئەمریکاو ئینگلیستان لە کۆنەوە تا ئیستا،کتێبفرۆشی ئاوێر ٢٠٠٧

٧٣- چینی کۆن

٧٤-دەربارەی رۆمان و چیرۆك،نووسەرانی کەرکووك، چاپی یەکەم ٢٠٠٨

٧٥-پەیڤستانی من

٧٦-ئەو بەرخەی کە بوو بەگورگ، نووسەرانی کەرکووك، چاپی یەکەم ٢٠٠٨

٧٧-خیانەتی حەلاڵ(چەند پەیڤێك دەربارەی وەرگێڕان)

٧٨-ئیلیادە ،هۆمیرۆس،دەزگای سەردەم، چاپی یەکەم ٢٠٠٩

٧٩-میوان، ئەلبێر کامو،

٨٠-مێژووی ئەدەبیاتی روسی ، سەعید نەفیسی

* لە راپەڕینەوە تا نهوو چالاکانە بەشداری بزاڤی ئەدەبی و رۆشنبیریی کوردی دەکات و بەرهەمی هەمە جۆر (نووسین و ئامادە کردن و وەرگێڕان) بلاو دەکاتەوە..

* ئەو بەرهەمانە و زۆری دیکەی ئامادەن بۆ چاپ و چاپکردنەوە و هەر کەس و گروپ و لایەن و دەزگایەك تەماحی بلاو کردنەوەی هەبن،بۆی هەیە دوای پرس کردن و هاوئاهەنگی دەگەڵ بەندەدا ئەو کارە بکات..

Dr. Gunther Deschner

Kurden

Das betrogene Volk

Kurdische Ubersetzung:
Heme Kerim Arif

Erbil – 1999

دەربارەی نووسەری ئەم کتێبە

Dr. Gunther Deschner

د. گوینتەر دێشنەر، لە ساڵی ١٩٤١دا لە دایك بوو.
لە زانستگاکانی ئەڵمانیای فیدراڵی و بەلجیکادا بابەتی مێژووی خوێندووە، لە چەندین بڵاوەخانەی (دار النشر)ی بەناوبانگدا کاری رۆژنامەگەری کردووە.
پاش ئەزموونی ساڵانێکی زۆر و قاڵبوونی تەواوی لە مەیدانەکانی رۆژنامەگەریدا، بە تایبەتی لە بواری هونەر، مەسەلەکانی ئەڵمانیا و سیاسەتی دەرەوەدا، پۆستی سەرۆکی بەشی تەحقیقاتی رۆژنامەگەری. لە

گۆڤاری (دی ڤێلت)ی ئەڵمانی دا، کە لە دینادا نێوبانگێکی فرەی هەیە وەرگرت.

نووسەر، هەر لە سەردەمی کاری رۆژنامەگەریدا، بە ئیش چەند سەفەرێك بۆ ئەفریقیاو رۆژهەلاتی ناڤین دەکات، لەم سەفەرانەیدا سەری کوردستانی داوەو بایەخی تایبەتی بە مێژووی کوردو ئەو کارەسات و مەینەتیانەی داوە کە کورد پێوەی گیرۆدەن.

گۆڤاری (دی ڤێلت) و چەند گۆڤار و رۆژنامەیەکی ئەوروپایی دی، گەلێك لەو لێکۆڵینەوە و تەعلیق و راپۆرتە رۆژنامەگەریانەو دیمانانەیان کە لەمەڕ کورد نووسیوینی و لەگەڵ سەرکردەو پێشەوا کوردەکاندا ئەنجامی داون، بلاو کردۆتەوە، ئەم نووسەرە، لە پاڵ ئەم کارانەیدا، چەندین کتێبی دەربارەی دۆزو مەسەلە هاوچەرخەکانی ئەڵمانیا نووسیوە.